

Віктор Ідзьо

венеди
склавини
анти
поляни
древляни
волиняни
дуліби
хорвати
уличі
тиверці

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА
В ІХ-ХІІІ СТОЛІТТЯХ

**Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»
The Eastern-European Institute, Kafedra Ukrajinovnavstva University «L'viv Stavropigion**

Віктор Ідзьо

Українська держава в IX-XIII століттях

**Львів, Видавництво Університету
«Львівський Ставропігон», 2015 р.**

Друкується за рішенням Вченої Ради
Національного науково - дослідного Інституту українознавства
МОН України, протокол №5 від 14 квітня 2008р.

Монографія академіка Академії Наук Вищої Школи України, доктора історичних наук, професора, директора Інституту Східної Європи та завідувача Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон” Віктора Ідзя В.С.Ідзьо “ Українська держава в IX-XIII століттях” – досліджує Історію України.

На великому фактологічному джерельному матеріалі показана роль українських політичних, громадських, культурних та релігійних діячів в історичному розвитку українського народу з IX по XIII століття.

Монографія академіка В.С.Ідзьо “Українська держава в IX-XIII століттях” - відображають історію України IX-XIII століть у взаємовідносинах з народами Західної, Центральної та Східної Європи фіно-угорськими князівствами майбутньої Росії, у продовж IX-XIII століть.

Монографія вченого В.С.Ідзьо “ Українська держава в IX-XIII століттях”- вперше на основі досягнень сучасної історичної науки роблять глибокий, фактологічний аналіз письмових, археологічних, лінгвістичних та топографічних джерел, більшість яких апрбується вперше.

Дослідник з'ясовує питання становлення та розвиток історії української державності та українського народу з урахуванням історичних процесів, які проходили в українському суспільстві, особливо в час кристалізації в українців політичних, торгово-економічних та релігійних організацій.

Дослідник намагається розглянути Українську державу в IX-XIII століттях, беручи за основу кращі традиції сучасної історичної науки, які напрацьовані нею у продовж століть, і які однак, не відривають Історію України IX-XIII століть, від процесів європейської історії та культури.

Віктор Ідзьо

І-29. Українська держава в IX-XIII століттях. Наукове видання. - Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2015р. - 266с.

Рецензенти:

Грабовецький В. - доктор історичних наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Калакура Я. - доктор історичних наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Кононенко П. - доктор філологічних наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Кононенко Т. - доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Недюха М. - доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Огірко О. - доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

Партико З. - доктор філологічних наук, професор Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігон”.

ISBN 978-966-8067-43-11

© Ідзьо В.С., 2015р.

Зміст

Вступ.....	6
Українське середньовіччя V-XI століть на прикладі регіонів Прикарпаття та Подністров'я.....	7
Слов'янські культурно-племенні утворення на території України та суміжних землях у VI-VII століттях н.е. та напередодні становлення централізованої Української держави в IX-X століттях.....	15
Етногенез, історія та культура росіян європейської Росії на основі фінського племенного об'єднання меря.....	18
Формування українського народу, української мови та Української держави в VI-X століттях за свідченнями філологічної та історичної наук. “Древнерусская народность, древнерусский язык” – про сучасне міфотворення.....	20
Українські племенні княжіння V-IX століть напередодні утворення Української централізованої феодальної держави з центром у Києві.....	23
Утворення централізованої Української держави в IX столітті в оцінці істориків XIX-XX століть.....	29
Україна-Русь у IX-XIII століттях. Сучасний методологічний підхід до вивчення питання.....	31
Князівська влада, військова організація в Українській державі в IX-XI століттях....	34
Процеси формування Української держави та християнства згідно зі свідченнями арабських та візантійських джерел IX століття.....	36
Грошова система України-Русі в X-XI століттях.....	39
Українська держава в IX-XIII століттях у міжнародних дипломатичних і торгово-економічних стосунках з країнами Європи та Азії.....	42
Розвиток християнства (східного та західного) в контексті функціонування язичництва в Україні-Русі в IX-XIII століттях і його культурно-мистецькі аспекти....	48
Митрополити Української церкви X-XIII століть у взаємовідносинах із Візантійською та Римською церквами та великокнязівською владою.....	56
Становлення монастирів і чернецтво в Україні-Русі в X-XIII століттях.....	61
Християнська медицина та ченці-лікарі стародавньої України-Русі (X-XII ст.).....	64
Розвиток українського християнства в IX-XI століттях.....	67
Міста і міське життя в стародавній Україні-Русі в IX-XIII століттях.....	72
Стародавній Перемишль у IX-XII століттях.....	78
Легенда з “Повісті минулих літ” – “Про заклик Варягів на Русь” у дослідженнях російських і рядянських істориків.....	81
Українська держава в IX столітті під варяжською династією та її перший володар Олег.....	84
Суспільні відносини та стани в Українській державі в IX-XIII століттях.....	87
Політичні та релігійні взаємовідносини України-Русі з Візантійською імперією в IX-X століттях та в час прийняття християнства великим київським князем Володимиром Святославовичем.....	89
Угорські джерела епохи династії Арпадів про Україну-Русь IX-XIII ст.....	95
Чехо-моравський та західний релігійний вплив на культуру стародавньої України-Русі в IX-XIII століттях.....	98
Народне господарство Української держави в IX-XIII століттях.....	103
Побут українців у IX-XIII століттях.....	105
Билинний епос про Українську державу в IX-XIII ст.....	107
Культура України-Русі в IX-XI століттях.....	109
Дністро-Дунайські володіння Української держави в IX-XIII століттях.....	112
Українська держава на початку XIII століття (1200-1205).....	127
Феодальна війна в Україні-Русі в XIII столітті (1205-1238).....	139

Роль великої княгині Анни в кристалізації Української держави в середині XIII століття.....	200
Україна-Русь під час монголо-татарського нашествия та у період державного відновлення. 1240 – 1253 роки.....	207
Дипломатичні відносини Української держави з Австрійським герцогством в середині XIII століття. 1235 – 1253 роки.....	225
Дипломатичні стосунки Української держави з Литовським князівством у XIII столітті.....	229
Король Данило та Українська держава в XIII столітті у взаємовідносинах з Тевтонським Орденом.....	231
Король Данило та переговори з католицькою церквою стосовно унії в середині XIII століття.....	235
Політичні взаємовідносини України-Русі з Польщею в 1245 - 1280 роках.....	238
Дипломатичні стосунки Української держави з Ятвязьким князівством у XIII ст....	242
Українська держава і Римська церква в XIII столітті.....	244
Напрямки кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X - кінця XIII століття.....	251
Десятинна церква в Києві – символ єдиної апостольської церкви в Україні.....	253
Церковна організація України-Русі в XIII столітті.....	225
Руське королівство часів правління Шварна та Льва.....	259
Висновок.....	264

Вступ

Монографія академіка Академії Наук Вищої Школи України, доктора історичних наук, професора, директора Інституту Східної Європи та завідувача Кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон” Віктора Ідзя “Українська держава в IX-XIII століттях” є точка зору українського історика, в якій сконцентроване світобачення історичного розвитку українського народу.

За основу взяті архівні джерела сконцентровані в московських архівах та Російській державній бібліотеці.

Дана монографія вперше на великому всеоб’ємлюючому фактологічному джерельному матеріалі, який сконцентрований в Російській Федерації розглядає процеси зародження, становлення централізованої української державності, які проходили в житті українського народу починаючи з IX століття і розвивалися до кінця XIII століття.

На прикладі багаточисельних джерел, наукові праці “ Українська держава в IX-XIII століттях” розглянули хід історичних процесів, які проходили в продовж IX-XIII століть, в час становлення та розвитку української державності.

На сьогоднішньому етапі з’ясування проблеми, з наукової точки зору, централізованої української державності в IX-XIII століттях є важливим питанням в історії, літературі, культурі та релігії відновленої української державності.

Українське середньовіччя V-XI століть на прикладі регіонів Прикарпаття та Подністров'я

Розглядаючи найдавнішу історію України-Русі, російський історик Б.О.Рибаков дослідив, що українська державність зароджувалася в середовищі Дулібського союзу племен. У VI столітті цей союз був розбитий аvaraми разом з його стародавнім племінним центром, що консолідував усі західні та східні племінні об'єднання слов'ян – Волинь. Однак, це не припинило життя в цьому регіоні. З часом слов'яни знову зміцніли, а старий політичний центр Волинь замінив новий – Володимир-Волинський, відновлений київським князем Володимиром Святославовичем, який приділяв велику увагу південно-західним регіонам своєї держави. Що стосується західного регіону – Галичини, земель склавинів, до яких входили білі хорвати, уличі та тиверці, то в них теж була своя держава, яку засвідчують візантійські джерела – це Велика чи біла Хорватія, яка успішно функціонувала аж до часу приєднання її в 993 році Володимиром Святославовичем до Київської Русі. Велика чи Біла Хорватія була дуже зручно розташована в Центральній Європі, що сприяло торгово-політичним відносинам одночасно з західним і візантійським світами [1].

Наступний історик П.М.Третьяков наголошував, що в цей час слов'яни Дністра мали свої торгово-економічні центри, а племена цього регіону сформували свою державу. На думку дослідника, у VI столітті племена Прикарпаття і Подністров'я були потужною політичною та військовою силою і вагомо вплинули на подальшу історичну долю Східної Європи [2].

На нашу думку, великі політичні утворення у слов'ян склались під впливом приходу в регіон Римської держави, яка з перших століть стала безпосереднім сусідом слов'ян Прикарпаття та Подністров'я. Пізніше цивілізаційний процес слов'ян цього регіону розвивала Візантія і певною мірою спричинилася до розвитку феодальних відносин у слов'ян Прикарпаття та Подністров'я. Що стосується державності слов'ян Прикарпаття і Подністров'я, то вона могла скластися внаслідок довготривалого їх проживання у цьому регіоні. В районі Подунав'я та Прикарпаття підтверджує стародавнє проживання слов'ян київський літописець Нестор. У Прикарпатті та Подністров'ї вбачав батьківщину слов'ян російський історик XIX століття М.Н.Карамзін [3].

Наступний російський вчений С.М.Соловйов вважав, що на Руську рівнину людей з Прикарпаття та Подністров'я привели князі, які уособлювали державність, а, отже, ця слов'янська державність повинна була зародитися там не пізніше V-VI століть [4].

Про наявність зрілої слов'янської державності в передгір'ях Карпат в IV-VI століттях писав і російський історик В.Ключевський [5].

Цю теорію підтримав і визначний мовознавець О.О.Шахматов, який пов'язав стародавню державність слов'ян з племінними об'єднаннями білих хорватів, уличів та тиверців. На його думку, сам факт створення хорватами в Прикарпатті окремої держави свідчить, що це населення мало тут давні державницькі традиції [6].

В.М.Третьяков наголошує, що населення Прикарпаття і Подністров'я має давні державницькі традиції, які слід розглядати з часу Геродота і пов'язувати з геродотовими неврами, що засвідчують археологічні джерела, зокрема, обряд трупоспалення. Цей обряд приживається на всій території центрально-східної Європи, він зафіксований на Дунаї, Віслі, Дністрі, Дніпрі і безперервно функціонує протягом тисячоліття аж до християнської епохи Київської Русі [7].

Приблизно такої ж точки зору дотримується і болгарський дослідник А.В.Арциховський, який наголошує, що цей обряд поширений від Дунаю до Дністра і його слід пов'язувати зі слов'янами-склавинами. На думку дослідника, в III-IV століттях у слов'ян складається ранньофеодальна державність [8].

Можна наголосити, що держава у слов'ян появляється в цьому регіоні десь приблизно на межі ер і диктується необхідністю захисту слов'янського населення від проникнення в регіон римлян. За археологічними джерелами, у III столітті н.е. слов'янські князі могли очолювати великі військові дружини, які були вже носіями певної державності [9].

Підтверджують раннє виникнення державності та феодальних відносин у слов'ян Подністров'я археологічні дослідження Орловського городища. Його матеріали свідчать про активні взаємовідносини слов'ян з Римською імперією. Знайдені тут пам'ятки II-Vст. демонструють стан економічних і політичних відносин слов'ян з римлянами [10].

Характерно, що ці археологічні джерела доповнюються стародавнім галицьким епосом: "Коломия древнє місто за римлян постало".

Як вважав Л.Гумільов, у I ст.н.е. слов'яни і германи пережили пасіонарний поштовх, який прискорив процес укладання класового суспільства під впливом Римської імперії. Західна Римська імперія, не дивлячись на всю свою могутність, у I ст. н.е. була в фазі останнього пасіонарного піднесення. Римський суперетнос, поступово потопаючи в розкошах, уже не бажав створювати нових форм цивілізації та державності. Імператори Траян і Адріан ще мали військову силу для просування в глибину територій слов'ян і герман, а Марк Аврелій міг тільки утримувати кордони. В середині III ст. імперія вже не могла чинити опору і здавала свої позиції в Подністров'ї та Подунав'ї.

Військово-політичні союзи слов'ян в цей час починають набирати рис "варварської держави" і концентрувати сили для перемоги над римлянами. Державність концентрується навколо князів, які уже не хочуть бути племінними вождями, очолювати віча й господарство, вони бажають військової, а тобто, політичної влади. [11].

Така точка зору підтверджується свідченнями археологічних джерел, які фіксують у I-III століттях активні торгово-ремісничі відносини слов'ян Подністров'я з римським світом: знайдено римські господарські амфори для різних потреб, багато римських срібних і золотих монет, гривні, фібули, зброя, предмети розкоші [12].

Однак, торгово-економічні та політичні стосунки внаслідок конфронтації між Римською державою і слов'янами призводять до повернення слов'янського світу до попереднього економічного життя. Археологічні джерела засвідчують зубожіння слов'ян після відходу римської цивілізації з регіону Подністров'я, з III-IV ст. н.е. прихід римського срібла і золота у регіон Прикарпаття відчутно припиняється [13].

Деякі дослідники вважають, що припинення функціонування передових римських технологій на території слов'ян припиняється внаслідок нападу на регіон Подністров'я гунів, які знищили тут зародки міського і римопровінційного життя [14].

Однак, коли торгово-економічна система слов'ян зазнала краху внаслідок вторгнення гунів, політична не змінилася, а навпаки, динамічно розвивалася. В цей час дослідники зауважують у слов'ян розмежування територій між князівствами, що може говорити про їх міцну політичну систему і структуру. Здається, має рацію польський дослідник Г.Ловмянський, який вважає, що уже в час Ю.Цезаря германи і слов'яни утримували і захищали свої території, намагалися передавати князівські функції особам, що належали до певної династії. Однак, залишається неясним, наголошує дослідник, на якій стадії знаходились ці політичні формування. Чи були це протофеодальні князівства, чи ранньофеодальні держави, оскільки дружина, як інститут державної влади, залишається в обох фазах розвитку. Однак, Волинський союз IV-VI ст., Велика чи Біла Хорватія V-VII ст. цілком уже були ранньофеодальними державами. Джерела свідчать, що з стародавніх часів в суспільному ладі, не дивлячись на модернізацію феодалізму, залишалася архаїчна форма громадської влади "Віче", яку не змогла витіснити навіть феодальна князівська влада, яка, перейшовши в незмінному вигляді через усі фази розвитку феодалізму, чинною була і в епоху Київської Русі [15].

Якщо простежити розвиток феодальних відносин у слов'ян, то можна наголосити, що феодалізм зароджується уже в царстві Антів і королівстві Склавинів, в яких царі та рекси-королі уособлюють реальну політичну владу, що опирається на владу регіональних васалів. Опираючись на свідчення римських, візантійських джерел та готського історика Йордана, можна чітко визначити ранньофеодальну державність у цих слов'янських конгломератах. Волинська ранньофеодальна держава V-VI ст. – це вже вища фаза розвитку слов'янського феодалізму, оскільки Волинському царю підкорені великі слов'янські народи-князівства, зі своєю окремою феодально-князівською владою. Як засвідчують арабські джерела, царю Вольні Межамиру були підвладні слов'янські князі чехів, хорватів, сербів та інших слов'ян. Удари гунів, а опісля аварів, вважав Л.Гумільов, похитнули слов'янську імперію, конфедерацію князівств, частина із них була підкорена аварами, інша залишилась незалежною в рамках своїх територіальних володінь, однак, феодальна конфедерація на чолі з Волинню більше ніколи не відновилась [16].

Після розпаду цієї імперії у слов'ян розвивається регіональна слов'янська державність, що фіксує київський літописець Нестор. У кожного слов'янського народу було своє князівство, а конкретне князівство мало свої притаманні йому риси феодального розвитку, могутню військову та політичну організацію. Іоан Ефеський наголошує, що військо слов'янських князів складала одна кіннота, за якою йшла піхота. Фіофілакт Сімокатта, говорячи про слов'янського царя Ардагаста, наголошує, що його воїни користувалися запряженими і верховими кіньми, які використовувались для далеких походів на Візантію. Слов'яни везли здобич на возах. Прокопій Кесарійський пише, що в його час слов'яни розмістилися біля кордонів Візантії, на яку часто нападали і грабували, а в мирний час – торгували. У них досить рухомого війська, якому протистояти важко. П.М.Третяков вважав, що у антів і склавинів були свої ранньофеодальні держави, які очолювалися володарями зі спадковою владою. Маврикій Стратег і Феофілакт Сімокатта називають слов'янських володарів рексами-королями. Так, слов'янським рексом називаються Лаврит, Пирогаст, Ардагаст і Мусокій [17]. Із античних, візантійських та готських джерел проглядається чітка структура влади в слов'ян, так Йордан говорить про царя Божа і 70 його знатних князів, візантійські джерела також наголошують на прекрасному військовому мистецтві. Маврикій Стратег зображає слов'янського воїна, який озброєний двома списами, щитом, дерев'яним луком з невеликими стрілами, наконечники яких вимочені отрутою. Візантійці зауважують, що в V-VI століттях слов'яни повністю оволодівають візантійським військовим мистецтвом. У них з'являються всі види візантійського озброєння, вони уже запросто воюють з відбірним візантійським військом, вміють штурмом брати міста, застосовуючи різноманітні штурмові машини. Слов'яни, наголошує Іоан Ефеський, навчилися воювати краще, ніж ромеї, стабілізуються та поглиблюються у слов'ян військово-феодальних

відносин. В цей же час, наголошує польський дослідник Г.Ловмянський у римлян і особливо у візантійців слов'яни перебирають мистецтво містобудування [18].

Цілком очевидно, що не тільки військова та політична системи були запозичені слов'янами у візантійців. Г.Ловмянський вважає, що перейняті були і передові методи ведення сільського господарства та торгівлі, власне за умов вдосконалення господарства у слов'ян можна говорити про утвердження у них феодалізму [19].

Таким чином, із IV століття у слов'янському суспільстві виникають городища, а з VI ст. протофеодальні міста. В цей же час зароджується нова система землеробства, нові відносини між селянами і князями. Князі для утримання своєї влади оточують себе дружинниками. Перші згадки про слов'янські військові дружини, а вірніше звістки про слов'янський прошарок воїнів професіоналів, своєрідний клас рицарства, ми знаходимо у візантійських джерелах. До категорії воїнів візантійські джерела зараховують найманців військової служби у візантійському війську. В цей же час візантійські джерела розповідають про велике військо у слов'ян. Як наголошує житіє св. Дмитрія, в VII столітті у нападі слов'ян на Візантію брало участь 5-ти тисячне військо, яке складалось із досвідчених воїнів "цвіту народу слов'янського", а тобто рицарсько-феодального класу і простих воїнів. Святий Дмитрій наголошує, що слов'яни уже навчились брати штурмом міста візантійців, що може свідчити про наявність у них міст. З цього приводу польський історик Г.Ловмянський наголошує, що археологічно зафіксовані торгово-ремісничі центри – городища, які датуються VI ст.н.е., цілком могли бути вже містами на зразок провінційних візантійських [20]. Археологічні джерела свідчать, що окрім змін у суспільному житті слов'ян відбуваються і зміни в сільському господарстві, де підсічна система замінюється на прогресивнішу орну, що підтверджує нову формацію у слов'ян – феодальну [21].

Таким чином, у VI ст. формуються у слов'ян "гради", створюється нова військова та сільськогосподарська система. Реформується політична система, слов'янські царі, королі оточують себе знаттю-боярами, дружиною. Перші згадки про слов'янські військові дружини, визначений панівний клас воїнів, ми знаходимо у візантійських джерелах. До категорії воїнів належать кінні воїни, які складають феодальну еліту слов'янського суспільства [22].

Чисельність тогочасного рицарського війська, як засвідчують візантійські джерела, сягала 5-ти тисяч воїнів. У VII-IX ст. його чисельність зростає до 7-8 тисяч воїнів і в X –XI століттях – до 10-11 тисяч воїнів. Таким чином, наголошує Б.О.Рибаків, військова організація слов'ян росла і зміцнювалася. Від часу царя Божа з III-IV століття до епохи Київської Русі вона суттєво еволюціонувала і розвинула міцну політичну організацію [23].

Таким чином, якщо дотримуватися твердження Б.О.Рибаків стосовно феодально-рицарської державної системи слов'ян на території України, що зародилась у IV-VI століттях нашої ери, то можна прослідкувати розвиток торгово-економічної, сільськогосподарської та військово-політичної систем слов'ян, що кристалізували ранньослов'янську державність, і точно встановити її ранню часову межу [24].

Як наголошує В.І.Довженок, у II-VI століттях можна побачити посилений розвиток слов'ян Східної Європи, тут швидко розвиваються ремесла металодобування, металообробки, а гончарство виділяється в самостійне виробництво [25]. На цій основі широкого розвитку досягла внутрішня і зовнішня торгівля, про що свідчать чисельні скарби римських монет, знайдені на території України, і віднесені до I-III ст. н.е. [26].

Під впливом торгово-економічних відносин формуються політична організація і панівний клас, військово-політична знать, яка починає обкладати даниною всі торгово-ремісничі та сільськогосподарські верстви слов'янського суспільства. Успішні війни проти Візантійської імперії модернізують політичні інститути слов'янських князівств, королівств, що видно із свідчень руського літописця Нестора та свідчень візантійського імператора Костянтина Багрянородного, який яскраво описує всі суспільні верстви слов'янського суспільства від військово-політичної влади до нищої верстви – рабів [27].

Ще раніше візантійський хроніст Прокопій Кесарійський, розповідаючи про слов'янські князівства і королівства, наголошував, що слов'яни часто воюють між собою, що уже в VI столітті у слов'ян України був сформований феодальний клас. Джерела засвідчують у Дністро-Прутському басейні класове суспільство, яке активно розвивається з III століття нашої ери, розбудовує свої суспільно-політичні та економічні інститути. З цього приводу російський археолог В.В.Сєдов наголошує, що в III-IV століттях проходила швидка колонізація слов'янами Прикарпаття та території Дунайського лівобережжя. Ми не можемо сказати, що цей процес відбувався без засад класового суспільства у слов'ян. В цілому, наголошує дослідник, III-IV століття характеризується устремлінням слов'ян на території Прикарпаття і Попруття розширити свої володіння за рахунок гетів, даків, які раніше, за свідченнями Страбона, Плінія, Птоломея проживали на цих територіях. Поглинаючи їх, слов'яни перебирали засади їхнього суспільно-політичного ладу, державності, міського життя, торгівлі та господарства [28]. Український дослідник В.І.Бідзіля, розповідаючи про Прикарпатську консолідацію слов'ян, наголошує, що вона склалась в III-V століттях і опісля тільки розвинула нові соціально-економічні та політичні інститути [29].

Одночасно слов'яни Верхньо-Дністровського регіону просуваються і на Верхню Віслу. На цій території вони розвивають свою матеріальну культуру, економічні та політичні організації. Власне тут у слов'янському суспільстві, в час приходу Римської рабовласницької держави і входу їх в ореол римської провінційної культури, кристалізуються нові торгово-економічні та політичні інститути.

Серед народів, зафіксованих Певтінгеровими таблицями в III столітті н.е., в міжріччі Карпат і Дунаю є і венеди. Венеди занесені і на карту Клавдія Птоломея. В цьому ж регіоні їх фіксує і Понійський у IV-V століттях н.е. Як відомо, в цей час тут консолідується слов'янські конгломерати Склавинів і Антів [30].

У IV столітті після нападу готів і погрому царства Антів, слов'яни зазнали нападу гунів, яким уже, як готам, не змогли протиставити свої військові сили і були підкорені, однак, не надовго. Після смерті гунського царя Аттили, його імперія розпалась і слов'яни знову отримали незалежність, що відіграло велику роль в суспільно-політичному житті слов'ян Прикарпаття і Подністров'я [31].

Свідчення археологічних джерел перегукуються зі свідченнями "Слова о полку Ігоревім", яке славить слов'янську територію Дністро-Подунав'я епохи Трояна. Були часи "Троянові", часи погані гунські "хінові" і знову, на думку автора "Слова о полку Ігоревім", настали прекрасні часи під управлінням Ярослава галицького "Осмомисла". Не дивлячись на чисельне слов'янське населення, тут у Дністро-Попрутті продовжувало проживати в I ст. н.е. компактними поселеннями кельтське та дакійське населення, де перше суттєво відіграло велике значення в формуванні політичної та торгово-ремісничої цивілізації слов'ян [32].

Однак в I-III століттях прийшли в регіон римляни призупиняють кельтський вплив і замінюють його новішими суспільно-політичними і торгово-економічними відносинами. Однак цей процес, і це вірно наголошує М.Щукін, проходив всього два-три століття. Внаслідок відходу римлян, короткочасного впливу готів і гунів відновлюється довготривалий кельтський вплив, який вже мав багатовікові традиції, і власне на симбіозі впливів кристалізуються відомі з історичної та археологічної літератур ранньослов'янські старожитності [33].

Однак, таке сьогоденнє трактування не суперечить концепції стародавності слов'янського і українського народу зокрема, що потребує подальшого дослідження [34]. Х. Таку картину розвитку регіону Прикарпаття і Карпат визначає і Ю.М.Смішко, який пов'язує кристалізацію могутності державного устрою політичними об'єднаннями Склавинів і Антів у римський час. Цілком ймовірно, наголошує дослідник, що сама державна система Прикарпаття і Подністров'я розвинулась слов'янами в III ст. н.е. в епоху культури Карпатських курганів, яка є вихідним пунктом кристалізації слов'ян в даному регіоні [35].

Велика кількість знайдених римських монет, так званих "Вали Трояна", змушують нас проаналізувати "епоху Трояна".

Щоб уявити собі життя римської провінції, яка знаходилася в сусідстві зі слов'янським світом, мимовільно звертаємося до політико-адміністративного улаштування римської провінції Дакія. Як засвідчують римські дерла, Дакія, особливо її східні райони, що сягали Дністра, були найрозвинутішими в суспільному розвитку римського світу. Тут, за свідченням письмових та археологічних джерел, вирости квітучі міста з широкими торговельними привілеями. Сюди в вільні ще райони кинулися багаті римські купці та землевласники, які за гроші експлуатували тут і рабів, і сусіднє вільне населення варварського світу. Тут виникла мережа римських ремісничих майстерень різного профілю, яка орієнтувала свої вироби на варварський світ Східної Європи і, передусім, на ближніх сусідів слов'ян. Все це дає право наголошувати на швидкому розвитку в регіоні Прикарпаття і Подністров'я міст, ремесел, землеробства, тому, на нашу думку, має рацію М.А.Тиханова, яка писала про великий вплив римської провінції Дакія на Західні області України [36]. Власне, налагодження торгово-економічних відносин римлян Дакії та слов'ян з Прикарпаття та Подністров'я призвело до формування класового суспільства у слов'ян та в подальшому до виникнення слов'янських держав Склавинів та Антів, зародження та феодальних відносин. Російський історик XIX століття Ф.Браун вважав, що власне в цей час кристалізуються такі великі торгово-ремісничі центри Галичини, як Перемишль і Галич [37].

Галицький дослідник XIX століття Омелян Партицький вважав, що Подністров'я унікальна водна магістраль, на якій виникло багато міст ще до римського часу, в так звану кельтську добу, про що наголошує карта К.Птоломея, однак, у римську добу внаслідок сусідства римлян і слов'ян ця Подністровська цивілізація модернізується за рахунок нових форм політичних і торгово-економічних інститутів. Власне в цей час утворюється феодальна система та складаються правові відносини, які дійшли до епохи Київської Русі у вигляді постулатів Руської Правди: смердів, закупів, холопів, рабів. Слід наголосити, що інститут рабства, який закріпився у слов'ян в римську добу, функціонував і в епоху Київської Русі [38].

Як наголошує Санкт-Петербурзький вчений І.Я.Фроянов, уже склавинам і антам було відоме рабство, які перейняли його від сусідів римлян [39].

Аналізуючи археологічний матеріал стосовно містобудування слов'янами Прикарпаття і Придністров'я, І.Я.Фроянов і А.Ю.Дворніченко дійшли висновку, що закладення міст у слов'ян

розпочалося під впливом північно-грецької цивілізації Причорномор'я. Римська цивілізація тільки підсилила і модернізувала ці традиції [40].

Розбудову слов'янської цивілізації в Карпатах і Прикарпатських областях вбачав визначний російський вчений В.О.Ключевський, який наголошував, що державне життя з містами, розвинутою торгово-економічною системою розпочалося в Карпатах, де розбудувалась в V-VI століттях перша Волинська держава, яку і слід поставити у основу державотворчих процесів у слов'ян [41].

Цілком очевидно, за свідченням археологічної науки, що в Прикарпатті та Подністров'ї в II-IV століттях виникають городища, що видно на прикладі Коломийського городища, яке академік-історик В.Грабовецький датує IV ст. н.е. Як засвідчує місцевий коломиїський епос: "Коломия древне місто за римлян постало"...

Очевидно, спочатку міста були торгово-ремісничими центрами, однак, із вдосконалення військово-політичної організації, яке сталося внаслідок військового натиску римлян на регіони Прикарпаття та Подністров'я розпочався мирний час "Віка Троянові", який започаткував усесторонню міжнародну торгівлю, мирне проникнення римської культури в середовище слов'ян [42].

Цілком очевидно, що Прикарпатські гради III-IV століть виникли не на порожньому місці і не в час приходу римської імперії, однак, наголошує А.І.Нікітіна, були і слов'янські міста, і держави. Хоча містами на зразок міст Греції чи Риму їх ще назвати не можна було, однак слов'янські городища були в III-IV століттях як торгово-ремісничими, сільськогосподарськими, так і політичними центрами. Якогось чіткого поділу на ремесла у них ще не було [43]. Такої ж точки зору дотримувався і Н.А.Рожков, який вважав, що пізньогрецькі поліси кінця ери дуже схожі на слов'янські городища початку нашої ери [44]. Цієї ж думки притримувався Ю.І.Семенов, який вважав, що, якщо подивитись на проблему розвитку міст у слов'ян з класичної точки зору, то класичним еталоном для слов'ян було старогрецьке місто Північного Причорномор'я, римляни лиш модернізували розвиток міст у слов'ян і внесли в їх розвиток свої, притаманні римлянам, елементи. Однак, структура політичної влади античних полісів дійшла у слов'ян до епохи Київської Русі [45].

Характерно, що деякі джерела, зокрема К.Птоломей, на межі ери розташовують на Дністрі міста та поселення, які щоправда, археологічно не досліджені. Вчені XIX початку XX ст. вважали їх кельтськими і пов'язували їх розвиток з впливом кельтської культури. Кельти розчинились у слов'янському етносі, а їх надбання - міста дістались у спадок слов'янам [46].

Цілком очевидно, що слов'янські городища III-IV ст. виникли на старій кельтсько-римській основі, однак, як явище нової ранньофеодальної епохи, в час зміни формації і суспільства, вони вже мали свої суто слов'янські особливості. Це стало відчутно при переході слов'янського суспільства від родоплемінного ладу до феодального, при якому основною складовою ланкою стало місто. З цього приводу М.Я.Сюзюмов наголошує, що місто у слов'ян є досягненням пізньо-родового ладу і ранньофеодального суспільства [47]. Близький до нашого розуміння виникнення міст у слов'ян український вчений П.П.Толочко, який вважає, що стародавні східнослов'янські міста формуються в більшій мірою на основі племінних гравів VI століття [48].

Як засвідчують археологічні джерела, слов'янські гради основною масово появляються в VI столітті н.е., тобто тоді, коли візантійські джерела розповідають нам про великі слов'янські королівства. В VI столітті джерела розповідають нам про слов'янського царя і його політичний центр Волинь, який ототожнюється вченими з археологічно дослідженим ранньофеодальним слов'янським центром V-VI століття на Волині, "Зимно" [49]. Влада слов'янського царя в V-VI століттях уже цілком могла бути спадковою, що давало можливість військово-політичній знаті утримувати всю повноту влади над слов'янським населенням на великій території. Власне, в цей час із племінної знаті кристалізується знать феодальна, про що засвідчують нам візантійські джерела. Військові походи на Візантійську імперію зміцнюють становище князів і королів як ранньофеодальних володарів. На фоні формування військово-феодальної знаті в панівний клас складається стародавня форма правління - "віче", яке в основному починає формувати громадську думку міської та сільської общини. Однак, з часом із віча виділяється заможний клас землевласників та торгово-ремісничих знать, які від частини доповнюють панівну верству суспільства на чолі з князем, боярами-старшими воїнами, та молодшими воїнами-дружинами. Вся ця аристократична верства староукраїнського суспільства управляє маєтностями і землями, містами на всій території слов'янського розселення. Хоча на великій території залишаються торгово-ремісничі центри, які знаходяться в самоуправлінні та лише сплачують данину князям. І.Я.Фроянов та А.Ю.Дворніченко вважають, що політичний лад у слов'ян формується за зразком старогрецьких міст-полісів, де кожний слов'янський торгово-ремісничий центр на перших порах був містом-державою зі своєю власною військово-політичною та торгово-економічною системою. В такому стані цей лад дійшов до епохи Київської Русі [50].

Однак, арабські джерела засвідчують нам у VI столітті централізовану слов'янську політичну систему, яку очолює слов'янський цар Маджак-Межимир. Влада його, яка концентрується на Волині, охоплює майже всі племінні князівства західних, південних і східних слов'ян. Із аналізу джерел

видно, що влада була уже спадкова. Його васальні князі утримують у своїх слов'янських князівствах всю повноту влади.

Якщо прослідкувати розвиток слов'янської державності з розвитком аналогічної державності у франків, то вона розвивалась по такому ж шляху. Обидві державні структури знаходились по обидва боки в сусідстві з римською цивілізацією і відносно неї розвивали свою модель феодальних відносин та суспільства. Франки, германці і слов'яни одночасно пройшли всі етапи становлення централізованих держав. Вони у IV-V століттях оформлюються як королівства з васальною знаттю, військовою, торговою, ремісничою, землеробською знаттю, містами, що видно з утворення в V ст. Франкського королівства і Антів, королівства Склавинів [51].

Цілком ймовірно, що у розвитку цих народів були свої особливості. Так, в VI столітті у слов'ян кристалізується Волинська держава, яка через століття розпадається під ударом Аварського каганату, а Франкська держава розпадається внаслідок внутрішніх протиріч. Скоро як волинська, так і франкська імперії розпадаються і в Європі виникає велика кількість князівств-держав, які зберігають свій політичний статус у різних формах до IX-X століть, допоки знову не кристалізуються Священна Римська імперія та імперія Рюриковичів - Київська Русь [52]. Як вірно наголошує М.І.Артамонов, в V-VI століттях на території України склалися достатні умови для кристалізації ранньофеодального суспільства навколо великокнязівської влади з волинської династії Маджака-Межимира [53]. Однак, суспільно-політичний розвиток Волинської держави в 50-х роках VI століття призупиняється, оскільки в Причорноморських степах появляється нова Аварська орда, вона через Причорномор'я вдирається в Паннонію (сучасна територія Угорщини) і стає сусідом як Візантійської імперії, так і Волинської держави. Зразу ж після прибуття в Паннонію аварське посольство прибуває в Константинополь, де посол аварів Кондих називає свій народ "наймогутнішим і непереможним". Він запропонував Візантії військовий союз за відповідну грошову компенсацію. Пропозиція аварів, як свідчать візантійський літописець Менандр, була зустрінута в Константинополі позитивно. За умовами угоди авари розгромили урургурське царство Приазов'я, яке не давало утвердитися там візантійцям. На заході вони всю силу удару сконцентрували на Волинську чи Антську державу. За словами Менандра, "Володарі Антів були загнані в жалливе становище і втратили усякі надії на спасіння". Авари грабували і спустошували їх землю і все таки, як нам здається, антські царі зуміли витримати віроломний напад авар і зберегти свою державу. Анти вступили в переговори з аварами, однак, як наголошує Менандр, "авари вбили антського посла Межамира, сина Ідарича, брата Калагаста, який приїхав як посол для викупу полонених".

Авари, ввірвавшись в Європу, зразу нав'язали всім народам жорстоку різню, що змусило як Візантію, так і слов'янські царства і королівства об'єднати зусилля для боротьби з ними. В 60 роках VI століття Аварський каганат, який очолив хан Баян, розпочинає війну з Візантійською імперією. Ця війна, як висловився дослідник П.М.Третьяков, тривала до 30-х років VII століття. Одночасно хан Баян, вважаючись могутнім, вів війну на заході з Каролінгами і на сході з Антським царством і Склавинським королівством. Однак, як наголошують джерела, кровопролитна війна закінчилася в 602 році цілковитою поразкою авар, після чого каганат розпався. Руський літопис теж розповідає про напружену боротьбу між аварами, Візантією та слов'янським світом. вхопили. Ці насилля творили над жінками дулібськими... і так мучили дулібів". Таким чином літописець передає нам усю жорстокість війни європейських народів з азіатами аварами. А.А.Погодін вважає, що авари поставили в залежність тільки дулібів, які проживали в сусідстві з Паннонією [54]. Це підтверджують і візантійські джерела, зокрема Менандр, який розповідає, що в 70-х роках VI ст. авари вимагали, щоби склавини-слов'яни, що проживали на березі Дунаю та у Прикарпатті, платили данину Аварському каганату. На що слов'янський король Добрит (Ларит), як наголошує Менандр, на аварські вимоги відповів: "Чи народився вже на світі і чи зігрівається вже променями сонця той чоловік, який зможе підчинити нашу силу. Не другі, а ми чужою землею привикли володіти. І ми в цьому переконані, допоки будуть на світі війна і меч". Подальші суперечки закінчились тим, що аварські послы у короткій військовій сутичці були схоплені та перебиті.

Цілком очевидно, що склавинський король Лаврит, приймаючи таке рішення щодо аварських послів, повинен був уособлювати могутню військово-політичну владу, щоб могли зупинити рух військ аварського каганату у слов'янські землі. Могутність склавинських королів підтверджує нам і Іоан Ефеський, церковний історик, наступними словами: "В третій рік царювання імператора Тіберія вийшов проклятий народ склавини і пройшов усю Елладу, область Фесалонію і Фрігію. Склавини захопили багато міст і фортець, спустошили, спалили і полонили і підкорили собі цю область і поселились в ній вільно без страху, як у своїй власній. Вони розбагатіли, мають золото і срібло, табуни коней і багато зброї і навчилися вони воювати набагато краще, ніж ромеї, а раніше, ці грубі люди були озброєні лише дротиками і не знали, що таке гідна зброя". В цьому ж році слов'янський король Ардагаст підійшов до стін Константинополя і загрожував місту. З метою зупинити наступ склавинів на Константинополь, наголошує хроніст Михайло Сірієць, ромеї за велику плату найняли народ антів, що проживали в Подніпров'ї, які за їх вказівкою напали на землі склавинів, що лежали, як вважав П.М.Третьяков, від Карпат, Верхньої Вісли до Подністров'я [55]. У відповідь на цей напад склавини у союзі з аварами розгромили місто Антіалос, а в 588 році вдерлись у Фракію. Характерно,

що всі ці події, аналізуючи їх, подає і Фіофілакт Сімокатта, який наголошує, що у VI столітті народ склавинів, очолений своїми королями, був одним із могутніх народів Європи. Навіть авари рахувалися з їх могутністю і не нападали на них. У його час склавини могли мати 100-тисячну армію, яка, як вважав Фіофілакт Сімокатта, була добре озброєна та навчена, вміла брати добре укріплені міста та фортеці, краще, ніж ромеї. Як бачимо, склавини в VI столітті знаходилися на найвищій фазі своєї політичної, економічної та військової могутності. Як наголошував польський історик Г.Ловмянський, вони не боялися могутніх сусідів ні Візантійської імперії, ні Аварського каганату, ні Антської держави, цю Склавинську державу можна ототожнювати з відомою з джерел Великою чи Білою Хорватією [56].

Дещо іншої точки зору дотримувався П.М.Третьяков, який вважав, що склавини переважно контролювали Дністро-Дунайські території, і головні їх політичні центри були на Дунаї. Східними їхніми територіями були землі Придністров'я, а за Дністром починалися землі Антів, де кристалізувались поляни, а опісля Русь [57].

Таким чином, наголошував Д.Іловайський, вся Карпато-Дунайська область була населена народом склавини, який в час своє найбільшої політичної могутності в VI столітті почав називатися загальною назвою хорвати, які в VII столітті в час імператора Іраклія частково виселилися в Іллірію, а частина їх залишилася в Карпато-Дністровському регіоні та в подальшому кристалізували Галицьку Русь, якою почали управляти з X століття князі Рюрикового дому. Уся Карпато-Дністровська Русь, наголошує у висновок дослідник, називалась у давніші часи Хорватією [58].

Таким чином, за Склавинією-Хорватією знаходилась Антія. Вперше про політичні стосунки Склавинів і Антів нам розповідає Михайло Сірієць, який наголошує, що за гроші візантійці найняли Антів і ті напали на склавинів. Отже, як бачимо в середині VI століття склавини і анти знаходилися у ворожих відносинах. Здається вірно твердив Л.Гумільов, що сусідство слов'ян з антами нічого доброго упродовж віків, окрім виснажливих війн, не давало. Цілком ймовірно, що руйнівниками Антської держави в союзі з аварами були склавини [59].

В подальшому ми бачимо напруженими стосунки між склавинами-хорватами і антами-русами, як вважав польський дослідник Г.Ловмянський, такими стосунки цих народів були і упродовж віків до становлення Київської Русі й занепаду Великої чи Білої Хорватії в IX-X століттях. Хорватські війни, про які розповідає Руський літопис, можуть послугоувати фактами того давнього політичного суперництва, яке продовжувалось з часу склавинів-антів, хорватів-русів. Тому занепад Великої чи Білої Хорватії від Київської Русі у 992-993 роках було логічним продовженням політичних взаємин минулих поколінь [60].

Якщо взяти за вихідну наукову теорію, то бачимо, що історична доля Дністровської та Дніпровської слов'янських етно-культур та політичних організацій була різною. Уся політична історія Подніпров'я та Подністров'я до 992-993 років протікала незалежно, і тільки внаслідок хорватської війни 992 року, яка носила характер великої, оскільки в неї були втягнуті і Польща, і печеніги на боці Великої чи Білої Хорватії, війна набрала дуже жорстоких форм і внаслідок перемоги "кагана Русі" Володимира, Хорватія остаточно увійшла в політичну, економічну, релігійну та культурну інфраструктуру Київської Русі [61].

За час від 992 по 1052 роки Хорватією від імені великого київського князя правили бояри, своєчасно відвозячи данину в Київ, а фактично залишаючись повновладними володарями. В час правління великого київського князя Ярослава Мудрого політична ситуація в Хорватії змінюється. Ярослав Мудрий бажає мати на західних межах своєї держави могутнє князівство, яке б очолювалося князем і захищало Україну-Русь з заходу. Ярослав Мудрий не довіряв боярському правлінню, оскільки хорватські бояри не один раз віддавали перевагу то польському, то угорському, чи навіть чеському протекторату. Руський князь, на думку Ярослава Мудрого, буде захищати свою вітчизну. Такий князь у Ярослава Мудрого був, це внук Ростислав, від вбитого в поході на Візантію сина Володимира [62]. Прибувши в Хорватію, Ростислав зразу ж заявляє про себе, як про хороброго князя і мудрого політика. Скоро він одружується з дочкою угорського короля Белли І Ілоною-Оленою, як називають її наші літописи Ланкою, що є доказом того, що Ростислав владно князував в Хорватії, оскільки простому князю такий могутній угорський король як Белла І не віддав би своєї дочки. Очевидно, що разом зі шлюбом було укладено наступальний угорсько-руський союз проти поляків, які в цей час турбували Угорщину і Перемишльське князівство [63].

Таким чином, наголошують Санкт-Петербурзькі вчені І.Я.Фроянов та А.Ю.Дворніченко, з цього часу внаслідок енергійної діяльності Ростислава, його синів та внуків Хорватія стає руською Галичиною, як в політичному, економічному, так і в релігійно-культурному розумінні. Упродовж XI століття велика етнічна маса південних слов'ян – хорвати набирають рис східнослов'янського політичного і культурного забарвлення, а в XII столітті внаслідок нового столичного центру Галича – стають соціально-політичною одиницею - галичанами, про яких Печерський Патерик у 1081 році розповідає як про своїх – руських [64].

У висновок нашого дослідження наголосимо, що розвиток суспільних процесів українського середньовіччя в V-XI століттях на прикладі регіонів Прикарпаття та Подністров'я є недостатньо

вивчений і з урахуванням накопичення археологічних джерел потребує подальшого переосмислення і дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Рыбаков Б.А. Мир истории //Начальные века русской истории. – М., 1987. – С.257.
2. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – М., 1953 – С.7.
3. Карамзин М.Н. История государства Российского. – М., 1993. – Т. I-II.
4. Соловьёв С.М. Сочинения. – М., 1988. – Т. I-II.
5. Ключевский В.О. Курс русской истории. – М., 1968. – Т III.
6. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русской истории. – Пг., 1919. – С.33-35.
7. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – М., 1953. – С.51, С.109.
8. Арциховский В.А. Средневековото культурно единство на славяните. – София, 1947.
9. Славяне на кануне образования Киевской Руси. – М., 1963. – с.6-10.
10. История и археология Юго-Западных областей СССР//Начало нашей эры. – М., 197. – С.195-198.
11. Гумилёв Л.Н. Ритмы Евразии. – М., 1993. – С.482-483.
12. Брайчевський М.Ю., Довженко В.И. Поселение и святилище в с. Иванковцы в Среднем Днестре: в кн: История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры. – М., 1967. – С.256-261.
13. Брайчевський М.Ю. Знахідки римських монет на території УРСР: Археологія, IV. – Київ, 1950. – С.96.
14. Истрия СССР с древнейших времён до конца XVIII века/Под редакцией Б.А.Рыбакова. – М., 1975. – С.34-35.
15. Ловмянский Г. Основные черты позднеплеменного и ранне государственного строя славян: в кн: Становление раннефеодальной славянской государственности. – К., 1972. – С.6-15.
16. Гумильов Л.Н. Древняя Русь и великая степь. – М., 1989. – С.45.
17. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – М., 1953. – С.168, С.179.
18. Lowminski H. Podstawy gospodarcze formowania sie panstw slowianski. – Warszawa, 1953. – S. 138-178.
19. Lowminski H. Poczatki Polski. – Warszawa., 1963. – Т III. – S. 291, S. 312.
20. Lowminski H. Podstawy gospodarcze formowania sie panstw slowianski. – Warszawa, 1953. – S. 138-178.
21. Lowminski H. Poczatki Polski. – Warszawa, 1963. – Т. III. – S.291, S. 312.
22. Василевский И.Т. Организация городской дружины и её роль в формировании славянского государства: в кн: Становление раннефеодального государства. – К., 1972. – С.106-109.
23. Рыбаков Б.А. Древние Русы. Советская Археология. – вып. XVII, – М., 1953. – С.52-97.
24. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України//Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.320.
25. Довженко В.И. Экономические предпосылки сложения древнерусского государства: в кн: Становление раннефеодальной государственности. – К., 1972. – С.45-46.
26. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України.– К., 1950. – С.8-9.
27. Багрянородный К. Об управлении государства. – Из. в ГАИМК. – вып. 91, М., 1934. – С.9.
28. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.22-134.
29. Бидзиля В.И. Этническая карта Восточной Европы первой половины тыс. н.э.: в кн: Становление раннефеодального государства. – К., 1972. – С.23.
30. Там же.
31. Тиханова М.А. Культура Западных областей Украины в первые века н.е.//Материалы и исследования по археологии СССР №6. – М-Л., 1941. – С.248-249.
32. Ідзьо В.С. Вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу і слов'янської державності//Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. – М., 1997. – т.1. – С.195-222.
33. Щукин М.Б. Черняховская культура и явление кельтского ренессанса. КСИА. – М., 1973. – вып.133. – С.18-23.
34. Щукин М.Б. Проблема бастарнов и этнического определения поянешты- лукашильской и зарубицкой культур// Петербургский археологический вестник. – 1993, №6. – С. 89-95. Щукин М. На рубеже эр. – Спб., 1994. – С.15-18.
35. Смішко М.Ю. Карпатські кургани 1 пол. 1 тис.н.е. – К., 1960. – С. 149-151.
36. Тиханова М.А. Культура Западных областей Украины в первые века н.е.//Материалы и исследования по археологии СССР, №6.– М-Л., 1941. – С.268-270.
37. Браун Ф. Разыскания в области готто-славянских отношений. – Спб., 1899. – С.166-167.
38. Партицкий О. Старинна історія Галичини. – Львів, 1894. – С. 204-208.
39. Фроянов И.Я. Киевская Русь//Главные черты социально-экономического строя.– Л., 1973. – С.22.
40. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.4.
41. Ключевский В.О. Боярская дума Древней Руси. – Пг., 1919. – С.21-23.
42. Грабовецький В. Історія Коломиї. – Коломия, 1996. – С.11-15.
43. Никитина А.И. Очерк внутренней истории Пскова. – Спб., 1903. – С.58-60.
44. Рожков Н. Обзор русской истории с социально-экономической точки зрения.– Сб., Удельная Русь. – М., 1905. – вып.2., М., 1905. – С.161-153.
45. Семёнов .И.Ю. Категории социальной организации и её значение для исторической науки//Вопросы Истории, 1966, №8. – С.94.
46. Середонин С.М. Историческая география. – Пг., 1916. – С.62.
47. Сюзюмов М.Я. Средние века. – М., 1968, вып.31/Под редакцией С.Д.Сказкина. – С.78-81.
48. Толочко П.П. Происхождение древних восточнославянских городов. – К., 1985. – С.17-18.
49. Ауліх А.В. Зимнівське городище слов'янська пам'ятка VI-VII ст. в Західній Волині. – Київ, 1972. – С.27-41, С.101-102.
50. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.4-6.
51. Сказкин С.Д. Возникновение феодального общества и государства V-XI вв. н.э. – М., 1944. – С.10-14.
52. Там же.
53. Артамонов М.И. Происхождение славян. – Л., 1950. – С.23.
54. Погодин А.А. Из историй славянских передвижений.– Спб., 1901. – С.59.
55. Третьяков П.Н. Анты и Русь.– СЭ, 1947, №4. – С.192.
56. Lowminski H. Podstawy gospodarcze formowania sie panstw slowianski. – Warszawa, 1953. – S.138-178.
57. Третьяков П.Н. Анты и Русь.– СЭ, 1947, №4. – С.192.
58. Иловайский Д. Размышление о начале Руси. – М., 1882. – С.39.
59. Гумилёв Л.Н. Ритмы Евразии. – М., 1993. – С.482-483.
60. Lowminski H. Podstawy gospodarcze formowania sie panstw slowianski. – Warszawa, 1953. – S.138-178.

61. Ідзьо В.С. Соціально-економічна та політична історія Галичини X- перша половина XII століття//Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.IV. – С.157-158.
62. Там же. – С.158.
63. Там же. – С.158.
64. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.50-58.

Слов'янські культурно-племінні утворення на території України та суміжних землях у VI-VII століттях н.е. та напередодні становлення централізованої Української держави в IX-X століттях

У перших століттях нашої ери, а тобто, в час переселення народів, українські племена займали майже всю територію сучасної Правобережної України та входили в зону пшеворської, зарубинецької та черняхівської культур, які охоплювали Придністров'я та Подніпров'я [1]. Ці староукраїнські етно-масиви з самобутньою культурою були великими етно-політичними утвореннями в сусідстві з Кельтською, пізніше Римською рабовласницькими державами. Слов'яни I ст. н. е., за свідченнями античних авторів, називалися "венетами". Їх землі простягалися від Верхнього Повілля до середнього Подніпров'я. Внаслідок політичного розвитку в слов'ян склалися два політичних угруповання: в Прикарпатті та Подністров'ї – склавини на Поділлі і анти на Середньому Дніпрі.

Нашестя гунів не похитнуло позицій українського етносу, яке розвинуло тут могутні політико-економічні інституції в кельтський (III ст. до н.е.- II ст.н.е.) і римський часи(II-IV ст.н.е.).

Як засвідчують письмові та археологічні джерела, гуни могутньою хвилею в 70-ті роки IV століття, розгромивши алано-сарматів, вторглися на територію України, знищуючи все на своєму шляху, грабуючи і спалюючи села черняхівської культури, спустошуючи поля, вбиваючи людей. Археологія засвідчує, що значна частина черняхівських поселень в кінці IV століття н.е. перестала існувати, високо розвинуті ремісничі центри були повністю знищені. Сучасник гунського нашестя на Україну Євнакій писав: "Переможені скіфи (так він називав мешканців України) були знищені гунами і більшість їх погинуло [2]. До кінця IV століття практично вся черняхівська культура занепала. Лише в окремих місцях лісостепової України збереглися невеликі поселення. Розрізнені групи черняхівської культури втекли в гори та ліси.

Розбивши вестготів, на початку IV століття гуни проникли в Подунав'я, де створили могутню державу. Нашестя гунів відчутно вдарило по політичній, торгово-економічній системах українського народу. Очевидно, князі слов'ян прийняли васалітет щодо гунського царя. Однак, панування гунів над українським народом тривало не довго. В середині V ст. н.е. зразу ж після смерті гунського царя Аттіли їх держава розпалась, а українські племінні князіння знову почали відновлювати своє незалежне політичне та торгово-економічне життя. Доводилось відновлювати старі центри та будувати нові. Тому староукраїнське ремесло, порівняно з його розвитком в кельтський та римський часи, має набагато примітивніший рівень, що засвідчують археологічні знахідки [3].

Однак, працьовитість українського населення дало змогу відновити традиційну систему господарювання і в V столітті н.е. в Прикарпатсько-Дністровському та Подільсько-Дніпровському регіонах колишньої черняхівської культури формуються пражська і пеньківська культури. Власне у регіоні, де населення лісостепової частини черняхівської культури не потрапило під гунське знищення, сформувались політичні центри антів, з якими археологічно пов'язані пеньківські старожитності. Ці вогнища збереженої черняхівської цивілізації притягували до себе населення всього Дніпровського, Бузького та Подністровського регіонів. Тому не дивно, що власне тут у цей час зустрічаються елементи київської, пражської та інших культур, про що свідчить домобудівництво, речовий матеріал пеньківців. Усі знайдені речі датуються IV-V століттями н.е. Характерно, що пеньківська кераміка функціонує паралельно з черняхівською [4].

Із поширення пеньківської культури ми бачимо, що в південних районах слов'яни Подніпров'я межують з кочовиками, що засвідчено укріпленими поселеннями. До числа таких укріплень належить городище Селишт (Селище) в Молдавії розміром 130 x 60 м. Розкопки Селища виявили тут 16 напівземлянкових жител, 181 господарську яму. В 4-х напівземлянках зафіксовані залишки ремісничої діяльності, пов'язаної з ювелірною справою і гончарним виробництвом. Дослідники пам'ятки вважають, що городище було одним із адміністративно-господарських центрів пеньківського ореолу [5].

Одним з найцікавіших для дослідників пеньківської культури є Пастирське городище, яке розташоване в басейні р. Тясмин і датується VI-VII століттями н.е. Воно захищалося ровами і валами, спорудженими ще в скіфський час. У городищі знайдені черняхівські речі, майстерні з обробки заліза, ковальські та гончарні горни. Пастирське городище було великим торгово-ремісничим центром [6].

На території пеньківської культури знайдені пальчасті фібули, шийні гривни, срібні вироби, пояси, срібні чаші, блюда, стилізовані фігури людей. Це підтверджує, що стародавні українці в VI-VII століттях н.е. повністю відтворили свою економічну культуру на етнічних землях після гунського погрому [7].

Визначається і етнонім цього засвідченого письмовими та археологічними джерелами слов'янського конгломерату – це анти, яких М.С.Грушевський зарахував до українського етносу [8].

Характерно, що анти відомі ще з історичних джерел VI-VII століть н.е. Готський історик IV ст. Йордан наголошує, що анти були частиною слов'ян-венедів і проживали на території від Дністра до Дніпра [9]. Прокопій Кесарійський, візантійський історик VI століття, вказує на великі землі антів. Їх західною межею в його час був Дунай, а на сході землі антів простягалися до Дону [10].

Таким чином, анти, за свідченнями археологічних джерел, стародавня українська політична торгово-економічна етно-структура, що функціонували в міжріччі Дністра та Дніпра в V-VIII століттях н.е. Їх у подальшому можна ототожнювати з українською державною структурою (Київською Руссю) IX-XIII століть і українською державою нашого часу.

Прокопій Кесарійський зауважує, що анти і слов'яни користуються однією і тією ж мовою, мають однаковий побут, спільні звичаї та віру, а раніше вони називалися венедами. Дослідники зауважили, що антську мову слід вважати за основу майбутньої української мови [11]. Російський дослідник Ф.П.Філін писав, що слово анти – староукраїнське “antas” (кінець-край), а “antes” (знаходячися на краю) [12]. Цієї ж точки зору дотримуються й інші вчені, в тому числі й О.М.Трубаčov, який вважає, що анти – “окраїнні жителі”, тобто “українці”, а держава їх Антія – Україна [13].

Отже, наголошує російський історик В.В.Сєдов – анти, це окраїнні жителі-українці, і дійсно вони заселяли південно-східну Україну, територію, на якій вони створили державу Антію-Україну, що знаходилася на окраїнах слов'янського і європейського світів, яку в римський час і на початку середньовіччя називали Антією-Україною. Повна семантична спорідненість та відповідність при визначенні історії антів і назви Україна є доказовим фактом спорідненості політичних етноструктур в минулому і сучасному. Звідсіля і слід виводити сучасний етнонім - Україна, українці [14].

Для вивчення історії українців-антів ми використаємо візантійські джерела VI століття н.е., які розповідають нам про антсько-готську війну, яка проходила десь в районі Дніпра. Із свідчень Йордана можна здогадуватися, що анти мали декілька князівств, які очолював один цар Бож [15]. Прокопій Кесарійський наголошує, що антами правила одна людина (царем). В час Юстина I (518-527), як зазначає Прокопій, анти нападали на Фракію [16].

В 40-х роках VI століття внаслідок підписання якогось договору настав мирний період у відносинах Антії (України) з Візантією. Біля 545 року був укладений анто-візантійський союз [17]. З цього часу джерела не фіксують напади антів на Візантійську імперію. Анто-Візантійський союз залишався до 612 року, тобто до часу, з якого в титулатурі імператора зникає епітет anticus-антський [18]. Із джерел візантійського історика Менандра Протектора (80-ті роки VI століття) дізнаємося, що біля 560 року існував союз антських архонтів (князів) з Візантійською імперією. З нападом авар, які спустошували і грабували їх землі, союз порушився. Однак, з аварами теж не вдалося домовитися. Посольство, яке очолив Мезамір, (був убитий аварами), не мало успіху. В 602 році аварський каган, визнавши про напад візантійців на дакійських слов'ян, напав на союзників візантійців - антів. Похід не був завершений, оскільки частина аварів повстала і перейшла на бік Візантії, що вказує про дієвість візантійсько-антського військово-політичного союзу в час тривалої війни союзників з аварами [19]. Як свідчать джерела, антами в VI столітті н.е. називали український народ, землі якого охоплювали ті племінні конгломерати, які розташовувалися від Дністра до Дніпра: уличі, тиверці, хорвати, дуліби, бужани, волин'яни, поляни. Географ Баварський і Костянтин Багрянородний вважали ці племена союзниками Візантії. Російський дослідник В.В.Сєдов вважає, що анти - це “Велика Скіфія”, “Велика чи Біла Хорватія”. Антія – це політична і культурна етноструктура, що діє і сьогодні під назвою Україна, племінні князівства якої кристалізували Київську державу в IX столітті. Отже, антський народ, це український [20], і вивчення слов'янсько-українських племінних утворень на території України та суміжних землях напередодні становлення централізованої української держави в IX-X століттях – це справа майбутнього.

Підводячи підсумок, зауважимо, що політична кристалізація українського народу проходила в VI столітті після розпаду Гунської держави. Відновлення Української держави (Антської), культури, економіки стало тим фактором, який в подальшому кристалізував українців на новому витку історії в IX столітті навколо Києва [21]. Однак, процеси, як наголошує В.Д.Баран, що проходили в староукраїнському суспільстві з кінця VII по IX століття ще потребують всебічного, особливо археологічного, дослідження [22].

Л і т е р а т у р а

1. Баран В.Д. Велике розселення слов'ян. Археологія. – К., 1998, №2. – С.30-37;
2. Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе/Греческие писатели. – Спб., 1893. – Т.І. – С.726.
3. Хавлюк П.И. Раннеславянское население в бассейне Южного Буга// Раннесредневековые восточнославянские древности. – Л., 1974. – С.181-215.
4. Торюпов Э.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. – Л., 1981. – С.66-79.
5. Сєдов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999. – С.30-32.
6. Рафайлович И.А. Исследования раннеславянских поселений в Молдавии// Археологические исследования в Молдавии 1970-1971. – Кишинёв, 1973. – С.134-144.
7. Брайчевский М.Ю. Работы на пастерском городище в 1949 г.//КСИИМК. – Вып. XXXVI., 1951. – С.155-164.
Брайчевський М.Б. Нові розвідки на Пастерському городищі//Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1955. – Т.V. – С.67-76.
8. Рыбаков Б.А. Древние Русы//СА. – Т.XVII. – 1953. – С.76-89.

9. Грушевський М. Анти("Avrai", "Antes") - Уривок з історії України-Русі//Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, XXI, I.
10. Йордан. О Происхождении и деянии гетов. – М., 1960. – С.13.
11. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1945. – С.84-90.
12. Абаев В.И О происхождении фонемы Y (h) в славянском языке// Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С.115-121.
13. Филин.Ф.П. Образование языка восточных славян. – М., 1962. – С.60.
14. Трубачев О.Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства//Индоевропейцы в северном причерноморье// Вопросы языкознания. – М., 1977, №6. – С.25.
15. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999. – С.36.
16. Йордан. О Происхождении и деянии гетов.М.1960,с.115.
17. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1945. – С.84-90.
18. Дуйчев И. Нападения и заселване на славяните на Балканския полуостров//Военноисторически сборник. – София, 1977. – Т.26. – Вып. I. – С.73.
19. Свод древнейших письменных источников. – М., 1991. – Т. I. – С.262.
20. Там же. – С.317.
21. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999. – С.36.
22. Грушевський М. Анти("Avrai", "Antes")//Уривок з історії України-Русі. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів., XXI, I.
23. Баран В.Д. Давні слов'ян. – К., 1998. – С.211-218.

Етногенез, історія та культура росіян європейської Росії на основі фінського племінного об'єднання меря

Землі лісостепової зони Східної Європи, від побережжя Балтійського моря по усій Руській рівнині аж до Уральських гір і далі Західносибірські землі, заселяли фіно-угрські племена.

Як зауважують вчені, фіно-угрські народи разом з самодійцями склали уральську мовну групу, їх сусіди слов'яни і балти були індоєвропейськими етносами. Фіно-угри та слов'яни були давніми сусідами з найтіснішими контактами.

Фіно-угрські племена проживали в європейській і азійській частині. В Європі - по усій північній та центральній Руській рівнині. Фіно-угрський ареал охоплює значну частину Волжского басейну, майже всю Центральну Росію, від Смоленщини, Твері, Пскова тягнуться через усю Московську область до Волги та Костроми безкраї землі племінного об'єднання меря. В епоху середньовіччя воно було найбільш політично розвинене і відіграло в фіно-угрському етномасиві домінуючу та консолідуючу роль.

На півночі фіно-угри межували з балтами, а на півдні зі слов'янами, з якими їх розмежував степ. На початку середньовіччя фіно-угри у мовному та культурному відношенні були розділені на велику кількість племен. Дослідники вважають, що основний племінний масив фіно-угрів говорив єдиною фіно-угрською мовою [1], яка склалась у Волго-Уральському регіоні, звідкіля фіно-угри розселилися на захід і схід на великих територіях.

Кожна гілка фіно-угрів: прибалтійсько-фінська, камсько-фінська, пермсько-фінська домінувала над обсько-фінською, яка порівняно слабше і пізніше розвинула свою державність.

Що стосується народу меря, тобто суто російського регіону, то тут вчені прослідкували дві мовні групи: прибалтійсько-фінську і пермсько-фінську. Прибалтійсько-фінську склали народи : меря, ерзя. Тут же зафіксований великий топонімічний пласт фінів : Москва, Яуза, і багато інших, що притаманно фінському етно-масиву топонімів. Можна з впевненістю наголосити, що власне територію сучасної Центральної Росії до меж з балтами і слов'янами населяли суто фіни – Suomi, літописні народи сум, см, меря [2].

Аналізуючи прибалтійсько-фінську політичну і культурну структуру, берем за основу великий багатоплемінний народ меря.

Характерно, що меря - це фінський народ, який, проживаючи на території Центральної Росії, зберіг до часу середньовіччя свою єдину мову. Однак, розселення народу меря по великій території і взаємовідносини з чисельними народами призвело його до диференціації. В умовах розселення фінів народ меря зумів утримати свою ідентичність, свою культуру, мову. Як наголошують дослідники, особливою мовою користувалися фіно-угри в Центральній Росії. Цією мовою розмовляв народ меря [3].

Вперше народ меря згадується в VI ст. у праці готського історика Йордана під іменем – *merens* [4]

Про народ меря згадує "Повість минулих літ: "...а на Ростовском озере меря, а на Клещине озере меря же" [5].

Літопис згадує меря серед народів, які платять варягам данину. Однак, панування варягів на безкраїх землях меря відбувалося недовго, оскільки, як засвідчує "Повість минулих літ", меря виганяє варягів за море.

Пізніше на землі меря приходять з сильним військом Рюрик, який підкоряє землі племінного об'єднання меря і віддає в управління одному з своїх воєначальників політичний центр меря – Ростов.

Як засвідчує літописець 862 року: "И приды власть Рюрик и раздая мужам своим грады, овому Полотеск, овому Ростов, другому Белозеро [6].

Народ меря згадується літописцем у 882 році, коли Олег, організувавши з фінів Центральної Росії військові загони, військом пішов на Київ, як зазначає літописець: "Олег поймавоя многи, варяги, чудь, словене, мерю, весь, кривичи" [7].

Заволодівши Києвом, Олег "нача города ставити и уставы дани: словенам, кривичам и мери" [8].

У війську Олега київського, з яким він пішов на Константинополь, згадується народ меря. Основним політичним центром меря був Ростов, власне він повинен був отримати "украды" після вдалого походу на Константинополь. В джерелах він так і згадується як "Ростов Мерянский" [9]. Характерно, що великий народ меря не зникає зі сторінок літописів і в X-XIII і навіть в XVI-XVII століттях [10]. Меря, як вважають дослідники, хоча і сильно асимілювався зі слов'янами внаслідок прийняття християнської релігії, однак, мав свою мову. Сліди народу меря збереглися до цього часу в численних топонімах та гідронімах Центральної Росії [11].

Особливій мові народу меря присвячена спеціальна наукова праця О.Б.Ткаченко, у якій підкреслюється, що була вона у вжитку в Центральній Росії ще в XIV-XV століттях і її сліди можна зауважити ще сьогодні по всій Центральній Росії [12].

Етнонім народу меря зберігся і в назві міст Галич Мерянський, Ростов Мерянський. Про “Мерянську Країну”, мається на увазі Московія, як правонаступниця меря, згадується в документах XVI-XVII століть, де під збірною назвою меря йдеться про територію від:” Чуді Мерської до Ростова Великого Мерського” [13].

У XIX столітті, а тобто в 1851 та 1852 роках, А.С.Уваровим були зібрані достовірні свідчення того, що корінним народом Центральної Росії є фінський народ меря [14].

Після археологічних досліджень А.С.Уварова вивчати старожитності меря взялися П.С.Савельєв та К.М.Тихонравов, які розкопали 7729 курганів народу меря на території Владимирської, Ярославської та Іванівської областей Центральної Росії. Великий речовий матеріал яскраво свідчить, що корінним народом росіян був племінний союз меря [15].

Як наголошував А.Спіцин грандіозні розкопки курганів 1851-1854 років в Суздальській землі, як вірно вважав А.С.Уваров, засвідчують, що вони належать народу Мері. Речі знайдені там: прикраси, побутові речі, яскраво доказують нам про побут народу Мері. В курганах X-XII століть знайдені риси, які говорять, що в цей час проходили активні процеси по асиміляції слов'янами Мері. Перегляд А.Спіцином розкопів своїх попередників дав можливість правильно визначити автохтонне проживання народу меря і формування ним російського народу в центральній Росії [16].

Після сенсаційних відкриттів мерянських старожитностей в Центральній Росії, де по офіційних висновках російської історичної науки “повинні проживати слов'яни, які і є носіями російського народу” та висновків ряду російських вчених, що власне фінський народ меря знаходиться біля витоків російського народу, інтерес до фінського народу Мері упав як в російській владі, так і в науковців, проекти з вивчення народу меря перестали фінансуватись російською владою. Вивчення народу меря російською владою було припинене...

З цього приводу А.А.Спіцин наголошував:” інтерес до старожитностей народу Мері в Росії впав, пошук археологічних пам'яток народу Мері фактично зупинився. Сьогодні народ-автохтон меря, який прямо стоїть біля етногенезу російського народу, залишається для істориків та археологів надзвичайною загадкою” [17].

Радянські археологи теж не поспішали вивчати старожитності народу Мері. Тільки з 1928 року розпочалось вивчення їх старожитностей [18]. При цьому народ меря повністю витіснений концепціями радянських вчених з Центральної Росії на Волгу.

З 1930 П.Н.Третяков створив цілу “Верхньо- Волжську концепцію” походження Мері [19].

В подальшому він будучи в радянській історіографії фактичним монополістом в цій проблематиці утвердив свою точку зору в радянській історіографії, віддавши слов'янам велику частину етнічних європейських території народу Мері [20]. Ця концепція підтримується і сьогоднішніми російськими вченими, зокрема В.В.Седовим [21]. Така сама позиція авторів академічного тому Л.А.Голубева, В.А.Могильнікова, В.В.Сєдова та Р.Л.Розенфельдта, які вважають, що меря в основному локалізувались в Волго-Уральському районі, що не відповідає дійсності. Дослідники всупереч історичним та археологічним джерелам віддають район Центральної Росії повністю слов'янам і таким чином виводися слов'янське походження Центральної Росії [22].

Не дивлячись на таку позицію сучасних вчених базуючись на досягненнях сучасної європейської історичної науки та археологічних джерел з Центральної Росії, по сукупності проаналізованих матеріалів можна наголосити, що народ меря займав обширну територію починаючи від Московської, Ярославської Володимирської, Костромської та Іванівської областей. На Заході народ меря межував з Смоленською, Новгородською, Псковською та Тверською областями. На північному-сході меря межувала з Марійцями. На сході з Муромою, на півдні з Мещерою. Північно-західним сусідом Мері була Весь. Археологічний матеріал засвідчує чіткі риси мерянських старожитностей в XII столітті на вище означеній території [23].

Як засвідчують археологічні джерела основним знаряддям праці народу меря в VI-VIII ст. було скотарство, мисливство, рибальство. Землеробство було слабо розвинутим. Знайдені примітивні серпи, примітивні кузні говорять, що ковалі в більшій мірі обслуговували тільки мерянські громади.

У X - на початку XI ст. появляються нові елементи культури, що можна пояснити впливом на народ меря слов'ян. В XI столітті асиміляція Мері зі слов'янами посилюється. В цей час в Мері формується класове суспільство під впливом залучення Мері до складу Київської держави.

Під впливом Київської Русі в XII столітті в Мері зароджуються феодальні відносини, які дуже швидко кристалізують Ростово-Суздальську державність, розквіт якої припадає на кінець XII поч. XIII ст. [24].

З'ясування етногенезу населення Центральної Росії є проблемою складною і до кінця не вивченою, однак аналіз наявних джерел спонукає нас до висновку, що біля витоків консолідації російського народу, особливо його європейської частини, знаходиться народ меря, етногенез та історичний розвиток якого потребує подальшого дослідження [25].

Л і т е р а т у р а

1. Castren M.A. Ethnologiska fureldsningar afver altaiska folkem. – Nordiska resor och forskningar af Castren M.A., IV. Helsingfors.

2. Кённен П.Ф. маптериаллы к вопросу о первоначальной родине и первобытном родстве индо-европейского и финно-угорского племени.– Спб.,1886.
3. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI –X століттях/До питання етнотворення російського народу/Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І.
4. Основы финно-угорского языкознания. – М., 1974. – С.18-54.
5. Йордан.О Происхождении и деянии гетов. – М., 1960. – “Getica”.
6. Повесть Временных лет. – М., 1950. – Т.І. – С.13.
7. Там же. – С.18.
8. Там же. – С.19-20.
9. Там же. – С.20.
10. Там же. – С.20-21.
11. Финно-Угры в эпоху средневековья. – М., 1987. – С.67.
12. Vasmer M. Beitrage zur historischen Volkerkunde Osteuropas III.Merja und Tscheremissen.-Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophische-historische Klasse. – Berlin, 1935. – S. 507-508.
13. Ткаченко О.Б. Мерянский язык. – Киев, 1985.
14. Финно-Угры в эпоху средневековья. – М., 1987. – с.67.
15. Уваров А.С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. – М., 1872;
Уваров А.С., Уварова. А.С. Каталог собрания древностей графа. – Отд.III-IV. – М., 1907.
16. Савельев П.С. Археологические поиски в окрестностях Усть-Сыкольска. – ЖМВД., 1852. – Т.IV.
17. Спицын А.А. Владимирские курганы. – ИАК. – вып.15. – С.90-92.
18. Спицын А.А. Древности Ивано-Вознесенской губернии. – Ивано-Вознесенск, 1924.
Эдинг Д.Н. Сарское городище/Ростов Ярославский, 1928.
19. Третьяков П.Н. К истории племён Верхнего Поволжья в I тысячелетии н.э. – МИА, 5., 1941.
20. Третьяков П.Н. У истоков этнической истории финно-угорских племён. – СЭ, 1961, №2.
21. Седов В.В. Финно-угорская археология в 1970-1981 гг./эпоха средневековья КСИА, вып,175.
22. Финно-Угры в эпоху средневековья. – М., 1987., – С.67-96.
23. Голубева Л.А. Вель и славяне на Белом Озере X-XIII. – Л., 1973. – С.55.
24. Финно-Угры в эпоху средневековья. – М., 1987. – С.80-81.
25. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI–X століттях/До питання етнотворення російського народу/Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.57-61.

Формування українського народу, української мови та Української держави в VI-X століттях за свідченнями філологічної та історичної наук. “Древнерусская народность, древнерусский язык” – про сучасне міфотворення

Дослідження еволюції українського народу на основі матеріалів археології є перспективним у напрямку встановлення зв'язків архаїчних і середньовічних культур, які можна пов'язувати зі стародавніми [1].

Зібраний на території України численний археологічний матеріал складає великий історичний архів, який використовується вченими при вивченні процесу становлення українського народу. Вже отримані важливі результати з питань генезису та етнотворення українців. Тому в даному дослідженні ми спростуємо сучасні російські перекази та фальсифікації історичного розвитку українського народу.

Характерно, що формування українського народу уважно почало вивчатися російською історичною та археологічною науками, взявши в обіг термін - “древнерусская народность”. Однак, ця сучасна спроба має давню історію. А.Х.Востоков ще в XIX столітті, вивчаючи українську мову, назвав її “древнерусским языком” [3].

І.І.Срезневський вважав, що українська мова як “древнерусская” спочатку була розділена на західну, південну та східну частини і сформувалась в IX-X століттях, що збігається з часом утворення Київської держави. На думку дослідника, державі потрібна була мова і взята була за основу мова південно-західних племен, тобто українська. Регіональними складовими в IX-XI століттях збагачувалась українська мова, яка активно функціонувала до XIV століття. Паралельно в цей же час на своїх землях функціонували великоруська та білоруська мови. В XV столітті вони почали відходити від “древнерусского языка” і розвиватися самостійніше [4].

Поділ “древнерусского языка” на великоруську і українську мови П.А.Лавровський пояснював розподілом у XII-XIII століттях однієї держави на дві, тобто, на Україну-Русь і Північно-Східну Русь в. Дослідник зауважував, що кристалізація держави з центром у Києві, а потім в Галичі (Україна-Русь) протиставляється державі з центром в Суздалі, а потім в Володимирі (Північно-Східна Русь), що пояснюється відмінностями в мовах [5].

З цим не погоджувався російський історик М.П.Погодін, який вважав, що Київська земля була “исконно великорусской”, а Галицька та Волинська – українською. Київська земля, на його думку, обукраїнилась внаслідок переселення вихідців з Галичини після монголо-татарського нашествия [6].

Найвірнішою, на нашу думку, точкою зору є дослідження українського вченого М.А.Максимовича, який вважав, що “население Киевской Руси было украинским”. Український етнос проживав на території України з праслов'янських часів до епохи Київської Русі й у подальші часи аж до сучасності. Ніякого запустіння території сучасної України ні в татаро-монгольський період, ні в який інший, не було [7].

Підтвердженням висновків М.А.Максимовича є історико-лінгвістичні дослідження О.О.Шахматова, який вважав, що слов'янська мова, яку він датував V-VI століттями, зародилася в міжріччі Прута і Дністра – простягалась до Дніпра. Її державну форму розвинули анти. В VI столітті н.е. анти принесли українську державність, культуру та мову з Галичини та Волині в Подніпров'я. Власне, увесь цей період територія від Прута, Дністра і Дніпра складає одне етнографічне ціле, наголошує О.О.Шахматов, ця народність анти своєю державністю кристалізували одну мову, яку сьогодні називають українською. Лінгвістичною основою для мови анти є сьгоднішня українська мова. До ореолу української мови О.О.Шахматов зараховував такі племена: волиняни, дуліби, поляни, древляни, тиверці, уличі, хорвати. Концепція О.О.Шахматова була великим досягненням російської науки, оскільки визначала українську мову, як мову слов'ян [8].

Таке філологічне підґрунтя дало можливість в перших десятиліттях XX століття дійти висновку, що не було ніякої “древнерусской народности” та “древнерусского языка”, який нібито потім став основою для російської, української та білоруської мов, про що писав російський вчений Н.П.Дурново [9].

М.С.Грушевський, опираючись на письмові та археологічні свідчення, філологом вважав, що зародження українського етносу слід пов'язувати з Дністро-Дніпровським союзом анти, відомим з візантійських джерел VI столітті н.е. [10].

Концепцію М.С.Грушевського підтримав український лінгвіст С.Смаль-Стоцький. Він підтримував тезу, що українська мова є відмінною від російської і схожа на сербську, хорватську, польську, словацьку [11].

Австрійський славист Т. Гайтер вважав, що українська мова споріднена з слов'янськими мовами Європи, а між українцями та слов'янами Європи було більше спорідненості в минулому, ніж з росіянами фіно-уграми, які перейняли слов'янську мову та культуру. З давніх давен була одна українська мова, жодного “древнерусского языка”, як це вважали російські вчені його часу, не було.

Фінно-угрське населення Росії, як носії Суздальської держави, перейняло слов'янську мову і видозмінило її відносно свого фінно-угрського середовища [12]. Безсумнівно, наголошував Є.К.Тимченко – українська мова є прямим продовженням праслов'янської, тому росіяни, перейнявши її, безсумнівно, мають якусь мовну подібність з українцями, але, як бачимо з ретельних досліджень – незначну [13].

Характерно, що в цей же час кристалізується історична концепція етнотворення білорусів і їх взаємовідносини з фіно-уграми майбутньої Росії. Так, в 20-х роках В.Ю.Ластвський і А.Шлюбський створили кривичську теорію походження білорусів. Вчені, на наш погляд, довели, що білоруси є нащадками кривичів [14]. Цікаву точку зору, опираючись на філологічні висновки О.О.Шахматова, висунув польський археолог Т.Лер-Сплавінський, якого підтримав радянський вчений Б.М.Ляпунов. Т.Лер-Сплавінський вважав, що мова полян, древлян, волинян, бужан, хорватів, як і мова кривичів, відмінна від мови Ростово-Суздальської землі. Б.М.Ляпунов вважав, що в час становлення держав української, білоруської, російської в XII столітті появляються і окремі мови [15].

В 50-х роках XX століття вчені зацікавились проблемами формування українського народу, беручи за основу археологічні джерела, за свідченнями яких український народ у цей час почав формуватися в Середньому Подніпров'ї у сучасній: Київській, Чернігівській і Переяславській землях. Ці терени багаті речами, прикрасами, притаманними винятково українському народу, який генетично прослідковується з V-VI по XIV століття [16]. В.І.Довженко з цього приводу наголошував, що антська мова мало чим відрізнялася від мови епохи Київської Русі і в подальшому призвела до кристалізації української мови [17]. Етно-культура Середнього Подністров'я з центром у Києві, на думку А.Н.Насонова, в VIII-IX століттях консолідувала масив "південний", який, розвиваючись з VI – по IX століття, сформував українську народність [18].

Щодо нинішньої концепції "древнерусской народности", яку намагається реінкарнувати російський вчений В.В.Седов, то вона була засуджена в 80-90 роках XX століття. Лінгвіст Г.А.Хабургаєв наголошував: "древнерусского языка" чи "древнерусской народности" ніколи не було і не могло бути. З племен південного регіону сформувався український народ, з кривичів та інших сусідніх племен - білоруський, з фіно-угрів під впливом слов'ян – російський. Археологічні пам'ятки X-XII століття на території України засвідчують як мовний так і культурний український етно-масив, єдину українську народність [19].

Дуже цікаву точку зору висунув в 1996 році на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології дослідник Г.В.Штихов. Опіраючись на історико-археологічний матеріал, він вважає, що ніякої "древнерусской народности" в епоху Київської Русі не було, вона, на його думку, просто не сформувалась. Мовний матеріал свідчить, що в цей час формувались окремі народи : білоруський та український і аж в XIII-XV століттях – російський. У дискусії Г.В.Штихова підтримали І.А.Марзалюк, А.І.Філюшкін, та О.М.Трубачов [20].

Таку ж позицію займає і визначний український історик та археолог В.Д.Баран, який за наявним археологічним матеріалом не прослідковує "ніякої древньоруської народности" і "древньоруської мови". На його думку, це сьогоденні фальсифікації російської історичної науки і, зокрема, В.В.Седова. В.Д.Баран вважає, що українська, білоруська та російська народності сформувались ще в часи "великого переселення народів". Київська держава вже була чисто українська, вона не формувала ніяких народностей.

Київська держава, на думку В.Д.Барана, відома з літописів IX-XII століть, складається з східнослов'янських племен - носіїв пражсько-корчакської культури, з якими інтегрувалися племена пеньківської культури. Розвиток Київської держави згрупував основні культурно-економічні центри Дністро-Подніпров'я і, відповідно, зблизив Київ з Галичем. Власне, ці регіони і стали основою для етнотворення українського народу [21].

Висновок може бути один: формування українського народу відноситься до часу "великого переселення народів" у V-VI ст. н.е., як засвідчують філологічна та археологічна науки, ми можемо в Дністро-Дніпровському міжріччі вивчати Антський союз племен, який безпосередньо стоїть у витоків етногенезу українського народу [22].

Л і т е р а т у р а

1. Баран В.Д. Велике розселення слов'ян. Археологія. – К., 1998, №2 – С.30-37;
2. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999. – С.7-9, С.91-158.
3. Востоков А.Х. Рассуждение о славянском языке//Труды общества любителей российской словесности. – Вып. XVII. – М., 1820. – С.5-61.
4. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка. – Спб., 1850.
5. Лавровский П.А. О языке северных русских летописей. – Спб., 1852.
6. Погодин М.П. Записки о древнем языке русском//Известия академии Наук. – Спб., 1856. – Т. XIII.
7. Максимович М.А. Собрание сочинений. – Киев., 1877. – Т. II.
8. Шахматов А.А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. – ЖМНП. – Спб., №IV, 1899.
Шахматов А.А. Очерк древнерусского периода истории русского языка/Энциклопедия славянской филологии. – Вып. II. – Пг., 1915. Шахматов А.А. Введение в курс истории русского языка. Ч.1. исторический процесс образования русских племён и русских народностей. – Пг., 1916.
9. Дурново Н.П. Очерк истории русского языка. – М., 1924.

10. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1904. – С.1-211.
11. Смаль-Стоцький Ст. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне оприділення. – Прага, 1927.
12. Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913.
13. Тимченко Є.К. Слов'янська єдність і становище української мови в українській родині//Україна, книга III. – К., 1924.
Тимченко Є.К. Курс історії української мови. – К., 1927.
14. Ластоускі В. Кароткая гісторыя Беларусі. – Вільна, 1910.
Ластоускі В. Қривіч. Журнал. – Каунас, 1923-1927.
15. Ляпунов Б.М. Древнейшие взаимные связи языков русского, украинского и некоторые выводы о времени их возникновения как отдельных лингвистических групп//Русская историческая лексикография. – М., 1968. – С.163-202.
16. Рыбаков Б.А. К вопросу об образовании древнерусской народности// Тезисы докладов и выступлений сотрудников Института истории материальной культуры АНСССР, подготовленных к совещанию по методологии этногенетических исследований. – М., 1951. – С.15-22.
17. Довженко В.И. К вопросу о соложении древнерусской народности// Доклады VI научной конференции Института Археологии. – Киев, 1953. – С.40-59.
18. Насонов А.Н. К вопросу об образовании древнерусской народности// Вестник АНСССР, 1951, №1 – С.69-70.
19. Хабургаев Г.А. Становление русского языка. – М. – 1980.
20. Штыхов В.Г. Древнерусская народность: реалии и миф//Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI международного Конгресса славянской археологии. – М., 1997. – Т.III. – С.376-388, С.386-388.
21. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – С.211-218.
22. Грушевський М. Анти("Avrai", "Antes") - Уривок з історії України-Русі//Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, XXI, I.

Українські племінні княжіння V-IX століть напередодні утворення Української централізованої феодальної держави з центром у Києві

Сьогоднішня археологічна наука дає можливість вченим переглянути розвиток слов'янського етносу на етнічних землях українського народу. Археологічні джерела засвідчують, що розвиток українського етносу проходив у рамках пражсько-корчацької та пражсько-пеньківської археологічних культур, які охоплювали територію від Дніпра, Дністра до Дунаю [1].

На території сучасної України виділяються три типи археологічних старожитностей, які слід пов'язувати з українцями, це пражсько-корчацька, пражсько-пенківська культура, колочинські старожитності [2]. Основою пражсько-корчацьких старожитностей є кераміка, представлена високими горшками, звуженим горлом і коротким вінчиком. Ця кераміка в V-VII століттях була поширена на всій території України від Дніпра до Дністра та Прута і суміжних землях [3]. Така ж кераміка віднайдена і біля Праги в Чехії. Тому вона отримала назву пражська. В Україні її знайдено біля с. Корчак на ріці Тетерів.

Пражсько-корчацька культура має свої політичні центри, городище Зимно. Зафіксовані, наземні будинки, будинки з пічками, напівземлянки з пічками в куті, напівземлянки з пічками на середині приміщення. Для цієї культури характерні також пічки-кам'янки. Захоронення від Тетерева до Ужгорода теж однотипні: трупоспалення, опісля захоронення золи в безурганних могильниках [4].

Як засвідчують археологічні джерела, географічне поширення кераміки пражсько-корчацького типу дозволяє стверджувати, що цей посуд характерний для одних і тих же племінних угруповань V-VII ст., які історик VI ст. Йордан називає *slaveni*-славени-склавини. Візантійські автори називають їх слов'янами [5].

Друга велика група археологічних старожитностей означена вченими як пражсько-пенківський тип. Названа від місця першої знахідки в околиці с. Пеньківка на р. Тясміні. Вона характеризується ліпним посудом, горшками зі слабо профільним верхнім краєм. На відміну від горшків пражсько-корчацького типу, ця кераміка виготовлялася з додаванням дреста і шамоту. Орнамент на цій кераміці відсутній. Пражсько-пеньківська кераміка VI-VII століть генетично пов'язується з ранішою слов'янською керамікою. Її вихідною також є глиняна слов'янська кераміка Подністров'я, Буковини та Молдавії, яка означена вченими як кераміка типу Луки-Райковецька. Характерно, що вона поширюється від Дніпра, Росі до Південного Бугу і тягнеться в міжріччя Дністра і Прута [6].

Слов'янська кераміка пражсько-пеньківського типу відома також в Дніпровському лівобережжі на Сулі, Пслі, Ворсклі і Орелі. Поселення пражсько-пенківської культури розміщені в долинах поблизу рік, лісів, боліт. Візантійський письменник VI ст. Маврикій Стратег писав, що вони "селяться в лісах, біля незручних для проходу річках, боліт і озер. Влаштовують у своїх житлах багато виходів, щоб зменшити раптовість на них нападів" [7].

Найпоширенішим житлом у них є напівземлянка, яка в плані близька до квадрату з пічкою-кам'янкою в куті. В одиноких випадках у Прутсько-Дністровському міжріччі зафіксовані глиняні печі [8].

Серед пенківських неукріплених поселень особливе місце займає Пастирське укріплене городище в басейні р. Тясмин. Його вали споруджені ще в скіфську епоху. В VI-VII століттях населення користувалося старими укріпленнями. Речі, знайдені на Пастирському городищі, відображають досить високий рівень життя його мешканців і ранньофеодальні відносини. [9].

До цього типу культури вчені відносять і Мартинівські старожитності, які в основному концентруються в середньому та нижньому Подністров'ї і пов'язуються з антами. Мартинівські старожитності добре вивчені, чоловічі фігурки з вишиваним орнаментом яскраво передають ознаки одягу староукраїнської культури, вишивки, яка в незміненому вигляді дійшла до наших днів [10]. Аналіз археологічних джерел у двох культурах пражсько-колочанській та пражсько-пеньківській дає право стверджувати, що перша належала літописним склавинам, які проживали на території Дунаю до Дністра, а друга - антам від Дністра до Дніпра та Дону.

Подальший напад на слов'ян аварів, як наголошує Нестор, "примучили дулібів", роздрібнив ці великі археологічні культури на ще дрібніші, про які нам розповідає літописець Нестор. "Від тих слов'ян розійшлися вони по землі і прозвалися іменами своїми од того, де сіли на якому місці. Ті, що прийшовши сіли по річці на ймення Морава і прозвалися моравами, а другі чехами назвалися. А це ті самі слов'яни: білі хорвати, серби і хорутани. Коли ж волохви найшли на слов'ян на дунайських і осіли між ними і чинили їм насильство, то слов'яни ті, прийшовши сіли на Віслі і прозвалися ляхами. А від тих ляхів пішли ще одні, що прозвалися полянами, другі ляхи прозвалися лютичами, а інші - мазовшанами, ще інші поморянами. Так само й ті ж слов'яни, прийшовши сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші древлянами, бо осіли в лісах, а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами, а інші сіли на Двіні і назвалися полочанами... Слов'яни, що сіли довкола озера Ільмень, прозвалися своїм іменем - словенами і збудували вони місто і назвали його Новгородом. А другі ж сіли по Сейму і по Сулі і назвалися сіверянами. І так розійшовся слов'янський народ, а від його імені отримали свою назву слов'янські письменна" [11]. Тому реконструюємо історію українських

племінних князів слов'ян за свідченнями археологічних джерел після розгрому аварями держави дулібів та волинян.

Як засвідчують археологічні джерела, дуліби проживали в лісостеповій частині Правобережної України, там, де відома пражсько-корчацька культура VI-VII ст. З VIII століття тут на її основі розвивається культура типу Луки-Райковецької, оскільки виявлена в урочищі Лука біля с. Райки в Житомирській області. Культура засвідчена городищами і селищами [12]. Одними із стародавніх племінних об'єднань цієї культури є Дуліби. У "Повісті временних літ" говориться, що: "Дулебы живяху по Бугу, где ныне воляняне" [13]. Візантійський імператор К.Багрянородний (X ст.) серед слов'янських племен називає дулібів [14]. Так само знає про дулібів і Географ Баварський [15]. Про дулібів "Дулаба" пише арабський мандрівник Ал-Масуді [16]. Останній раз дуліби згадуються на сторінках літопису 907 року під час походу Олега на Константинополь [17]. У "Повісті временних літ" про дулібів говориться в зв'язку з перенесенням ними тяжкого аварського іга. Як відомо, авари напали на дулібів в час візантійського імператора Іраклія (610-641) [18]. Етнонім слова дуліби - "Duleben", наголошують дослідники західнонімецького походження [19]. Західнонімецьке походження етноніма дозволило російському вченому В.В.Седову зробити висновок, що праслов'янське плем'я дулібів у римський період історії проживало з західнонімецьким населенням [20]. Їх можна пов'язувати зі склавинами Йордана, вони були якоюсь частиною склавинів-слов'ян. Арабський хроніст X ст. Масуді вважав, що дуліби і хорвати склали основу Волинського союзу племен [21]. Археологічні пам'ятки дулібів очевидно розташовувалися по Бугу. Їх слід пов'язувати з пражсько-корчацькою культурою, а в подальшому з культурою Луки-Райковецької [22].

У сусідстві з дулібами літописи описують волинян, які ще мають другу назву – бужани, бо пов'язані з рікою Бугом: "Се бо токмо словенескъ язык в Руси:...бужане, зане седоша по Бугу, полеже вельняне" [23]. Далі літопис конкретизує: "Дулебы живяху по Бугу, где ныне вельняне" [24]. Із свідчень літопису можна зрозуміти, що частина дулібів раніше називалася бужанами, а пізніше новим іменем - волиняни. Так Баварський географ, свідчення якого відносяться до 873 року, знає етнонім *busapi*-бужани [25]. Етнонім бужани походить від ріки Буг, волиняни - від городища Велинь (Волинь), як Галич - галичани [26]. Стародавнє місто Волинь на Бузі відоме з археологічних джерел з VIII по XIII століття. Його почали досліджувати в XIX ст., продовжували і в XX ст. За цей час були досліджені кургани та могильники волинян.

Вченими було встановлено, що ці захоронення слід віднести до культури Лука-Райковецька. Археологічні джерела також наголошують, що в VIII столітті волиняни просунулися на територію сучасної Брестської області, а також в Подніпров'я. Їх старожитності відомі і в Київській області. На заході вони віднайдені в містах Бужськ та Плісенськ, які до XII століття є складовими Волинської землі, що видно з курганних поховань, які в Волинській землі відомі навіть у XII ст., опісля курганні поховання тут щезають, оскільки язичницький ритуал замінюється християнським [27]. Східними сусідами волинян були деревляни, які отримали свою назву, як наголошує літописець, від того, що "сиділи в деревах-лісах". Відомо, що деревляни межували з полянами і розташовувалися на північний захід від Києва. Літопис наголошує, що у деревлян було своє князівство. Вони мали свого князя, кращих мужів і дружину. Повість розповідає про суперництво між полянами і деревлянами. В середині X ст. влада Києва над деревлянами зводилася тільки до функції данини. Про взаємовідносини київських князів з деревлянами є багато наукової літератури, тому ми не будемо зупинятися на цих аспектах.

Археологічній науці відомо, що деревляни займали територію від Прип'яті між Гориню і Тетеревом, а також територію по Дніпру і на Десні.

Археологічні дослідження древлянських курганів проводились в XIX та XX ст. і дали вагомий результат, згідно з яким стало очевидним, що найстародавніші кургани з обрядом трупоспалення слід віднести до VI-VIII ст. Цей обряд у деревлян зберігається до XII та XIII ст., опісля замінюється християнським [28].

Далі в Подніпров'ї літописець подає нам розселення полян: "Тако же и ти словене пришедше и седоша по Днепру и нарекошася поляне" [29]. В іншому місці літописець наголошує, що полянам належало Київське Подніпров'я. Розповідаючи про виникнення Києва, він пише, що тут жили поляни: "бяху мужи мудры и смыслени, нарицахся поляне, от них же есть поляне в Киеве и до сего дне" [30]. Окрім Києва, полянам належали міста Вишгород, Василів, Белгород. Етнонім пояснюється словом поле, ті, що живуть на відкритих місцях [31]. Такої ж думки і літописець: "Полями же прозвани быши, зане в поли седяху" [32].

Археологічні дослідження курганів Київського Подніпров'я розпочалися в середині XIX ст. Особливо активними вони були в XX ст. Вдалось встановити, що до полян також жили на землях Чернігівській, Переяславській і Любечській. Всі ці міста в літописі пізніше називаються Руссю і немає жодних свідчень про приналежність їх сівер'янам. На основі археологічних матеріалів Б.О.Рибаків встановив, що на території, яка охоплювала Київ, Чернігів, Любеч, Переяслав, Стародуб, панує обряд трупопокладення в курганних ямах, притаманний полянам [33].

З північного сходу до полянських володінь примикають землі сівер'ян, поховальний обряд курганів яких на горизонті зі спіральними височинами кільцями. Ці поховання відповідають Сіверському

князівству та Сіверській землі, що збігається зі свідченнями про літописних сіверян. У полян, як засвідчують археологічні джерела, обряд поховання – це кремація та інгумація, курганні захоронення переважно без інвентаря [34].

Вище ми наголошували, що на північному сході поляни межували з сіверянами. Сіверяни, за свідченням літопису, проживали на трьох ріках Дніпровського лівобережжя: "седоша по Десне, и по Семи, по Суле и нарекошася север" [35]. В історичній літературі склалася думка, що сіверянам належала вся територія від Середнього Подністров'я до міжріч Дону. Основна концентрація сіверян, вважає Б.О.Рибаков, знаходилась в басейні рік Десни, Сейми, Сули. Головними містами сіверян були Новгород-Сіверський, Севськ, Путивль і Рильськ [36].

Найнадійшому означенню археологічної зони сіверян послуговують спіральні височні кільця, знайдені в басейнах рік Сейма, Сули і на середній Десні.

Із аналізу археологічних джерел можна зробити висновок, що на заході кордон сіверян стикався з полянами. На північному заході сіверяни межували з радимичами по Десні, Снов'ї й Іпут'ї. На північному сході сіверяни межували з в'ятичами по Десні й Оці. На сході та південному сході територія сіверян охоплювала басейни рік Сейма, Псла, Ворскли і доходила до Дону. В цьому регіоні сіверяни межували з кочівниками.

Ця територія літописних сіверян засвідчена і археологічними джерелами, які відносяться до антського ореолу. Вони фіксуються з середини I тис. н.е. і означені археологічними старожитностями в околицях м. Ромни. В археологічній літературі ці сіверські старожитності отримали назву роменської культури. В 20-ті роки ХХ ст. подібні старожитності були відкриті в басейні верхнього і середнього Дону і названі за однією із пам'яток, розкопаних поблизу с. Боршево Воронежської обл. - боршевськими [37].

Ідентичність дніпровських (роменських) і донських (боршевських) груп роменської культури свідчить про одне і те ж сіверське походження [38].

Таким чином, сіверськими старожитностями ми закінчуємо характеристику центрально-східної племінної групи українських племінних князів.

Характеристику археологічних культур стародавнього етносу ми розпочали з серця стародавньої державності: дулібів, бужан, волинян.

Однак, пражсько-пеньківська культура та культура Луки-Райковецька яскраво засвідчені археологічними джерелами і в південно-західному регіоні розселення українських племінно-князів. Значна кількість поселень цього типу виявлена і вивчена і в Закарпатській області України. У цих регіонах українського розселення літописець знає три племінних князів: хорватів, тиверців і уличів [39]. Племінне об'єднання хорватів відоме нам з початкових свідчень "Повісті временних літ": "А се ти же словени: хорвате белии и сербь и хорутане". В іншому випадку літописець наголошує: "И живяху в мире поляне, и деревляне, и север, и радимичи, в'ятичи и хрвате" [40]. В 907 році хорвати беруть участь в поході Олега київського на Константинополь [41].

У 992 році літописець зазначає: "Иде Володимир на Хорваты". В іншому місці літописець під 993 роком наголошує: " І прийшов він з війни хорватської..." [42]. Дослідники із сукупності свідчень правильно визначили місце проживання хорватів - область Карпат і Українського Прикарпаття. Археологічні свідчення підтверджуються і свідченнями праці "Про управління імперією" Костянтина Багрянородного [43].

Стародавньою столицею хорватів вченими вважається Перемишль, за новішими археологічними висновками вченого О.Корчинського – городище поблизу с. Стільсько у Львівській області України [44].

Чеський вчений Л.Нідерле вважав, що хорвати мали свою окрему державу пізніше в Галичині [45]. О.О.Шахматов теж вважав, що хорвати жили в Галичині і в IX ст. створили свою окрему державу, столицею якої було місто Джераб [46]. Численні пам'ятки хорватів на території Верхньої та Середньої частини Дністра засвідчено археологічними знахідками.

Зрозуміло, що хорвати – це стародавні жителі Прикарпаття і Верхнього Дністра, фундатори політичного конгломерату, як наголошує К.Багрянородний "Великої чи Білої Хорватії", землі якого охоплювали територію суто хорватів, згодом тиверців і уличів [47].

Тому з'ясування етногенезу тиверців і уличів - наше наступне завдання.

Тиверці і уличі, як засвідчують археологічні джерела, займали середнє і Нижнє Подністров'я та прилеглі до них землі. Літописні свідчення про тиверців та уличів не чисельні: "...а улочи и тиверци седяху бо по Днестру, приседяху къ Дунаеви. Бе множестов ихъ; сежяху бо по Днестру, приседяху бо по Днестру оли до моря, и суть грады их и до сего дне" [48].

Іпатіївський літопис замість Дністра помилково пише, що тиверці і уличі сидять по Бугу і по Дніпру і присідають до Дунаю [49]. Дослідники, аналізуючи ці свідчення, вважають, що вже Олегу вдалося підкорити уличів, а з тиверцями ним був укладений союзний договір [50]. Востаннє в літописі тиверці згадуються 944 року, як учасники походу київського князя Ігоря на Візантію [51]. Етнонім тиверці скоріше всього слід виводити від античної назви Тіраса-Дністра [52].

Назва ріки Тірас з іранського перекладається як “бистрий”, можливо бастарн, що може означати, як ріку Бастарнів-Тірагетів. Якщо це так, то тиверці, що проживають на Тірасі-Дністрі в буквальному перекладі означають дністровці – жителі Подністров’я.

Вперше Тірас-Дністер згадується Геродотом, пізніше назва ріки Тірас зустрічається в творах Страбона, Плінія і Птолемея. Є згадка про ріку Тіру біля Евксінського Понту в короткому географічному словнику Стефана Візантійського (V-VI ст.). Йордан (VIст.) в своїх творах уже тричі Тірас іменує Дністром. Один раз нарівні з назвою Дністер він називає його Тірасом. Так само робить і Амміан Марцелін – два рази Дністер він називає Данастіус і один раз Тірас. Очевидно, в середині I тис. н.е. назва ріки Тірас виходить з ужитку і її замінює місцева назва Дністер, тобто назва, яку протягом багатьох віків вживали місцеві жителі [53]. За свідченнями археологічної науки можна припускати, що тиверці сформувались уже у час черняхівської культури, пізніше вони були частиною антів-слов’ян. Як засвідчують археологічні джерела, тиверці займали територію Подністров’я, а також землі міжріччя Дністра і Прута, Дністра і Південного Буга. Літопис також наголошує, що тиверцям належали і землі нижньої течії Дністра аж до Чорного моря [54]. Можна вважати, що тиверці були одним із племінних князівств антів. Сьогодні з історії тиверців, яких археологічна наука вже точно розташовує в Прутсько-Дністровському міжріччі, вимальовується картина боротьби тиверців з кочовиками, під ударами яких вони мусили для ведення з ними боротьби консолідуватися з племінним князівством хорватів. Цим і пояснюється велика держава, яку в X ст. в Подністров’ї нам характеризує К.Багрянородний (від витоків Дністра до печенігів на півдні). Така ситуація пояснюється і швидкою інтеграцією дністровців в етноструктуру Галицького князівства. Характерно, що з ореолу культури тиверців випадає територія між Південним Бугом і Дністром, куди в 30-х роках X ст. переселились з Подніпров’я улличі.

Літописних свідчень про улличів мало, вони дають нам право розглядати етногенез і становлення цього племінного князівства винятково через призму археологічної науки. За такої ситуації в історичній науці є думка, що спочатку улличі займали територію в місцевості Єрель, що знаходиться нижче по Дніпру [55].

В.М.Татищев наголошував, що Єрель, ліва притока Дніпра, і власне на ній в “улличині” до X ст. проживали улличі [56]. Іпатіївський літопис під 1183 роком наголошує “и стояша на месте нарецаемом Єрель, его же Русь зовет Угол” [57]. У цьому місці Дніпро робить вигин-кут, тому цілком справедлива назва улличі-кутичі [58].

Як засвідчують джерела, улличі після переселення в Подністров’я мають тут свої поселення і міста. Літопис називає головним містом улличів Пересічень. Далі від Пересічня улличі простягаються своїми поселеннями до устя Дніпра, Дністра та Чорного моря.

Локалізація улличів в басейні Дністра сприяла літописним свідченням про них. “Повість минулих літ” засвідчує, що :”... а улличи и тиверцы седяху бо по Днестру, приседяху къ Дунаеви. Бе множество их; седяху бо по Днестру оли до моря, и суть грады их до сего дне, да то ся зваху от Грекъ Великая Скуфь” [59]. Як наголошувалось вище, в ранніх літописах улличів пов’язували з Дніпром, там вони були судами порян і деревлян. У зв’язку з цими свідченнями О.О.Шахматов зробив висновок, що улличі не були основними жителями Подністров’я, а переселенцями з нижнього Дніпра [60]. Б.О.Рибаків, вивчивши попередні свідчення про племінні об’єднання, зробив висновок, що найраніші свідчення про улличів слід відносити до епохи Аскольда і Діра [61]. У реконструйованому О.О.Шахматовим стародавньому Київському літописі є свідчення про боротьбу з улличами перших київських князів:” и беша княжаща Киеве и владеюща полями; и беша ратьни сь древляны и с улличи” [62]. Боротьба Києва з улличами продовжувалася до X ст., що на нашу думку і спричинило їх переселення в Подністров’я. Як бачимо, в X ст. при Олегові київському улличі ще не були підкорені Києвом. Як засвідчує літопис: ”И бе обладая Олегъ поляны, и древляны, и северяны и радимичи, а сь улличи и теверцы имяше рать” [63].

Наступні київські князі, зокрема Ігор, теж розпочав своє князювання з війни з улличами. Літопис так засвідчує ці події: ”Игорь же седяше княжа Киеве, мирь имея къ вьсемь странамь, а сь улличи и сь древляны имеяше рать и бе у него воевода именем Свенльдъ, и примучи улличе, и възложи на ня дань, и въдасть Свенлду. И не въдадешеться единый градъ, именемъ Пересечень; и седе около его три лета и едва възь” [64].

Про цю подію говорить і Новгородський літопис:” В се лето 6448 (940р.) яшася улличи по дань Игорю, и Пересечень възьять бысть” [65]. Після цього свідчення улличі більше в літописі не згадуються. Подальший аналіз неможливий через брак археологічних джерел.

Багато дослідників вважає, що їх центр Пересічень знаходився не в Подністров’ї, а в Подніпров’ї. Самі ж старожитності улличів Подніпров’я і Подністров’я ще досліджені слабо [66].

Інші вчені, зокрема російський вчений В.В.Седов вважає, що прийшли в Подністров’я улличі швидко змішалися з носіями пражсько-корчацької культури, а тобто з хорватами і тиверцями і заклали хорватсько-тиверську культуру [67].

Підсумовуючи, наголошуємо, що українські племінні князівства V-IX століть напередодні утворення централізованої феодальної Української держави з центром в Києві, були регіональними українськими феодальними князівствами. На території кожного із них виявлена своя політична,

торгово-економічна та релігійна організації. Наявні археологічні, філологічні та літописні джерела дають право стверджувати, що період V-IX століть був часом активної консолідації українського народу навколо одного політичного центру, спочатку Волиня, опісля Києва.

Л і т е р а т у р а

1. Баран В.Б. Від венедів до українців//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001, Т.І. – С.62-63.
2. Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність і зародження та становлення християнства на території України. Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.122-168.
3. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ, 1972. – С.23-48.
4. Баран В.Д. Велике розселення слов'ян/Археологія. – К., 1998, №2., – С.30-37.
5. Иордан. О происхождении и деянии гетов. – Getica. – М., 1960.
6. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1950;
7. Феофилакт Симокатта. История. – М., 1957.
8. Тимошук. Б.О. Давні слов'яни на території Північної Буковини//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.184-191.
9. Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VIIв н.э. – ВДИ, 1941,1.
10. Тимошук Б.А. Начало класовых отношений у восточных славян. (по материалам поселений Украинского Прикарпатья//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2002. – Т.ІІ. – С.237-246.
11. Брайчевский М.Ю. Работы на Пастерском городище в 1949 г. – КСИИМК, XXXVI; Брайчевский М.Ю. Пастырский скарб 1949р./Археологія. – К., 1952. – Т.VII; Брайчевский М.Ю. Новые находки VII-VIII вв. н.э. на Пастерском городище. – КСИА АН УССР, 10.
12. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.72-73.
13. Руський літопис. – Київ, 1989. – С.2-10.
14. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.91.
15. Повесть Временных Лет.– М-Л., 1950. – Т.І. – С.14. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1987. Славянские древности. – К., 1980.
16. Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русах. – Спб., 1870.
17. Повесть Временных Лет. – М-Л., 1950. – Т.І. – С.20-21.
18. Там же. – С.14-18.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964. – С.551; Трубачев О.Н. Ранние славянские этнонимы-свидетели миграции славян. – ВЯ., 1974, №6. – С.52-53.
20. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979. – С.131-133.
21. Баран В.Д. Анти, Сиверяни чи Руси?//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.68-74.
22. Кухаренко Ю. Древнейшие курганы Волинян. In:Liberlosethopho Kostrowski octogenario a veneratioribus dicatus.– Wroslaw – Warszawa – Krakow, 1968.
23. Повесть Временных Лет. – М., 1950 – Т.І. – С.13.
24. Там же. – С.14.
25. Славянские древности. – К., 1980.
26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964 – С.347.
27. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.95.
28. Там же. – С.103.
29. Повесть Временных Лет.– М., 1950. Т.І. – С.11.
30. Там же. – С.13.
31. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1971. – С.322.
32. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т.І. – С.23.
33. Рибаків Б.А. Поляне и северяне. – СЭ,V-VII., 1947. – С.95-105.
34. Там же.
35. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т.І. – С.11.
36. Рибаків Б.А. Поляне и северяне. – СЭ,VI-VII., 1947. – С.81-95.
37. Ефименко П.П. Раннеславянское поселение на Среднем Дону/Сообщения ГАИМК, 2, 1931. – С.5-9.
38. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.135.
39. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т.І. – С.14. Ідзьо В.С. Велика чи Біла Хорватія – ранньофеодальна слов'янська держава на території Галичини (V-X ст.)//Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.ІV.
40. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т.І. – С.23.
41. Там же. – С.84.
42. Там же. – С.85.
43. Багрянородный К. – М., 1987. – С.375-376.
44. Ідзьо В.С. Велика чи Біла Хорватія – ранньофеодальна слов'янська держава на території Галичини (V-X ст.)//Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.ІV. – С.107-126.
45. Нидерле Л. Славянские древности.– М., 1956. – С.155.
46. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг., 1919. – С.32-33.
47. Ідзьо В. С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність і зародження та становлення християнства на території України. Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.170-189.
48. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т.І. – С.14.
49. Полное Собрание Русских Летописей. – М., 1962. – Т.І. – С.24.
50. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.129.
51. Полное Собрание Русских Летописей. – М., 1962, I. – С.45.
52. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг., 1919., – С.31; Фасмер М. – М., 1973. – С.55.
53. Трубачев О.Н. Название рек Правобережной Украины. – М., 1968. – С.216-218.
54. Тимошук Б.О.. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. – Київ., 1972. – С.24-48.
55. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998. – С.211-218.
56. Татищев В.Н. Российская история. – М., 1964. – Т.ІІІ. – С.23-45.
57. Полное Собрание Русских Летописей. – Л., 1926. – Т.ІІ. – С.628.

58. Соболевкий А.И. Русские местные названия. И язык скифов и сарматов. – РВФ. LXIV., 1910б. – С.186.
59. Повесть Временных Лет., – М., 1950. – Т. I. – С. 14.
60. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени.– Пг., 1919. – С.126.
61. Рыбаков Б.А. Уличи (историко –географические заметки). КСИИМК, XXXV., 1950. – С.3-17.
62. Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Пг., 1919. – С.367.
63. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Т. I. – С.20, С.21.
64. Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Пг., 1919. – С.373.
65. Новгородская летопись//Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950. – С.110.
66. Рыбаков Б.А. Уличи//историко –географические заметки. КСИИМК, XXXV.,1950. – С.5-7.
67. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М., 1982. – С.132.

Утворення централізованої Української держави в IX столітті в оцінці істориків XIX-XX століть

Період утворення Української централізованої держави який, згідно зі свідченнями джерел, проходив у IX столітті, живо цікавив істориків XIX та XX століть.

Як зауважував ще російський вчений С.М.Соловйов, Київська держава формувалася в середовищі родового ладу в умовах протистояння Києву родових князів. Боротьба за Київську державу проходила в декілька етапів і була затьмарена кров'ю, оскільки жорсткість і військова сила могла об'єднати волелюбні племінні князівства, що проживали від Дону до Карпат [1].

Боротьба за утвердження в українському суспільстві єдиної держави розпочалась задовго до IX століття. Уже в епоху київських князів Аскольда і Діра зароджуються принципи політичної й економічної єдності проти зовнішнього ворога, зокрема Візантії, Хозарського каганату. Ці перші князі мріяли об'єднати територію від Карпат до Дону в державу, однак, намагалися вирішити це мирним шляхом переговорів, а не шляхом насильного підкорення. Прийняття християнства повинно було сприяти цьому процесу, однак, староукраїнське суспільство ще не було готове до кардинальних перетворень в галузі релігійних вірувань. В.І.Сергієвич вірно вважав, що суспільство в цей час ще тенденційно орієнтувалося на язичництво, та традиційно укладало союзи між племінними князівствами, або вступало в війну. Стародавні князі, які намагалися випередити хід політичних подій, стали жертвою об'єднання племінних князівств навколо Києва. Але наша історія, наголошував дослідник, не знає яскравіших прикладів утворення державності, ніж у IX столітті. Власне цю спробу Аскольда і Діра треба зарахувати до початків організації Київської державності [2].

Таким чином, задовго до приходу варяжських князів, староукраїнська держава складається на основі місцевої київської військово-політичної знаті. Зовнішньополітична та внутрішня діяльність з об'єднання України-Русі добре проаналізована М.Ю.Брайчевським, згідно з його висновками першодержавником слід вважати князя Аскольда, при якому утверджується міцна військово-політична система, запроваджується християнство, літописання та інші ознаки держави, які потребують подальшого дослідження. Аскольд, згідно зі свідченнями арабських, візантійських джерел "великий цар русів", володіння якого простягаються від Карпат до Дону [3].

Приблизно такої ж точки зору дотримувався і вчений М.Ф.Владимирський-Буданов, який вважав, що князі Аскольд і Дір не затратили багато зусиль для того, щоб об'єднати територію від Карпат до Дону. На цій території вже функціонувало державне життя у вигляді племінних князівств та міст-держав. Тобто, Аскольд і Дір до приходу варягів організували і централізували державу. Варяги, прийшовши, організували переворот державної влади, однак, вони нічого суттєвого не внесли в державний лад, оскільки застали його в завершеному вигляді [4].

Прийшли князі Рюриківичі з самого початку свого володарювання прискорили процес утвердження єдності староукраїнського суспільства. Своєю енергійною діяльністю вони змушують всі основні племінні князівства платити данини Києву, чим висувають Київ на першу роль, роль великого князівства серед інших "рівноправних князівств" України-Русі, що призвело до злиття земель-князівств однорідного українського етносу навколо одного київського центру. З цього приводу М.А.Дьяконов наголошував, що на початку IX століття від Карпат до Дону розкинулось багато князівств-держав, яких на союзницьких принципах зумів возз'єднати Аскольд і Дір. При цих володарях у цьому регіоні відчувається державність, яка керована політично з єдиного державного центру, Києва. Звичайно, в час Аскольда і Діра київський володар тільки перший князь чи великий князь, його обов'язок – вести від імені держави зовнішньополітичну діяльність, очолювати військової походи на ворогів України-Русі. Староукраїнська держава формується за принципом "земель", "князівств", "волостей" [5].

В.О.Ключевський вважав, що першою фазою організації держави були великі міста, основу яких складала торгово-економічна знать. В IX столітті ключовим в Україні-Русі стало "княження Аскольдово в Києві", яке зуміло вивищитись, як торгово-економічно, так і політично і об'єднати навколо себе всі землі України-Русі. Таким чином, внаслідок великої торгово-економічної спроможності велике князівство Київське уже в час Аскольда, наголошував дослідник, кристалізується як велика Руська держава, хоча влада її володаря цілком символічна [6].

Власне в час Аскольда, наголошує А.Є. Пресняков, Русь отримує перше державне право, яке, на думку дослідника, починає функціонувати в слов'янських князівствах півдня, тобто в Україні-Русі. Київський центр, а опісля вся Русь, уже при Аскольді, а опісля при Ігореві мала закони на основі князівського права, які, хоч номінально, однак закріплювали владу київського князя над усіма українськими землями. Ми ще довго, наголошував дослідник, будемо гадати, на яких політичних засадах великий київський князь присвоїв право утверджувати свої закони від Карпат до Дону і карати підданих за їх невиконання інколи навіть дуже жорстоко. Опісля автоматично це право перейняли Рюриківичі, що демонструють кордони української держави в час Володимира Святославовича. Як наголошує літописець "і живе великий князь Володимир з князями сусідніми в мирі: з Болеславом Лядським, Стефаном Угорським, Андріхом Чеським" [7].

Визначний український історик М.С.Грушевський ніколи не сумнівався, що централізація української держави розпочалась в IX столітті, що організатором староукраїнської держави є український народ, його торгово-економічна та політична знать. Ця українська еліта яскраво представляє нам стародавню українську державність та історію України [8].

Російський історик О.О.Шахматов вважав, що староукраїнська держава, яка так яскраво постає з центром у Києві в IX столітті, є не першим державним утворенням слов'ян. У VI-VII століттях функціонувало об'єднання слов'ян з центром у м. Волині, що на думку дослідника є першим державним політичним об'єднанням на території України, яке потребує подальшого дослідження [9].

Багато свідчень стосовно утворення Української держави в IX-X століттях нам подають візантійські джерела, основу яких складають "Договори України-Русі з Візантійською імперією", "Послання Патріарха Фотія від 860 року", праця Костянтина Багрянородного "Про управління імперією", "Історія Льва Диякона".

За джерелами, Україна-Русь IX століття – це велика держава, яка очолюється "царем русів Аскольдом". Держава ця войовнича, однак, останнім часом, наголошує Патріарх Фотій, просвітлена вченням Христовим. Сукупність фактів, які подають нам візантійські, арабські, хозарські, вірменські джерела IX століття, дають право стверджувати, що в IX ст. Україна-Русь була великою і добре централізованою державою, процес централізації якої потребує подальшого дослідження [10].

Найяскравіше в радянській історіографії про зародження і становлення української держави IX ст, щоправда, з критикою концепції М.С.Грушевського, висловився Б.Д.Греков у своїх працях, що увійшли до монографії "Київська Русь" [11].

Згідно з висновками цього вченого, перші паростки Київської держави слід шукати в VI -VIII століттях, взявши за основу "Волинську теорію української державності" [12]. Без сумніву, наголошує С.В.Бахрушин, в IX ст. українську державу ще не можна ставити на один щабель за рівнем розвитку державності з Візантійською державою, однак, в X столітті складається враження, що Україна-Русь виглядає як добре організована феодальна європейська держава, роль якої в Європі, як політична так і торгово-економічна, дуже велика [13].

В.В. Мавродін у праці "Образование древнерусского государства" розробив концепцію, згідно з якою Україна-Русь – це найбільша держава в середньовічній Європі, яка керується феодальними законами "Руської Правди", яких дотримуються володар України-Русі та всі верстви староукраїнського суспільства: бояри, купці, ремісники, міщани та селяни [14].

Сьогодні українська історична наука ще не визначилася з оцінками вчених XIX-XX століть стосовно становлення централізованої української держави в IX – X ст. та її ролі в житті українського народу. З метою збереження історичної спадщини української держави, корені якої сягають в епоху Київської Русі, ці аспекти потребують переосмислення і всебічного вивчення.

Л і т е р а т у р а

1. Соловьёв С.М. История отношений между русскими князьями Рюрикава дома. – М., 1847. – С. IX-X.
2. Сергеевич В.И. Русские юридические древности. – Спб., 1900. – Т. II. – С. 121-122.
3. Браичевський М. Аскольд-цар київський. Русь у IX ст. – К., 1975-1977;
Браичевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001. – С. 7-43, 44-117.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Киев, 1907. – С. 14.
5. Дьяконов М.А. Очерки общественного и государственного строя древней Руси. – Сб., 1910. – С. 68.
6. Ключевский В.О. Курс русской истории. – М., 1937. – ч. I. – С. 131-144.
7. Пресняков А.Е. Княжеское право в древней Руси. – М., 1909. – С. 62-63.
8. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів., 1904. – Т. I, Т. II.
9. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – П., 1919. – С. 63.
10. Приселков М. Д. Киевское государство второй половины X в. по византийским источникам//Учёные записки Ленинградского государственного университета, 1941. – вып. 8. – С. 216-217.
11. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С. 280-281, С. 284-286.
12. Греков Б.Д. Борьба Руси за соединение своего государства. – М-Л., 1945.
13. Бахрушин С.В. Некоторые вопросы истории Киевской Руси. Историк-Марксист. – М., 1937. – №3. – С. 167.
14. Мавродин В.В. Образование древнерусского государства. – Л., 1945.

Україна-Русь у IX-XIII століттях. Сучасний методологічний підхід до вивчення питання

Більшість “наукових висновків” російської та радянської історичних наук щодо історії України IX-XIII століть є невірними, однак, це не може означати, що сучасна українська історіографія повинна повністю відкинути їхні напрацювання.

Майже 1000 років тому на території сучасної держави Україна склалась та зміцніла староукраїнська держава з центром у Києві. Її поява на міжнародній арені супроводжувалась аналогічними процесами в Європі. У цей же час централізувались сусідні Польща, Угорщина, Чехія, Німеччина. На сході уже процвітав Хозарський каганат, консолідувались фіно-угрські князівства, Псковська та Новгородська землі.

Про могутність України-Русі в X столітті ми дізнаємось із свідчень візантійських і західноєвропейських хронік, праць арабських та персидських географів-мандрівників, вітчизняних літописців: київських, волинських, галицьких.

Власне ці джерела сьогодні, нам українцям, розповідають про Україну-Русь в IX-XIII століттях, її політичний етногенез та етнотворення українського народу. З розвитком і досягненнями археологічної науки ми дізнаємось про працелюбних землеробів, майстрів-ремісників, багатих купців, богатирів-воїнів, знатних бояр та славних князів.

Староукраїнська держава оспівана в піснях, легендах, билинах, в усній українській народній творчості. Блискучим прикладом української культури X-XIII століття є досягнення в галузі монументального та прикладного мистецтва. Речі, віднайдені археологами, засвідчують могутність та єдність староукраїнської держави та суспільства в X-XIII століттях. Сьогодні археологами відкриті житла стародавніх українців, залишки фортифікаційних укріплень, господарських будівель і виробничих комплексів, знаряддя праці і зброя, яку староукраїнські майстри виготовляли для захисту від ворогів. Дякуючи археологам, перед європейською цивілізацією відкрились прикраси і речі повсякденного вжитку українців X-XIII століття.

Внаслідок проведених археологічних робіт ми по-новому осмислили староукраїнські та європейські джерела, доповнивши картину розвитку староукраїнського етносу даними з археологічних джерел.

Однак, без попередніх наукових свідчень і висновків російських і радянських істориків, хай і в “контексті загальноруських інтересів”, ми не зможемо знати всіх процесів, які проходили в староукраїнському суспільстві.

Застосовуючи нову методологію у послідовному вивченні українських історичних процесів, опираючись на класичні підвалини української історичної науки, археології, беручи все краще від російської та радянської історичних наук та археології, ми зможемо зрозуміти, що кристалізація української держави з центром у Києві в IX столітті – це довготривалий соціально-економічний процес розвитку українського народу.

Держава з центром у Києві появилась в українців у результаті розпаду племінного ладу і формування феодального суспільства. Безсумнівно, староукраїнська держава в IX столітті – це держава феодальна. Принципово наголосимо, що українське державне утворення в Середньому Подніпров'ї стало центром для консолідації українського народу від Карпат до Дніпра та Дону.

Українські племінні об'єднання, які згадуються в літописах, у IX столітті є регіональними об'єднаннями українського народу. Власне сьогодні археологічна наука дозволила ототожнити межі розселення українських племен та їх прагнення до єдиного державного устрою з етнокультурною Середнього Подніпров'я. Вагомий внесок археологічної науки у вивченні розвитку українських економічних стосунків в IX-XIII століттях. Співставлення джерел, у тому числі й археологічних, з аналогічними європейськими дає підставу наголошувати, що українське ремесло не поступалося в IX-XIII століттях аналогам передових країн того часу. Вивчення торгових взаємовідносин, як внутрішніх, так і зовнішніх, теж свідчать про високий рівень господарювання у IX столітті в Україні-Русі.

Отримані внаслідок археологічних досліджень матеріали вказують на різнобарвність життя староукраїнських міст. Вивчення також і сільського життя, традиційних свят українців є головним сьогоденним завданням.

З цього матеріалу перед нами постало мистецтво, культура, освіта староукраїнського суспільства. Знахідки берестяних грамот доповнюють нам свідчення письмових джерел.

Велика кількість археологічних джерел з історії Української держави X-XIII століть змусили історичну науку реконструювати у XIX-XX століттях етапи поступального розвитку основних галузей української держави: землеробства, ремесла, промислів, торгівлі; комплексно з розвитком європейських країн, вивчити військову справу, а також побут та культуру. Особливий інтерес викликає дослідження міст, дворів українських міщан, як однієї із складових ланок стародавнього українського суспільства.

Перші українські літописці були першими істориками староукраїнської держави. Вони не тільки фіксували факти розвитку суспільства, але й своєрідно намагалися оцінити сучасні події, а також відповісти на складні питання: як постала староукраїнська держава і хто в ній першим почав князувати. Власне, першим українським літописцем і належать перші концепції розвитку української держави, вивчення якої в майбутньому стало предметом гострої дискусії.

Соціально-економічний розвиток України-Русі вивчався до XX століття в російському контексті історичного процесу.

Міжнародний аспект осмислювався в такому ж контексті. Тому особливу увагу привертає міжнародна політична думка про історію української держави. Проте, і вона будувалась винятково на джерелах, випадкових знахідках. Російська історична наука з XVIII по XX століття концентрувала зусилля на вивченні політичної історії "Русі", окремих інститутів державної та релігійної влади, основних аспектів суспільного ладу. Її фактологічною основою були письмові джерела: літописи, актовий матеріал, історико-філологічна література, історичні балади, легенди, епос. Усі ці надбання опрацьовувались першочергово. Тому староукраїнська культура, мова, релігія, економіка були поза сферою дослідження, а якщо досліджувалась, то тільки в "древнерусском контексте".

У XIX столітті в Росії зріс інтерес до пам'яток старовини, однак, вони вивчалися як пам'ятки не українського народу, а російського "древнерусского", тому сьогодні, при переосмисленні, слугують українцям як джерела з української історії та культури.

Наприклад, наприкінці XIX століття В.Б.Антонович, Л.В.Падалка, В.Г.Лянскоронський почали систематизувати старожитності X-XIII століть з історії та культури Київської держави. Власне В.Б.Антонович вперше визначив їх як українські, а державне формування від Карпат до Дніпра з центром у Києві з IX- по XIII століття, як українську державу [1].

Услід за В.Б.Антоновичем класифікувати письмові та археологічні старожитності території України розпочав його учень М.С.Грушевський [2]., археолог В.В.Хвойко [3].

Завдяки М.С.Грушевському до середини XX століття була створена концепція розвитку Української держави з перших століть н.е. до IX століття. Особливу увагу М.С.Грушевський сконцентровував на формуванні концепції історії України-Русі IX-XIII століть [4]. Без сумніву, що його концепція була в першій чверті XX століття домінуючою.

Однак, короткочасність відновлення Української державності в 1917-1920 роках і концентрація українських ідей в українській комуністичній державі в 1920-1930 роках, смерть (вбивство) М.С.Грушевського в 1936 році та після цього репресії українських істориків, не дало можливості українським вченим всебічно вивчити розвиток української держави з IX по XIII століття.

Після знищення української науки в Україні частина вчених переїхала за її межі і до 1990 року в еміграції вони вивчали нез'ясовані до цього часу аспекти з української історії. Вдалося створити багато центрів і здійснити наукові видання, актуальність яких поза сумнівом і нині. Однак, всі вони напрацьовані без врахування археологічних джерел і переважно є політологічними дослідженнями.

Слід також зупинитися на історико-археологічних концепціях радянської історичної науки, яка придумала концепцію "древнерусской народности", яку і сьогодні підтримують російський вчений В.В.Седов та український вчений М.Ф.Котляр [5]. Такої позиції дотримувався в радянські часи Український Історичний Журнал і журнал "Археологія".

Майже всі радянські вчені підтримували концепцію "колиски трьох братніх народів", якою заколисували добродушних українців. В Україні і сьогодні намагається "заколисувати українців" П.П.Толочко [6].

Особливо обмежує історію української держави своєю псевдоісторичною концепцією "Галицько-Волинського князівства" радянський професор і академік Я.Д.Ісаєвич та його послідовники.

Згідно з їх висновками, "Галицько-Волинське князівство" являється дуже куце, обмежене як політично, економічно, так і культурно-територіально, .

Слід наголосити, що творцями применшення ролі української держави в XIII столітті під назвою "Галицько-Волинський літопис", "Галицько-Волинська держава" були москвофіли в XIX столітті.

Якими міркуваннями керуються сьогодні Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр не зрозуміло, хоча як творець новітньої "древнерусской народности" М.Ф.Котляр зрозумілий, однак, очевидно, вони не можуть вийти з пільми російсько-москвофільської чи радянсько-комуністичної науки, за часів якої склали академічну еліту, користувалися пільгами комуністичного режиму, статусом радянських науковців, який несправедливо перекинувся їм і в сьогоднішній день. Якщо ретельно розглянути "наукові праці" Я.Д.Ісаєвича радянського часу, то можна побачити, що сьогодні вони жодної наукової цінності не мають, оскільки побудовані на псевдо науковій марксистсько-ленінській теорії, без будь-якого врахування теорії та методики розвитку української державності.

Як свідчать нові наукові дослідження, культурні цінності українського народу "заколосити не вдалось", і це фіксується археологічною наукою з IX століття по сьогоднішній день. Українська археологія вже має всі можливості розв'язати "древноруський" "галицько-волинський" та інші міфи і нічого тут дивного немає, оскільки концепції вищенаведених радянських авторитетів вмирають скоріше, ніж їх творці.

Без сумніву, одним із фактів функціонування Української держави в IX-XIII століттях є стосунки з сусідніми країнами, які сьогодні, як і тисячу років тому, налагоджують політичні, торгово-економічні та культурні зв'язки з Україною.

Як бачимо із джерел, Українська держава IX-XIII століть ізольованою не була як від країн Заходу, так і від країн Близького Сходу. Археологічний матеріал вказує на контакти України-Русі з католицькими, православними та мусульманськими країнами. Безсумнівно, і це зазначають джерела, пріоритетним був візантійський вектор української держави.

Розглянуті нами точки зору радянських і сьогоdnішніх російських вчених з питань Української державності IX-XIII століттях спонукають до висновку, що концептуальних змін в російській історичній науці з цього питання немає, вона, як і 200 років тому, в рамках російської імперії залишається незмінною. Реінкарнація сьогодні "древньоруської народності", "древнерусской государственности" – це крок до відродження імперських амбіцій в Росії [7].

Тим паче, українська історична наука на засадах глобальної науковості та кращих традицій української історичної школи повинна розвивати і вдосконалювати концепцію української держави.

Старожитності, знайдені в останні десятиліття на території України, дають підстави робити висновок, що в IX-XIII століттях українці, консолідувавшись навколо Києва, кристалізували українську державу, цементуючою домінантою якої був український народ, культура, мова, а згодом – християнська релігія.

Л і т е р а т у р а

1. Антонович В.Б. Археологические находки и раскопки в Киеве и Киевской губернии в течении 1876 г. – ЧИОНЛ, I., 1878. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии. Труды VIIIAC. – М., 1901 – VI.
2. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Т. I. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т. I.
3. Хвойко В.В. Поля погребений в Бреднем Приднепровье.-ЗРАО, XI.1-2. – К., 1901. Хвойко В.В. Городища Среднего Поднпровья их значение, древность народность.Труды. XII. AC. – М., 1905 - I.
4. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Т. I. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993 – Т. I.
5. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999.
6. Толочко П.П. Киевская Русь. – К., 1997.
7. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999.

Князівська влада, військова організація в Українській державі в IX-XI століттях

Українською історичною наукою століттями з'ясовувалося становище князя в суспільстві. Вчені XIX-XX століть вважали, що князь і його рід були власниками української держави.

Князь, на думку С.М.Соловйова, повинен був бути полководцем на війні, господарем і суддею в мирний час [1].

Становище князя, на думку іншого дослідника XIX ст. В.І. Сергієвича, в староукраїнському суспільстві було складним, йому потрібно було балансувати між декількома суспільними силами, народом, військом, слугами, боярами, купцями та ремісниками. Всі вони певною мірою опиралися на князя і складали йому конкуренцію, особливо в час суперництва з сусідньою волостю [2].

У цій складній ситуації, на думку М.А.Дьяконова, князь намагався утвердити свій інститут влади, військово-дружинну систему, народ, свою систему влади - віче. Безсумнівно, князь – центральний консолідуючий орган системи державної влади. Він займає, порівняно з вічем, домінуюче положення [3].

Що стосується самого інституту князівської влади, то, на думку М.Ф.Владимирського-Буданова, князівська влада в стародавній Україні-Русі базувалася не на одному князеві, а на князівській династії, яка в конкретний період історії висувала на державну діяльність талановитого князя, і він своєю діяльністю повинен був задовольняти потреби правлячого роду, а також інтереси всієї держави [4].

Очевидно, так і було, тому що за спостереженнями в VIII-IX століттях, міська та обласна (волосна) система влади змінюється князівською, зміцненою військово-політичним апаратом - дружиною, боярами. Князь, дружина, бояри стають володарями волостей і таким чином кристалізують староукраїнську державу з політичного боку. Власне за такою схемою, наголошував В.О.Ключевський, кристалізувалась українська держава, володарем якої став князь з дружиною, і йому підпорядковувались племінні князівські центри, дружини, бояри, решта міст та територій. Так почала формуватись українська нація, її політична і торгово-економічна організації. Як наголошують письмові та археологічні джерела, українські племінні князівства фактично були готові до такої централізації, керівництво торгово-ремісничих центрів підтримувало київського князя в його прагненнях до єдиновладдя, оскільки той був гарантом безпеки міжнародної торгівлі, сильної князівської влади, спокою. [5].

Київське князівство з верховенством у державному устрої України-Русі в IX столітті кристалізувалось власне як українське національне державне формування, яке з своїм панівним класом та військово-політичною системою, сильним класом аристократії, яка почала збільшуватись за рахунок регіональних українських племінних князів, та її знаті, стало консолідатором української державності, винятково на національній основі. Ми спостерігаємо, і це засвідчують письмові і археологічні джерела, в IX столітті укріплюється політична влада Києва за рахунок регіональних українських князів, які почали тягнутись до князівської влади Києва, як з заходу – з Прикарпаття, так і зі Сходу - з Дону. Особливо військово-торгова аристократія потребувала сильної державної влади для захисту своїх інтересів на міжнародній арені і була зацікавлена в зміцненні політичної єдності української держави та консолідації українського народу навколо Києва [6].

Слід наголосити, що допомогу в укріпленні влади київському князю, окрім військової знаті, в IX ст. надала і міська знать, яка об'єднала свою військову силу з князівською задля зміцнення ролі князя на міжнародній арені. Таке злучення, з одного боку, для князівської влади мало великі вигоди, з іншого – зміцнюється клас міського боярства, який не завжди в подальшому намагатиметься утвердити домінуючу роль князя в староукраїнському суспільстві. Однак, в IX столітті, князь - ключова фігура, його підтримують усі стани, він захисник і страж інтересів української держави та суспільства. Князь незамінимий і єдиний інститут державної влади в Україні-Русі [7].

Таким чином, як вірно наголошував і А.Є.Пресняков, київський князь стає єдиним виразником влади у староукраїнській державі. Його військово-політична організація, тисяча, сотня, десяток, князівська адміністрація, яка виконує свої політичні та економічні обов'язки з його волі, захищає населення від зовнішніх ворогів, є домінуючою національною силою в укладі єдиного політичного та народного життя [8].

Правильної позиції дотримувався Грушевський, розпочинаючи з централізації Київського князівства стародавню історію українського народу та становлення її державності, з ролі князівської влади. На його думку, племінні князі в VI-VIII століттях не відігравали великої політичної ролі, яка б сприяла консолідації українського народу. Інше становище отримує київський князь в IX столітті, який стає виразником економічних і політичних проблем усіх українських князів. Він, наголошує М.С.Грушевський, київський князь, концентрує навколо себе всі українські землі. Цей процес, на думку дослідника, був дуже важким, однак, саме київському князю в IX столітті вдалося утворити українську державу, що зафіксовано в іноземних та вітчизняних джерелах. Його дружинна військова система забезпечила утворення української держави нового феодального типу [9].

Утворення централізованої української держави в IX ст. не може вивчатись, як наголосив в своїй роботі "Київська Русь" Б.Д.Греков, без з'ясування організації збройних сил Київської держави [10].

М.С.Грушевський наголошує, що про українську військову організацію дізнаємося з джерел IX-X століть, що свідчить про більш ранні корені її утворення [11].

Вона нараховує в IX-X ст. приблизно 10 тисяч воїнів, що підтверджує тривалий процес її складання до IX століття. Основним завдання війська того часу була війна. Історики, услід за джерелами, наголошують на двох основних елементах, які є основою староукраїнського війська – це дружина і воїни. Літопис теж чітко розмежує інститути: дружина і вої.

Як бачимо, ранній період історії українського війська характеризує термін вої, військо яких очолює князь. Ці терміни в IX ст. є домінуючими аж до утворення української централізованої держави. В цей час вої, військо кваліфікується вченими, як згромадження вільних людей: смердів, купців, ремісників [12].

М.С.Грушевський вважав, що до утворення дружини українське військо складали воїни, які очолював князь. Переважно в нього входило міське ремісниче населення та навколишнє землеробське населення. Все це військо відоме з літопису, як ополчення [13].

Так було в IX столітті. В X столітті, коли українська держава виступає суб'єктом єдиного політичного права у відношенні до сусідів, ситуація змінюється. На авансцені з'являються високопрофесійні воїни від регіональних князівств, які мають щодо держави військові повинності. З цього часу, в умовах централізації, відпадає потреба залучати до класу "воїнів" ремісників та селян, про що свідчить Руський літопис. Так, великий київський князь Олег в 907 році мав у поході "багато варяг, і словен, і чуді і словен, и кривичів, і мерю, і древлян, і радимичів, і полян, і сіверян, і в'ятчів, і хорватів, і дулібів, і тиверців" [14]. Останні археологічні роботи доводять, що українське військо видозмінюється. Коли раніше воно складалось із общинників, вождів певних територій і було погано підготовлене до тривалого ведення війни, то з часу централізації української держави військо очолювалось спадковим володарем-князем і військовою високопрофесійною знаттю, яка окрім військової справи більше нічого не знала. В цей час, наголошував М.П.Погодін, військо було озброєне металевими списами, бронєю, кольчужною бронєю, залізними мечами, щитами, луками та стрілами, арбалетами. Частина зброї завозили з Візантії та Західної Європи [15].

Стосовно кількості військових в українській армії відомо, що у війську Святослава з яким він вийшов на війну в Болгарію, налічувалося 10 тисяч воїнів. Джерела упродовж функціонування староукраїнської держави називають різну кількість українського війська: від 20 до 50 тисяч війська [16].

Джерела наголошують, що вже в IX ст., тобто в час централізації староукраїнської держави, окрім війська в князів була своя особиста військова дружина. Її статус визначений Руською Правдою. За вбивство дружинника платили штраф 40 гривен. Уже в IX ст. свої дружини мали не тільки князі, але й бояри. З ростом могутності української держави дружинники перетворювались у великих феодалів, власників великих маєтків і областей. Як правило, вони складали клас боярства при князю [17].

У висновок нашого дослідження наголосимо, що висвітлення стану князівської влади та військової організації в українській державі в IX-XI ст. є складним із-за суперечливості джерел та концептуальних висновків учених, однак, власне князівська влада та його військова організація призвели в IX ст. до кристалізації української держави.

Л і т е р а т у р а

1. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён: кн.1.– Спб., 1889. – С.213-218.
2. Сергеевич В.И. Вече и князь. – М., 1867. – С.1.
3. Дьяконов М.А. Очерки общественного и государственного строя древней Руси. – Спб., 1910. – С.146, С. 148.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Киев., 1907. – С. 37-38.
5. Ключевский В.О. Боярская Дума древней Руси. – П., 1919. – С.46.
6. Ідзьо В.С. Слов'янські культурно-племінні об'єднання на території України та суміжних землях вVI-VII століттях н.е. та напередодні становлення централізованої Української держави в IX-X століттях//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.1. – С. 81-84.
7. Ідзьо В.С. Українська держава в IX-XIII ст. в міжнародних дипломатичних та торгово-економічних стосунках з країнами Європи та Азії//Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.1. – С. 175-182.
8. Пресняков А.Е. Княжеское право в древней Руси. – Спб., 1909. – С.47, С.196.
Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – М., 1993. – Т.1. – С.183.
9. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Т.1. – С.428.
10. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М. –1953. – С.310-352.
11. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів., 1904. – Т.1. – С.428.
12. Дьяконов М.А. Очерки общественного и государственного строя древней Руси.– 1910. – С.102,104.
13. Грушевський М.С. Історія України-Русі., т.XI. – С.102-103.
14. Руський літопис. – К., 1989. – С. 34-47.
15. Погодин М.Н. Исследования, замечания и лекции. – М., 1846. – Т.III. – С.239-241.
16. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.333.
17. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ., 1999. – С.88-103.

Процеси формування Української держави та християнства згідно зі свідченнями арабських та візантійських джерел IX століття

Традиційні рамки формування української держави сьогодні визначені українською історичною наукою - це IX століття. Руський літопис кінця XI - початку XII століття вихідним пунктом утворення староукраїнської держави виводить час царювання візантійського імператора Михайла III (842-867 р.). Так, перший Новгородський літопис відносить "початок землі Руської" до 854 року, "Повість минулих літ" з 852 року "началася прозиватися Руська земля". Через деякий час, наприкінці царювання імператора Михайла, літописи розказують про прихід Рюрика, який засновує нову скандинавську династію руських князів.

Характеризуючи всі ранні руські літописні джерела, видно, що їх основу складають більшою мірою візантійські свідчення про візантійсько-руські відносини.

Для хронології літописцям послужив слов'янський період візантійської хроніки. За свідченнями Амартола, Георгія Мніха, руси вперше згадуються в зв'язку з нападами на Константинополь при імператорові Михайлі III. В цей же час Бертинські Анналі наголошують, що політичні взаємовідносини Русі та Візантії встановились не пізніше царювання батька Михайла – імператора Феофіла. Якщо зважити дані візантійських джерел про відносини з князем Києм, з князями Аскольдом і Діром, про що згадує "Повість минулих літ", то політичні взаємини Русі з Візантійською імперією слід розглядати у поступальному руслі, починаючи з V століття н.е., брати за основу українську державність з центром у Києві.

За таких обставин "руська історія" України, яку вітчизняні джерела висвітлюють з часу правління варяжської династії, стає короткою, незрозумілою, без жодного факту поступального розвитку. Висвітлювати її як "варяжський переворот" Рюрика і його наступників, без політичної багатовікової традиції, яка була закладена в Україні-Русі в попередні віки (Кий, Аскольд, Дір...), нам, здається справою не науковою. Хронологія, яку проводить "Повість минулих літ" в угоду правлячій династії Рюриковичів, виглядає явно фальсифікованою, так і історія. Це пов'язано з тим, що літописцям-візантійцям, послідовникам візантійської традиції літописання в даному конкретному історичному часі, не була потрібна язичницька історія України-Русі, і вони розпочинали відлік політичної та релігійної історії з реальних правителів, які пов'язувались із заснуванням візантійського християнства в Україні-Русі. Як бачимо із їхніх джерел, літописцям-християнам була слабо відома рання історія слов'ян і Русі. Як засвідчує сукупність вивчених нами джерел, візантійські та руські літописці подають нам історію Русі у фазі її найбільшої могутності... Візантійські, руські та арабські джерела, які будуть прокоментовані нами, засвідчують нам державу Rhos-Ros-Rus, Руський каганат, з 830 по 870 роки. В цей же час прихід Рюрика, який вільно почав освоюватися на Русі, датується 862 роком, ніяк не узгоджується з цією могутністю, очевидно, свідчення, приписані діянням Рюрика, слід розпочинати з 890 року [1]. Зауважимо, що в VIII –IX століттях староукраїнську державу візантійські та східні джерела називають Chaganus Ros-Каганат Русь, де володаря завжди титулюють не князем, а каганом. Характерно, що в IX столітті назва каган для означення руських володарів була загальноприйнятою. Як зауважують Бертинські Анналі, візантійську місію в 839 році було прийнято імператором Людовіком Благочестивим 18 травня в Інгельгеймі. Посольство супроводжувала група людей-послів, які своїм каганом були послані до імператора Феофіла. Вони стверджували, що представляють народ Rhos [2].

Візантійські свідчення 871 р. подають титул відомих нам володарів: титулом haganus наділяли правителів авар, хозар, русів [3].

Наступне свідчення про Каганат Рос знаходимо в "Анонімній записці", яка датується 870-880 роками [4]. Приблизно такі ж свідчення ми знаходимо в праці арабського мандрівника, яка датується 920 роком: "Руси живуть на півострові окруженому болотами. Володар їхній носить титул каган Русів". Автор наголошує, що знає два каганати: хозарський і руський [5].

До цих даних можна віднести свідчення з "Книги країн" аль-Якубі (889-890), який знає в 854 році Візантійську державу, Хозарську державу та державу Слов'ян, яку, однак, не треба плутати з державою Русів [6]. Держава слов'ян (al-Sakaliba) - це Дністро-Бузька держава, яка ще відома з візантійських джерел під назвою Велика чи Біла Хорватія, яка на сході межувала в цей час з Руським кагатом [7]. Характерно, що Ібн Хордадбех знав, хто такі руси і яким чином був утворений Руський каганат: "зайда Русь, тобто народ прийшлий і сівший в землях слов'ян і підчинивший їх, почав війни" [8]. Ці свідчення можна ототожнити з вокняженням Рюриковичів на Русі.

Всі вищенаведені джерела наголошують, що в 40-50 роках IX ст. цих войовничих русів очолює каган [9].

Характерно, що цей титул не щезає і в епоху Київської Русі, каганами джерела називають і Володимира Святославовича, і його сина Ярослава Мудрого. Так, київський митрополит Іларіон в

1051 році в “Слове о Законе и Благодати” декілька раз титулом каган титулує Володимира Святославовича і його сина Ярослава Володимировича [10].

Настінний напис у Софії Київській цим титулом нагороджує сина Ярослава Мудрого Святослава, великого київського князя в 1073-1076 роках [11].

У XII ст. автор “Слова о полку Ігоревім” теж знає титул каган, яким титулує князів Олега, Святослава і внука Ярослава [12].

Як бачимо, титул каган на Русі не виходив з офіційного вжитку з IX по XII століття. І тільки візантійська правка літописів замінила всюди титул каган на князь. Титул каган відсутній і в трьох договорах Русі з Візантією. І це зрозуміло, коли ми проаналізуємо “Книгу церемоній”- довідник придворного церемоніалу, складений в Константинополі 946 року під керівництвом Костянтина VII Багрянородного. В одному із її розділів перераховані титули володарів іноземних держав, з якими імператор вів переговори і посилав їм кореспонденцію. Володар Русі означений там скромним титулом архонта- князя [13].

Це вказує, що династія київських князів не визнавалася Візантійською імперією, як каганами. В цей же час війни Олега київського проти Візантії були пов'язані як з економічними, так із політичними питаннями, стосовно визнання Олега, як кагана Русі. Власне по закінченні цих війн ми бачимо, що візантійські джерела титулюють Олега як кагана [14].

Візантійські джерела того часу наголошують, що фаза могутності “Руського каганату” припадає на 860 рік, коли літом руси напали на Константинополь і внаслідок довготривалих переговорів уклали мир і прийняли християнство [15]. Однак, ці твердження не зовсім вірні. Виявлені сьогодні джерела переконливо засвідчують, що військові походи до узбережжя Чорного моря Русь проводила ще в кінці VIII століття. Так, в “Житті святого Стефана Сурожського (біля 790 р.) сказано, що руські розгромили все кримське узбережжя від Херсона до Сурожа [16]. Другий похід Русь здійснила на азійське побережжя Чорного моря біля 806 року. Після цього, як засвідчують джерела, розпочались довготривалі мирні переговори, які продовжувалися до 830 року [17]. Руський напад розпочався з грабунків Пропонтиди, що розташовується недалеко від візантійської столиці. Ці напади, як вважали самі візантійці, руські кагани робили через погані торгові умови Русі в Візантії. Опісля другий похід Русь здійснила на схід на Амастриду. Як стверджує автор Житія, народ Рос був, як усім відомо, грубий, жорстокий і позбавлений всякого людинолюбства [18].

Таким чином, за визначенням візантійських джерел, торгово-економічні та політичні відносини Русі та Візантії розпочиналися з VIII ст., а тобто з 790 року. Зауважимо, що договори “Олега з греками”, як наслідок політичних прагнень попередніх поколінь, проводились через 100 років. Реконструючи історію політичних відносин Русі та Візантії з 790 року, зауважимо, що до 830 року був мир, джерела не фіксують нападів Русі на Візантію. В 830-х роках Русь знову робить напади на Візантію і знову торгово-економічні та політичні взаємини врегульовуються договором, який має силу до 860 року.

Події 860 року добре засвідчені джерелами. Хід нам подає третя і четверта проповіді патріарха Фотія. Його своїми свідченнями доповнює Брюссельська хроніка, яка називає точну дату походу Русі на Візантію - 18 липня 860 року [19].

Радість у зв'язку з виходом Русі з-під стін Константинополя очевидна в проповіді Фотія, яку він виголосив 4 серпня 860 року, а це значить, що знову був підписаний мирний договір і відновлені сприятливі торгові стосунки Візантії з Руссю [20].

Із візантійських джерел ми знаємо, що Русь громила Візантію і околиці її столиці майже місяць. Русь намагалася взяти Константинополь з моря [21]. Проповідь Фотія наголошує: “народ Рос в тексті Скіфи, прийшов з півночі, де проживає по ріках, які впадають в Чорне море.” Він не знає їх загального державця, однак наголошує, що їх політичний лад нагадує лад скіфів. Військо у них споряджене на рабський манер. Г.Г.Литаврін припускає, що нападники були переважно слов'янами [22].

Дуже цікавим, маловивченим фактом в історії Русі є її хрещення в 860 році. Про це нам відомо із дуже надійних джерел. Передусім, це послання від 867 року патріарха Фотія: “ Це ті самі руси, які незадовго до хрещення підкорили своїх сусідів і загордились настільки, що посягнули на владу в самій Римській імперії. Та від сьогодні, ці закоренілі безбожники і вороги віри хрестової стали підданими Імперії і захисниками її інтересів.” Щоби задовольнити прагнення ново вихрещених до хрестової віри, Фотій послав до них єпископа [23].

Цікавим є друге свідчення про хрещення Русі при імператору Василію і патріарху Ігнатію. Тут обставини хрещення Русі, на нашу думку, описані правдоподібніше. Руси зовсім не зверталися з проханням до візантійців. Навпаки, як зазначає дане джерело, самі візантійці активно протягом довгого часу, з 860 по 867 роки, вели переговори з Руссю про хрещення. Спочатку, очевидно, факт хрещення був вирішений у 860 році, про що відзначає в своїм посланні патріарх Фотій, однак, в Русі це питання не було вирішене. Потребувались довгі релігійно-політичні переговори, які завершилися при наступних імператорі та патріарху в 867 році. Про те, що переговори проводились, не просто говорять самі візантійські джерела. Русів довелось схилити до християнства за допомогою багатих дарунків: золотом, сріблом, шовками, тканинами й іншими коштовностями. Особливо багаті дари

отримали князі, бояри, знатні воїни, купці. Голова руської церкви рукопокладений патріархом Ігнатієм мав сан архієпископа [24].

Власне в цей час і було підписано мир Візантії з Руссю, яка була проголошена союзною сусідньою християнською державою, а за її правителем було визнано титул каган.

У висновок зауважимо, що в сучасній історіографії "Руський каганат" IX ст. став головною темою реконструкції вчених початкового періоду староукраїнської держави, зародження християнства в Україні-Русі.

Однак джерела, які аналізують політичний розвиток слов'яно-руського каганату, потребують додаткової археологічної аргументації, яка б висвітлила витоки християнської державності в Україні-Русі в середині IX століття.

Л і т е р а т у р а

1. Цукерман К. Два етапа формування древнерусского государства. Славяноведение. – М., 2001, №4. – С.55-56.
2. Annales de Sain-Bertin/ ed Grat F., Vielliard J., Clemencet S., Levillain L. – Paris, 1964. – P.30-31.
3. Славяне и их соседи. – М., 1996. – Вып.6.
4. Lewicki T. Les rites fune raires des Slaves occidentaux et des anciens Russes d'apres les relations – remontant surbaut aux IX-X sicles- des voyageurs et des ecrivains arabes//Folia Orientalia., 1963. – Vol.5. – P.2-9.
5. Гаркаві А.Я. Сказание мусульманских писателей о русах и славянах. – Спб., 1870. – С.23-25.
6. Гаркаві А.Я. Сказание мусульманских писателей о русах и славянах. – Спб., 1870. – С.23-25.
7. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність і зародження та становлення християнства на території України//Агенція релігійної інформації. – Львів, 2001. – С.221-245.
8. Гаркаві А.Я. Сказание мусульманских писателей о русах и славянах. – Спб., 1870. – С.23-25.
9. Цукерман К. Два етапа формування древнерусского государства/Славяноведение. – М., 2001, №4. – С.57.
10. Иларион. Слово о законе и благодати. – Киев, 1984. – С.215.
11. Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской. – Киев., 1966. – Т.1, №13.
12. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1950. – С.30.
13. Constantinus Porphyrogenitus. De ceremoniis. II,48. – Bonn., 1829. – S.690-691.
14. Новосельцев А.П. К вопросу об одном из древнейших титулов русского князя//История СССР., 1982, №4. – С.150-159.
15. Брайтчевський М. Літопис Аскольда. – К., 1999. – С.12-14.
16. Vasilev A.A. The Russian Attack on Constantinople in 860. Cambridge (Mass). – 1946. – P.81-83.
17. Treadgola W. Three Buzantine Provinzes and the First Byzantine Contacts with the Rus' //Harvard Ukrainian Studies., 1988-1989, №12. – P.132-144.
18. Васильев В.Г. Русско-византийские исследования: Житие св.Георгия Амастридского и Стефания Сурожского// В.Г.Василевский. Труды. Спб., 1915. – Т.III. – С.61-65.
19. Cumont F. Anecdota Bruxellensia I : Chroniques byzantines du manuscrit 11376 (Recueildes travaux publies par la Haculte de Philosophie et Lettres 9), Gand, 1894. – P.33.
20. Vasilev A.A. The Russian Attack on Constantinople in 860. Cambridge (Mass), 1946. P. 50-53.
21. Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. – М., 1980. – С.80-81.
22. Литаврин Г.Г. Византия и Русь в IX-X вв.//История Византии. – М., 1967. – Т.II. – С.220-230.
23. Photius. Epistula 2//Epistulae at Amphilochia. Leipzig., 1883. – Vol. I. – S.50.
24. Theophanes Continuatus. Bonn, 1838. – S.342-343.

Грошова система України-Русі в X-XI століттях

Актуальність цієї теми очевидна внаслідок відновлення української держави та її грошової системи на основі грошової одиниці – гривні, яка виникла приблизно тисячу років тому в період найбільшого політичного розквіту стародавньої української держави.

Засади національної грошової системи, як засвідчують джерела, закладались у часи володарювання перших великих правителів України-Русі Володимира Святославовича, Святополка Володимировича, Ярослава Володимировича.

Історичній науці відомо 340 зразків стародавніх монет X-XI ст. Всі вони відображають розквіт торгово-економічних та фінансових зв'язків України-Русі.

Як видно з джерел, власне в цей час володарі України-Русі, намагаючись зміцнити свою політичну владу, приділяють велику увагу економіці стародавньої держави і, зокрема, її грошовій системі. Виникнення фінансової системи в X ст. було спільним продуктом економічного та політичного розвитку. Зміцнення влади, прийняття християнства змусило володарів України-Русі запровадити стабільну фінансову систему на основі нової грошової одиниці - монети візантійського зразка – гривні [1].

Самі обставини введення золотих та срібних монет – гривень були зумовлені запозиченням Україною-Руссю фінансової системи у Візантійській імперії. Це був наслідок хрещення України-Русі та введення її в культурну та торгову систему імперії. Результатом запозичення стали різної вартості стародавні монети, які зафіксували для наступних українських поколінь факт стародавньої державності та її грошово-фінансової системи, водночас засвідчуючи високе ремесло та мистецтво писемності, як і культури взагалі, в українській державі X-XI століть [2].

Окрім символів державної влади, монети стали носіями нового релігійного змісту, який в принципі дублював систему візантійського монетного мистецтва. Випуск стародавніх монет був політичною декларацією великої держави. Як бачимо, перші монети Володимира Святославовича були золотими і срібними. Золоті монети всі були випущені одного типу.

З одного боку монети був зображений Ісус Христос, з іншого – великий князь Володимир і напис "Владимир, а се його злато" [3]. Приблизно такі ж написи були на всіх типах срібних монет, на яких з одного боку було написано: "Володимир на столі, а це його срібло", а на іншому розташовувався різних видів Тризуб - герб української держави [4].

На малюнках зображені срібні гривні Володимира Святославовича, які класифікуються вченими як монета типу I (мал.4), монета типу II (мал.5), монета типу III (мал.6) і монета типу IV (мал.7).

На всіх перших стародавніх монетах ми бачимо з одного боку образ володаря України-Русі Володимира Святославовича з християнськими символами влади, з другого боку символ християнської релігії - образ Ісуса Христа, який чергується з символом-гербом української держави – Тризубом. На нашу думку, така спорідненість зображень на монетах не випадкова, адже уособлює святість князівської особи, її християнську винятковість.

Таку ж систему чеканки і зображень бачимо на монетах Ярослава Мудрого, про монетну систему якого мова йтиметься далі.

Перші монети Володимира Святославовича виготовлені з певною професійною підготовкою штемпелів для їх чеканки, а це свідчить про те, що уже за Володимира Святославовича в Києві пробували налагодити перший український монетний двір, який міг функціонувати на зразок візантійського, звичайно, в значно скромнішому вигляді. Дослідники вважають, що монети, як золоті так і срібні, виготовлялись з литих заготовок [5].

Поява монетної системи на Україні-Русі була зумовлена політичними і релігійними чинниками. Значення її дуже велике і мало вивчене, оскільки тільки сьогодні в рамках відновленої української держави ми можемо зрозуміти потребу існування 1000-літньої української державної чеканки [6].

Отже, сьогодні історичній науці відомі 11 золотих і 300 срібних монет Української держави X-XI ст. Здебільшого це один тип золотої монети та чотири типи срібної монети великого київського князя Володимира Святославовича, три типи монет великого київського князя Святополка Володимировича. Особливим за чеканкою є один тип срібної монети великого київського князя Ярослава Володимировича [7].

Усі типи золотих і срібних монет нагадують візантійські монети-соліди X-XI століть. Однак, на всіх київських монетах зображено володаря України-Русі Володимира з великими очима, великим носом, великими густими вусами, побритою бородою. На голові в нього подоба корони, як і у візантійських імператорів на монетах. Поруч символ християнства - хрест та символ української держави – Тризуб. Це найстародавній український портрет X століття, який чомусь ще не зацікавив українських мистецтвознавців. Можливо, власне цей портрет був використаний в ікононаписанні князя-хрестителя України-Русі. На монетах також зображено трон українського володаря, одяг, головний убір. Особливо привертає увагу державний символ української держави – Тризуб. Він є основним символом на всіх монетах, чим підкреслюється його значимість у політичному житті володаря Володимира і його великої держави [8].

Слід наголосити, монети України-Русі X-XI ст. яскраво демонструють християнську символіку держави. Вона серед монет Володимира Святославовича зафіксована на лицевому боці та на зворотному. Так, на першому плані ми бачимо українського володаря з великим посохом, увінчаним хрестом, на другому боці цієї срібної монети типу I яскраво вибитий портрет Ісуса Христа. Як бачимо на монетах, силует фігур Ісуса Христа, що тримає книгу-біблію, подібний до решти візантійських прототипів Ісуса Христа, особливо обличчям [9].

Наступний тип монет складають гроші Святополка Володимировича, які випускались у Києві в 1015-1016 та 1018 роках. Особливу увагу дослідників привертає різновидність монет Святополка Володимировича з іменем "Петрос". На лицевому боці зображений великий князь Святополк Володимирович, що сидить на троні з християнською атрибутикою, великим посохом, вершину якого вінчає хрест. Ліва рука Святополка покладена на серце, що символізує вірність християнській вірі. З другого боку зафіксовано персональний герб Святополка, одна частина якого закінчується хрестом. Третій тип монет Святополка Володимировича дещо відмінний від двох попередніх. На ньому зображено великого князя Святополк до пояса, з лівою рукою на серці, а в правій, очевидно, посох з хрестом. На другому боці зафіксований на князівському гербі-двозубі хрест дещо менших розмірів. На лицевому боці монет Святополк зображений приблизно так, як і Володимир Святославович, однак, відрізняється рисами обличчя, а також політичною символікою з другого боку монети. Що стосується гербової символіки Святополка Володимировича, то історична наука поки що не має жодних концепцій щодо її пояснення [10]. Як бачимо із монет Святополка Володимировича, князівський герб має вигляд двозубця з хрестом на вершині лівого зубця. Випуск цих монет, очевидно, тривав у 1015-1016 роках.

Останній тип монет з іменем "Петер" напевно слід віднести до 1017-1018 років, коли Святополк Володимирович відновив своє володарювання в Києві за допомогою свого тестя польського короля Болеслава Хороброго. Як вважають вчені, випуск своїх срібних монет з іменем Петра Святополк міг відновити після другого вокняження в Києві. Вчені припускають, що християнське ім'я Святополка було Петро, що і відображено на монетах [11].

Особливої уваги заслуговують срібні монети Ярослава Володимировича з зображеннями на лицевому боці святого Георгія, обличчям який дуже нагадує самого Ярослава Мудрого. На звороті монети - державний герб України-Русі Тризуб з написом навколо "Ярославове срібло" [12].

Монети Ярослава Мудрого складаються з двох типів – срібних і мідних. Сьогодні науці відомо 6 срібних монет Ярослава Мудрого і 10 мідних, які відліті зі срібних штемпелів монет Ярослава Мудрого. Ще А.А.Кунік зауважив, що погрудне зображення святого Георгія у військовому обладунку на срібних монетах Ярослава Мудрого дуже схоже до зображень святого на візантійських урядових печатках [13].

Другий бік "Серебра Ярослава" вінчає великий Тризуб, символ-герб української держави X-XI ст. Тризубець Ярослава, як справедливо наголошують дослідники, дещо відрізняється від Тризуба Володимира Святославовича, передусім, розміром. Однак, встановлено, що Ярославове срібло було відчеканене в Києві, з дотриманням монетної традиції чеканки великого князя Володимира [14].

Як бачимо із монет, які належать тільки трьом великим київським князям, чеканка тривала впродовж 20-50 років з кінця X- по першу половину XI століття. Чеканка монет була спробою створити власну українську грошову систему на протигагу візантійському соліду та арабському дірхему, щоб вивільнити українську торгово-ремісничу систему від залежності перед імпортованими грошовими системами.

Староукраїнська грошова система є важливою політичною пам'яткою у відновленні фінансово-грошовій системі сучасної української держави. Дійсно, стародавні українські монети з зображеннями на престолі володарів України-Русі Володимира Святославовича, Святополка Володимировича, Ярослава Володимировича зі стародавнім українським державним знаком – Тризубом є прекрасним історичним матеріалом X-XI ст., що дійшов до нас через тисячоліття безпам'ятства. Ці староукраїнські пам'ятки важко переоцінити і вони, безсумнівно, є важливим історичним і політичним важелем у торгово-економічних та політичних відносинах української держави в X-XI століттях.

Виникнення грошової системи в час розквіту староукраїнської держави і епохальний час запровадження християнства яскраво засвідчує високий рівень політичної свідомості староукраїнського суспільства.

Поява грошової одиниці була стимулом утвердження в Україні-Русі християнства як державної релігії та культури, що дає право наголошувати на доцільності вивчення староукраїнських грошей як пам'яток мистецтва та українського портретного живопису X-XI століть. Але це вже тема окремого дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Бахрушин С. К вопросу о крещении Киевской Руси //В кн. Религия и церковь в истории России. – М.,1975. – С. 19, С.24.
2. Сотников М.П., Спаський И.Г. Тысячелетие древнейших монет России //Сводный каталог русских монет X-XI веков. – Ленинград, 1983. – С.5.
3. Спаський И.Г. Монеты и монетовидное золото и первые золотые Ивана III //Вестник Древней Истории. – М.,1976. – №8. – С.127-128.
4. Добровольский И.Г., Дубов И.В., Кузьменко Ю.К. Новые источники по истории Древней Руси //Вестник ЛГУ, 1978. – №2. – С.40-45.
5. Спаський И.Г. Насущные вопросы изучения русских монет X-XI вв. – СГЭ, 1961. – Вып.21. – С.51-54.
6. Анохін В.О. Гроші Київської Русі // В кн.: Археологія Української РСР, т.III. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – Київ, 1975. – С. 376-380.
7. Сотникова М.П. Итоги изучения русских монет X-XI вв. в Государственном Эрмитаже. В кн.: Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики. – Л., 1977. – С.4-11.
8. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – Київ,1971. – С.28-35.
9. Сотников М.П., Спаський И.Г. Тысячелетие древнейших монет России //Сводный каталог русских монет X-XI веков. – Ленинград, 1983. – С.62-63.
10. Чернов Н. О нежинских сребренниках с именем Петр. В кн.: Сборник снимком с предметов древности. – Киев, 1891. – Вып. 3-4. – С.21-28.
11. Кульшер И.М. История русского народного хозяйства. – М., 1925. – Т.I. – С.140-141.
12. Куник А.А. О русско-византийских монетах Ярослава I Владимировича с изображением св. Георгия победоносца //Историко-нумизматическое исследование.– Спб., 1860. – С.72-74.
13. Куник А.А. Розіскання о славяно-византийских монетах //Известие о найденном (в 1859 г.) Мекленбурге Владимировом серебре. – ИАО, Спб., 1861. – Т.III. – С. 69-74.
14. Леопардов Н.Л. Возражения на «Заметки» г.Чернева о древнейших русских монетах //Продолжение брошюры «Два-три слова г.Черневу на его “Заметки о древнерусских монетах”». – Киев, 1889. – Вып. 2. – С.1-23.

Українська держава в IX-XIII століттях у міжнародних дипломатичних і торгово-економічних стосунках з країнами Європи та Азії

Українські літописці епохи феодальної української державності зображали історію України-Русі IX-XIII століть у міжнародних взаємовідносинах з країнами Європи та Азії. Як годиться для тогочасного мислення, вони розділяли світ на три частини – Азію (Асійську країну) [1], Африку (Африкію) [2], і Європу (Європію) [3]. Про останню із переказу хроніки Амартола вони знали, що Європа була дочкою Агінфа і Тоур, котру викрав Тавр Критянин і відвіз у Фракію. Там він одружився з красунею Європою і назвав усі країни, якими володів, її ім'ям [4].

У подальшому цю легенду на біблійному ґрунті оформили Йосиф Флавій, Ієронімі та інші церковні авторитети. Народами Європи вважаються нащадки Афета, сина Ноя. Староукраїнський літописець теж дотримувався цієї ж точки зору, тому в нього русичі-українці теж розташовуються в Яфетовій частині світу і є європейцями [5].

Цей погляд поділяли і середньовічні картографи. Рабін Мавр услід за Ісідором писав, що Європа починається від ріки Танаїсу (Дону) і простягається до Заходу через Північний океан аж до кордонів з Іспанією [6]. Все це зображено на парижській карті XIII століття [7]. Рожер Бекон, англійський філософ і дослідник у праці “Opus Majus” (1265-1268), стверджував, що Танаїс (Дон) за шириною рівний Сені, яка протікає через Париж [8].

Що стосується української панівної еліти IX-XIII століть, то вона була освіченою і теж мала повні історичні відомості про світ, в якому проживала. Як засвідчують літописи, ще великий київський князь Святослав висловив візантійським послам свій намір “вигнати візантійців із Європи” [9]. Це повідомлення зобов'язує нас з'ясувати європейські стосунки України-Русі і її роль у цих стосунках, як європейської держави в IX-XIII століттях.

Україна-Русь за три з половиною століття розвитку від IX до XIII ст. і монголо-татарського нашествия, дуже сильно змінилася в політичному й економічному розумінні та була свідком великих перемін в тогочасній Європі. За весь цей період виникли і впали могутні скандинаво-англійські військово-політичні союзи, які залишили свої криваві сліди в Англії, Північній Франції та Південній Італії. Розпалась імперія Карла Великого і на її місці утворилась європейська сітка князівств і королівств. Розквітла і розпалась Візантійська імперія, Арабський халіфат, виникла зовсім нікому невідома і далека від Європи Монгольська держава, яка в подальшому своєю смертоносною суттю зіграла трагічну роль у долі багатьох народів Азії та Європи, також й України-Русі. Безсумнівно, роль Азії була відчутною і Україна-Русь зрозуміла це вже в IX столітті. Це змусило мужнього князя Святослава боротися за утвердження своєї державності на межі Європи з азійським Хозарським каганатом.

Як бачимо із джерел, того часу Арабський халіфат став жертвою хрестових походів, Німеччина розширила свої кордони з Ельби на Одер, а потім посилила натиск на Віслу, Неман і Західну Двіну. Виникли і зміцніли слов'янські держави Болгарія, Чехія, Польща, Україна-Русь, остання відіграла важливу роль у всіх європейських подіях.

Характерно, що й сама Україна-Русь теж змінювалася в контексті європейських змін. На першому феодальному витку своєї історії в IX –X століттях кристалізується політична єдність України-Русі, яка набуває ознак класичної європейської держави з християнською релігією в час правління великого київського князя Володимира. Прийняттям християнства Україна-Русь підтверджує європейський вибір культурного життя. Власне в цей час встановлюються остаточні західні межі України-Русі і укладаються договори добросусідства з Чехією, Угорщиною, Польщею, Німецькою та Візантійською імперіями.

На другому етапі в XI столітті ми бачимо завершеною консолідацію українського народу. У цей час українська держава підкоряє собі слов'янські князівства Псковське, Смоленське, Новгородське, а також фіно-угрські племінні князівства сучасної Росії, які згодом складуть основу російського народу, такі як меря, мордва, корела, суе, ерзя, череміси, ести, сум, ем та ін., які розташовувалися на землях від Балтики до Уральських гір. Власне в XI столітті Україна-Русь починає залучати до своїх структур - політичної, культурної та релігійної - племінні князівства фіно-угрів, чим поглибила свій вплив на фіно-угрські народи Північного Сходу.

Приєднання фіно-угрських князівств до України-Русі в X-XI століттях принесло Києву великі прибутки. Тільки даниною з цих завойованих територій Україна-Русь отримувала челядь, хутро, рибу, мідь, віск. Літописець фіксує, що в цей час “Руській землі другі країни і землі піддалися” [10].

На третьому етапі з кінця XI поч. XII століття зміцнюється політична влада в регіонах України-Русі, а тобто, зміцнюється влада регіональних князів, які стають все менше залежними від влади великого київського князя [11].

Свідчення київських, волинських, галицьких літописів не залишають в нас сумніву, що Українська держава IX-XIII століть мала свою самобутню, незалежну від інших народів, історію, культуру, а її мешканці явно усвідомлювали себе “руськими”, тобто українцями. Водночас, у джерелах XII століття подаються дані, що українці були незадоволені будь-якими проявами політичного насилля

проти них чи то східних, чи то західних сусідів, як наприклад, спалення Києва Андрієм Суздальським, чи захоплення Галича угорським королівством. Тому реінкарнація в сучасних працях гармонійних відносин України-Русі та Суздальського князівства в рамках “древнерусской народности”, що пропагують історик М.Ф.Котляр [13] і археолог В.В.Седов, не є вірною [14].

Нинішня концепція “древнерусской народности”, яку намагається відновити російський вчений В.В.Седов, була засуджена ще в 80-90 роках ХХ століття. Так, лінгвіст Г.А.Хабургаєв з цього приводу наголошував: “древнерусского языка” чи “древнерусской народности” ніколи не було і не могло бути. З племен південного регіону сформувався український народ, з кривичів та інших сусідніх племен – білоруський, з фіно-угрів під впливом слов'ян – російський. Археологічні пам'ятки Х-ХІІ століть на території України засвідчують як мовний, так і культурний український етно-масив, єдину українську народність [15].

Дуже цікаву точку зору висловлював у 1996 році на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології Г.В.Штихов. Опираючись на історико-археологічний матеріал, він доводив, що ніякої “древнерусской народности” в епоху Київської Русі не було, вона, на його думку, просто не сформувалась. Мовний матеріал свідчить, що в цей час формувались окремі народи: білоруський та український і аж в ХІІІ-ХV – російський. Г.В.Штихова підтримали І.А.Марзалюк, А.І.Філюшкін та О.М.Трубачов [16].

Таку ж позицію займає і визначний український історик та археолог В.Д.Баран, який за наявним археологічним матеріалом не простежує “ніякої древнє руської народности” і “древньоруської мови”. На його думку, все це сьгоднішні фальсифікації російської історичної науки і, зокрема, В.В.Седова. В.Д.Баран вважає, що українська, білоруська та російська народність сформувались ще в часи “великого переселення народів”. Київська держава вже була українською, вона не формувала жодних народностей. Київська держава, відома з літописів ІХ-ХІІІ століть, налічувала східнослов'янські племена, що були носіями пражсько-корчакської культури, з якими інтегрувалися племена пеньківської культури. Розвиток Київської держави згрупував основні культурно-економічні центри Дністро-Подніпров'я і, відповідно, зблизив Київ з Галичем. Власне, ці регіони слугували підґрунтям в процесі зародження українського народу, що засвідчується археологічною наукою [17].

Однак, за документально датованими свідченнями прослідковується становлення фінів-росіян і українців як різних народів до епохи впливу Київської Русі. Вплив закінчується з формуванням у фінів росіян Суз - (фінське слово) - дальського (слов'янське слово) князівства з слов'янською незначною, щодо етномасиву фінів, військово-політичною системою. Деякі дослідники вважають, що Суздальське князівство за устроєм було ще суто фінським, і тільки Володимирське на (Клязьмі) мало значні елементи державної структури Київської Русі. Московське князівство - це вже вища форма фінської державності, яке консолідувало фінів з новою етноназвою московитів(росіян).

За усієї політичної, релігійної, військової домінанти Київської Русі, яка фактично нав'язала фінам свій військово-політичний лад, фіни, за висновками етнологів, зберегли незмінними свої звичаї, культуру, побут, пісенний фольклор, що різнить їх зі слов'янами старокиївської держави.

Безсумнівний вплив слов'ян на фінів, майбутніх росіян, був настільки глибоким, що відбився не тільки в державному, релігійному та культурному житті, а й у мовному. За таких обставин з Х по ХІІІ століття фіни пережили процес культурного піднесення за рахунок впливу етнокультури та політичної організації Київської Русі. Однак, фіни-росіяни і українці-слов'яни – це різні народи, що зауважує ще в ХІІ столітті Нестор літописець. Безсумнівно, кристалізація московитів (росіян) з фінського етно-масиву і подальший політичний розвиток під впливом Київської династії Рюриковичів змінили літописні племена меря, ерзя, сум, вепси, ем, мордва, мурома, черемси. Однак, з переконливою вірогідністю можна стверджувати, що етнотворення росіян проходило через еволюцію фінських племен як корінних мешканців Росії. Не слід також забувати, що на етнотворення росіян, домінуючи, вплинув прибалтійсько-фінський конгломерат, зокрема, племена ести, сум, не применшуючи ролі місцевих фінських племен меря, що, власне, і є корінним населенням центральної Росії [18].

Джерела, а услід за ними і археологічний матеріал, засвідчують, що літописні племена фінів чудь, ем, сум, корела, меря, були політично розвинутіші внаслідок сусідства з Новгородським, Псковським та Смоленським князівствами і в Х столітті мали свої племінні княжіння. Прибалтійські фіни були сусідами Псковського князівства. Сум межувало з Смоленським князівством, сюди ж примикало племінне об'єднання фінів меря. Внутрішні межі фінських княжінь ще чекають свого дослідження, однак, вони відповідні з землями, що в подальшому входили до Московського князівства. Внаслідок вивчення етно-політичних процесів, які проходили в фінських племенах в Х-ХІІІ століттях, можна з впевненістю наголосити, що етнотворення росіян проходило на основі фінського етнічного масиву, яке було домінантою в Росії у Х-ХІІІ століттях. Експансія Київської Русі (староукраїнські держави) в Х-ХІ століттях змінила статус фінів. У них під впливом Київської Русі формуються феодальні відносини, феодальна державність яких розвиває суто російську національність [19].

За таких обставин близькою до істини є точка зору українського вченого М.А.Максимовича, який вважав, що “население Киевской Руси было украинским”. Український етнос, на його думку, проживав на території України з праслов'янських часів до епохи Київської Русі, проживає тут і нині.

Ніякого запустіння території сучасної України ні в татаро-монгольський період, ні в жоден інший не було [20].

У підтвердження висновків М.А.Максимовича маємо історико-лінгвістичних дослідження О.О.Шахматова, який вважав, що слов'янська мова, яку він датував V-VI століттям, зародилась у міжріччі Прута і Дністра і поширилась до Дніпра. Державну форму тут розвинули анти. В VI столітті н.е. анти перенесли українську державність, культуру та мову з Галичини та Волині в Подніпров'я. Ця народність своєю державністю кристалізувала одну мову, яку сьогодні називають українською. До ореолу української мови О.О.Шахматов відносив такі племена: волиняни, дуліби, поляни, древляни, тиверці, уличі, хорвати. Концепція О.О.Шахматова була великим досягненням російської науки, оскільки визначала українську мову як мову слов'ян [21].

М.С.Грушевський, опираючись на письмові та археологічні свідчення, услід за філологом О.О.Шахматовим, вважав, що зародження українського етносу треба пов'язувати з Дністро-Дніпровським союзом антив [22]. Концепцію М.С.Грушевського підтримав український лінгвіст С.Смаль-Стоцький. Він вважав, що українська мова є відмінною від російської і схожа на сербську, хорватську, польську, словацьку [23]. Австрійський славист Т. Гайтер писав, що українська мова споріднена зі слов'янськими мовами Європи і що між українцями та слов'янами Європи було більше спорідненості в минулому, ніж з росіянами фіно-уграми, які перейняли слов'янську мову та культуру. Це свідчить, що з давніх-давен була одна українська мова і ніякого "древнерусского языка", як це вважали російські вчені його часу, не було. Фіно-угрське населення Росії як носій Суздальської держави перейняло слов'янську мову і видозмінило її відносно свого фіно-угрського середовища [24]. Безсумнівно, наголошував Є.К.Тимченко, українська мова є продовженням праслов'янської, тому росіяни, перейнявши її, мають певну мовну подібність з українцями, але, як бачимо, незначну [25].

У 50-х роках XX століття вчені приступили до вивчення проблем формування українського народу, беручи за основу археологічні джерела, згідно зі свідченнями яких український народ у цей час почав формуватися в Середньому Подніпров'ї на сучасних Київській, Чернігівській і Переяславській землях. Це підтверджується речами, прикрасами, притаманними українському народу, який генетично визначається ще з V-VI століть [26]. В.І.Довженко з цього приводу наголошував, що антиська мова мало чим відрізнялася від мови епохи Київської Русі і в подальшому призвела до кристалізації української мови [27].

Таким чином, утворення Суздальської держави змусило Україну-Русь уже в XII столітті рахуватися з цим молодим та, водночас, агресивним політичним утворенням. Спалення Києва Андрієм Боголюбським стало фактом народження нової російської держави, проміжної політичної ланки між Європою та Азією. Однак, такі дії Андрія Боголюбського в Україні-Русі вважали явищем випадковим, і ми бачимо, що в своїх політичних устремліннях Україна-Русь була звернена на Захід та Візантійську імперію. Ці взаємовідносини відображені як в староукраїнських джерелах, так і в візантійських, у численних європейських церковних хроніках окремих міст: Люблін (Галл), Краків (Вінцентій Кадлубек), Мензенбург (Тітмар), Бремен (Адам), Альтенбург (Гельмонд), Любек (Арнольд) Буди (Анонім угорський), Сплита (Фома), Роскільда (Саксон Граматик), Риги (Генріх), Лондона (Матвій Парижський) та інших, для яких Україна-Русь була одним із серйозних об'єктів спостереження. Цікаво подані історичні процеси в Україні-Русі в Сагах Північної Європи [28]. Як відомо, в X столітті нормани прибували в Україну-Русь як найманці князів, воїни, купці, дипломати, роль яких завжди була неоднозначною. Однак, уже в час Володимира Святославовича по варягах був нанесений удар, який підірвав їх імперські устремління [29], а остаточно в 1015 році завершив цей процес Ярослав Мудрий, що дало можливість впливати на політику країн Північної Європи і підтримувати Англію та Норвегію проти Данії [30].

Як зазначають джерела, в цей час стосунки українсько-англійські, українсько-датські, українсько-шведські були дуже активними, хоч і потребують подальшого вивчення [31]. Джерела мовчать про колонізацію Україною-Руссю фінських земель, а також їх колонізації скандинавами [32]. Однак, як наголошувалось вище, після 1136 року Україна-Русь втрачає свій вплив на півночі та передає всі політичні взаємини в руки Новгородської боярської республіки, яка контролює всі політичні зв'язки зі скандинавськими країнами [33].

Найпотужніший після скандинавського (IX-X століття) був у X-XII століттях політичний, культурний і особливо релігійний візантійський вплив на Україну-Русь. Не слід забувати, що в означений час велику роль в Європі відігравала Візантійській імперія. Не випадково кристалізація в IX столітті України-Русі, як могутньої європейської держави, привернули увагу візантійських хронік часів імператора Михайла (842-867), де наголошується, що Русь вперше такою могутньою силою виступала на Царгород [34]. Староукраїнський переклад хроніки Амартола мав усі підстави згадувати про похід українського війська в 860 році на Візантійську імперію, що засвідчено й іншими джерелами. Взаємовідносини України-Русі з Візантією стали важливою і, водночас, складною ланкою зовнішньої політики України-Русі. Українська держава в цей час зміцнилась настільки, що вже могла не тільки захищати свої кордони, але й іти наступальними походами проти своїх ворогів з метою захисту своїх купців в інших країнах, зокрема, в Візантії. Власне, такою була

зовнішньополітична стратегія щодо України-Русі візантійського імператора Костянтина Багрянородного [35]. Все це доповнювалось системою розвідки, основи якої викладено сучасником Василя II в трактаті "De castrametatione": "доместику прикордонним стратегам повинно входити в обов'язок мати таких людей, щоби були відомі всі замисли "Болгарії, Печенігії, Угорщини і Русі" [36]. Використовуючи церковні зв'язки з Україною-Руссю, особливо з 988 року, Візантійська імперія намагалася впливати на зовнішньополітичні відносини України-Русі з її західними сусідами. Особливо посилювався тиск на Україну-Русь після 1054 року, тобто, після церковного розколу, який санкціонувала панівна імператорська верхівка, бажаючи мати слухняною власну релігійну структуру, а не виконавця обов'язків перед вселенською християнською церковною організацією. В Україні-Русі добре розуміли стратегію панівних кіл Візантійської імперії. Візантія все робила, щоби зіштовхнути Україну-Русь в конфлікт чи війну з сусідніми католицькими країнами Угорщиною, Польщею, Чехією, однак, Україна-Русь пасивно споглядала конфлікт Візантійської імперії з католицьким заходом. Як бачимо, візантійський вплив у галузі політики не торкався релігійного побратимства. Україна-Русь в 1054 році була могутньою європейською державою і самостійно приймала всі зовнішньополітичні рішення, не слідувала в фарватері політичної доктрини Візантійської імперії щодо католицького заходу [37]. Акт 1054 року не мав ніякого впливу на Україну-Русь, вона не відійшла від Вселенської церкви. В цей час Україна-Русь всесторонньо намагалася використати політичні, економічні та церковно-культурні договори і зв'язки з Візантією. Політична і торгово-економічна еліта України-Русі прекрасно знала слабкі місця Візантійської імперії, особливо її кримські, кавказькі і балканські володіння та їх залежність від військової сили України-Русі. Тому, відправляючи на допомогу Візантійській імперії в X-XI століттях свої війська проти арабів та норманів, Україна-Русь зміцнювала свій вплив не тільки на Кавказі, Балканах, але в Середземномор'ї, куди слідом за українськими військами проникали українські купці, торгово-реміснича знать. У цей час Україна-Русь, допомагаючи Візантії, мала вплив і на візантійсько - німецькі політичні стосунки [38].

З аналізу джерел видно, що в XI-XII століттях Україна-Русь, внаслідок своєї політичної могутності, витісняє Візантію з Причорномор'я і бере в свої руки стосунки з печенігами, турками, а потім половцями. Завдяки Україні-Русі візантійські кордони з половцями залишалися недоторканими, що змушувало Візантію упродовж багатьох століть зберігати з Україною-Руссю дружні взаємини.

Тим часом, Україна-Русь, вийшовши на Кавказ, встановлює прямі торгово-економічні та політичні стосунки зі Східними сусідами. Слід наголосити, що формування в IX столітті Української держави проходило паралельно з процесом визволення українських князів Полянського, Сіверського від Хозарського каганату. Зі зміцненням Української держави Хозарський каганат зрозумів своє критичне становище, тому намагається заручитися військовою підтримкою Багдаду і Константинополя у війні проти України-Русі. Однак, розуміючи всі тонкощі політичної стратегії хозарів, київський князь Святослав намагається знищити всю союзню систему, яку Візантія і Хозарія розгорнула в Причорномор'ї проти України-Русі. Після його могутнього удару Хозарський каганат із зовнішньополітичного партнера перетворився у васала України-Русі, і, як наслідок, зростає могутність України-Русі на Сході. Одночасно Україна-Русь встановлює прямі взаємовідносини з Дербентом, Аланією, Ганджі, Ширваном, займає міцні позиції на Кавказі. Кавказькі військові експедиції 909-910, 944, 987-988, 1013-1032 років були направлені на утвердження політичних і торгово-економічних позицій України-Русі в цьому регіоні. Можна стверджувати, що Україна-Русь у цей час стає на Кавказі правонаступницею ослабленої Візантійської імперії [39].

Як наслідок, поживаються торгово-економічні стосунки України-Русі з державами Азії: Ітілем, Ургенчем, Семендером, Дербентом, Бердау, Амолем і іншими центрами, такими як Табарістан, Тургані та Хорезм. Українські купці досягли Багдаду, Кабулу, Хамадану, в цих містах мали свої факторії. В основному з України-Русі везли традиційні товари: хутро, віск, мідь. Одночасно українські купці торгують з кримськими центрами Херсонесом (Корсунем) і Пантікапеєм, де теж закріплюються і утворюють Тмутараканське князівство у Криму.

Через посередництво Візантії українські купці потрапляють в Єгипет. Їх перебування там в XII столітті засвідчено Олександрійськими джерелами [40].

Одночасно українська дипломатія підтримує широкі міжнародні стосунки з католицькими країнами. Бартоломій Англійський засвідчує жваву торгівлю між "Славами" та Європою та Азією, за його свідченнями слави – це : "метани, вандали, богеми, полони, рутери, далмати і хорвати. Всі вони розуміють один одного і багато в чому схожі, як мовою так і правом, хоча відрізняються віросповіданням" [41].

Однак, із міжнародних стосунків українсько-польські, здається, як в минулому, так і сьогодні, мали і мають найбільше значення для Європи [42].

Україна-Русь і Польща досить швидко знайшли спільні торгово-економічні та політичні інтереси. Близькість українців та поляків сприяло їх усестороннім взаємовідносинам. Їх торгово-економічні та політичні зв'язки тісні та виразні вже в IX столітті. До XIII століття Україна-Русь і Польща були пов'язані феодалними династіями, які скріплювали військово-політичний союз і служили гарантом стабільного торгово-економічного та політичного розвитку двох сусідніх держав [43].

Особливий інтерес для повного розуміння стосунків України-Русі з католицькими сусідами мають відносини України-Русі з Угорським королівством. Як засвідчують вітчизняні та угорські джерела, вони встановлюються в IX столітті, коли угри по дорозі в Паннонію проходять біля Києва і зупиняються зі своїм князем Алмошем в гостинного галицького князя [44].

Від цього часу ведеться відлік взаємин двох держав. Особливо тісними українсько-угорські відносини стають у час, коли дочка великого київського князя стає королевою Угорщини і, відповідно, дружиною угорського короля Гейзи II. Власне в цей час в політичному житті Центральної Європи проходить процес українсько-угорсько-польського зближення, що дало можливість Польщі відбити наступ Генріха V в 1099, 1111, 1125 роках і відвернути війну на два фронти в 1157, 1172, 1184 роках [45]. У цих війнах на боці Польщі активну участь брала Україна-Русь і тому не випадково імператор у листі до Вібальда назвав Україну-Русь (руських) першими серед своїх неприятелів [46].

На цей час Україну-Русь і Німецьку імперію зв'язували стародавні взаємовідносини. Билина "Iliaz von Reuzzen" німецького епосу стала символом українсько-німецьких зв'язків. Українські війська, що засвідчується європейськими хроніками, приймали участь в першому хрестовому поході. Наші літописи теж знають про перший хрестовий похід. Король Балдуїн тепло прийняв колишнього українського вояку чернігівського ігумена Данила [47].

У другому хрестовому поході (1147-1149) українське військо разом з німецькими та польськими військами воювало в Помор'ї. Тоді ж Україна-Русь зближується з іншими учасниками походу – французами. Французький король Людовік VII, проходячи з військом через Угорщину, став свідком народження першого сина Єфросинії Мстиславни, дружини союзного Україні-Русі угорського короля Гейзи II. Через Україну-Русь повертався в Чехію із цього ж походу чеський король Вацлав II, що зазначають угорські джерела [48].

Таким чином, стан міжнародних дипломатичних та торгово-економічних стосунків України-Русі з країнами Європи та Азії ще мало вивчений, однак, достатній для встановлення визначної ролі України-Русі в формуванні політичної карти Європи та Азії, тим паче, для визнання України-Русі як гаранта стабільних торгово-економічних та політичних відносин між країнами Заходу та Сходу.

Л і т е р а т у р а

1. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Ч.1. – .10 (далі ПВЛ).
2. ПВЛ. – Ч.1. – С.111, 198.
3. Бистрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. – Пг., 1920. – Т.1. – С.371-375.
4. Grabski A.F. Polska w opiniach obcych X-XIII w. – Warszawa, 1964. – S.134.
5. ПВЛ. – Ч.1. – С.10-11.
6. Rabani Mauri de universo libri XII.-In: Patrologia latinae.Paris, 1852. – Т.III. – Cap.4. – Col.347. Димар А.Б. К истории вопроса о границе между Европой и Азией //Учёные записки гос. Пединститута., 1958. – Вып. XX(XXX). – Ч1. География. – С.33-49.
7. Mappaemundi: Die altesten Weltkarten/ Ed.K.Miller. – Stuttgart,1895. – H.I. – S.48. – H.II. –Taf.2.
8. Bacon Roder.Opus Majus./Ed.J.H.Briolges. – Oxford, 1900. – VII.I. – P.360.
9. Diaconus Leo. Histiria,lib.VI. – Cap.10.
10. ПВЛ. – Ч.1/ – С.104.
11. Пашу то В.Т. Общественно-политический строй древне-русского государства. //В кн: Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.73.
12. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.51.
13. Котляр Н.Ф. Древнерусское государство. – Спб.,1998.
14. Седов В.В. Древнерусская народность. – М., 1999.
15. Хабургаев Г.А. Становление русского языка. – М., 1980.
16. Штыхов В.Г. Древнерусская народность: реалии и миф //Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI международного Конгресса славянской археологии. – М., 1997. – Т.III. – С.376-388, С.386-388.
17. Баран В.Д. Давні слов'ян. – К., 1998. – С.211-218.
18. Арфісте П.А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития //В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа.– Таллин, 1956.
19. Бадер О.Н. О древнейших финно-уграх на Урале и древних финнах между Уралом и Балтикой //В кн.: Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972. – С.10-31.
20. Максимович М.А. Собрание сочинений. – Киев, 1877. – Т.II.
21. Шахматов А.А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей ЖМНП. – Спб., 1899. – № IV. Шахматов А.А. Очерк древнерусского периода истории русского языка.(Энциклопедия славянской филологии). – Вып.II. – Пг., 1915. Шахматов А.А. Введение в курс истории русского языка.Ч.1. исторический процесс образования русских племён и русских народностей. – Пг., 1916.
22. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1904. – С.1-211.
23. Смаль-Стоцький Ст. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне оприділення. – Прага,1927.
24. Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913.
25. Тимченко Є.К. Слов'янська єдність і становище української мови в українській родині //Україна. Книга. III. – К.,1924. Тимченко Є.К. Курс історії української мови. – К., 1927.
26. Рибakov Б.А. К вопросу об образовании древнерусской народности //Тезисы докладов и выступлений сотрудников Института истории материальной культуры АНСССР, подготовленных к совещанию по методологии этногенетических исследований. – М., 1951. – С.15-22.
27. Довженко В.И. К вопросу о соложении древнерусской народности //Доклады VI научной конференции Института Археологии. – Киев, 1953. – С.40-59.

28. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.51.
29. ПВЛ. – Ч.1. – С.20, С.56.
30. Annonimus Brentusis. – Lib.II. – Cap. 53. – S.17-18.
31. Джаксон Т.Н. Скандинавский конунг на Руси /О методике сведений Исландских королевских саг) //В кн: Восточная Европа в древности и средневековье. Сборник статей. – М., 1978. – С.282-288.
- Джаксон Т.Н. Исландские королевские саги о русско-скандинавских матримониальных связях. //Скандинавский сборник. – Таллин, 1982, XXVII. – С.107-115.
32. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. С.53.
33. Новосельцев А.П. В.т.Пашуто. Внешняя торговля Древней Руси. – История СССР, 1968. – №3. – С.91-94.
34. ПВЛ. – Ч.1. – С.17.
35. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1987. – С.231-233.
36. De casrrametatione /Ed.A.Marten. – Paris,1898. – Cap.XVIII. – P.38.
37. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983/ – С.54-55.
38. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.54-55.
39. Литаври Г.Г. Войны Руси против Византии. //В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов: Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. – М., 1972. – С.204-208.
40. Пашуто В.Т. Международное значение Древней Руси //В сб. IX международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.56.
41. Королук В.Д. Западные славяне и Киевская Русь. – М., 1964. – С.131-138.
42. Wlodarski B. Polska i Rus. – Warszawa, 1966. – S.140-141.
43. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
44. Руський Літопис. – К., 1989. – С.7-10.
- Annonimus Brentusis. – Lib.II. – Cap.53. – S.17-18.
45. Annonimus Gallus. – Lib.III/ – Cap.2. – S.15-16.
46. Wlodarski B. Polska i Rus. – Warszawa, 1966. – S.143-144.
47. Норов А.С. Путишествие игумена Даниила //Изд. Спб., 1864. – С.139.
48. Schriptores Rerum Hungaricarum. – Budapest, 1937. – V.I. – P.458.

Розвиток християнства (східного та західного) в контексті функціонування язичництва в Україні-Русі в IX-XIII століттях і його культурно-мистецькі аспекти

У IX столітті християнство переможно крокує по Європі, а також на державному рівні утверджується в Україні-Русі київськими князями Аскольдом і Діром, хоча офіційно в Україні-Русі, як засвідчують джерела, нова релігія запроваджується наприкінці X століття [1].

Християнство змінює віками утверджене язичницьке світобачення, охоплює своєю ідеологією та світоглядом усі сфери життя староукраїнського суспільства, розвивається з успіхами і поразками впродовж багатьох століть, оскільки в регіонах населення міцно трималося своєї язичницької релігії. Тому 988 рік – рік хрещення киян Володимиром Святославовичем, є умовною датою, оскільки сам процес християнізації староукраїнського суспільства тягається віками [2].

Як засвідчують джерела і наукові праці сучасних дослідників, релігійна свідомість України-Русі в IX-XIII століттях залишалася язичницькою, однак, знаходячись в політико-економічній сфері християнської Візантії, Україна-Русь, успадкувавши від Візантії її християнську космологію, наділила її теплотою, безпосередністю і проникливістю.

Однак, у час хрещення України-Русі в культурне життя на зміну традиційним язичницьким богам приходять візантійські ікони, храмова краса. Господь на іконі завжди Вседержитель, а не принижений Христос. Він зображується суворим, і гнівним, і з м'яким смутком. Візантійські боги та ікони дуже швидко зливаються з місцевим українським колоритом, що відрізняє з самого початку українські ікони від візантійських (у Візантії були найвідоміші типи Оранти й Одигітрії). У греків ікони слугували дещо іншим напрямком діяльності, ніж в стародавній Україні-Русі, оскільки зразу язичницьку свідомість людей змінити було неможливо. Як бачимо із численних джерел, місцевий іконописець шукав втілення ідеї краси в християнстві на старій язичницькій основі, свідомості релігії, а не в жіночих образах чи в ликах ангелів. У іконографії ангелів краса людської особи позбавлена сексуальних чар і втілена в небесну духовність [4].

Язичницький ухил у християнстві проходить через усю релігійну літературу стародавньої України-Русі, якими сильними не були б культурні, естетичні та історичні інтереси християнської політичної та релігійної еліти.

Однак, скоро язичницька культура почала витіснятися з християнства, суворий візантійський стиль запровадження християнства помінявся на морально-етичне приниження язичництва, як засвідчують джерела, язичництво з християнства викорінюється без етики, без милосердя.

Християнські проводирі в Україні-Русі під військово-політичним примусом проповідують теорію “слухняності”. Кінцева слухняність – це викорінення язичництва [5]. “Слухайтеся один одного” - такий був заповіт Феодосія своїй пастві. Опираючись винятково на військово-політичну владу християнського князя, християнські пастирі проповідували “ідеал державної християнської влади”. Усі наявні джерела наголошують на божественності князівської влади, що змушувало її певною мірою бути морально-етичною, оскільки божественність вимагала від носія влади дотримання релігійних та етичних законів. Необхідність для князів слухатися закону – тема, що трапляється в літературі староукраїнської держави частіше, ніж тема слухняності підданих. Усі митрополити у зверненнях до князя наголошували: “Ми поставлені Богом, щоб втримувати вас від кровопролиття”. Князь зобов'язаний був з упокоренням слухати слова повчань, що викладаються йому єпископами, ігуменами, святими ченцями і власним духовним батьком. Як це не дивно, більшість сутичок між князями та єпископами відбувалися з літургійних питань або з питань політико-релігійного націоналізму. Борис і Гліб, як наголошує ця доктрина, “зняли язичницьку ганьбу з синів Русі”, тобто, ганьбу застарілої доктрини язичництва. Внаслідок виникнення власного пантеону святих, Україна-Русь створила нове свято, не відоме візантійській церкві, пантеон Бориса, Гліба і святої Покрови. Ці свята стало традиційними для українського народу [6].

У період правління Ярослава Мудрого церковні ієрархи, порівнюючи тогочасний розквіт з язичницьким минулим, сповнюютьсся благочестивої радості та захоплення.

І все ж, в Україні-Русі закріплення християнства не вичерпує всіх можливостей язичницької релігії та свідомості, як засвідчує визначний фахівець цієї проблеми Б.О.Тимошук. Язичництво у деяких регіонах України-Русі функціонувало на рівних правах з християнством ще навіть у XIII столітті [7].

Однак, перемагання християнства було відчутне в усіх сферах життя староукраїнського суспільства. Під його впливом в Україну-Русь в IX ст. приходять кириличне письмо, яке відіграло велику роль в староукраїнській історичній, церковній та релігійно-мистецькій літературі, як і в українській культурі взагалі.

Про походження і природу давньоукраїнського мистецтва є низка цікавих суджень, що мають самостійний характер [8]. За своїм змістом візантійська культура інтернаціональна, вона поєднала в собі елементи культури численних народностей Європи, Північної Африки і Малої Азії. Матеріали давньоукраїнських літописів свідчать про те, що в 80-х роках XI ст. грузинськими малярами був розписаний головний храм Київського монастиря, а в XII ст. – храм Спаса-Нередиці у Великому

Новгород. Очевидно, християнське мистецтво Давньої Русі формувалось під впливом майстрів різних національностей.

Отже, так званий “візантійський вплив” є явищем, переважно багатонаціональним. Причини, згідно з якими Київська Русь звернулася до розвиненої класової культури Візантії, були такими:

- гостра потреба панівного класу у створенні власної духовної надбудови;
- естетична сутність українського православ'я.

Якщо опиратися на “Повість минулих літ”, то очевидним стає вплив Візантії на всі галузі суспільного життя давньоукраїнської держави та релігії. І досі в сучасній літературі не існує єдиної думки щодо впливу візантійської релігійної культури на самобутню культуру та традиції нашого народу [9].

Запровадження християнства в Україні-Русі київським князем Володимиром у 988 році розпочало довгий та складний процес поступового утвердження нового віровчення. Ця складність була зумовлена низкою факторів. Насамперед, хоч християнство було відомим для русичів і великого київського князя Володимира, все ж нова віра, загалом, сприймалася серед простого люду досить довго, як віра “панська”, тобто віра суспільних верхів, а не простих громадян сіл і міст. Основною причиною такого сприйняття християнства більшістю населення тодішньої України-Русі була наявність достатньо розгалуженої системи вірувань рідної та зрозумілої язичницької релігії. На час запровадження християнства староукраїнській державі минуло принаймні 200 років. А якщо врахувати, що язичництво мало тисячолітні традиції і на кінець X століття досягло фактичного піку свого розвитку, то стає зрозумілою основна причина неприйняття староукраїнським суспільством нової віри.

Утвердження християнства в Україні-Русі відбулося не внаслідок місіонерської діяльності християнської церкви, а за наказом великого київського князя Володимира Святославовича. В цьому основна причина того що, воно не зазнало поширення у східних слов'ян. Ця особливість мала далекосяжні наслідки у подальшій історичній долі українського народу. За багатьма точками зору візантійське християнство відповідало таким планам князя Володимира Святославовича. Насамперед, воно відігравало таку ж роль у наймогутнішій та квітучій тодішній європейській державі, якою була Візантія. Християнство у Візантії становило серцевину середньовічної духовної культури, служило ідеологічною опорою політичній владі імператорів [10].

Підлегле становище візантійської церкви стосовно цивільної влади імператорів особливо імпонувало князю, який прагнув до зміцнення центральної влади Києва. Зрештою, переважало християнство ще й особливим церковним блиском, розкішним проведенням ритуалів, вишуканим мелодійним співом відправ, що вражало іноземців, викликало в них комплекс високих духовних почуттів та переживань. Згадаймо хоч би, з яким піднесенням сприймала християнські церковні відправи княгиня Ольга.

Християнство у Візантії становило єдину основу освіти та науки. Уся освіта була зосереджена у візантійських церковних інституціях. Візантійське християнство з точки зору та потреб церкви інтерпретувало, коментувало та поширювало елементи античної науки та культури. Запровадження візантійського християнства, очевидно, мало на меті ввести Україну-Русь в ареал тодішньої європейської культури [11].

Багатьма аспектами візантійське християнство відповідало політичним розрахункам князя Володимира. Однак, на практиці не все склалося так, як уявлялося князеві Володимирі та його сподвижникам. Запроваджувалось християнство, як свідчать староукраїнські літописи, з допомогою жорстоких репресій. Як мало зрозуміле для простого люду релігійне вчення, воно сприймалося вкрай повільно і з величезними труднощами. Народ вперто дотримувався старих язичницьких традицій.

Значною мірою реконструювати язичницький світогляд стародавнього населення України можна з допомогою археологічних знахідок, які належать до трипільської, скіфської та черняхівської культур. Ритуальні календарі, ужиткове мистецтво, землеробське знаряддя, кінська зброя, житло, їжа, вірування, космогонія, свята, ритуальні дійства, мова, пісні, обряди, магія слова і чисел – це все дає змогу пізнати духовний світ та світобачення жителів тих далеких історичних часів, до того ж дослідження доводять, що дохристиянський духовний світ наших пращурів становив цілісну обрядово-світоглядну систему [12].

Про рівень культури язичницького світогляду можна дізнатися, проаналізувавши його філософську основу. Це, насамперед, інтерпретація людини як невід'ємної частини довкілля, нерозривна єдність людини з природним середовищем. В основі язичницького світогляду містилося також визнання астральної залежності людини, нерозривності її життя зі світом вічного кругообігу природи. Не випадково язичники вирізнялись особливим ставленням до природи – землі, річок, озер, джерел, гаїв. Вони з побожністю споглядали небесні світила – Сонце, Місяць, планети і зорі, а також вбачали божественне начало у природних стихіях — вогні, громові, блискавці, вітрі тощо. Звичайно, сучасній людині здається примітивним таке розуміння і ставлення до природи. Однак, все це наслідок викривлення пізнішими етапами розвитку української культури, пов'язаного із нищенням свідомості народу при утвердженні християнства. Так, у релігійно-богословських хроніках з метою

компрометації язичницького світогляду, в боротьбі з яким і утверджувалося християнство, неодноразово закидається язичникам ознака “поганства”, тобто примітивізму свідомості те, що вони молилися до дерев у лісі, дерев'яних та кам'яних ідолів. Розрахунок простий: минуть часи і все забудеться, а богословська інтерпретація язичницького світогляду залишиться [13].

Так (або приблизно так) міркували всі верстви християнської ієрархії: митрополит, єпископи, священники, монахи, котрі писали історичні хроніки, літописи, пам'ятки. Однак, народна пам'ять, народна традиція донесли до наших днів те, що заховати неможливо. Саме в тисячолітній пам'яті покоління зберігся, наприклад, справжній зміст поклоніння гаям, полям, деревам, ідолам. Це були не просто дерева в лісі, а дерева у Священному гаю. А Священний гай мало кожне язичницьке поселення, бо це було місце поховання померлих. На могилах у ті часи садили дерева: дуба – на могилі молодого парубка чи знаного мужа, берізку, калину – на могилі дівчини тощо. Нащадки приходили до могил і вклонялися їм, так як наші сучасники вклоняються могилам з дерев'яними, залізними чи кам'яними хрестами на них. З погляду морального чи культурного змісту тієї традиції важко визначити, що краще: чи молитися до дерева, що виросло на могилі предка, чи до хреста, найчастіше зробленого з того ж таки дерева і встановленого на могилі. Ми навели цей приклад для того, щоб показати, наскільки непростим був реальний процес становлення української релігійної культури, оскільки в сучасній історичній науці є ще багато нез'ясованого, розробленого поверхнево, спотвореного у тлумаченні марксистсько-ленінською наукою розвитку цього процесу.

Язичницький світогляд, як засвідчує сукупність фактів, ґрунтувався на анімізмі (одушевленні) й антропоморфізмі (олюдненні) природи. Вся навколишня реальність розглядалась як жива й олюднена, вважалось, що сонце і зорі, місяць і вогонь, вода і вітер, рослини і дерева, тварини і птахи мають свою душу та мову. З тих далеких часів до нас дійшли і вживаються, щоправда, тільки як фразеологізми, вислови “сонце сходить, вітер свище, небо плаче, зорі сумують” та ін. Без цього первісного язичницького світосприйняття не було б поетичного образного мислення, що міститься в основі художньої культури. Образне мислення – це світ особливого співпереживання людиною реальності у тісному зв'язку з природою. Культура такого мислення зафіксована у “Слові о полку Ігоревім”, – незрівнянній пам'ятці поетичного язичницького світосприйняття [14].

До язичницького світогляду неминуче входив магізм. Людина була цілком переконаною, що за допомогою жертвних та магічних дій, ритуалів можна вплинути на природнокліматичні явища, спрямувати дію природних сил на свою користь. Елементи такого магізму залишилися у будь-якій формі релігійної свідомості, в тому числі і християнстві до наших днів. Для язичницького світосприйняття було характерне морально-природне розуміння Бога, позбавлене страху чи рабської покори. У літописних джерелах неодноразово наголошується, що язичники величали себе “внуками”, “дітьми” Дажбога. Ця риса має важливе значення для характеристики язичницького світогляду, оскільки розкриває характер духовної культури українців. Справді, чи відносини Бога і людини – це відносини пана і раба, чи – авторитетного старійшини і синівської відданості сина або внука? Навіть сьогоднішнього українця змушує задуматися високоморальна світоглядна концепція взаємовідносин людини і Бога, котрою користувалися наші предки у дохристиянській Україні-Русі. Цей світогляд продовжував глибокі історичні традиції українського народу, утверджуючи їх культ як форму соціальної детермінації суспільного життя українців [15].

Культ предків у язичницькій культурі стародавніх українців виконував роль морально-правових відносин між людьми, зв'язуючої ланки між людиною, природним довкіллям і світом мертвих. Це відображено в українських піснях, колядках, веснянках, купальських піснях, обжинкових мелодіях, народних танцях, казках, притчах, приказках, у весільних, родильних та поховальних обрядах.

Духовна культура дохристиянської України-Русі, філософською основою якої був язичницький світогляд, вирізнялася стійким традиціоналізмом. Складові компоненти цієї української язичницької культури ґрунтувалися на основі глибоких історичних традицій, що значною мірою цементували тодішнє суспільне та державне життя. Водночас, у духовному житті існували й інші ідеологічні та світоглядні системи, зокрема християнство. Хрещення України-Русі “вогнем” і “мечем” стало справжньою світоглядно-ідеологічною революцією з людськими жертвами, братовбивством, особистими трагедіями, що похитнуло морально-духовні основи попереднього язичницького державотворчого життя українського народу. Цей ідеологічний переворот започаткував нову сторінку в історії розвитку української філософської думки, сторінку протиставлення народного світогляду, народних вірувань, звичаїв та обрядів з цінностями нової, привнесеної зовні українською феодальною елітою, релігійної системи світосприйняття [16].

На зміну язичницькій культурі утверджується християнська “книжна” культура, яка безперечно, залучила місцеве населення як до південної візантійської, так і до західної цивілізації, та, передусім, до політичної та релігійної культури Візантії. Виникло чимало проблем, і однією з них стала філософсько-світоглядна. Вона полягає у співвідношенні місцевих тисячолітніх українських традицій мислення і світосприйняття та штучних, нерідко насильницьки запроваджених, принципів моралі й світогляду.

Фактом насильницького запровадження нової, чужої українському народу, віри неминуче скористалася частина місцевої знаті, внаслідок чого значно посилилися відцентрові сепаратистські

тенденції в регіонах. Українські землі, які управлялися місцевими язичницькими князівськими династіями, були знищені внаслідок наступу християнства жорсткими методами, що засвідчено літописами, і з плином часу на основі нової християнської культури злилися в українську християнську державність [17].

Внаслідок зміцнення військово-політичної ролі Києва, передусім, зміцнення князівської влади і ролі Києва в консолідуючій структурі українського народу та злиття цієї влади з християнськими цінностями, ієрархи щойно прийнятої християнської церкви, привезені Володимиром з Константинополя та Херсонеса, утвердили християнство як єдину безкомпромісну, безапеляційну щодо язичництва військово-релігійну систему. Слід наголосити, спочатку вона нагадувала винятково візантійську релігійну систему.

Джерела засвідчують, що перші митрополити, єпископи та священники ігнорували культурні, політичні традиції українського народу, орієнтувалися на Візантію, захищали інтереси візантійської церкви, розглядаючи місцеву владу і церкву як “дієцезію” – тобто, підлеглу Візантійській імперії територію та її церкву. Відповідно, авторитет влади великого князя, що змінив меч і кольчугу на хрест і ризи християнського ієрарха, як наголошує літопис, безумовно, впав у очах співвітчизників.

Проте, влада Володимира Святославовича, його державна, військово-політична та економічна системи були настільки сильними, що народ побоявся виступити супроти цієї, як висловився літописець, закованої в броню, сили. В цей час волю великого князя готові були виконати від 10 до 30 тисяч кращих, загартованих у боях рицарів України-Русі. У тогочасній Європі це була наймогутніша військово-політична система.

Деякі дослідники історії християнської церкви вважають, що, запроваджуючи християнство в Україні-Русі, великий князь Володимир не врахував “уроки історії Хозарії”. Хозарія була першим могутнім феодалним утворенням у Східній Європі, яка мала значний вплив і на Україну-Русь. “Не випадково князь Володимир носив хозарський титул – каган, який був рівнозначний західноєвропейському титулу “імператора”. Очевидно, великий князь Володимир вбачав, що зміцнення Хозарії стало наслідком прийняття нової релігії. Тому вибір християнства йому вбачався, вочевидь, найдоцільнішим. Однак, справа полягала у проведенні величезної реформи, яка мала зламати тисячолітні традиції українського народу. Ця акція не могла не мати широкомасштабних, певною мірою, глобальних наслідків, що і засвідчила подальша історія України [18].

Аналіз джерел дає право наголосувати, що християнство в Україні-Русі починає запроваджувати в староукраїнському суспільстві новий стереотип мислення, згідно з яким людина як гріхозна істота повинна черпати своє спасіння в поклонінні Ісусу Христу, як високоморальній божественній істоті, яка своїм прикладом врятує індивідуально кожного і всіх зокрема, український народ, українську державу [19].

З початку свого існування християнська церква зливається з державою. Слід наголосити, що Україна-Русь прийняла християнство з Візантії, де Константинопольська патріархія була тісно пов'язана з військово-політичною владою імператора і фактично була організована цією владою [20].

Спочатку православна церква України-Русі знаходилася в канонічній залежності від Константинопольської церкви. Влада Константинопольського патріарха над церквами народів, які приймали християнську віру, за тлумаченням грецьких каноністів, ґрунтувалася нібито на 28-му правилі 4-го Вселенського Собору, бо цей канон надавав Царгородському патріарху право не тільки висвячувати митрополитів для трьох грецьких областей (Асійської, Понтійської та Фракійської), а й настановляти єпископів для інших народів, які жили в межах названих областей або належали до них. Україну-Русь візантійці бажали віддати Фракійському митрополиту, і тільки сильна політична влада володарів України-Русі не дозволила цього, вона створила власну митрополію.

Як бачимо із джерел, візантійська церква дуже бажала повної залежності української церкви від влади візантійського імператора і патріарха, що давало би можливість збирати у великій Україні-Русі величезні суми. Водночас, імператор і патріарх могли розраховувати на Українську державу як на союзницю в боротьбі з ворогами Візантійської імперії. На відміну від згаданого вільного тлумачення грецьких каноністів, причини релігійної влади Константинопольського патріаршого престолу над Українською церквою були політичні.

Однак, українська митрополія щодо Константинопольського патріархату мала особливе ставлення. З одного боку, митрополія України-Русі внаслідок сильної політичної влади українського володаря, була окремою Церквою великої держави, а з іншого боку, територія її впливу переважали весь Константинопольський патріархат з усіма його митрополіями. З огляду на це можна вважати закономірним, що Константинопольський патріарх надавав Київській митрополії особливої переваги. Хоча папа Римський дуже уважно приглядався до релігійних і політичних справ в Україні-Русі. Переговори українських митрополитів з Папою Римським дуже нервували Константинопольський патріархат, і хоча київський митрополит України-Русі, порівняно з візантійськими, посідав в ієрархії візантійської церкви занадто низьке 6-те місце і не користувався особливо високою ласкою патріарха, то в релігійній політиці київський митрополит у найдавнішому каталозі знаходився на 9 позиції в Європі.

Таке політичне і релігійне становище України-Русі надавало українському митрополиту високого статусу, що змушувало константинопольських патріархів майже не втручатися у внутрішні та зовнішні справи української церкви. Українські політичні та релігійні діячі домоглися права самостійного вибору митрополита з кола своїх єпископів. І це зрозуміло, оскільки за політичної влади князів митрополитів-греків сприймали як людей сторонніх, а тому зміна правителів на великокнязівському столі не призводила до зміни митрополитів. Внаслідок цього митрополити київські за національністю в подальшому були не греками, а русичами-українцями. Приклади висвяти і діяльності митрополитів-українців Іларіона та Климента переконують, що в Україні-Русі тоді вже були здібні люди, гідні митрополичого сану [21].

Така особливість митрополії, її високий статус були пов'язані з тим, що в Україні-Русі не була заборонена католицька церква і окрім православних єпископій були і католицькі. Джерела вказують на те, що ще в XII та XIII століттях в Україні-Русі було поширене правило перейняття усього найкращого з західного християнства, як і з, західноєвропейських країн [22].

Однак, зафіксований на початку XII століття на сторінках офіційного курсу української історії візантійський релігійний вплив дуже витіснив західний у політичному та релігійному розумінні. Візантійська релігійна ідеологія стала домінуючою і, звичайно, робила все, щоби західна релігійна ідеологія не змогла утвердитися і залишити за собою притаманні тільки їй характерні риси в українській християнській культурі. Не дивлячись на такий сильний тиск візантійської християнської культури в XII і особливо XIII століттях, на Україні-Русі поширюється західний християнський вплив. Якщо розмежувати його хронологічно та історично, то бачимо, що в VII-VIII століттях староукраїнська християнська культура безпосередньо межувала з польською, паннонською (словацькою) та чеською християнськими культурами. Навіть в XII столітті український митрополит Никифор знав, що сусідство з Польщею змушує Україну-Русь переймати чужі звичаї і релігійні вчення. За словами Пулкави (XIV ст.) до складу Святополкової держави (IX ст.) входила і частина Західних областей стародавньої України-Русі. Наш початковий літопис теж намагається поріднити полян з Понноно-Моравією, Чехами і Ляхами [23].

За територіальною близькістю цих народів було би дивним, щоб стародавні чехи, словаки, поляки і українці утримувалися від взаємопроникнення християнських культур. Важко повірити, що чужоземні греки-візантіїці були першовчителями християнства в українців. Наприкінці X століття, як видно із правила митрополита Іоана II, на окраїнах України-Русі зберігались християнські звичаї, які були в західних народів: чехів, моравів, поляків. Як свідчать археологічні джерела, через українські землі з незапам'ятних часів проходили торговельні шляхи, які зближували українські племенні об'єднання не тільки з греками і болгарами, але й з західними народами, насамперед, поляками, словаками, чехами. Найяскравіше про контакти племенних об'єднань слов'ян з західним світом нам розповідає в своєму поученні Костянтин Багрянородний [24].

На ранні торгово-економічні зв'язки України-Русі з Заходом через Польщу вказують і назви стародавньої англосаксонської монети "Scilling", яка згадується літописом під 885 і 964 роками і яка перейшла до нас в польській формі "шеляг" – "szelag".

За словами жидівського мандрівника X століття Ібрагіма Ібн-Якуба – руси вели торгівлю з Краковом і Прагою [25]. Цими торговими шляхами в IX-X століттях в Україну-Русь приїжджали релігійні (католицькі) місіонери. Достеменно відомо, що в XI столітті в Україну-Русь приїжджали купці з Відня, Аусбурга. По дорозі вони проїжджали Пешт і Остриг. В XI столітті Україна-Русь була тісно зв'язана з західним світом через міста Галич і Перемишль. Переважно, наголошують вчені, зв'язки з Заходом базувались на економічних інтересах, однак, варто враховувати і релігійні. В Україну-Русь прибували західні релігійні місіонери, яких великий князь київський зустрічав з пошаною. В цей час київські князі приймали посольства від Папи Римського, володарів західних держав. Джерела наголошують, що в X столітті Володимир Святославович " жив в мирі та любові з Угорщиною, Польщею та Чехією [26]. Нетерпимості до іноземців у стародавній Україні-Русі не було, для купців з Західної Європи, релігійних місіонерів двері завжди були відчинені, навіть тоді, коли грецька ієрархія почала свою пропаганду релігійної нетерпимості по всій території України-Русі. В цей же час в релігійному просторі ще функціонували різні християнські доктрини, які можна було вільно поширювати. За словами Тітмара (який помер в 1018 році), на початку XI століття Київ уже був великим містом, до якого приїжджали представники західних країн. Тітмар згадує датчан, жидів, поляків, вірменів, хозарів. У місті «Латина», де проживали католики, була могутня конфесія. Тут точиться в XI столітті релігійна боротьба між грецькою ієрархією і основною релігійною конфесією латинською (католицькою). Особливо ця боротьба загострюється після 1054 року, тобто після розколу церкви. В XI столітті в Україні-Русі триває боротьба цих двох конфесій за право бути панівною. Закінчилась вона перемогою візантійської церкви, але в XIII столітті почали брати верх католики. Наприкінці XII століття було проголошено релігійне віропослушництво, що видно із "Слова о полку Ігоревім": "При дворі князя Святослава Всеволодовича співали славу: і німці і венециї, греки і морави". В цей же час ранньо-християнська ідея появляється в староукраїнських літописах, де підкреслюється перемога в 1111 році християн-українців над половцями. Ця подія стала відома: "грекам, уграм, ляхам, чехам і дійшла аж до Риму". Те, що для Заходу Україна-Русь була відомою

державою, видно із свідчень Равенського географа, який в IX столітті знав повну картину розвитку племінних князівств від Перемишля до Києва. Все це розвінчує точку зору візантійців, що в XI-XII столітті в Україні-Русі був тільки один, культурний, релігійний шлях розвитку – візантійський. Скоріше за все, візантійські літописці, описувавши науковий, культурний, релігійний простір України-Русі, зробили все, щоб викинути із джерел будь-які ознаки західного християнського впливу. Тому західний християнський вплив так мало відображений в джерелах з X-XIII століть на території України-Русі.

Як засвідчують джерела, велика і могутня Україна-Русь здавна була в центрі пильної уваги римських єпископів, які засвоїли своїм обов'язком і правом очолювати Християнську церкву в усьому світі. Близько 961 року імператор Оттон I, бажаючи поширити свої впливи на Україну-Русь, домовившись з Римською курією, висилає до Києва комісію, з титулом "єпископа Руського". Її як представник Оттона I та папи Йоана XII, очолював Адальберт, монах з монастиря св. Максиміліана в Лотарингії. Адальберт та місіонери почали ревно проповідувати християнство, що викликало у язичників-киян обурення і змусило Адальберта втікати з Києва. Однак, пізніше він вступив у переговори з княгинею Ольгою, що засвідчено в "Хроніці" німецького абата Регінона, який під 959 р. записав, що від Елени (так на Заході називали княгиню Ольгу) до Оттона I прибули послы і просили єпископа. У 979 р. в Києві з'являються послы з Рима від папи Бенедикта VII. Про це коротко повідомляє Никонівський літопис. Римське посольство прибуло до Києва саме тоді, коли Ярополк, син Святослава, сів на Київському "столі" як переможець у боротьбі з братами за владу: Олега було вбито, а Володимир, уникаючи такої долі, подався "за море", до варягів. Католицькі історичні джерела свідчать, що 973 р. на Різдвяні свята в Кведлінбурзькій резиденції імператора Оттона I серед інших делегацій було і посольство Русі. І хоч не зазначається, що послы говорили про справи церковні, західні історики Церкви твердять, що посольство 979 р. було наслідком цих переговорів. Скоріш за все, посередником у відрядженні з Рима місії в Україну-Русь був польський князь Мечислав (Мешко), союзник Ярополка в боротьбі з братами, і сам недавно прийняв християнство з Рима, тому знову повторилася місія та утвердження в Україні-Русі католицького єпископа Адальберта. Союз князя Ярополка з поляками, які не вміли, та й уважали зайвим зважати на місцеві умови, викликали в народі незадоволення князем та його союзниками. Про долю цієї першої місії безпосередньо з Рима і утвердження в столиці України-Русі, Києві, католицького єпископа мало свідчень.

Деякі посольства з Риму в Україну-Русь приходило наприкінці X століття. Літопис під 988 р. повідомляє, що до князя Володимира, який у Корсуні вів переговори з Візантією, прийшли з мощами св. Климента Римського послы від папи Йоана XV. Великий князь Володимир прийняв мощі св. Климента і в Києві поклав їх у храмі його імені. До князя Володимира прибували ще посольства від папи Йоана XV в 991 році та від папи Сильвестра II в 1000 році, однак, свідчень про ці переговори не маємо. Відомо тільки, що на посольства з Рима князь Володимир виряджав до папи своїх послів, які були уповноважені розв'язувати як політичні, так і релігійні питання.

Німецька "Хроніка" Тітмара, єпископа Мерзебурзького, повідомляє, що разом з жінкою Святополка, сина князя Володимира, прибув з Польщі від її батька князя Болеслава Хороброго, як радник і духівник, Рейнберн, єпископ Колобрезький. Він заприятелював з князем Святополком і почав за порадою Болеслава готувати повстання проти батька. Володимир довідався про ці наміри і кинув Святополка з жінкою та радником до в'язниці. В 1015 році помер Володимир Святославович і між його синами вибухнула боротьба за київський престол, яку розпочав Святополк і його тесть Болеслав I. Є підстави вважати, що це була релігійна війна, де Святополк і Болеслав бажали ввести в Україні-Русі католицизм. У 1018 році вони розбили військо Ярослава і заволоділи Києвом. Однак, примусове введення католицизму викликало народне повстання. Побоюючись вибуху народної ненависті, Болеслав, захопивши чималу здобич, швидко виїхав з Києва. Так невдало закінчилася спроба католицького утвердження в Україні-Русі.

Однак, військова поразка не позбавила Україну-Русь від зацікавленості легатів Рима. Сумні події 1053-1054 рр., коли стався поділ доти єдиної Церкви на Римсько-Західну і Східну Православну, і кардинал Гумберт поклав на престол св. Софії грамоту з відлученням патріарха і всіх йому підлеглих ієрархів від Церкви, римська делегація залишила Константинополь і пішла в Україну- Русь. Таку дорогу до Рима через Русь кардинал Гумберт обрав не з якоїсь примхи, а для того, щоб першим повідомити українців про розрив Рима з Візантією і злучити Україну-Русь з західно-християнською церквою [27]. Це виразно свідчить про те, як високо оцінювали в Римі значення України-Русі, як наполегливо бажали схилити її до латинського світу. Послы з Риму приходили в Україну-Русь, а з Києва посольства вирушали тільки у відповідь на римські відвідування.

У той же час історичні джерела подають відомості про численні шлюбні зв'язки з сусідніми католицькими королівськими дворами з політичних та релігійних міркувань, що свідчить про прагнення української церковної ієрархії до західно-католицького світу. У боротьбі за київський престол князь Із'яслав Ярославич завжди опирався на польського короля Болеслава Хороброго. Про це виразно свідчить "Слово о вірі крестьянскої і о латинскої", у якому автор, преподобний Феодосій Печерський, картає князя Із'яслава за його орієнтацію на латинян та поляків. Коли

Із'яслава вдруге вигнали з Києва, то він знову звернувся про допомогу до польського короля Болеслава II Сміливого, свого швагра. Не отримавши від нього підтримки, Із'яслав навесні 1075 р. посилав свого сина Ярополка до папи Григорія VII, який листом повідомляє князя, що "прийняв Руську державу в лоно апостола Петра і віддає її в володіння Із'яславу, як королю Русі". Умовою допомоги папа виставляв прийняття римської віри самим князем і з його допомогою всією Україною-Руссю. Не обминув своєю увагою Українську державу і антипапа Климент III. Він бажав, щоб Україна-Русь визнала його главою Західної церкви. Тому в своєму листі він не вимагає підкорення Римській церкві, говорить про возз'єднання церков. Митрополит Київський Йоан відповів йому листом, у якому радив папі з питаннями звертатись у Константинополь [28].

У XII столітті українські джерела починають повідомляти про перебування у віротерпимій Україні-Русі латинського духовенства та про існування католицьких храмів на заході та півдні. Никонівський літопис під 1175 р. повідомляє, що в Києві проживають католики, і називає їх "латиною".

У XIII ст. латинський Захід виступає натхненником і організатором хрестових походів на землі язичників слов'ян та їх сусідів: зилів, лівів, летів, куронів, естів з метою хрещення. Орден мечоносців, Тевтонський орден постійно набігали на північно-західні землі Русі. Папа Григорій IX заохочує датського архієпископа проповідувати хрестовий похід на невірних, а 1246 р. Рим закликає норвезького короля замість хрестового походу до Святої землі йти війною на Русь.

В Україні-Русі на початку XIII ст. почав володарювати видатний, енергійний великий князь Роман Мстиславич. 1204 року папа Інокентій III вирядив до нього своїх послів, які наполегливо переконували князя прийняти королівський титул та католицизм, визнаючи його повноправним володарем України-Русі.

Після смерті Романа папа Інокентій III 7 жовтня 1207 р. знову написав послання до духовенства і мирян України-Русі, вкотре переконуючи їх "вернутися від своїх помилок на шлях істини". У 1214 р. угорський король Андрій II заволодів Галичиною, і папа визнає його п'ятирічного сина Коломана королем Галичини. Молодий король "від імені вельмож і народу просить прийняти Галичину в унію з Римом, залишивши їхній старий обряд". В цей же час в Україні-Русі активно проповідують брати-проповідники, або домініканці, яких, як засвідчує літописець, у 1233 р. Володимир Рюрикович прогнав з Києва і вони осіли в Галичі.

Після татарської навали папська курія поновила свої пошуки до єднання Церков в Україні-Русі. Папський легат Плато Карпіні по дорозі в Орду побував у Володимирі-Волинському, де князю Васильку і зібраним єпископам читав буллу папи Інокентія IV про спільну боротьбу з татарами і навернення до єдності з Римом. 3 травня 1246 р. з папської курії в Україну-Русь вийшло аж шість послань з подібними закликами. У червні 1247 р. великий князь Данило відправляє посольство в Ліон, де папа вдруге приймає Українську державу великого князя Данила Романовича під опіку св. Петра і доручає легатові Альберту виїхати в Україну-Русь і формально провести акт унії. Внаслідок татарської загрози з 1248 року великий князь Данило проводить переговори з Римом щодо надання заходом військової допомоги проти татар. За умов отримання добра від папи він у 1253 році прийняв корону і коронувався на короля України-Русі. Як засвідчують джерела, великий князь Данило в місті Дорогичині з рук легата Опізо прийняв королівську корону і назавжди історично, політично і релігійно злучив Україну-Русь з католицьким заходом [29].

Власне в пору розвитку унійних процесів на території України повністю щезає язичництво.

Внаслідок татаро-монгольської навали християнство остаточно перемагає в усіх ділянках суспільного та культурно-мистецького життя, що відрізняє християнську епоху України-Русі від її язичницько-християнського домонгольського періоду [30].

Л і т е р а т у р а

1. Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України //Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.189-224, С.225-275.
2. Тимошук Б.О. Двоєвір'я в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – Т.ІІ. – №1. – С.56-65.
3. Ідзьо В. Кельтська цивілізація на території України. – Львів. – Сполом, 2002. – С.282-294.
4. Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.189-224, С.225-275.
5. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси. (По материалам городищ-святилиц). Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.165-173.
6. Рапов О.М. Русская церковь в IX- первой трети XII века. – М., 1988. – С.18-32.
7. Тимошук Б.О. Двоєвір'я в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – Т.ІІ. – №1. – С.56-65.
8. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – Т.І. – С.123-185.
9. Литаврін Г.Г. Древняя Русь, Болгария, и Византия в IX-X вв. //В кн.:IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.62-76.
10. Коструба Т. Нариси з церковної історії України. X-XIII ст. – Львів, 1939. – С. 29-37.
11. Литаврін Г.Г. Древняя Русь, Болгария, и Византия в IX-X вв. //В кн.: IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.62-76.
12. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси. (По материалам городищ-святилиц). Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.165-173.

13. Тимошук Б.О. Двоєв'ря в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – Т.ІІ. – №1. – С.56-65.
14. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1950. – С.30-36.
15. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М. НИАЦ. – “Арха”, 1993. – С.144.
Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси. (Поматериалам городищ-святилищ). //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.165-173.
16. Тимошук Б.О. Двоєв'ря в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – Т.ІІ. – №1. – С.56-65.
17. Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.189-224, С.225-275.
18. Томасівський С. Вступ до історії церкви на Україні. Записи ЧСВВ. – Т.ІV, 1-2. – Жовкля, 1931. – С.12-35.
19. Коструба Т. Нариси з церковної історії України. X-XIII ст. – Львів, 1939. – С.25-31.
20. Литаври Г.Г. Византия и Русь в IX-X вв. //История Византии. – М., 1967. – Т.ІІ. – С.220-230.
21. Ідзьо В.С. Митрополити Української церкви X-XIII століттях у взаємовідносинах з Візантійською та Римською церквами та великокнязівською владою //Науковий Вісник українського університету. – М., 2002. – Т.ІІ. – С.121-125.
22. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ IV. Українська держава часів короля Данила, а також Шварна та Льва. – Івано-Франківськ, 1999. – С.251-285.
23. Никольский Н.К. К вопросу о следах мораво-чешского влияния на литературных памятниках домонгольской эпохи //Вестник Академии Наук СССР, 1933. – №8-9. – С.14.
24. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1989. – С.334-338.
25. Ідзьо В.С. Процеси формування української держави та християнства згідно свідчень арабських та візантійських джерел (IX ст.) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2002. – Т.ІІ. – С.91-94.
- Иконников В.С. Опыт русской историографии. – I, II, 159.
26. Літопис Руський. – К., 1989. – С.412-413.
27. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – Т.І. – С.123-185.
28. Ідзьо В.С. Митрополити Української церкви X-XIII століттях у взаємовідносинах з Візантійською та Римською церквами та великокнязівською владою. Науковий Вісник українського університету. – М., 2002. – Т.ІІ. – С.121-125.
29. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Українська держава часів короля Данила, а також Шварна та Льва. Розділ IV. – Івано-Франківськ, 1999. – С.251-285.
30. Ідзьо В.С. Релігійні напрямки кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.191-194.

Митрополити Української церкви X-XIII століть у взаємовідносинах із Візантійською та Римською церквами та великокнязівською владою

Хрещення України-Русі в 988 році великим київським князем Володимиром Святославовичем стало визначною подією в житті українського народу. Завдяки цьому політичному та релігійному акту Українська держава увійшла в сферу тогочасної світової культури, літератури, мистецтва.

Однак, хрещення князівської еліти: війська, боярства, купецтва не означало, що в 988 році пройшло хрещення всього українського народу, всіх слов'янських та численних фіно-угрських народів, які входили до складу Київської імперії [1].

Власна історія української християнської культури починається з цього часу, і хоча язичництво ще до XIII чи XIV століття активно проявляло себе в політичному, культурному та релігійному житті, можна наголосити, що передісторія української феодальної державності була тісно пов'язана з історією українського християнства, яке має свої суто українські специфічні риси [2].

У той час, коли германські і частково слов'янські народи: поляки, словаки, чехи - засвоювали євангеліє на латинській мові, українці засвоювали його на мові Кирила та Мефодія, тобто, близькій до староукраїнської. Не слід забувати, що спочатку українська християнська культура була під впливом болгарської християнської культури, ближчої до староукраїнської, ніж візантійська.

Є свідчення, що українська метрополія до 1014 року знаходилась в юрисдикції болгарського патріарха і тільки після поразки Болгарії від Візантії в 1014 році, коли болгарська церква була переведена в ранг архієпископії, українська метрополія була введена в юрисдикцію Константинопольської патріархії. Як засвідчують джерела, в 1037 році на болгарську церковну кафедру був призначений патріархом "грек Лев", і тому перед Ярославом Мудрим настала загроза підкорення української метрополії константинопольським патріархом. У Ярослава Мудрого не було іншого виходу, як услід за болгарями прийняти в Україну-Русь "митрополита – грека". Власне в 1037 році київську митрополічу кафедру посів "митрополит Феопемент-грек". Таким чином, грецький вплив з 1037 року в Україні-Русі став домінуючим. У Київ з Константинополя прибуло високоосвічене духовенство, яке розпочало "перепис староукраїнських світських і духовних книг".

У цей час джерела заперечували західно-католицький релігійно-культурний вплив, який, на нашу думку, був рівноправним з православним [3]. Українська християнська релігія наповнюється надбаннями візантійської імперської християнсько-культурної доктрини. Якщо розглянути стиль літописання з часу Ярослава Мудрого, то видно, що він неодноразово редагувався. Характерною рисою цього редагування є відсутність будь-яких стосунків з католицькою церквою, хоча західні хроніки, зокрема польські, чеські, німецькі X-XI століть, наголошують про значні культурно-релігійні відносини з Володимиром Святославовичем. Особливо тісні стосунки з Західною Європою та католицькою церквою були в Ярослава Мудрого. За таких паралелей, які ще потребують ретельного дослідження, можна звинуватити візантійських літописців "Повісті временних літ" та інших джерел у фальсифікації української релігійної та світської історії. Ці візантійські сановники на очах всієї Європи, всього українського народу, староукраїнської політичної еліти викладали тільки одну візантійську доктрину християнської історії на широких теренах України-Русі і залежних в той час фіно-угрських землях майбутнього Ростово-Суздальського князівства. Через це староукраїнські літописи X-XII століть мерехтять численними вставками, які до староукраїнської історії та релігії жодного відношення не мають [4].

За свідченнями середньовічних авторів літописання, в Україні-Русі в X-XII століттях літописання було в цілковитій залежності від візантійської християнської системи. Якщо провести паралелі між міжнародним правом тогочасної світської і релігійної Європи, то видно, що візантійська церква згідно з візантійським церковним правом утримувала в підлеглості українську православну церкву, Візантійська імперія мала домінуючий вплив на політичне та церковне життя України-Русі, а це значить, що українська церква під юрисдикцією Константинополя взагалі не мала жодного, навіть автономного, релігійного права. Із самого початку історичного розвитку українська християнська церква була повністю залежною від Константинопольського патріарха.

Як засвідчують джерела, українська метрополія в константинопольських диптихах займала одне із останніх місць, спочатку 61, а пізніше в XIV столітті 70 місце. Характерно, що митрополії константинопольського патріархату, які займали вищі місця, за числом віруючих християн поступалися Київській митрополії. У Візантії канонічна основа, яка означала залежність української церкви від візантійської в 288 правилі Халкідонського собору, наголошувала: " По цьому тільки митрополити областей Понтійська, Азійська і Фракійська, а також єпископи у іноплеменників вищеназваних областей нехай настановляються від святійшого престолу Константинопольської церкви. Рахувати руських іноплеменниками Фракії і Понта, тобто варварами..." Історичний парадокс був у тому, що українська церква залежала не тільки від константинопольського патріарха і синоду, але й імператора Візантії. В усіх актах Константинопольської патріархії, що стосувалося української митрополії, згадується, що вона утворена за згоди "Імператора Візантії", або за його розпорядженням. У візантійській церковній і правовій свідомості "Василевс-імператор" вважався

оборонцем догматів християнського благополуччя як верховний захисник християнства, а значить, патрон всіх християнських народів. Для середньовічної правової свідомості володарі всіх інших держав отримували від нього в залежності від їх політичної ваги і родинних зв'язків з правлячою константинопольською династією титули : архонтів-князів, стольників і т.д. У своїй праці "Про управління імперією" К.Багрянородний писав так:" До любого і коханого сина нашого архонта християнського народу болгар". Характерно, що київський князь в константинопольській ієрархії мав скромний титул сотника [5]. У цей же час, що ім'я та титул імператора згадувались в усіх християнських храмах України-Русі. Як бачимо, релігійний васалітет доповнювався політичним, а це може свідчити, що імператори і патріархи разом з синодом самочинно без згоди староукраїнського суспільства призначали митрополитів для України-Русі, здійснювали релігійний та політичний нагляд не тільки за релігійною, але й за політичною адміністрацією. Як відомо з джерел, візантійська церква зразу після хрещення України-Русі настановила першого митрополита Михайла. Однак, літописець XII століття замовчує діяльність подальших митрополитів. Тільки під 1039 роком урочисто записано, що Богородиця створена Володимиром, батьком Ярослава, та митрополитом Феопентом. Те, що в Україні-Русі функціонувала митрополія і до Феопента, нам зрозуміло, однак, їх діяльність чомусь навіть релігійними джерелами не з'ясована. Зразу ж наголосимо, що у перших часах князювання Ярослава згадується митрополит Іоанн. Характерно, що про першого митрополита-слов'янина джерела теж не згадують. Софійський часослов і Воскресенський літопис називають першим митрополитом руським Леона, а Никонівський літопис Михайла, приведеного в Україну-Русь в 988 році Володимиром Святославовичем з Корсуня. Далі джерела наголошують, що в 991 році Володимир отримав з Візантії нового митрополита Леона. Про подальших митрополитів в XI столітті нам відомо, що вони називались: Іоан I, Феопент, Єфрем, Георгій, Іоан II, Іоан III, Миколай I. Про діяльність всіх цих митрополитів до нашого часу дійшли мізерні свідчення.

Так, про митрополита Георгія відомо, що він в 1072 році прославив мощі "Бориса і Гліба". Трохи більше відомо про митрополитів: Іоана II і Іоана III. Так, під 1089 роком говориться, що був митрополит Іоан, "муж хитрий в книгах і вчений, милостивий до убогих і вдовиць, ласкавий до всякого багатого і убогого, смиренний і скромний, мовчазний, великий промовець, книгами святими втішував усіх. Такого раніше не було на Русі". Як впливає з аналізу джерел, майже всі митрополити в Українській державі в X-XIII століттях були візантійцями і, як правило, староукраїнською мовою оволодівали в Києві, оскільки незнання мови ускладнювало їх спілкування з духовенством, народом [6]. Те, що візантійці очолили українську митрополію, мало деякі позитиви, зокрема, незалежність від великокнязівської влади. Таке становище відмежовувало церкву від втручання в її внутрішні справи світської влади. Як відомо, перший митрополит Михайло все робив, щоб зупинити князівські міжусобиці і утримати єдність староукраїнської держави. Як зауважено в джерелах, у феодальні чвари князів втручаються всі митрополити, що зміцнювало їх авторитет, утверджувало позиції візантійських ієрархів у християнському просторі [7].

Охарактеризуємо епоху, коли митрополитом став перший русич Іларіон при Ярославі Мудрому. Це важливо для утвердження українських позицій у християнстві. Митрополит Іларіон згадується в джерелах під 1051 роком:" Поставив Ярослав Іларіона митрополитом Руським в святій Софії зібравши єпископів". Літописець так характеризує Іларіона: "Муж був благий, книжник, постив, був печерник, яку вирив, де молився від всіх в тайні". Усі джерела зазначають, що це був перший митрополит-русин, посаджений на митрополічу кафедру проти волі Константинопольського патріарха, де його поставлення не признали. Ця подія 1054 року, тобто в час, коли Візантійська церква через політичні амбіції візантійських імператорів організувала розкол з Вселенською церквою, доводить, що власне українська церква не брала участі у конфлікті Константинополя з Римом. З цього приводу не було жодної реакції Київської митрополії [8]. Панівні кола Візантійської імперії внаслідок відсутності на митрополічій кафедрі "свого ставленика" не змогли вплинути на київську великокнязівську владу.

Як засвідчують численні документи, Київська митрополія не взяла участі в розколі Вселенської церкви в 1054 році. Інтенсивність політичних та релігійних взаємовідносин України-Русі з західними католицькими державами та релігійними колами спостерігається упродовж X - XIII століть [9].

Як засвідчують джерела, стосунки України-Русі з Західною Європою з X по XII століття настільки зміцніли, особливо в XIII столітті, що в цей час Україна-Русь вступає в унію з Римською церквою і в союз католицьких держав [10].

У 1054 році відбувся розкол між Римом і Константинополем, а не між Україною-Руссю і Римом, а також західними католицькими сусідами [11].

Огляд процесу впливу західно-римського християнства в час Ярослава Мудрого, особливо в 1054 році, дає право наголосувати, що західно-римське християнство розвивалось в Україні-Русі майже в однакових умовах з візантійським [12].

Характерно, що після 1054 року, не підтримавши візантійську політичну і релігійну організацію під час розколу Вселенської церкви, митрополит Іларіон щезає зі сторінок літопису, він перестає бути митрополитом і стає ігуменом монастиря преподобного Феодосія. Пізніше Візантійська патріархія не практикувала посадження митрополитами українців-русичів. Та коли через 100 років після

митрополита Іларіона митрополитом української церкви був обраний Климент Смолятич, це викликало серйозні незадоволення в релігійних і політичних колах Візантії, що зразу же відбулося на політичних взаємовідносинах .

Безсумнівно, що Климент Смолятич намагався плекати власну церковну організацію в Україні-Русі, що видно з записів у літописі, його діяльність, однак, опиралася на єпископів-візантіїців: смоленський - Мануїл, полоцький - Косма, новгородський - Ніфонт, який довго жив у Візантії. Як ми знаємо з джерел, греки назначали на патріарший престол кандидатів словами Іоана Предтечі, а в Києві, де були моці папи римського Климента, словами цього християнського ієрарха. Характерно, що Климент Смолятич носив ім'я цього святого папи, що могло означати його лояльну позицію до католицької церкви, що непокоїло візантіїців [13].

Константинопольський патріарх прислав в Україну-Русь нового митрополита Костянтина. Святий Ніфонт, що зразу замінив Климента Смолятича, помер, не дочекавшись нового митрополита. Останній, прийшовши в Україну-Русь, "викоринив Климентові служби і церковні настанови" Із'яслава. Князі попросили нового митрополита і патріарх в 1161 році назначив митрополитом Федора. В 1163 році помирає Федір, і князі знову побажали висунути на митрополиту кафедру Климента Смолятича за умови, що він відхилить католицький напрямок і за канонічними візантіїськими правилами буде визнаний Константинополем. Однак, Климент Смолятич не домагався візантіїського визнання, водночас з Візантії в Україну-Русь був посланий митрополит Іоан IV.

Аналізуючи свідчення, зауважимо, що церковні протиріччя між католицькою та візантіїською церквою в Україні-Русі були викликані фактом, що візантіїська панівна християнська олігархія винна в розколі Вселенської християнської церкви [14]. Як бачимо, зростання національної та релігійної свідомості не зміг приховати навіть візантіїський літописець. Джерела свідчать, що Україна-Русь бажала бути в релігійних процесах самостійною і задля цього схилялася до західного християнства тому, що християнська католицька церква не тиснула на національні церкви. В її лоні всі католицькі церкви фактично були національними. В цей же час візантіїською церквою керував навіть не патріарх, а імператор, що принижувало гідність як українських релігійних ієрархів, так і великокнязівської влади [15]. Однак, не дивлячись на великий вплив і втручання Візантіїської імперії у внутрішні політичні та релігійні справи України-Русі, церковна організація в Україні-Русі в X-XIII століттях докорінно відрізнялася від візантіїської, насамперед, обширом, специфікою регіонів [16].

Джерела засвідчують, що за імператора Юстиніана (VI ст.) у візантіїській імперії нараховувалося близько тисячі єпископій, не більше половини дожили до часу хрещення України-Русі. У Візантії було прийнято в кожному місті мати єпископію, а в провінції - митрополію. Україна-Русь на своїх великих територіях мала лише одну митрополію і одну в XII ст. архієпископію. Єпископські кафедри в X-XI століттях відкривались в основному в князівських центрах. Тільки в XII-XIII століттях в Україні-Русі поширилася практика заснування єпископій у великих містах, не князівських центрах [17].

Щось подібне відбувалося і в Центральній та Західній Європі. В середньовічній Італії, стародавній християнській землі, єпископських кафедр було значно більше, ніж на північ від Альп, де християнство утвердилось пізніше. Однак, у X-XI століттях за зразком Західної та Центральної Європи в Україні-Русі теж почали утверджуватися єпископські кафедри в Чернігові, Новгороді, Ростові, Володимирі-Волинському, Білгороді, Перемишлі, Галичі. В 1165 році Новгородська кафедра була переведена в ранг архієпископії. Як відомо із Києво-Печерського патерика, до XIII століття в Україні-Русі було понад 50 єпископій [18]. Власне в цей час множилось і духовенство. Як відомо із Лаврентіївського літопису, в Києві в 1124 році пожежа знищила 600 церков [19].

Хоча українська релігійна організація, митрополія, очолювана митрополитами, розвивалась під політичним і церковним контролем Візантіїської імперії, однак, з X по XII століття були контакти і навіть переорієнтація на західно-церковну організацію. Сам факт розколу церков в Україні-Русі в 1054 році був сприйнятий спокійно, він не відвернув Україну-Русь від західно-католицької цивілізації і, зокрема, від Польщі, Угорщини, Чехії, з якими упродовж століть склались традиційні добросусідські політичні, торгово-економічні та релігійні відносини [20]. Власне такі відносини спричинилися до унії з католицькою церквою, а тобто, до відновлення Вселенської християнської церкви, яка функціонувала до 1054 року [21].

Л і т е р а т у р а

1. Федька С.А. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород, 2000. – С.45-124.
2. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. "Агенція Релігійної Інформації". – Львів, 2001. – С.225-279.
3. Ідзьо В.С. Релігійні напрями в кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X- і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.191-194.
4. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. "Агенція Релігійної Інформації". – Львів, 2001. – С.225-279.
5. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1987. – С.234-256.

6. Ідзьо В.С. Церковна організація України-Русі в XIII столітті //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.226-230.
7. Цыпин В. От крещения Руси до нашествия Батия //Вопросы Истории, 1991. – №4-5. – С.34-37.
8. Ідзьо В.С. Релігійні напрямки в кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X- і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.191-194.
9. Ідзьо В.С.Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ. 1999. – С. 257-265.
10. Ідзьо В. Українська держава і Римська церква в XIII столітті. Історія релігій в Україні. Праці X-ї Міжнародної Наукової Конференції (Львів, 16-19 травня 2001). Книга I. – Львів “Логос”, 2001. – С.222-228.
11. Флоря Б.Н. У истоков конфессионального раскола славянского мира (Древняя русь и её западные соседи) // Славянский альманах 1996. – М., 1997. – С.37-38.
12. Филлист Г.М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Минск, 1988. – С.120-121.
13. Васильев М.А. Религиозные дилеммы Руси в 980 годы: Опыт альтернативно-исторического анализа. – Славяноведение, 2000. – №6. – С.12-13.
14. Ідзьо В.С. Релігійні напрямки в кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X- і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.191-194.
15. Литаври Г.Г., Флоря Б.Н. Общее и особенное в процессе христианизации стран региона и Древняя Русь// Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М., 1988. – С.239-240.
16. Ідзьо В.С. Церковна організація України-Русі в XIII столітті //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2000. – Т.І. – С.226-230.
17. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. “Агенція Релігійної Інформації”. – Львів, 2001. – С.225-279.
18. Памятники литературы Древней Руси XI- начала XII века. – М., 1978. – С.392, С.396-400.
19. ПСРЛ. – Т.І. – С.128-129.
20. Ідзьо В.С. До питання чехо-моравського впливу на літературу, культуру та релігію стародавньої України-Русі (IX-XIII ст.) //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2001. – Т.V. – С.95-96.
21. Ідзьо В. Українська держава і Римська церква в XIII столітті. Історія релігій в Україні. Праці X-ї Міжнародної Наукової Конференції (Львів, 16-19 травня 2001). Книга I. – Львів, “Логос”, 2001. – С.222-228.

Становлення монастирів і чернецтво в Україні-Русі в X-XIII століттях

Розвиток українського чернецтва треба розглядати в контексті розвитку чи занепаду церковного життя в Україні-Русі. Не можна з'ясувати ролі чернецтва в історії церкви і українського суспільства без розуміння того, що від зародження і до наших днів це була і є згуртована громадськість зі своєю релігійною думкою, християнсько-місіонерськими завданнями.

Визначення українському чернецтву першим подав Феофан Затворник, який писав: "Чернецтво є відречення від усього і безпосереднє перебування розумом і серцем в Бозі... Так як цьому налаштуванню постійно мішають сімейне і громадське життя, то шукаючи спокою і бога відходять від нього, розривають, або зовсім не вступають в сімейні зв'язки" [1].

Чернецьке відречення від суспільства заради ідеалу і вдосконалення в розумінні Бога, не має нічого спільного з відходом від світу церкви. Щоб чернече життя зрозуміти, треба з'ясувати суть грецького слова "чернець", яке в перекладі означає "один живучий самото". Безсумнівно, що слово чернець українською мовою можна перекласти, як "той, що живиться іншими цінностями, ніж решта людей". Таке розуміння, на нашу думку, найправильніше. Покинувши бурхливе життя цивілізації, чернець присвячує себе спасінню тих, хто перебуває в світі цивілізації. Київська держава, яка в X столітті стала головним осередком християнської цивілізації, робила все, щоб у молодому християнському суспільстві були люди, які б привертали "паству" до духовного християнського життя. Власне, цими людьми і були ченці [2].

Спробуємо реконструювати розвиток чернецтва з точки зору сучасних, історичної та археологічної, наук. Джерела свідчать про існування ранньо-християнських культових храмів на українських землях у перших віках нашої ери. У римський час в Криму християнські церкви знаходились в гротах та печерах, вони відомі сучасній історичній науці [3].

Такі ж гроти та печери, пристосовані під ранньо-християнські культові споруди, виявлені на Дністрі поблизу с.Стінка Тернопільської обл. Це печерний ранньо-християнський храм, вирубаний у вапняковій породі. В плані храм має трапецеподібну форму з входом із західного боку з віттарем і двома притворами в східній частині. В середині культової споруди знаходиться християнська, і язичницька символіка. Біля віттаря проглядається солярний знак у вигляді свастики-хреста [4]. Докириличні знаки зафіксовані на фрагменті посуду, знайденого на черняхівському поселенні поблизу с. Бакота Хмельницької обл. Грецькі та латинські письмена були в користуванні серед варварських племен у римський час, про що свідчить чорноризець Храбр [5]. Цей культовий пам'ятник дуже схожий на печерні ранньо-християнські храми, знайдені в Криму, які датуються першими століттями нашої ери [6]. Цілком ймовірно, що такі печерні ранньо-християнські храми поклали основу печерним християнським монастирям Дністровського регіону, таким, як Бакота, Непоротово, Лядово, Ципів, Сахарна та інші.

Сучасній науці відомо, що ці ранньо-християнські печерні монастирі виникли на основі язичницьких святилищ. Так, в Бакоті до виникнення скального монастиря в перших віках нашої ери знаходились язичницькі капища, як в печерах, так і на поверхні [7]. Слід звернути увагу, що в Бакоті К.Н.Мельник і В.Б.Антонович, дослідники місця розташування монастиря, вважали, що окремі з печер в урочищі "Монастирско" використовувались ще в язичницькі часи [8]. Сам християнський монастир відомий своїм активним життям з XI століття. Можливо, окремі ранньо-християнські церкви виникли в цьому місці ще в перших століттях нашої ери. Дослідження розвитку та становлення монастирів з римського часу до епохи Київської Русі знаходиться на стадії вивчення: дослідження велись археологом Б.Тимощуком у Чернівецькій області - Кулішівка, Бабин, Нагоряни, Зелена Липа; в Тернопільській - Заповідник Медобори на Збручі поблизу с.Городниця, гори Боги і Звенигород та інші [9]. До їх числа слід віднести святилище біля с.Монастирок Тернопільської обл., розташоване в гроті. Перед гротом знаходиться язичницький віттар. Кам'яна плита, де відбувались жертвоприношення, лежить на трьох опорах. Пізніше це капище було перероблене в ранньо-християнський храм. У гроті обладнана церква, а на віттарі видовбаний хрест. Можливо, цей ранньо-християнський храм виник у римський час. Власне з цього часу можна припускати розвиток чернецтва на землях України [10].

Великі проблеми в процесі християнізації виникли через значну кількість язичницьких культових святилищ, які користувались підтримкою місцевого населення. Християнська церква повела з ними боротьбу. Для цього ченці-схимники поселялись на території цих святилищ і витісняли звідтіля язичницьких жерців. Так, наприклад, на території с.Одаїв Івано-Франківської області був зафіксований печерний комплекс, де знаходились язичницькі культові капища, які функціонували з дуже стародавніх часів до епохи Київської Русі, за засвідченнями археологічних джерел. Серед цих печер слід виділити один грот прямокутної форми, видовбаний в гіпсовій породі, що називається "гротом Монаха" [11]. Така назва за ним закріпилась серед місцевого населення с.Одаїв та інших розміщених поряд населених пунктів. У Чернівецькій обл., поблизу с. Комарів, експедицією "Дністер" в скалі Христища напроти Бакотського печерного монастиря було досліджено язичеське капище під назвою "Турецька хата". Окрім жертovníка і крісел, вирубаних у вапняковій породі, віднайдені пази

для дерев'яних конструкцій, Це означає, що це святилище перероблене в житлове приміщення для християнських ченців-схимників. Шурф біля підшови скали під капищем виявився з керамічного матеріалу перших віків нашої ери і Київської Русі [12]. Визначний дослідник язичницьких святилищ і ранньо-християнських монастирів Б.О.Тимошук вважає, що в Галицькій Русі скельні дохристиянські святилища після витіснення язичників були зайняті християнськими місіонерами [13].

Можливо, в християнські часи скельний комплекс над рікою Бистриця став притулком для ченців-схимників. Такі притулки-печери також відомі в басейні ріки Дністер [14].

Більшість сучасних дослідників, зокрема Б.О.Тимошук, вважають цілком можливим використання першими християнами язичницьких релігійних центрів. Їх язичницькі назви після прийняття християнства ставали християнськими [15]. Прикладом тому може служити релігійний скельний комплекс поблизу с. Ямниця, який із стародавніх часів відомий місцевим жителям під назвою "Монастир" [16].

Функціонування раннього чернецтва в Україні-Русі поки що недостатньо вивчене, та виявлені факти вказують подальший напрямок досліджень [17].

Однак, офіційно перші монастирі, за свідченнями джерел, виникли в Україні-Русі одночасно з хрещенням в 988 році. Митрополит Київський і всієї України-Русі Іларіон (1051-1054) в своїм "Слове о Законе и Благодати" пише про це так: "І в один час вся земля наша прославила Христа з Отцем і святим Духом. Тоді почав морок ідолський від нас відходити. Капища розвалювались, а церкви поставали. Монастирі на горах будувалися, чорноризці явилися" [18].

У "Памяти в похвалу князю Владимиру" згадується про чорноризців уже в 988 році. "Повість минулих літ" теж згадує про заснування перших монастирів, зокрема, під 1037 роком засвідчується, що "Ярослав заложив монастирі святого Георгія і святої Ірини і чорноризці розпочали літописання і монастирі почали бути" [19].

Велику роль в історії українського чернецтва відігравали вихідці з Візантії. Власне вони і були першими організаторами монастирів в Україні-Русі після офіційного прийняття християнства, вони першими організували перші чернечі общини. Збереглась легенда, що одна така візантійська християнська община в Києві заснувала біля Вишгорода Спаський монастир [20].

Окрім візантійського чернечого розвитку, в Україні-Русі зафіксований і католицький чернечий розвиток. Джерела наголошують на активному функціонуванні католицьких монастирів [21].

Таким чином, наприкінці першого тисячоліття християнської ери завершився багатомісячний процес становлення християнської культури, що охопила території від Британських островів до Уралу. З цього часу цей культурний простір почав називатися християнським світом. Власне тоді у молодій християнській державі України-Русі розпочалася розбудова монастирів з новими релігійними традиціями.

Як засвідчують джерела, християнська думка, носієм якої було чернецтво, зароджується в Україні-Русі наприкінці X - на початку XI століття, появляються релігійні течії, які виражають потреби духовного життя. Найяскравішим виразником цього духу став ігумен монастиря св. Мамонта святий Семион "Новий Богослов". Його вчення, не дивлячись на деяку містичність, давало відповіді на безпосередньо важливі питання церковного життя. В X столітті, ми знаємо, в Києві таку ж діяльність проводив Печерський монастир. Відомо, що митрополит Іларіон сам був спочатку ченцем, він, як засвідчує джерело, "сам викопав собі печеру і там молився собі в тайні" [22]. Сюди на це місце, як наголошує літописець, як бог йому указав, прийшов для поселення з одного із афонських монастирів пострижений святий Антоній. Він поселився в печері, викопаній Іларіоном і "почав жити тут, молячись богу, харчуючись хлібом сухим і то через день і води в міру п'ючи, копаючи печеру, не даючи собі спокою, день і ніч в праці перебуваючи. І відомим став Антоній, і шанованим, і почали приходити до нього браття, і став він приймати їх і постригати, і зібралось біля нього 12 чоловік і викопали вони печеру, і церкву, і келії... і став він ігуменом. Так постав Печерський монастир" [23].

Християнські подвиги печерських ченців мали великий вплив на все стародавнє суспільство, все чернече братство. Укріпившись в Україні-Русі, ченці пішли з християнською місією до фіно-угрських народів, які українські князі почали консолідувати політично в Суздальсько-Володимирську Русь. Джерела наголошують, що християнізація фіно-угрських народів проходила з XI по XII століття і мала великий успіх. У XIII столітті ці народи вважали себе уже русичами-християнами [24].

Як відомо, печерський монах Леонтій, ставши єпископом Ростовським, зумів християнізувати фіно-угрські племена чудь і мерю. Цього не змогли зробити жоден з його попередників [25].

Таким чином, Києво-Печерська Лавра була не тільки центром чернечого життя, але й місіонерства, а також духовної освіти, книговидання і літописання. З перших днів існування монастиря в ньому виникає монастирська бібліотека. Як наголошує Печерський Патерик, монастир мав багато слов'янських, грецьких і візантійських книг [26].

Джерела також засвідчують, що в українській державі в X-XIII століттях активно функціонувало 68 монастирів, дві третини з яких були побудовані князями, боярами, багатими міщанами [27].

Безсумнівно, монастирі були великими власниками земель, сіл, лісів. Стосовно монастирського землеволодіння сьогодні нам відомо багато наукових праць [28].

Та головне тут в тому, що монастирі використовували свої доходи для проведення місіонерських походів з метою хрещення язичників, а також для задоволення своїх як побутових, так і культових потреб, зокрема, побудови церков, монастирів на нових, щойно хрещених землях [29].

Як бачимо, чернецтво зіграло величезну роль в утвердженні та поширенні християнства в Україні-Русі у X-XIII століттях.

Л і т е р а т у р а

1. Феофан, єпископ. Письма о христианской жизни. – М., 1908. – С.21-22.
2. Ідзьо В.С. Церковна організація України-Русі в XIII столітті //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2000. – Т.І. – С.226-230.
3. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – С.73.
4. Артюх В.С. Ранне-христианский пещерный храм на Днестре //Международный симпозиум по искусственным пещерам. – Киев-Одесса, 1998. – С.7.
5. Вилинский С.Г. Сказание черноризца Храбра о письменах славянских. – Одесса, 1901. – С.20.
6. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – С.73.
7. Винокур І., Горишний П. Бакота. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С.207.
8. Мельник Е.Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России //Труды VI Археологического съезда. – Одесса, 1886. – С.120.
9. Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі //Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. – М., 1997. – Т.1. – С.176.
10. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен II-V століть нашої ери. – К., 1972. С.112-113.
11. Войнаровський В. Християнство і порушені поховання черняхівської культури //Тези повідомлень V Міжнародного круглого столу з історії релігії в Україні. – Львів, 1995. – Т.1. С.87.
Мацкевий Л.Г. Звіти про роботу Прикарпатської експедиції за 1992-1993 роки.
12. Артюх В.С. Звіт про роботу експедиції Дністер. – Львів, 1998. – С.13.
13. Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі //Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. – М., 1997. – Т.1. – С.176-181.
- Тимошук Б.О. Двоєвір'я в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – №1. – С.56-57.
14. Бандрівський М. Схимницькі печери-келії на Рогатинщині. Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України. – Львів, 1995. – С.11-13.
15. Тимошук Б.О. Двоєвір'я в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – №1. – С.56-57.
16. Артюх В., Ідзьо В. Скельна культова пам'ятка "Монастир" //Історія релігій в Україні // Праці X Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2000. – С.13-15.
17. Ідзьо В., Артюх В. Ранньо-християнські старожитності на прикладі останніх досліджень в Західних областях України //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.ІV. – С.72-74.
18. Слово о Законе и Благодати Илариона, митрополита Киевского //Богословские труды. – М., 1987. – С.323.
19. Повесть Временных лет (ПВЛ). – М-Л., 1950. – Ч.І. – С.102.
20. Энциклопедический словарь Бронгауза и Эфрона. Т.ХІХ. – П/Т, 38. – С.725.
21. Ідзьо В.С. Релігійні напрямки в кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X- і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.191-194.
22. ПВЛ. – Ч.І. – С.305.
23. Там же. – С.306.
24. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI-X століттях (До питання етнотворення російського народу та взаємовідносин українців та росіян в стародавні часи) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.57-61.
25. Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908. – С.289-340.
26. Киево-Печерский патерик. В кн: Памятники дитературы Древней Руси XII в. – М., 1980. – С.211.
27. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
28. Ідзьо В.С. Церковна організація України-Русі в XIII столітті //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2000. – Т.І. – С.226-230.
29. Шапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. – М., 1989. – С.10-22.

Християнська медицина та ченці-лікарі стародавньої України-Русі (X-XII ст.)

Медицина стародавньої України-Русі ще досі мало вивчена, майже не вивчались традиції язичницької лікувальної практики, надбання якої широко використовувались у медицині стародавньої держави в християнський час.

На нашу думку, скупі факти, які дійшли до нас із візантійських та арабських хронік про слов'янських знахарів, ворожбитів, волхвів, що “виганяли хвороби з людей”, варті ретельного вивчення [1].

Однак, конкретніше про медицину взагалі та медичні заклади в Україні-Русі джерела розповідають з кінця X - початку XI століття.

Першими лікарями в язичницькій Україні-Русі були волхви, у християнський час їх місце зайняли лікарі-ченці. Їх лікарські здібності, методи лікування досі не аналізувались. Недостатньо вивчалися і перші медичні заклади, як язичницькі, так і християнські, які були сконцентровані біля капищ, релігійних центрів язичників, і в християнських монастирях (X ст.). Проте, накопиченими були глибокі знання в галузі лікування людей [2].

Із свідчень джерел нам стає відомо, що першими засновниками лікувальних закладів в Україні-Русі були візантійські ченці, які ще в X-XI століттях використовували надбання римських, візантійських та західноєвропейських лікарів для надання лікарської допомоги населенню України-Русі. Вони першими облаштовували медичні заклади за зразком візантійської медичної системи [3]. Характерно, що власне в цей час ченці-християни переклали на стародавню мову латинські та грецькі медичні книги.

Слід наголосити, що ще задовго до проникнення в Україну-Русь візантійської медицини, тут активно функціонувала народна медицина, засади якої передавались із покоління в покоління. До християнської епохи вона була основною лікувальною структурою в язичницькій Україні-Русі. Лікарями були представники язичницького культу – волхви [4].

З прийняттям християнства язичницькі лікарі були замінені християнськими. Однак, язичницька система лікування ще довгі століття функціонувала на рівні з християнською, оскільки її методи були перейняті християнською медициною – молитви, лікування травами, узварями, настоянками та інше.

Як бачимо, на самому початку X століття медики-ченці з лікувальною метою використовували досвід язичницької медицини.

Язичницькі волхви, які якраз і були лікарями в стародавній Україні-Русі, володіли величезними медичними надбаннями, які накопичували протягом багатьох віків. Вони знали цілющі властивості трав та виготовлених настоїв й узварів. Ці знання були результатом багатовікових спостережень. Отже, упродовж століть волхви-лікарі вважались в стародавньому суспільстві авторитетними лікарями. До них за медичною допомогою звертались не тільки прості люди, але й панівні верстви суспільства: торгово-ремісничача знать, бояри, князі. Так, у літописі середини XI століття знаходимо, що “князь Всеслав був народжений матір'ю за допомогою волхвів” [5]. Християнські священики X-XI століття наголошують, що “русичі своїх хворих дітей та родичів відводили до волхвів, а не до священиків і не в монастирі” [6]. Так, у Лаврентіївському літописі 1071 року записано, що “воевода Ян суворо засуджував волхва за погане лікування” [7].

“Повість минулих літ” 1071 року дуже стурбована, що лікування не ведеться християнами-ченцями і що в зв'язку з цим таке християнське лікування “затруднюється”, оскільки багато “волхвують жінки чарами і отравою і другими бісовими знаряддями” [8]. На думку російського дослідника М.Б.Мирського, медицина язичницької Русі сконцентрувала всі кращі лікувальні традиції, які розвивались на цих територіях ще з первісно-общинного ладу [9].

Про стародавні методи язичницького лікування в Україні-Русі нам розповідає в своїй “Записці” арабський мандрівник Ахмед Ібн-Фадлан, який в 20-х роках X століття відвідав Русь. “Коли один із них захворіє, то вони розбивають йому намет на віддалі від них, кидають його туди і кладуть з ним хліб і воду, та не наближуються до нього і не говорять з ним, навіть не провідують його в час його хвороби, особливо коли він бідний, або невільник. Якщо він виздоровів і вставав, то повертався до них, якщо помирав, то вони його спалювали” [10].

Другий арабський письменник Ахмед Ібн-Даст в “Книзі дорогоцінних скарбів”, яку він написав у 30-х роках X ст. наголошує: “Є у них знахарі, які навіть повелівають царю, як буцімто вони володарі у русів. Трапляється так, що вони повелівають приносити в жертву “Творцю їх”, що їм подумается: жінок, чоловіків, коней. А коли вони повелівають (волхви-знахарі) – не виконати наказу не можна ніяким чином [11].

З цього приводу радянський вчений М.С.Державін писав: “Язичницька медицина, язичницькі стародавні знання, особливо у питанні збереження здоров'я і лікування хвороб досить довго не виходили із народної пам'яті і передавались із покоління в покоління. Волхви використовували магічну силу трав, збираючи їх, блукаючи полями і лісами. Вони навчилися заліковувати рани, кровотечі, виліковувати від укусів змії, собак...” [12].

В XI столітті з утвердженням християнства розгорнута монастирська система стала не тільки релігійною підструктурою церкви в кожному місті, але й лікувально-оздоровчою системою, яка базувалася на кращих традиціях, в першу черг, візантійської медицини [13].

Як засвідчує літописець, в X столітті ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій побудував при монастирі лікарню на зразок таких, які існували в Візантії. В церковних рукописах згадуються лікарні, які після Феодосія-Печерського почали поширюватися в усій Україні-Русі [14].

Це ж джерело дає характеристику хворих, які лікувалися в лікарні Києво-Печерського монастиря. Фактично, ті, що знаходились в лікарні, були тяжко хворі. Їх, як засвідчують джерела, приносили в монастир. Характерно, що функціонування цієї лікарні було узаконено великокнязівською владою і для її діяльності виділялись певні кошти [15].

Перша літописна згадка про монастирські лікарні відноситься до епохи князювання Володимира Святославовича. Він з митрополитом Леоном встановив податок на користь "бідних, сиріт, хворих..." Це, як засвідчують знавці податкової системи феодальної України-Русі, були великі гроші.

У "Статуті світлого князя Володимира, що охрестив Руську землю" говорилось не тільки про бані, але й про лікарні, які здавна займали велике значення в житті народу, вони "монастири и бани их и больницы и врачи их", наголошується в Йосафатівській редакції літопису, потрібні людям [16].

У "Статуті Володимира", який зберігся в Новгороді і датується кінцем XIII століття, наголошено на високому статусі "церковних людей, лічців хвороб в монастирських лікарнях".

Таким чином, монастирська лікарня, як бачимо з джерел, знаходилася під управою "лічця" – лікаря-ченця. Це підтверджує нам "Степенна Книга". Володимир Святий наділив 10-тою частиною своїх доходів церковних людей і серед них "лічці, монастирські лікарні, які не підчинені ні князю, ні боярам, ні суддям..." [17].

У "Смоленській грамоті", яка подає "Статут Володимира Святого" у розширеному вигляді, наголошено, що лічці, які рятують людей чудесним зціленням, сьогодні є під захистом церкви [18].

Як засвідчують джерела, християнські лікарні в XI столітті стають невід'ємною частиною монастирського життя. У будівництві монастирів передбачається і будівництво лікарняного комплексу. Так, Никонівський літопис розповідає, що митрополит київський Єфрем в 1091 році заклав багато церковних будівель, зокрема, було виділено приміщення для лікарні, в якому лікували хворих, і приміщення для проживання лікарів. Свою діяльність з будівництва лікарень він поширив на всю Русь, в міста та містечка, як наголошував літописець "се же не бысть прежде в Руси" [19]. Слід відзначити, що побудовані митрополитом Єфремом лікарні лікували людей безкоштовно. Усі лікарі мали своїх учнів.

Зрозуміло, що монастирські лікарні були медичними закладами, діяльність яких як фінансово, так і політично підтримувалась політичною владою стародавньої України-Русі.

Характерно, що уже "Повість минулих літ" наголошує, що у князя Володимира Святославовича був свій лікар Іоан Смер, родом полочанин, який з його волі навчався мистецтву лікарському в Паннонії, Сербії, Болгарії, Мізії, Візантії, Єгипті. Власне його і можна вважати першим фаховим лікарем в стародавній Україні-Русі [20]. В подальшому джерела засвідчують практичну лікарську діяльність лікарів-ченців Києво-Печерського монастиря, таких, як Антоній (983-1073) і Агапіт (?-1095), які лікували людей з застосуванням всіх наявних в той час європейських, насамперед, візантійських медичних знань. Медичні досягнення і знання передавалися із покоління в покоління. Так, із джерел нам відомо, що Агапіт був учнем Антонія. Він сам виготовляв хворим ліки і перебував під час лікування невідступно біля хворих. Як засвідчують джерела, він у Києві користувався "репутацією хорошого лікаря". Власне він вилікував князя Володимира Мономаха, який захворів у Чернігові, однак, не прийняв від нього багатих дарів [21].

Приблизно в цей час у Києві відомим своїм вмінням виліковувати людей був лікар Петро Сіріянин, який спочатку практикував при особі князя Святослава Чернігівського, а опісля перейшов у Печерський монастир. Він лікував зіллям і виліковував ним багато людей і князів. Його лікування рятувало щодень по троє людей [22]. Коли ігуменом Києво-Печерського монастиря був Феодосій, в монастирі був "лічебником" Дем'ян, який "лікував дітей молитвами та спеціальними мазями і так хвороби виліковував..." [23].

У цей же час лікарською діяльністю в Києво-Печерському монастирі займався чернець-художник Аліпій, який за допомогою виготовлених ним фарб виліковував проказу і шкірні хвороби, а також гнійні рани. Все це він доповнював молитвою, і таким чином хвороби від людей відходили [24].

Джерела XI століття подають нам свідчення про проведення "хірургічних операцій". Зокрема, "Руська правда", складена за часів князювання Ярослава Володимировича, подає дані, що за нанесення рани мечем і її вилікування треба платити 1 гривню, за вилікування рани лікарем треба платити 3 гривні. Від 1 до 3 гривень передбачалась плата за лікування лікарю [26].

Була також встановлена і нормативна кваліфікація для самого лікаря. Так, в "Изборнике Святослава" (XI ст.) сказано: "Лікар повинен вміти надавати хірургічну допомогу. Він повинен вміти: розрізати шкіру, зашити шкіру, ампутувати, припалити рану, боротися з нагноєнням рани, провести хірургічну операцію, які в цей час уже проводились. Так, хірургічну операцію переніс князь Святослав, після чого й помер..." [27].

У висновок нашого дослідження зауважимо, що медицина в Україні-Русі була важливим аспектом в житті староукраїнського суспільства. Уже в язичницькі часи вона досягла високого професійного рівня [28], а в християнський час медицина до того ж вдосконалилась внаслідок суттєвих здобутків європейської медичної науки, зокрема візантійської [29].

Л і т е р а т у р а

1. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981. – С.23-30, С.129-146, С.234-238.
Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. – К., 1991. – С.18-24.
Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.161-182.
2. Мирский М.Б. Медицина в средние века на Руси. – Вопросы Истории, 2000. – №11-12. – С.106.
3. Флоринский В.М. Русские простонародные лечебники и травники. – Казань, 1880. – С.8.
4. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси (по материалам городищ-святилищ) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.165-173.
Чтение в обществе истории и древностей российских, 1867. – Кн.4. – С.166-167.
Повесть Времерных Лет. – М-Л., 1950. – Ч.1. – С.104.
5. Там же. – С.105.
6. Солное собрание русских летописей (далі ПСРЛ). – Т.6. – Спб., 1853. – С.279.
7. Повесть Времерных Лет. – М-Л., 1950. – Ч.1. – С.105.
8. Мирский М.Б. Медицина в средние века на Руси. – Вопросы Истории, 2000. – №11-12. – С.107.
9. Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русах. – Спб., 1870. – С.96-98.
10. Там же. – С.96, 296.
11. Державин Н.С. Славяне в древности. – М., 1945. – С.157-158.
12. Браичевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.123-128.
13. Патерик Киевского Печерского монастыря. – Спб., 1911. – С.42.
14. Києво-Печерський Патерик. – Київ., 1930. – С.181.
15. ПСРЛ. – Т.6. – С.84.
16. ПСРЛ. – Т.21. – Ч.1. – Спб., 1908. – С.118-119.
17. Шапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. – М., 1989. – С.90-94.
18. ПСРЛ. – Т.9. – Спб., 1862. – С.116.
19. Рихтер В.М. История медицины в России. – М., 1814. – Ч.1. – С.164.
20. Владимирский П.В. Ещё о происхождении и содержании Патерика Печерского. – Киев, 1900. – С.203.
21. Патерик Киевского Печерского монастыря. – Спб., 1911. – С.83-85.
22. Повесть Времерных Лет. – М-Л., 1950. – Ч.1. – С.126;
Патерик Киевского Печерского монастыря. – Спб., 1911. – С.215-216.
23. Там же.
24. Правда русская, или законы великих князей Ярослава Владимировича и Владимира Всеволодовича Мономаха. – Спб., 1799. – С.III.
25. ПСРЛ. – Спб., 1862. – Т.2. – С.107.
26. Тимошук Б.А.Языческое жречество Древней Руси (по материалам городищ-святилищ) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.165-173.
27. Браичевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.26-28.

Розвиток українського християнства в IX-XI століттях

Стародавня Україна-Русь – це держава християнська, власне вона привернула увагу істориків до часу зародження в ній християнства та його розвитку в контексті християнського європейського світу. Сьогодні фахівці з історії України-Русі IX-XI століть, епохи прийняття християнства, знають про неї набагато більше, ніж раніше, оскільки процеси, які проходили в Україні-Русі, були невід’ємно пов’язані з процесами, що проходили в Європі.

У IX столітті християнство переможно крокувало по Європі, власне в цей час воно на державному рівні утверджується київськими князями Аскольдом і Діром у Дніпровському регіоні України, хоча офіційно Україна-Русь приймає нову релігію наприкінці X століття.

Як бачимо, християнство змінює тисячолітньо утверджені язичницькі світобачення, охоплює своєю ідеологією та світоглядом всі сфери життя староукраїнського суспільства. Воно розвивається з успіхами і поразками протягом багатьох століть, тому 988 рік – рік хрещення киян Володимиром Святославовичем, є умовною датою, оскільки сам процес християнізації староукраїнського суспільства триває століттями.

Проникнення християнства на українські землі починається з приходом у регіон Римської імперії в II-III століттях, і, як засвідчують археологічні джерела, триває до XII століття, а подекуди – до XIII століття.

З хрещенням панівної політичної еліти в Херсонесі в 988 році та київського суспільства, зміцнюються політичні стосунки України-Русі з християнськими країнами Центрально-Піденної та Західної Європи, Україна-Русь на рівних правах входить у систему християнських держав.

Слід наголосити, що в цей час чіткого розмежування на католиків і православних не було, що давало можливість Україні-Русі черпати культурно-релігійні надбання як з Візантії, спадкоємиці античної цивілізації, так і з країн Західної Європи, що перейняли надбання римської цивілізації.

Під впливом християнства в Україну-Русь в IX столітті приходять кириличне письмо, яке відіграє велику роль в староукраїнській і українській культурі загалом.

Християнство в Україні-Русі починає плекати в староукраїнському суспільстві новий стереотип мислення, згідно з яким людина як гріховна істота, повинна черпати своє спасіння в поклонінні Ісусу Христу як високоморальній божественній істоті, яка своїм прикладом врятує індивідуально кожного і всіх разом: народ і державу.

З самого початку свого існування Християнська церква зливається з державою. Слід наголосити, що Україна-Русь прийняла християнство з Візантії, де Константинопольська патріархія з самого початку свого функціонування була тісно зв’язана з військово-політичною владою імператора і фактично була організована цією політичною владою.

Упродовж віків, як засвідчують візантійські джерела, Україна-Русь була у постійній політичній та релігійній сфері Візантійської імперії, тому прийняття візантійського християнства в IX столітті Аскольдом і Діром було явищем цілком закономірним. Однак слід наголосити, що ці володарі не врахували могутню позицію язичництва. Вони, як бачимо із аналізу джерел, послідовно не проводили християнізацію всього староукраїнського суспільства, обмежившись хрещенням близького боярського оточення, військової дружини. Ці перші християнські володарі не вдавалися до репресивних методів християнізації всього військово-політичного апарату, знаті, староукраїнського суспільства. В цьому була їх помилка, яка і прискорила їх швидке падіння у боротьбі з язичницькими князями Рюриковичами.

Володимир Святославович, організовуючи хрещення України-Русі в 988 році, врахував помилки свої попередніх християнських володарів. Опісля особистого хрещення, хрещення бояр, купців та війська, Володимир Святославович хрестив киян. Літописець так зафіксував ці події: “увійшли в воду і стояли там одні до шиї, другі по груди, молоді ж біля берега по груди, деякі тримали немовлят, а дорослі бродили. Священики молили ось над народом.” Як відомо, киян почали збирати на Дніпрі ще при зорях. Напередодні князівські слуги оповістили волю князя: “якщо хто не прийде хто завтра до ріки, чи то багатий, чи бідний, чи жебрак чи раб – буде мені ворогом!” Як наголошує літописець: “зійшлося людей без числа”.

Як засвідчують джерела, державно-політична і церковно-християнська система готувалась до акту хрещення задовго і як тільки все було готово, князь, військо, єпископ, священики з усіма атрибутами державної і релігійної християнської влади “зчинили акт хрещення киян-язичників”. За процедурою хрещення спостерігав сидячи на коні великий князь Володимир. Служба божа закінчується і кияни розходяться по хатах вже християнами.”

Таким чином, у 988 році звершилось хрещення киян. В 989 році так само охрестили Новгород. Далі християнство поширилося по всіх містах України-Русі і, як вважається, до XII-XIII ст. в основному староукраїнське суспільство було хрещене.

Однак, християнській релігійній еліті, щоб утвердити християнське світобачення серед українського народу, потрібно було історико-релігійне підґрунтя. Власне воно дуже швидко було сформоване, що видно із вступної частини “Повісті временних літ”, згідно з висновками якої,

виявляється, що перше хрещення Дніпра і київських нір проводив сам учень Ісуса Христа апостол Андрій. Літописець описує детально проповідь Апостола Андрія та його подорож в Україну-Русь із варяг в греки по Дніпру. “А Дніпро впадає устям в Понтійське море, яке називається Руським, по берегам його учив, як говорять, святий Андрій, брат Петра”. З Андрієм християнська історична наука пов’язує поширення християнства в Римській імперії, на тих землях, які склали східну частину імперії. Легенда про “Хрещення Андрієм Дніпра та Київських гір” є дуже важливою ідеологічною основою українського християнства, оскільки апостол Андрій – безпосередній учень Ісуса Христа, брат апостола Петра. Літописець надає йому титул “первозванний”, перший, кого Ісус Христос вибрав в свої учні. Він настановитель в Україні-Русі єдиної християнської церкви. Апостол Андрій, це епоха християнства, коли і в думках не було поділу на Східну і Західну християнську церкву, він прямий спадкоємець Ісуса Христа, натхненних єдиного християнства.

Як бачим, київський літописець звертається до історії далекого християнського минулого Київської землі. Він опирається на стародавні християнські легенди Дніпровського регіону, намагається побудувати підґрунтя для сучасного християнства. Літописець наголошує, що сьогодні українці належать до християн Європи з стародавніх часів: “Ми же християне всіх країн, де вірують в святу Тройцю, в єдине хрещення, віруємо в єдину християнську віру, єдиний християнський закон, оскільки ми хрестились у Христа і його послідовників...”

Далі літописець намагається ствердити християнську традицію прийняттям християнства в епоху князювання в Києві Аскольда і Діра. Як наголошують джерела, Аскольда і Діра, злочинно вбитого варягами, хоронили за християнським обрядом. Є здогад, що ними була споруджена церква Миколая в Києві. Пізніше, в час княгині Ольги ця церква була вже відомою, однак княгиня Ольга задля свого утвердження побудувала церкву святого Іллі.

З утвердженням язичника Олега на великокнязівському київському престолі і через військові походи на християнську Візантію у 906, 907 роках, призупиняється процес утвердження християнства на українських землях, що засвідчує клятва вірності договору між Україною-Руссю та Візантією:” Олег і дружина клянуться своєю зброєю, богом Переном і Волосом, греки цілують хрест”.

Інша ситуація склалася під час договору 945 року, як зауважують джерела, до цього часу в війську Ігоря було вже багато християн, які суттєво впливали на руського князя. Ця війна теж закінчилась договором між Україною-Руссю та Візантією. Ратифікація договорів в цей раз проходила в Києві:” язичники склали свою зброю, і щити, і золото, і князь Ігор присягнув. А християн руських приводили до присяги в церкві святого Іллі, що над потоком”.

Як наголошують джерела, церква святого Іллі була в цей час кафедральним собором всіх християн в Києві. Літописне свідчення заставляє нас припускати про велику кількість християнських церков в цей час в Києві, оскільки церква святого Іллі була кафедральним собором. Характерно, що літописець розділяє християн по національних ознаках: християни-руси, християни-хозари, християни-варяги. Літописець наголошує, що християн “багато було” і кожен присягав в своїй церкві.

Як наголошують джерела, Ігор скоро гине в Древлянській землі і великим київським князем стає малолітній Святослав, а фактично вся влада переходить до його мами, княгині Ольги.

Далі літописець розповідає про християнську діяльність княгині Ольги, її поїздку в Константинополь та хрещення. Всі ці історичні факти добре відомі історичній науці, тому ми не будемо зупинятись на них. Наголосимо, що християнка Ольга настоювала на тому, щоб її син князь Святослав прийняв християнство, однак, як наголошують джерела “ Святослав і не думав прислуховуватися до її слів”. Ще пам’ятна була загибель двох християнських володарів Аскольда і Діра.

Опісля літописець розповідає про протистояння Святослава з християнською Візантією, що відбулося і на протистоянні Святослава і своєї матері-християнки, княгині Ольги. Святослав, як наголошують джерела, не дослухався до прохань своєї матері. В такому становищі політичних і релігійних подій помирає княгиня Ольга. Похоронив її князь Святослав, як вона заповіла, по-християнськи. Княгиню Ольгу відспівали священики і поховали. Джерела наголошують, що на похороні разом з всіма по княгині-християнці Ользі плакав і князь Святослав, та його сини: Ярополк, Володимир Олег, які відповідно по волі батька стали князями: Ярополк- київським, Олег – чернігівським і Володимир – новгородським.

Феодальні усобиці, які спричинили вбивства братів-князів, утвердили князя Володимира одноосібним володарем України-Русі. Його велика європейська держава знаходилася на перехресті релігійних культур. Язичництво, якому поклонялась його держава, перестало задовільняти потреби феодальної верхівки України-Русі, яка активно, як політично так і торгово-економічно орієнтувалася на християнську Візантію. Як бачимо, релігійні питання все більше почали турбувати і володаря України-Русі, великого князя Володимира Святославовича.

У цей час, як подають джерела, князь Володимир починає схилитися в бік візантійського християнства, не відкидаючи і західного, мотивуючи, що з “римськими законами треба рахуватися”.

987 рік активних політичних та релігійних переговорів великого князя Володимира з Візантійською імперією з метою отримання “прийнятеного в політичному розумінні” хрещення України-Русі. Справа

доходить навіть до військового натиску на Візантійську імперію. Взяття Корсуня (Херсонесу) і погроза Володимира здійснити похід на Константинополь, загнали імператорів Візантії Василя II і Константина VII у безвихідне політичне становище і водночас в почесне християнське становище Україну-Русь. Справа християнізації України-Русі була вирішена внаслідок широкомасштабної дипломатії Візантії та України-Русі.

Так, літописець пише, імператори Василій і Костянтин звернулися до Володимира: "хрестись, оскільки не гідно християнам видавати жінок, мається на увазі свою сестру принцесу Анну, за язичників". Володимир згоджується - "і раді були царі, почувши це, і упрохали сестру свою Анну і послали до Володимира, говорячи: "Хрестись, і тоді пошлем сестру свою до тебе". Володимир же відповів: "Прийдіть з сестрою вашою і тоді хрестіть мене".

Як бачимо, ні у Володимира, ні в імператорів Візантії Василя і Костянтина ілюзій не було, перший хрестив свою державу Україну-Русь за найвищими мірками європейського етикету, інші рятували свою державу від могутнього впливу України-Русі внаслідок заміжжя сестри Анни, що згідно з законами імперії було явищем небуденним.

Як бачимо із джерел, Анну примушують їхати в "ваварську Скіфію" через Херсонес внаслідок складних політичних та дипломатичних переговорів, метою яких є хрещення великої могутньої сусідньої держави.

Як наголошують джерела "цар-дівича" прибула в Корсунь (Херсонес), де її піддані вперше побачили царівну, якій влаштували урочисту зустріч. В урочистостях, як наголошує літописець : "Володимир повелів хрестити себе. Єпископ же Херсонеський (Корсунський) із супроводжуваними царівну Анну священиками, хрестив Володимира. Тут же наголошено, що Володимир до цього захворів очима і при хрещенні відбулось "миттєве виздоровлення". Виходячи із купелі, Володимир сказав: "Тепер взнав я істинного бога".

Зразу ж після хрещення літописець розповідає про шлюб Володимира і Анни і в подальшому про їх приїзд у Київ.

Як наголошує літописець, після хрещення в Херсонесі "Володимир взяв царицю і Анастасу і священиків корсунських з мощами святого Климента, і Фіва учня його, взяв церковні принадлежності і ікони... а Корсунь (Херсонес) віддав грекам як віно за царівну, а сам повернувся в Київ".

Повернення великого князя Володимира з дружиною та військом було дещо інакшим, ніж завжди. Попереду війська було внесено в місто християнський знак – хрест. За хрестом несли мощі учня Ісуса Христа, святого Климента, який після апостола Петра став його спадкоємцем у Римі та учня Климента, святого Фіва. Як відомо, Климент був за християнську діяльність в Римі засланий в Тавриду, де проповідував Христове вчення, залишивши в цій землі своє чудотворне тіло.

Після парадного в'їзду вже християнського володаря Володимира Святославовича почалась боротьба з язичництвом.

Князю підкорялося військо, бояри, дружина, які разом з ним хрестилися в Херсонесі, а отже, весь військово-політичний апарат староруської держави, який взявся виконувати основний наказ свого володаря – повалення язичництва та запровадження християнства.

Першою справою християнина Володимира-Василя (ім'я надане йому при хрещенні) було утвердження в Києві митрополії. Як наголошують джерела та археологічні матеріали, християни в кінці X століття були значною конфесією, яка підтримувалася як матеріально, так і морально Візантійською імперією.

Літописець яскраво описує нам хрещення в Києві, Новгороді, вже неодноразово аналізоване вченими.

У час становлення християнства в Києві, привертає увагу аспект політичних та релігійних взаємовідносин України-Русі з країнами заходу та Сходу.

Безсумнівно, що утвердження християнства проходило і за участю тогочасних істориків та теологів, які працювали своє бачення стосовно запровадження та розвитку християнства в Україні-Русі.

Із літописних свідчень ми знаємо про прихід і освячення київських гір апостолом Ардієм Первозванним, який передбачив Києву велике християнське майбутнє, поставивши на найвищому київському пагорбі хреста. Відомо також, що апостол Андрій їздив навчати християнству скіфів, однак основну увагу зосередив на слов'янах дніпровського регіону. За таких умов "благословення київських гір" Андрієм, український християнський патріархат потрапляє в один ряд з найстародавнішими патріархатами християнського сходу, до якого належить Вірменський і Константинопольський патріархат. Ці діяння Андрія Первозванного були підтримані другим апостолом Павлом. Він теж, як наголошує літописець, був причетний до навчання християнства у Русі. Відомо, що апостол Павло, який проповідував християнство в Паннонії, Карпатах, Прикарпатті і опісля прийшов до Дніпра, прикладав багато зусиль до організації єпископії у слов'ян.

Опісля вже християнство намагалися утвердити на державному рівні київські князі Аскольд і Дір. Власне в час цих володарів був побудований перший християнський храм в Києві святого Миколая. При володарюванні княгині Ольги була побудована церква святого Іллі.

У цей час літописець наголошує на політичних взаємовідносинах України-Русі з візантійським християнством, хоча нам відомо, що в Києві були храми і католиків-християн, і християн вірмен. Літописці, однак, роблять “подання” у своїх свідченнях візантійського християнства як пріоритетного, однак відомо, що Вірменська церква державною стала у Вірменському царстві раніше, ніж в самій Візантійській імперії, нехай всього на декілька років, однак всім відомо, що в IV столітті, а тобто в 301 році Вірменія виступає вже як християнська держава. Тоді тільки імператор Костянтин запроваджує християнство в Римській чи, які її починають називати відносно нового столичного центру Візантія, Візантійській імперії – ромеїв – римлян, тільки в 304 році.

Характерно, що літописець цього часу розумів проблему хрещення України-Русі. Він намагався подати її історію приблизно так, як подавали в його час історію Римської та Візантійської імперій.

Безсумнівно, що Ісус Христос на Русі не проповідував, не проповідував він і в Римі, однак засновником Римської церкви був святий Петро, апостол Андрій, його брат, “благословив гори Київські і передбачив їм велике християнське майбутнє”. Таким чином, релігійна історія християнства була відредагована ще в X столітті. Що ж до політичної християнської влади, то вона, згідно зі свідченнями літописця, теж розвивалась під впливом Візантійської імперії. Вже Київ був прийнятий візантійським імператором, християнським володарем. Аскольд і Дір були першими християнськими володарями Києва, про що засвідчують візантійські джерела. Доповнює картину християнського впливу місіонерська діяльність Кирила і Мефодія, що сприяло запровадженню в Україні-Русі кириличного письма. Княгиня Ольга була реальною християнською володаркою – жінкою, яка прийняла хрещення з рук самого імператора Костянтина.

Все це дало право володарю великої Української держави від Карпат до Дону утверджувати християнство за римським та візантійським зразком. Як відомо, Костянтин Великий перетворив християнство у державну релігію в Римській імперії. Володимир учинив теак само. Тому літописець намагається розповісти нам про князя Володимира до часу його хрещення і після того, як він став християнином.

Як бачимо із свідчень літописних джерел, великий князь київський Володимир, з точки зору християнської моралі, до хрещення - невгамовний розпусник, у нього декілька законних дружин. Окрім цього, в нього три гареми: в Вишгороді, Білгороді, Берестові. Літопис засвідчує, що Володимир приводив до себе одружених жінок, дівчат і вів з ними розпусне життя. Після хрещення, як наголошують джерела, князь Володимир змінюється, клопочеться про розбудову християнства, буде багато церков, молиться, кається в гріхах. Про гареми літописець більше не згадує.

Що ж до виховання Володимира, то відомо, що він пройшов усі ступені рицарського посвячення та князівсько-дружинного навчання, якими повинен володіти князь. Як наголошують джерела, завжди при ньому його дядько Добрина, який очевидно відіграв велику роль в релігійних трансформаціях Володимира.

Як бачимо, Володимир князь грамотний, він любить читати книжки, насамперед релігійні, християнські. Літопис наголошує, що князь Володимир – людина книжної культури. Як наголошує літописець, після хрещення князь Володимир “жив в християнському законі”. Літопис розказує про побудову Володимиром великої кількості церков, серед них виділяє Десятинну церкву в Києві, куди було перенесено могилу княгині Ольги. Такими чином, до 1015 року великий князь Володимир робив усе, щоби зміцнити в Європі свою християнську імперію. Це видно із випущених ним грошей золотих і срібних, а також швидкою християнізацією всіх, як внутрішніх українських, так і колоніальних угро-фінських земель.

Із свідчень джерел християнського періоду, Володимир київський постає, як “новий Костянтин”, який теж боровся за утвердження християнства в своїй імперії. Однак, християнська церква залишилася байдужою до його діяльності. Константинопольська церква довго не бажала канонізувати Володимира та Ольгу святими. І тільки в 1240 році князь Олександр Невський, вигравши 15 червня в день смерті Володимира великого битву на Неві, наказав новгородському архієпископу канонізувати великого київського князя Володимира на святого, що й було зроблено.

Таким чином, внаслідок ретроспективного аналізу джерел бачимо, як запроваджувалося та розвивалося християнство в Україні-Русі з її першим реальним християнським володарем Володимиром-Василієм-Василевсом-святим, повелителем і творителем української християнської державності та культури.

Л і т е р а т у р а

1. Руський літопис. – К., 1989. – С.2-15.
2. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Ч.1. – С.10
Гаркаві А.Я. Сказание мусульманских писателей о русах и славянах. – Спб., 1870. – С.23-25.
Слово о полку Игореве. – М-Л., 1950. – с.30.
3. Шахматов А.А. Разыскания го древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908. – С.289-340.
4. Греков Б.Д. Феодальные отношения в Киевском государстве. – М-Л., 1936. – С.170-171;
5. Брайчевський М. Аскольд-цар київський. Русь у IX ст. – К., 1975-1977;
6. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001. – С.7-43, 44-117.
7. Лихачёв Д.С. Рууские летописи и их культурно-историческое значение. – М-Л., 1947. – С.93,158.
8. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – С.29,с.67.

9. Рыбаков Б.А. Начало Русского государства //Вестник МГУ, 1955. – №4-5. – С.74.
10. Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л., 1945. – С.211-213.
11. Ідзьо В.С. Фіно-угри та Київська Русь //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2000.
12. Федака А. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород, 2000. – С.45-124.
13. Фроянов И.Я. Киевская Русь. – Л., 1980. – С.172.
14. Цукерман К. Два етапа формування древнерусского государства //Славяноведение. – М., 2001. – №4. – С.55-56.
15. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 1999. – С.12-14.
16. Литаврин Г.Г. Византия и Русь в IX-X вв. //История Византии. – М., 1967. – Т.II. – С.220-230.
17. Литаврин Г.Г. Войны Руси против Византии. В кн: Исследования по истории славянских и балканских народов: Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. – М., 1972. – С.204-208.

Міста і міське життя в стародавній Україні-Русі в IX-XIII століттях

Наукове з'ясування умов розвитку українських міст в час утворення української держави в IX столітті, та їх життя до часу зруйнування більшості з них татарами-монголами в XIII столітті, є головним завданням цієї праці.

Як відомо історичній науці, українські міста отримали могутній поштовх у розвитку внаслідок утвердження української державності в IX столітті.

Сьогоднішня література дає можливість по-новому переосмислити всі наявні концепції розвитку українських міст у контексті розвитку міського життя, дані про яке у різному вигляді дійшли до нас з тих далеких часів. У галузі вивчення розбудови українських міст в IX-XIII століттях археологами зроблено дуже багато, однак, українське місто з його різнобічними формами політичного, торгово-економічного та культурно-релігійного життя залишається мало вивчене. Практично, окрім великих, столичних, всі інші міста вивчені фрагментарно. Як засвідчує визначний дослідник стародавніх міст М.М.Тихомиров, вивчалися в основному такі міста, як Київ, Новгород, Чернігів, Смоленськ, Ростов, Суздаль, Полоцьк, Володимир, Галич, Псков, Перемишль, Червень. Однак, і ці міста досліджені недостатньо [1].

Про політичне та соціально-економічне життя міст України-Русі в IX-XIII століттях, їх побут, культуру, рівень науки, техніки, архітектури та мистецтва ми дізнаємося з реконструкції міст Києва, Галича, Володимира, Переяслава, Чернігова, Новгород-Сіверського, Перемишля та інших [2].

Якщо розглянути розвиток стародавніх міст в історичному плані, то з джерел відомо, що українську державу IX-XIII ст. скандинавські джерела називали "Крайною міст". Західноєвропейські джерела, зокрема Баварський літопис IX ст., нараховує в Україні-Русі багато міст, візантійські джерела теж наголошують на великому числі міст у стародавній Україні-Русі [3].

Визначний дослідник Б.О.Тимошук вважає, що українські міста зароджуються в IV-V ст. н.е., а в VI ст. н.е. проходять процеси їх становлення [4].

М.Ю.Брайчевський вважав, що стародавні міста закладаються в добу Антської держави, тобто, у II-VII ст. на території Середнього Придніпров'я, Побужжя та Подністров'я. Їх найбухливіший розвиток, на думку дослідника, припадає на IX ст., тобто, на час централізації стародавньої держави [5].

Як наголошує М.М.Тихомиров, у час централізації Української держави в IX ст. з'являються перші згадки про міста у вітчизняних джерелах. Літописець фіксує найбільших 20 міст: Білгород (980 роком), Василів (988 роком), Вишгород (946 роком), Вручий (977 роком), Ізборськ (862 роком), Іскоростень (946 роком), Київ (V ст. н.е.), Любеч (882 роком), Новгород (862 роком), Пересічень (922 роком), Перемишль (981 роком), Переяслав (907 роком), Червень (981 роком), Чернігів (907 роком), Ростов (862 роком) та інші/6). Таким чином, стародавній український літопис подає основні міста України-Русі, що знаходились на етнічній українській території від Карпат до Дону. Очевидно, Перемишль та Червень розпочинали з заходу перелік міст стародавньої держави, а Ростов на Дніпро завершував його.

Безсумнівно, що власне в IX ст. становлення централізованої української державності можна прослідкувати і за розвитком великих торгових та політичних центрів. Археологічні дослідження Києва, як вважає П.П.Толочко, засвідчують, що розвиток Києва, як політичний так і торгово-економічний, розпочинається в V ст. н.е. Це слід пов'язувати з активністю його володаря князя Кия, який підтримував активні військово-політичні та торгово-економічні відносини з візантійською імперією, був у дружніх стосунках з візантійськими імператорами і до одного з них, як наголошує літописець, їздив у гості в Константинополь. Очевидно, добре обізнані зі звичаями Константинополя, руські князі, бояри, торгово-ремісничі знать активно запрошують майстрів з Візантії, які беруть участь у розбудові Києва [7].

Як вважає М.К.Каргер після аналізу археологічних даних, у VIII-IX століттях Київ уже був великим політичним і торгово-економічним центром [8].

Аналогічними з Києвом в IX ст. за розмірами і значенням були такі міста як Волинь, Перемишль, Чернігів, Ростов та багато інших. Остаточний аналіз розвитку стародавніх міст - це справа майбутнього, однак зрозуміло, що зростання могутності великих міст у стародавній Україні-Русі та розвиток у них торгівлі й ремісництва відбувались за умов їх феодалізації, а також централізації в одну державну структуру.

Важко повірити, що тільки великі міста відігравали значну роль у централізації України-Русі в IX ст. Нам відомо, що у XI-XIII ст. літописець згадує багато міст, що розташовані в регіонах України-Русі. Про їх функціонування ми знаємо також від Географа Баварського, Костянтина Багрянородного, з польських та ранніх угорських джерел, які набагато раніше за літописця Нестора згадують, наприклад, Галич, Червень, Волинь та інші стародавні міста.

Отже, стародавні джерела наголошують на функціонуванні в XI-XIII ст. наступних міст: Берестя (під 1019 роком), Белз (1030 роком), Броди (кінець XI ст.), Бужськ-Божськ (під 1097 роком), Вздвигень (під 1097 роком), Всеволож (під 1097 роком), Воїн (під 1055 роком), Вир (кінець XI ст.),

Голотичеськ (під 1071 роком), Городець під Києвом (під 1026 роком), Горошин (кінець XI ст.), Юр'їв (під 1095 роком), Дорогобуж (під 1084 роком), Друтеск-Друцьк (під 1092 роком), Дубно (під 1100 роком), Желянь (під 1093), Заруб (під 1096 роком), Із'яславль (початок XI ст.), Звенигород Червенський (під 1086 чи 1087 роком), Курськ (під 1095 роком), Логожськ (кінець XI ст.), Лубно-Лубни (кінець XI ст.), Луцьк (під 1085 роком), Микулин (кінець XI ст.), Нежатин (під 1071 роком), Новгород Святополч (під 1095 роком), Обрів (кінець XI ст.), Одрськ (кінець XI ст.), Олешша (під 1084 роком), в усті Дніпра Острог (під 1100 роком), Переволока (під 1092 роком), Перемишль (під 1097 роком), Пісочин чи Посічень (під 1092 роком), Прилуки (під 1092 роком), Римів (кінець XI ст.), Ромни (кінець XI ст.), Ростовець (під 1071 роком), Рша-Орша (під 1067 роком), Саків (під 1095 роком), Святославль (кінець XI ст.), Сновськ (під 1068 роком), Стародуб Сіверський (під 1096 роком), Сутейськ (під 1097 роком), Теревовль (під 1097 роком), Торчиськ (під 1093 роком), Триполь (під 1093 роком), Турійськ (1097 роком), Тмутаракань (під 1022 роком), Уветичі (під 1100 роком), Устя (під 1096 роком), Халеп (кінець XI ст.), Чорторійськ (під 1100 роком), Шепіль (під 1097 роком), Ярославль (під 1071 роком), Володимир-Волинський (під 1044 роком), Волинь (під 1018 роком).

Слід наголосити, що найбільшу кількість міст в Україні-Русі джерела нараховують у XII столітті: Баруч (під 1125 роком), Верх (під 1196 роком), Березий (під 1152 роком), Блеве (під 1147 роком), Богуславль (під 1195 роком), Болдич (під 1146 роком), Болохів (під 1150 роком), Борисів (під 1127 роком), Бохмач-Бахмач (під 1147 роком), Брань чи Брон (під 1125 роком), Брягин (під 1147 роком), Брянськ (під 1146 роком), Вороніж (під 1177 роком), Воротинськ (під 1155 роком), Всеволож Чернігівський (під 1147 роком), Вщиж (під 1142 роком), Вигошів (під 1152 роком), Бяхань (під 1147 роком), Галич –Налтіс (перша згадка 246 рік - III ст. н.е.; друга IX ст.- Анонім угорський; третя під 1125 роком подає Я. Длугош; під 1096 роком Печерський Патерик; під 1138 роком Лаврентіївський літопис, с.290), Глебовль (під 1147 роком), Глухів (під 1152 роком), Гнойниця (під 1152 роком), Гомий (під 1142 роком), Городен Волинський (під 1183 роком), Древен (під 1192 роком), Дедославль (під 1146 роком), Дмитрів Київський (під 1183 роком), Домагощ (під 1147 роком), Москва (1147 роком), Дорогичин (під 1142 роком), Зарічеськ (під 1106 роком), Зарой (під 1154 роком), Заритий (під 1160 роком), Звенигород Київський (під 1150 роком), Канів (під 1149 роком), Карачів (під 1146 роком), Кечеськ (під 1127 роком), Корсунь на Росі (під 1169 роком), Котельнич (під 1143 роком), Княтин (під 1148 роком), Кучелмин (під 1159 роком), Любінськ (під 1146 роком), Луки Великі (під 1166 роком), Лукомль (під 1178), Лутава (під 1155 роком), Лучин (під 1173 роком), Молотин (під 1139 роком), Межибіжжя (під 1146 роком), Медимостье (під 1170 роком), Неколоч (під 1127 роком), Неринськ (під 1147 роком), Новгород-Сіверський (під 1141 рік), Носів (під 1148 роком), Облов (під 1159 роком), Оргощ (під 1159 роком), Ормина (під 1142 роком), Пересопниця (під 1149 роком), Пересічна (під 1154 роком), Пісочень (під 1172 роком), Пирятин (під 1154 роком), Полкостен (під 1125 роком), Полоний (під 1169 роком), Плісенськ (під 1188 роком), Пронськ (під 1186 роком), Путивль (під 1146 роком), Радош (під 1155 роком), Рогачів (під 1142 роком), Рогів (під 1194 роком), Ропеск (під 1159 роком), Рильськ (під 1152 роком), Сапогінь (під 1151 роком), Свирильськ (під 1177 роком), Севськ (під 1146 роком), Семин (під 1152 роком), Случеськ чи Слуцьк (під 1116 роком), Спаш (під 1152 роком), Тисмяниця-Тисмениця (під 1144 роком), Товарів (під 1190 роком), Торжок чи Новий Торг (під 1139 роком), Трубчевськ (під 1185 роком), Тумаш (під 1150 роком), Удеч-Зудеч (під 1164 роком), Углич (під 1149 роком), Уненеж (під 1147 роком), Устилог (під 1150 роком), Ушеськ (під 1150 роком), Ушиця (під 1144 роком), Хоробор (під 1153 роком), Чемерин (під 1149 роком), Чернськ (під 1142 роком), Чернобилль (під 1193 роком), Чичерськ (під 1159 роком), Шумськ (під 1149 роком), Ярополч (під 1160 роком).

У XIII ст. в староукраїнських літописах подаються наступні міста: Биковень (під 211 роком), Василів Галицький (під 1229 роком), Верещин (під 1204 роком), Герцике (під 1203 роком), Городок Волинський (під 1213 роком), Добрий (під 1207 роком), Збараж (під 1211 роком), Зопис (під 1211 роком), Із'яслав Галицький (під 1240 роком), Каменець (під 1196 роком), Колодяжен (під 1240 роком), Коломия (під 1240 роком), Комів (під 1204 роком), Кострома (під 1214 роком), Кременець (під 1226 роком), Любачів (під 1211 роком), Любно (під 1229 роком), Моклев Галицький (під 1211 роком), Стародуб (під 1218 роком), Столп'є (під 1204 роком), Тверь (під 1204 роком), Толмач-Тлумач (під 1213 роком), Торчів (під 1231 роком), Угровеськ (під 1204 роком), Холм (під 1223 роком), Щекарів (під 1219 роком), Ярославль Галицький (під 1231 роком), Львів- приблизно (під 1256 роком) [9].

До цього переліку слід додати знайдений перелік городів руських дальніх і ближніх, який вчені датують XIII-XIV ст., хоча реально він відповідає часу могутності України-Русі, а тобто XII-XIII ст. У переліку цьому читаємо: "а з цієї сторони Дунаю при усті Дністра над морем: Белгород, Черн, Яський Торг, на Пруті ріці Романів Торг, на Молдові Нечюн, у горах Корочюнів Камінь, Сучава, Серет, Баня, Чечюн, Коломия, Городок на Черемоші, Хотин на Дністрі". Якщо поглянути на карту, то видно, що усі ці міста знаходяться на шляху із Подунав'я в Галич, тобто, у межах стародавніх кордонів Галицького князівства [10].

Таким чином, розвиток міст в час централізації Української держави був важливим фактором суспільного життя. Міста стають осередками розвитку ремесел, народного господарства та торгівлі.

Міста в IX столітті починають виділятися як важливі промислові центри, в яких концентруються промислові професії. Зростання могутності міста в Україні-Русі було пов'язано з тим, що місто не відділяло себе від ведення сільського господарства, скотарства і землеробства. Археологічні дослідження в українських містах IX –XIII ст. підтверджують постійний зв'язок міщан зі сільським господарством, що засвідчують матеріали з Райковедського городища на Київщині [11].

Уже в IX ст. в містах починають утверджуватися такі ремесла: гончарне, ковальське, шевське, деревообробне, кам'яне, зброярство, малярство, літописання та інші. Щоб яскравіше уявити собі різноманіття ремесел українського міста, звернемося до узагальнених свідчень джерел, які перераховують ремісничі центри:

1) белільщики, 2) гвіздочники, 3) гончарі, 4) городники, 5) древороби, 6) замочні майстри, 7) зиждителі, 8) златарі, 9) іконники, 10) каменщики, 11) каменочеси, 12) кlobучники, 13) кожум'яки, 14) корабельники, 15) котельники, 16) ковалі, 17) ковалі срібра, 18) ковалі міді, 19) лучники, 20) мостники, 21) оловодмеці, 22) опонники, 23) писці (живопис), 24) писці книжні, 25) столяри, 26) порочні майстри, 27) шевці, 28) ручечники, 29) сидельники, 30) сребряники, 31) стекольники, 32) тульники, 33) усмошевці, 34) щитники, 35) масленики, 36) літейники [12].

Виробництво товарів спричиняло до їх збуту. Торгівля в Україні-Русі велась як в малих, так і у великих містах, де ремісники, в основному місцеві, збували свої товари. Джерела, в тому числі й археологічні, засвідчують різні форми обміну товарів між міським та сільським населенням. Здебільшого продукти змінювали на товари, переважно продавалась здобич мисливства, рибальство теж постачало товар для обміну [13].

Привілейованим класом у староукраїнських містах було купецтво. Перша згадка про купців зустрічається в "Договорі Русі з Греками" від 945 року. Головними товарами, які возилися в IX ст. купцями в Константинополь, були віск, хутра, мед і раби [14].

Літописець наголошує, що з княгинею Ольгою в Константинополь прибуло 43 купці. Серед населення українських міст купці-гості, які торгували з іншими містами та країнами, були одним з найшанованішим прошарком міського населення, знаходилися під безпосереднім захистом та опікою князя [15].

Княжа влада в українському місті утримується за рахунок дружини, яку складають бояри. Отже, бояри - найближче оточення князя, як зауважують джерела, це військово-політична знать. Розвиток боярства, очевидно, розпочинається з централізацією староукраїнської держави. Бояри - це феодала, це політична влада міст, яка зміцнилася внаслідок зміцнення інституту та ролі князівської влади в управлінні державою та містами [16].

Визначне становище панівного класу в українських містах та суспільстві з утвердженням християнства в Українській державі в X ст. отримало духовенство: єпископи, ігумени, священики, які відігравали значну роль в релігійно-політичному та культурному житті міст. Слід наголосити, що великими правами були наділені монастирі та ченці. За свідченнями літописців ми знаємо, що літописці, митці, лікарі походили з духовного середовища. Церква володіла великими матеріальними цінностями, нерухомим майном, була наділена від князівської влади великими правами. Особливо велика влада надавалася митрополиту та регіональним єпископам [18].

Отже, як бачимо із свідчень джерел, міста в IX-XIII ст. відіграють в централізованій українській державі велике значення. Літописи постійно наголошують на участі міщан в політичному житті не тільки міст, але й цілої держави. Міщани беруть активну участь у виборах князя, виборах міської влади, активно відстоюють свої привілеї. Літописи неодноразово вказують на виступи міст проти князів, посадників, бояр та тиунів. Всі ці процеси можна простежити за описом життя таких міст як Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир-Волинський, Галич [19].

Велику роль в міському житті відіграє віче та вічові збори, які намагаються задовольняти всі потреби народу. Основний склад віча – це трудове міське населення. Як наголошують літописи, в тяжкій політичній ситуації до віча звертаються навіть князі, які потребують військово-політичної допомоги в боротьбі проти зовнішнього ворога та нападів сусідніх князів [20].

Як бачимо, із вічем рахується і міська князівська влада. Як правило, у великих містах князі особисто не займали владних посад. Здебільшого управління міст відали бояри, тисяцькі, соцькі, тиуни. Князівська адміністрація в містах була зміцнена військом, гарнізоном, який повинен був обороняти місто і водночас організувати керівництво над міським населенням, здійснювати судочинство. За таких обставин у IX-XIII ст. міста мали свої статuti, які регулювали права і обов'язки міщан, а це значить, що міське життя було організоване за строгими правилами, які ніхто не мав права порушувати. Ярослав Мудрий, як наголошують джерела, першим розпочав надавати великим містам привілеї, зокрема, Києву та Новгороду [21].

Міські порядки, які склалися в IX-XIII ст., стали основою подальшого міського життя населення України, їх форми і процеси слід вивчати, особливо зараз, в час відновлення незалежності української держави.

Цікавими були взаємовідносини між князем, князівською адміністрацією та містом і міщанами. Як бачимо із археологічних свідчень, більшість міст виросло біля князівських замків, інколи так

траплялось, що міста будувалися з волі князя, тому стан князівської влади в місті та взаємовідносини князя з міщанами слід найповніше висвітлити.

Князівський центр “княжий двір” був основним місцем політичного і адміністративного життя міста. Тут здійснювалося судочинство над міщанами, злодіями, вбивцями, всілякими порушниками законів міського життя, тут проживала дружина князя, збиралося ополчення для відбиття нападу ворогів. Джерела висвітлюють постійне протистояння між князівською та міською владою. Міська влада постійно намагалась ослаблювати владу князя і запрошувати на князювання тільки прихильних до міської влади князів. Джерела розповідають про часту зміну князів у містах, особливо це відчутно в час феодальних воєн в Україні-Русі в XII-XIII століттях. Характерно, що міщани в тій чи іншій формі втручалися не тільки в міжкнязівське суперництво, але й у внутрішньосімейне життя князів, самостійно від імені міста укладають з князями договори на княжіння [22].

Староукраїнське місто IX-XIII століттях - це захищена укріпленнями велика площа, в середині якої може бути пагорб з укріпленим князівським помешканням, яке джерела називають двір-замок. Центральна частина міста заселена ремісниками, купцями, а з X-XI століття - християнським духовенством, яке репрезентує своє перебування в центральній частині міста культурною спорудою, церквою [23]. В основному, як засвідчують джерела і архелогічні розкопки міст, староукраїнські міста характеризуються дерев'яними оборонними спорудами. Для староукраїнських міст характерна система укріплення, яка складається з рову, насипаного валу, і частоколу [24].

Приблизно за такою схемою були укріплені всі міста стародавньої України-Русі. Інколи вони були захищені природними болотами, ріками, горами [25].

У великих містах стіни укріплювалися “вежами”, інколи мали кам'яний фундамент. У місто можна було в'їхати через ворота, яких могло бути декілька, і які могли мати кам'яну основу. Кожні ворота мали свої назви: золоті, ляхські, німецькі й ін. [26].

Основу міста складав “дитинець”, релігійний центр, боярські, дружинні будівлі-тереди, торгово-ремісничі центри та вулиці, узбіччя яких були заселені простими міщанами. Кожне велике староукраїнське місто мало передмістя, в якому проживало трудове населення смерди і підневільне: закупи, холопи [27].

Основу економічного життя українського міста в IX-XIII століттях складала міська торгівля, яка, як вважають дослідники, проводилася в просторій частині міста. Торг міг розташовуватися і за містом біля річок, однак, більшість джерел наголошують, що “торги” в староукраїнських містах розташовувалися в тильних трохі віддалених місцях центральної частини міста “за церквою”, “за князівським палацом-двором”. Із джерел ми знаємо, що на торжищі був порядок, торжище охоронялося княжими воями. Цього вимагали статті “Руської Правди”, які регулювали порядок взаємовідносин під час торгів, були скеровані на уникнення сварок та вбивств. Недаремно, згідно з договором між Візантією і Україною-Руссю в X-XI ст. руські купці зобов'язані були входи на торжище без зброї [28].

Торгівлю, насамперед, приваблювали добре влаштовані міста. Місто з прекрасними умовами ведення торгівлі та привабливим зовнішнім виглядом швидко розвивалось. Письмові та археологічні джерела свідчать, що староукраїнські міста IX-XIII століттях мали добре влаштований побут, забудову, основу якої складали хати простих міщан. В основному, староукраїнські міста були дерев'яними. Любов українців до дерев'яних хат в IX-XIII ст. не можна обумовлювати їх бідністю. Дерев'яна хата була теплішою, ніж кам'яна і потребувала менше дров для обігрівання взимку. Міста Греції, Риму, де клімат був жаркий, потребували кам'яних домів для захисту від спеки. Археологи знаходять староукраїнські міста досить красивими, своєрідними за архітектурою, прикрашеними оздобами, різьбою, та іншими народними витворами українського мистецтва. Кожна хата мала пічку, її верх був накритий і, відповідно, вона була теплою. В середині вона була великою, найкраща кімната була просторою, спальна частина вузькою. Кожна хата міста була обгороджена “тином”. Хати в місті будувались близько одна від одної, тому здавались однією суцільною стіною, яка складала вулицю [29]. Характерно, що боярські, князівські та церковні хати-палаці складалися з багатьох приміщень, інколи були двоповерховими. Особливо великими були князівські палаці з багатьма кімнатами, які мали різне призначення: для свят, проживання князівської сім'ї, книгарня, зали для проведення нарад з боярами та дружиною. Поряд зводилися господарські споруди, конюшня, і також князівська церква. Такий галицький палац зафіксував письмово Петро Бориславич, коли гостював у галицького князя Володимира Володаровича в Галичі [30].

Основу міст складало кам'яне будівництво, яке використовувалося переважно при зведенні князівських замків, палаців, церков, дворів бояр та торгово-ремісничої знаті. Пам'ятки кам'яного будівництва збереглися в Києві, Володимирі, Чернігові, Галичі, Переяславі, Холмі та інших стародавніх містах України. Про більшість із них ми дізналися з археологічних розкопок. Що стосується кам'яних побудов громадського призначення, то їх було небагато. Ці кам'яні пам'ятки потребують подальшого дослідження.

Характерно, що поряд з цими багатими забудовами міста існували бідніші хати, інколи напівземляки, що належали найбіднішим верствам населення [31].

Особливо привертає увагу культура староруських міст. Ця тема російською та радянською історіографією практично не вивчалась. Зокрема, один із найвизначніших радянських дослідників цієї проблеми М.М.Тихомиров вважав, що староруські міста та культурна спадщина України-Русі – спадщина не суто українського народу, а “древнерусское наследие, из которого вышли украинский, русский и белорусский народы”, що є точкою зору помилковою [32].

Що стосується міської культури від Карпат до Дону, то вона, як наголошують археологи, є дійсно українською, це ще переконливо довів М.С.Грушевський, який наголошував, що Київська держава є спадщиною винятково українського народу, оскільки київські князі концентрували навколо Києва українські землі, тоді, як усі інші землі було приєднано іншими державами шляхом колоніальних експансій. М.С.Грушевський не сумнівався, що староруська держава розпочала свою централізацію з IX століття. У своїй багатотомній історії він присвятив Україні-Русі декілька розділів: Утворення Київської держави, її організація від Олега до Святослава та Володимира [33].

Останніми дослідженнями переконливо доведено, що культура Ростово-Суздальської Русі є культурою фіно-угрського народу, майбутнього російського, яка в епоху могутності Української держави в IX-XII століттях розвинулась під безпосереднім впливом української культури. Все це стосується і процесів розвитку феодальної державності [34].

Особливу увагу привертає матеріальна культура, пам'ятки літератури, архітектури та живопису, усної народної творчості, фольклору. Пам'ятки, що дійшли до нас, в основному характеризують військово-політичну та торгово-ремісничу еліту Української держави в IX-XIII століттях. Однак, творцями всіх культурних цінностей були місцеві міські митці-ремісники, письменці, священники-вчителі. Однією з головних складових культурного життя міст було те, що міське населення в основному було грамотним. Широке поширення писемності в містах підтверджується відкриттями археологів берестяних грамот на Київщині, Волині, Галичині, Новгородщині, які відносяться до X-XIII століть [35].

Переважаю літописання та книгописання теж проводилось у містах. В основному воно було політико-релігійне. Висвітлювало життя правителів: князів, бояр, торгово-ремісничої знаті, духовенства. З утвердженням християнства, воно поширилось по всіх політико-адміністративних та релігійних центрах, монастирях України-Русі. Ми не будемо детально зупинятися на міському книгописанні в Україні-Русі, воно достатньо вивчене вченими XIX та XX ст., наголосимо тільки, що українська книжкова мудрість епохи української державності IX-XIII ст. залишається актуальною проблемою стосовно збереження українських традицій, культури, мови. Тому вивчення української міської літератури IX-XIII ст. повинно стати одним із головних завдань відновленої української державності.

Відомо, що літописання в середньовічній Україні-Русі велось від IX до XIII століття. Починаючи з Літопису Аскольда і до Руського літопису епохи короля Данила, українське літописання зберегло почуття державного патріотизму, ідею єдності Руської держави, літератури, і культури в цілому [36].

Детальніше вивчаючи джерела, наштовхуємося на усякого роду москвофільські перекинуття староруських писемних джерел. Так відомо, що всі вивезені на Північну Русь староруські літописи були переписані в контексті “гегемонії в історичному процесі Ростово-Суздальської Русі”. Вони на півночі й сьогодні трактуються прибічниками “древнерусской народности” антинауково, хоча сучасна наука визначилась зі сутністю “сучасного древноруського міфотворення” [37].

Особливу увагу привертають літописи “Галицько-Волинська держава” та “Галицько-Волинський літопис”, яких, звичайно, не було. Український вчений Л.Махновець, досконало вивчивши всі староруські джерела, вірно наголошує, що Руський літопис IX-XIII ст. подає єдино вірне наукове означення, яке розкриває культурні та державні процеси в Україні-Русі від IX до XIII століття.

Апологетами Галицько-Волинського блуду в українській історії і, зокрема, невірностей з питань розвитку староруських міст сьогодні є М.Ф.Котляр [38], Я.Д.Ісаєвич та їх послідовники [39].

У той час, коли перший є яскраво вираженим москвофілом та прихильником “древнерусской народности” і його позиція стосовно української історії та розвитку українських міст цілком зрозуміла, то Я.Д.Ісаєвич тенденційно підтримує постулати “Галицько-Волинської держави” радянського періоду, як яскравий виразник радянської історичної школи, еліту якої представляв [40]. Що стосується виданої за редакцією Я.Д.Ісаєвича монографії І.П.Крип'якевича “Галицько-Волинське князівство” в 1984 році, і перевиданої в 1990-х, то цілком зрозуміло, такий відомий вчений, учень М.С.Грушевського, якому постійно загрожувало знищення, в радянський період історії інакше її подати і трактувати не міг, оскільки з'ясування цього питання з точки зору державотворчих процесів українського народу було просто неможливим, хоча би й тому, що був відсутній предмет вивчення – Українська держава [41].

За наявності таких рецидивів у сучасній українській історичній науці, тема становлення та розвитку українських міст повинна ретельніше вивчатися [42]. Особливу увагу слід звернути на роль міст в державотворчому процесі українського народу та впливу цього процесу на формування міст в інших сусідніх народів, зокрема, російського.

Л і т е р а т у р а

1. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – С.4-5.
2. Асеев Ю.А. Джерела. Мистецтво Київської Русі. – К., 1980. – С.23-157.
3. Шафарик П. Славянские древности. – М., 1848. – Т.І. – Кн.1. – С.34-42.
4. Тимошук Б.А. Древняя Русь- путь от общины к городам. – М., 1997. – С.24-67.
5. Брайчевский М.Ю. К происхождению древнерусских городов //Краткие сообщения ИИМК. XLI, 1951. – С.32-33.
6. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – С.13.
7. Толочко П.П. Древний Киев. – К., 1984. – С.45-67.
8. Каргер М.К. К вопросу о Киеве в VIII-IX вв. //Краткие сообщения ИИМК, VI, 1940. – С.61-66.
9. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – С.33-42.
10. В.С.Ідзьо. Дністро-дунайські володіння Української держави в X-XIII ст. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М.1988, т.ІІ, №3, с.68-69.
11. Гончаров В.К. Райковецкое городище. – Киев, 1950. – С.59-60.
12. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – С.501-510.
13. Рыбаков Б.А. Торговля и торговые пути //История культуры Древней Руси. – Т.І. – С.350-369.
14. Данилова Л.В., Пашуто Т.В. Товарное производство на Руси (до XVII в.) Вопросы Истории. – М., 1954. – №1. – С.117-136.
15. Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси //Советская Археология. – №6. – С.250-257.
16. Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. – М.-Л., 1939. – С.143, С.164.
17. Голоубинский Е. История русской церкви. – М., 1904. – Т.І. – С.746-763.
18. Павлов А. Неизданный памятник русского церковного права в XII веке. – Спб., 1890. – С.15-16.
19. Тихомиров М.Н. Крестьянское и городские восстания на Руси XI-XIII вв. – Госполитиздат. – М., 1955. – С.258-261.
20. Сергеевич В.И. Вече и князь. – Спб., 1893. – С.32-38.
21. Никитский А. Очерки из жизни Великого Новгорода. ЖМНП, 1870. – №8. – С.201-224.
22. Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – М., 1938. – Т.І. – Киевская Русь. – С.237-239.
23. Надеждин Н.С. Из истории древнеславянского города //Вестник Древней Истории. – М., 1940. – №3-4. – С.147-148.
24. Воронин Н.Н. Крепосные сооружения //История культуры Древней Руси. – М.-Л., 1948. – Т.І. – С.439-470.
25. Погодин М. Исследования, замечания и лекции о русской истории. – М., 1846. – Т.ІІІ. – С.243-244.
26. Батюшков П.Н. Холмская Русь. – Спб., 1887. – С.36-37.
27. Арциховский А.В. Введение в археологию. – М., 1940. – С.141-142.
28. Правда Русская. – Т.І. /Тексты, под ред. Б.Д.Грекова. – М.-Л., 1940. – С.114-115, С.454-457.
29. Ржигя В.Ф. Очерки из истории быта домонгольской Руси. – М., 1929. – С.8-11.
30. Лукомський Ю., Петрик В. Нові матеріали до відтворення елементів містобудівельної структури Галича XII-XIII ст. Галичина та Волинь у добу Середньовіччя. – Львів, 2001. – С.166-182.
31. Ржигя В.Ф. Очерки из истории быта домонгольской Руси. – М., 1929. – С.8-11.
32. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – С.261-282.
33. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Вид.2. – Т.І. – С.428, Т.ІІ. – С.121-122.
34. Ідзьо В. Фіно-Угри та Київська Русь у VI-X століттях //Мандрівець. – Лютий, 2002. – №1. – С.40-43.
Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь у VI-X століттях //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.57-61.
35. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – С.188-202.
36. Ідзьо В. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.23-87.
37. Ідзьо В.С. Україна-Русь IX-XIII століття у вивченні російськими вченими XIX-XX ст. (сучасний методологічний підхід до вивчення проблеми) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.87-90.
Ідзьо В.С. Формування українського народу та української мови за свідченнями філологічної та історичної науки ("Древнерусская народность древнерусский язык" – до питання сучасного міфотворення) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С. 65-68.
38. Котляр М.Ф. Формирование территории и возникновения городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985
Котляр М.Ф. Древнерусская народность. – Спб., 1999.
39. Ісаєвич Я. Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків. Галичина та Волинь у добу Середньовіччя. – Львів, 2001. – С.3-12.
40. Ідзьо В. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.7.
41. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984.
42. Ідзьо В.С. До з'ясування побуту українців в IX-XIII ст. //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.173-175.

Стародавній Перемишль у IX-XII століттях

Стародавній Перемишль, що об'єднував землі Дністро-Дунайського міжріччя, відігравав у IX-X століттях у європейській політиці та економіці ключову роль.

Як засвідчують джерела, Перемишль з'являється на сторінках Руського літопису в 981 році зразу як могутній економічний і політичний центр. Не викликає сумніву, наголошує Я.Д.Ісаєвич, що топонім Перемишль утворений від особистого імені "Перемисл" за допомогою суфікса "шль". Словоутворення з цим суфіксом, на думку дослідника, було поширене на суміжних територіях у західних слов'ян і землях східнослов'янського світу в Прикарпатті та Подністров'ї. У вітчизняних джерелах нам відомі князі : Гостомисл, Осмомисл. Наявність таких назв на західноукраїнських землях, як Добромишль, Радомишль, Хотимишль цілком підтверджують топонім Перемишль, об'єднують західноукраїнську етно-топонімічну структуру і відкидають будь-яке чеське чи польське трактування топоніма чи власної назви Перемишль. Можна схилитися до думки, що назва Перемишль походить від імені видатної особи, засновника міста, типу : Гостомисл, Добромисл, Радомишль й ін. Окрім стародавнього Перемишля галицького на східнослов'янських територіях є населені пункти з аналогічними назвами: с. Перемишль у Житомирській обл., місто Перемишль в Росії (біля Калуги). Це може вказувати на напрямку колонізації слов'янами східних територій [1]. Враховуючи всі припущення щодо походження назви міста над Сяном, назву Перемишль слід вважати слов'янською і пов'язувати з племінним об'єднанням хорватів, про що наголошують дослідники.

Перемишль уже в IX-X століттях був значним політичним і економічним центром хорватів. Власне звідси хорватські князі спрямовували свої завойовницькі устремління в Дністро-Подунав'я. Віддалений, як столичний центр від степу, Перемишль міг інтенсивно розвиватися і контролювати середнє і нижнє Подністров'я і Подунав'я. У IX-X століттях Перемишль - активний політичний центр, який контролює велику територію. Деякі дослідники вважають його столичним центром Великої чи Білої Хорватії, яку Костянтин Багрянородний вважав у IX столітті другою державою "услід за турками (угорцями)". На заході Велика чи Біла Хорватія межувала зі слов'янами, у яких протікала ріка Вісла, а на півдні (в Дністро-Подунав'ї) - з паначитами (печенігами), які час від часу нападали на землі хорватів і спустошували їх [2]. У X столітті за свідченнями Яна Длугоша Перемишль був надзвичайно великим містом, єпископським центром, з князівською політичною адміністрацією і міжнародною торгово-економічною системою. У місті проживало багато заможних міщан і руської шляхти. Захищав місто чисельний військовий гарнізон з різноманітним військовим спорядженням. Місто було укріплене глибокими ровами і насипними валами [3]. Місто проводило широкомасштабну міжнародну торгівлю, як на сході, так і на заході, що підкріплюється свідченнями печерського патерика під 1084 роком "про торгові лодії у Києві з Перемишля" [4]. У арабських джерелах X-XII століття Перемишль фігурує як великий торговий центр, розміщений між Польщею і Руссю, що дало змогу І.П.Крип'якевичу дійти висновку, що у цей час Перемишль міг мати свою власну, незалежну від сусідів з заходу і сходу політичну адміністрацію [5]. Взаємовідносини Польщі та Хорватії і, зокрема, Перемишля в X столітті найкраще, на нашу думку, дослідив вчений XIX століття І. Лінніченко, який досконало дослідив свідчення Яна Длугоша стосовно хорватської історії Галичини і дійшов висновку, що наприкінці X століття в 970-993 роках Велика чи Біла Хорватія існувала як незалежна держава, зв'язана договорами добросусідства з Польщею і Угорщиною, управлялася з Перемишля великим хорватським князем Всеволодимером, на дочці якого в другім своїм шлюбі був одружений польський князь Мешко. Ян Длугош називає ім'я цієї хорватської княгині - Євдокія і величає її княгинєю Галицькою. Далі Ян Длугош наголошує, що майбутній хоробрий польський король Болеслав був народжений від цього шлюбу. Пізніше, згідно зі свідченнями Яна Длугоша, великохорватський князь Всеволодимер, усі хорватські князі та його союзник і родич польський князь Мешко загинули в кровопролитній битві з київським князем Володимиром у 993 році під час затяжної хорватської війни 992-993 років. Про це йдеться і в київському літописі. Таким чином, наголошує Ян Длугош, загибель останніх хорватських князів спричинилася до занепаду державного устрою Хорватії, яка залишилась без князівського управління. Болеслав хоробрий, вирішивши, здобув Галичину як законний її володар, оскільки в його жилах текла кров останніх хорватських князів. Він, ідучи в похід на Галичину, взяв свою маму княгиню польську і хорватську Євдокію і прибрав до рук Галичину як віно своєї мами, останньої хорватської княгині. Тому русини спершу терпіли правління Болеслава. Далі І.Лінніченко, аналізуючи свідчення Яна Длугоша, наголошує, що поляки несправедливо поведились у Галичині, за що були вигнані обуреними русинами. Після цього русини запросили собі природного руського князя Ростислава, який, одружившись на угорській принцесі Ілоні і утворивши з угорцями союз проти поляків, став першим руським володарем Перемишля [6]. Така історична доля Перемишля, як князівського центру в X столітті, цілком вірогідна. Подібної долі в середньовічні часи зазнавало багато міст, в яких через ті чи інші причини змінювалися князівські династії. Тому, на нашу думку, свідчення Яна Длугоша цілком збігаються з вітчизняними джерелами і є достовірними. Пишучи свою працю, Ян Длугош, і це уже не раз відзначалося дослідниками його

творчості, черпав відомості зі старіших, що не дійшли до нас, джерел. Тому всі ті свідчення, які пов'язані з Перемишлем, при критичному вивченні для нас будуть цінні. Перемишль у X столітті, наголошує Б.О. Рибаків, це великий політичний центр у Європі зі статусом міста з вільною торгівлею, зі зв'язками на заході з Кьольном, Майнцом, Аусбургом, Регенсбургом та ін.. На сході з Володимиром, Києвом, Багдадом, Самаркандом, містами Китаю. Через Перемишль проходила торгова магістраль Київ-Краків-Буда. У Перемишлі у X столітті перехрещувалася вся центральноевропейська торгівля, дністровська водна магістраль зв'язувала місто з Візантією, торговими центрами Причорномор'я, Дунаю, Середземномор'я, Києвом [7].

Висновки Б.О.Рибаків є вірними тому, що інакше не можна розуміти свідчення Печерського патерика, "що лодії з Перемишля прибували до Києва" [8]. На думку В.М.Петегрича, який опирається на певні археологічні матеріали, економічне піднесення Перемишля можна прослідкувати вже з VII-VIII століть. Перемишль зміцнів власне завдяки наявності торгової водної магістралі по ріці Сян. Уже у VII-VIII століттях, за археологічними матеріалами можна прослідкувати розширення Перемишля з прирічкового торжища до городища. Однак, брак археологічних джерел не дає право нам точно встановити, коли Перемишль стає політичним центром. Можна лише припустити, що політичним центром з князівською адміністрацією Перемишль став наприкінці VIII - на початку IX століть, що узгоджується зі свідченнями джерел [9]. Цілком очевидно, наголошує А.М. Насонов, що в Перемишлі у IX-X століттях була могутня торгово-ремісничка знать. Великі перемишльські бояри були зацікавлені мати свого окремого князя і за допомогою своєї військово-політичної системи утримувати велику територію [10]. І така князівська верства за свідченнями Костянтина Багрянородного у хорватів дійсно була. Він, опираючись на старішу інформацію про Прикарпатську Хорватію, розповідає, що тут з VIII по X століття була власна князівська династія. Велика чи Біла Хорватія управлялася власними князями, які володіли великими центрами, такими як Звенигород, Галич, Теревовль й ін. Згідно зі свідченнями Костянтина Багрянородного можна припускати, що влада великого хорватського князя була незначною. У X столітті в час Костянтина Багрянородного, а тобто в 950-970 роках, Прикарпатську Хорватію очолював незалежний, ще не хрещений князь, влада якого простягалася від Карпатських гір до Причорномор'я, як це розуміли в Константинополі [11]. У 992-993 роках внаслідок поразки у хорвато-руській війні, Велика чи Біла Хорватія втратила свою політичну незалежність, про що пише П.Шафарик, опираючись на стародавній чеські джерела. Цьому досліднику ще в XIX столітті були відомі грамоти останніх хорватських князів, в яких наголошувалося, що Хорватія – самостійне князівство, а, починаючи з 993 року, Хорватія стала залежати від Русі, зберігши широку автономію, але не має права управлятися князем, нею від імені великого київського князя управляють хорватські бояри. Дані джерела, на жаль, більше вченими не досліджувались і про їх існування ми знаємо тільки із праці П.Шафарика "Слов'янські древності" [12]. Таким чином, до призначення Ростислава Хорватія, згідно з утвердженням київського князя Володимира Святославовича, була великокнязівським доменом, яким управляли бояри. Власне, це був час зміцнення могутності боярства в майбутній Галицькій Русі і особливо в Перемишлі, що видно з Галицько-Волинського літопису, в якому Перемишль зображений як стародавній боярський центр. Що стосується руської династії князів, які стали володарями Перемишля, то джерела не зафіксували якогось особливого в нім господарювання в час князювання Ростислава. Ростислав, віддавши управління боярам, сам подався князувати в Тмутаракань. Джерела відзначають, що певну, але не вельми активну господарську діяльність у Перемишлі проводив і Рюрик Ростиславович. Розквіт Перемишля розпочався із князюванням Володаря. Його називають дійсно господарем Перемишльської землі. Із діяльності Володаря у Перемишлі знаємо, що він побудував церкву св. Івана, в якій і був похований [13]. Період князювання Володаря Ростиславовича у Перемишлі ознаменувався багатьма монументальними спорудами. На території центральної частини міста був зведений двоповерховий княжий палац у сусідстві з новою церквою Івана. Місто було обнесене новими фортечними мурами. Був побудований кам'яний замок. Біля підніжжя замку було укріплено торгово-ремісничий посад. Населення, торгово-ремісничка знать були багатими, як свідчать археологічні джерела. Особливо інтенсивна торгівля велася з Візантійською імперією, оскільки в місті знайдена велика кількість візантійських речей. У час Володаря в місті процвітала ювелірна справа, обробка кольорових металів, кам'янообробна та деревообробна справи. Були створені купецька, ремісничка і гончарна гільдії. Володаря Ростиславовича дослідники вважають найбагатшим із Перемишльських князів [14].

П.А Раппопорт відзначає велику роль боярства у Перемишлі. Це пов'язано з тим, наголошує дослідник, що у сфері староруської державності Перемишльська земля потрапила пізніше до складу Русі, ніж близькі до Києва землі. Уже Володимир і його спадкоємці до Ярослава Мудрого тільки й знали про неї через данину, яку раз у рік в Київ привозили місцеві бояри. Що стосується внутрішнього управління, то до часу Ростислава ця земля була повністю в руках місцевого боярства. Болеслав Хоробрий намагався, захопивши Галичину, обмежити управління бояр. Однак, скарги бояр в Київ змусили Ярослава Мудрого знову повернути її до Київської держави шляхом великих військових кампаній в 1030 і 1031 роках. Як засвідчують археологічні дослідження, у X-XI

століттях Перемишльське боярство мало свої міста, добре укріплені замки, значні військові загони, які нічим не поступалися князівським. Їх вотчини, розміщені на гірських схилах Карпат, були неприступними для ворога. Перемишльські феодала, бояри були людьми дієвими і постійно добивалися відновлення своєї князівської адміністрації, а отримавши, робили все, щоб зберегти її. Уже Ростислав, опираючись на прикарпатську військову систему, зумів знову об'єднати усі землі стародавньої Хорватії аж до Причорномор'я. Його сини Рюрик, Володар були могутніми володарями Центральної Європи тому, що опиралися на місцевих феодалів, які ще раніше організували і централізували навколо Перемишля військово-політичну систему. Відновлення князівської влади автоматично відновило політичну систему Великої чи Білої Хорватії. Гірська країна Перемишльська, як наголошує Галицько-Волинський літопис, закрита горами і ріками, досягла при Ростиславовичах статусу держави європейської, що була міжнародними торговими воротами між заходом і сходом. Як бачимо із археологічних свідчень, Ростиславовичі добре дбали про обороноздатність Перемишльської землі. Польські археологи перераховують міста і фортеці, такі як Санок, Переворийськ, Любачів й ін., які у XI столітті були добре укріплені на берегах Вислока і захищали Перемишль від раптового нападу з боку Польщі. Велику роль форпосту Перемишльського князівства відігравало місто Ярослав, закладене Ярославом Мудрим. Ярослав прикривав шлях на Перемишль у разі раптового нападу з північного заходу. Усі ці міста унеможлилювали раптовий наступ польських військ на Перемишль. Ян Длугош відзначає, що Перемишль був дуже добре укріплений, у ньому стояв бойовий руський гарнізон і княжа дружина. Європейські джерела свідчать, що уже Ростислава Перемишльського європейські джерела титулували "DUX RUTENORUM" – князем руським, Рюрика Ростиславовича "DUCES RUTENORUM" – герцогом Русі. Володаря Ростиславовича європейські джерела титулюють "KONIG RUTENORUM", "REX RUTENORUM" – королем Гірської країни Перемишльської. П.А. Раппопорт вважав, що такий титул Володарю був наданий після його розгрому військ київського великого князя Святополка і угорського короля Коломана, а також за об'єднання території від Перемишля до Дністро-Дунайських гірл. Дослідник наголошує на значній могутності Володаря Ростиславовича і його ролі в політичному житті Європи [15]. В.Т.Пашуто теж вважав, що Галицька Русь в X-XIII століттях була одним із яскравих представників "загально-руських інтересів" як економічних, так і політичних у Центральній та Західній Європі [16].

Таким чином, Перемишльський центр був справді домінуючим і визначав політичне життя на всій території від Сяна до Подунав'я, і також відігравав велику роль у становленні та утвердженні Перемишльської державності на Прикарпатті.

Л і т е р а т у р а

1. Исаевич Я.Д. О древнейшей топонимии Прикарпатья и верхнего Побужья //Сб.Славянские древности. – К., 1980. – С.76-77.
2. Багрянородний К. Об управлении империей. – М., 1989. – С.375.
3. Dlugosz Jn. Opera omnia. – Cracovie, 1873. P.403-405.
4. Патерик Печерского монастыря. – Спб., 1911. – С.108.
5. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.30.
6. Линниченко И. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. – К., 1884. – С.61
Dlugosz Jn. Opera omnia. – Cracovie, 1873.
7. Рыбаков Б.А. Торговля и торговые пути. В кн.: История культуры древней Руси. – М-Л., 1948. – Т.1. – С.342.
8. Патерик Печерского монастыря. – Спб., 1911. – С.108.
9. Петигирич В.М. Из истории экономических и культурных связей Галицко-Волынской Руси в X-XIII вв. (По данным археологии). В.кн.: Славянские древности. – К., 1980. – С.156-157.
10. Насонов А.Н. Русская земля и образование территории древне русского государства. – М., 1951. – С.135-136.
11. Багрянородний К. Об управлении империей. – М., 1989. – С.375-376.
12. Шафарик П. Славянские древности. – М., 1848. – Т.1. – Кн.1. – С.234-237 /перевод О.Бодянского.
13. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.71.
14. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. (Раннеславянский и древнерусский период). – К., 1990. – С.103-104.
15. Роппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. – Л., 1967. – С.174-177.
16. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.214.

Легенда з “Повісті минулих літ” – “Про заклик Варягів на Русь” у дослідженнях російських і рядянських істориків

Староукраїнські літописи інформують нас про “прихід варягів в країну міст”. Однак, київські, чернігівські, волинські та галицькі джерела дуже поверхово зафіксували цей факт. В основному, як вважає сучасний Санкт-Петербурзький вчений І.Я.Фроянов, легенда “про запрошення варягів” була поширена в Північно-Східній Русі, а до території Русі-України вона не має жодного історичного відношення [1].

Із історичних джерел виринає факт, що північно-західні племінні об'єднання чудь, словени, кривичі вирішили самі внаслідок міжусобних війн пошукати за морем князя, який правив би ними і судив справедливо. Ці, до кого вони послали послів, проживали за морем і називалися на місцевій мові, яку використовували літописці, варяги-русь. Опісля, як наголошує літописець, усі проблеми вже разом розв'язували разом: русь(варяги), чудь, словени і кривичі. В заявах прибульцям наголошувалось, “що земля наша велика і багата, а порядку в ній немає.” І вирішили до них прийти зі своїми родами і всією Руссю три князі Рюрик, Трувор і Синеус. Вони стали володарями держави, яка складалася з Новгородської, Білозерської, Ізборстської земель, в яких почали князувати, як наголошує літописець – Рюрик, у Новгороді, Синеус на Біло-Озері, Трувор в Ізборсті [2].

Російські вчені XVIII та XIX століть, взявши до вжитку імперську термінологію Русь, вважали, що прибульці дуже швидко заволоділи і охопили своєю етноназвою всю територію від Балтики до Карпат, і це був “епохальний період в розвитку великої державності Росії, і цей період слід вважати закінченим у 862 році” [3].

Однак, уже український вчений М.Костомаров з цього приводу зауважував, що літописець XII століття розповідав про попередню епоху, яку оцінював з точки зору свого часу [4].

Російський вчений О.О. Шахматов, розглянувши дві політичні системи “південно-руську” і “північно-руську”, сказав, що “сказання про заклик варягів” – це пізніша вставка в літописи внаслідок комбінування джерелами [5].

У південно-руський літопис було вписано багато “північно-руських легенд” в другій половині XI - першій половині XII ст. за умов необхідності відображення певних політичних реалій [6]. Характерно, що радянський вчений Б.Д.Греков у монографії “Київська Русь” наголосив, що літописець Сильвестр використав свідчення Новгородського літопису “Про призначення Рюрика в Київ”, щоб оправдати призначення на великокнязівський київський трон киянами Володимира Мономаха [7]. Дослідник не відкидав, що внаслідок таких причин літописець переіначив стародавні легенди південно-західних земель (України), а можливо зовсім змінив історичний перебіг історії в південно-західних землях, використовуючи північно-руський історичний епос, який вміло припасував до політичних потреб свого часу [8].

Власне, така заміна текстів дозволила літописцю, оспівавши державність Новгороду, применшивши державність півдня, опісля піднести державність Києва, міста, яке очолило велику імперію і потребувало політичного підґрунтя як історичного, так і, в конкретному випадку, вокняження в ньому Володимира Мономаха. Саме з цією метою літописець переписав історію полян - “які сьогодні називаються русь”, історією північної Русі, випустивши всю політичну та соціальну історію полянського, себто Київського князівства, принизивши навіть самого засновника міста князя Кия, припускаючи, що той був не князем, а перевізником, таким чином вивисуючи династію варягів-рюриковичів. З цією метою він переніс головну історичну подію з півночі на південь, дуже суттєво змінивши початкову історію розвитку півдня, себто, згаданої в XII столітті України, її культури, мови.

У цей же час, літописець і цього не міг приховати, люблячи усе північне (варяжське), хоча і знехтував описом історичного розвитку Київщини, Волині, Галичини, розпочинає історію цих князів винятково з часу утвердження на цих землях рюриковичів. Складається враження, що історії у цих князів до рюриковичів не було. Однак, наголошує І.Я.Фроянов, Рюрик утверджується в Києві випадково внаслідок вбивства місцевих князів [9], які, як вважає київський дослідник М.Брайчевський, не були ніякими боярами Рюрика, як про це наголосив літописець, щоб виправдати вбивство Аскольда і Діра. Аскольд, наголошував М.Брайчевський, був могутнім правителем-каганом (царем), одним із наймогутніших володарів Східної Європи, одним із укладачів першого українського літопису, першим християнським володарем України-Русі. Трагедія християнського царя Аскольда, наголошує М.Брайчевський, полягає в підступності язичників як у самій державі, так і зовні. На цьому тлі треба розуміти релігійне протистояння, яке закінчилось трагедією і заміною панівної слов'янської династії на варяжську [10].

Характерно, що власне в цей час у Візантії існувало інше історичне світобачення виникнення державності на території України. Державність слов'ян, за свідченнями візантійських джерел, розпочалась з хрещенням їх в 860 році. Ця державність пов'язується з хрещенням царя Діра і утворенням у його царстві митрополії, яка уже в 860 році згадується серед митрополій Константинопольської патріархії [11]. Великий вплив Візантії на Україну-Русь в XII столітті і, зокрема,

на Київ, як культурний, так і політичний центр, змусив представників київської релігійної ієрархії шукати альтернативну концепцію державності.

Автори “Повісті минулих літ”, боронячи свої політичні та релігійні інтереси, шукали в “розповіді про запрошення варягів” не історичну істину, а політичні необхідності свого часу. Тому хронологічна плутанина не давала можливості зрозуміти всю історію Києва і племінного об’єднання полян зокрема. З літопису невідомо, однак, як ця історія без вставок північних легенд пов’язується з Новгородом, який як в етнічному, так і в культурному відношенні в XII столітті відрізнявся від Києва і Південно-Західної України-Русі. Проблеми Новгорода і норманів не були узгоджені літописцем з історичним ходом на півдні, зокрема, з історією Києва, що дає нам право наголошувати, що поляни, які стали називатися русами в XII столітті, залишились без права на свою власну історію із-за політичних амбіцій християнського літописця, який розкриває їх історію як русів, а їх полянської держави, як держави, сформованої варягами-русами [12]. Строкатість у літописанні виникла внаслідок того, що автор літопису дотримувався не історичної істини, а прислуговував певній політичній верхівці Києва. Слід віддати належне майстерності літописця, який легалізував появу норманів у Новгороді, а опісля в Києві [13].

Характерно, наголошує Б.О.Рибаків, що легенда “ про запрошення варягів” була популярна в Новгороді уже в XI столітті внаслідок намагання Новгорода вийти з-під влади київських князів. Широкі торгові зв’язки Новгорода зі Скандинавією, безумовно, сприяли цьому. Цей епізод історії, на думку дослідника, є цілком реальний і він свідомо пережитий північною Руссю [14]. Чому літописець в Києві так рішуче в XII столітті використав цей епізод з історії “чуді (фіно-угрів), словен новгородських, кривичів (предків білорусів)”, це ще довго буде вивчатися, однак ясно, що літописець любив свого князя, “вокняжившогося в Києві”, ревно підтримував його політичні інтереси й амбіції. Щоб оправдати його вокняжіння в Києві, літописець пояснив його прихід в Київ приходом варяжських князів.

Безсумнівно, що такий високоінтелектуальний літописець служив при особі не менш освіченого князя Володимира Мономаха, під час князювання якого і було вставлено в літопис “Сказання про призначення варягів” і проведена паралель про вокняження в Києві Рюрика і Мономаха. Безсумнівно, що з часу Володимира Мономаха починається систематичне переписування літопису. Однак, так вагомо, як це зроблено за Володимира Мономаха, літопис ніколи більше не перероблявся. Вчені не виключають й інших змін у літописанні в час його правління [15]. Цей фальшивий текст став причиною ідеологічних воєн українських і російських істориків, ідеологічним постулатом визначної ролі Новгорода-Москви в історичному процесі, імперських амбіцій, солодкої міфологічної стратегії новоявленої Росії, роль якої сьогодні в творенні міфосторіософських концепцій є провідною, особливо в Східній Європі та на Євразійському просторі [16].

Однак, якщо зазирнути в XI-XII століття і переосмислити “Сказання про призначення варягів”, то ми зрозуміємо, що новгородські та київські ідеологи того часу по різному розглядали “Сказання про призначення варягів”, знаходячи в ньому те, що відповідало їхнім, насамперед, політичним потребам. Для Києва XI-XII ст. при ослабленні його позицій в регіонах “Сказання про призначення варягів” відіграло роль об’єднувача київської імперії. Ця легенда-істина була актуальною і для Новгорода і могутніх васальних фіно-угрських князівств, що ним очолювалися [17].

У цей час в Києві ще надіялись на сильну політичну владу Володимира Мономаха, і появою сказання в Київському літописі літописець Сильвестр хотів нагадати про єдиновладдя в державі Рюрика, відновлення якого він вбачав після вступу на великокнязівський престол у Києві Володимира Мономаха [18].

Таким чином, “Сказання” використано в літописі на початку князювання Володимира Мономаха, його написання явно пов’язується з імперськими амбіціями київської панівної верхівки, яка намагалась відновити імперію, що в XII ст. почала занепадати [19]. Допикується “Сказання” в конкретний історичний час і пов’язується з конкретною історичною постаттю, Володимиром Мономахом [20]. Це сказання в час Володимира Мономаха було добре відоме киянам, оскільки поряд з ним розміщені тексти сказання про Кия, Щека і Хорива. Однак, “Сказання про заклик варягів” було використано політичною елітою Києва як оправдання незаконного вокняження на київський престол Володимира Мономаха, тобто, воно було необхідним з політичних мотивів на користь того політичного лідера, який влаштував панівну верхівку Києва, зорієнтовану на зміцнення імперських устремлінь Київського суспільства [21].

Л і т е р а т у р а

1. Фроянов И.Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов. – Вопросы Истории, 1991. – №1. – С.3.
2. Повесть Временных Лет (ПВЛ). – Ч.1. – М-Л., 1950. – С.18.
3. Современник, 1860. – Т.80. – Отд.1. – С.279.
4. Костомаров Н. Две русские народности Спб., 1907. – С.2-8
5. Шахматов А.А. Сказание о призвании варягов. – Спб., 1904.
6. Шахматов А.А. Разыскания го древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908. – С.289-340.
7. Греков Б.Д. Феодалные отношения в Киевском государстве. – М-Л., 1936. – С.170-171;
8. Греков Б.Д. Феодалные отношения в Киевском государстве. – М-Л., 1937. – С.170-171;

9. Фроянов И.Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов. – Вопросы Истории, 1991. – №1. – С.4.
10. Браичевський М. Аскольд-цар київський. Русь у ІХ ст. – К., 1975-1977;
Браичевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001. – С.7-43, 44-117.
11. Лихачёв Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. – М.-Л., 1947. – С.93,158.
12. Фроянов И.Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов. – Вопросы Истории, 1991. – №1. – С.6.
13. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. С.29, С.67.
14. Рыбаков Б.А. Начало Русского государства //Вестник МГУ, 1955. – №4-5. – С.74.
15. Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л., 1945. – С.211-213.
16. Ідзьо В.С. Фіно-угри та Київська Русь //Наукові Вісник Українського Університету. – М., 2000. – С.214-218
17. Фроянов И.Я. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов. – Вопросы Истории, 1991. – №1. – С.6.
18. Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л., 1945. – С.225-226.
19. Федака С.А. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (ХІІ століття). – Ужгород, 2000. – 45-124.
20. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права. – Спб., 1910. – С.144.
21. Фроянов И.Я. Киевская Русь. – Л., 1980. – С.172.

Українська держава в IX столітті під варяжською династією та її перший володар Олег

Утворення варяжською династією української держави (імперії) в IX столітті вписало на карту Центрально-Східної Європи ще одну значну політичну та торгово-економічну силу, з якою треба було рахуватися як в Європі, так і Азії.

Безсумнівно, зміцнення староукраїнської держави проходило під проводом визначного політичного діяча князя Олега, для якого будь-які засоби були придатними задля укріплення своєї влади від Карпат до Дніпра. Широкомасштабна діяльність і політична мудрість київського князя дозволили його сучасникам назвати Олега "Віщим".

Його далекі попередники на київському троні князі Кий, Дір, Аскольд чи навіть Рюрик були маловідомими політичними діячами, про їх діяльність збереглося обмаль письмових даних, хіба що в усній народній пам'яті, в абсолютно легендарній уяві літописців. Київський дослідник М.Брайчевський вважає, що Аскольд і Дір були реальними могутніми володарями України-Русі і вбивця Рюрик, який змінив династію в Києві, так нічим не проявивши себе в державному управлінні в Україні-Русі, пішов у небуття, не вшанований літописцем.

Трагедія християнського царя Аскольда, наголошує М.Брайчевський, полягає в підступності язичників як в середині держави, так і зовні. На цьому тлі треба розуміти релігійне протистояння, яке закінчилось трагедією і заміною правлячої слов'янської династії на варяжську, яка призупинила традиційний розвиток слов'янської державності. Олег, на думку дослідника, ставши київським князем, успадкував політичну традицію діяльності Аскольда і Діра. Намагаючись подобатися староукраїнському суспільству, князь Олег зразу по вокняженню в Києві розпочав задовольняти його політичні та торгово-економічні потреби [1].

Згідно зі свідченнями джерел, князь Олег постає перед нами реальним політичним володарем української держави, який активно підтримує політичні, економічні інтереси суспільства, опираючись на могутню військову організацію.

Власне від часу його діяльності до нас дійшли перші угоди староукраїнської держави з Візантійською імперією, достовірність яких підтверджується не тільки їх документальною реальністю, але й іншими іноземними та вітчизняними, в тому числі й археологічними, джерелами. Таким чином, можна наголосити, що великий князь Олег є першим могутнім володарем варяжської династії, діяльність якого конкретно направлена на об'єднання всіх володінь довкола Києва [2].

З'ясовуючи роль князя Олега в розвитку староукраїнської державності, М.С.Грушевський писав, що Олег, вибираючи Київ за столицю, враховував автохтонність українського етносу, його високий соціально-економічний та політичний рівень розвитку. В той же час, землі фіно-угрів, майбутня Володимиро-Суздальська Русь, тільки колонізувались українським етносом, військово-політичною організацією і в XI столітті перебували на значно нищому рівні соціально-економічного та політичного розвитку [3].

Без сумніву, концепція М.С.Грушевського щодо князя Олега виникла внаслідок безкомпромісності наукових теорій російської історіографії, яка взагалі не визнавала існування українського народу, не кажучи вже про перших українських політичних діячів варяжської династії, зокрема князя Олега [4]. Характерно, наголошував М.Чубатий, князь Олег розумів стародавні традиції в Подніпров'ї, дотримувався високого рівня політичної культури у відношенні до народів фіно-угрського, московського та варяжського [5]. Зауважимо, що таку точку зору поділяв визначний радянський історик М.Н.Тихомиров [6].

Другий радянський дослідник А.М.Насонов теж вважав, що Руссю в час князя Олега називали лиш південь, тобто, лиш землі України [7]. Стародавні літописи часу Олега теж термін "Русь" пов'язують винятково з Київською землею, а, тобто, з центром держави [8].

Таким чином, наголошує Б.О.Рибаків, у час Олега, який віроломністю військових походів знищує династію киевичів, яка правила Україною від епохи Юстиніана, та утверджує нову династію і назву стародавньої держави слов'ян – Русь [9].

Правління князя Олега Руссю-Україною подається джерелами в стилі опису варяжських саг, однак, візантійські джерела описують князя Олега як мудрого воїна і політика, тому на нашу думку, джерела, що свідчать про діяльність Олега, треба розділити на дві групи: староукраїнські (літописи), та зарубіжні візантійські, хазарські, мусульманські хроніки. До вітчизняних належать "Повість минулих літ" та "Новгородський літопис", які, як вважають дослідники, були написані одночасно [10]. Візантійські джерела описують нам князювання Олега в хроніці "Продовжувача Феофана" [11]. Арабські та персидські джерела імені князя Олега не згадують. Тільки Масуді, та Кембріджський документ з архіву каїрської Гкнізи згадують про руського князя Олега-"Хлгу", що, однак, не дає нам право пов'язувати це свідчення з Олегом київським із-за хронологічних розходжень [12]. Ще серйозніші хронологічні розходження в свідченнях про діяльність Олега знаходимо у Київському та Новгородському літописах [13]. Почнемо з імені Олега. Про те, що він був скандинавом, свідчить

літопис, який щоправда, подає нам його слов'янізоване ім'я Олег-Хелгу (святий). Характерно, що Олег спочатку називає себе то князем [14], то воєводою, опікуном малолітнього князя Ігоря [15].

“Повість минулих літ” називає дату смерті Рюрика 879 рік і наголошує, що в цей час Олег був утверджений князем у Києві. Характерно, що вбивство Аскольда і Діра - це теж справа рук Олега. Вокняжіння Олега пояснюється літописцем тим, що він з одного роду з Рюриком, але прямим спадкоємцем роду не являється. Як бачимо, київський літописець почерпнув цю інформацію з оточення Олега і тому детальніше описав його претензії на князювання. В подальшому літописець вже не сумнівається в Олегові, він постійно називає його “великим князем руським” [16].

Усі подальші джерела до кінця життя Олега називають його великим київським князем, який володіє і південною Руссю, і північною. Власне, його і можна назвати основним організатором великого походу в 882 році на південь. Як зауважує літописець, у 882 році зібрав Олег “варягів, чудь, словен, мерю, і всіх кривичів і захопив Смоленськ”, однак, не зумів зайняти Полоцьк, де місцева династія правила ще до часу Володимира. Утвердившись в Смоленську, Олег пішов походом на Любеч. Усі джерела свідчать, що похід був швидким і Київ був захоплений зненацька. Можливо, князюючи в Любечі, Олег готувався до походу на Київ, водночас уклавши з князями Аскольдом і Діром мирні договори. Очевидно Олег розумів, що малочисельна варяжська дружина не зможе воювати проти добре озброєного київського війська, тому застосував хитрість щодо князів Аскольда та Діра. Тільки за обставин раніше приятних стосунків з варягами вони довірили себе останнім. Хоча в Києві не могли знати, що варяги підступом захопили Смоленськ та Любеч. Однак, як наголошує літопис, Олег пояснив великі військові кампанії організацією походу на Візантію і що він іде війною не проти Аскольда і Діра, а проти Константинополя. В свідченнях джерел багато незрозумілого, однак ясно, що Олег зумів заспокоїти Київ до свого приходу і всі його появу трактували як наступ на Візантію. Характерно, що про вокняження хитрістю і підступністю Олега згадує і ал-Масуді, який називає Олега-ал-Олванг. Масуді розповідає, що Олванг почав правити в Києві услід за Діром. У нього багато володінь, велике військо і багато зброї. Він воює з Римом, франками, лангобардами та іншими народами з мінливим успіхом [17].

Політична ситуація в час вокняження Олега в Києві була, як бачимо з джерел, стабільною. З печенігами був укладений мирний договір, з Хозарією встановилися стабільні торгово-економічні відносини, з Візантією навіть союзні, якщо врахувати, що в 860 році Аскольд і Дір прийняли християнство з Візантії. Тому зміна династії практично вимагала продовження тієї політичної лінії, яку проводила попередня династія. Однак, Олег, утвердившись великим київським князем, розпочав щодо сусідів досить агресивну політику. Володіючи всіма фіно-угрськими племенами, чудь, меря, слов'янами кривичі, словени новгородські, Смоленськом, Любечем, Києвом, Олег дуже швидко узалежнив від Києва всі слов'янські князівства до Карпат, окрім хорватів, які, як наголошує літописець, були йому “толковинами”, тобто союзниками. Власне, об'єднавши Україну-Русь з Новгородським, Смоленським княжіннями, фіно-угрськими народами майбутньої Володимиро-Суздальської землі, фіно-угрськими народами, які проживали від Уралу до Балтики, Олег, утвердивши столицю своєї імперії в Києві, організував державу за принципом абсолютної влади, тому джерела заслужено називають його першим каганом руським. Безсумнівно, за таких обставин політична роль такого могутнього і войовничого володаря стала помітною як в Європі, так і в Азії.

Як наголошує літописець, першими Олег приєднав полян і древлян, а опісля розпочав хозарську війну, яка тривала з 884 до 885 року. В цей час Олег звільняє з-під влади Хозарського каганату сиверян і радимичів, направляє свої військові походи на Дністер та Південний Буг, де проживали уличі й тиверці та підкоряє їх Києву. Не зумів він побороти волинян і хорватів, які, однак, в наступних війнах з Візантією були його союзниками. Як бачимо, Олег у 886-887 роках об'єднав у єдину військово-політичну українську державу народи з різними ступенями феодального васалітету і став її першим правителем-каганом [18].

За таких обставин цікаво глянути на державу Олега з точки зору народів, які в неї входили. Як бачимо, основою держави були українські племінні об'єднання: поляни, сиверяни, древляни, уличі, з більшою політичною автономією - хорвати, волиняни. Всі ці племінні об'єднання і сьогодні вважаються родоначальниками українського народу [19]. Кривичі зі своїми політичними центрами Полоцьком та Смоленськом, радимичі, слов'яни ільменські - їх слід вважати предками білоруської народності [20], а фіно-угрські народи чудь, меря, єсьм, мурома, корела, єм та інші на українському і білоруському політичному та культурному спадку кристалізували російський народ [21].

Чернігів і Переяслав на федеральних засадах підкорявся Олегу, на що наголошено в “Договорі Олега з греками”. В такому ж становищі був Полоцьк, очевидно, і Новгород [22].

За таких обставин вся військово-політична система цих територій була підкорена великим київським князем Олегом, що дозволило йому за короткий час розв'язувати одночасно русько-хозарські та русько-візантійські торгово-економічні та політичні проблеми, що ще потребує подальшого дослідження [23].

М.С.Грушевський, опираючись на свідчення Я. Длугоша, вважав, що така політична діяльність Олега не була випадковістю, на його думку, це була традиційна політика київської правлячої династії від Кия до Діра, і до Олега. Приймавши Київ, Олег доклав усіх сил, щоби забезпечити свою

державу стабільними торгово-економічними та політичними договорами з Візантійською імперією, таку ж політичну діяльність він проводив і щодо Хозарського каганату [24]. Цим цілям слугували його військові походи і опісля укладені "договори з греками". В них були зацікавлені і Візантія, і Русь. Олег вибрав дуже зручний момент, оскільки Візантія в цей час вела війни з Арабським халіфатом. Дослідники припускають, що договір Олега з Візантією був не тільки торгово-економічний, але й політичний, і що Олег внаслідок такого договору, ставши союзником Візантії, долучився до війни з Арабським халіфатом [25].

Творець Української імперії, один із яскравих представників варяжської династії в IX столітті, великий князь київський Олег, згідно зі свідченнями київського і новгородського літописів, помер "від укусу змії" в 992 році, залишивши створену ним велику імперію князю Ігорю, яка, хоч і з нечіткими політичними обрисами, однак, стала тією державою, яка служила взірцем усім наступним київським володарям скандинавської династії, і розквіт якої припадає на XI - першу половину XII століття та функціонує до XIV століття [26].

Л і т е р а т у р а

1. Брайчевський М. Аскольд-цар київський. Русь у IX ст. – К., 1975-1977; Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001. – С.7-43, 44-117.
2. Карамзин М.Н. История государства Российского. – М., 1988. – Т.1. – Кн.1. – С.74-87. Соловьёв С.М. Сочинения. – М., 1988. – С.131-138. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1949. – С.131-138.
3. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1913. – Т.І. – С.184-226, С.388-436.
4. Новосельцев А.П. Образование древнерусского государства и его первый правитель. – Вопросы Истории. – М., 1991. – №2-3. – С.17.
5. Чубатий М. Княжа Русь-Україна, та виникнення трох східнослов'янських націй. – Нью-Йорк-Париж, 1964. – С.18-60.
6. Тихомиров М.Н. Происхождение названия "Русь" и "Русская земля". – Советская этнография, 1947. – №6-7.
7. Насонов А.Н. "Русская земля" и образование территории Древнерусского государства. – М., 1951.
8. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – М., 1962. – Т.І. – С.338, 341, 371; Т.ІІ. – Спб., 1908. – С.284, 285.
9. Рыбаков Б.А. Мир истории. – М., 1984. – С.63, 67.
10. Новосельцев А.П. Образование древнерусского государства и его первый правитель. – Вопросы Истории. – М., 1991. – №2-3. – С.4.
11. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. – Bonn., 1838. – S.707.
12. Прокопштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981. – С.82.
13. Бережков Г.П. Хронология русского летописания. – М., 1963.
14. ПСРЛ. – Т.І. – С.33; Т. ІІ. – С.23.
15. Новгородская летопись. – С.107.
16. Golb N., Pritsak O. Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Centru. – Itaca-Lnd, 1982. – P.114-119.
17. Ал-Масуди. Промывальни золота. – Париж, 1864. – Т.ІІ. – С.144; Т.ІІІ. – С.63с-64 .
18. Новосельцев А.П. Образование древнерусского государства и его первый правитель. – Вопросы Истории. – М., 1991. – №2-3. – С.14-15.
19. Ідзьо В.С. Слов'янські культурно-племінні утворення на території України та суміжних землях в VI-VII століттях н.е. та на передодні становлення централізованої Української держави в IX-X століттях //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.81-84.
20. Ідзьо В.С. Формування українського народу та української мови за свідченнями філологічної та історичної науки ("Древнерусская народность, древнерусский язык"- до питання сучасного міфотворення) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.67.
21. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI-X століттях (До питання етнотворення російського народу та взаємовідносин українців та росіян в стародавні часи) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.57-61.
22. ПСРЛ. – Т.І. – С.122-124; Т.ІІ. – С.106-108.
23. Ідзьо В.С. Слов'янські культурно-племінні утворення на території України та суміжних землях в VI-VII століттях н.е. та на передодні становлення централізованої Української держави в IX-X століттях. Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.81-84.
24. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1913. – Т.І. С.408-412.
25. Новосельцев А.П. Образование древнерусского государства и его первый правитель. – Вопросы Истории. – М., 1991. – №2-3. – С.16-17.
26. Федака С.А. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород, 2000. – С.45-124.

Суспільні відносини та стани в Українській державі в IX-XIII століттях

Досліджуючи суспільні відносини та стани в Українській державі в IX-XIII століттях, доводиться відтворювати картину розвитку феодального українського суспільства за численними джерелами та за допомогою археології, щоб зрозуміти, як формувалась українська суспільна культура, стани суспільства.

Слід наголосити, що пам'ятки писемності й археології є багатомісним нашаруванням суспільних відносин, вони більш-менш простежуються з VI-VIII століть і яскравіше проявляються в IX столітті, тобто в час формування централізованої української державності.

Яскравою пам'яткою українського суспільства є "Руська Правда", яка дійшла до нас з XI століття, однак, як зауважують вчені, засадами своїми сягає глибоко в попередні епохи [1].

Згідно зі свідченнями "Руської Правди" наймогутнішим і привілейованим станом староруського суспільства є озброєні "мужі"- рицарі, які інколи ворогують між собою, що вимагало закону в суспільстві та судочинства. Часто згадується найнища верства суспільства - челядь, залежна від усіх панівних станів староруського суспільства. До складу челяді входять не тільки раби, але й закупи, холопи. Вся "Руська Правда" за своїм улаштуванням є архаїчним нашаруванням законів і, очевидно, є продуктом старого ладу, який ще був живучим в час централізованої української держави в IX-XII століттях.

Основним законом "Руської Правди" є захист прав великих землевласників, кращих людей - князів і бояр, які уособлюють найвищий клас староруського суспільства. Нищими за рангом є купці-гості. Елітою суспільства, яких захищає "Руська Правда", є посадники, тисячники, соцькі, десятники, нарочисті мужі та проста чадь, сільські люди.

За образу великих бояр та їх дружин, згідно з "Руською Правдою", слід заплатити штрафу 250 гривень, менших бояр - 150 гривень, нарочатих міських людей - 22 гривні, сільських людей чи чаді - 17 гривень [2].

Б.О.Рибаків наголошує, що "Руська Правда" насамперед захищає великий князівський домен. Власність київського князя була повсюдно в Україні-Русі. Він володів не тільки окремими землями з містами, але й князівствами, інколи й боярами і селянами, які працювали на задоволення потреб князя [3].

Слід наголосити, що українська церква з часу її організації теж починає володіти великим майном, і "Руська Правда" ревно захищає і її інтереси, як власника. Князь наділяє першого митрополита великою власністю, щоби підняти його до того рівня, який займали удільні князі та бояри. Цілком очевидно, що українська знать в той час без великих володінь не мислилась [4].

Услід за боярами, як наголошує "Руська Правда", організувати сільськогосподарське життя на своїй землі мають право дружинники. Тут же є окрема стаття, яка захищає власність общинників і сільського населення. З "Руської Правди" нам відомо про три основні прошарки сільського населення: селяни-общинники, незалежні селяни від князя зі своєю землею, інші вільні общинники, які працюють на землі князя, і треті, залежні від князя внаслідок боргів тощо і працюючі на його землі.

Челядь відома в староруському суспільстві протягом усього часу функціонування староруської держави, а тобто з IX по XIII століття [5].

"Руська Правда" трактує термін "челядь і челядин", що означало в староруському суспільстві - наймит, який працював за певну плату у господаря і повинен був виконувати свої повинності. "Руська Правда" називає ще челядина повного, це особа, яка змушена бути пожиттєвим наймитом. У подібному становищі знаходиться і закуп, який може викупитися, однак, може перетворитися в холопа.

Нижчим за рангом був холоп, людина, яка попадає в залежність від князя, боярина за велику крадіжку, однак, холоп - це ще одноплемінник, не раб.

Раб за свідченнями "Руської Правди" - це особа, яка внаслідок тяжких злочинів або військового полону, як трофей, потрапила у рабство. До числа рабів слід віднести рядовичів [6].

Таким чином, основна кількість вільного населення з великими правами, як це констатує "Руська Правда", є смерди, яких вчені вважають вільними членами староруського суспільства [7].

Особливу групу населення складають ізгої, які можуть бути як серед князів, так і вільних общинників. "Руська Правда" знає ізгоїв міських і сільських. Ізгой людина вигнана з суспільства за зраду і повинна за короткий термін покинути суспільство [8].

Особливу групу людей також становлять пущеники, задушні люди і прощеники. Пущеники задушні люди, це холопи, які за якісь заслуги відпущені на волю. Пущеники, як наголошує "Руська Правда" це прощеники, яким прощені їх гріхи і вони відпущені на волю церковною владою [9].

У висновок даного дослідження, хотілось би наголосити, що Українська держава в IX столітті - це збалансована в правовому відношенні країна, яка будує відносини своїх станів на законах, відомих в X-XI століттях, в міжнародному правовому законодавстві під назвою "Руської Правди" [10].

Безсумнівно, що сучасники “Руської Правди”, літописці, надто ідеалізували правові відносини в Українській державі в IX-XIII століть. Однак, як бачимо через призму тисячолітньої історії розвитку законотворчих процесів, закони “Руської Правди” і сьогодні можуть послугувати при побудові правової української держави.

Л і т е р а т у р а

1. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.121.
2. Хлебников Н. Общество и государство в домонгольский период русской истории. – Спб., 1972. – С.23-35.
3. Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X-XII вв. //Советская Археология. – М.-Л., 1940. – №6. – С.227-257.
4. Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1901. – Т.1. – С.328-329.
5. Пресняков А.Е. Княжое право в древней Руси. – Спб., 1909. – С.286-289.
6. Ключевский В.О. Происхождение крестьянского права в России (Опыты и исследования) //Сборник трудов. – I. П., 1919. – с.193-194.
7. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.217-225.
8. Сергеевич В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права. – Спб., 1910. – С.558-559.
9. Бахрушин С.В. К вопросу о крещении Киевской Руси Историк-марксист. – М., 1937. – №2. – С.66-67.
10. Русская Правда. Карамзинский список.

Політичні та релігійні взаємовідносини України-Русі з Візантійською імперією в IX-X століттях та в час прийняття християнства великим київським князем Володимиром Святославовичем

Політично, як відомо із візантійських джерел, безпосередніми сусідами Візантійської імперії в VI-VIII століттях стають слов'янські князівства Східної Європи. Власне в цей час вони широко знайомляться з візантійським християнством, однак зближення релігійних культур, яке розпочинається в середині IX століття, із-за внутрішніх політичних нестабільностей в Україні-Русі триває ціле століття.

Хоча, як напрошуються висновки після аналізу наявних джерел, візантійська політична і релігійна еліта з самого початку знайомлення зі слов'янами, їх культурою та релігією виношувала плани християнізації слов'ян.

З політичною централізацією України-Русі в IX столітті візантійський культурний та релігійний вплив стає відчутнішим. З цього часу історія України-Русі висвітлюється ширше на шпальтах візантійських джерел. В основному це торгіві та політичні взаємовідносини, однак, в середині IX століття Візантійська імперія закладає основи релігійних зв'язків з могутнім східним сусідом Україною-Руссю.

Ці події описуються у зв'язку з військовим нападом Русі на Візантію внаслідок торгово-політичних суперечок Константинополя і Києва. Про це ми дізнаємося із свідчень константинопольського патріарха Фотія. Він очевидець цих подій, звертається до своєї християнської пастви з релігійною проповіддю, яка повинна була заспокоїти наляканий Константинополь. Патріарх Фотій закликає імператора та візантійське суспільство до мирних переговорів з грізними та войовничими слов'янами. З його проповіді ми дізнаємося, що причиною нападу русів є не дотримання договору, який уклав імператор. Патріарх Фотій наголошував, що коли приплили варварські кораблі, наповнені воїнами з грізно піднятими мечами, ми зрозуміли, що ті, яких ми за невеликі провини пригнічували, і за мале повертали в рабство, прийшли, щоб відомстити нам за наші борги... "Вони найшли на нас, як морська хвиля, і знищили живих на цій землі, як польовий звір траву..."

Напад слов'ян на Константинополь нам описує і Венеціанська хроніка Іоана Дьякона, згідно свідчень якої слов'яни не змогли взяти Константинополя, "непереможне місто", пише Іоан, залишилось цілим, однак слов'яни розгромили передмістя наскільки змогли і перебили народу теж наскільки змогли. Розгром околиць Константинополя був здійснений менше, ніж за тиждень. Імператору Михайлу, як розповідає патріарх Фотій, нічого не залишилося, як з могутнім народом "Рос" укласти договір "миру і любові". 25 червня флот русів покинув царгородську гавань так швидко, як і з'явився. "Повість минулих літ" теж згадує про похід флотилії київського князя Аскольда в 866 році.

Візантійський патріарх Фотій разом з імператором Михайлом не тільки "всю ніч молився" під час облоги Константинополя русами, але й організував урочистий хрестовий хід з церковним співом псалмів попід стінами міста, щоб підбадьорити воїнів. Власне це, як підкреслював у своєму описі патріарх Фотій, і врятувало Константинополь від "скіфів-язичників".

Як бачимо, морські походи київського князя Аскольда на Константинополь відбулися в 860 і 866-867 роках, хоча "Повість минулих літ" датує їх 866 роком, а літопис Новгородський 854. Хронологічні розбіжності очевидні, тому ми спробуємо з'ясувати це питання, оскільки воно безпосередньо пов'язується з першим хрещенням України-Русі.

В "Окружному посланні" 866-867 років патріарх Фотій сповіщає про "хрещення народу Русь". Тут же він характеризує щойно хрещений народ як самостійний і войовничий. В "Окружному посланні" розповідається не тільки про сам факт хрещення України-Русі, але й обумовлюються політичні взаємовідносини, які в подальших століттях відобразилися в договорах між Візантійською імперією і Україною-Руссю. Патріарх Фотій наголошує, "що, замінивши язичницьку релігію християнською, Русь прийняла єпископа і з ворога перетворилася в союзника, пообіцявши Візантії військову допомогу".

Свідчення патріарха Фотія підтверджуються "Життєписом імператора Михайла", який "встановив дружбу і згоду, і переконав русів хреститися".

Візантійський історик XV ст. Георгій Кедрин пише, що "народ скіфський, так він називає українців, прислав в Царгород посольство, і просив святого хрещення, яке і отримав".

Візантійський імператор Костянтин Багрянородний згадує "Руську єпископію" серед єпархій Константинопольського патріархату. З його свідчень можна зрозуміти, що "Руська єпископія" знаходилася десь на окраїні імперії. Характерно, що "Церковний Статут" великого київського князя Володимира теж коротко згадує про хрещення України-Русі при патріархові Фотії.

Про хрещення України-Русі при князях Аскольд і Дірі згадує і Никонівський літопис. Цей текст тотожний із текстом "Повісті временних літ". Однак, тут говориться і про укладення миру греків з русами і про те, що "Василій приложив багато зусилля, щоб хрестити Русь і просив архієреїв, щоб схвалили хрещення Русі і послали в Русь єпископа". Характерно, що із свідчень грецького Паралипомена Зонари випливає, що "руси зволікали з хрещенням". Також зауважимо, що очевидно

спочатку хрестились князі і частина князівської дружини. Це дозволило в подальшому нормандським князям-язичникам здійснити переворот і відновити язичницьку віру.

Протидія християнству в Україні-Русі, очевидно, була наслідком насильницького хрещення Візантією Болгарії та інших народів. З 962 року після коронації папою римським в Римі на імператора Оттона I кристалізується ще одна імперія - західна. Обидві імперії звертають свій погляд на слов'янський схід з метою хрещення слов'ян відповідно зі своїм західним і східним обрядом. Тому язичництво епохи Святослава – це свідомо політична позиція України-Русі, яка власне і консолідує Україну-Русь. Святослав більше релігійний політик, ніж правитель держави. Це видно із взаємовідносин сина язичника і матері християнки. Політичні устремління Святослава – це збереження стародавніх політичних і релігійних традицій України-Русі на противагу зростаючому впливу християнства. Політична та релігійна доктрина княгині Ольги полягає в залученні України-Русі до християнського світу з його релігією, культурою, традиціями. Переговори між князем язичником і княгинею християнкою не дають ніякого результату, кожна сторона залишається на своїй позиції. В цей же час проти язичника Святослава з метою відновлення християнської єпископії в Україні-Русі збираються всі військові сили Візантійської імперії. Очолює візантійське війська сам імператор Іоан Цімісхій, полководець рішучий і досвідчений. Після кровопролитних битв в Болгарії в Доростолі 971 року відбулася особиста зустріч між князем Святославом та імператором Іоаном Цімісхієм, так детально описана Львом Дьяконом. Договір обумовлював допомогу України-Русі Візантійській імперії і збереження умов попередніх договорів. Що стосується християнства, то нам нічого не відомо з цього приводу.

Таким чином, із проаналізованих нами джерел відомо, що Україна-Русь була зацікавлена в добросусідстві з Візантійською імперією.

Візантійська імперія в IX ст. панувала на Чорному та Середземному морях, тут в Константинополі сходились шляхи світової торгівлі, культури та релігії. В цей час візантійська імперія межувала з Україною-Руссю по морю. В Константинополь з Дністра, Дніпра, Дону прибували купці, які пізнавали візантійську культуру, також християнство. Столиця Константинополь з численними храмами вражала русів. Легенди про Візантій-Константинополь та його багатство поширюються і в Україну-Русь разом з християнством. Так, у Києві стає відомо, що Костянтин Великий отримав імператорську корону безпосередньо із рук ангела. Всі ці реліквії зберігаються в святій Софії і настільки священні, що імператор може одягнути їх тільки з благословення патріарха. Патріарх, однак, друга особа в державі. В цей же час політичні та релігійні відносини Візантійської імперії з Римом напружені, оскільки імператор і патріарх вважають себе владиками всього християнського світу і християнської церкви. Римський папа для них всього лиш єпископ, перший єпископ всього християнського світу, але після візантійського імператора - друга особа в християнському світі, патріарх константинопольський - третя.

При Костянтині VII був створений Статут Візантійського двору, своєрідний статус усіх державних і релігійних чиновників Візантійської імперії. Перше місце в цьому переліку займав сам імператор та співправителі. Другим ішов папа Римський, який титулувався "Первозваний друг імператора", третім - патріарх константинопольський, який був названий "Другим після папи". Далі ішли митрополити та єпископи відносно табеля рангів, яких було 92. Таким чином, в час єдності християнської церкви папа займав перше місце і в християнській ієрархії, а опісля нього друге місце належало патріарху константинопольському.

Без сумніву, що в Києві в час Святослава все це знали, і розумний князь враховував позицію християнства у власній країні. Як відомо, в його власній дружині були християни і в посольстві в Константинополь до імператора Костянтина VII на чолі з княгинею Ольгою були присутні його представники. Як наголошувалось вище, в плани матері щодо християнізації України-Русі він був посвячений. Вчені припускають, що старший син Ярополк був висвячений бабкою на християнина, що підтверджує його одруження з гречанкою-черницею. Однак, політична діяльність змусила його в якийсь політичний момент навіть проводити гоніння на християн. В його час християнська партія, яка концентрувалась навколо княгині-християнки Ольги, була сильна, відіграла велику роль в державних та торгово-економічних справах. В Києві відчувалося зміцнення позиції християн, і княгиня Ольга добре обдумувала хрещення України-Русі і перетворення християнства в релігію всієї держави. Всі ці її плани, очевидно, були предметом переговорів з імператором Костянтином. Її визначеність в християнстві доведена самим хрещенням в Константинополі 946 року.

Християнська княгиня Ольга та події, що розвивалися в Україні-Русі після її хрещення, привертають увагу дослідників і аналітиків. Як відомо із джерел, посольство княгині Ольги, "архонтиси русів" з релігійних питань прибуло в Константинополь на початку вересня 946 року. Оточення княгині було великим. Візантійські джерела наголошують, що воно складалося з 10 особливо приближених до княгині осіб, серед яких її племінник, імені якого не названо. Далі названо 22 посла від руських князівств, серед них декілька послів князя Святослава. Далі 42 купці, це свідчить, що торгово-економічним відносинам княгиня приділяла велике значення. Серед свити княгині Ольги було три перекладачі. В її найближчому оточенні було 16 візантійок. В складі посольства був і священник. За свідченнями княгині Ольги, на прийом імператора вона очікувала

дуже довго. Перед “архонтисою русів” вибачились, що княгиня сприйняла за образу. Однак, чиновники імператора намагалися за цей час як слід показати княгині Ользі Константинополь з його палацами, оборонними мурами, церквами, торгово-ремісничими центрами.

9 вересня 947 року в тронному залі палацу відбувся імператорський прийом, який закінчився парадним обідом в честь “архонтиси русів” і її посольства. Прощальний прийом та обід 18 серпня був теж дуже урочистий. Самого ходу переговорів нам прослідкувати не вдалося, оскільки відсутні будь-які джерела, однак відомо, що княгиня Ольга була не дуже задоволена ними. Очевидно в цей час військова допомога Русі Візантії не дуже була потрібна. Що ж до хрещення Русі, то імперія, знаючи що при владі в Україні-Русі стоїть могутній язичницький князь Святослав, теж не бажала втягувати себе в переговори з княгинею, знаючи, що це загрожувало війною з Руссю. Всі ці міркування базуємо на прощальних словах княгині Ольги патріарху: “Люди мої і син мій - язичники, хай збереже мене бог від всякого зла”. Це підтверджує, що основною метою переговорів було хрещення України-Русі. Сам факт хрещення “архонтиси русів” імператором цьому теж підтвердження. Що ж стосовно хрещення самої княгині та прийомів імператором з імператрицею, то це теж носило чисто політичний характер. Слід наголосити також, що княгиня Ольга зробила пожертву в соборі святої Софії, що було відображено в джерелах XII століття. Пожертва складалась з великого золотого тареля, оздобленого дорогоцінним камінням та перлами, і була, як вважають вчені, хрестильною жертвою княгині. При хрещенні княгиня Ольга отримала християнське ім'я Олена. Відомо, що ім'я Олени княгині дали не випадково, Оленою називалась мама Костянтина Великого. Вона була християнкою при сині язичнику Костянтині. Власне та стародавня Олена докладала зусиль для утвердження християнства в Римській імперії. Ось таке завдання отримала християнка Олена від Константинополя, повертаючись у свою державу, якою правив її син язичник.

Як бачимо, союз встановлюється, що видно із подальших дій княгині-християнки Ольги-Олени. Опісля в 961 році імператор Роман просить допомоги проти арабів та нападів норманів, і княгиня Ольга посилає київське військо на допомогу імперії. Однак, мова про хрещення України-Русі Візантією не іде, оскільки та веде кровопролитні війни. За таких політичних реалій 969 року помирає велика княгиня Ольга. Літописець в “Похвалі Ользі” порівнює княгиню-християнку Ольгу-Олену “зі світлим місяцем вночі, зіркою перед християнським світанком України-Русі...”

Політичні міжусобиці Ярополка і Володимира добре досліджені в українській та зарубіжній літературі. Перемога Володимира, на нашу думку, була цілком логічною, якщо повірити, що Ярополк був християнином, одруженим на грекині, намагався утвердити християнство і тим самим виконати заповіт бабки Ольги про християнізацію Русі. А цьому опиралося тоді язичницьке суспільство та дружинна верства князя Володимира. Аналіз джерел дає підстави наголошувати, що перемога Володимира над Ярополком - це чергова перемога язичництва над християнством, що потребує подальшого перегляду та аналізу джерел.

Проте, утвердившись в Києві політично, князь Володимир побачив недосконалість язичницької релігії. Спочатку він почав реформувати язичництво, однак, добре вивчене історичною наукою, реформування закінчилось провалом. Другий етап Володимирового сходження до християнства - це винесення релігійного питання на розсуд усього староукраїнського суспільства, відоме з джерел як “вибір віри”.

Довгий процес вибору віри та дискусій призвело до того, що панівною елітою за основу було вибране почесне візантійське християнство. Як бачимо, язичницький пантеон Володимира потерпів крах. Володимир зауважив, що вже довгі віки християнство функціонує в Києві цілком легально. Частина його бояр, купців та дружини вже хрещена. Великокнязівська влада активно вступає в тісні торгово-економічні та політичні зв'язки з християнськими країнами західної та південної Європи. В цей час під впливом християнства змінюється світобачення українського народу, стара віра не витримує конкуренції з християнством. Новий час християнства змушує великого київського князя Володимира розглянути всі державні віри і з'ясувати їх придатність для повсякденного функціонування в державній системі України-Русі. Літописець відзначає, що Володимир “християнством просвітив Русь, вивів її з темряви язичництва”.

Однак, якщо ретельно проаналізувати “вибір віри князем Володимиром”, то видно, що він з самого початку схилився до візантійського християнства. Загравання князя Володимира з Візантійською імперією розпочалось одночасно з утвердженням його в Києві. Як відомо із джерел, вже тоді великий київський князь Володимир продумував плани зближення і політичного і релігійного з Візантією. Надання допомоги Візантійській імперії було постійно пов'язане з династійним шлюбом і, нарешті, будучи в безвихідному становищі, імператор Візантії дав згоду на шлюб своєї сестри Анни з язичником Володимиром за умови його хрещення, як політичного діяча, і держави, яку він очолював. Однак, дипломатія Візантії була гнучкою і, щоб остаточно утвердити свої політичні амбіції, Володимир завойовує візантійський Херсонес і погрожує Константинополю. Як бачимо із аналізу джерел, Володимир наполегливо домагається візантійського християнства і шлюбу з сестрою імператорів Анною. Династійні шлюби в той час мали велику вагу, вони сприяли як політичному, так і релігійному зближенню. Тому Володимир продовжував активну зовнішньополітичну діяльність з метою не тільки прийняття християнства, але й династійного

зближення з політичною верхівкою Візантійської імперії. Політична діяльність Володимира пов'язується з ходом подій в Європі. Як відомо, саме тоді німецький король Оттон I приєднав до своїх володінь значну частину Італії і проголосив створення Священної Римської імперії. Оттон II зумів організувати свою християнську державу і поширити її владу на всю Західну Європу.

Володимир розумів, що на заході від володінь його держави набирає сили Західно-Римська християнська імперія, на Південному-Сході процвітає Візантійська християнська імперія. Головні політичні відносини України-Русі пов'язані як з Візантійською, так і з Західно-Римською імперіями. Встановлення династійних зв'язків було важливою і необхідною частиною зовнішньої політики християнських держав та політичних діячів Європи.

Цілком очевидно, що в Україні-Русі було відомо, що в 968 році письменник і дипломат, єпископ Лютпранд прибув у Константинополь як посол, щоб домовитися з імператором Візантії Никифором Фокою про шлюб візантійської принцеси з сином Оттона I, майбутнім імператором Оттоном II. Імператор Никифор Фока категорично відмовив, наголосивши, що про шлюб між принцесою, народженою в пурпурі, і королем варваром “ не може бути й мови”. Оттон, на думку імператора Візантії, король варварів, не може бути чоловіком благородної принцеси. Єпископ Лютпранд намагався доказати можливість такого шлюбу, наголосивши, що внучка імператора Романа старого була по шлюбі дружиною болгарського царя Петра. Відмовивши, імператор Никифор Фока давав зрозуміти католицькому єпископу, що християнський король Оттон нічим не кращий від варваря-язичника. Ми прекрасно розуміємо відмову візантійського імператора, вона політично-релігійна. Йдучи на розрив з західним християнством, правляча еліта Візантійської імперії протиставляла їй свою власну політичну і релігійну систему, яку вважала за основу християнства. За таких політико-релігійних відносин з Західною Європою помирає через рік імператор Никифор Фока. Новий імператор Іоан Цімісхій проводить гнучкішу політику з Західною Європою. На нове звернення Оттона I імператор Іоан Цімісхій пропонує йому в дружини свою племінницю Феофану і Оттон I згоджується. Шлюб Оттона II був урочисто скріплений папою в Римі 14 квітня 972 року.

Все це було відомо і в Україні-Русі, тому політична і дипломатична діяльність Володимира Святославовича в контексті нашого аналізу цілком стає зрозумілою. Великий князь київський теж проводить політичне та релігійне зближення з Візантійською імперією з метою встановлення династійної спорідненості. Всі деталі цього політичного та релігійного єднання проаналізовані вченими, тому тільки наголосимо, що Володимир зумів внаслідок військової дипломатії та натиску на ослаблену імперію поріднитися з візантійськими імператорами. Царівна Анна, яку так без успіху сватав імператор Західно-Римської імперії, стала дружиною великого князя України-Русі, Володимира Святославовича.

Безсумнівно, що діяльність Анни в Україні-Русі потребує ретельного дослідження. Згідно зі свідчень хроністів, Анна побудувала в Україні-Русі багато церков. Усі свідчення нашого літопису про царівну Анну зводяться до прохання братів Василя і Костянтина їхати в Україну-Русь: “Може що оберне тобою Бог Руську землю до покаяння, а від Грецької землі відверне жажливу війну”.

Джерела сповіщають, що з принцесою Анною прибули вишукані візантійці та візантійки, а також священики з Херсонеса. Для царівни Анни було відведено окремий палац, виділена прислуга для її релігійної та політичної діяльності. Отже, хрещення України-Русі, шлюб Володимира Святославовича з принцесою Анною - політичні та релігійні акти, продумані всесторонньо і в деталях, безсумнівно, європейського чи світового масштабу. Кожна деталь збережена для нас літописцем з метою засвідчити факт світового значення - прийняття християнства Україною-Руссю. Цей факт яскраво наголошує, що в Східній Європі зміцніла велика держава, скріплена владою християнського володаря і вірних громадян-християн. Саме хрещення і шлюб з візантійською принцесою Анною можна назвати кульмінаційними в процесі становлення християнської України-Русі епохи Володимира Святославовича. Джерела детальніше не розповідають про діяльність великої княгині Анни, однак відомо, що цариця Володимирова Анна померла 1011 року. Сам володар України-Русі Володимир Святославович пережив її на чотири роки і помер в 1015. У цьому шлюбі народилися два християнські князі Борис і Гліб, доля яких була трагічною.

Важливим джерелом, в якому розповідається про діяльність християнського володаря Володимира, є “Пам'ять і похвала Володимирі”. Тут основними заслугами Володимира Святославовича автор бачить “прийняття християнства, побудову Десятинної церкви та дружбу з Візантійською імперією”.

Політичний момент для “дружби з імперією” був вибраний якнайкращий. В 986 році Візантійська імперія опинилася в дуже скрутному міжнародному політичному становищі. Болгарське військо отримало велику перемогу над візантійцями, якими командував сам імператор Василій II, який урятувався втечею гірськими стежками, а над імперією нависла смертельна загроза. В цей же час на півдні імперії спалахує повстання полководця Варда Скліра, який зумів підняти проти Василія II значні сили і укласти договір з арабами. Варда Склір проголосив себе імператором, вінчав себе імператорською короною і одягнув червоні імператорські чоботи, що було державним злочином, оскільки право одягати червоні чоботи мав тільки імператор. Чинний імператор Василь II послав до бунтівного полководця Варда Фоки посольство, намагаючись з ним домовитися, наголошуючи, що

не час до розладу в державі, оскільки зовнішній ворог стоїть біля воріт Константинополя. Однак, Варда Склір показав послам червоні імператорські чоботи, доводячи, що одягнувши їх, уже не знімають. Отже, переговори закінчилися, не почавшись, а Варда Склір готувався до походу на Константинополь. В цей же час Василій II, рятуючи імператорський трон, відкликає із заслання з монастиря, що на острові Хіоса, відомого полководця, родича імператора Никифора Фоки, Варда Фоку. Варда Фока швидко зібрав і очолив військо і виступив проти самозванця-імператора Варди Скліра. Суперники вступили в переговори, і Варда Склір запропонував Варді Фоці розділити імперію, він стане володарем Східної частини, а Варда Фока - Західної. Скоро про переговори стало відомо сину Василія II Роману що був у поході, і швидко повіз неприємну новину про зраду в Константинополь. Ситуація для Василія II складалася тяжкою, трон під ним захитався серйозно, особливо, якщо врахувати ті обставини, що попередні десять років відбулося декілька дворцевих переворотів: Костянтин VII був отруєний, Роман - отруєний, Никифор Фока - обезглавлений, Іоан Цімісхій - отруєний. За останні три десятиліття ні один імператор не вмирав своєю смертю, тому згода Василія II на союз з Україною-Руссю і династійним шлюбом є цілком логічним і закономірним явищем в політичній ситуації правління Василія II. Власне за таких майже безвихідних умов він починає політичні переговори з великим київським князем Володимиром Святославовичем. В якийсь момент він призупиняє політичні відносини з Україною-Руссю, оскільки в 987 році військо Варда Фоки розбиває військо Варда Скліра, а самого новоявленого імператора осліплюють і відправляють у Константинополь. У святковому піднесенні Василій II вже не потребує військової допомоги України-Русі, чекаючи на повернення Варда Фоки з військом в Константинополь, однак, переможець Варда Скліра сам оголошує себе імператором і одягає імператорські чоботи. У Вірменії в будинку магістра Євстафія Маленіна його прибічники вінчають на імператора. Після цього він вирушає зі своїми військами прямо на Константинополь. Восени 987 року його військо розташовується табором на азійському березі Босфору біля Хризополя (сучасне місто Скутари), якраз навпроти столиці. Військ для відбиття нападу у Василія II було явно недостатньо, оскільки все військо з Константинополя було відправлено з полководцем Никифором Фокою проти Варда Скліра. Звичайно, що в Константинополі залишався ще великий гарнізон, до нього були підтягнуті з провінцій вірні імператору Василію II війська. За таких обставин, звичайно, за могутніми стінами, під охороною могутньої залози, імператор Костянтин міг певний час витримати облогу військ Варда Фоки. Одна, імператор Василій II був далекоглядний політик і заздалегідь подбав, щоб становище його не стало безнадійним, він уклав хоча і не зовсім вигідний, зате добрий договір з Україною-Руссю, який міг забезпечити йому повну владу не тільки в Константинополі, але й в усій Візантійській імперії. Як засвідчують візантійські джерела, переговори з Україною-Руссю були успішні і допомога відбірного війська Володимира Святославовича прибула в Константинополь власне тоді, коли в ній була найбільша потреба. Ось як зображає нам ці події всезнаючий про справи Візантійської імперії християнин Яхья ібн Санд, Яхья Антиохійський, який писав арабською: "І сталося тяжким становище його і цим був схвильований цар Василій по причині слабкості його військ і можливій перемозі над собою. І зменшились його багатства і примусило його тяжке становище послати до царя русів, а вони його вороги, щоб просити у нього допомоги, оскільки він знаходиться в тяжкому становищі. І відгукнувся цар русів на прохання Василія. І утвердили вони між собою договір про прийняття християнства Руссю і одруженню на царю русі сестри Василія Анни, умов хрещення всього народу Русі, а народ Русі великий. Руси ж в той час не сповідували ніякої віри і не належали до ніякого закону. І послав до них цар Василій в подальшому митрополитів і єпископів, а ті охрестили царя і всіх, кого обіймали його землі. І коли було вирішено між ними справу про шлюб, прибули війська русів і з'єднались з військами греків, які були в царя Василія і відправилися всі разом на боротьбу з Варда Фокою морем і суходолом до Хризополя і перемогли вони Варда Фоку."

Зрозуміло, що імператор Василій II уміло використав відбірне військо, послане йому на допомогу Володимиром Святославовичем. Раптовим комбінованим нападом з моря і на суші він розгромив повстанське військо Варда Фоки. Таким чином, Україна-Русь виконує всі умови договору і готується за участю християнських ієрархів Візантійської імперії і імператорів до хрещення України-Русі. В цей же час критична ситуація, в яку потрапив імператор Василій II, пройшла, і він не починав виконувати своїх зобов'язань щодо хрещення України-Русі і видачі заміж своєї сестри за великого князя Володимира Святославовича. За таких обставин у Володимира Святославовича не залишається іншого способу, як військового тиску на імперію. З цією метою він бере Херсонес і загрожує походом на Константинополь: "Зроблю столиці вашій те ж, що й цьому місту", наголошує літописець. Таким чином, для імператора Василія ситуація ставала знову загрозливою, він залишався без військ Володимира Святославовича один на один з численними ворогами як зовнішніми, так і внутрішніми. Не розбиті військові сили Варда Фоки в провінціях та болгари готові були підписати договір з Володимиром проти Візантії. За таких загрозливих обставин візантійський імператор ризикувати тронем не міг, тому хрещення Русі та одруження Володимира Святославовича з принцесою Анною пройшли за "київським сценарієм". Візантія стала для України-Русі не тільки стратегічним військово-політичним союзником, але й релігійним та династійним. Як згадувалося вище, "цариця Володимирова Анна" померла в 1011 році, великий князь київський Володимир Святославович в

1015 році, родич і союзник України-Русі імператор Василій II, проводячи обережну політику і керуючись постійно союзом з Україною-Руссю, як наголошує візантійський історіограф Кедрин, помер в 1025 році, залишивши імперію на свого брата, і брата Анни, Костянтина VIII. Як відомо, відносини і в цей час між Візантією та Україною-Руссю були дружніми, слід відзначити, що вплив Візантії, як політичний так і релігійний, був домінуючим. Візантія вважала себе "гегемоном" України-Русі.

Однак, хрещення України-Русі не викликало урочистих відгуків у візантійському суспільстві, також і серед вищої аристократії при імператорському дворі. В військово-політичному розумінні після взяття Херсонеса, якому, як висловився Лев Дьякон, було завдано великої шкоди, Україна-Русь залишилася країною, яка завжди загрожувала Візантійській імперії. Візантійські історики намагалися применшити роль допомоги київського князя у війнах Василя II з узурпаторами, про одруження Анни з Володимиром теж згадується побічно. Із висновків історико-політичних творів візантійських письменників, союз з Україною-Руссю був нещирим і за можливості недовготривалим, тільки загроза змушувала імперію у крайніх випадках звертатися за допомогою до України-Русі. Псел у своїй Історії в середині XI століття відноситься до тавро-скіфів, як до варварів. Із його твору складається враження, що Україна-Русь ще залишається язичницькою державою. В XI столітті, згідно з візантійською політичною думкою, Україна-Русь залишалася поза межами ідеальної християнської держави, яку уявляло собі візантійське суспільство.

Таким чином, ініціатива впровадження християнства зародилася в середовищі панівного класу України-Русі, який, починаючи з часу централізації держави, а тобто з IX століття, бере курс на торгово-економічну та політико-релігійну інтеграцію в розвинуте візантійське торгово-економічне та політико-релігійне суспільство.

Нова християнська релігія, її ідеологія, дійсно була потрібна новому феодальному класу України-Русі, тому хрещення було не активною діяльністю передових сил візантійської цивілізації, а результатом готовності староукраїнського суспільства та її панівних політичних кіл до перейняття християнського віровчення з метою міцного утвердження над українським народом. Слід наголосити, що християнство активно розвивало писемність, культуру, науку, закони, формувало державну політику та ідеологію в Україні-Русі.

Л і т е р а т у р а

1. Літопис Руський (у перекладі Л.Махновця). – К., 1989. – С.2-15.
2. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Ч.1. – С.10
3. Гаркаві А.Я. Сказание мусульманских писателей о русах и славянах. – Спб., 1870. – С.23-25.
4. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1950. – С.30.
5. Яхья в: *Patrologia orientalis*. – Vol. 23. – PP.422-24.
6. Psellus.Chronographya.I, 10,13.
7. Пселл М. Хронография. – Москва. Наука, 1978.
8. Лев Дьякон История. – Москва, 1988.
9. Києво-Печерський Патерик. – Київ, 1991.
10. Полное Собрание Русских Летописей (ПСРЛ). – Спб., 1843. – Т.II.
11. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М-Л., 1950.
12. Шахматов А.А. Разыскания го древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908, С.289-340.
13. Греков Д. Феодальные отношения в Киевском государстве. – М-Л., 1936. – С.170-171.
14. Брайчевський М. Аскольд-цар київський. Русь у IX ст. – К., 1975-1977.
15. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001. – С.7-43, 44-117.
16. Лихачёв Д.С. Рууские летописи и их культурно-историческое значение. – М-Л., 1947. – С.93,158.
17. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – С.29, С.67.
18. Рыбаков А. Начало Русского государства. – Вестник МГУ, 1955. – №4-5. – С.74.
19. Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л., 1945. – С.211-213.
20. Федака А. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород, 2000. – С.45-124.
21. Успенский У. В. Русь и Византия в X в. – Одесса, 1888.
22. Брунов Н.И. Архитектура Константинополя IX-XII вв. – ВВ., 1949. – Т.II.
23. Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К., 1999. – С.12-14.
24. Литаврин Г.Г. Византия и Русь в IX-X вв. //История Византии. – М., 1967. – Т.II. – С.220-230.
25. Литаврин Г.Г. Войны Руси против Византии. В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов: Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. – М., 1972. – С.204-208.
26. Литаврин Г.Г. Древняя Русь, Болгария, и Византия в IX-X вв. В кн.:IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С.62-76.
27. Введение христианства на Руси. – М., 1987.
28. Как была крещена Русь. – М., 1998.
29. Как была крещена Русь. – М., 1990.
30. Рапов О.М. Русская церковь в IX- первой трети XII века. – М., 1988.
31. Приселков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси IX-X века. – С-Петербург, 1913.
32. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк. – 1965. – Т.I.
33. Коструба Т. Нариси з церковної історії України. X-XIII ст. – Львів, 1939.
34. Томашівський С. Вступ до історії церкви на Україні //Записи ЧСВВ. – Т.IV,1-2. – Жовква, 1931.

Угорські джерела епохи династії Арпадів про Україну-Русь IX-XIII ст.

Сучасна історична наука в останні десятиліття внаслідок відновлення незалежності Української держави спробувала реконструювати історико-політичні відносини Угорщини і України з найдавніших часів.

Розуміючи, що староукраїнський етно-масив (слов'яни-руси) в Паннонії, Прикарпатті, Карпатах є давнім етносом, угорські вчені не сумніваються в приналежності цієї території до українського етнічного масиву. На їх думку, це населення було тут політично зрілим внаслідок функціонування в IX-XIII століттях староукраїнської держави з центром у Києві, а потім в Галичі [1].

Основними угорськими джерелами з цієї проблеми є свідчення Аноніма, автора "Діян угрів" початку XIII ст., який описав племена, які проходили через Київщину, Волинь, Галичину в Паннонію, де й знайшли собі Батьківщину. За свідченням цього джерела, багато племінних князів зі своїми родами, в пошуках кращої долі приєдналися до Алмоша і пішли разом з уграми в Паннонію. Їх нащадки і сьогодні компактно проживають в різних регіонах Угорщини [2].

Характерно, наголошує угорський дослідник Я.Мелих, що переселенці з України-Русі в Паннонію засвідчені населеними пунктами як в Угорщині, так і в Прикарпатсько-Карпатському регіоні. Назви цих сіл Орос, Ороси (Orosz, Oroszi)- Руси, Руські, функціонували ще до монголо-татарського нашествия [3].

Наступний угорський вчений Е.Маюс дослідив топоніми, які утворені за допомогою суфіксу "i", й прийшов до висновку, що села з назвами: Чехи, Немети (німці) Ороси (руси) - були утворені волею королівської влади з метою прийняття чоловічого населення на військову службу і подальшої асиміляції в угорському етносі [4].

Угорський дослідник Д.Дерфоррі вважає, що слов'яни утворили свої поселення в Паннонії задовго до приходу угорців. Їх поселення, на думку дослідника, плавно тягнулися із Галичини (Великої чи Білої Хорватії) в Паннонію. Пізніше переселення слов'ян з угорцями, це " міф деякої політизованої частини угорської науки". Згідно зі свідченнями літописців і руського літописця зокрема, в 996-997 роках між Володимиром Святим і королем угрів Іштваном-Стефаном був підписаний мирний договір добросусідства, як зауважує "Повість минулих літ", "були хороші відносини". Про це засвідчують і "Хільдесхаймські Анналі", в яких згадується про руського князя "dux Ruizorum" [5].

У цей же час, відзначають угорські джерела, руси-руські відіграють велику роль в політичному житті Угорщини. Так "ороси", що прийшли від князя Імре (Ігоря), склали основу дружини охоронців короля Іштвана. Власне назва Ороси, Орос з самого початку, як наголошує Анонім, отримала назву від руських, які проходили в Угорщині військову службу. Здебільшого це була гвардія угорського короля [6].

Із цих свідчень можна зробити висновок, що руські в Паннонії в епоху Арпадів були значним етносом, з ними пов'язується багато племінних топонімів і назв населених пунктів, такі як Ороси, Орос. Аналіз джерел, вважає угорський вчений Е.Маюс, дає право наголошувати, що слов'яни-руси були тут до приходу угрів значним етносом [7].

Згідно з свідченнями угорських джерел, на території Угорщини є велика кількість географічних назв Орос, Ороси, що може означати, що жителі Русі були в епоху Арпадів давно місцевим і значним етносом. Такі назви сіл, як Орос в комітаті Абауй, Ороси в комітаті Берег, Ороси в комітаті Барш, село Орос в комітаті Бихар [8], а також село в комітаті Валко відоме ще навіть в XIV ст. (possessio rutenorum), є підтвердженням давнього проживання русів (слов'ян) на території Угорщини [9].

Зокрема, в селі Бан проживали королівські поселенці, привілейовані руські. Як правило, такі села з привілейованими руськими в Угорщині називали - путуку Кгерутш. В Угорщині таких сіл з назвами рутени-руські багато. Тому їх надалі треба вивчати [10].

Свідчення про проживання великої кількості руських в Угорщині, знаходимо і в німецьких джерелах. Так, Трансільванський населений пункт Сердахей, німецькі джерела називають Reussmarkt і наголошують, що в поселеннях з такою назвою проживали руські. Характерно, що в XIII ст. поселення з назвами Ruchmarkt, Ruzmarkt (населені пункти руських) є дуже у великій кількості в Угорщині [11]. Характерно, що ці ж назви Reussmarkt зв'язують також із "руськими ярмарками". Є також точка зору, що під цими назвами слід розуміти поселення купців Русі, які прибули для торгівлі в Угорщину [12].

З наявністю руських купців в Трансільванії виникають населені пункти " Reussmarkt". Можна наголосити, що такі "Reussmarkt" могли функціонувати протягом довгих століть. Про торгівлю слов'ян з римськими провінціями, вважав чеський вчений І.Піч, Дакією та Мезією, римські джерела згадують з III ст. н.е. [13].

З цього часу, наголошував галицький історик О.Партицький, торгівля була сталою і особливо розгорнулася в епоху Київської Русі [14].

Так, факти свідчать, що в XII руські торгові центри були в таких угорських містах: Боршоді під 1177 роком згадується "Reusmarkt". В Комітаті Гемеш в замку, який належить володарю з руського народу "domus Rufeni" знаходився "Reusmarkt". Поряд з замком розташовувалися села Ороси, Хорвати (стародавня назва руських-галичан) [15].

Наведемо приклади поселень, в яких в XII-XIII століттях знаходилися, як вважають угорські вчені "Reusmarkt"- руські торгові центри/16. Так, під 1279 роком такий "Reusmarkt" згадується в селі Орос в Семирі, згадується "Reusmarkt" в комітаті Боршод, в 1333 році в сильному господарстві Орос (руських), яке заснували руські військові поселенці теж в комітаті Боршод [17].

Як бачимо, поселення Ороси, Орос, які також носять німецькі назви "Reusmarkt", чітко прослідковуються з IX по XIV ст., що може говорити про наявність в Угорщині великої кількості населених пунктів руського етносу, який, як вважали вчені XIX ст. І.Дринов [18], та В.Чертков [19], проживав тут ще до приходу угрів в IX столітті.

Угорські вчені вважають, що переселення руського етносу проходило в XI столітті. Власне угорські королі заохочували руських до військової служби в Угорщині і переселяли за таких умов руських цілими селами [20].

Є свідчення, що переселенцями з різних причин до Угорщини були як руські бояри, так і князі. Розглянемо одне свідчення, яке документоване не тільки в угорських джерелах, але й відоме в усіх європейських джерелах.

Привертає увагу, що одним із титулів герцога Імре був титул *dux Ruizorum*. В "Житті Іштвана" теж наголошено, що головнокомандувачем угорського короля Іштвана був *-exercitui suo prefecerat ducem- dux Ruizorum*-руський князь. Деякі дослідники, зокрема Д.Дерффі, аналізуючи ці свідчення, вважав, що титул *Dux Ruizorum* є титулом командира охоронців, яких називали також *ogos*-руські, а це значить, що основою королівської гвардії були руські [21].

Наприкінці XI - на початку XII ст. (1095-1116р.р.), як засвідчують угорські джерела, угорський король Кальман, який мав руську дружину, запросив з Русі рицарів, які стали його особистими охоронцями.

Джерела XIII-XIV ст., зокрема документ, який датується 1326 роком, засвідчує, що Галицький король Коломан послав в Угорщину із Галичини рицарів, які стали охоронцями угорського королівського двору [22].

Той же Галицький король Коломан, як наголошують угорські джерела, неодноразово знаходив притулок зі своїми галицькими прибічниками, які і тут виконували при ньому свої військові обов'язки [23].

У подальшому ми бачимо, що руські охоронці були і в короля Бели IV [24].

Таким чином, як наголошувалось вище, руські витязі, перебуваючи на угорській службі, створювали свої поселення. Нерідко за вірну службу різні маєтності їм надавали угорські королі, а владу над руськими поселенцями мали найближчі родичі короля, герцоги, які, як засвідчують джерела, теж мали в себе на службі багато руських військових. Так "Хільдесхайські Анналі" зберегли титул князя русів-*dux Ruizorum*, який належав герцогу Імре, що володів областю, де компактно проживали руси-слов'яни. Ця область була в угорському королівстві значною політичною і адміністративною одиницею, оскільки король Іштван поставив на її чолі наступника королівського престолу. Компактне проживання на великій території руських в Угорському королівстві в XI столітті засвідчує Зальцбургський єпископ, який відправив свого посла до угорського короля Бели II і який в той час знаходився в "Марці Руській" [25].

Угорський дослідник XIX століття Д.Паулер вважав, що "marchia Ruthenorum", місцеперебування короля Бели II в час приїзду посла Зальцбургського єпископа знаходилась поблизу руського кордону в комітаті Земплин, в південній частині комітату Унг і в районі Егера [26]. Радянський вчений В.Т.Пашуто теж вважав ці території, розміщені поблизу угорсько-руського кордону і району Карпат, місцем розташування "marchia Ruthenorum", в якій компактно проживало руське населення [27].

Власне на цій території Анонім, говорячи про вождя Золте, сина Арпада, який володів Західною Угорщиною, наголошував: "щоби в цій провінції йому побудували замок, він поставив це завдання перед руськими, які з його дідом, вождем Алмошем, прийшли в Паннонію" [28]. Власне після цього розпорядження був побудований Оросвар, сучасний Русовце. Можна не сумніватися, наголошує угорський дослідник Д.Крішто, що при Анонімі Оросвар очолював округ, який власне побудували русичі, і в якому компактно проживали. Безсумнівно, що назва центру Оросвар походить від руського етносу [29].

На думку Е.Моора, назва Оросвар явно вказує на його руське походження. Населені пункти з назвами Оросвар, Овар, Орос, Рос є і на дорозі, яка зв'язує Оросвар з Хайнбургом і Віднем. Власне тут Арпади поселили руських для охорони цієї дороги. Такі ж назви зустрічаються від Кімле до Оросвара впродовж Малого Дунаю і в інших областях Угорщини [30].

Таким чином, руські в IX-XIII століттях були досить великим етномасивом з компактним проживанням. Вони проживали тут до епохи приходу угрів в Паннонію і були одним із стародавніх етносів, можна сказати, що їх очолював руський князь - *dux Ruizorum* [31].

На початку XI ст. “*marchia Ruthenorum*” очолювалась спадкоємцем королівського престолу герцогом Імре. Внаслідок цього ця територія стає складовою частиною Угорщини з назвою “*marchia Ruthenorum*”. Через декілька століть це руське населення асимілювало, і його історична доля науковцями не досліджувалась [32].

Сьогодні, однак, питання слов'янського етносу в Паннонії знову актуальне, тому “*marchia Ruthenorum*”, її історія, культура потребують ретельного дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов. – Славяноведение, 2001. – №2. – С.22-30.
2. SRH I.47, old.
3. Melich J. Nehany maguar nepnevrol //Maguar xyelv.1090, S.338-339, old.
Melich J. A honfoglalaskori Magyarorszag. – Budapest,1925-1929, 155-157 old; 165 old.
4. Malyusz E. Akozepkori maguar nemzetisegi politika //Szazadok,1939. – 268-270 old.
5. Gyorffy G. A maguar nemzetsegrol a varmegyeig, a torzstol az orzagig //Szazadon, 1958, 268-270 old.
6. GY.I. 126, 465, 546, 649 old.
7. Malyusz E. Akozepkori maguar nemzetisegi politika //Szazadok,1939,266,273 old.
8. GY.I.125,465,546 old.
9. Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов. – Славяноведение, 2001. – №2. – С.23.
10. Kristo G. Szempontoka korai helyheveink torteneti tipologiajához //Acta Universitatis Szegediensis de Atlla Jozsef nominatae. Acta Historica. – Szeged,1976. – T.LV.64-65 old.
11. Kristo G., Makk F., Szegfu L. Adatok a “korai” helyneveink ismeretehez I // Acta Universitatis Szegediensis de Atlla Jozsef nominatae. Acta Historica. – Szeged,1973. – T.XLIV.13 old.
12. F.VII.5.208.
13. Pic.Die Dakischen Slaven. – Praha, 1888. S.123-143.
14. Партицький О. Старинна історія Галичини. – Львів, 1894. – С.202-208.
15. Malyusz E. Akozepkori maguar nemzetisegi politika //Szazadok,1939. – 268-270 old.
16. Kristo G., Makk F., Szegfu L. Adatok a “korai” helyneveink ismeretehez I // Acta Universitatis Szegediensis de Atlla Jozsef nominatae. Acta Historica. – Szeged, 1973. – T.XLIV.13 old.
17. Gyorffy G. A maguar nemzetsegrol a varmegyeig, a torzstol az orzagig //Szazadon, 1958, 268-270 old.
18. Дринов И. Заселение Балканского полуострова славянами. – М., 1873. – С.5-9.
19. Чертков В. О переселении фракийских племён за Дунай. – Спб., 1863. – С.43-65.
20. Kristo G., Makk F., Szegfu L. Adatok a “korai” helyneveink ismeretehez I // Acta Universitatis Szegediensis de Atlla Jozsef nominatae. Acta Historica. – Szeged, 1973. – T.XLIV.13 old.
21. Gyorffy G. A maguar nemzetsegrol a varmegyeig, a torzstol az orzagig //Szazadon, 1958, 574, 577 old.
22. CS.I.93.
23. Hodinka A. Az orosz evkonyvek magyar vonatkozasai. – Budapest, 1916, 335 old.
24. Wertner M. Az Arpadkori udvari tisztviselon sorozata // Tortenelmi Tar,1899, 670 old.
25. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. С.333-334.
26. Pauler G. A maguar nemzet tortenete az. Arpadhazi kiralyon alatt I. – Budapest, 1893. 239,476 old.
27. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.334.
28. SRH I. 113, 180 old.
29. Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов. – Славяноведение, 2001. – №2. – С.28.
30. Moor E. Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. – Szeged, 1936. – S. 24-47.
31. История Венгрии. – М., 1971. – Т.I. С.120-122.
32. Там же. – С.122.

Чехо-моравський та західний релігійний вплив на культуру стародавньої України-Русі в IX-XIII століттях

Активний розвиток християнства, який впливав на кристалізацію християнської культури в Україні-Русі, на думку вчених, проходив в епоху Велико-Моравської держави (VIII-IX ст.).

Вивчення розвитку християнства в Україні в цей час - це складне питання, проте, має велике значення для української християнської церкви. Воно і досі слабо вивчене.

З'ясування становлення єдиного християнства в Україні повинно складати основне завдання сучасної української релігійної історіографії. Нам відомо, що в IX, X, XI, XII та в XIII століттях не Візантія і Болгарія, а Мораво-Паннонія, Чехія та Польща були близькими християнськими сусідами України-Русі, а Моравія була найбільш ранньою фундацією християнства у слов'ян та кирило-мефодіївської релігійної писемності, яка стала стержневою для всіх слов'янських християнських держав, у тому числі і для України-Русі.

З іншого боку, християнство, яке стало домінуючим у культурі та літературі в стародавні часи в сусідніх європейських народів, не могло оминати і стародавню Україну-Русь.

Однак, слід зауважити, що в науковій релігійній літературі IX століття відчутні християнсько-візантійський і християнсько-болгарський впливи на стародавнє суспільство, культуру. Ми не знаходимо монографій, в яких були б згруповані могутні сліди західно-християнського впливу на Україну-Русь. Тому залишаються нез'ясованими аспекти західно-слов'янського християнського впливу на стародавню українську релігійну культуру, час проникнення в Україну, специфічні риси західно-християнського відображення у стародавній християнській літературі IX-XIII століть.

Науковці залишили поза увагою значний вплив західно-християнських середньовічних легенд та історичних сказань, в яких найяскравіше проявляються особливості західно-християнського світобачення. Основна причина полягає в тому, що закарпатські і прикарпатські слов'яни у найстародавнішу пору не брали участі у кристалізації християнського життя України-Русі, а значить, не були тим етносом, який би міг релігійно, а отже культурно і духовно впливати на суспільні процеси християнського Києва.

Одним із головних свідчень такого наукового світобачення стала "Повість временних літ" (XII ст.), автор якої стверджував, що вчителями стародавніх українців в галузі християнської релігії були царгородські та корсунські греки, з прибуттям яких одночасно весною 988 року в Києві з'явилася слов'янська грамота. Оскільки дане свідчення узгоджувалось зі свідченнями пам'яток стародавнього письма, то цей збіг обставин дав можливість підтвердити сучасним вченим правильність того, що джерелом української християнської культури була візантійська релігійна культура.

До сьогоднішнього часу ця схема встигла отримати статус беззаперечного догмата. За таких обставин в нашій історіографії втрапився вагомий зміст участі Заходу і його посередника західного християнства в початковій долі українського релігійного і культурного процесу. Якщо погодитися з одним християнсько-візантійським впливом на Україну-Русь, домінуючим до X століття, то потрібно зовсім відкинути західний релігійний вплив і західно-християнський зокрема. Так і сталося.

Російська і радянська історіографія не бажали відшукувати вплив християнського заходу на Україну в IX-XIII століттях. Науковці не бачили в такому християнському впливові взаємозбагачення. Власне такою точкою зору керувались вчені в час Шьоцера, значна більшість тогочасної релігійно-православної науки. Ця православно-християнська еліта і сьогодні вважає, що візантійський релігійний вплив на Україну був єдиним і визначальним [1]. Очевидно, питання про західний культурний і західно-християнський вплив суджено було стати як би іншим боком однієї і тієї ж історичної загадки - чи дійсно сформувалася стародавня українська культура винятково на одному болгаро-візантійському християнстві, чи вона також вбирала й інші зарубіжні складові, серед яких значна частка могла належати і західно-християнському світу. Однак, така точка зору в радянський час відкидалась майже зовсім. Вплив Закарпатського, Прикарпатського і навіть Волинського регіонів, пов'язаний з західними сусідами, відкидався і вважався ворожим, завойовницьким, католицько-езуїтським й ін.

У науковій літературі окремі випадки проникнення західного християнства в українську релігійну культуру відзначено неодноразово і підтверджено фактичними даними, однак, зважуватися на конкретизацію фактів вчені не наважувались. За таких умов у XIX столітті важко було довести, що один латинський пенітенціал і слов'янський елітимейник, які були у вжитку в Україні-Русі, перейняті від західних християн і є побутовим надбанням, як і зразки юридичного права, які Україна-Русь перейняла у західній Європі [2]. Джерела вказують на те, що ще в XII та XIII століттях в Україні-Русі було поширене правило перейняття усього найкращого з західного християнства, так і з західноєвропейських країн [3].

Однак, записаний на початку XII століття на сторінки курсу української історії офіційний візантійський релігійний вплив дуже витіснив західний вплив у політичному та релігійному розумінні. Західний вплив, внаслідок домінування візантійського та болгарського, став в Україні-Русі менш

політичний. Візантійська релігійна ідеологія стала домінуючою і звичайно робила все, щоби західна релігійна ідеологія не змогла утвердитися і залишити за собою якісь притаманні тільки їй характерні риси в українській християнській культурі. Однак, попри такий сильний тиск візантійської християнської культури в XII і особливо XIII столітті на Україну-Русь поширюється західний християнський вплив. Якщо розмежувати його хронологічно й історично, то видно, що в попередні VII-VIII століття староукраїнська християнська культура безпосередньо межувала з польською, паннонською (словацькою) та чеською християнськими культурами. Навіть в XII столітті український митрополит Никифор знав, що сусідство з Польщею змушує Україну-Русь переймати чужі звичаї і релігійні вчення. За словами Пулкави (XIV ст.), до складу Святополкової держави (IX ст.) входила і частина Західних областей стародавньої України-Русі. Наш початковий літопис теж намагається поріднити полян з Понноно-Моравією, Чехами і Ляхами [4].

За територіальною близькістю цих народів було би дивним, щоб стародавні чехи, словаки, поляки і українці утримувалися від різнобічних взаємин. Важко повірити, що чужинці греки-візантіїці були першовчителями християнства в українців. Наприкінці X століття, як видно із правила митрополита Іоана II, на окраїнах України-Русі зберігались християнські звичаї, які були в західних народів: чехів, моравів, поляків. Як свідчать археологічні джерела, через українські землі з незапам'ятних часів пролягали торговельні шляхи, які зближували українські племенні об'єднання не тільки з греками і болгарами, але й з західними народами. Такі тісні контакти Західної Європи і України-Русі засвідчують візантійські та арабські джерела. Найяскравіше про контакти племенних об'єднань слов'ян з західним світом нам розповідає в своєму поученні Костянтин Багрянородний [5].

На ранні торгово-економічні зв'язки України-Русі з Заходом через Польщу вказують і назви стародавньої англо-саксонської монети "Scilling", яка згадується літописом від 885 і 964 років і яка перейшла до нас в польській формі "шеляг" - "szelag".

За словами жидівського мандрівника X століття Ібрагіма Ібн-Якуба - руси вели торгівлю з Краковом і Прагою [6]. По цих торгових шляхах в IX-X століттях в Україну-Русь приїжджали релігійні (католицькі) місіонери. Достеменно відомо, що в XI столітті в Україну-Русь приїжджали купці з Відня, Аусбурга. По дорозі в Україну-Русь вони проїжджали Пешт і Остригом. В XI столітті Україна-Русь була тісно зв'язана з західним світом через такі міста як Галич і Перемишль. Більшою мірою, наголошують вчені, зв'язки з Заходом були породжували економічними інтересами, однак, не слід забувати і релігійних. При Володимирі Святославовичі в X столітті Україна-Русь мала торгово-економічні та політичні взаємовідносини з західними державами. В Україну-Русь прибували західні релігійні місіонери, яких великий князь київський зустрічав з пошаною. В цей же час київські князі приймали посольства від папи римського, володарів західних держав. Джерела наголошують, що в X столітті Володимир Святославович "жив в мирі та любові з Угорщиною, Польщею та Чехією" [7]. Ніякої нетерпимості до іноземців в стародавній Україні-Русі не було, для купців з Західної Європи, релігійних місіонерів двері завжди були відчинені. Навіть тоді, коли грецька ієрархія уже веліла почати свою пропаганду релігійної нетерпимості в Україні-Русі і її столиці Києві. В цей же час в релігійному просторі ще функціонували різні християнські доктрини, які можна було вільно поширювати. За словами Тітмара, який помер в 1018 році, на початку XI століття Київ уже був великим містом, до якого приїжджали представники західних країн. Тітмар згадує датчан, жидів, поляків, вірменів, хозарів. У місті Києві "Латина", під якими слід розуміти католиків, була однією з могутніх конфесій. В місті точилася в XI столітті релігійна боротьба між грецькою ієрархією з основною релігійною конфесією латинською (католицькою). Особливо ця боротьба загострюється після 1054 року, тобто після розколу церкви. В XI столітті спостерігається в Україні-Русі боротьба цих двох конфесій за право бути панівною. Ця боротьба на даному етапі закінчилась перемогою візантійської церкви, але далі тривала, і в XIII столітті почали брати верх католики. Однак, в кінці XII століття було проголошене релігійне віротерпіння і, як видно із "Слова о полку Ігоревім": При дворі князя Святослава Всеволодовича співали славу "і німці, і венеди, греки і морави". В цей же час ранньо-християнська ідея появляється в староукраїнських літописах, описується перемога в 1111 році християн-українців над половцями. Ця подія стала відомою "грекам, уграм, ляхам, чехам і дійшла аж до Риму". Те, що для Заходу Україна-Русь була відомою державою, видно із свідчень Равенського географа, який в IX столітті знав усе про розвиток племенних князів від Перемишля до Києва. Все це розвінчує точку зору візантіїців, що в XI-XII столітті в Україні-Русі був тільки один, культурний, релігійний шлях розвитку - візантійський. Скоріше всього, що візантійські літописці, описувавши науковий, культурний, релігійний простір України-Русі, зробили все, щоб викинути із джерел будь-які ознаки західного християнського впливу. Тому ця тема так слабо відображена в джерелах X-XIII століть на території України-Русі, що потребує подальшого дослідження [8].

Однак, поодинокі спроби цього дослідження були здійснені в радянський час. З цієї проблематики був випущений збірник наукових праць "З історії міжслов'янських зв'язків", в якому в окремих статтях, витяги яких будуть наведені, є певний натяк на реальне взаємопроникнення, насамперед, західнослов'янської релігії, культури, передусім, польської та чеської [9].

Так, сучасні дослідники наголошують на необхідності дослідження спільних літературно-християнських надбань, які характерні для східнослов'янських та південнослов'янських народів.

Багатогранні релігійні контакти південних, західних слов'ян з давньоруською народністю, наголошує Я.Д.Ісаєвич, заслуговують окремого розгляду. Якщо йдеться про західних слов'ян, то і в них релігійні, культурні взаємини започатковані ще в добу Київської Русі [10]. Порівняно краще вивчені релігійні контакти України-Русі з Велико-Моравською державою та Чехією [11].

Культурні взаємини з Польщею менш досліджені, що пояснюється станом джерел. [12]. Протягом XII-XIII століть прослідковуються великі релігійні взаємопроникнення Української держави і Польщі [13]. Протягом тривалих століть староукраїнські джерела використовували при написанні польської історії такі польські історики та хроністи, як Я.Длугош, М.Стрийковський, які намагалися розкрити славетні сторінки староукраїнської християнської історії і їх зв'язки з Західною Європою [14]. Привертають увагу регіональні релігійні зв'язки Галичини з ближніми землями Польщі. Власне ця земля України-Русі відіграла велику роль у релігійних та культурних взаєминах з західними християнами. Це проявилось в галузях релігійної архітектури, де під впливом заходу в Галицькій землі порівняно рано склалася місцева релігійна архітектурна школа [15]. Успенський собор в Галичі має певні особливості використання романської будівельної техніки та елементів декору, що засвідчують наявність зв'язків з тогочасним мистецтвом країн Центральної та Західної Європи [16]. На утворення галицької релігійної архітектурної школи певний вплив мали взаємини Прикарпаття з Велико-Моравською державою (кінець IX - поч. X ст.) [17]. Відома за археологічними розкопками Богородична церква у Перемишлі кінця X століття була збудована у велико-моравських традиціях - ротонда з тричвертною апсидою [18]. Подібні за планом ротонди споруджувалися в Польщі та Чехії до кінця XIII століття. В Галичині в наступних століттях відома цього типу білокам'яна Миколаївська ротонда середини XII століття у Перемишлі [19]. Характерно, що П'ятницька церква в Бужку, яка була відновлена в 1708 році, майже повністю нагадує за розмірами першу ротонду у Перемишлі. Деякі ротонди в Карпатському регіоні тотожні з Іллінською білокам'яною ротондою в Галичі і ротондою Миколаївського монастиря в Мукачеві. Такі ротонди мають всі ознаки велико-моравських однотипів [20]. Характерно, що їх продовжували будувати і в романський час в Чехії (Юра на Ріпу, Голубиці та інші), відома також одна в Польщі (Стшельно) [21]. З велико-моравськими традиціями можна пов'язати горячинську ротонду біля Ужгорода, яка датується кінцем X століття. Цього ж типу ротонда X-XI століття збереглась в Угорщині в Корчеві, на території колишньої Земплинської жупи [22]. Можна припустити, наголошує І.Р.Могитич, що церкви-ротонди в Галицькій Русі виникли, напевно, під впливом архітектури Чехії. Взаємозв'язки східних та західних слов'ян в сфері ранньосередньовічної архітектури були різнобічними, цим і можна пояснити проникнення романського архітектурного декору в Україну-Русь [23].

Візантійські джерела VI-X століть нашої ери, такі, як праця Костянтина Багрянородного "Про управління імперією", наголошує про послідовну політичну діяльність Візантійської імперії у плані християнізації регіону Прикарпаття та Подністров'я. Візантійський патріарх Фотій в 860 році описує нам передумови прийняття християнства серед народів, що живуть на Дністрі [24]. Можна наголосити, що цей процес проходив під безпосереднім впливом святих Кирила та Мефодія, яких патріарх Фотій відіслав в 862-863 роках до Моравського князя Ростислава. При візантійському дворі у патріарха Фотія було переконання, що висилання християнських місіонерів вглиб Центральної Європи повинно прискорити процес становлення християнства серед слов'ян й інших народів, що проживали в Прикарпатті та Подністров'ї. Німецький вчений Ф. Загіба вважає, що велико-моравські, паннонські і дністровські слов'яни були просвічені християнством внаслідок діяльності святих Кирила та Мефодія, які за підтримки князя Ростислава поширювали християнство по всій Центральній Європі [25].

Французький вчений В.Карташов вважає, що християнство в Прикарпаття та Подністров'я проникло із Велико-Моравської держави [26]. В документі папи Йоана XIII 973 року, в якому він звертався до чеського князя Болеслава в зв'язку з заснуванням Празького єпископства, зауважено, що Рим вводив латинську богословську мову в Чехії, а також на суміжних територіях Болгарії та Русі, відповідно, в нашому розумінні, ці землі розташовані в Прикарпатті та Подністров'ї [27].

В праці Костянтина Багрянородного "Про управління імперією" ми знаходимо свідчення про суспільно-політичний лад слов'янської держави Великої чи Білої Хорватії (VII-X століття), яка знаходилась на території Прикарпаття та Подністров'я. Згідно зі свідченнями Костянтина Багрянородного, "Велика чи Біла Хорватія" була в постійній сфері політичного та релігійного впливу Візантійської імперії. В час написання твору (VII-Xст.) вона була ще не хрещена, очолювалась своїм великим князем, мала кінне і піше військо. Хоча, наголошує Костянтин Багрянородний, в VII столітті частина хорватської знаті була хрещена священниками із Риму, однак в цілому на сьогоднішній час вона очолюється нехрещеним князем. Її територія знаходилась, згідно свідчень Костянтина Багрянородного, за Багібарією (Карпатами), за турками (угорцями), проходила по території Прикарпаття та Подністров'я, де в нижньому Подністров'ї Велика чи Біла Хорватія межувала з паначитами (печенігами). На Заході прикордонною рікою Великої чи Білої Хорватії була ріка (Бісла) Вісла [28].

За такого стратегічного розташування Великої чи Білої Хорватії, Візантійська імперія намагалася з усіх сил поширити в ній християнський вплив з самого початку свого існування як великої держави. З джерел ми знаємо, що цей процес проходив з VII по IX століття. Та в 869 році ситуація змінилася на користь зростаючої політичної могутності Велико-Моравського князівства, яке стало християнською державою в Центральній Європі. Спочатку Святополк, а пізніше Ростислав почали активно поширювати християнство в Словаччину (Нітранський регіон), Закарпаття та в Велику чи Білу Хорватію. В цей час у Прикарпатті та Подністров'ї ішов процес становлення християнства за західним зразком, однак, цей процес не був закріплений із-за падіння Велико-Моравської держави, яка була знищена язичниками-уграми [29]. Однак, не викликає сумніву, що у тій чи іншій формі Велика чи Біла Хорватія, як і сусідня Польща, знаходились під впливом римських християнських місіонерів, які створили єпископський центр в Перемишлі [30], і в Галичі, що підтверджують археологічні дослідження [31].

Можна наголосити, що на території Прикарпаття та Подністров'я християнство поширилось ще при житті святих Кирила та Мефодія. Проаналізовані нами джерела дають право зробити висновки, що християнство в Прикарпаття та Подністров'я проникло двома шляхами: з заходу - із Велико-Моравського князівства і з півдня - з Візантійської імперії. Археологічні дослідження доповнюються знахідками з Перемишльського замку, де А.Жакі вдалося виявити дві кам'яні будівлі. Перша мала три овальні аспіди, характерні для перед-романських церковних будівель Західної Європи, які подібні на краківську ранньо-християнську каплицю на Вавелі IX-X століття. Вчені визначили її як ранньо-християнську культову споруду (церкву). Недалеко від культової будівлі (церкви) був відкритий чотирикутний фундамент будівлі, яка, як вважає А.Жакі, належала церковному єпископу і послуговувала йому як резиденція. На місці цих двох культових споруд знайдено багато речей, які служили для відправлення християнського культу [32].

Аналіз археологічних джерел від Закарпаття через Карпати до Сяну та Дністра дають право стверджувати, що Велика чи Біла Хорватія уже на початку X століття була християнізована місіонерами з Західної Європи. За свідченнями документа імператора Генріха IV, в якому він підтверджує папський документ 973 року, стає зрозумілим, що Прикарпаття і Подністров'я знаходилися під впливом Празької єпископії. Її приходами були поселення, розташовані вздовж рік Бистриця, Лімниця, Прут, Дністер і на прилеглих територіях [33].

Проаналізований матеріал, хоча не повно, однак, засвідчує чехо-моравський християнський вплив на релігію, літературу та культуру стародавньої України-Русі IX-X століть [34].

Л і т е р а т у р а

1. Byzantinoslavica, 1930.R.II, s.v.2, s.132, s.193, R III, s.v.2, s.310-315.
2. Суворов Н.С. Библиографическая летопись. – Кн.II, Ш, 1917. – С.110-124.
3. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ IV. Українська держава часів короля Данила, а також Шварна та Льва. – Івано-Франківськ, 1999. – С.251-285.
4. Никольский Н.К. К вопросу о следах мораво-чешского влияния на литературных памятниках домонгольской эпохи //Вестник Академии Наук СССР, 1933. – №8-9. – С.14.
5. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1989. – С. 334-338.
6. Иконников В.С. Опыт русской историографии. I,II,159.
7. Літопис Руський. – К., 1989. – С.412-413.
8. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ IV. Українська держава часів короля Данила, а також Шварна та Льва. – Івано-Франківськ, 1999. – С.251-285.
9. З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1994. – С.13, 22-23.
10. Ісаєвич Я.Д. "Роль культурної спадщини Київської Русі в розвитку міжслов'янських зв'язків доби феодалізму". З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1994. – С.13.
11. Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности // предисл., коммент. и пере. А. И. Рогова. – М., 1971;
Floria V.N. Vaslavska legenda a borisovskoglebovsky kult.-Ceskoslovensku casopis historicku, 1978. – №1. – S.82-95.
12. Analecte Cracoviensia, 1975? vol.7, p.225.
13. Ісаєвич Я.Д. Из истории культурных связей Галицко-Волынской Руси с западными славянами. В кн.:Польша и Русь. – М., 1974. – С.261-275.
14. Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. – М., 1966. – С.36-37.
15. Раппопорт П.А. К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы. В кн.: Славяне и Русь. – М., 1968. – С.461.
16. Могитич І.Р. З історії міжслов'янських зв'язків у сфері архітектури ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та Західні слов'яни X-XIII ст.). З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1994. – С.22-23.
17. Ісаєвич Я.Д. Культура Галицко-Волынской Руси. – Вопросы истории, 1973. – №1. – С.102.
18. Ochrona zabytkow. Warszawa, 1961, r.14, z.1/2, 38-44;
Sztuka polska przedromanska i romanska do schyłku XIII wieku. – Warszawa, 1971. – S.75-77.
19. Biuletyn historii sztuki, 1962. – №26. – S.223-224.
20. Могитич І.Р. З історії міжслов'янських зв'язків у сфері архітектури ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та Західні слов'яни X-XIII ст.). З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1994. – С.24.
21. Surovy V.Architektura svedectvi dob.Praha, 1977, s.134-158.
22. Kissene Nagypal J. A karcsai reformatus templom helyreallitasa. – Muemlek vedelem, 1971. – K.15, N4,1.204-210.
23. Могитич І.Р. З історії міжслов'янських зв'язків у сфері архітектури ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та Західні слов'яни X-XIII ст.). З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1994. – С.25.
24. Macartney C.A. The Magiars in Ninth Century. – Cambridge, 1930 pag.213-214.
25. Fr. Zagiba. Zur Geschichte Kyrrills und Methods und der beyrischen Ostmissien Jahrbucher bur geschichte Ostenropas.1961.
26. Карташов А.Н. Начерки по истории русской церкви. – Париж, 1959. – Т.1. – С.78.

27. Dvornik F. The making of Central and Eastern Europe. – London, 1949. – P.75-76.
28. Багрянородный К. Об управлении империей. – М., 1987. – С.375-376.
29. Томашівський С. До Історії Перемишля та його єпископської катедри. Записки ЧСВВ. – Варшава., 1927. – С.22.
30. Zaki A. Na szlaku wykoralisk. "Słowo Powszechne. – Krakow, 1960, 18/6.
31. Пастернак Я. Старий Галич. – Краків, 1944.
32. Zaki A. Na szlaku wykoralisk. "Słowo Powszechne. – Krakow, 1960,18/6.
33. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим-Нью-Йорк. – 1965. – С.127.
34. Там же. – С.128-129.

Народне господарство Української держави в IX-XIII століттях

Народ України-Русі відрізняється від інших сусідніх народів передусім своїми етнічними ознаками та методами ведення народного господарства. Йому притаманні навички, які характеризуються як мовною термінологією, духовним підходом до праці, так і звичаями, що лягли в основу ведення господарства впродовж довгих віків своєї історії.

Із джерел епохи Української держави IX-XIII століть український народ постає перед нами нероздільно з власною господарською культурою, яка мала до цього довготривалі періоди становлення, що потребують ретельного вивчення. Безсумнівно, що народне господарство цього періоду тісно пов'язане з глибоким минулим. Згідно з літописними свідченнями, селяни "смерди" пов'язані з цілою системою ведення господарства, яку літописець навіть не наважується охарактеризувати, оскільки в його уяві "смерд" - особа, що століттями займається землеробством, вирощуванням злаків та інших рослин для задоволення потреб староукраїнського суспільства. "Смерди, смерд" - це прості незалежні люди, основа староукраїнського господарського суспільства. Така ж суспільна ланка виявлена і в археологічно дослідженому трипільському суспільстві (V-IV тис. до н.е.), тому безсумнівно, що господарська культура Української централізованої держави IX-XIII ст. якоюсь мірою пов'язана з сивим минулим трипільців, оскільки сільськогосподарські процеси, які відбувались на території України-Русі впродовж тисячоліть, майже тотожні. Це стверджував ще в XIX ст. археолог В.Хвойка [1], у XX ст. - Т.Парсек [2]. Такі ж процеси господарювання на території України зафіксував батько історії Геродот [3]. Таку подібність виявив у своїх дослідженнях російський історик Б.О.Рибаков, який прослідкував розвиток староукраїнського суспільства від трипільської культури до епохи Української держави IX-XIII ст. [4].

Як наголошував радянський історик Б.Д.Греков, народне господарство в Україні-Русі було добре розвинутим в V столітті н.е. уже при Києві, де населення, окрім мисливства, займалося землеробством і торгівлею [5]. Літописець наголошує, що в 859 році "хозари брали з сіверян і полян, і в'ятичів податки від хати". Як відомо, власне в цей час у вжитку літописця поширені такі слова: дим, дім, рало, плуг. Ці терміни означають основні знаряддя сільського господарства. Як наголошує літописець в 964 році: "в'ятичі платили хозарам по шелягу від рала". Володимир, як засвідчує літописець, перемігши в'ятичів: "обклав їх даниною "від плуга", яку батько його з них брав" [6]. Характерно, наголошує В.Хвойка, що така система податків існувала від епохи Трипільської культури до епохи України-Русі в IX столітті. Дослідник наголошує, що всі епохи з археологічної точки зору характеризуються хлібними ямами [7]. "Руська Правда", збірник законів Української держави IX-XIII ст., теж згадує про такі хлібні ями [8]. Цілком очевидно, що українське народне господарство має давні традиції. Сучасні археологічні дослідження яскраво підтверджують сільськогосподарські процеси та знаряддя стародавнього українця, зокрема "смерда". Знайдені лемехи різних типів, серпи, коси, реманент, який використовувався за участю коней аж до XIII ст. В хатах збереглися насіння, які були в найбільшому харчовому вжитку землеробів: просо, овес, жито, горох, конопля, мак. Домашніми тваринами в українців були кінь, корова, вівця, коза, свиня, собака. В українців у IX-XIII ст. землеробство і домашнє господарство тісно пов'язуються з релігійним світобаченням [9]. Дослідження української мови дають право наголошувати, що уже в той час українці розмовляли і творили сільськогосподарські терміни мовою, близькою до сьогоденної, оскільки стародавні терміни з тієї епохи в українській мові майже не змінилися. Як наголошував московський професор-філолог Ф. Корш та петербургський академік О.Шахматов, українська мова є мовою східних слов'ян [10]. Ф.Корш, зокрема, вважав, що українська мова є народною мовою Київської Русі [11]. Всі вище означені сільськогосподарські терміни засвідчені у "Повісті временних літ", та в "Руській Правді".

Як бачимо, селяни-"смерди" як основне населення староукраїнського суспільства, передусім землероби, скотарі. зарубіжні літописці описують українців як народ господарський, який харчується за рахунок посівів та скотарства.

Визначний український історик М.С.Грушевський наголошує, що згідно зі свідченнями візантійських джерел в українців-слов'ян основне заняття - землеробство, яке вони ведуть як в середині, так і навколо своїх поселень. Українська землеробська культура була широко розвинута, як писав М.С.Грушевський, вона більше відома з письмових джерел часів України-Русі IX-XIII століть, однак, завдячує старим культурним досягненням [12].

Для пізнання суспільно-економічних відносин в староукраїнському суспільстві велике значення має вивчення технічних знарядь, які були в його розпорядженні. Як відомо з археологічних джерел, на території України землеробські знаряддя праці еволюціонували з мотики в рало, далі в плуг. Як засвідчує Геродот, сільське господарство в регіонах України було відоме ще в до скіфський час [13], воно успішно розвивалося до епохи "Руської Правди". "Руська Правда" наголошує, що існував поділ на княже та боярське сільське господарство [14]. Відносини станів у землеробстві були чітко зафіксовані, що дає право стверджувати, що орне господарство було головним заняттям всього українського народу. Смерд, за висловом Володимира Мономаха, має невеликий шматок землі,

який обробляє своїм конем. На нього, смерда, вся надія, він є головним годувальником усього народу і князівської військово-політичної знаті.

У висновок даного дослідження наголосимо, що орне землеробство на території України в VIII-IX століттях, його культура, зберігаються і в XV-XVIII століттях, про що засвідчують археологічні джерела [15].

Л і т е р а т у р а

1. Хвойка В.В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднепровье. Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905 г. – М., 1907. – Т.I. – С.1-8.
2. Лассек Т.С. Трипільське поселення Коломийщина //Трипільська культура. – К., 1940. – Т.I. – С.34.
3. Геродот. IV 47, Вестник Древней Истории. – №2. – С.266.
4. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М., 1979. – С.21-34.
5. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.39.
6. Повесть Временных Лет. – М-Л., 1950. – т.Ч.I. – С.110-115.
7. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. – Киев, 1913. – С.61.
8. "Русская Правда", Карамзинский список. – С.40.
9. Браичевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.7-12, С.34-56.
10. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг., 1919. – С.11-32.
11. Корш Ф. Украинский народ и украинский язык //Украинская жизнь. – М., 1916. – С.142-144.
12. Грушевський М. Історія України-Русі. – Львів, 1904. – Вид 2. – Т.I. – С.218.
13. Геродот. IV 47, Вестник Древней Истории. – №2. – С.266.
14. "Русская Правда", Карамзинский список. – С.41-48.
15. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена накануне образования Киевского государства. Известия Академии наук СССР. Серия история и философия. – М., 1945. – Т.II. – С.165.

Побут українців у IX-XIII століттях

Як відомо з наукових праць вчених XIX-XX століть, про літературу, архітектуру, монументальне та прикладне мистецтво цього часу є багато свідчень, які лягли в основу написання численних наукових праць. Про побут українського народу в IX-XIII століттях є набагато менше свідчень, однак, достатньо для з'ясування культури українських міст і селищ в ті далекі часи.

Без сумніву, відтворення археологами побуту староукраїнського суспільства дає можливість повному бачити українське життя того часу. Основу сьогоднішніх археологічних матеріалів складають кераміка, прикраси, орнаменти староукраїнського одягу, дитячі іграшки та речі, які використовувалися для ігор, різноманітні предмети повсякденного вжитку. На початок третього тисячоліття археологічна наука накопичила безліч українських старожитностей, які свідчать про залізовиробничі, ювелірні ремесла, скловаріння і керамічне виробництво. Особливу увагу привертає побут та його ділянки: шиття, прядіння, вишивання й ін.

Для нас цікавим є реконструкція внутрішнього облаштування князівського палацу, боярського двору, господарства українського міщанина, купця, ремісника, селянина. Безсумнівними елементами інтер'єру кожної селянської оселі чи то князівського палацу були піч, нерухомі меблі, лавки, стіл, скриня. Джерела від 1093, 1074, 1097 років наголошують, що головне місце в староукраїнському житлі займала піч. Також зацікавлення викликають ліжка, столи, світильники, знаряддя для видобування вогню. Цікавими з точки зору вивчення українського побуту IX-XIII століть є кухонне начиння: каструлі, миски, глечики, ковші й ін. Характерно, що замки появились в Україні-Русі теж в IX-XII століттях.

Невід'ємним атрибутом староукраїнського побутового інтер'єру були: ножі, бритви, ножиці, які як письмово, так і археологічно зафіксовані у вжитку українців в IX-XIII століттях.

Характерно, що в IX-XIII століттях в староукраїнському суспільстві були гребінні футляри, футляри для ножів, бритв. Найширше побут староукраїнського житла представляє кераміка, яка у простіших формах була добре відомою ще значно раніше. З IX до XIII століття вона дійшла до нас у вигляді ліпних керамічних глечиків, мисок, горшків, які, як видно з археологічних знахідок, прикрашені узорами, розписами. З винайденням гончарного кола основними побутовими речами з глини стали речі, виготовлені на гончарному колі. Особливий інтерес викликає міська кераміка. В IX-XIII століттях у вжитку українського міщанина появилася поливана кераміка. В основному вона поширювалася у великих містах України: Києві, Чернігові, Володимирі, Галичі та інших. Вона вважалася предметом достатку населення, особливо коли в XII столітті почали виготовляти високоякісну поливану посуду.

Цікавою для вивчення побуту староукраїнського суспільства є скляний посуд IX-XIII століть, яка обрамлювалася сріблом та залізом. Що стосується заліза, то із нього виготовляли теж посуд, особливо казани для варіння їжі. Археологами зафіксовані казани бронзові, мідні, залізні кожухи для дерев'яних відер. Найпоширенішими в IX-XIII століттях в побуті українського населення були дерев'яні речі, зокрема ложки. Вироби з дерева були найрізноманітніші, починаючи з гребенів до ковшів та відер, які вдягали в шкіряні чохла. Характерно, що в стародавній Україні-Русі з шкіри шили взуття, одяг, шапки, рукавиці, гаманці, сумки, футляри, пояси, ремні, різного ґатунку браслети.

Прикраси - одна із найголовніших ознак розвинутого суспільства. Сьогодні всім цікаво, як одягалися різного рангу українці та українки в IX-X століттях. Очевидно, що за рівнем достатку на чоловіках та жінках можна було побачити одяг та прикраси, які завжди відігравали велику роль в суспільстві. Археологічні дослідження в Україні показали, що староукраїнське суспільство в IX-XIII століттях було заможним. Велика кількість золотих та срібних прикрас, жіночих і чоловічих, прикраси з міді, сплавів золота та срібла, срібних та золотих перстенів, висячих кілець, шийних золотих та срібних гривень, браслети з золота, срібла, бронзи, скла прикрашали одяг стародавнього українця та українки. Як засвідчують джерела, українець в IX-XIII століттях носив прекрасно вишиту сорочку, ткані полотняні штани, сорочка зверху обтягувалася вишитим поясом, на ногах - чоботи. Українки носили срібні або золоті сережки, браслети, перстені, на шиї могла висіти срібна або навіть золота гривна.

Жіночий одяг IX-XIII століття, як вважають вчені, майже не відрізняється від одягу українки XVI-XIX століть. Сьогодні реконструкція одягу українського суспільства IX-XIII століть може статися за умови активних археологічних досліджень. Вченим необхідно систематизувати усі наявні археологічні та побутово-культурні джерела. Пізніше вивчення одягу та побутових речей проллє світло на важливі історичні проблеми. Насамперед, це стосується організації староукраїнського ремесла, оскільки письмові джерела дуже скупо висвітлюють ці аспекти. Вивчення розвитку ремесла дасть змогу встановити етапи розвитку культури та побуту, побачити, як проходило під цим впливом облаштування староукраїнського суспільства в цілому.

Вивчення побуту українського суспільства, його рівня розвитку, культури, як основних рушіїв досягнень українців, якими вони впливали на Центральну та Південно-Східну Європу, ось завдання подальших досліджень українського побуту в IX-XIII століттях, вивчення якого тільки починається.

Сьогодні українцям слід заглянути в те далеке, незалежне від іноземного впливу, минуле і вивчити досвід українського побуту в час могутності української держави. Для повного розуміння проблеми розвитку культури України поповненням знань про староукраїнський побут ми повинні відновити традицію українського життя тисячолітньої давності, щоб впевнено йти в українське побутове майбутнє.

З'ясувавши питання українського побуту та культури IX-XIII століть, ми зможемо глибше зрозуміти коріння та витоки своєї національної самобутності.

Л і т е р а т у р а

1. Хвойка В.В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднепровье. Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905 г. – М., 1907. – Т.І. – С.1-8.
2. Пассек Т.С. Трипільське поселення Коломийщина //Трипільська культура. – К., 1940. – Т.І. – С.34.
3. Геродот. IV 47, Вестник Древней Истории. – №2. – С.266.
4. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М., 1979. – С.21-34.
5. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.39.
6. Повесть Временных Лет. – М-Л., 1950. – т.Ч.І. – С.110-115.
7. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. – Киев, 1913. – С.61.
8. “Русская Правда”, Карамзинский список. – С.40.
9. Браичевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.7-12, С.34-56.
10. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг., 1919. – С.11-32.
11. Корш Ф. Украинский народ и украинский язык //Украинская жизнь. – М., 1916. – С.142-144.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. – Львів, 1904. – Вид 2. – Т.І. – С.218.

Билинний епос про Українську державу в IX-XIII ст.

Історичні письмові джерела та народні билини і балади відводять періоду української історії українського народу часів кристалізації Української держави в IX-XIII ст. ключове значення.

Українські дослідники всіх часів і епох зауважили, що найбільший фольклорно-пісенний та билинно-баладний епос український народ створив власне в час незалежної Української держави, а тобто, з періоду IX по XIII століття. Безсумнівно, що це не можна назвати випадковістю.

Як відомо, впродовж своєї тисячолітньої історії український народ пережив багато лихоліть і потрясінь, багато завойовників топтали українську землю, пљондрували українську культуру. Однак, були і світлі сторінки незалежної історії, відтворені в билинному епосі, який найяскравіше зафіксований у IX-XIII ст. в могутню епоху незалежності України-Русі.

Отже, билинний епос – це історія, яку розповів сам український народ, тому його свідченнями ігнорувати не можна, оскільки перед нами відкривається самотність народного життя.

Народний епос епохи України-Русі IX-XIII ст. має глибинну пам'ять. Він знає стародавній Київ, всіх його правителів, героїв-богатирів, князів Аскольда, Олега, Володимира, Володимира Мономаха, Романа, Володаря, Микулу Селяниновича, Іллю Муромця, Кирила Кожум'яку, співця Митусу, хитрого Авдія і багатьох інших яскравих представників української політичної, релігійної, мистецької еліти, також торгово-ремісничої та господарської знаті, визначних селян.

Як видно із джерел, народ любив і поважав своїх легендарних героїв. Дослідники зауважують, що окремих цикл українських билин пов'язується з окремими постатями української історії: князі Кий, Щек та Хорив, Аскольд та Дір, княгиня Ольга, князь Олег, і особливо багато билин присвячено епосі князювання великого київського князя Володимира. Слід наголосити, що билини епохи Володимира Святославовича пов'язуються не тільки з ним особисто, але й з його богатирами, боярами, купцями, дружинниками, ремісниками, визначними селянами. Особливо яскраво реагує билинний епос на події часу феодальних усобиць в Україні-Русі. Так, в "Слові о полку Ігоревім" в Руському літописі XIII ст., так званий Галицько-Волинський літопис, яскраво зафіксовано ідею єдності Української держави, засуджено згубні спустошення внаслідок внутрішніх феодальних війн.

Народні билини реагують на всі події в суспільстві, як позитивні, так і негативні, немов би є індикатором внутрішнього і зовнішнього життя української держави.

Як бачимо із джерел, народна симпатія билин пов'язується з централізованістю, єдністю української держави та її земель, тому першим київським князем, починаючи з Володимира, віддається найбільша перевага та шана. Власне в цих билинах зафіксована сила української держави, яка здатна боротися з зовнішнім ворогом. Билинний епос централізованої Української держави IX-XIII ст. заслуговує на ретроспективний аналіз та переосмислення.

"Руська земля", під якою слід розуміти українські князівства від Карпат до Дону, це політична одиниця, на якій проживала однорідна народна маса із спільною мовою, культурою, політичними устремліннями, релігією, яка сприймалася в той далекий час, як єдине нерозривне ціле. Всі симпатії народу приковані до періоду, який оспівує єдину Українську державу часу Володимира Святославовича. Власне, перекази про українських богатирів Іллю Муромця, Добриню Микитовича, Олексія Поповича та інших найяскравіше відбиті в епосі цього часу. Всі вони сучасники великого князя київського Володимира, всі вони успішно виконують своє основне завдання - захищають від ворогів територію України-Русі.

Як бачимо, український народ, та створений ним епос, билини з явною симпатією ставляться до епохи, коли владою Києва було злучено всі українські племінні князіння, а також численні фіно-угрські народи. Власне в цей час староукраїнська держава стала наймогутнішою і небезпечною для сусідів-ворогів.

Отже, як бачимо із билин – Київ центр могутньої держави, від Карпат до Дону, яка злучила всі слов'янські народи і народності північного-заходу: псковичів, смолян, новгородців і фіно-угрів навколо етнокультурних та релігійних надбань українського народу, який в епоху піднесення та централізації знаходився на вищому політичному, культурному та торгово-економічному рівні розвитку. Власне, в цьому слід вбачати головний зміст об'єднувальної ролі українського народу з його політичною, економічною та культурною елітою в IX-XIII ст.

Л і т е р а т у р а

1. Літопис Руський (у перекладі Махновця Л.). – К., 1989. – С.2-15.
2. Повесть Временных Лет. – М., 1950. – Ч.1. С.10
3. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1950. – С.30.
4. Майков Л. О былинах Владимиров цикла. – Спб., 1863.
5. Бестужев-Рюмин К.Н. Русская история. – Спб., 1872. – Т.1.
5. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1991. – Т.1.
6. Петров В. Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі //Етнографічний вісник. У. 1929. – Т.VIII.
7. Тимошук Б.О. Зустріч з легендою. – Ужгород, 1974.
8. Никольський Н.К. Повесть временных лет как источник начального периода русской письменности и культуры. К вопросу о древнейшем русском летописании. Сборник по русскому языку и словесности. – Л., 1930. – Т.1. – Вып.1.

9. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг., 1919.
9. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948.
10. Рыбаков Б.А. Мир истории. Начальные века русской истории. – М., 1987.
11. Ідзьо В. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1989.

Культура України-Русі в IX-XI століттях

Паралельно з процесами централізації української держави в IX столітті проходило складання української культури. Як бачимо із численних джерел, володарі України-Русі були зацікавлені, щоби Київ та інші міста в культурному розумінні були не гірші від міст Візантійської імперії та її столиці Константинополя. Власне в IX-X століттях Україна-Русь, беручи з культурної спадщини Візантійської імперії все краще, розвиває чужі надбання на ґрунті власних культурних традицій.

Культурна спадщина, яка дійшла до нас із сивої давнини, і сьогодні переповнює нас гордістю за наших далеких українських пращурів.

Безсумнівно, в сиву давнину велич українських міст, що творили культурні цінності від Карпат до Дону, повинна була вражати тогочасного українського громадянина. Швидкий розвиток української державності й культури повинен був збуджувати враження величі українського народу та її держави, формувати патріотизм [1].

Уцілілі пам'ятки української культури IX-XIII століть свідчать про високий рівень української держави, а також доводять, що в цей час українська культура розвивається не замкнуто, а поширюється і на фіно-угрські землі, де стає стержневою у формуванні культури російського народу, який, розвиваючись під українським політичним та культурним впливом, дуже швидко у IX-X століттях набирає рис провінційної української культури [2].

Що стосується розвитку української культури, то звичайно, вона кристалізувалась упродовж довгої історії українського народу, який, рясніючи густо талантами, зумів створити умови для політико-культурної централізації в IX столітті, що призвела до бурхливого розвитку і розквіту всіх державних галузей України-Русі XI-XII століття.

Коли мова йде про стародавню культуру українського народу, то доводиться враховувати не тільки досягнення народу в конкретний період його історії, а тобто в IX-X століттях, але й культурні етапи розвитку самого українського народу, передусім, його слов'янські коріння [3].

Як відомо із джерел, з наукових досліджень, археологічних свідчень на території від Карпат до Дону, українська культура зароджувалася в Подніпров'ї, Подністров'ї та Подонні, починаючи зі скіфського часу. Скіфський період хоча і не був безпосередньо зв'язаний з культурою українського народу, однак, у скіфо-сарматських ритуальних зображеннях бачимо український поховальний обряд, українську народну вишивку та інші риси стародавнього українського побуту [4].

З перших століть н.е., наголошує В.Д.Баран, елементи власне української культури починають чітко проявлятися на всьому обширі від Карпат до Дніпра і до Дону, найповніше виражені у час Київської держави [5].

Особливий період передісторії розквіту української культури - слов'янський IV-VIII століть, якому притаманні всі основні риси українського народу та його культури. Він характеризується розвитком архаїчної української державності, концентрацією стародавніх культурних цінностей [6].

Наукові дослідження цього першого періоду, чітко фіксованого археологічною наукою, не закінчено, однак, із покоління в покоління вони яскраво демонструють поступальний розвиток ремесел художньо-прикладної творчості. Особливо це простежується на території Придніпров'я, хоча не можна применшувати ролі Прикарпаття, Волині й Подоння. Всі знайдені речі характеризують ранню українську культуру, яка в VI-VIII століттях набирає рис, притаманних українській народності.

Особливу увагу до українського культурного способу життя проявили візантійські історики. Так, візантійський історик VI ст. н.е. Прокопій Кесарійський наголошує, що анти і слов'яни не управляються однією людиною, а проживають в демократії, вирішують свої справи на народних вічах. В обох цих народах життя і закони однакові. Прокопій Кесарійський наголошує, що в антському суспільстві всі мають рівні права. Сучасник, який був проданий в рабство, повернувшись додому, ставав вільним. Анти укладали з сусідами договори, яких завжди дотримувалися. Прокопій Кесарійський виразно описує релігійне світобачення антів. Вони поклоняються одному богу, який є творцем блискавок. Він один є владикою над усім. Йому вони приносять в жертву биків і в його честь справляють багато різних священних обрядів. Долі вони не визнають, не вірять, що вона у відношенні до них має яку-небудь силу. Якщо їм загрожує смерть чи хвороба, то вони для врятування чи виздоровлення дають обіцянки принесення жертв. За таких обставин анти вважали, що купили в богів те, що просили. Вони поклонялися рікам, німфам і всяким іншим божествам. Приносять жертви всім і з допомогою цих жертв просять у божеств, що потрібне, гадають на майбутнє [8].

Важко згодитися з тим, наголошував Б.Д.Греков, що Прокопій Кесарійський достеменно знав усю культуру антів і, зокрема, її частину, релігію. Однак, він нейтрально відносився до язичницької культури антів-слов'ян. У його свідченнях немає засудження культури антів-слов'ян [9].

Таким чином, із свідчень Прокопія Кесарійського ми знаємо, що у антів один бог, у ньому слід бачити громовержця Перуна. Окрім Перуна вони вірять в духів. З точки зору християнина бог слов'ян не схожий на християнського бога. Однак, Прокопій Кесарійський не осуджує його бога,

оскільки знає, що раніше в Римській імперії теж були язичницькі боги, схожі на тих, які були у слов'ян. Отже, Прокопій Кесарійський побачив у антів-слов'ян розвинуту язичницьку культуру. Вимагати від християнина Прокопія Кесарійського повної характеристики релігійної культури антів ми не можемо, хоча це питання цікавило його. З його опису ми впізнаємо Зевса-Перуна, все решта він не уточнює, однак, йому ясно, релігійна культура слов'ян схожа на еллінську чи римську.

Через три-чотири століття ми знаходимо підтвердження свідчень Прокопія Кесарійського, коли українці в договорах з візантіяцями клянуться своїми язичницькими богами Перуном і Волосом. На прикладі української язичницької культури ми простежуємо традиції, які передавались із покоління в покоління, із століття в століття.

Таким чином, централізована українська держава постала на могутньому культурному пласті. Уже перший володар централізованої української держави Олег київський вважав Перуна і всю пов'язану з ним культуру богопоклоніння своїм головним богом, що засвідчено Руським літописом [10].

Другий володар Святослав, як бачимо з джерел, теж був вихований на язичницько-народній культурі [11].

Привертає увагу релігійна культура часу повної централізації України-Русі, яку здійснив великий князь київський Володимир. Ця політично-культурна реформа була проведена з урахуванням основних культурно-релігійних особливостей українців. Однак, основним державним богом України-Русі став Перун. Суть релігійно-культурної реформи так передає нам літописець: "И постави кумиры на холму вне двора теремного: Перуна древяна, а главу его сребряну, а ус злат, и Хорса-Даждьбога, и Стрибога, и Симаргла и Мокошь". Як бачимо, реформа релігійної культури України-Русі проходила еволюційно. Вона була викликана централізацією держави та зростанням культурно-національної свідомості [12].

Як свідчать джерела, язичництво в Україні-Русі віками було не тільки релігійним але й культурним феноменом. Воно формувалося на традиційній народній культурі. Через такі культурні особливості воно стало стержневою складовою тогочасного українського суспільства. Як феномен української культури воно не могло в час прийняття християнства раптово відійти в нікуди. Стародавній українець, вихований на традиціях української язичницької культури, не міг в одну мить відмовитися від стародавніх язичницьких культурних надбань і перейти на невідому йому, іншомовну культуру, традиції якої були йому мало відомі. Все це пояснюється тим, що язичницька культура староукраїнського суспільства ще довго затримується в Україні-Русі. В першій фазі свого утвердження християнська культура синтезується, чи прилаштовується до української язичницької культури. Довгий час функціонують українська язичницька та християнська культури, синтез яких, однак, кристалізує в XI-XII століттях українську християнську культуру [13].

Ми не будемо детально зупинятися на українській язичницькій та українській християнській культурі, мистецтві, писемності, оскільки вони впродовж XIX-XX ст. детально вивчені та проаналізовані вченими [14]. Наше завдання з'ясувати питання розвитку української культури в контексті розвитку централізованої української державності в IX-XIII століттях. Необхідно встановити причини, які призвели до кристалізації єдиної культури, як носія розвитку староукраїнського суспільства від Карпат до Дону, що стало поштовхом до досягнення економічної і політичної могутності, дало можливість розвинути староукраїнську державність. Безсумнівно, власне українська культура в IX-X століттях репрезентує українську державу в середньовічній Європі, Азії та в середовищі фіно-угрського етномасиву на території Росії. Київ стає "матір'ю міст руських". Літопис яскраво зображує нам події політичного і культурного об'єднання навколо Києва окремих частин України-Русі в єдину культурну та державну інфраструктуру.

Успіхи сучасних археологів, етнографів, мовознавців яскраво доповнюють картину цього культурного процесу. "Повість минулих літ" є блискучим прикладом високої культури українців. У поєднанні з високохудожніми, високомистецькими пам'ятниками культури та прикладного мистецтва, ми можемо наголошувати, що український народ внаслідок великих досягнень в області культури та освіти був в IX-X століттях відомий і шанований в Європі та Азії/15. Пам'ятки української писемності, такі як: "Повість минулих літ", "Слово про закон і благодать" яскраво зображують "кагана нашої землі, Володимира", який утвердив українську християнську культуру, право, за що заслуговує великої національної честі. Володимир, як вважали сучасники, об'єднав землі єдиною українською культурою від Карпат до Дону та Новгороду. Щоправда, як наголошують джерела, утвердження єдиної культури проходило не завжди мирним шляхом. Київський стандарт української культури став у X-XII століттях визнаний не тільки в українській національній інфраструктурі, але в Білорусії, у Новгородській землі та в фіно-угрських землях Росії [16].

Як відомо, Україна-Русь в час Володимира Святославовича у культурному розумінні зближується з культурою Візантійської імперії. Власне це зближення певною мірою нівелює самотньо українську культуру візантійськими християнськими культурними цінностями, які були не притаманні українському народу, та насаджувались примусово, особливо візантійське християнство. Внаслідок такого культурно-релігійного зближення Україна-Русь стала однією з митрополій Константинопольського патріарха, а церква – ареною експансії візантійської культури [17]. Цей етап

у розвитку української християнської культури досконало вивчений вітчизняними та зарубіжними дослідниками, зокрема дослідниками української християнської церкви.

У висновок нашого дослідження наголосимо, що культура української держави IX-XI століттях формувалася винятково на засадах стародавніх культурних традицій українського племінного ладу. Як засвідчують джерела, в тому числі й археологічні, політичне життя української держави в IX-XI століттях сформувалося на ґрунті самобутнього українського культурного життя попередніх століть. На території Карпато-Дністро-Бусько-Дніпро-Донського регіонів українцям притаманні культурні традиції, які з часу виникнення у них племінних князів до епохи централізованої державності в IX-X століттях не змінилися [18].

Таким чином, стародавня українська культура є традиційною в організації та розквіті українського політичного життя в IX-XI століттях [19].

Л і т е р а т у р а

1. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.375.
2. Ідзьо В. Фінно-Угри та Київська Русь у VI-X століттях. – Мандрівець. Лютий, 2002. – №1. – С.40-43.
3. Баран В.Д. Від венедів до українців //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.61-65.
4. Ідзьо В.С. До питання з'ясування побуту українців в IX-XIII ст. //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.173-174.
5. Баран В.Д. Від венедів до українців //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.61-65.
6. Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 2001. – С.5-41.
7. Баран В.Д. Анти, Сіверяни чи Русь? //Науковий Вісник Українського Університету м.Москви. – М., 2001. – Т.І. – С.68-73.
8. Прокопий из Кессарии. Стратегикон. Вестник Древней Истории, 1941. – №1. – С.156, С.295, С.297-298, С.384.
9. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С.385-386.
10. Руський Літопис. – К., 1989. – С.10-15.
11. Сахаров Д.Н. Дипломатия Святослава. – М., 1990. – С.12-18, С.43-57.
12. Крип'якевич І.П. Українська культура. – К., 1990. – С.23-57.
13. Артюх В., Ідзьо В. Археологічні дослідження на середньому Дністрі в контексті вивчення проблеми переходу від язичництва до християнства. Історія релігій в Україні. Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2001 року). – Львів "Логос", 2001. – С.7-14.
Артюх В., Ідзьо В. Ранньохристиянські старожитності на прикладі останніх досліджень в Західних областях України. Історія релігій в Україні. Праці XII-ї Міжнародної Наукової Конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). – Книга I. – Львів."Логос", 2002. – С.30-35.
Артюх В., Ідзьо В. Археологічні дослідження на середньому Дністрі в контексті вивчення проблеми переходу від язичництва до християнства //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т. IV. – С.190-192.
Артюх В., Ідзьо В. Ранньо-християнські старожитності на прикладі останніх досліджень в Західних областях України //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.IV. – С.72-74.
14. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1990
Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., 1993
Асеев Ю.С. Нариси з українського мистецтва. Джекрела. Мистецтво Київської Русі. – Київ. "Мистецтво". 1980.
15. Ідзьо В.С. Українська держава в IX-XIII століттях міжнародних дипломатичних та торгово-економічних стосунках з країнами Європи та Азії. Науковий Вісник Українського Університету м.Москви. М.2001,т.І, с.175-182.
16. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI-X століттях //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.57-61.
17. Ідзьо В.С. Митрополити Української церкви X-XIII століттях у взаємовідносинах з Візантійською та Римською церквами та великокнязівською владою //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2002. – Т.ІІ. – С.121-125.
18. Баран В.Д. Від венедів до українців. Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.61-65.
19. Ідзьо В.С. Слов'янські культурно-племінні утворення на території України та суміжних землях в VI-VII ст. н.е. та на передодні становлення централізованої Української держави в IX-X ст. Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.81-84.

Дністро-Дунайські володіння Української держави в IX-XIII століттях

Аспект приналежності Дністро-Дунайського пониззя до Української держави у X-XIII століттях є стержневим при розгляді етнічного розвитку південних областей Галичини.

Якщо звернутися до історії цього регіону, то цінними є свідчення “Повісті временних літ”, згідно з якими слов'яни у Подністров'ї і Карпато-Дунайських областях були стародавнім, автохтонним населенням. Цілком очевидно, що одна із гілок слов'янського етносу зароджувалась у межиріччі нижнього Дністра і нижнього Дунаю, а також у басейнах рік верхнього і середнього Дністра і Прута. Власне, у цьому межиріччі, наголошує В.В. Мавродін, проживали слов'янські племена, що утворили Велику Хорватію, Червону Русь, Галицьке князівство. Слов'янський фольклор славить тихі води голубого Дунаю, землі, сади дунайського гирла і Дністро-Дунайського межиріччя. Стародавні легенди, билини, сказання про Дунай, Дністер і проживання там слов'ян змусили руського літописця бачити на землях Дунаю слов'янську прабатьківщину. Навіть якщо відкинути завзятість літописця і взяти до уваги лиш давнє проживання слов'ян на Дунаї, то свідчення літопису, без сумніву, достовірне. Очевидно, за слов'янськими міфами, билинами, сказаннями вгадуються події, що подарували людству Трою, Кнос, Мікени та інші древні цивілізації [1].

У формуванні місцевого Дністро-Дунайського слов'янства, його фольклорні традиції, без сумніву, причетні до етногенезу слов'ян. У регіоні межиріччя Дунаю і Дністра, по узгір'ях Карпат, наголошував М. І. Артамонов, проживали праслов'янські племена: тиверці, уличі та хорвати. Вони були носіями слов'янської культури і державності. Суспільство, яке утворили слов'яни, викристалізувалось із загального масиву фракійського світу, фракійського етносу. Своєю культурою, вважав дослідник, ці слов'яни доповнювали багатоетнічний фракійський світ. Фракійська, чи дакійська цивілізація, безперечно, була багатоетнічною. В рамках цього багатоетнічного культурного світу існували кельти, латини, елліни, германи і слов'яни [2]. Очевидно, наголошував В.В. Мавродін, у Дністро-Дунайській частині фракійської цивілізації формувалися слов'яни. Римські та ранньовізантійські джерела не випадково називають слов'ян гетами (предки тиверців), а Феофілакт Сімонатта стверджує: “Слов'яни раніше називались гетами”. Звернемо увагу на факти, які незаперечно доводять тотожність слов'ян і гетів [3]. Уже історики XIX століття зауважували тотожність слов'ян і гетів. Подібність одягу, озброєння, побутових особливостей бачили такі фахівці в галузі славістики, як Чертков і Дринов [4]. Про слов'янське населення Дністро-Дунайського межиріччя, його культуру, побут, звичаї, релігію писав Д.Я. Самоквасов, який бачив у загальному масиві дакійського етносу слов'янські племінні об'єднання, які локалізував у басейні Нижнього Дунаю і в Подністров'ї. Особливо розвинулись в окремий етнос, на думку дослідника, слов'яни у час завоювання Римом Дакії. Розпад під ударами Римської держави фракійської коаліції народів кристалізувало слов'янський етнос [5]. На схожість проживаючих у Дністро-Подунав'ї гетів і слов'ян наголошував дослідник Ф. Браун [6]. Дакійські елементи мистецтва і культури у слов'ян Подунав'я і Подністров'я просліджував радянський дослідник В.А. Городців [7]. Схожі точки зору на розвиток слов'янського етносу в Дністро-Дунайському регіоні розвивали румунський дослідник А. Нанко і чеський І. Піг [8]. Галицький історик О. Партицький у своїй роботі “Старинна історія Галичини” на численних прикладах теж доводив тотожність гетів і слов'ян Дністро-Подунав'я [9]. Сукупність історичних, археологічних і лінгвістичних матеріалів була проаналізована В.В. Мавродіном, який дійшов висновку, що стародавній народ гети Дністро-Дунайського межиріччя це пізніша південно-західна гілка східного слов'янства [10]. Такі твердження радянського історика В.В. Мавродіна змусили звернутися до цього регіону археологів і антропологів, які внаслідок всебічного вивчення археологічних матеріалів зробили висновки, що в Дністро-Дунайському регіоні сформувалась особлива південно-західна гілка східного слов'янства, в етнічному складі якого дакійські елементи займали певне місце [11]. На наявність давніх слов'ян у Прикарпатті, Подністров'ї і Подунав'ї вказував і Н.С. Державін, який вважав карпів-хорватів одним автохтонним слов'янським етносом. Присутність древніх слов'янських топонімів у Дакії, наголошував, Н.С. Державін, а також знайдені грецькі та римські написи, що свідчать про наявність тут слов'ян, підтверджують археологічні й антропологічні джерела, що не залишає сумніву про давнє походження слов'ян у цьому регіоні. Очевидно, доказом древності слов'ян у цьому регіоні, їх економічного і політичного розвитку можуть бути свідчення римських істориків про венедев-слов'ян, які переросли у численні народи антів і склавинів. Римський історик Йордан поселяє склавинів у межиріччях Дунаю, Дністра і Дніпра. Прокопій Кесарійський, Маврикій локалізують антів і склавинів у Дністро-Дунайському регіоні, Карпатах і Прикарпатті [12]. В.В. Мавродін уточнює: від пониззя Дунаю до Дністра і вгору по течіях рік Дністра і Прута, де в літописний час проживали тиверці, уличі, хорвати, які складали одну етнокультурну спорідненість, відому в VII ст. за свідченнями К. Багрянородного, як “Велика чи Біла Хорватія”. У час давньої Червоної Русі: Нижнє Подунав'я, Молдавія і Буковина були складовою територією Галицької Русі. Численні слов'янські міста у Нижньому Подунав'ї, що автохтонно простягаються у Галичину, тобто до Верхнього Подністров'я з Нижнього Подунав'я яскраво

підтверджують існування з римського часу слов'янського землеробського поселення у цьому регіоні [13].

В.В. Мавродін вважав, що, власне, у цьому землеробському населенні, а тобто у середовищі гетів і даків кристалізувався етнос протослов'ян. У своїх зауваженнях з цього приводу він писав: "Римські і ранньо-візантійські письменники називають слов'ян гетами, а Фіофілакт Сімокатта прямо говорить, що раніше слов'яни називались гетами". В.В. Мавродін доводив і антропологічну тотожність дако-гетів і слов'ян і вважав їх одним і тим же народом Подунав'я і Подністров'я. Очевидно, наголошував дослідник, що гето-слов'яни це пізніші тіра-гети, слов'янські племінні об'єднання уличів і тиверців, де слід враховувати і вплив останніх на формування Прикарпатських хорватів [14]. Розглянувши середньовічні джерела і звіривши їх свідчення зі свідченнями "Повісті временних літ": "сидять бо вони по Бугу і Дністру і до моря". Академік І.І.Срезневський вважав, що тиверці та уличі - це конкретні племінні князівства, що входили у царство антів [15]. Такої ж думки дотримувався і А.А.Спіцин, який вважав, що слов'янські старожитності пониззя Дністра цілком ототожнюються з тіра-гетами (тиверцями), яких вважав прямими потомками антів. Самі ж анти, на думку А.А.Спіцина, консолідувались у політичне тіло "варварську державу", яка розвинулась під впливом гето-дакійської держави Децебала і Бур вісти, складовим князівством якої слов'яни були в минулому [16].

Для розв'язання питання етногенезу Дністро-Дунайських слов'ян і локалізації слов'янського етносу у цьому регіоні особливо важливе значення мають свідчення твору Йордана "Про походження і дії Гетів". Алан за походженням, придворний готський літописець, уродженець Нижнього Подунав'я, він, очевидно, особисто стикався з слов'янами, мав про них всебічне уявлення. У жодного іншого із ранньосередньовічних авторів ми не знаходимо таких історично-конкретних свідчень про Дністро-Карпато-Дунайський регіон. Йордан характеризує нам стародавні племінні назви слов'ян, сучасні їх назви його часу, розповідає про їх поділ на союзно-племінні групи, територію проживання, їх війни із гетами у III-IV століттях. За усіх цих обставин, Йордан досить стисло, хоча однозначно і не суперечливо, подає розселення слов'янського етносу. Без свідчень Йордана ми не могли б уявити собі повноти усієї картини проживання слов'ян у Дністро-Карпато-Дунайському регіоні у II-VI століттях. Звістки про них починають з'являтися у візантійських джерелах, починаючи з доби Юстиніана у зв'язку із масовим вторгненням слов'ян у володіння імперії. Йордан же висвітлює нам попередній час і відтворює слов'янську історію у час формування у них варварської чи навіть ранньофеодальної державності у III-IV століттях. Хоча у III-IV ст. слов'янське суспільство зберігало ще багато ознак військово-общинного суспільства з елементами рабовласництва, у ньому уже починають зароджуватися общинні центри, у яких починає концентруватися торгово-ремісничі і політична знать. Оскільки на ці центри постійно нападають римляни і готи, Йордан з цього приводу наголошує: "Громади і міста знаходяться у них серед лісів і боліт" [17]. Отже, із цього нами інтерпретованого повідомлення можна зробити припущення про наявність у III-IV ст. у склавинів Дністро-Подунав'я зародків торгово-ремісничих центрів, у яких не виключається наявність політичної організації, інакше не можна зрозуміти, яким же чином через пів століття слов'янський етнос у даному регіоні, як висловився В.П.Петров, "беззбройний народ робиться войовничим і озброєним і сама війна стає професією окремої станової групи" [18].

Цілком очевидно, що швидкий політичний і соціально-економічний розвиток слов'ян у Дністро-Дунайському мікроріччі відбувся тому, що дана територія була воротами до кордонів Римської імперії, що зумовлювало концентрацію слов'янського етносу. Внаслідок самої концентрації і впливу чорноморсько-середземноморських цивілізацій, очевидно, економічний і політичний розвиток у даному регіоні проходив дуже бурхливо, про що свідчать археологічні джерела. Не дивлячись на те, що тут археологічно зустрічаються різноманітні культури, венеци Прикарпаття і Подунав'я є могутнім і сталим етносом даного регіону. Швидкий їх розвиток можна пов'язувати із тими обставинами, що територія Дністро-Дунайського мікроріччя входила у сферу економічних і політичних інтересів Римської і пізнішої Візантійської імперії.

Внаслідок експансії Римської рабовласницької держави на фракійський світ у Дністро-Нижньо-Дунайському регіоні починають формуватися певні державні утворення. В.Ю. Мурзін і Ю.В. Павленко припускають участь слов'ян у формуванні державності в даків у I ст. н. е. Очевидно, державне утворення, на чолі якого стояв Буре-Віст (Буря і Вість), окрім даків складали і гети-слов'яни. До складу даного державного утворення входило населення Подністров'я і Карпат. На нашу думку, державне утворення Буре-Вісти складалося з військово-політичних союзів тіра-гетів, пізніших тиверців, і прикарпатських карпів-хорватів Дністро-Подунав'я. Воно і лежить в основі слов'янської державності, яку успадкувала староукраїнська держава IX-XIII століть і Галицька Україна зокрема [19].

Зі свідчень літопису, на схід від хорватів, які проживали у Прикарпатті і у верхньому Подністров'ї, проживали дуліби, на південь від дулібів проживали древні слов'яни-уличі й тиверці. Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни, уличі і тиверці проживали тоді по Дністру і аж до Дунаю [20]. Деякі інші свідчення X століття про уличів, червлян подає нам географ Баварський в X столітті. Він зауважує, що уличі - народ численний, який має багато міст, є стародавнім народом, міста існують у

них з незапам'ятних часів до сьогодняшнього дня. Археологічні джерела теж доповнюють ці свідчення, що у IX-X ст. у басейні середнього і нижнього Дністра і нижнього Дунаю проживало слов'янське населення. Основне слов'янське населення Подністров'я складали хорвати, уличі і тиверці, які проживали також у нижньому Подунав'ї і не винятково, що складали одне політичне об'єднання [21].

Здавна на Дністровському просторі слов'яни вели землеробський спосіб життя, торгували хлібом, шурами звірів, медом, воском, сіллю. Така налагоджена торговельна система у них виявлена вченими від часу присутності у регіоні Римської рабовласницької держави. Власне, з цього часу Дністер фіксується джерелами, як велика торгова магістраль, яка зв'язувала слов'янське населення верхнього Подністров'я з торговими ринками Подунав'я і Причорномор'я. Такий глибокий взаємозв'язок з греко-римським світом прискорював розвиток слов'янського суспільства Дністро-Дунайського регіону.

У IX столітті Дністро-Дунайський регіон увійшов до складу Української держави, про що свідчать літописні свідчення. Київський літопис сповіщає, що перші київські князі дуже довго воювали з уличами і тиверцями. Київський князь Олег вів довготривалу боротьбу з уличами і тиверцями, так і не зумівши підкорити їх [22].

У поході 907 року слов'яни Дністро-Дунайських земель хорвати і тиверці згадуються як союзники київського князя, які спільно з останнім беруть участь у поході на Візантію [23]. За свідченнями візантійських джерел, землі хорватів, уличів і тиверців складали певну державу, Велику чи Білу Хорватію, яка за висновками вчених XIX ст. проіснувала з VII до X століття і складала окрему локальну етноструктуру, можливо, державність, яка тільки у X столітті, внаслідок кровопролитних воєн, була остаточно приєднана до староукраїнської держави.

Володимир Святославович, великий київський князь, ввів Дністро-Дунайські землі до складу Української держави у 992-993 роках. У цей же час на слов'янське населення Дністро-Дунайського регіону було поширено християнство. Влада великого київського князя, етнічна близькість дністровських і дніпровських слов'ян, християнство остаточно злили слов'ян Дністро-Подунав'я у староукраїнський етнічний масив, українську єдину культурну і політичну структуру. За століття впливу Київського політичного і культурного центру населення середнього і нижнього Дністра і нижнього Подунав'я набрало рис загальноукраїнської народності, однак, вплив київського центру у XI столітті послаблюється і відчувається, що укріплений за час мирного розвитку X - XI ст. могутній політичний центр стародавніх хорватів, який перетворився за цей час у могутній торгово-економічний і політичний україно-галицький центр, як висловлюються джерела, Галицьку Україну, поступово з плином часу витісняє київський вплив з Дністро-Дунайського пониззя. Як засвідчують джерела, у XI столітті в даному регіоні посилюється вплив Галича, місцева аристократія, торгово-реміснична знать підпадає під галицький політичний вплив. Політичне і економічне зміцнення галицьких князів призвело до того, що Дністро-Подунав'я перетворилося дуже швидко у "Галицьке Пониззя" і стає вотчиною великих галицьких бояр. Як свідчать джерела, внаслідок сталої торгівлі, передового землеробства Галицьке князівство в XI столітті перетворилось в одне із наймогутніших князівств стародавньої України-Русі. До 1100 року Галицька земля із Дністро-Дунайським пониззям вийшла з-під влади київських князів. Галицьке пониззя і область нижнього Подунав'я спочатку належали Перемишльському князю Ростиславу, який контролював дністро-дунайську торгівлю, що дозволило йому швидко перетворитися у могутнього центральноєвропейського володаря. Пізніше галицьке пониззя, Дністро-Дунайські землі належали Перемишльському князю Володарю, а по розподілі між братами земель – Тербовлянському князю Васильку, який за даними джерел "розбудував і укріпив городи на Дунаї". По смерті старших Ростиславовичів у 1124 р. Володимирко Володаревич, що князував у Перемишлі, переносить столицю князівства в Галич на Дністер. Звенигородом під владою Володимира Галицького правив Іван Ростиславович, син померлого брата Ростислава. Забравши у Івана Ростиславовича Перемишль, Володимирко Галицький наділив Івана галицьким пониззям, до складу якого входила Буковина, майбутня Молдавія і нижнє Подунав'я. До складу території Галицького пониззя входили наступні міста з слов'янським населенням: Текучий, Хотин, Белгород, Кілія, Малий Галич, Берлад і ін. В цей час вивищується у Галицькому пониззі місто Берлад, який Іван Ростиславович перетворює у свою столицю, у зв'язку з чим був прозваний Берладником [24]. Деякі дослідники вважають, що в Дністро-Дунайських землях остаточно кристалізувалася Галицька земля, яка у складній боротьбі за міжріччя Дунаю і Дністра зіштовхнулася з торгово-економічними інтересами сусідніх князівств, зокрема, київського і волинського. Боротьба закінчилась тим, що сусіди змушені були визнати за Ярославом Осмомислом Дністро-Подунав'я. В результаті широкої колонізації пониззя Дністра, Прута і Серета з виходом на устя Дунаю і у Чорне море тут внаслідок впливу галицької політичної організації зміцнюються такі галицькі центри: Дрествин, Черн, Берлад, Білгород, Романів Торг, Текучий, Малий Галич і ін. У цих містах було зосереджене підпорядковане галицькому князю населення, над яким, як зауважує літописець, "судив ряд Ярослав Осмомисл, затворивши ворота Дунаю". Тут проживали "галицькі вигонці", "промишляли галицькі рибалки", концентрувалася "галицька причорноморська торгівля". На "галицьких увозах" концентрувались пристані для кораблів, склади під різні товари із

різних країн. Тут за даними археологічних джерел, можна було бачити кораблі з Візантії, навантажені грецькими винами, паволоками, шовками, угорськими товарами, склом, мармуром, кінями, різноманітними чеськими, німецькими, польськими товарами. Українська держава, Галичина, як її складова частина, торгували хлібом, медом, хутрами, сіллю. Галицька Україна з її подунайськими територіями у XII ст. відіграла важливу роль у міжнародній торгівлі [25]. Без сумніву, наголошував К.Марс, у економічному і стратегічному розумінні Дністро-Дунайське пониззя, Молдавія складала могутню частину Галицької держави, яка приносила великі доходи галицьким князям, які, збагачуючись, ставали настільки могутніми, що своєю політичною діяльністю могли впливати на політичні процеси у Центрально-Східній Європі [26].

При Ярославі Осмомислові Галицька земля староруської держави досягла значної могутності. Її Дністро-Дунайське пониззя було великою торгово-економічною зоною, з облаштованими для цього містами, такими як Бая, Сучава, Нечун, Хотин, Коломия, Келія, Белгород, Городок, на Черемоші Чернівці, Берлад, Серет, Черн, Яський Торг, Романів Торг, Корочюнів Камінь, Малий Галич. Торговля велась на всій території Галицького князівства, так і особливо інтенсивно у його Дністро-Дунайському пониззі. Тут здебільшого вона була міжнародною. В цей час Дністро-Дунайське пониззя слугувало галицьким можновладцям зв'язуючою ланкою між Галичиною і Візантією, Болгарією, Генуєю, Німецькими землями. Основним таким міжнародним торговим форпостом Галицького князівства у XI-XII ст. було м. Берлад, а у другій половині XII-XIII ст. м. Малий Галич. Джерела свідчать, що у цей час староруська держава й Галицьке князівство зокрема торгували хлібом, сіллю, воском, лісом, медом, хутрами, рибою. Із відомої грамоти "Івана Ростиславовича, князя Берладського від Галицького стола", яку вчені датують 1134 роком, ми знаємо, що в Малому Галичі, Берладі, Текучому і в інших галицьких містах Дністро-Дунайського пониззя знаходились склади з різними товарами, як місцевих галицьких купців, так і купців угорських, руських, чеських [27].

Із Дністро-Дунайських галицьких "увозів" відправлялись "галицькі кубари"-кораблі у різні кінці торгового світу. Таким чином, галицьке північне Причорномор'я у XI-XII століттях розвинуло широкі торгово-економічні зв'язки з Києвом, Чехією, Угорщиною, Польщею, Візантією, Німеччиною, про що свідчить нам не тільки грамота Івана Ростиславовича, князя Берладського, а київський Печерський патерик 1084 року, згідно зі свідченнями якого у 1084 р. "київський князь не пустив для торгівлі в Київ гостей з Галича і лодій із Перемишля" і, як зауважує літописець, "не було солі в усій Руській землі". Із даного свідчення видно, що галицька торгівля у XI столітті мала вплив на усі сфери староруської держави. Вона, за висновками радянських вчених, була настільки розвинута, що до монголо-татарської навали була поряд з київською потужно-конку rentною, а інколи й витісняла київську, що змушувало київських можновладців політичними заходами захищати від галицьких торговців київські торговельні кола, які терпіли великі збитки від "галицьких гостей" і їх дешевої та якісної продукції [28].

Радянський дослідник В.Т.Пашуто вірно наголошував, що могутня галицька торгівля, могутній галицький етнос у Дністро-Дунайському пониззі Галичини у XI-XIII столітті не міг появитися на порожньому місці. Він повинен був мати свої історичні корені. Його галицьке коріння, на думку дослідника, сягає у слов'янський час, коли тут у Подністров'ї проживали хорвати, уличі і тиверці. На думку дослідника, така їх автохтонність зберігалась і в "давньоруський час", тобто у час могутності України-Русі в X-XIII ст., і тільки монголо-татари, вступивши в галицьке пониззя, зруйнували, стерли з лиця землі його колишню велич, усі міста, внаслідок чого припинилася міжнародна торгівля, перетворивши нижнє Подністров'я і Подунав'я староруської держави у пустир, куди у XIV- XV ст. вселились волоські пастухи, що, перемішавшись з рештками галичан, утворили на цих землях за староруськими (галицькими) державними традиціями Молдавську державу [29]. На думку дослідника Г.Б.Федорова, уся цивілізація Дністро-Подунав'я була улаштована першою слов'янською колонізацією ще у IV-VI ст. Власне, у цей час і виникли у Дністро-Подунав'ї міста [30].

Радянський академік М.М.Тихомиров вважав, що автохтонність галицьких міст на нижньому Дністрі і Сереті можна прослідкувати упродовж багатьох віків, а тобто від часу вселення у цьому регіоні слов'ян до часу їх розквіту у "староруську добу", коли ними володів знаменитий Ярослав Осмомисл Галицький. Особливу роль у час Ярослава Осмомисла у торгівлі на галицькому пониззі, на його думку, відігравали такі міста як Романів Торг і Текучий, Берлад і Малий Галич [31]. На схід від ріки лежав Берлад, недалеко від злиття Серету з Дунаєм Малий Галич. Усе це стародавній слов'янський край галицьких вигнанців уличів, тиверців, край який захищав Галицьку державність на півдні декількома тисячами хоробрих людей. Завдяки улаштуванню його, галицькі князі були захищені від печенізько-половецького світу. Цей край здавна стояв на межі суперництва слов'яно-римського і у продовженні русько-візантійського сусідства за устя Дунаю. Тільки монголо-татари могли розорити такий добре влаштований в економічному розумінні галицькими князями Дністро-Дунайський край, на який вони здавна мали усі історичні права [32].

Усі свідчення наголошують на тому, що галицькі князі успадкували усі Дністро-Дунайські землі та утвердились на них після ослабленню київського центру і зуміли повністю провести політику так, що

ці землі залишалися невід'ємною складовою Галичини до занепаду староукраїнської держави під ударами монголо-татарів у XIII столітті.

Джерела дають нам підставу наголошувати, що міжріччям Дунаю володів уже перший досить могутній Перемишльський князь Ростислав, який зумів злучити в одну державну інфраструктуру Дністро-Подунав'я і Тмутараканське князівство. З цього приводу Д. Зубрицький наголошував, що Ростислав в середині XI ст. внаслідок своєї енергійної політичної діяльності зумів заволодіти обома великими волостями - Галичиною і Тмутараканню, розширивши свою державу від Карпатських гір до півніжжя Кавказьких хребтів, від берегів Сяна, Дністра, Карпатських гір до ріки Кубань і Чорних гір. Володіючи Галичиною і Тмутараканню, Ростислав контролював і Дністро-Подунав'я з усією дністро-дунайською торгівлею, що давало йому великі багатства, і мав політичний вплив на сусідні європейські країни, в першу чергу Візантію і Угорщину, що очевидно, і було причиною його одруження з угорською принцесою Ілоною-Ланкою, дочкою угорського короля Гейзи I. Така його могутність із-за володіння і контролю усією Причорноморською торгівлею налякала Візантію, що змусило імператора отруїти Галицько-Тмутараканського князя Ростислава [33].

Київський літопис з цього приводу зауважував: "Коли Ростислав Володимирович сидів у Тмутаракані і брав данину в Касогів і в інших землях, то греки, убоявшись його, послали до нього з обманом Катепана. І коли той прибув до Ростислава, увійшов йому у довір'я...- отруїв останнього. І був же Ростислав доблесним у бою, на зріст статний і красний лицем" [34].

Особливо укріплюються позиції Галичини у Дністро-Дунайському пониззі у час синів Ростислава Володаря і Василька, особливо тоді, коли останній по розподілі батькової спадщини став князем Теробовлянського князівства, невід'ємною частиною якого було Дністро-Дунайське пониззя, на яке, як наголошував київський літопис, князь Василько намагався переселити болгар і яке вважав своєю територією. У подальшому Володимир перемишльський, скріпивши в одну політичну структуру Галичину, ще більше укріпив свої позиції у Галицькому Дністро-Подунав'ї. Джерела говорять нам, що багатство Володимира текло до стольного Галича із дунайських міст. З Дністро-Дунайських володінь своєї держави отримував він і військову допомогу у війнах, які проводив за сферу впливу у Центральній Європі, і в феодальних війнах в Україні-Русі. Із сукупності свідчень ми бачимо, що усі сусідні князі проводили військові кампанії з галицьким князем на Дністро-Дунайському пониззі, намагаючись відібрати у нього ці землі і, таким чином, перехопити прибуткову галицьку торгівлю в свої руки. Однак, пріоритет у даному регіоні упродовж XI-XII століть належав галицьким князям, які, за свідченням літопису, влаштовували його економічне життя. З Дністро-Подунав'я, як вважають дослідники, перемишльський князь Володар посилав торгові човна до Києва, його брат Василько для збільшення торгово-ремісничого люду намагався переселити болгар, їх правнук Ярослав Осмомисл "по Дунаю міста розбудовував, суд рядив до Дунаю, зачиняв ворота Дунаю". Здається, має рацію радянський дослідник В.Т.Пашуто, наголошуючи, що галицькі князі як зіницю ока берегли Дністро-Дунайське пониззя. Там, згідно зі свідченнями джерел, були "сторожі Василькові", стояла "сильна засада Ярославова", стояли "кубари галицькі"- торгові кораблі, під охороною великої кількості добре укріплених міст з великою кількістю галицьких воїнів. Таким галицьке пониззя залишалось аж до XIII століття, що ми бачимо із свідчень Руського літопису XIII століття, яке Данило Романович перетворив у могутній форпост проти монголо-татарів [35].

Наприкінці XII - поч. XIII ст. Дністро-Дунайське пониззя переходить до наймогутнішого володаря України-Русі цієї доби "Самодержця України-Русі - Романа", який своїми непереможними походами в степ, розгромом половецьких військ забезпечив цьому регіону своєї держави стабільний розвиток, широкомасштабну зовнішню і внутрішню торгівлю, яка була предметом збагачення староукраїнської знаті і її володаря. Роман, як вірно наголошує літописець, ревно наслідував свого прадіда Володимира Мономаха, що теж в свій час "тримав посадників по Дунаю" [36].

Володарювання Дністро-Дунайськими землями Українською державою у X-XIII століттях зближувало її зі стратегічним союзником - Візантійською імперією. Такі прямі союзні стосунки, як свідчать джерела Української держави, існували ще з часу Володимира Великого, були укріплені Володимиром Мономахом й іншими більш чи менш знаменитими володарями староукраїнської держави.

Що стосується регіональних взаємин, то ми бачимо, що Галицька Україна у XI-XII ст. через регіон Дністро-Подунав'я сама заводить з Візантією у торгово-економічні, а згодом і політичні, стосунки, що видно із літопису, який наголошує: "Повели дівку Володареву за царевича, за Олексича". Візантійські джерела цього часу, зауважує Анна Комнин, пишуть, що з військовою допомогою у Царгород приходив князь Василько з гірським полком. В цей же час сусідство з Візантійською імперією і Половецькою державою у регіоні Дністро-Подунав'я підтверджується і нашими джерелами. Київський літопис наголошує, що у 1091 році Василько Ростиславович теробовлянський разом з половцями спустошили Польщу [37].

Сукупність фактів внаслідок їх аналізу дають право говорити про дружні стосунки Галицької України з сусідніми Візантійською та Половецькою державами. У регіоні Дністро-Подунав'я триває у цей час жвава торгівля, половці знаходились з галицькими князями у дружніх стосунках, очевидно, у своєму відрізку Причорномор'я теж вели контроль за міжнародною торгівлею і були зацікавлені в

розвитку міжнародної торгівлі, зокрема з Дністро-Подунав'ям Галичини. Сам факт походу галичан з половцями на поляків може послугувати цьому нашому згоду певним підтвердженням [38].

Можна припускати, що уже у час перемишльського Ростислава чи його сина Володаря Ростиславовича Галицька Україна уособлювала централізоване князівство, до якого входило Дністро-Подунав'я і було тим економічним джерелом, яке утверджувало могутність галицьких володарів [39]. Великого успіху у приєднанні Дністро-Подунав'я до галицької державної інфраструктури, на думку А.Н. Насонова, домогся Василько теребовлянський, який, володіючи останнім, з удільного володаря перетворився у могутнього володаря Дністра і Дунаю, сконцентрувавши в руках усю стержневу дністро-дунайську економіку. Про економічну могутність Василька говорить хоча факт виплати 2000 гривень полякам за полоненого брата Володаря. У його час Теребовль стає стольним центром Дністро-Дунайського пониззя, уся політика Теребовля була направлена на посилення влади князівства у цьому регіоні [40]. По смерті Василька уся влада концентрується в особі Володимира Володаровича, як старшого в роді Ростиславичів, який переносить столичний центр до Галича. Характерно, що уже в цей час в державній структурі Дністро-Подунав'я ми знаємо два Галича: Галич Дністровський і Галич Дунайський, які у XI-XII століттях знаходились у єдиній політичній і торгово-економічній інфраструктурі, про що наголошує нам грамота Івана Ростиславовича Берладника, що Іван Ростиславович утримував Малий Галич (на Дунаї) і Берлад від Галицького стола [41]. Дані свідчення можуть тільки наголошувати про більш ранній період політичної історії, який, можливо, розпочав свій відлік у греко-кельсько-римський час, можливо, у час, коли стародавні слов'яни внаслідок свого політичного і економічного розвитку призвели до залучення Дністро-Подунав'я у одну економічну і політичну інфраструктуру, про що ми уже говорили [42]. Що стосується історичних джерел про історію Галича і Галичини у час Української держави X-XIII ст., то її історична місія висвітлюється на сторінках вітчизняних джерел уже в XI ст., а тобто з 1084 року, коли київський князь, за свідченням Печерського патерика, не пустив "гостей з Галича і лодій із Перемишля". Із даного повідомлення ми бачимо, що Галич за вагомістю після стольного Перемишля за своїми торгово-економічними спроможностями знаходиться на другому місці у польсько-економічній системі Перемишльського князівства. Другою є згадка про Галич 1125 роком у польських джерелах, за свідченнями яких Володар після погрому поляків іздив з Перемишля в Галич збирати нове військо. Із цього свідчення ми теж бачимо, що Галич у першій чверті XII ст. і у військовому розумінні теж стояв на другому місці після стольного Перемишля. У подальшому історія Дністро-Подунав'я пов'язується з Галичем дністровським, коли у 1141 році Перемишльський князь Володимир Володаревич переніс столицю у Галич. Уже з 1144 по 1153 рік Галич відіграє основну роль у політичній соціально-економічній історії Дністро-Подунав'я. У цей час, як наголошують джерела, галичани намагаються управляти усією Галичиною і своїм Дністро-Дунайським пониззям зокрема. Вони розпоряджаються за своїм бажанням галицьким столом, запрошують на нього із галицького пониззя із Берладі Івана Ростиславовича Берладника. Аналіз джерел дає право наголошувати, що у XI ст. галичани вважали Дністро-Дунайське пониззя своєю галицькою областю, у якій галицький князь тримав свою "засаду". Тут же, на думку О.О. Шахматова, тримав військову і політичну адміністрацію для збирання данини Іван Берладник від галицького стола [43]. За обставин утримання у Дністро-Подунав'ї сильної галицької адміністрації, галицький князь, вважав А.А. Насонов, у XII ст. міцно контролював Причорномор'я, у якому раніше господарювали візантійці, і завдяки цьому міг запроваджувати у Галицькому князівстві візантійську політичну і торгово-економічну систему.

Галичина XII ст. більше походить на візантійсько-провінційну область, ніж на одну із адміністративно-політичних одиниць України-Русі, хоча київський літопис і називає її у політичному розумінні Галицькою Україною. Однак, це не заважало Візантійській імперії теж вважати Галичину своєю складовою частиною, і називати "галицького архонта", галицького князя васалом візантійського імператора, який з дозволу імператора володіє Дністро-Подунав'ям [44]. Однак, як би не розглядати політичні амбіції візантійців, археологічні матеріали наголошують, що у IX-XII ст. тут проживало слов'янське населення, яке, як зауважує київський літопис, "присідало до Дунаю", завжди тягнулося до слов'ян Галичини і складало з ними одне етнічне і політичне угруповання, концентруючись у головних містах регіону Берладі і Малому Галичі [45]. На нашу думку, амбіції і тенденційність візантійських історичних джерел щодо Дністро-Подунав'я не підтверджуються жодними іншими джерелами, оскільки Візантія на початку XI ст. фактично втратила свої придунайські володіння, передавши їх на утримання і захист Українській державі [46]. Як наголошувалось вище, коли роль Києва у цьому регіоні ослабла, Візантія знову пішла на військово-політичний союз з могутніми галицькими князями, який був зміцнений шлюбом з дочкою Перемишльського князя Володаря і "царевича Олексича", що зафіксовано нашим літописцем. Деякі дослідники вважають, що найширокомасштабнішу політику у Дністро-Подунав'ї проводив теребовлянський князь Василько, який "бажав населити його болгарами, переселити за допомогою союзу з половцями сюди й ляхів". Власне Василько теребовлянський створив у Подунав'ї плацдарм, звідки тримав зв'язок з усіма центральноєвропейськими країнами, дотримуючись союзу з Візантією. Могутність Василька теребовлянського у нижньому Подунав'ї у кінці XI поч. XII ст. очевидна, він

допомагає Візантії з гірським полком, на нього зважають половці й постійно допомагають йому в його зовнішньополітичних кампаніях то проти поляків, то проти угрів. Василько залишається одним із найвпливовіших і наймогутніших князів і в Україні-Русі, про що свідчить факт визнання за ним Теробовлянського князівства і Дністро-Дунайського пониззя українськими можновладцями на Любецькому з'їзді у 1097 році. Страх руських князів перед могутністю Василька підтверджує факт його осліплення... [47].

Стратегічно важливим для України-Русі вважав Дністро-Дунайське пониззя великий київський князь Володимир Мономах. В 1116 році він, як свідчать літописи, послав Івана Войтишича і посадив своїх посадників по Дунаю від Дерста до Келії. Про дальшу долю посадників Володимира Мономаха ми нічого не знаємо. Однак знаємо, що Володимир Мономах завжди був у тісному союзі і приятних стосунках з Васильком теробовлянським, вони разом відібрали Волинь у Ярослава волинського і посадили у ньому сина Володимира Мономаха. За цю послугу Володимир Мономах долучив до Василькових володінь у Подунав'ї і свої міста, а тобто, з 1116-1117 років усе гірло Дунаю перейшло у володіння теробовлянського князя Василька. Із цього часу до кінця XII ст. Дністро-Дунайське пониззя повністю контролювалося галицькими князями. У Берладі, за свідченням джерел, розташовувався галицький торговий флот "галицькі кубари", склади з безліччю різних товарів, знаходились галицькі риболовні артілі. Дністро-Подунав'я брало активну участь у політичному житті Галичини, як свідчать джерела, усі міста Подунав'я підтримували законні претензії Івана Берладника на галицький стіл. У час смуту в Галичі і вигнання Івана Берладника зі столиці, Іван без будь-якого опору зайняв міста Подунав'я і, як наголошує літопис, "були усі раді йому". І тільки могутність столичної військово-політичної організації, очолюваної князем Ярославом Осмомислом, змусило галичан Дністро-Дунайського пониззя визнати своїм володарем Ярослава. З цього часу Дністро-Подунав'я цілковито було підкорене цьому визначному князю. Тут, як наголошує літописець, стояла "засада Ярослава" [48]. Цілком очевидно, що могутній князь Ярослав дуже швидко втамував претензії Івана Берладника, розігнавши своїми "залізними полками" ополчення Івана, і знову встановив контроль Галичини у пониззі. Джерела розповідають нам про великі діяння Ярослава Осмомисла, який міста по Дунаю розбудував, заселив їх торговими людьми. І це не помилка літописця. Ці свідчення підкріплюються й іншими джерелами. Знайдений перелік городів руських дальніх і ближніх, який вчені датують XIII-XIV ст., реально відповідає часу могутності Галицької України, а тобто XII-XIII ст. [49]. В переліку цьому читаємо: "а з цієї сторони Дунаю при усті Дністра над морем: Белгород, Черн, Яський Торг, на Пруті ріці Романів Торг, на Молдові Нечюн, в горах Корочюнів Камінь, Сучава, Серет, Баня, Чечюн, Коломия, Городок на Черемоші, Хотин на Дністрі".

Якщо поглянути на карту, вірно зауважував російський дослідники М.Погодін, М.Барсов, то усі ці міста знаходяться на шляху із Подунав'я на Галич, тобто у стародавніх кордонах Галицького князівства [50]. Якщо за даною картою розглядати економічний і політичний розвиток цих Дністро-Дунайських міст, то стає очевидним, що у найстародавніші часи Дністро-Дунайське пониззя залежало від влади Перемишля, пізніше від регіонального центру Теробовлі, який закріпив за Галичиною остаточно ці землі. Вивищення Галича Дністровського у першій половині XII ст. при наявності Малого Галича на Дунаї, і це видно на карті, з'єднує цей регіон в одну етносистему, як політичну, так і економічну, про що наголошує нам "Слово о полку Ігоревім", згідно зі свідченнями якого Ярослав Осмомисл "Затворив Дунаю ворота..., по Дунай суд рядить". Вислів "по Дунай суд рядить" чітко описує нам володіння Галицького володаря, що ми бачимо і на карті [51]. Існування такої політичної і економічної галицької структури у Дністро-Подунав'ї підтверджує і радянський дослідник А.І. Насонов, який вважав, що така монолітна "галицька державна структура" дійсно існувала у XI-XIII століттях і проіснувала вона, на думку дослідника, до татаро-монгольського нашествия, охоплюючи території Дністро-Дунайського пониззя, (від нижнього Галича), майбутню Молдавію, Буковину, Карпати, усе Прикарпаття і Подністров'я і закінчувалася подністровським Галичем [52]. Нещодавно нову гіпотезу щодо галицького Дністро-Дунайського пониззя висунув український історик М.Ф. Котляр, що кордон Галицького князівства часів Ярослава Осмомисла проходив по середині ріки Дністер в районі Ушиці, Бакоти, Василіва, Калюса. У Дністро-Дунайському пониззі, на його думку, проживали якісь "руські поселенці", "бродники", "руська вольниця", яких в один час очолював Іван Берладник, захоплюючи галицькі торгові кораблі, руйнуючи там галицьку торгівлю. Таким чином, робить висновок М.Ф. Котляр, усі ці бродники у Дністро-Подунав'ї загострювали політичні стосунки Половецьких ханств, Візантійської імперії, Угорського королівства, Польських князівств і Галицького князівства. Міцна влада Ярослава Осмомисла до Дунаю, на думку М.Ф. Котляра, є перебільшенням літописця [53].

Досить приблизні формулювання М.Ф. Котляра не допомагають нам зрозуміти, як такі могутні володарі Галичини, як Ростислав, Володар, Володимир Володаревич, Василько теробовлянський, Ярослав Осмомисл, що своїми "залізними полками" відчиняв ворота Києву, не змогли впоратися з "берладниками", "бродниками", так званою М.Ф. Котляром дністро-дунайською вольницею. Не зрозуміло, як проводила б торгівлю Українська держава у X-XIII століттях, якщо б вона не з'ясувала ці життєво важливі питання. Отже, М.Ф. Котляр всупереч сукупності джерел, не бачить присутності Галичини у Дністро-Дунайському пониззі. Археолог Б.О. Тимошук, на думку М.Ф. Котляра,

перебільшує присутність слов'ян і галичан у Дністро-Дунайському пониззі. Згідно з висновками М.Ф. Котляра, галицькі князі упродовж XI-XIII століть “відсиджувалися за галицькими мурами і споглядали, як там бродники, розбійники влаштували собі вольницю” [54]. Зауважимо лиш, що така позиція М.Ф. Котляра повністю антинаукова навіть з позицій визначних радянських вчених, таких як В.Т. Пашуто, М.Н. Тихомирова, Б.О. Рибаківа, де останній, проаналізувавши усі джерела, не сумнівався в існуванні “Західноруської державності від Карпат до Дунаю” [55]. Із “досліджень” М.Ф. Котляра видно, що усі наявні документи, грамота Івана Ростиславовича, князя Берладського, свідчення Ворскресенського літопису, “Слова о полку Ігоревім” і витяги літописів В.Н.Татищева, на які він, зокрема, усюди у своїй творчості посилається, ні археологічні речові матеріали, які свідчать про приналежність Дністро-Подунав'я у XI-XIII ст. до Української держави, не є достовірними [56]. У своїх висновках київський історик М.Ф. Котляр “не може углядіти його приналежність у XI-XIII ст. до староукраїнської держави у загальному і Галицької України зокрема” [57]. Дослідження М.Ф. Котляра наголошують, що бродники, вольниця Дністро-Подунав'я стояли вище за військовою спроможністю, ніж військово-політична організація Української держави навіть у час її найбільшого розквіту. Не зрозуміло, як так сталося, що Володимир галицький, який володів уділом у Київській землі, не володів Дністро-Подунав'ям, яке, до речі, за свідченнями В.М. Татищева, постачало йому військо для ведення боротьби проти київського князя, а значить, політично і соціально-економічно було залежним від нього, оскільки підтримувало його у військових кампаніях. Не розуміє висновків М.Ф. Котляра і дослідник із Московського державного університету, А.А.Пауткін, який вважає, що Дністро-Подунав'я завжди було частиною Галичини. Уже перший знаменитий Ростислав Тмутараканський зробив Дністро-Подунав'я своєю внутрішньою територією... Володар перемишльський і особливо Василько теребовлянський закріпили Дністро-Подунав'я за Галичиною остаточно. Син Володимира Володаревича Ярослав Осмомисл отримав від батька у спадок велику державу, що простягалася від Дністра до Дунаю [58]. На запитання М.Ф. Котляра, чия була земля Нижньо-Дунайська, відповідь дав ще вчений XIX ст. Д. Зубрицький: “Якщо б ці міста у Подунав'ї належали якійсь вольниці чи зарубіжній державі окрім Галицької, то вона не стерпіла би, щоб у її володіннях розташовувались шайки розбійників, яких би навіть очолював князь Іван. А це значить, що ця земля була вотчиною князя Івана, який не грабував її, а розбудовував урядував у ній від галицького стола, влаштував склади товарів, розширював торгівлю. Ярослав Осмомисл теж мав її за свою отчину, по Дунай суд рядив. Галицькі міста на Дунаї, - наголошував Д. Зубрицький, - розташовувались на територіях уличів і тиверців, які у час Ярослава Осмомисла уже були галичанами” [59]. В цей час у Дунайських володіннях Галицького князівства, на думку дослідника, велась жвава торгівля. Із Малого Галича і Берладі виходили в море і брали курс на Візантію, а також німецькі міста (бурги) на Дунаї галицькі купці. Галицьке Подунав'я давало великі доходи галицьким князям, ці доходи і утримували велику галицьку армію. Без сумніву, наголошував Д.Зубрицький, що Ярослав Осмомисл добре стеріг свої дунайські володіння. За таких обставин, коли у Подунав'ї стояла “Засада Ярославова”, не могла там же одночасно процвітати вольниця. Коли Іван перестав коритися, сюди ж зразу прийшли добірні галицькі полки і, як зауважує літописець “утишили Пониззя” силою зброї дністровського Галича [60]. Ярослав Осмомисл, на думку М. Дашкевича, був настільки могутній, що бунт Берладника навіть при підтримці половців був швидко припинений, сам же Берладник був змушений покинути Подунайські городи і назавжди розпрощатися зі своїм уділом. Самі ж претензії на галицький престол Івана може говорити про певну економічну могутність Івана Берладника, якого підтримували підвладні йому дунайські міста [61]. Стосовно Подунайських міст Галичини, то І.Шараневич вважав, що приєднані вони до Галицького князівства були Ростиславовичами по смерті Ростислава і з'єднані з Галичиною Володарем і Васильком. Володимир Володаревич розбудував Подунайське пониззя, особливою колонію з великого Галича на Дністрі, улаштував Малий подунайський Галич, поставивши залоги у найбільших містах Берладі, Текучому і других. Звідтіля вів торгівлю з усіма європейськими країнами, від чого мав великі доходи. Торговельні свободи надані цим же купцям швидко перетворили ці міста у могутні торгові центри. Іван Ростиславович урядував у них на правах васала, однак з правом самостійного контролю міжнародною торгівлею [62]. Український історик П.П. Толочко вважає, що район Семиграддя, Серету і Дунайського пониззя були введені до складу Галицького князівства тільки у княжіння енергійного Володимира Володаревича (1141-1153). Володимир Галицький, на його думку, був перший галицький князь, який стабілізував ситуацію у Дністро-Дунайському пониззі [63]. Його поправляє Б.О. Рибаків, наголошуючи, що Дністро-Дунайське пониззя управлялося уже Перемишльським князем Володарем Ростиславовичем, який правив ним із Берладі. Однак, після Любецького з'їзду він передав ці землі брату Васильку князю теребовлянському, для збільшення його володінь. У подальшому їх наслідував Володимир Галицький і його син Ярослав Осмомисл [64]. М.Н. Тихомиров вважав, що Дунайські землі Галичина закріпила за собою у час Ярослава Осмомисла, який “затворив ворота Дунаю..., по Дунай суд рядячи”, приєднав до своєї держави уличів і тиверців. Могутність Ярослава Галицького на Дунаї М.Н. Тихомиров пов'язував улаштуванням останнім широкомасштабної торгівлі через збагачення, від якої Галицьке князівство перетворилось у наймогутнішу державу “Південно-Західної Русі” [65]. Як бачимо, більшість дослідників пов'язують Подунав'я із Галичиною винятково з часом Ярослава Осмомисла, тобто з

часом, коли про фактичне володіння галицьким князем Подунав'я пише багато джерел. Зокрема, першим на це звернув увагу В.Н. Татищев, який характеризував Ярослава Осмомисла і його діяння в Дністро-Дунайському пониззі витягами з літописів, що не дійшли до нас: “ Земля же його в усьому була багата, процвітала і множилася в людях. Учені майстри і ремісники з усіх країн до нього приходили і міста населяли, якими збагачувалася земля Галицька усім. По Дунаю міста укріпив, купцями населив, що торгували через море в греки і ремесла влаштовувати від своїх доходів помагав” [66]. Б.О. Рибаків доповнює свідчення В.Н.Татищева витягами “Слова о полку Ігоревім” - “Затворив Дунаю ворота... По Дунай суд сядив”. Усі ці свідчення є дуже схожими на свідчення Татищевських витягів: “по Дунаю городи укріпив...дунайські міста купцями населив, що відповідає історичному положенню справ у Галицькому князівстві часів правління ним Ярославом Осмомислом” [67]. В цей же час Галицька земля із Дністро-Подунав'я встановлювала найширші торгово-економічні і політичні стосунки. Галицьке князівство постійно надає військову допомогу Візантії. Ми уже вище наголошували, що на допомогу Візантії ходив з гірськими полками князь Василько, доповнює свідчення київського літописця і витяг Татищевського літопису, згідно зі свідченнями якого: “військо Ярослава Осмомисла постійно грекам помагало, хоробрі битви у нього були...” [68].

Джерела по-різному оцінюють стосунки Візантії з Галичиною із-за Дністро-Подунав'я. Візантійські джерела, про що наголошувалось вище, вважають, що Галицьке князівство володіло Дністро-Дунайським пониззям з волі візантійського імператора. Згідно з цими свідченнями, галицькі князі були васалами Візантійської імперії, а Галичина однією із “топархій” - її областей, за військову допомогу і захист внутрішніх областей Візантійської імперії імператори і надали, як за службу галицьким князям Дністро-Подунав'я [69]. Однак, сукупність історичних джерел 30-40 років XII століття говорять про незалежну політику Галицького князівства відносно Візантійської імперії і входження останнього в державну структуру України-Русі. На нашу думку, у 60 роках XII століття Візантійська імперія намагалася відновити своє панування на нижньому Дунаї. Щоб протидіяти цьому, галицький князь уклав союз з Угорською державою проти імператора Мануїла, і одна із дочок Ярослава стала угорською королевою, дружиною угорського короля Стефана. В цей же час Ярослав Осмомисл допомагав своєму родичу Андроніку Комнину у його боротьбі за імператорський трон. Як бачимо, Галичина і Візантія в 60 роках були у напружених стосунках. З цього погляду київський літописець наголошує: “із Царгорода прибіг до Ярослава брат царів кир Андронік і прийняв його Ярослав з великою любов'ю дав йому на утримання декілька міст” (можливо, Подунайських). Андронік подружився з галицьким володарем, брав участь у його управлінні князівством, святах, ловах, особливо проявив себе на полюванні на зубра. Він навіть засідав разом з Ярославом у князівській думі і був знайомий з усіма галицькими боярами”. Однак, Андронік пробув у Галичині не довго, оскільки імператор Мануїл пішов на примирення і прислав за ним велике посольство, даючи гарантії і просив Андроніка повернутися у Візантію. Зі свого погляду київський літописець так описує цю подію: “Потім же прислав цар двох митрополитів, запрошуючи Андроніка повернутися до себе. Ярослав же відпустив до нього Андроніка з великою честю, приставив до нього єпископа свого Кузьму і мужів своїх перших” [70].

Після повернення Андроніка в Константинополь, візантійський імператор Мануїл зумів внаслідок такої широкомасштабної політичної діяльності і поступок Галицькому князю, як торгово-економічних, так і політичних, розірвати союз Угорщини і Галичини і відновити візантійсько-галицький союз. Маючи намір напасти на Угорщину, імператор Мануїл побажав мати у тилу свого ворога традиційно союзника. У зв'язку з чим він зразу ж після відновлення союзу між Візантією і Галичиною попросив військову допомогу у галицького князя. За свідченнями візантійського хроніста Кіннама в Тавроскіфію (Русь-Україну) був відправлений посол, що виводив свій рід від Комненів, він повинен був нагадати правителю Русів (володарю України-Русі) про укладення з імператором договору і дорікнути за порушення договору з Візантією галицького князя, який гостинно прийняв у себе втікача із тюрми Андроніка. В той час володар Української держави Ростислав Мстиславович був правителем не міцним, він сам шукав дружби з могутнім Ярославом Осмомислом і у Константинополі знали про це, тому сповіщає Кіннам, візантійський імператор відправив окремого посла і до Ярослава Осмомисла, закликаючи його до війни з Угорщиною. Дослідник М.Ф.Котляр вважає, що галицький князь брав участь у війні з Угорщиною на боці Візантії [71]. Особливо дружніх відносин Галицька Україна досягла з Візантією у час, коли на візантійському престолі утвердився друг Ярослава Осмомисла Андронік Комнин. Стіни палат-переходів, як подає візантійський хроніст Нікіта Хоніат, були викладені із мозаїки картинами, які повинні були нагадувати імператору про його життя у дружній Галичині. На одній із стел, за свідченнями хроніста, були зображені імператор Андронік і галицький князь Ярослав Осмомисл під час їхнього полювання на кабана. Двоє кінних можновладців вбивають кабана, а майбутній імператор Андронік пронизує його списом. Та дружба ця була короткочасною, як зазначають візантійські джерела, у 1185 р. імператор Андронік втратив популярність у народі і перед загрозою скинення з престолу знову намагався втекти до гостинного галицького князя і родича Ярослава Осмомисла. Та втеча була невдалою, по дорозі його піймали і стратили. Факти дворазової втечі Андроніка Комнина в Галичину можуть свідчити, що Галичина

відносно Візантії була сусідньою країною і рубіж проходив, безсумнівно, по Дунаю, що підтверджується “Словом о полку Ігоревім”, а саме, “Ярослав торгує з греками через море, по Дунай суд рядить, затворив ворота Дунаю”. З цього приводу М.Н.Тихомиров наголошував, що зображення в “Слові о полку Ігоревім” Ярослава Осмомисла проходить ще при його житті. Можливо, “Слово”, як билинний епос, співалося ще при житті Ярослава боянами при його дворі в честь возвеличення добродіянь галицького князя. Галицька земля у “Слові о полку Ігоревім” велика і багата своїми Дністро-Дунайськими володіннями, зображена в zenіті своєї політичної могутності. Усі джерела абсолютно не натякають на якусь військову чи розбійницьку загрозу. Немає ніяких “бродників, берладників-розбійників”, вольниць у Дністро-Дунайському пониззі. Ми бачимо чітке державне управління. “Ярослав Подунав’я купцями населив, міста там укріпив, гроші на розбудову торгівлі виділяв, після чого через море з греками торгував. По Дунай суд рядив”. Отже, немає ніякого сумніву щодо приналежності Дністро-Подунав’я до Галицької України у XI-XIII століттях, в чому не впевнений київський дослідник М.Ф. Котляр [72].

Під трохи іншим кутом світобачення розглядав землі Галицької України І.П. Крип’якевич. Він вважав, що галицькі війська Володимира Володаревича могли закріпитися в подунайських містах і бояри від його імені управляти цим регіоном Галичини. Після смерті Володимира Володаревича, там вокняжився за згодою місцевих бояр його родич Іван Ростиславович, відомий в історичній літературі, як князь Берладський, який, не даючи в галицьку казну прибутків від причорноморської торгівлі, багатіючи, почав претендувати на галицький престол. Маючи маєтності, гроші, він задля цього почав наймати половців, вольницю, з метою організувати похід на стольний Галич. Новому галицькому володарю Ярославу Володимировичу довелося знову їх вборонити перед непокірним родичем. Іван Берладник, щоб мати хоча б якусь юридичну основу свого князювання і моральну, а може й військову підтримку, визнав владу візантійського імператора, що було предметом ворогування Ярослава Володимировича і візантійського імператора Мануїла у противагу тому, що Ярослав Осмомисл прийняв утікача із полону Андроніка Комнина, претендента на імператорський престол і уклав союз з Угорщиною. Згодом такої нашої реконструкції підтверджується фактом втечі після вигнання Ярославом Володимировичем Івана Берладника з Подунав’я у Візантію в м. Салоніки, де він і помер, як наголошує київський літопис, від отруєння. І тільки примирення Мануїла Комнина з Ярославом Осмомислом і остаточне визнання Візантією за Галичиною Дністро-Дунайського пониззя розірвало галицько-угорський союз і змусило Ярослава Осмомисла вступити у війну з Угорщиною на боці Візантії. Що стосується союзного договору Галицької України і Візантійської імперії, то його основа, на нашу думку, завжди базувалася на визнанні Дністро-Подунав’я Візантією за Галичиною і надання Галичиною військової допомоги Візантії у випадку необхідності, а також захисту її володінь від степовиків.

Реальний союз Галицької України і Візантії проглядається у джерелах уже в XI столітті, про що наголошувалось вище. Отже, за союзним договором Візантії і Галицької України за останньою було визнано Дністро-Подунав’я. Тільки за таких обставин міг ходити на допомогу Візантії, за свідченням Анни Комнин, князь Василько з гірським полком, а також Ярослав, як засвідчував В.Н. Татищев з витягів невідомих літописів, “грекам помагав”. Власне, союз Володимира Володаревича з Візантійською імперією врятував Володимира Володаревича від розгрому під Перемишлем угорським королем і великим київським князем. Володимирко, як зауважують джерела, супроти останніх зібрав усю Галицьку землю. На поміч йому прийшли усі берладські полки, а також найняті серби і болгари. Однак, битва була програна і, узнавши про це, як засвідчують візантійські джерела, візантійський імператор побажав помститися за свого родича і союзника і наніс удар у спину Угорської держави. Візантійські війська маршем вступили в Угорщину, змусивши угорського короля швидко укласти мир з Володимиром галицьким, оскільки війна на два фронти могла стати катастрофою для Угорського королівства. В зв’язку з цим король сказав київському князю: “цар грецький на мене сердитий, встав на мене, мушу стерегтися...”. Як бачимо із Татищевських джерел, у війні Володимира галицького брали участь на його боці берладські полки, а також найняті Володимиром серби і болгари, що може означати, що Володимир Галицький вів на Дунаї широкомасштабну політичну діяльність, усіх тонкощів якої, за браком джерел, ми так ніколи і не визнаємо. Однак, безсумнівним є те, що Дністро-Подунав’я було складовою частиною Галичини. Так, І. Крип’якевич припускав, що могутність Галичини на Дунаї слід відчисляти з того часу, коли Берладською волостю Галичини управляв Іван Берладник, про що нам сповіщає його грамота. Очевидно, Іван Берладник своєю діяльністю складав у Подунайському регіоні і певний авторитет, інакше не можна зрозуміти вияву такої палкої любові Берладської волості до його сина Ростислава. Берладська волость за своїм соціальним станом була демократичнішою, ніж центральна Галичина, де усім заправляли бояри і населення від них терпіло великий гніт. У зв’язку з цим частина бояр і смердів бажала скинути цей боярський гніт, закликала Івана на галицький престол, як свідчить літопис: “як тільки стяги покажеш, ми відійдемо від Ярослава”. Та Ярослав був могутній, його випробувані у боях воєводи і “заковані в залізо полки”, які, як свідчить Татищевське джерело: “через море грекам помагали”, швидко вибили непокірного Івана з Подунав’я. Тому має рацію Татищев, наголошуючи, що після укріплення галичан в Подунав’ї Ярослав там “ гради укріпив, купцями

населив, ремесла улаштував, через море з греками торгуючи” [73]. Цілком здається має рацію М. Дашкевич, наголошуючи на тому, що Подунав'я у час Ярослава було складовою частиною Галичини тому, що у Ярослава була велика військова сила. “Засада Ярослава” утримувала у покорі Галицькому князю усе Подунав'я, яким “від галицького стола” управляли після вигнання Івана Берладника його віддані бояри. Подунайське населення терпіло від свавілля бояр. Один раз, наголошував М. Дашкевич, воно повстало і підтримало Івана Ростиславовича, та прийшли добірні галицькі полки “залізні полки”, чи “засада Ярославова” і все стало по старому. Отже, повстання Івана у Подунав'ї, на думку дослідника, не змінило соціального становища його торгово-ремісничого населення, яке як і раніше було змушене платити великі податки галицьким князям і боярам [74]. В.Т. Пашуто відмічає, що в Причорномор'ї в Подунайських містах, які знаходились далеко від рук галицького князя, бояри галицькі почували себе повновладними володарями, вони підтримували торгово-економічні зв'язки з половецькими ханами, з сусідніми намісниками візантійських, угорських, болгарських областей [75]. М.Д. Пріселков писав, що внаслідок володіння галицькими князями Подунав'ям, через яке вони були зв'язані з Європою та Азією широкомасштабними політичними стосунками, галицькому князю необхідно було утримувати при своєму дворі багато досвідчених у зовнішньополітичних зв'язках людей, які знали половецьку, грецьку, німецьку, польську, чеську, угорську, болгарську й інші мови. Сам князь Ярослав за знання великої кількості іноземних мов називається джерелами “Осмомисл”, який “однією своєю головою тримав усю Галицьку землю” [76]. Отже, як бачимо із сукупності джерел, що територія Дністро-Подунав'я з слов'янських часів із раннього часу становлення Української держави постійно знаходилася у сфері впливу України-Русі, а в кінці XI - поч. XII ст. вона переходить під протекторат Галицької України, яка переймає у регіоні першість, як вважав радянський дослідник В.Т. Пашуто, внаслідок могутніх торгово-економічних зв'язків Галичини з країнами Південно-Західної Європи. Торгівля була, на його думку, ключем могутності Галицького князівства у Подунав'ї зокрема [77]. Галичина мала у Подунав'ї великі торговельні факторії, торгові кораблі, чи навіть флотилії, які, навантажені різноманітними товарами, пливли вверх по Дністру до стольного Галича, де продавалися на багатому галицькому ринку [78]. Така широкомасштабна торговельна політика галицьких князів в регіоні Подунав'я зумовлювала процес припливу галицького населення із центральної Галичини в Подунав'я у такі могутні центри галицької торгівлі, як Дрествин, Черн, Білгород, Малий Галич, Берлад, які завдяки зусиллю галичан стають центрами міжнародної торгівлі, ремесла, а в зовнішньополітичному масштабі - гордістю Галицької України [79]. На Дунаї, на думку В.Т.Пашуто, Україна-Русь торгувала з Чехією, Угорщиною, Німеччиною, а пізніше - з усією Європою. У час же могутності Києва X-XI ст., власне через Подунав'я, яке було транзитним регіоном, Галичина пов'язувала торгівлю усю Русь-Україну, що проходила через неї із західного і східного світу. Про міцні позиції Галицької України у Подунав'ї наголошував дослідник і говорить грамота від 1134 р. князя Берладського, достовірність якої признавали М. Дашкевич, П. Муфутчієв, М.С. Грушевський, В.В. Мародін, М.Н. Тихомиров, Б.О. Рибаків і багато інших дослідників.

Без сумніву, що у цей час у Галицької України існували широкомасштабні політичні і торгово-економічні зв'язки з Візантією, де остання навіть вважала “галицького архонта” васалом імператора. Дякуючи такому статусу упродовж XI-XIII ст. Галичина черпала з Візантії культурну, економічну і політичну могутність, що дало можливість Галичу у XIII ст. перерости після занепаду Києва у столицю України-Русі. Ці зв'язки ослабли тоді, коли у Дністро-Дунайське пониззя ввірвались монголо-татари [80].

Як зауважують джерела, у час найбільших дружніх стосунків між Візантією і Галицькою Україною із Візантійського Причорномор'я у Галицьке Подунав'я і центральну Галичину поступали вина, шовк, пряності, паволоки (золототкана тканина) й інші візантійські товари, предмети розкоші, ремісничі товари, землеробський реманент. Із літописів ми знаємо, що староукраїнська держава із Подунав'я торгувала з усією Європою. “Добрі люди” із України-Русі везли хутра, мед, віск, хліб, шкури звірів і інші товари, а завозили усе необхідне з Європи, особливо те, що користувалося предметом попиту у знаті та староукраїнського населення. Джерела дають право наголошувати, що активною торгівлею була річкова і морська торгівля, яка через водні магістралі Дніпра, Дністра, Дунаю зв'язувала Київ, Галич навіть з Рененбургом і Віднем [81]. Б.О. Рибаків зауважує, що володарювання Галицьким князівством Подунав'я автоматично вводив останнє у міжнародну загальноєвропейську торгівлю. Торговий шлях зі стольного Галича, Малого Галича на Дунаї чи Берлада зв'язував Галицьке князівство з європейським торгово-економічним і політичним світом, який внаслідок широкомасштабної торгівлі, політичних зв'язків висувається у другій половині XII ст. за роллю і значенням в Україні-Русі на перше місце після стольного Києва. Ярослав Осмомисл, наголошує Б.О. Рибаків, був володарем могутньої Західно-Руської держави, що опиралася на Карпати і Дунай “підпер гори угорські своїми залізними полками... кидав бремени через облаки... по Дунай суд рядячи...” [82]. Цілком очевидно, наголошують Санкт-Петербурзькі вчені І.Я. Фроянов і А.Ю. Дворниченко, що могутність Галицької Русі на Дунаї зароджувалась не у час Ярослава Осмомисла. Вона проглядається уже у XII ст. Важко повірити, щоби галицькі князі, починаючи з Володар, не намагалися поєднати Карпати з Дунаєм у єдине політичне тло і не ширити свою територію від Сану

до нижнього Подністров'я і Подунав'я. Очевидно, володарювання Дністро-Подунав'ям у час Володаря, відзначають І.Я.Фроянов і А.Ю. Дворниченко, було уже закономірністю. Літописи відзначають, що стосовно перших походів руських князів на Візантію у джерелах фігурує якийсь воєвода-боярин Уліб від хорватів-тиверців князя Владислава. Польські джерела, зокрема Ян Длугош, називають цього останнього хорватського князя Всеволодімером, дочка (сестра) якого була вдруге видана заміж за сина Мешка краківського Болеслава. На думку І.Я.Фроянова і А.Ю. Дворниченка, цей Володіслав-Всеволодімер і був останнім володарем Великої чи Білої Хорватії, держави хорватів уличів і тиверців, що проживали від Карпатських гір до Подністров'я, де останні тиверці, як зауважує київський літописець, "присідали до Дунаю". Власне ці хорвати (Велика чи Біла подністровська Хорватія), країна хорватів, уличів і тиверців, і були остаточно внесені Володимиром у 992-993 роках до складу староукраїнської держави. До цього часу вона уособлювала, як засвідчують галицькі джерела, стародавню Галицьку Україну, без сумніву з Дністро-Дунайськими землями, на яких проживали тиверці, що може переконливо засвідчувати стародавню приналежність Дністро-Подунав'я до Хорватії-Галичини [83]. Характерно, що дані дослідники наголошують на існуванні у час походу хорватів-тиверців військово-політичного союзу, з яким Володимир проводив війни винятково із-за Подунав'я - регіону широкомасштабної міжнародної торгівлі, яким цей військово-політичний союз чи держава Велика чи Біла Хорватія контролювала із свого Перемишльського центру. Суперництво торгово-економічне Подністровсько-Дунайського і Подніпровського центрів очевидне. Усе це призвело до розв'язання питання у 992-993 роках військовим шляхом і підкорення усієї дунайської торгівлі Київським центром. Як бачимо із сукупності свідчень, цілком ймовірно, що війна між Київською Руссю і Великою Хорватією виникла із-за торгово-економічного суперництва. Підтвердженням наших припущень постає билинний епос тієї доби "Дюк Степанович", у якому, на нашу думку, і відбиті соціально-економічні і політичні протиріччя Київської Русі і Подністровської Хорватії. Билинний епос зображує нам, насамперед, стосунки соціально-економічні напередодні русько-хорватської війни. Із свідчень даного джерела, яке ми датуємо останньою чвертю X ст., випливають усі протиріччя із-за контролювання Подністровською Хорватією Дністро-Дунайської торгівлі, яку захотіла підкорити Київська Русь. Така наша точка зору підтверджується фактами з київського літопису, за свідченнями якого ми бачимо війни, спрямовані Київською Руссю у Дністро-Дунайський регіон у землі тиверців, уличів, хорватів, політичне об'єднання яких руський літописець Нестор називає "Великою Скіфією". У нашому розумінні, згідно зі свідченнями візантійських джерел, це Велика чи Біла Хорватія [84]. Що ж до правильності наших висновків, то вони підтверджуються висновками російського вченого О.О. Шахматова, який розташовував древню Хорватію у Галичині і по всьому басейну Дністра. Він вважав, що у першій половині IX ст. хорвати утворили самостійну державу, про яку повідомляє персидський географ першої половини X ст. [85]. Дослідник наголошував, що Хорватія Подністровська зовсім не належала до східного слов'янства і ще у IX ст. уособлювала уламок великої колись на подністровських землях могутньої держави слов'ян – Великої чи Білої Хорватії, яка зуміла політично контролювати Дністро-Карпато-Нижньо-Дунайський регіон до часу підкорення зміцнілою політично і економічно внаслідок воєн у X ст. Київською Руссю [86].

Сучасний київський дослідник В. Сергійчук теж вважає Подністровську Хорватію однією із древніх слов'янських держав. Він зауважує, що держава у подністровських слов'ян, нові форми політичного і економічного самоврядування, політичні, торговельні центри виникають після відходу гунів із цих земель. На його думку, у V ст. розрізнені племена слов'ян Карпат, Прикарпаття, Подністров'я і Подунав'я консолідується в один слов'янський конгломерат, який у візантійських джерелах фіксується як Велика чи Біла Хорватія. Розвиваючи своє феодальне суспільство, хорвати досягли у IX ст. своєї найбільшої політичної могутності. В кінці X ст. на поч. XI ст. хорвати Подністров'я, на думку В. Сергійчука, перебували у напів васальній залежності від великого київського князя [87]. Дослідник В. Мельник вважає, що приєднання подністровських хорватів до складу староукраїнської держави прискорило українізацію хорват. Упродовж XI ст. хорвати набули рис загальноукраїнської народності [88].

Дуже суттєвими свідченнями на користь висунутої нами гіпотези є лінгвістичні та топографічні дані. Ще у XIX столітті вони дозволили російському досліднику М.П. Барсову зробити висновок, що хорвати займали територію з обох боків Карпат, і що їх землі доходили до Західного Бугу і ріки Прип'яті, а також простягалися уздовж усієї течії Дністра [89]. Сучасний український дослідник Д. Бучко, розглянувши стародавні назви Прикарпаття Подністров'я Тисмениця, Тлумач, Снятин, Рогатин, Коломия, Отиня, Княздвір, Гостів, Уніж, Хотимир, Драгомирчани, Драгасилів, Братиків й інші, прийшов до висновку, що усі вони відносяться до ранньослов'янського часу, а тобто, до V ст. н. е. [90].

Сучасні російські дослідники В. Іванов і В. Топоров вважають, що топонім Тисмениця і багато інших, нами вище наведених, слід відносити до ранніх стадій слов'янського етнотворення. Д. Бучко зараховує в цей розряд і топоніми Велесниця і Чернелиця. Що стосується древньослов'янських назв Галичини: Драгомир, Хотимир, Тумир, Богомир, Богородчани, Перемишль, Перемишляни, а також власні назви: Галич, Божич, Тлумач, то вони, на нашу думку, південнослов'янського

походження. Російський славист М. Морошкін вважає, що поселення з власними іменами Драгомір, Драгомір, Любомир, Хотимир, Тумир, що і сьогодні є загально вживані в Галичині, відомі сьогодні і у мові південних слов'ян, де вони теж зафіксовані лінгвістами. Чехословацький славист Я. Свобода теж вважає, що древньослов'янські назви Галичини: Драгомір, Хотимір, Тумир, Любомир і ін. теж фіксуються лише у південних слов'ян [91]. Російський історіограф В.В. Мавродін пов'язував поселення слов'ян Прикарпаття і Подністров'я з назвами: Береза, Березина, Грабівці, Берестя, Яблуниця з древніми венетами, які більшістю істориками пов'язуються з предками слов'ян [92]. Сучасний український дослідник Т. Марко вважає, що рослинна символіка слов'ян Прикарпаття відіграла важливе значення при формуванні регіонального слов'янського етносу [93]. Багато дослідників взагалі зараховують топоніміку Прикарпаття і Подністров'я у доєвропейсько-праслов'янську архаїчну структуру, в тому числі, і гідроніми, які поширюються навіть у Малу Азію, наприклад, хетський етнос з його мовою, в основі якої лежить праслов'янська, яка і має з хетською мовною структурою топонімічні паралелі. Виділення хетської мови із групи індоєвропейських мов яскраво підтверджують дослідження у Прикарпатському регіоні. Ореол її цілісності дослідник І. Железняк спостерігає у пізньослов'янський і давньоруський час [94].

Давньослов'янські топоніми, притаманні територіям від Карпат до нижнього Подністров'я і Подунав'я, простежує український дослідник Л. Масенко, який пов'язує усю територію цього регіону з назвами двох основних місцевостей, назва яких "верх" - означає територію Карпат і верхнього Подністров'я, а "низ"- середнього і нижнього Подністров'я і Подунав'я. Л. Масенко вважає, що центром орієнтації у давньослов'янський і давньоруський час були Карпати, які відіграли головну роль у житті місцевого давньослов'янського населення, що у етнокультурному розумінні становило одне ціле від гірського масиву Подністров'я і до нижнього Подунав'я. Назва "Пониззя" охоплювала землі середнього і нижнього Подністров'я і його приток, а також територію Попруття до нижнього Подунав'я, де, згідно з даними джерел, були розташовані давньослов'янські міста: Нижній Галич, Берлад, Толмач, Текучий, Романів Торг й ін. [95]. Область "Пониззя", наголошує Л. Масенко, безсумнівно, становила невід'ємну частину Галичини у слов'янський і давньоруський час. "Пониззя" від галицького стола володів уже князь Іван Ростиславович Берладник [96]. Подальші свідчення джерел, зокрема Галицько-Волинського літопису від 1226 року: "Мстислав дав Галич королевичу Андрію, а сам взяв "Пониззя"; Від 1229 року літопис свідчить: "Прислали галичани послів до Данила говорячи - Судислав пішов у "Пониззя"; у 1240 році літописець пише: "Доброслав же вокняжився собі... і увійшов у Бакоту і все "Пониззя" взяв, Григорій же Васильович собі Гірську країну Перемишльську думає отримати" [97]. Дослідник Т. Марко робить висновок, що назва "Пониззя" у старогалицькому лексиконі означає місце, що знаходиться нижче іншої частини Галичини, гірської і передгір'я, з назвою Верх чи гірської країни Перемишльської і протиставляється останній у географічному розумінні, де нижче Подністров'я і галицьке Подунав'я, уся ця територія і є "Пониззя" [98].

Самі ж галичани у давньоукраїнський час називали землі між Дністром і нижнім Дунаєм Україною, Галицькою Україною. Літопис руський від 1189 року пише: "Галичани послали по Ростислава князя берладського, кличучи його в Галич на княжіння. Він же, почувши це в Берладі, радий був цьому" [99]. Отже, Дністро-Подунав'я навіть у XII столітті становило окраїну відносно могутнього верхньодністровського центру Галича, будучи складовою частиною Галицького князівства [100]. При усій сукупності лінгвістичних, топографічних, гідронімічних даних і свідчень античних джерел, можна прийняти за вірогідність наше твердження про наявність у південно-західних слов'ян в час раннього середньовіччя ранньофеодальної державності, локальна форма якої ще зовсім не вивчена. Короткі свідчення античних і візантійських джерел з археологічними матеріалами дають право висунути гіпотезу наявності державності у слов'янського суспільства Прикарпаття і Подністров'я з римського часу і пов'язати її з південною гілкою слов'янського етносу. Ця державність то згасала, то знову відроджувалася. Нова генерація галицьких князів Ростиславовичів у XI ст., яка успадкувала Велику Хорватію, зміцнивши її навколо нового Галицького центру, відновила свої права на Дністро-Дунайське пониззя і витіснила присутність Києва із Дунаю. Уже могутній князь Ростислав, що з'єднав Галичину з Тмутараканню, показує нам яскравий приклад внутрішності Дністро-Подунав'я, як складової Галицької України [101]. Ця велика область, що розташовується від Карпат до нижнього Дністра і нижнього Подунав'я, на думку московського вченого В.В. Седова, політично була єдиною уже у час існування військово-політичного союзу хорватів і тиверців, які, за археологічним матеріалом, нічим не відрізняються і яких можна вважати єдиною етнокультурою. Власне, ця етнокультура у Дністро-Подунав'ї відіграла велику роль у політичній консолідації Дністро-Дунайського слов'янства до внесення її до складу Київської держави [102].

Підсумовуючи наше дослідження, зауважимо, що навіть у час розквіту могутньої Української держави великим київським князям доводилося довго воювати за Дністро-Подунав'я спочатку з печенігами, а потім з половцями, щоб утвердитися на Причорноморському узбережжі і Дністро-Подунав'ї зокрема. Ці події, на думку Р.М. Мавродіної, проходили у IX столітті, і тільки після залучення слов'янських племен в староукраїнську державу боротьба за сфери впливу була

припиненою. Ні печеніги, ні половці, що прийшли їм на зміну, уже не змогли витіснити Українську державу з цього регіону аж до монголо-татарської навали [103].

Велике значення боротьбі України-Русі за утвердження в Подунав'ї надавав В.Т. Пашуто, який вважав, що староукраїнська держава, міцно утвердившись у Дністро-Дунайському регіоні у Х столітті, зуміла зберегти там свою присутність і у час феодальної роздробленості та контролювати торгівлю, призначати там політичну адміністрацію аж до монголо-татарського нашествия.

У XII столітті політичний вплив й ініціативу в регіоні перехоплює Галицька Україна і утримує його до середини XIII століття, тобто до часу, коли Батий звернувся до великого князя України-Русі Данила Романовича з вимогою "Дай Галич!" [104].

На жаль, нижнє міжріччя Дністра і Дунаю, як регіон слов'янського розселення племінних об'єднань уличів і тиверців, ще зовсім слабо досліджене у ділянці слов'янського етнотворення і поступового розвитку аж до часу зарахування цього регіону до складу Української держави. Не вивченими залишаються і процеси інтеграції Дністро-Подунав'я у склад староукраїнської держави. На нашу думку, дане дослідження розкриває аспекти етнотворення слов'ян і їх розвитку впродовж століть, доводить приналежність Дністро-Дунайського регіону до однієї із гілок слов'янського і українського етнотворення, становлення української народності, державності та економіки.

Л і т е р а т у р а

1. Мавродин В.В. Русские на Дунае //Ученые записки ЛГУ, N87. – Саратов, 1943. – Вып. 1. – С.82-89.
2. Артамонов М.И. Спорные вопросы древней истории славян и Руси. //Краткие сообщения докладов о полевых исследованиях института материальной культуры, 1940. – Вып. 6. – с. 58-79.
3. Мавродин В.В. Вказана праця. – С.82-89.
4. Дринов И. Заселение Балканского полуострова славянами. – М., 1873
5. Чертков В. О переселении фракийских племён за Дунай. – Спб., 1863.
6. Самоквасов Я.Д. О происхождении русских и польских славян. История русского права. – М., 1929. – С.29-36.
7. Браун Ф. Черноморье. – Спб., 1896. – Ч.1. – С.39-47, Ч. 2. – С.12-23.
8. Городцов В.А. Дако-сарматские элементы в русском народном творчестве. – М., 1927. – С.34-38.
9. I. Pic. Die Dakischen Slaven. – Praha, 1888, S.123-143.
10. Нанко А. История Бессарабии. – Спб., 1893. – С. 35-48.
11. Партицький О. Старинна історія Галичини. – Львів, 1894. – С. 202-208.
12. Мавродин В.В. Русские на Дунае. Вказана праця. – С.80-86.
13. Тиханова М.А. Культура западных областей Украины в первые века н. е. – Л., 1949. – С.21-38.
14. Державин Н.С. Происхождение Молдавского народа. – М., 1940. – С.12-31.
15. Мавродин В.В. Вказана праця. – С.32-38.
16. Мавродин В.В. Русские на Дунае //Учёние записки ЛГУ, N87. – Саратов, 1943. – Вып. 1. – С.3-18.
17. Надеждин Н.С. Известия 2 Отдела Н. А. Н., 8. – С.314.
18. Шафарик П. Славянские древности. – М., 1846. – С.13-29.
19. Спицин А.А. Русская историческая география. – П. г., 1917. – С.18.
20. Скржинская Е.Г. О склавинах и антах, о Мурсианском озере о городе Новиеотуне. Из комментария к Йордану. - Византийский временник. – Т.12. – С.3.
21. Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – С.12-13, 18.-19.
22. Мурзин В. Ю., Павленко Ю. В. Формирование раннеславянского общества на территории Украины. – К., 1989. – С.24-37.
23. Літопис Руський. – К., 1989. – С.8.
24. Федоров Г.Б. Тиверцы. ВДИ. – М., 1952. – №2. – С.250-259.
25. Руський літопис. – К., 1989. – С.14.
26. Там же. – С.16.
27. Очерки истории СССР IX-XIII вв. Ч.1. – М., 1953. – С.713-715.
28. Там же. – С.362-363.
29. Архив Маркса и Энгельса, т.VIII. Госполитиздат. 1946. – С.150.
30. Дашкевич Н.П. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. //Сб.статей по истории права посвященных М.Ф.Владимирскому-Буданову. – К., 1904. – С.366-681.
31. Очерки истории СССР IX-XIII вв. – М., 1953. – Ч.1. – С.715-717.
32. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.267-269.
33. Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тыс.н.э. МИА. №89, 1960. – С.26-52.
34. Тихомиров М.Н. Список русских грдов дальних и ближних.-ИЗ.,т.40. – М., 1952. – С.223.
35. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.269.
36. Тихомиров М.Н. Список русских грдов дальних и ближних.-ИЗ., т.40. – М., 1952. – С.223.
37. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1852. – Т.2. – С.11-18.
38. Руський літопис. – К., 1989. – С.103.
39. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1966. – С.271-273.
40. Руський літопис. – К., 1989. – С.375.
41. Там же. – С.131.
42. Котляр Н.Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII-XIII вв. В кн. Южная Русь и Византия. – К., 1991. – С.21.
43. Насонов А.Н. Русская земля и образование древнерусского государства. – М., 1951. – С.136
44. Там же.
45. Дашкевич А.Н. Грамота князя Ивана Росиславича Берладника 1134 г. //Сб.статей по истории права посвященн М.Ф.Владимирскому-Буданову. – К., 1904. – С.366-681.
46. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.269.
47. Шахматов А.А. Разыскания. – С.543.
48. Насонов А.Н. Русская земля и образование древнерусского государства. – М., 1951. – С.138.
49. Кушеновский Ю. Где находилась вичинская епархия. – Византийский временник, 1897. – Т.IV. – С.24-35.
50. Василевский В.Г. Византия и печенеги. Труды. – М., 1908. – Т.1. – С.34.

47. Там же. – С.101-102.
48. Насонов А.Н. Русская земля и образование древнерусского государства. – М., 1951. – С.141.
49. Засурцев А.Н. Славянские поселения в Молдавии. Краткие сообщения ИИМК., 1949, в.XVIII.
50. Погодін Н. – Т.IV.
Барсов Н.П. Очерки. – Т.III. – С.282-283.
51. Засурцев П.И. Славянские поселения в Молдавии. Краткие сообщения ИИМК., 1949, в.XVIII.
52. Насонов А.Н. Русская земля и образование древнерусского государства. – М., 1951. – С.144.
53. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985. – С.98-117, С.20-31.
54. Там же.
Котляр Н.Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII-XIII вв. Вып. Южная Русь и Византия. – К., 1991. – С.22-23.
55. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М., 1982. – С.508.
56. Баран В.Н., Козак Д.Н., Терпиловський В.М. Походження слов'ян. – К., 1991. – С.23-48
Татищев В.Н. История Российская. – М.-Л., 1964. – Т.2. – С.158, Т.3. – С.37.
57. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985. – С.116-117.
58. Пауткин А.А. Галицкая летопись как памятник Древней Руси. – МГУ., 1990. – С.11.
59. Там же.
60. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1852. – Т.2. – С.108-109.
61. Дашкевич Н.П. Грамота князя Ивана Росиславича Берладника 1134 г. //Сб.статей по истории права посвященных М.Ф.Владимирскому-Буданову. – К., 1904. – С.367-369.
62. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С.36-37.
63. Толочко П.П. Древняя Русь. – К., 1987. – С.120.
64. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – К., 1982. – С.505-516.
65. Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М., 1975. – С.31-35.
66. Татищев В.Н. История российской. – М.-Л., 1964. – Т.III. – С.143.
67. Рыбаков Б.А. Петр Бориславич. – М., 1991. – С.266-268.
68. Татищев В.Н. История российской. – М.-Л., 1964. – Т.III. – С.143.
69. Василевский В.Г. Византия и печенеги. Труды. – М., 1908. – Т.1. – С.46-53.
70. Руський літопис. – К., 1989. – С.234-235.
71. Котляр Н.Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII-XIII вв. В кн. Южная Русь и Византия. – К., 1991. – С.22.
72. Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М., 1975. – С.31-32.
73. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.77-79.
Татищев В.Н. История Российская. – М.-Л., 1963. – Т.III. – С.143-144.
74. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого. – К., 1873. – С.22-35.
75. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.169.
76. Приселков М.Д. Летописание Западной Украины. Ученые записки Ленинградского гос.ун-та. №67. 1941. – С.10-11.
77. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.168.
78. Мельгунов П.П. Очерки по истории русской торговли XI-XVвв. – М., 1905. – С.38.
79. Житецкий Н. Смена народностей в Южной России. – Киев. Старина, 1883. – Т.IV. – С.433.
80. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.170-172.
81. Василевский В.Г. Древняя торговля Киева с Регенсбургом. ЖМНП, 1888. – С.188-190.
82. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М., 1982. – С.508, 518.
83. Фроянов И.Я. А.Ю.Дворниченко. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.103-106.
84. Шахматов А.А. Древнейшие судьбы русской истории. – Пг., 1919. – С.33.
85. Сергійчук В. Етнічні межі і кордони України: Південний Захід. Наука і суспільство, 1993 №5/6. – С.32-33.
86. Сергійчук В. Вказана праця. – С.33.
87. Барсов Н.П.Очерки русской исторической географии. – Варшава., 1885. – С.80-85.
88. Бучко Д.Г.Топоніміка хорватів у 3-5 століттях і у Древньоруський час //Слов'янське мовознавство. – К., 1988. – С.53.
89. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968. – С.171.
90. Бучко Д.Г. Давньоруські елементи в топоніміці Покуття. В кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К., 1986. – С.52.
91. Распандр С. Структура и старатиграфия древнерусских топонимов. В кн: Восточнославянская ономастика. – М., 1972. – С.74.
92. Stazewski J. Słownik geograficzny.– Warszawa, 1948. – S.309.
93. Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л., 1945. – С.432.
94. Марко В.В. Давньоруські і староукраїнські топоніми, похідні від назв рослин. У кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К., 1986. – С.83.
95. Железняк І.М. Гідроніми України й проблема слов'янського етногенезу //Слов'янське мовознавство. – К.,1988. – С.8-9.
96. Масенко Л.Т. До питання про опозицію “Верх Гора ра-Низ, Діл”-у давньоруській топоніміці. В кн: Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К., 1986. – С.83.
97. Масенко Л.Т. Вказана праця. – С.8.
Там же. – С.84.
Руський літопис. – К., 1989.
99. Русанівський В.М. Походження і розвиток східнослов'янських мов. – К., 1980. – С.33.
100. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.236-238.
Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.103-128.
102. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIIIвв. – М., 1982. – С.94- 101, С.123-132.
103. Мавродіна Р.М. Киевская Русь и печенеги. – Л., 1983. – С.30-31.
104. Пашуто В.Т. Особенности структуры Древнерусского государства. В кн: Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.88-89.

Українська держава на початку XIII століття (1200-1205)

Початок XIII ст. був часом блискучих реформаторських перетворень в історії України-Русі. У цей час, як зауважив російський історик А. Е. Пресняков, українська національність і українська державність склалися на глибинних засадах своєї національно-культурної індивідуальності, яскраво вираженої за час хоча і короткого, але самостійного політичного життя Галицько-Волинської держави Романа Мстиславовича “Самодержця усієї Русі” і його знаменитого сина “короля Русі” - Данила. В цей час, на думку дослідника, Україна утверджується етнічно, політично, культурно та економічно і стає такою ж могутньою і шанованою в Європі державою, як Польське королівство і Литовське велике князівство [1].

Об'єднана в одне державне ціле у час “Самодержця усієї Русі Романа”, що був, як визначив літописець, “Царем в усій Руській землі”, Русь-Україна перетворилася в одну із наймогутніших держав Центрально-Східної Європи. Об'єднавши Галичину і Волинь, Роман Мстиславович заявляє свої права на Київ, політичну столицю Русі, один із найголовніших економічних, політичних і культурних її центрів. Роман прекрасно розумів, що єдина Русь-Україна стане об'єктом припинення внутрішньої феодальної анархії, тому у 1202 році Роман відбирає Київ у Рюрика Ростиславовича і садовить у ньому свого васала – удільного луцького князя Інгвара Ярославовича, а у наступному році, повертаючись із переможного походу на половців, Роман Мстиславович захоплює Київ і фактично стає великим київським князем, одночасно залишаючись галицьким і волинським [2].

Отримавши київський великокнязівський престол, Роман Мстиславович остаточно припиняє міжкнязівські чвари в Русі-Україні і пропонує українській державі реформаторсько-законодавчий проект за назвою “Доброго порядку для Русі”. У вступній частині свого проекту володар Русі-України пропонував зробити так: “Щоб кожний князь не міг грабувати і відбирати волості, що не належать йому”. Роман відзначав у своєму законопроекті, “що як тільки постає безладдя у державі і серед князів починається боротьба, одразу ж це використовують половці, які нападають на Русь-Україну”. “Добрий порядок Романа” зводився до головної умови: “ У випадку смерті голови держави право вибору великого київського князя мають шість володарів Русі, а саме: князь суздальський, смоленський, чернігівський, галицький, волинський і полоцький. Якщо хтось із князів розпочне війну один проти одного, то володар Русі судить їх чи мирить. Якщо на когось війною прийдуть половці, угри чи поляки, або якийсь інший народ, і сам той окремих князь не може оборонитися, тоді великий князь (володар Русі-України) повинен надати допомогу від усієї держави”. Роман Мстиславович запропонував у своєму “Доброму порядку” передачу великокнязівського престолу від батька до сина, як це було прийнято у країнах Центральної та Західної Європи. Сучасники цінували у Романа Мстиславовича неабияку державну мудрість. Очевидно, Романа можна назвати першим володарем Русі-України і реформатором стародавньої української держави. Джерела дають право наголошувати, що Роман у Європі користувався заслуженим авторитетом настільки, що папа Римський вступив з ним у широкомасштабні політичні зв'язки і запропонував Роману Мстиславовичу провести релігійну реформу, додаючи до цього своє благословення, захист апостольської церкви святого Петра і коронування останнього на короля Русі. Однак, Роман не прийняв пропозиції реформування релігії та захисту від меча апостола святого Петра і заявив папському послу: “Я маю власний меч і звик добувати усе, що маю, власною кров'ю, так само як діди поширюю і умножаю землю Руську” [3].

Як бачимо, українська держава, що зміцніла за Романа, зразу ж стала учасником усіх широкомасштабних загальноєвропейських подій. Французький хроніст середини XIII століття Адберік з Труа Фонтен говорить, що Роман втрутився у боротьбу за корону Германської імперії, підтримуючи гогенштауфенів проти вельфів і напав на союзника вельфів польського князя Лешка. Невтомна енергія і разюча сила характеру володаря Русі-України, Романа, його кипуча і бурхлива міжнародна діяльність стимулювали широкомасштабні стосунки української держави з північно-руськими князями, половецькими ханами, польським та угорським володарями, германським та візантійськими імператорами, папою римським. Шлюб з візантійською принцесою Анною, дочкою візантійського імператора Олексія Комнина, сприяв зарахуванню Романа і української держави на початку XIII століття у число наймогутніших держав Європи. Самі ж реформаторські процеси в Русі-Україні у час короткого володарювання Романа ще зовсім не вивчені, дана праця тільки вводить науковців у перспективу вивчення історичною наукою політичних і торгово-економічних реформ Романа. Зі свідчень джерел випливає, що Роман був могутнім володарем, авторитет і слава якого до нього могла належати тільки київським чи ростово-суздальським володарям, і справедливо перейшла до галицького володаря, який переніс столицю Русі-України ближче до західноєвропейського світу, а саме місто Галич фактично за час володарювання Романа перетворилось у столицю Русі-України. Тож недопустимо, як це тенденційно вважали історики XIX і XX століття, розглядати діяльність Романа винятково як князя галицького. На нашу думку, на початку XIII століття, коли джерела називають Романа “Самодержцем всієї Русі”, а масштаби політичної діяльності далеко виходять за рамки Галицького князівства, не можна трактувати

Романа, як удільного галицького князя. У середньовічній Європі володарі часто переносили столиці, звідки управляли державою, та назви їх держав ніхто не змінював, очевидно, Русь-Україна в час великого князя Романа теж не виняток.

Опираючись на факти, можна вважати, що столичним центром Русі-України у час володарювання Романа був Галич. Розташований поблизу кордонів західноєвропейських країн, він був зручним політичним і адміністративним центром для зближення української держави з західноєвропейськими.

З'ясуємо політичні події, які передували зміцненню української держави у часи Романа великого. Слід зауважити, що протягом майже всього XII століття Русь-Україна ослаблювалась внаслідок кровопролитних феодальних війн. Жорстока боротьба між князями за великокнязівський київський стіл призвела до того, що у деяких регіонах часто змінювалася князівська адміністрація, інколи цілі династії, що із покоління в покоління володіли даними територіями. Особливо це стало відчутно в Київській землі, за яку боролися два князівські угруповання Ольговичів і Мономаховичів. В цей же час, внаслідок ослаблення Київського центру, Галицька і Волинська землі аж до 1199 року існували зовсім незалежно і, звичайно, проводили свою незалежну як зовнішню, так і внутрішню політичну діяльність. В обох землях, особливо в Галицькій, велась активна боротьба князівської влади з боярськими угрупованнями.

З 1172 р. у Володимирі-Волинському почав князувати син волинського і київського князя Мстислава Ізяславовича, правнук Мстислава великого – Роман Мстиславович, який розпочав жорстоку боротьбу у Волинському князівстві за зміцнення князівської влади. В цей же час Галицьке князівство після розквіту правління Ярослава Осмомисла галицького і невеликої внутрішньої феодальної війни, яка тягнулася з 1189 по 1199 роки під час правління останнього Ростиславовича Володимира II, відновила свою колишню торгово-економічну і політичну могутність і стабільність. Тільки раптова смерть Володимира II галицького, який не залишив по смерті законного спадкоємця, Галицьке князівство залишилося без володаря-князя. У зв'язку з цим галичани, як відзначають джерела, “запросили на свій престол волинського князя Романа”. Таким чином, внаслідок таких запитів наприкінці XII століття пройшло злучення Галичини і Волині у одне політичне об'єднання, столицею якого став Галич [4].

З'ясуємо, як на ці події реагують вітчизняні й іноземні джерела. В Іпатіївському літописі з цього приводу урочисто наголошувалося “про початок княжіння великого князя Романа, самодержця землі Руської, князя Галицького” [5]. Українські літописи цього часу наводять також дату смерті останнього представника старої династії галицьких князів Ростиславовичів - Володимира під 1199 роком [6]. Тоді ж польські джерела, зокрема польський хроніст XIII ст. Богухвал, розповідає досить детально про вокняжіння Романа Мстиславовича в Галичі, що, правда, тенденційно у польській середньовічній великодержавній манері: “В цей же час Володимир (в розумінні галицький), рідний брат Романа (тут Богухвал помиляється), не залишивши законного спадкоємця, помер. Тому князі Русі одні дарами, інші хитрістю, деякі тим та іншим намагалися захопити престол галицького князя. Серед них Роман, настільки близький до поляків родинними зв'язками і сусідством, настільки честолюбний і розумний, що побажав заволодіти галицьким престолом. Розуміючи, що має нерівні сили з іншими князями, наполегливо просив Лешка, щоби той прив'язав його до себе вічною дружбою і призначив його якщо не князем Галичини, то хоча би своїм прокуратором. Хоробрий Лешек вторгся у володіння Русі, галичани стелилися до ніг князя Лешка, із щирим непідробним натхненням просили його бути їм князем, так як бачили, що сили їх князів ослабли. У зв'язку з цим вони змушені були прийняти до себе князем Романа, якого боялися як блискавки. Хоча були і заперечення, однак думка всіх олігархів зійшлася на тому, щоби посадити князем Романа в Галичі” [7].

Джерела засвідчують явну неправдоподібність польського джерела. Роз'єднана у цей час чварами Польща не могла втручатися у внутрішні політичні справи Русі-України, сам Лешко краківський не був настільки могутній, щоби захопити Галичину, чи навіть нав'язати останній якісь васальні умови, а отже, він не міг нав'язати які-небудь васальні умови гордому волинському князю Роману. Краківський князь Лешко не був зацікавлений у зміцненні влади Романа, адже злучена воєдино Галичина і Волинь складали явну загрозу для краківського князя. Тому, коментуючи хроніку Богухвала, зауважимо, що будь-яка залежність зрілого волинського князя Романа від юного Лешка, є абсолютною видумкою польського хроніста. На Романа волинського опиралася сама регент малолітніх Казимировичів, княгиня Олена, і власне вона із своїми соправителями, продовжуючи “руську політику” Казимира, була зацікавлена в могутності волинського князя, який у будь-який час міг надати допомогу Малій Польщі. У зв'язку з дружніми зв'язками з Казимировичами, Роман міг використовувати військові сили дружньої до нього Малопольщі у боротьбі за галицький престол, однак, не настільки, щоби перетворюватися у послухного васала Польщі. Надаючи Роману допомогу, малопольська княгиня сама була зацікавлена у могутності галицько-волинського володаря Романа, виходячи з інтересів власної безпеки [8]. Очевидно, що союз Романа з малопольськими князями переслідував не тільки родинні інтереси. Справа в тому, що після смерті Болеслава Кривоустого Краківську і частину Сандомирської земель залишив за собою старший син

Болеслав, окрім того, за заповітом Болеслава, Краківською землею мав право володіти не найстарший, а наймогутніший із синів (князів) [9]. Однак, у Кракові сильна князівська влада викликала різке незадоволення міського самоуправління. Світські і духовні магнати, торгово-ремісничі знать, наполягали на власному правлінні Краковом і допускали на краківський престол лиш вигідних для міської громади князів. Приблизно таку ж ситуацію упродовж усієї столичної історії ми спостерігаємо і в Галичі, і в Володимирі, в цих двох найбільших торгово-ремісничих центрах Галичини і Волині. Тому, очевидно, для краківського самоуправління могло бути вигідно мати сильного союзника у близькому зарубіжжі. Таким близьким другом і союзником краківської торгово-ремісничої знаті і був Роман волинський. З цього приводу Богухвал у 1195 р. зауважує: "... Мешко Старий зібрав загін хоробрих воїнів і наближався до Кракова. Йому назустріч ідуть краків'яни з Романом князем волинським, і з немалими силами озброєних людей як своїх, так і руських" [10]. Із вищенаведеного свідчення випливає, що князь Роман у 90-х р. XII століття брав активну участь у польських справах на боці малопольської лінії. Вокняжіння Романа в Галичі збігається з князюванням Лешка в Кракові, недружнього до Романа, чим ми і пояснюємо зухвалі та неправдоподібні писання краківського хроніста Богухвала. Роман, який підтримував краківську торгово-ремісничу знать, однак, нейтральним залишався до самого краківського князя і, ставши Галицьким князем, почав проводити щодо останнього зверхню політику. Можна, однак, припускати, і про це свідчать літописи, що укріплення влади Романа в Галичині проходило завдяки широкомасштабним каральним заходам проти не менш норовистого галицького боярства. Можна припускати, що епопея набрала рис невеликої локальної війни, внаслідок якої частина знатних галицьких бояр була знищена, а друга частина змушена була втікати в Причорноморсько-Нижньодністровські володіння Галицького князівства, а також в Угорщину і Польщу. Можна думати, що серед утікачів-бояр галицьких, як зауважує Богухвал, "були найблагородніші сеньйори Галицької землі". Польський хроніст Богухвал отримав свідчення, які ми наводимо, власне від них: "Роман, увійшовши в роль жорстокого тирана, захоплював не чекавших кари знатніших галицьких бояр. Кого убивав, кого живим закопував в землю, у других шкіру зривав, кого роздирав на куски" [11]. Такими своїми діяннями в Галичі Роман налякав і волелюбне краківське боярство, яке стало солідарним із утікачами – олігархами галицькими у Польщу. У зв'язку із цим свідчення польської хроніки після 1200 р. відображають свідчення явно ворожі щодо галицько-волинського князя. Польща уже почала побоюватися могутності Романа, хоча жорстокість його могла бути і перебільшенням [12]. У цей же час очевидним стає політичне зміцнення Романової держави, який починає заявляти свої претензії на Київ і без особливої протидії заволодіває ним.

Возз'єднання Романом Русі-України було визнано українськими літописцями, як надзвичайно важливою подією 1200 р.: "Початок князювання великого князя Романа, самодержця всієї землі Руської, князя галицького" [13]. Як бачимо, українські літописи титулюють Романа "всеруським самодержцем", тим підкреслюючи його реальну владу як володаря Русі-України. Слід зауважити, що таким могутнім титулом нагороджувалися дійсно могутні володарі української держави, це Роман великий і його син король Данило. Вживання титулу: "Самодержець усієї Русі", без сумніву, реально свідчить про могутність Романа, який, як наголошує літописець: "ревню наслідував свого прадіда Володимира Мономаха" [14]. Слід зауважити, що об'єднані Романом володіння Київщини, Волині і Галичини, давали право йому титулувати себе саме "Самодержцем усієї Руської землі", оскільки тільки володіння Києвом, як номінальною столицею Русі, давало право на вживання цього титулу. Це може означати, що цей титул Роман почав вживати тільки після приєднання до своєї Галицько-Волинської держави Києва і усього Київського князівства. Отже, можна сміливо наголошувати, що з 1200 року Українська держава постає як єдина політична і торгово-економічна інфраструктура, яка існує протягом усього часу правління Романа.

Наступальна політика Романа Мстиславовича загрожувала зруйнуванню політичних сил на сході. Намагання київських князів контролювати галицькі та волинські землі повернулася для них повною втратою Києва. Ні Рюрику Ростиславовичу, ні Ольговичам не вдалося зберегти позицій у старій столиці, вона внаслідок тільки одного удару відкрила свої ворота перед Романовими полками. Щоправда слід зауважити, що втрата авторитету південно-східних руських князів у київській боярській олігархії і торгово-ремісничої знаті відбулася тому, як наголошує київський літописець, що останні, ворогуючи між собою, не раз використовували для війни в "руських землях ворогів Русі, половців". З цього приводу руський літописець зауважує: "Київ відібраний від Романа Рюриком і Ольговичами за допомогою усіх половців, які сотворили зло в Руській землі" [15]. Внаслідок такого розгрому південно-східних князів авторитет Романа у Києві ще більше укріпився і кияни лише його бажали мати своїм законним володарем, відкривши перед полками Романа Золоті ворота. Остаточне закріплення в Києві Романа фіксується київським літописцем, який наголошує, що "в 1201 р. Роман володів Галичем, Володимиром і Києвом". Після відновлення політичної єдності української держави, її торгово-економічної стабілізації наступні дії Романа як "самодержця усієї Русі" - це введення Русі-України у політичні справи Центральної, Південної і Західної Європи. Із джерел нам стає відомо, що у 1201 р. Роман Мстиславович одружується на дочці візантійського імператора Анні і стає союзником Візантійської імперії, що змушувало його втягувати Русь-Україну у

складні політичні справи, які проходили у Європі. Справа в тому, що наприкінці XII - на початку XIII століття досить сильними виявилися протиріччя між Західно-Європейськими країнами і Візантійською імперією. Папа Римський Інокетій III (1198-1216) закликав католицький захід до нового хрестового походу, кінцевою метою якого було захоплення Єгипту. Однак, скоро напрямок змінився в бік Візантійської імперії. Вирішальна роль у цій зміні належала Венеції, до якої, не маючи власного флоту, звернулися хрестоносці. За переправу хрестоносців у Єгипет венеціанці запросили плату сумою у 85 тис. марок сріблом, суму, якої у хрестоносців не було. Венеціанцям, які мали свої політичні і торговельні плани, не вигідним було розорення Єгипту, який був їхнім постійним торговим партнером, тому запропонували візантійський напрямок походу, що було дуже їм вигідно, оскільки з розоренням Візантії, головного торгового конкурента на Чорному і Середземному морях, Венеція позбувалася досить могутнього торгового і політичного конкурента. Приводом до вторгнення хрестоносців у Візантійську імперію стала внутрішня боротьба за престол у середовищі Візантійської імперії. Ісак II був скинутий з престолу братом Олексієм III, який правив з 1195 по 1203 р. Хрестоносці використали боротьбу братів як привід до втручання у внутрішні справи імперії, відновили Ісака II на престолі, а Олексій III змушений був утікати, та скоро хрестоносці, не задоволені Ісаком II, пограбували і розорили Константинополь. Досить досконало ці події нам описують Воскресенський та Густинський літописи. В останньому особливу увагу звернено на політичні стосунки Візантії та Русі-України. У Густинському літописі говориться, що "Олексій Ангел взяв був "царство Грецьке" від брата свого Ісака. Та Олексій Ісакович утік від греків до Філіпа кесаря Німецького, зятю своєму скаржитися. Вони же німці приплили до Царгорода морем і змусили не готовим до війни Грецьке царство і грецького царя Олексія Ангела... А сам Олексій Ангел зі своїми боярами і багатствами великими втік у Руську землю до Романа Мстиславовича" [16]. Із даного свідчення видно, що Роман Мстиславович підтримував у політичній боротьбі власне Олексія Ангела, на дочці якого Анні був одружений. Цей факт і пояснюється тим, що він виступив проти правлячих кіл Священної Римської імперії і папи Римського. З точки зору політичного діяча час він вибрав досить зручний. У 1203-1204 роках у Західній Європі спалахнула війна за імператорську корону Священної Римської імперії. Західна Європа обливалася кров'ю. У самій Німеччині у боротьбу за неї вступили два великих угруповання гібелінів, які очолював Гогенштауфен Філіп Швабський, що опирався на графів і баронів Східної Німеччини і його противник Оттон IV, син Генріха Льва і племінник Річарда Левове Серце, який опирався на німецьких магнатів нижнього Рейну і Вестфаллії. Його підтримував папа Римський Інокентій III. Сили були рівними і боротьба точилася довга і кровопролитна. У зв'язку із цією ситуацією будь-яка підтримка для однієї зі сторін мала вирішальне значення. У 1204 році папа Інокентій III, знаючи, що Роман Мстиславович планує вступити у війну на боці Філіпа Швабського, проводить з ним активні переговори, намагаючись привернути Романа у свою коаліцію. Папа обіцяє за союз з Оттоном і Римською церквою Роману королівську корону і різноманітні політичні вигоди від цього союзу. З цього приводу Д. Зубрицький зауважував, що вступ Романа у війну на боці Філіпа Швабського дуже налякав папу і він вживав усіх заходів, щоби розірвати цей союз. Слава Романових перемог і доблесті, наголошував дослідник, долетіла і до Риму, і мудрий папа Інокентій III, розуміючи, що вступ у війну Романа на боці Філіпа Швабського може обернутися для нього катастрофою, вирішив відвернути Романа від вступу у цю війну. До цього був долучений і краківський князь Лешко, та доводи останнього не були авторитетними для могутнього Романа. В цей же час папа пильно стежив за подвигами Романа і, переконавшись у тому, що останній вступить у військовий конфлікт в Європі, вирішив дипломатичним ходом відвернути його від цього. У зв'язку з цим він вирядив гідне посольство у Руську державу і приготував королівські регалії. Обставини ці дуже важливі, адже ні один із володарів не удостоювався від папи такої честі ні із країн північних, ні князі польські, ні Всеволод суздальський, якої удостоїв папа Романа. Він, наголошує Д. Зубрицький, молодий рішучий Римський папа підносить Роману королівську корону і вінчає на короля Русі, він, хто садить і скидає з престолу володарів заходу, він, хто змушує іти весь західний світ на спасіння гроба Господнього - усе це значить, що Роман Мстиславович повинен був бути великим і надзвичайно могутнім володарем держави від Карпат до Дніпра, усіх подвигів якого ми, очевидно, ніколи не знатимемо. Є тільки здогадки, що він з малим своїм військом переміг велике угорське військо, що змусило угорського короля укласти з володарем Русі-України вигідний мир "Любові і добросусідства". Його перемоги у Литві, над половцями, очевидно, були добре відомі папській курії і спричинили вручення королівської корони, як належного [17]. Та Роман Мстиславович, знаючи політику папи Інокентія III у питаннях імператорського престолу в Німецькій імперії щодо Візантії, і вигнання хрестоносцями його тестя імператора Олексія Ангела, вирішив підтримати у кровопролитній європейській війні претендента на імператорський престол від коаліції гібелінів, яку очолював Філіп Швабський [18]. Навіть коронація Романа, яка була влаштована папськими послами, не порушила вибору союзника. Французький хроніст XIII століття, засвідчуючи факт коронації папою Романа на короля Русі, писав: "Король Русі по імені Роман вийшовши за межі своїх кордонів, намагався пройти через Польщу в Саксонію на з'єднання з Філіпом Швабським" [19]. Характерно, що в Синодику монастиря Бернардинів св. Петра в Ерфурті теж є запис про те, що Роман король Русі: "Romanus rex

Ruthenorum dedit nobil xxx marcas". Слід зауважити, що Ерфурт один із великих торговельних центрів на шляху між північною і південною Німеччиною і у згаданий записом час був у володінні Філіпа Швабського [20]. Що стосується титулатури Романа, то уже, починаючи з 1200 р., руські літописи називають Романа " великим князем Русі" не тільки в Києві, але й в Галичі, Новгороді і в Візантійській імперії. В Візантійській імперії Романа, зокрема, титулували "IGEMON", тоді як усіх решту князів Русі, в тому числі і підвладних князів володаря Русі-України, тільки "DIEPON" [21]. З приводу залучення Романа Мстиславовича у західноєвропейську політику Л. Гумільов зауважував, що Роман Мстиславович, котрий одягнув королівську корону, як політичний діяч, більше був схожий на римського солдатського імператора III століття чи на тюркського еміра XV століття, ніж на могутнього слов'янського, європейського володаря. Але він намагався ним стати. Роман намагався впровадити зміни у своїй державі й улаштувати її за західноєвропейським зразком, тобто, на зразок герцогств-графств Аквітанії, Ломбардії чи Саксонії. Його приваблював їх уклад, він усе переймав від них, і якщо б його перемога з Гогенштауфенами була виграною, то Русь-Україна уже при ньому перетворилась би на європейське королівство схоже за політичною структурою на Чеське, Польське чи Угорське, та тоді перехід до католицизму уже у його час був би звичайною справою, що пізніше і сталося при його синів, королі Данилі [22]. Таким чином, внаслідок енергійної політичної діяльності Романа великого, українська держава на початку XIII століття посилила свій політичний вплив не тільки у Польщі чи Угорщині, а навіть у Священній Римській імперії. Коронація папою Романа на короля Русі, хоча номінальна і невизнана самим Романом, однак, визнання в Європі цього титулу було автоматичним зарахуванням його до наймогутніших володарів Європи, з якими Русь-Україна на початку XIII століття мала міцні торгово-економічні, політичні та навіть союзні договори [23].

Постать Романа, як могутнього володаря Русі-України, надовго залишилась у народній пам'яті. Як зауважував російський вчений XIX століття М. Н. Карамзін, Роман Мстиславович надовго залишився своїми вчинками державця у пам'яті наступних поколінь своїми блискучими військовими подвигами, що були відомі у Східній, Центральній і Західній Європі від Константинополя до Риму [24]. Автор "Слова о полку Ігоревім" мав усі підстави так звернутися до Романа: "А ти, Буй-Романе, і ти, Мстиславе! Мисль одважна покликає ваш розум на діло. Високо плаваєш ти Романе в подвигах ратних, як той сокіл по вітрі ширяючи, птицю долаючи одвагою. Маєте ви залізни нагрудники під шоломами латинськими. Тай не одна країна Гунська, Литва ще й Ятвяги, Деремела і Половці списи свої покидали, а голови преклонили під вашими мечами булатними" [25]. В уяві вимальовується постать могутнього володаря Русі-України, Романа, переможця багатьох країн і народів, який подвиги свої здобув завдяки невтомній і клопіткій праці, що не припинялася впродовж бурхливого життя цього енергійного властолюбного володаря. Сучасник Романа великого, відомий візантійський історик Нікіта Хоні, розповідає нам, як Роман у 1197-1198 роках врятував Візантійську імперію від половців. Він описує, що половецька орда, легко здолавши прикордонні залоги, підступила до мурів Константинополя і почала грабувати околиці столиці. Візантійське військо не змогло дати зразу відсіч ворогові, та несподіваний удар Романа Мстиславовича роздробив орду на частини і змусив її кинути здобич та податися геть. Через декілька років, ставши володарем України-Русі, Роман очолив переможний похід українського війська у Половецькі землі. Північно-Руський Суздальський літопис за 1202 рік коротко сповіщає: "тієї зими ходив Роман на половців і взяв їх вежі половецькі, і привів полонених багато і душ християнських безліч з полону визволив і була радість велика в усій Руській землі". Никонівський, теж північно-руський літопис, доповнює цю лаконічну звістку: "Приходили половці на Русь і, багато зла вчинивши, пішли назад. Князь же Роман Мстиславович пішов за ними навздогін. Коли половці вийшли у степ, то зазнали великої невдачі, бо князь Роман ударив на них несподівано й весь полон відбив, і багато половців перебив, і повернувся з радістю додому" [26]. Як бачимо, володарю України-Русі була властива широта стратегічного мислення, він умів швидко рухатися військом на марші, із маршу раптово завдавати різкого удару. Талант полководця у Романа великого проявився тоді, коли він, як зауважував літописець, "з малим своїм військом велике угорське військо розбив". Пізніше військовий талант Романа допоміг йому у війнах з агресивними ятвязькими та литовськими князями, яких він назавжди відучив нападати на українську державу, про що згадується у "Слові о полку Ігоревім" і у народних прислів'ях українського народу: "Ой Романе, худим живеш, литвою ореш" [27].

Постать великого князя Романа, як державця, описується в багатьох історичних джерелах, з яких ми знаємо, що син волинського князя Мстислава Із'яславовича і польської принцеси Агнеси, дочки польського короля Болеслава Кривоусто, народився у 1150 р. на Волині. Його батько Мстислав Із'яславович, як і інші Мономаховичі, вважав себе законним спадкоємцем великокнязівського київського престолу, усі попередники цього роду були великими київськими князями. У зв'язку з цим Мстислав Із'яславович прищепив сину Роману усю свою амбіційність борця за великокнязівський стіл. Внаслідок упертої боротьби і заповзятості Мстислав Із'яславович таки став великим київським князем і князував у Києві у 1167-1169 роках. Саме за час його володарювання в Русі-Україні, на українській політичній арені з'являється його син, князь Роман. Джерела подають, що у 1168 р. Романа запросили на княжий престол до Новгороду. Київський літописець від 1168 р. повідомляє: "Прислали новгородці до Мстислава, просячи сина у нього і той дав їм Романа" [28]. Перебування

Романа на новгородському престолі було короткочасним. У 1169 р. його батько Мстислав Із'яславович втратив київський великокнязівський стіл і був змушений повертатися назад на Волинь. Ця подія вплинула і на Романа, оскільки із свідчень літопису 1170 року видно, що боярство Новгороду вирішило позбутися владного князя, і “показало шлях князеві Роману” [29]. У тяжкій скруті втрати новгородського стола Роман одержав повідомлення про смерть батька у Володимирі на Волині. У зв'язку із цим він із своєю вірною дружиною, як зауважує київський літописець, повернувся на отчу Волинь. З 1170 р. починається тривале князювання Романа Мстиславовича на Волині. Сімнадцять довгих років Роман був удільним князем у тіні могутності свого галицького сусіда Ярослава Володимировича галицького, і належав до розряду, як вважає київський дослідник М. Ф. Котляр, дрібного володаря. Тому джерела зовсім не приділяли йому уваги [30].

Однак, не вірно було б говорити, що волинський князь Роман із часу 1170 по 1184 рік був усього лиш дрібним волинським князем. Джерела свідчать, що власне у цей час на Волині вирували події, які призвели до створення нової моделі української державності, яка орієнтувалась на синтез з західноєвропейською моделлю державності. Можна сказати, що це була власна староукраїнська модель, але з яскраво вираженою структурою західноєвропейського “майорату”. Прагнучи зміцнити князівську владу на Волині, Роман намагався обмежити свавілля світських і духовних феодалів. З цього приводу польський хроніст XV століття, що використав українські джерела XII-XIII ст., пише: “волинський князь приборкав володимирського єпископа, який не підтримував Романа”. Князь у своєму князівстві почав формувати нову державну систему, тиснув на боярство та на велику торгово-ремісничу аристократію, опираючись на віддану йому військову дружину і міську верхівку, на літописних “мужів градських”, наділяючи їх різними пільгами. Політичне обмеження боярської сваволі і зміцнення одноосібної королівсько-князівської влади у Центральній і Західній Європі в умовах розвитку феодалізму було історично прогресивним явищем [31]. Тому могутня державна влада волинського володаря концентрувала управління в одних руках і обмежувала свавілля малих і великих феодалів, тому населення міст підтримувало Романа у його боротьбі з великим і середнім боярством. Опора волинського князя на городян, торгово-ремісничу знать міст “мужів градських” була провідною лінією усіх політичних реформ Романа і його нащадків, що згадувалось літописцем навіть у 1288 році: “Роман був увільнив городян від усіх кривд” [32]. Використовуючи підтримку багатій верхівки міста Володимира та васальних міст Волинського князівства, служилого боярства та дрібної земельної аристократії, яку склали дружинники, Роман Мстиславович не лише зміг підняти авторитет князівської влади на Волині, а й настільки зміцнити її, що це дало йому можливість по початку “смути в Галицькій землі” розпочати боротьбу за це багате і могутнє князівство. Роман бачив, що Галичина, Волинь і Київщина здавна, як етнічно, так і тогово-економічно були дуже близькими, можна сказати, одноетнічними княжіннями, тому, на нашу думку, власне ще на Волині, на основі великокнязівських надбань свого батька у Романа сформувався план реформування староукраїнської держави за західноєвропейським зразком, і в майбутнього об'єднання близьких в економічному і політичному відношенні Галичини, Волині та Київщини, при новому політичному західноєвропейському порядку, в одну могутню державу, на чолі якої став би один володар, передаючи у спадок владу від батька до сина. Власне, на моделювання нового зразка староукраїнської держави Роман потратив на Волині 12 років, і цей етап його діяльності позначився чималими успіхами, які ми виявили у подальшій його політичній діяльності.

Щоб заволодіти Галичиною, Роман зав'язав стосунки з торгово-ремісничою знаттю міста Галича, що терпіла утиски від великого галицького боярства. Та Галичина була у сфері політичного і економічного впливу не тільки волинського князя, а й сусідніх держав Польщі та Угорщини. Усі вони стежили за подіями на Волині і були налякані зростаючою могутністю волинського князя, вони розуміли, що об'єднання Галичини і Волині стане загрозою для їхніх держав, адже войовничість Романа була уже всім відома, тому угорський і польський володарі не бажали утреттвення Романа в Галичині.

Тому угорський король зробив усе можливе, щоби об'єднання Галичини і Волині не сталося. Стосовно Галичини у нього було бажання посадити на галицький престол свого сина Коломана, тому угорські війська, зайнявши Галичину, вигнали Романа, який, не маючи змоги організувати оборону князівства, змушений був утікати в Київ. Отже, невдала спроба першого об'єднання Галичини і Волині і утветдження в Галичі, закінчилася для Романа Мстиславовича катастрофою, він став князем-ізгоєм, оскільки Волинь перед вокняжінням в Галичині він передав молодшому брату Всеволоду, то той не впустив Романа в місто. Та із літописних свідчень бачимо, що Роман-ізгой не занепадав духом і поволі нагромаджував сили для вирішальної боротьби за об'єднання феодально роздрібненої України-Русі, і не лише в межах від Галича до Києва, але, як вважає М. Ф. Котляр, і від Чернігова до Переяслава південного [33]. Роман розумів, що неможливо об'єднати Галичину і Волинь, не зважаючи на піденно-східних і західних сусідів. Однак, після втрати Волині і Галичини подався до Рюрика Ростиславовича київського, який у 1195 р. надав йому уділ в “Руській землі”. Спочатку Рюрик надав Роману міста: Торезь, Трипілля, Корсунь, Богуслав і Канів, а потім замість цих міст Полонне з округою на Київщині. Опісля Роман отримав порубіжні землі Київщини, перетворився в удільного князя з зобов'язанням охороняти Київську землю від набігів половецької

орди. Боротьба проти половців була загальною зовнішньополітичною справою великих київських князів, тому Рюрик, знаючи ратні доблесті Романа, вирішив з його допомогою приборкати небезпечних південних сусідів, тобто, остаточно припинити напади половців на Україну-Русь. За свідченнями західно-європейських хроністів, Роман здійснив декілька великих походів проти Половецької держави і зупинив половецьке нашествя. Сучасник подій візантійський історик Нікіта Хоніат докладно розповідає про військові кампанії та походи Романа проти половців у 1197-1198 роках. Згідно з його свідченнями, половці вдерлися в Візантійську імперію, спустошили землі, що прилягали до Константинополя, і підступили до самої столиці, але Роман Мстиславович раптово напав на них, пройшовши по тилах ворогів і завдавши їм нищівного удару, чим врятував Візантійську імперію. Український дослідник М. Ф. Котляр вважає, що ударив Роман на половців з нещодавно одержаного південного уділу в "Руській землі" [34]. У 1202 р. Роман Мстиславович, уже могутній володар України-Русі, повторює похід на половців, що відображено в староукраїнських джерелах. Літописи повідомляють, що половецька орда несподівано напала на Русь і з великою здобиччю поверталась у половецькі землі. Роман з великим військом наздогнав половців за річкою Россю, відбив усіх полонених і усе награбоване, а потім увійшов у половецьку землю і розгромив орду. У 1203 р. Роман Мстиславович організував великий похід проти Половецької держави і завдав їй відчутного удару. З цього приводу український літописець мав усі підстави сказати про Романа: "він кинувся був на поганих, мов той лев, був сердитий на них, мов та рись, і нищив їх, мов той крокодил, і переходив їхню землю, мов орел, був хоробрий, мов той тур". У староукраїнську історію Роман увійшов з гучною славою переможця половецьких ханів, якого давньоукраїнські літописці вважали за потрібне порівнювати лише з його предком, переможцем половців Володимиром Мономахом. Втручання у війну між Візантійською імперією і Половецькою державою на боці Візантії дає право говорити, що уже в цей час в Романа були якісь дружні взаємини з візантійськими імператорами, можливо, існувала традиційна союзницька угода, яка поновлювалась, зокрема шлюбом у 1200 р. між Романом і візантійською принцесою Анною. Такий наш погляд підтверджують і джерела. Новгородський літопис від 1200 р. пише, що "новгородець Добриня зустрів у Константинополі посольство від Романа на чолі з Твердятою Остромиричем". На нашу думку, це посольство укладало союз між Візантійською імперією і Україною-Руссю, основу якого був і шлюб Романа Мстиславовича з візантійською принцесою Анною. Приїзд візантійської принцеси Анни в Русь-Україну в 1200 році і народження у 1201 році Данила Романовича дають нам право вважати вірними наші твердження. Характерно, що реальність особи візантійської принцеси Анни вдалося встановити на основі того, що над її могилою в місті Володимирі-Волинському, як сказано в літописі від 1289 року, "внук Романа Мстислав Данилович спорудив каплицю-ротонду в честь своєї бабки Анни, великої княгині Романової", як її називають літописи. Тобто Анну не було поховано як звичайну українську княгиню у православному соборі. Її було похоронено, як візантійську принцесу-царівну з усіма належними почестями двору візантійських імператорів. Згідно з джерелами можна зробити висновок, що Анна була дочкою візантійського імператора Ісака II Ангела від угорської принцеси Маргарити-Марії, дочки угорського короля Бели III. Український дослідник Л. Махновець робить висновок, що посольство Романа у 1200 р. у Константинополі в складі Твердяти Остромировича, Недана, Домажира і посла Негвара мало насамперед шлюбний характер і ці бояри привезли Романові юну жону Анну, батька якої Ісака п'ять років тому скинув з візантійського престолу брат Олексій III і осліпив, що не завадило Ісакові у 1203 р. знову повернути, очевидно з допомогою Романа, втрачений престол [35]. Отже, Анна не просто була бездіяльною "великою княгинею" у час відсутності Романа, вона з малолітніми синами Данилом і Васильком самостійно управляла Руссю-Україною, як зауважує літописець, "княжила сама". Тільки так можна зрозуміти те, що велику княгиню Анну по смерті великого князя Романа, як законну правительницю Русі-України, підтримувала вся торгово-реміснична знать, усі міста і дрібні феодали української держави. Лише візантійсько-угорське, чи імператорсько-королівське походження Анни, наголошував Л. Махновець, пояснює її претензії "княжити самою", тобто управляти староукраїнською державою від імені свого малолітнього сина Данила, майбутнього короля України-Русі [36].

Ставши повновладним володарем України-Русі, Роман Мстиславович зумів методом приборкування великих феодалів припинити чвари в українській державі та встановити спокій, ввівши законодавство, постанови якого дійшли до нас у вигляді "Доброго порядку для Русі" [37]. "Добрий порядок" Романа Мстиславовича не допускав будь-якого дроблення української держави і дотримувався засад західноєвропейської системи у передачі усієї держави від батька до сина, що назавжди припиняло будь-який розкол єдності зміцненої Романом Русі-України. У зв'язку з цим, наголошував радянський дослідник В. Т. Пашуто, великокнязівська влада почала уособлювати реальну силу у впровадженні "Доброго порядку на Русі" і використовувати для її забезпечення усі структури центрального управління проти децентристських устремлінь окремих князів [38]. Можна сказати, що проект Романа з переходу на західноєвропейське право був новизною у юридичній практиці Русі-України, він лякав консервативні князівські та боярські кола. Однак, вирішивши в Центральній Європі і добре знаючи політичний і економічний її устрій, Роман враховував європейський вплив на стосунки Галичини і Волині. Роман, розуміючи близькість Галичини і Волині з

Центральною Європою, вбачав від переходу на західноєвропейське право великі вигоди і, насамперед, вигоди у державному реформуванні староукраїнської держави. У зв'язку із своєю реформаційною діяльністю, Роман Мстиславович виразно виділявся серед староукраїнських і північно-руських князів неабиякою державною мудрістю. Ось як зафіксував нам літописець портрет Романа: “Цей Роман Мстиславович, онук Із'яславів, на зріст хоча був не дуже великий, але широкий і понад міру сильний; з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбком, волосся чорне і коротке, вельми ярий був у гніві; запинався, коли сердився, довго не міг слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яний ніколи не був. Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла. Воїн був хоробрий і вмільний на військові вправи; найпаче це він показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя у війнах провадив... Через це усім навколишнім був страшний” [39].

Сучасники щедро віддавали належне Роману Мстиславовичу, його вважали великим володарем, продовжувачем традицій староукраїнської державності із центром в Києві. Однак, за європейськими джерелами напрошується висновок, що держава Романа вважалась в Європі як нова, на нашу думку, національна українська держава, у якій запанувати західноєвропейські закони, право, система торгівлі, податкове і судочинне управління, яке слід ототожнювати із зразками “Магдебургського права”, що підтверджується фактами. Ми бачимо, що володарку Русі-України, велику княгиню Анну, після смерті Романа підтримували міста, які за висловом літописця “бажали спокою державі, процвітання містам і торгівлі на Русі”. До запропонованих нововведень Романа не вистарчало тільки релігійного зближення з католицькою коаліцією держав, як вірно наголошував Л. Гумільов. Якщо б такий перехід відбувся вже при Романі, а не з плином часу, що власне і сталося при його синові, коронованим папою Римським королі Данилові, то Данило-король не знав би в своїй країні довголітньої феодалної війни, а був би спадковим володарем великої, могутньої та багатой держави [40]. Та Роман, як ми наголошували вище, на останній крок у своїх реформаторських устремліннях, тобто на релігійне зближення з католиками, не пішов, хоча папа Римський, вловивши суть реформаційних процесів у Русі-Україні, зразу ж відгукнувся і запропонував Роману “захист меча апостола Петра і королівську корону”. Однак, зв'язаний політичною і династійною угодою з Константинополем, великий князь України-Русі Роман не наважився впровадити релігійну унію, очевидно, для цього ще не визріли умови [41]. Однак, це не значить, як вірно зауважував Лев Гумільов, що князь Роман не бажав, щоб його держава була побудована за зразком угорського чи чеського королівств, він робив усе, щоби зблизитись з заходом і бути схожими на них. [42].

Західноєвропейська тенденція у стародавній Русі-Україні часів Романа стимулювала нові засади для укладення стосунків Романа з північно-руськими князями, половецькими ханами, польським, чеським, угорським королями, Візантійською і Священно-Римською імперіями, Константинопольським патріархатом і папою Римським. У своїх реформаційних пориваннях доля Романа, здавалось на перший погляд історикам, була повна несподіванок, змін, він потрапляв у становище то вигнанця, то переможця і завойовника і, на кінець, реформатора, могутнього володаря староукраїнської держави. Такий широкий діапазон Романової діяльності відбувся внаслідок активної участі у західноєвропейському політичному житті [43]. Похід Романа Мстиславовича в Європу у 1205 році, що закінчився так трагічно для реформаторських устремлень Русі-України, був логічним продовженням його політичних і торгово-економічних устремлень. Автор Іпатіївського літопису замовчує сам факт походу на захід і замовчує саму загибель у Польщі Романа Мстиславовича. Лаврентіївський літопис теж досить коротко сповіщає про цей похід: “Іде Роман галицький на ляхів, і взяв лядські міста і сталося з ним” [44]. Густинський літопис дещо уточнює причину походу Романа у Польщу: “В це ж літо Роман Мстиславович розгнівався вельми і зібравши велику кількість воїв пішов на державу Польську, хоча чи ляхів і віру їх погубити і пішов до Любліна і взяв в облогу його... І там під Завихвостом градом ранений і вбитий був цей великий і хоробрий славний наш князь Роман Мстиславович” [45].

В. М. Татищев, опираючись на втрачені та цілком достовірні джерела, пише: “В кінці літа цього Роман бачачи, що від поляків ніякого йому задоволення не вчинено, зібрав військо і пішов у Польщу до Любліна і взяв два міста і частину війська відпустив до Сандомира для розорення польської землі і багато сіл попалив. Та почувши, що поляки ідуть проти нього, сам з усіма полками пішов до Сандомира. Перейшовши через Віслу став на березі і почав посилати усюди роз'їзди, щоб довідатися де військо польське, та не зміг ніяких певних вистей отримати. В цей же час приїхали до нього послы польські просити миру, і він маючи з ними розмови, зрозумів, що вони не уповноважені вести з ним переговори про мир, послав з ними своїх послів до Лешка узнати про реальний намір польського князя, сказавши, що він до отримання відповіді буде стояти на цьому місці і розорювати Польщу більше не буде. А Лешкові послы договором і клятвою завірили Романа, що з їх сторони ніяких дій воєнних не буде, що перемир'я буде десять днів. На це Роман понадіявся, велів усі послані по землях Польщі загони для розорення повернути в полки. І, вичікуючи відповіді до вказаного дня, вважав себе в безпеці і не думав про те, що поляки можуть порушити договір і раптово напасти на нього. У сьомий день після від'їзду послів, 13 жовтня він поїхав з невеликою кількістю людей на полювання і був зовсім недалеко від поляків. В цей же час дозор і з декількох

поляків стояв у лісі і, побачивши Романа, швидко виїхав зі своїх полків і напав на Романа. Роман, бачачи таке нещастя, мужньо оборонявся і декількох поляків убив. В цей же час у полках побачили і на допомогу йому поспішили. В цей же час Роман проколотий був тяжко списом і заледве його відбили у поляків і привезли в обоз ледве живого. Поляків усіх, кого полонили, порубали без милосердя, а Роман того ж дня і помер. Тисяцький Романів, взявши його тіло, повернувся з усім військом в Галич. Лешко же з польським військом хоча не далі як у пів дня до руських військ був, наступати побоявся і повернувся” [46]. Факти свідчать, що Роман зовсім не бажав воювати з Польщею. Роман напав на Польщу, щоб примусити Лешка краківського прискорити надання йому дозволу на прохід через його землі своїм військом в Саксонію, у яку він збирався на допомогу Філіпу Швабському. Лешко краківський, як учасник другої коаліції на чолі з папою Римським і Отоном, зволікав з проською Романа. З цією метою Роман вирішив військовою виправою, розоренням польських земель, примусити Лешка дати йому прохід через його землі в Саксонію. Такі наші міркування підтверджуються і свідченнями літописів: “Роман розгнівався на поляків”, очевидно із-за того, що Лешко краківський протидіяв вступу Романа у європейську війну за імператорський престол на боці Філіпа Швабського. Розоренням Люблінської і Сандомирських земель Роман мав намір отримати дозвіл на прохід в Саксонію, і як тільки польські послы дали зрозуміти йому, що такий дозвіл дасть сам князь Лешко, Роман зразу ж припинив розорення Люблінської і Сандомирської земель і став очікувати дозволу Лешка. Подальший перебіг історичних подій і участь Романа в європейській війні був би дуже цікавим, якщо б не випадковість, чи безпечність Романа, що стало причиною його смерті. Зі свідчень польського хроніста Богухвала, якщо ставитись до них критично, стає зрозумілим, що краківський князь Лешко у час довготривалих переговорів з Романом відмовляв його від втручання у велику війну в Центральній Європі, що вартувало йому розорення власної землі, випадкова смерть Романа його цілком влаштувала, Русь-Україна виходила із числа союзників Філіпа Швабського, тому він навіть не вважав за потрібне втручатися у справи престолоуспадкування в Русі-Україні [47]. Такий перебіг подій нам допомагає реконструювати французький хроніст Альберик, який уточнює причину походу Романа: “Король Русі Роман рухався через Польщу в Саксонію на допомогу сину імператора Фрідріха I Барбаросси Філіпу Швабському для підтримки останнього у боротьбі за імператорський престол” [48]. На польських землях Роман змушений був зіштовхнутися з Лешком Білим, який був противником Філіпа Швабського. Цілком очевидно, чому Роман підтримував власне Філіпа Швабського, останній виступив проти папи Римського і був у дружніх стосунках з Візантією, Лешко ж краківський був прибічником папи Римського, тому Роман і заявляв, що хоче “погубити ляхів і їх віру”. В цей же час, наголошує російський дослідник Д.Н. Александров, французький хроніст дає нам можливість зрозуміти, чому візантійський імператор, позбавлений трону, втік власне до Романа Мстиславовича, очевидно тому, що Роман мав силу не тільки впливати на Польщу, але й на політичні зміни на користь Візантійської імперії і православної церкви, і у самій католицькій Священній Римській імперії, яку очолював папа Римський [49]. На нашу думку, Роман Мстиславович вступив у війну на боці Філіпа Швабського власне із-за інтересів свого візантійського родича, якого він бажав бачити візантійським імператором. Коронація імператором священної Римської імперії Філіпа Швабського, друга і союзника Романа, автоматично вирішувала долю візантійського престолу, на якому, за задумами Романа, Філіпа Швабського і Олексія Ангела, повинен був посісти останній. Зрозумілим стає, що за допомогою Романа Олексій Ангел намагався знову повернути собі візантійський престол і колишню славу Візантійської імперії. Перемога над папою Римським, Отоном, Лешком краківським, Романа, Філіпа Швабського і Олексія Ангела, який опинився в Русі-Україні з великими матеріальними статками, повинна була докорінно змінити політичну ситуацію в Європі. Імовірно, що перемога коаліції, в яку входила держава Романа, повинна була зблизити Україну-Русь із західноєвропейськими державами настільки, що повернення до попереднього періоду державного улаштування було б неможливим, зберігалася лише традиційна дружба і союз з Візантійською імперією, православною церквою зокрема.

Володар Русі-України Роман Мстиславович своєю реформаторською діяльністю зміг зробити неймовірне. Невтомною працею і неабиякими зусиллями він фактично організував у руках одного володаря українську державу від Карпат до Дніпра. В. Н. Татищев підтверджує наші висновки літописними свідченнями, на його думку Роман Мстиславович після вокняжіння у Києві прикладав усі зусилля, щоби відновити структуру єдинокоронної держави у Київській Русі часів Ярослава Мудрого [50]. Оскільки об'єднання усієї Русі і реформування її з Києва у його час було неможливим, бо Київ був віддаленим від центральноєвропейських держав, Роман вирішив змінити столицю Русі-України і задля реформаторських своїх намірів переніс її в Галич, звідки поширював свою волю від Карпат до Дніпра. Власне у Галичі реформування держави мало усі суспільні умови. Основою зміцнення єдності держави був український народ, єдина етнічна, релігійна і торгово-економічна система. Державною і політичною силою зміцнення української держави став сам її володар Роман великий, як наголошував літописець “Самодержець усієї Русі”, який уособлював як державного діяча, так і талановитого полководця, був “царем в усій Руській землі”. Єдиними труднощами у формуванні могутньої української держави за західноєвропейським зразком були галицькі, волинські, київські

великі бояри, частина удільних князів, які у регіонах мали великий вплив на адміністративне управління державою, що проявилось після смерті “Самодежця усієї Русі Романа”.

М. Ф. Котляр з цього приводу вірно зауважив, що більшість удільних князів і бояр, які раніше смиренно сиділи і управляли містами і областями Русі-України з дозволу, волі і ласки великого князя Романа, і ревно корилися йому - платили завчасно данину, виступали з ним в походи з озброєними загонами воїнів – після смерті Романа, ставши великими магнатами, перестали коритися центральній великокнязівській владі, яку очолила від імені малолітнього сина Данила “велика княгиня Романова”, що призвело до “смути і криволи” в Русі-Україні. В багатьох регіонах Русі-України державне управління порушилося, збирання данини, судочинство центральною владою повністю припинилося. В час загибелі Романа спадкоємцю престолу великому князю Данилу виповнилось лише три роки. Біограф Данила вірно зауважував, що “велика смута розпочалась на Русі, грабунки великі і повстання” [51]. Роману, вважає російський дослідник Д. Н. Александров, не вдалося остаточно зламати старі порядки, стару боярську опозицію, не дивлячись на репресивні заходи. Замість того, щоб продовжувати реформувати державу, зміцнювати її новими політичними інститутами, він втягнув Русь-Україну в європейську війну [52].

Сукупність свідчень, однак, дозволяють нам вважати, що саме реформування Романом було половинчате. З’єднавши Русь-Україну від Карпат до Дніпра, посадивши у регіонах лояльну князівську і боярську олігархію, залякавши останню репресивними заходами, великий князь Роман, однак, не врахував одного, що самі бояри за своєю політичною суттю не змінилися, тобто, на початку XIII століття ще не стали тими європейськими графами і баронами, повністю залежними від центральної влади за “сеньйоріальним принципом передачі влади від батька до сина”, і вважали політичні перетворення в Русі-Україні тимчасовим політичним надбанням одного окремого князя. Слід наголосити, що Роман Мстиславович був людиною свого часу, він був наймогутнішим українським феодалом, серед інших таких як сам, лише за рангом менших, на яких змушений був опиратися, доводи, і поради яких змушений був враховувати. Таким чином, улаштувавши українську державу, і побачивши, що її економічна, судова, податкова системи повністю ним контролюються, феодалі князі і бояри усіх рангів, налякані репресивними діями свого володаря, вправно виконують усі державні повинності і його особисті вимоги, Роман Мстиславович, вважає свій “Добрий порядок для Русі” впровадженим. Успіхи в зовнішньополітичних відносинах з володарями сусідніх держав: Угорщиною, Польщею, Половецькою державою, а також Візантійською і Священно-Римською імперіями, шлюб з візантійською принцесою Анною, який висунув Романа і українську державу на широкомасштабну політичну європейську арену – все це переконувало Романа великого в тому, що реформаторська діяльність завершена.

Видатний радянський історик Б. О. Рибаків з цього приводу зауважував, що в руках енергійного Романа опинився великий і досить зручний стратегічно, політично і економічно та з’єднаний у одну державу шматок Руських земель, який не поступався розмірами Священній Римській імперії періоду правління нею Фрідріха Барбаросси і Роман робив усе, щоби свої надбання залишити у спадок своїм синам [53]. Роман Мстиславович, на думку українського історика П. П. Толочка, встановив політичну єдність південно-західних руських земель від Карпат, Дунаю і до Дніпра, що було найвидатнішою подією у державному житті Русі, хоча і не було кінцевою метою його широкомасштабної політичної програми [54].

Реформаторський образ Романа Мстиславовича хвилював уяву народів упродовж багатьох століть після його раптової смерті як в Русі-Україні, так і в Європі. Польський хроніст Ян Длугош XV століття з цього приводу свідчить, що билини, балади і пісні про Романа співали ще навіть у XV столітті, а польський хроніст XV ст. Бельовський переказує староукраїнську легенду, згідно з якою володарю староукраїнської держави, великому князю Роману, відводилось почесне місце серед київських богатирів домонгольського періоду, його гробовець шукали поряд з гробницею Іллі Муромця. Життя та діяльність, його невтомна енергія і сила характеру знайшли широке відображення і в староукраїнському фольклорі. Легенди, перекази, пісні змальовують образ Романа на рівні з такими могутніми і уславленими персонажами тваринного світу, як лев, крокодил, орел. Епічні пісні про Романа, широко закарбовані в свідомості українського народу, носили, як висловився радянський дослідник Б. О. Рибаків, “загальноруський” характер доблесті і слави, розмах діяльності в яких міг належати тільки вольовій, владній і сильній людині [55]. Автор “Слова о полку Ігоревім” оспівує Романа як мудрого державного діяча і талановитого полководця. Полки Романа “під шоломами латинськими з мечами булатними, приклонили перед ними голови Литва, Ятвяги і Половці...”.. І коли у великій війні з ятвягами його сини Данило і Василько здобули славу перемоги, галицький літописець писав: “Повернулись вони зі славою до своєї землі, наслідуючи шлях свого батька, який кинувся був на поганих мов лев, ним же половці лякали дітей своїх”. Через шість років Данило знову переміг ятвягів і обклав їх даниною. З цього приводу літописець зауважував: “По великому князю Романі ніхто з руських князів не воював їх, лише син його Данило” [56].

Роман Мстиславович загинув у Польщі в zenіті могутності української держави, яку він організував за західноєвропейським зразком з законодавчою базою. У зв’язку з такими нашими

висновками, хочеться зупинитися на деяких загадкових причинах, які призвели староукраїнське суспільство часів великого князя Романа до прийняття одностайної думки, а саме, до необхідності реорганізації української держави.

Як бачимо із джерел, у час правління великого князя Романа усі князі, бояри, хоча і мали великі наділи, однак, окремої політичної діяльності не проводили і в усьому підкорялися володареві Русі-України. Запорукою його влади були кращі люди міст, служиві бояри і торгово-ремісничі знать, які повністю підтримували плани великого князя. Найважливішою справою Романа великого було злучення великих і дрібних князів в одну політичну систему від Карпат до Дніпра. Характеризуючи діяння Романа, польський хроніст пише: "За короткий час Роман так піднісся, що правив майже усіма землями і князями Русі" [57]. Староукраїнський літописець, відзначаючи могутність Романа, називає його по праву " Самодержцем усієї Русі", та "царем в Руській землі" [58], а, отже, Роман вважався українським народом реальним володарем української держави у час її найвищого державного зміцнення.

Слід зауважити, що по смерті великого князя Романа необхідністю утримувати єдиною Русь-Україну вважали і великі бояри, які брали безпосередню участь у реалізації державних планів Романа і розуміли значення єдиновладдя в Русі-Україні [59]. Смерть Романа, наголошував М. С. Грушевський, була для всіх несподіванкою. Його держава за час його правління набула великої популярності. Його особиста популярність, яку він здобув ще на Волині, поширилась і серед усіх громад України-Русі. М. С. Грушевський писав, що добре ставлення Романа до громад в Україні-Русі було давньою традицією Мономаховичів, яку вони підтримували протягом століть, будучи з покоління в покоління володарями України-Русі, великими князями київськими. Безоглядна боротьба з боярством – це не винятковість Романа, це доробок усієї династії Мономаховичів, який сприяв їхній популярності серед українського народу. Взагалі, наголошував М. С. Грушевський, Роман залишив своїми геройськими вчинками глибокий слід в народній пам'яті, що відбилося в народній фантазії. Його слава і діяння виводять його на рівень з Володимиром Великим і Володимиром Мономахом, а особистість Романа в народній і книжковій творчості набагато яскравіша від двох попередніх князів-героїв [60].

Отже, народ оспівав Романа грізним українським володарем, часом немилосердним, справжнім творцем міцної української держави, яку він упорядковував за західноєвропейським зразком і яка на початку XIII століття внаслідок його реформаторських діянь досягла найбільшої своєї могутності [61].

Л і т е р а т у р а

1. Пресняков Е.А. Украина, Вестник культуры и политики. – Пг., 1918. – № 9. – С.18-19.
2. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – Київ, 1979. – С.20.
3. Татищев В. Н. История государства Российского. – М-Л., 1964. – С.170. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
4. Алесандров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь и образование Литовского государства. – М., 1994. – С.45.
5. ПСРЛ. – М-Л., 1965. – Т. 2. – С.715.
6. Там же.
7. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – М., 1987. – С.134-138.
8. Алесандров Д. Н. Вказана праця. – С.46.
9. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – С.19-20.
10. Там же. – С.20.
11. Там же. – С.137.
12. Алесандров Д. Н. Вказана праця. – С.47.
13. ПСРЛ. – М., 1965. – Т. 2. – С.715.
14. Руський літопис. – К., 1989.
15. ПСРЛ. – М-Л., 1965. – С.417-419.
16. ПСРЛ. – Спб., 1843. – Т. 2. – С.327.
17. Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Львов, 1852-1855. – Т. 2. – С.31-32.
18. Гумильов Л. Древняя Русь и Великая степь. – М., 1989. – С.493.
19. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1955. – С.444-445.
20. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1991. – Т. 2. – С.485.
21. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.193.
22. Гумильов Л. Вказана праця. – С.493-494.
23. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.10.
24. М. Н. Карамзин. История Российская. – М., 1991. – Т. 3. – С.213-215.
25. Слово о полку Игореве. – С.442-447.
26. Котляр М. Ф. Полководці давньої Русі. – К., 1991. – С.23-25.
27. Там же. – С.28-29.
28. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., Археогр. комис., 1871. – С.371.
29. Новгородская первая летопись. Старшего и младшего изводов. – М-Л., 1950. – С.33.
30. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.8-9.
31. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – Т. 21. – С.303.
32. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
33. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.13.
34. Там же. – С.16. Руський літопис. – К., 1989. – С.369.
35. Татищев В. Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. 3. – С.169-170.

- Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
36. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.21.
37. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
38. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.287-288.
39. Татищев В. Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. 3. – С.169-170.
40. Гумилев Л. Древняя Русь и великая степь. – М., 1989. – С.433-434.
41. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
42. Гумилев Л. Вказана праця. – С.433-434.
43. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.24-25.
44. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 1. – С.425. 25.
45. ПСРЛ. – Слб., 1843. – Т. 2. – С.329.
46. Татищев В. Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. 3. – С.174-175.
47. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – М., 1987. – С.145.
48. Monumenta Germanica Historica(далі MGH). 1874, t. 23, s. 883.
49. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.52.
50. MGH. 1874, t. 23, s. 883.
- Татищев В. Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. 3. – С.174-175.
51. Котляр М. Ф. Вказана праця. – С.25-28 .
- Татищев В. Н. История Российская. – М-Л., 1964. – Т. 3. – С.169-170.
52. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.54.
53. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М., 1982. – С.251-253.
54. Толочко П. П. Древняя Русь. – К., 1987. – С.155.
55. Рыбаков М. Древняя Русь. Сказания. былины. Летописи. – М., 1963. – С.152-153.
56. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-370.
57. Дашкевич М. Княжение Данила Галицкого. – К., 1873. – С.81-87.
- Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – М., 1987. – С.145.
58. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
59. Там же. – С.368-370.
60. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1992. – Т. 2. – С.475,
61. Там же. – Т. 2. – С.16-17.

Феодална війна в Україні-Русі в XIII столітті (1205-1238)

Після трагічної смерті великого князя Романа розпочинається, наголошував галицький дослідник Д. Зубрицький, довгий сорокалітній період зтяжної боротьби за галицький великокнязівський стіл, відомості про яку, на жаль, дуже стисло нам подає автор Руського літопису XIII століття.

Я не впевнений, наголошував дослідник, що плутанина і хаос могли б запанувати в добре улаштованій Романом у політичному і економічному розумінні державі [1].

Щоби не загубитися в подробицях, будемо далі розглядати головні політичні напрямки цієї боротьби, а особливо напрямки боярської політики, що лежали в основі дестабілізації в Україні-Русі.

Із свідчень джерел ми знаємо, що в ході феодалної війни в Україні-Русі, в яку втрутилися і сусідні володарі, в одній складовій частині України-Русі, Галичині, стався нечуваний для тогочасного мислення староукраїнського суспільства факт: угорський король від'єднав Галичину від державної структури України-Русі і посадив у ній зі згоди галицького боярства свого сина Коломана і проголосив його за участю і з дозволу папи римського та галицького боярства "королем Галичини", а "увесь наряд віддав галичанам", боярам, тобто противникам державної єдності України-Русі. Це свідчить про те, що бояри мали велику силу в Україні-Русі і зокрема в Галичині.

Ще раніше, як ми наголошували, володар України-Русі, Роман, шляхом репресій шукав виходу із становища заручництва у боярства, і то не зміг його найти. Однак, М. С. Грушевський наголошував, що і самі "Романові репресії" були перебільшені польськими хроніками. Самі ж бояри, вишукуючи різних князів, завжди бажали, щоби влада князя була для них якнайслабшою, а уся політична влада щоб знаходилася в їх руках. Слід зауважити, що не все боярство зважувалося на підтримку цієї програми. Не всі, однак, радикально і безоглядно вважали за необхідність боярське втручання в усі сфери князівської влади, між самими боярами виникали часом особисті непорозуміння, тобто серед бояр теж виникала боротьба за популярність в народі чи перед князем. Багато бояр після смерті Романа підтримали його вдову і малолітніх дітей, бажаючи єдності у державі, власне вони стали опорою великої княгині Романової у час нападу київсько-чернігівської коаліції [2]. Частина бояр бачила, що Роман у своїй об'єднаній державі єдино дбав про те, щоби укріпити авторитет великокнязівської влади, через це він конфліктував із боярами, особливо галицькими. Боротьба набрала гострих форм, що дуже заважало у зносинах із зовнішніми володарями, які втручалися у внутрішні справи України-Русі. Роман, бачачи неможливість впровадження реформ через боярську опозицію, пішов за традиціями своїх попередників Ростиславовичів і бажав шляхом репресій реформувати свою державу. Бояри галицькі добре знали улаштування Угорської, Польської і Чеської сусідніх держав, Візантійської і Священно-Римської імперії. Вони бачили устремління Романа до політичної єдності України-Русі і були відчасти пасивними, але відчасти підтримали програму Романову "Доброго порядку для Русі". Після загибелі Романа велике галицьке боярство, скориставшись з малолітства його синів Данила та Василька, розпочало боротьбу за посилення своєї влади. Визначалося протистояння двох основних тенденцій: з одного боку прагнення до збереження і зміцнення України-Русі, а з іншого - до поділу та роздроблення його територій. При усіх сплетіннях історії після смерті Романа ми бачимо жорстоку боротьбу в Україні-Русі за владу між боярством і Романовою вдовою Анною, фактично володаркою і регентшою української держави, яка намагалася правити від імені малолітнього сина Данила. Джерела підтвержують повноваження Анни і наголошують, що володаркою України-Русі стала вдова Романа, як її називає літопис "Велика княгиня Романова", надзвичайно енергійна жінка, яка взялася уперто захищати права свого сина Данила на галицький великокнязівський стіл. Велика княгиня Анна неодноразово згадується у староукраїнському літописі, як законна володарка української держави, що дає нам підстави робити висновок, що по смерті під Завихвостом великого князя Романа власне вона очолила українську державу. Коли Анна стала регентшою при малолітнім великому князю Данилі, їй одразу ж довелося наштотхнутися на сильний опір боярської олігархії, яка намагалася втягнути Україну-Русь в феодалну анархію. Ця боротьба велася від імені наступників великокнязівського престолу "отчичів" Романа великого, Данила та Василька. Княгиню від імені Данила підтримувала та частина київського, галицького і особливо волинського боярства, яка була зобов'язана загиблому великому князю своїм особистим збагаченням, а також торгово-ремісничу знать міст, яка отримала привілеї від володаря України-Русі на широкомасштабну внутрішню та міжнародну торгівлю. Ця частина українського суспільства виступала "за мир, єдність і розквіт торгівлі староукраїнської держави" [3].

Вивчення "Повісті про велику княгиню Анну", дружину Романа, що вийшла із кола волинського боярства, принцесу візантійську, дозволяє робити висновок, що "велика княгиня Романова", яка стала опікуном малолітнього правителя України-Русі Данила, "De Jure" була визнана володарем угорської держави Андрієм II, краківським великим князем Лешком Білим, пізніше литовськими князями [4]. Отже, джерела говорять нам, що велика княгиня Анна, як візантійська принцеса, мала в Україні-Русі зовсім інше політичне становище, ніж будь-які руські княгині. Галицький літописець охоче розповідає нам про її політичні стосунки з угорським королем, польськими князями, де угорський король "приймає Данила як милого сина", а польський князь Лешко з "чесною приймає

Анну з її синами в Кракові”, що підкреслює реальність влади Анни в Україні-Русі. Про те, що Анна стала фактичною володаркою України-Русі, наголошує наш літопис “бажала правити сама”, і була підтримка її устремлінь від угорського королівства.

В Угорщині якраз був королем син Бели III Андрій II, який деякий час князував у Галичині, оголосивши себе “королем Галичини”. Королевич Андрій після смерті батька вів постійну боротьбу за угорський престол із своїм старшим братом угорським королем Емеріхом, а після його смерті з його сином угорським королем Владиславом III до смерті останнього. Аналізуючи джерела, можна прийти до висновку, що Андрій II у своїй боротьбі за угорський престол опирався на Галичину і особливо на волинського князя Романа, з яким його зв'язувала особиста дружба і особиста клятва. Імовірно за допомогою Романа королевичу Андрію вдалося заволодіти угорським престолом. Це, на нашу думку, є очевидною реальністю, оскільки у часи Романа угорське королівство не тільки не турбувало його своїми претензіями щодо Галича, а навпаки, знаходилося у тісному союзі з державою Романа. Вони, згідно зі свідченнями джерел, “поклалися один одному, що хто із них переживе іншого, той і буде, той і повинен стати опікуном дітей останнього”. Андрій за допомогою Романа вступив на угорський престол в останній рік життя Романа і повинен був виконувати свої обов'язки у відношенні до сім'ї Романа [5]. Слід зауважити, що Анна, прийнявши протекторат українською державою на початку свого правління, хоча і заручилася підтримкою угорського королівства, однак, сама повністю контролювала ситуацію в державі. Вона, як нам відомо, опиралася на дрібних князів, бояр, добре організовану, зобов'язану покійному князеві своїм особистим збагаченням, закуту в латинське залізо, лицарську Романову дружину, а також торгово-ремісничу знать староукраїнських міст, особливо головних: Галича, Володимира, Києва. На нашу думку, Романову вдову підтримували і чорні клубуки, які вірно служили великому князю Роману. Факти з тих часів такі, що коли Роман проводив наступальну політику задля приєднання до своєї держави Києва, яким фактично володів з 1203 по 1205 роки аж до самої смерті, то чорні клубуки підтримали його устремління і визнали Романа великим київським князем, “своїм володарем”. Можна проте наголошувати, що Роман правив Києвом через торгово-ремісничу знать. Літописи не знають у цей час особливого київського князя, хоча В. Н. Татищев і наголошує, що нібито Києвом з 1200 по 1205 роки, як васал Романа, правив Інгвар Ярославич луцький [6]. Та це твердження скоріше носить логічний характер і зовсім не підтверджується джерелами. На нашу думку, Київ був залишений Романом під опікою служивого боярства і торгово-ремісничої знаті, тобто, як зауважував літописець, “Роман був увільнив міста від всяких обід”, князюючи і управляючи ними із Галича. Так само зробив і його син великий князь Данило, зайнявши Київ у 1237 році. Він віддав усю владу боярам і торгово-ремісничій знаті, залишивши від себе управляти Києвом тисяцького воєводу Дмитрія.

Така тактика відповідала його управлінським устремлінням у реформуванні держави, наслідком чого в Україні-Русі повинен уже був передаватися престол від батька до сина. Якщо вірити В. М. Татищеву, то українська держава в часи “Самодержця Русі Романа” мала чітку західно-європейську васальну структуру. Києвом з волі Романа управляли дрібні бояри і торгово-ремісничі знать, Володимиром теж бояри і торгово-ремісничі знать, оскільки по вигнанні з Галича ним стала управляти, як Романовою вотчиною, велика княгиня Анна. На Волині з його згоди уділами управляли його родичі, Белзом - князь Олександр Всеволодович, Червеном - його брат князь Всеволод, Луцьком - князь Інгвар Ярославич, Пересипницею - князь Мстислав на прізвище Німий, а великим і могутнім Галицьким “столичним уділом” володів сам Роман. Як бачимо, три великі центри України-Русі Київ, Володимир і Галич були під безпосереднім управлінням великого князя Романа. Таку систему управління, ще князюючи в Галичі, намагалася зберегти і велика княгиня Анна. Однак, після загибелі великого князя Романа, княгиня сподівалася, що засланий у монастир її чоловіком колишній київський князь Рюрик Ростиславович ніколи більше не претендуватиме на Київське князівство, і вона від імені малолітнього Данила буде управляти Києвом через віддану Роману торгово-економічну знать [7]. Надіялась велика княгиня Анна, що утверджений Романом західноєвропейський васалітет будуть зберігати і волинські удільні князі, котрі були зобов'язані своїми надбаннями покійному Роману. Що стосується Галичини, то велика княгиня Анна очевидно розуміла, що утримати її одними тільки владними силами вона не зможе, що змусило княгиню просити додаткової військової сили для забезпечення балансу сил у Галичі в свого родича і друга чоловіка, угорського короля Андрія II. Та не так розгорталась подія, як її бажала бачити велика княгиня Анна. Дізнавшись про смерть грізного Романа, колишній київський князь Рюрик вийшов з монастиря, куди засланим його володар України-Русі Роман за зраду загальноукраїнських інтересів, насамперед, за наведення половців на Русь-Україну і варварське розграбування Києва, і вокняжився в Києві, що означало, що Київська земля виходила із-під влади великої княгині Анни. Аналогічна ситуація склалася і на Волині, де удільні волинські князі відмовилися визнавати Анну регентшою малолітнього сина Данила. У самій столиці України-Русі Галичі реальна влада опинилася в угрупованні великого галицького боярства на чолі з Володиславом Кормильчиком, і хоча велика княгиня Анна ще формально залишалася володаркою Галичини від малолітнього сина

Данила, з претензіями на галицький престол виступили князі суздальські, київські, чернігівські, смоленські, переяславські і новгород-сіверські.

Основним бажанням усіх цих князів, як і великих галицьких бояр, було передання влади у Галичині в руки слабих у політичному розумінні князів. Бояри вважали небезпечним для себе, якщо Україною-Руссю управлятиме єдиновладно один князь, тому за мету вони поставили знову роз'єднання на окремі княжіння Київщини, Волині й Галичини. Вони за допомогою боярських незадоволень намагалися вивільнити свої уділи з-під контролю центральної влади. Ініціатором такого руху на Волині був белзьський князь Олександр Всеволодович і Пересопницький князь Мстислав Німий. Їх підтримували і великі бояри галицькі, яких очолював Володислав Кормильчич. Спільну політику з Володиславом щодо децентралізації України-Русі проводили такі великі галицькі бояри як Судислав, Філіп з Вишні, брати Ярополк і Яволод, Ілля Щепанович, Юрій Вітанович та інші. Вони мали своїх однодумців на Волині, зокрема у місті Володимирі, таких великих волинських бояр як Мстибог, Мончук, Микифор, в Пересопниці Гліб Зеремійович, а також в Києві в особі князя Рюрика Ростиславовича і його боярства. Власне через них, вважав І. П. Крип'якевич, і децентралізувалася Україна-Русь після смерті Романа, чого й бажали і володарі сусідніх західно-європейських держав, зокрема Угорщини і Польщі. Угорський король хоч і прикинувся другом малолітніх Романовичів, хоч і обіцяв своїм протекторатом утримати за ними Галич і решту територій України-Русі, насправді готував ґрунт для введення Галицького князівства до складу Угорської держави. Польський князь Лешко, "беручи під захист Романовичів", почав втручатися у внутрішні справи Волині, підкорив дрібних волинських князів і водночас приєднав до Польщі прикордонні землі між Вепром і Бугом.

За таких умов розгорнулася в Україні-Русі жорстока боротьба, під час якої її законні володарі були позбавлені своєї батьківщини. Місто Київ зайняв Рюрик Ростиславович, місто Володимир зайняв князь Олександр белзьський, а за Галицьке князівство вели боротьбу різні претенденти, не дивлячись на те, що із травня 1205 по першу половину 1206 року Галичем від імені малолітнього Данила Романовича правила велика княгиня Анна.

В цей час вона проводила активну політичну діяльність за збереження цілісності України-Русі. Восени 1205 року, щоб протидіяти її зусиллям, на Галичину вирядився з Києва Рюрик Ростиславович, скинувши чернецтво, накладене на нього Романом, але на річці Сереті галицькі та волинські полки зупинили його. Генеральна битва відбулася під стінами Галича, "піщці галицькі", як зауважує літописець, розгромили половецьку кінноту Рюрика і змусили його із Олеговичами втікати з Галичини [8].

Це сталося ще у той час, коли у Галичі від імені малолітнього сина управляла велика княгиня Анна. За відсутністю джерел ми не знаємо, чи брали участь у цій боротьбі з київсько-чернігівською коаліцією як васали удільні волинські князі, однак, нам відомо, що управління Галичиною і Волинню в цей час з Галича ще проводила велика княгиня Анна, яка і організувала бояр Галичини і Волині на захист своєї держави. Спробуємо реконструювати як внутрішню, так і зовнішню політичну діяльність великої княгині Анни із травня 1205 року по квітень-травень 1206 року.

У цей загрозливий для України-Русі час втрати державної єдності, велика княгиня Анна звертається за допомогою до давнього Романового друга і союзника угорського короля Андрія II, який мав клятвенні зобов'язання перед покійним Романом. Андрій II вступив на угорський престол за допомогою Романа Мстиславовича і зобов'язався у разі смерті останнього піклуватися його сім'єю. Почувши про скрутне становище княгині Анни, "своєї ятрівки", як наголошує літопис, він радо вігукнувся на прохання вдови. Між угорським королем Андрієм II і володаркою України-Русі Анною відбулась особиста зустріч, проведені широкомасштабні переговори в українському місті Сянику. На жаль, зауважує М. Ф. Котляр, джерела не зберегли нам ані тексту, ані бодай би основних умов угод, укладених Анною і Андрієм, однак ясно, що велика княгиня Анна задля утримання своєї влади в Україні-Русі змушена була визнати зверхність угорського короля Андрія II, що позначилося літописним формулюванням: "король прийняв Данила як милого сина свого", де сином називали ієрархічно залежного правителя. За договором Анни з Андрієм для підтримання влади великої княгині в столиці України-Русі, місті Галичі, встановлювалася сильна угорська залога. З цього часу сам угорський король Андрій II починає титулувати себе в своїх грамотах королем Галичини і Волині "Galiciae Lodomeriae rex" [9]. Радянський історик В. Т. Пашуто з цього приводу зауважував, що Анна пішла на такий протекторат угорського короля Андрія II з однією метою – зберегти цілісність Романової держави до повноліття сина Данила. Такий договір був тимчасовий, оскільки у ті часи договори феодалів були взагалі тимчасовим явищем, однак, у даному випадку Анна намагалася за допомогою військ угорського королівства забезпечити своїм синам Галичину і Волинь і в майбутньому поширити свій політичний вплив і на Київщину [10]. Ймовірно, що політична стабільність в Галичині і на Волині дала можливість організувати відсіч киево-чернігівській агресії.

Війська України-Русі, що очолювалися випробуваними у битвах Романовими боярами, які продовжували з ласки великої княгині Анни управляти уділами Галичини і Волині, зуміли розгромити Рюрика під стінами Галича [11].

С.М.Соловійов з цього приводу вважав, що розгром Рюрика під стінами Галича відбувся внаслідок міцної влади Анни, зміцненої союзним угорським військом [12]. Джерела, однак, наголошують, що політична єдність України-Русі почала розпадатися внаслідок захоплення влади у Києві Рюриком Ростиславовичем, який почав називати себе володарем України-Русі. Він намагався робити усе можливе, щоби підірвати авторитет Романової держави – це видно із його поспішно організованого походу на Галич. М. С. Грушевський з цього приводу наголошував, що Рюрик намовляв до походу на Галич Ольговичів і князів Ростово-Суздальської землі. Рухливі Ольговичі, що вже декілька разів планували похід на Галич, де мали своїх прибічників серед бояр, дали згоду. Задля забезпечення успіху Рюрик закликав половців і сам злучився з ними. Але вороги Романовичів, побачивши могутню угорську заложу в Галичі, єдність галицьких і волинських бояр, що вийшли захищати свого володаря, зрозуміли, що Романова держава – це досить міцне політичне об'єднання. Коли Ольговичі і Рюрик підступили під Галич-місто, то бояри дали їм жорстокий бій, що змусило їх з соромом повернутися додому [13]. Іпатіївський літопис з цього приводу сповіщає: “Рюрик зібрав половців і Русі багато і пішов на Галич. І зустріли його бояри галицькі і володимирські на Сереті” [14]. Та вигнані полководськими зусиллями галицько-волинських бояр чернігівські та київські князі не заспокоїлися з поразкою. У наступному році вони зібрали у Чернігові “з'їзд князів”, на якому вирішили організувати новий похід у Галичину. В ньому дали згоду взяти участь такі руські князі: Всеволод Святославович Чермний, Мстислав Романович Смоленський, Київський князь Рюрик Ростиславович і сіверські Ігоревичі: Володимир, Роман, Святослав і Ростислав. Становище великої княгині Романової було катастрофічним. До того ж на поміч створеній коаліції із заходу рухався краківський князь Лешко, якого перелякав союз угорського королівства з галицько-волинською володаркою Анною. Такий союз загрожував Польщі. Поляки прекрасно розуміли, що якщо Анна зуміє під протекторатом Угорщини утримати в цілісності Галичину і Волинь до повноліття Данила, то возз'єднання в попередню державу Київської землі буде плином короткого часу. Непопулярний Рюрик Ростиславович не зможе утриматися довго на київському престолі. Київсько-Чернігівське угруповання теж вважало небезпечним залишати з'єднаними одним управлінням Галичину і Волинь, особливо лякався цього київський “розстрига” Рюрик Ростиславович. Отже, наголошував М. С. Грушевський, Рюрик Ростиславович і Ольговичі повернулися додому з тим, щоби вибратися в похід у Галичину з більшими силами. На другий рік вони для походу зібрали усіх князів своєї родини: Святославовичі Чернігівські та Ігоревичі Новгород-Сіверські, запросили Смоленських і Київських князів, Чорних Клубуків, Половців, Берендеїв і Торків. Запрошений був також і союзник Рюрика польський князь Лешко. Отже, внаслідок організованого походу київського князя Рюрика на Галичину і Волинь наступ вівся з двох боків – руські князі й поляки. Романова вдова, писав М. С. Грушевський, щоби зупинити цю могутню коаліцію, змушена була вдатися по допомогу до угорського короля [15]. Слід зауважити, що всі приготування до захисту галицько-волинських володінь, хоча і велися від імені малолітнього сина Данила, однак, здійснювалися великою княгинею Анною. Жіноче правління, як і правління малолітніх володарів в Україні-Русі взагалі, було неприпустиме і здавалось, що західноєвропейські реформації Романа, зокрема їх основний пункт про передачу престолу від батька до сина, зазнали повної поразки. Та могутній угорський король Андрій II визнав усі права Анни і зокрема “майорат володаря України-Русі Романа”, посадив на галицький великокнязівський престол малолітнього Данила, не дивлячись на великі амбіції руських князів, бояр і незадоволення краківського князя Лешка. Силою зброї могутнього угорського королівства він виконував дану покійному Роману клятву, чим, як наголошував російський дослідник С. М. Соловійов, були незадоволені усі руські князі, котрі вважали протекторат фактично угорською окупацією Галичини і Волині [16]. Те, що Анна під заперукою угорського війська правила Україною-Руссю, згуртувало їх усіх, змусило створити таку широкомасштабну коаліцію, до складу якої навіть входив польський князь Лешко, наляканий діями Андрія II. Велика княгиня Анна, бачачи загрозу, яка нависла над її державою, послала у черговий раз послів до Андрія II просити допомоги. Джерела малюють нам угорське королівство часів Андрія рицар II надзвичайно могутньою державою, володіння якої простягалися від Карпат до Адріатики. Андрій II, як зазначають джерела, узнавши про скруту своєї “ятрівки”, як хоробрий і захисник дітей свого загиблого друга Романа підняв усі сили угорської держави на їх захист і сам особисто очолив похід в Галичину. Коли король перейшов Карпати, то дізнався, що з сходу в Галичину рухається київсько-чернігівська могутня коаліція, на з'єднання з якою іде також Лешко краківський. Король, як наголошує наш літопис, “омирив поляків”, тобто, як вважають дослідники, між угорською армією і польською відбулася битва, яка закінчилася розгромом поляків, оскільки угорська армія була значно могутніша, що змусило розгромленого краківського князя Лешка утікати в Польщу, так і не з'єднавшись зі своїми київсько-чернігівськими союзниками. Та “омиріння” поляків вартувало королеві часу, і коли він вступив у Галичину, то політична ситуація тут уже сильно змінилась. Внаслідок того, що угорська армія була зв'язана битвою з поляками, а армія руських князів почала підходити під Галич, в самому Галичі почалося повстання. Очевидно, повстання почалося пізніше, після розгрому поляків, коли у Галичі знали, що Андрій II хоч і прибув у Галичину для допомоги Анні з великим військом, однак, допомогти їй не зможе, оскільки у самій його державі почалися повстання, які очолила королева Гертруда і її брати,

що змушувало Андрія II повертатись в Угорщину. Однак, внаслідок приходу Андрія II повстання проти Анни угорському гарнізону і вірним її галицьким і волинським боярам вдалось припинити. Король Андрій увійшов у Галич, став у ньому ще більшим військом і почав переговори з руським князями. Допоки сильне угорське військо знаходилось у Галичі, місцеве боярство підтримувало Анну. Однак, бояри скоро знали, що в самій Угорщині спалахнуло повстання і що Андрію II внаслідок цього потрібні будуть усі війська, щоб утихомирити власну країну. В цей же час під Галичем стояла могутня коаліція руських князів, яка вимагала від Анни звільнити Галичину від угорської присутності. За таких умов великі галицькі бояри вигнали Анну із Галича, і вона змушена була переїхати до вотчини свого чоловіка міста Володимира. Сам угорський король за таких скрутних умов, однак, зумів домовитися з галичанами, щоб вони прийняли до себе на княжіння Переяславського князя з Північної Русі Ярослава. Нерішучість Андрія II у підтримці великої княгині Анни в Галичині слід пов'язувати зі смутою в його власній країні, що загнало його самого в невизначене становище і змушувало повертатися з усіма військами до Угорщини [17]. На жаль, український історик М. Ф. Котляр не врахував цих обставин при розгляді причин, за яких Андрію не вдалося утвердити Анну в Галичі, як покажуть події, це він знову зробить трохи згодом. А зараз у нього дійсно скрутна ситуація при усій його могутності походу повстання у власній країні, могутня коаліція руських князів, все це не давало можливості перебувати йому на чолі війська в Галичині й підтримати Анну на великокнязівському галицькому престолі. М. Ф. Котляр вірно наголошує, що король припинив польський похід на Волинь, але не зумів, тобто не захотів завадити наступу руських князів у Галичину. На думку М. Ф. Котляра, угорський король внаслідок запросин на галицький престол Ярослава переяславського сподівався мати вигоди в майбутньому від чварів українських князів, щоб йому легше було захопити у майбутньому Галичину. На думку М. Ф. Котляра, угорський король проводив дворушницьку політику щодо Анни і її сина, щоб перетворити його в майбутньому на свого васала [18]. Однак, це зовсім не відповідає істині. До цього часу Спішський договір Андрія II і Анни дозволяли Андрію і так добре контролювати Галичину. У Галичі стояв великий угорський гарнізон, Андрій титулував себе "королем Галичини і Володимирщини", який він утратив по вигнанні Анни з Галича. Як бачимо, вигнання Анни було не на користь Андрію, не для того він омирював поляків, щоб супротивники вигнали Анну з Галича, як зазначають джерела, він поспішив з усіма угорськими полками їй на допомогу, щоб утримати з її управлінням Галичину. Очевидно, причину широкомасштабних переговорів з руськими князями Андрія II треба шукати в іншому, по-перше – в нестабільності у власній країні; по-друге – в могутності коаліції руських князів, з якими потрібно було вступати в конфлікт; по-третє – дворушність галицьких і волинських бояр, які ще вчора підтримували союз Анни із угорською державою, а сьогодні бажали претендента на галицький престол від руських князів. При усій дипломатичній грі угорського короля з могутніми південно-східними руськими князями ми бачимо, що військову допомогу він надавав тільки своїй єдиній союзниці, великій княгині Анні. На захист її прав і прав законного спадкоємця України-Русі, Данила, він виступав з усіма угорськими силами. Радянський дослідник В. Т. Пашуто вважав, що поки угорський гарнізон, присланий на допомогу Анні Андрієм II, стояв у Галичі, княгиня залишалася повновладною володаркою Галичини, місцеве боярство повністю корилося їй, як зауважує літопис з цього приводу, "не сміли галичани нічого створити", та як тільки угорський король внаслідок смуту у власній країні забрав свої війська, то галицькі бояри під керівництвом могутнього боярського роду Кормильчичів, котрі щойно прибули з-за кордону, куди їх вигнав за провини князь Роман, почали творити смути проти Анни і княжичів в Галичі [19]. Кормильчичі, які були у вигнанні в Новгород-Сіверському князівстві у Ігоревичів, почали дуже прославляти останніх. У своїх вихвалюваннях вони наголошували, що Ігоревичі є нащадками старої галицької князівської династії Ростиславовичів, мають право на галицький престол і є дійсно законними володарями Галичини. Можна припустити, що проти Романа великі галицькі бояри давно плели інтриги з сіверськими князями, і втеча Кормильчичів до останніх не є випадковістю. З появою боярського роду Кормильчичів у суспільно-політичному житті Галича починає перемагати партія бояр, яка ратувала за поновлення старого роду Ростиславовичів-Ігоревичів на галицькому престолі. Ситуація склалася так, наголошував М. С. Грушевський, що коли угорський король і Ольговичі вели переговори одні з одними і ніхто не наважувався розпочати війну, боярська партія Ігоревичів використала цю хвилю і, настрашивши своїх противників уграми і половцями Ольговичів, запросила на галицький престол Ігоревичів. Володимир Ігоревич, отримавши це запрошення, потайки вийшов із табору союзників зі своїми полками і швидким маршем упродовж доби прийшов у Галич. Його зразу ж оголосили галицьким князем, що відбулося, як сповіщає літописець, літом 1206 року. Усі решта претендентів на галицький престол, разом з угорським королем і польським князем, вернулись у свої держави [20]. Неважко собі уявити, в якому становищі перебувала, знаходячись ще в палаці галицького замку, велика княгиня Анна. Як бачимо з джерел, в Галичі одночасно перебували велика княгиня Анна з і своїми прибічниками і боярська опозиція, що вела переговори з Ігоревичами. Бояри, ведучи широкомасштабні переговори про долю галицького престолу, не виключали княжича Данила з кандидатів на галицький престол, однак, перед могутніми північно-східними князями малолітній Данило не міг претендувати на галицький престол, що визнавав реальністю і сам угорський король

Андрій II. В. Т. Пашуто вважав, Андрій II пішов на такий ущербний для себе договір із галицькими боярами і зав'язав стосунки із Ярославом Всеволодовичем переяславським, запрошуючи його князувати в Галичі, у зв'язку з існуванням традиційного галицько-угорсько-суздальського союзу. Внаслідок укладення такої угоди угорський гарнізон змушений був покинути Галич [21]. Український дослідник М. Ф. Котляр вважав, що Андрій II вивів поспіхом із Галича свій гарнізон тому, що руські князі, боячись угрів, не наважувались вступити в Галичину. Претенденти на галицький стіл князь Рюрик і Ольговичі дізнались, що угорський король в Галичі з великим угорським військом припинили свій похід в Галичину і повернулися назад. У цей же час галицькі бояри хоч і дали згоду угорському королю прийняти Ярослава переяславського, однак, після відходу угорських військ вирішили посадити на галицький престол власних ставлеників із дрібних князів, які хоч і мали моральні права на Галичину, однак, не мали в Галичині міцної економічної і військової сили. Бояри запросили Сіверських Ігоревичів, наголосивши, що власне Ігоревичі є нащадками старої князівської династії Ростиславовичів, що до цього часу правили Галичиною, і в такий спосіб припинили короткочасно чвари в Галичині. Ярослав Всеволодович, узнавши про це рішення бояр, повернув від Галича у Переяслав, зрозумівши, що тяжбу за вокняжіння на галицькому престолі він програв. Дії боярства змусили велику княгиню Анну втікати із Галича до Володимира [22]. Як бачимо, Україна-Русь по смерті могутнього володаря зразу втратила централізацію і перетворилась у сферу боротьби за неї декількох політичних сил: угорського королівства, польського великого князівства, київських, чернігівських, новгород-сіверських і навіть смоленських князів. Почалася довга боротьба за сфери впливу, що зафіксовано у староукраїнських літописах. Іпатіївський літопис подає наступний перебіг подій: "Через певний час привели Кормильчичі Ігоревичів. Послухали їх галицькі бояри і посадили в Галичі Володимира, Романа в Звенигородці" [23]. Отже, Володимир Ігоревич був посаджений боярами, як старший внук Ярослава Осмомисла в Галичі, в Звенигороді за галицьким престолоуспадкуванням Ростиславовичів став князувати молодий внук Ярослава Осмомисла - Роман, а у Володимирі-Волинському, щоби зберегти єдність Галицько-Волинської держави, повинен був стати князем із згоди галицьких бояр наймолодший Ігоревич - Святослав. За дорадою великих галицьких бояр, Ігоревичі вислали до громадськості міста Володимира послом священика, щоб той переказав їм волю, треба розуміти, нового володаря Галицько-Волинської держави – Володимира Ігоревича. У посланні говорилось, що якщо володимирці не виконають наказу галицького великого князя, князі Ігоревичі "зруйнують їхнє місто, за непокору буде відімщено їм усім, якщо не видадуть голови Романовичів". Володимирці зі злістю відкинули цю мерзенну пропозицію, але велика княгиня Анна, не бажаючи ризикувати життям тисячі людей, вирішила покинути Володимирське князівство. Таке рішення виникло і тому, що вона побачила, що і серед володимирських бояр, загалом відданих Романові та його родині, знайшлися б кілька таких, хто міг би зрадити в рішучу хвилину. Староукраїнські літописи з цього приводу схвилювано розповідають: "Вона порадила з ближнім до Романа боярином Мирославом і дядьком-боярином вихователем Данила, а також зі своїм духівником священиком Юрієм із годувальницею, узявши Василька, вийшли через вилом у стіні. Не знали вони і куди тікати, бо Лешко краківський миру не уклав". Щоб зберегти усю історію захоплюючою, наголошував М.Ф. Котляр, літописець надміру драматизував ситуацію. Велика княгиня Анна добре знала, де їй шукати порятунку. Після загибелі Романа угорський король уклав з краківським князем Лешком угоду про "підтримку Романовичів", як законних володарів України-Русі. Володарі цих держав зовні дотримувалися її і тим паче, що Лешко мав намір за прикриттям відновлення законних прав Романовичів захопити порубіжні до Польщі українські міста. Важко повірити в те, і про це вірно наголошує М. Ф. Котляр, що від'їзд Анни з малолітніми дітьми з міста Володимира мав вигляд втечі самотніх і беззахисних людей, адже велику княгиню Анну охороняла закута в латинську броню випробувана у боях рицарська дружина Романа, на її боці була і співчувала її горю торгово-реміснича знать Володимира і майже всі бояри Волинського князівства. Події, очевидно, розгорталися зовсім інакше: велика княгиня Анна відкрито з сумною урочистістю в супроводі могутньої дружини з гордо піднятими великокнязівським стягами Романа покидала Володимир. Зразу ж виникає запитання, чому Анна не приготувалася до оборони Волинського князівства, так як вона намагалася обороняти Галич? Чому знову не вступила у переговори з угорським королем і не попросила у нього допомоги? Очевидно тому, що добре розуміла, що угорський король зрадив її інтереси і вступив у змову із галицькими боярами і новими претендентами на Галичину Ігоревичами. Самі ж Ігоревичі, зміцнившись договором з угорським королівством, вирішили захопити і Волинь, що їм і вдалося зробити. Віддаючи їм без бою Волинь, Анна прекрасно розуміла, що проти Ігоревичів, які мали власні великі дружини і великі та чисельні загони галицьких бояр, хоробрим, добре озброєним, але не чисельним кінним рицарям Романа було не встояти у кровопролитнім бою. Якщо б почалася війна, то очевидно у великому кровопролитті загинула б остаточно не тільки сама ідея відновлення могутності державності України-Русі, але й її малолітні законні володарі, виразники єдинодержавної політики в Україні-Русі. Виникає запитання, чому галицька боярська олігархія за будь-яку ціну найжахливішими засобами намагалася знищити Романовичів? Очевидно через розуміння, що в особі посадженого на великокнязівський галицький стіл Данила, як і спадкоємця князівства волинського і київського,

відродиться централізація і могутність України-Русі. Не дарма галицький боярин Володислав Кормільчич говорив угорському королю: “Коли Данило виросте, він не буде коритися тобі, він не захоче бути данником Угорщини, а захоче бути тільки самостійним володарем, як його діди та батьки”. Таку політичну лінію галицькі бояри проводили тому, що їх основним завданням було утримати владу в своїх руках, підпорядкувати князів своїй владі.

Столичний Галич був оточений могутніми боярськими замками з неприступними валами, ровами, високими стінами, вежами, своїми залами. Угорські джерела не дарма називають великих галицьких бояр “галицьким принцами”, “галицькими баронами”. Усі галицькі вельможі знаходилися на західноєвропейському праві і не відрізнялися від аналогічних за правом угорських баронів і польських панів. Є усі підстави сказати, що галицькі бояри знаходились з останніми не тільки у дружніх, але й у родинних зв'язках і підтримували аналогічних угорських і польських феодалів у їх боротьбі за послаблення королівської влади в Угорщині та Польщі. Це видно хоча би із того, коли Роман Мстиславович повів з галицькими боярами рішучу боротьбу, останні знайшли собі прихильний притулок у таких же баронів Угорщини і шляхтичів Польщі. Сучасник Романа польський хроніст Кадлубек з жахом писав, що князь Роман “винищив усю галицьку шляхту”. Наявні свідчення дають право говорити, що у галицьких бояр були великі рахунки з сім'єю Романа, яку вони за допомогою і руками Ігоревичів хотіли знищити. Тому, як вірно наголошував С. М. Соловійов, галицькі бояри не могли заспокоїтися до того часу, доки були живі Романовичі, у зв'язку з чим, найшовши притулок в Угорщині і Польщі, Романовичі розшукувались і там боярами. Щоб домогтись свого у ці держави посилались дари з метою видачі боярам княжичів, і хоча угорські та польські володарі не пішли на пряму видачу Данила та Василька, відношення до них стали холоднуватими. Отже, як бачимо у 1206 р. Ігоревичі заволоділи Галичиною і почали князувати у трьох головних центрах Галичини. Таке швидке вокняжіння Ігоревичів стало можливе тільки тому, що їхня мати була дочкою знаменитого Ярослава Осмомисла галицького, ще пам'ятного у народі своїм зведенням могутності Галичини. Ігоревичі були з точки зору феодалного права законними спадкоємцями Галицького князівства, тому, очевидно, угорський король і польські князі відмовили Анні в її претензіях на Галичину. Хоча Ігоревичі і завдячували своїм утвердженням в Галичині галицьким боярам, однак, не захотіли стати слухняними маріонетками у галицьких бояр і повели проти останніх жорстоку боротьбу. Причин розходження думок між Ігоревичами і боярами багато, та основні пов'язуються з тим, що боярство закликала Ігоревичів з однією метою - позбутися ненависних, підтриманих угорських королем, Романовичів. Досягнувши своєї мети, бояри почали плести інтриги і проти властолюбних українських князів Ігоревичів, і нацьковувати один на одного. Слабкість князівської влади була політичною доктриною боярів, що давало їм можливість бути повновладними володарями в своїх великих земельних володіннях “державах”, виконуючи формальну перед сюзереном-князем військову повинність і то не завжди.

У цей же час деякі галицькі боярські родини настільки зміцнилися, що починають позирати і на князівський стіл. Добре організована боярська олігархія розпочала інтриги з братами Ігоревичами, галицьким Володимиром та звенигородським Романом. Та галицький князь Володимир III швидко зрозумів тактику бояр і поспробував звільнитися від їх опіки, що викликало незадоволення у бояр, в зв'язку з чим останні почали надавати перевагу його молодшому братові князю звенигородському, який через політичні умови був васалом щодо старшого брата Володимира. Таким же васалом став на волинському престолі і Святослав, який тримався на Волині завдяки захисту і обороні галицького князя. Отже, як бачимо, великим князем, у нашому розумінні володарем України-Русі, був Володимир Ігоревич. Можна вважати, що Україна-Русь, без Київської землі, тобто галицько-волинські землі у час правління Ігоревичів знову були об'єднані в одну економічну і політичну систему. З цього приводу радянський дослідник В. Т. Пашуто писав: “Князь Володимир Ігоревич, вокняжившись у столичному Галичі, посадив у Звенигороді свого брата Романа, а у Володимирі – Святослава. В усіх решта центрах, що визнали його владу, сиділи залежні від нього удільні князі та бояри. Однак, Інгвар Ярославович луцький, видавши свою дочку за краківського князя Лешко, у 1207 році уклав проти великокнязівської влади Ігоревичів союз з поляками. До цього союзу приєднався пересопницький князь Мстислав, який не бажав централізації Галичини і Волині. Усе це говорить, що в об'єднальному процесі, який проводив Володимир Ігоревич, виникла боярсько-князівська опозиція. Посиленням влади Володимира у Галичині і на Волині стали незадоволені як бояри, так і князі. У зв'язку з цим бояри за допомогою молодшого брата вирішили не допустити до повновладного володарювання Володимира у Галичині та Волині. Бояри влаштували непорозуміння між Ігоревичами, Володимиром галицьким і звенигородським Романом, почалась неприязнь, ворогування, яке переросло у війну. В зв'язку з нападом Володимира на Звенигород Роман звенигородський попросив допомоги в угорського короля Андрія II і останній, щоб скористатися можливістю втрутитися у справи Галичини, допомагає своїм військом Романові. З Романом у Галичину повертаються з Угорщини всі незадоволені галицькі бояри. Розбивши у битві поблизу Галича військо старшого брата, Роман вокняжився в Галичі, змусивши старшого брата втікати в Сіверщину до Путивля. Скориставшись розладом у стані панівного роду в Галичині і Волині, Ігоревичів, васальний до цього белзський князь Олександр виходить із покори і за допомогою

родича польського князя Лешко заволодіває, вигнавши Ігоревича Святослава, стільним містом Волині Володимиром. Отже, внаслідок політичного розладу Ігоревичів, правлячий рід втрачає Волинь і знову злучена зусиллями братів Ігоревичів Галичина і Волинь стають роз'єднаними і втягненими в міжусобну війну. В цей же час внаслідок вигнання Святослава Ігоревича із Володимира і втрати авторитету Ігоревичів, як першого провідного політичного роду в Україні-Русі, починається жорстока боротьба між удільними волинськими князями за столичне місто Володимир. Слід зауважити, що белзьський князь Олександр ненадовго утвердився у столичному Володимирі, у 1209 році його звітди вибив Інгвар Ярославович луцький, проте у цьому ж 1209 році Олександр за допомогою поляків знову утвердився у волинській столиці.

Коли Ігоревичі й дрібні волинські князі вели запеклу феодальну війну в Україні-Русі, велика княгиня Анна перебувала в Польщі. Як свідчить Іпатівський літопис, "велика княгиня Анна підтримувала через краківського князя Лешка таємні переговори з угорським королем, пропонуючи відновити союз проти руських князів і бояр" [24]. Князь краківський охоче надав великій княгині Анні у себе політичний притулок, розуміючи, що прикрившись "захистом" її інтересів, йому буде легше проникнути на Волинь і закріпитися у порубіжних волинських містах. Знаючи, що одному з цим завданням не справитися, Лешко краківський запропонував угорському королеві Андрієві II союз для боротьби за сферу впливу втручання в землі староукраїнської держави, чим підкріпив відправлення до угорського двору княжича Данила. Однак, король Андрій II вважав за необхідне поки що не зв'язувати себе ніякими союзами. В 1208 році він підтримав прихід на галицький престол звенигородського князя Романа, у 1210 році – галицьких бояр [25]. Очевидно із такою політичною лінією угорського короля змінює свою орієнтацію щодо Романовичів і Лешко краківський, який теж починає бачити свої інтереси на Волині і бачить, що найкраще було б, якби Волиню правила слаба у політичному розумінні княгиня Анна, ніж воюючи один з одним волинські князі. Тому Лешко краківський перетворюється із давнього ворога Романової сім'ї заледве не в єдиного друга і союзника, який підтримує Романовичів у їх боротьбі за Русь-Україну. У зв'язку з цим Лешко готує в Україну-Русь великий похід. Дана політична акція польського князя мала цілком конкретні цілі, встановлення єдиновладдя в Україні-Русі, яка у зв'язку з цим повинна була входити в політичну сферу інтересів Польщі. Лешко краківський намагався перетворити Україну-Русь в країну під польським протекторатом. Схожі наміри мав і угорський король, втручаючись у політичні справи України-Русі. Однак, будучи міцно зв'язаним з папським престолом і готуючись до хрестового походу, угорський король поки що єдино бажав забезпечити собі нейтралітет руських князів. Та як тільки хрестовий похід закінчився, наміри угорського короля зразу ж змінилися, папа зобов'язував угорського короля втручатися у політичні та релігійні справи в Україні-Русі. Римський папа, за безпосередньою участю угорського короля і польських князів намагалися добитися як мінімум повного послаблення впливу України-Русі на Балканах і в Константинополі, оскільки підтримка володарями України-Русі династії візантійських імператорів Ангелів не влаштовувала організаторів хрестового походу. Через названі обставини угорське королівство на декілька десятиліть було втягнене у політичну боротьбу, яка точилася в Україні-Русі. Угорський король почав з того, що підтримав на престолі законного володаря України-Русі малолітнього княжича Данила. Далі, бачачи неможливим підтримувати останніх, за радою бояр, почав по черзі підтримувати лояльних до Угорщини руських князів, зіштовхуючи їх за допомогою проугорської партії бояр. Одночасно із війною в Галичині, яка ведеться під безпосереднім контролем Угорщини, продовжується війна і у двох інших частинах староукраїнської держави Романа - Волині та Київщині. Волинський престол за допомогою поляків захоплює Олександр Всеволодович белзький. Святослав волинський потрапляє у полон і його засилають в Польщу. Радянський дослідник В.Т.Пашуто вважав, що після вокняжіння Олександра Всеволодовича у Володимирі-Волинському виникли протиріччя між Інгваром луцьким, Мстиславом пересопницьким і Олександром белзьким, що дозволило на короткий час Інгвару Ярославовичу луцькому захопити Володимир і проголосити себе удільним волинським князем [26]. Олександр белзький, отримавши допомогу від поляків, внаслідок кровопролитної битви зумів знову повернути собі Володимир, а своєму брату Всеволоду за допомогу в боротьбі посприяв стати князем червенським. Отже, удільним волинським князем Володимирським знову стає Олександр белзький. Як бачимо, на Волині така ж картина, як і в Галичині, тільки у справи волинських князів втручаються не угорські феодала, а польські. Схожі події відбуваються і в Київській землі. Після невдалого походу в Галичину Рюрик Ростиславович втрачає Київ. Його союзник у поході на Галич Всеволод Чермний випередив Рюрика при поверненні з-під Галича. Всеволод Чермний маршем пішов на Київ на запрошення київських бояр, заволодів містом і посадив своїх посадників по усій Київській землі, а Рюрик і Галича не завоював, і Києва позбувся, змушений задовільнятися тільки власною волостю з містом Овручем. Щоправда, він зумів за допомогою племінника Мстислава вигнати Мстислава Чермного з Києва і на короткий час зробитися київським князем, та незабаром був знову ним вигнаний. Взаємна боротьба між обома претендентами на Київське князівство продовжувалася аж до 1215 року і закінчилася великим розоренням Наддніпрянщини, квітучої при Романі Мстиславичу [27].

У цей же час боротьба за столицю України-Русі набрала особливо жорстокого характеру. По вокняжінні в Галичині Роман Ігоревич почав проводити політику на зміцнення централізації правління не тільки в Галичині, але й на Волині. Угорський король, допомагаючи Роману думав, що той буде слухняною маріонеткою угорської держави, але помилився. Роман тільки використав угорську військову силу для власного утвердження в Галичині. З'єднавши Галицьку, Звенигородську, Терехівську і Перемишльську землі у 1209 році, за допомогою вірної дружини зумів підкорити бояр. Як бачимо, Роман утвердився на галицькому престолі не з ласки галицьких бояр, а за допомогою угорської зброї і використав останню для зміцнення своїх позицій в Галичині. Це викликало протест боярської олігархії, яка скористалася всенародним визвольним рухом проти угорців і Романа. Романом угорці були вигнані з Галича, і князь, який допомагав Романові, утримувався на престолі. Очевидно, коли угорці Роману були вже не потрібні і він повністю контролював усю Галичину, він сам вирішив вигнати угорців, організувавши всенародне незадоволення. Як бачимо, політика Романа Ігоревича зовсім не влаштувала угорського короля Андрія II, який намагався розвалити державну єдність України-Русі. Як тільки Роман, наголошує Д. Н. Александров, намагався проводити самостійну політичну діяльність в Угорщині за допомогою партії проугорських бояр, вирішили замінити його лояльнішим кандидатом. Цілком можливо, що Роман розпочав з приєднання до Галичини деяких порубіжних волинських і погоринських (київських) міст, що ще в XII ст. у час могутнього Ярослава Осмомисла входили у сферу Галицького князівства. Така уже агресивна політика Романа галицького явно занепокоїла і київського князя Рюрика Ростиславовича, який напав на Галичину і вибив з Галича Романа Ігоревича, ставши великим галицьким князем, та не надовго. Роман зібрав силу Галицької землі з усіх підвладних йому міст, пішов на Галич, змусивши Рюрика тікати з Галичини [28]. Картину вищенаведеного вигнання і повернення Ігоревича в Галич нам подає Московський літопис: "У рік 718, Ростислав Рюрикович сів у Галичі, а Романа Ігоревича вигнали. Восени того ж року вигнали із Галича Ростислава Рюриковича, а Романа посадили з братом" [29]. Ці свідчення підкріплюються й іншими літописами (Іпатіївським, Густинським й ін.), які датують події, що проходили в Галичині, 1210 роком. Така міжусобна війна і ослаблення Галичини знову були використані угорським королівством. Угорський король вирішив припинити "беззаконня і заколоти" і на заклик боярської партії вислав в Галичину велике військо на чолі з визначним сановником палатином Бенедиктом, яке за допомогою проугорської партії галицьких бояр, яку очолював Володислав Кормильчич і Ілля Щепанович, здобуло Галич, заставши Романа Ігоревича зовсім не готового до війни і оборони Галича зокрема. Угри з боярами, зайнявши Галич, застали останнього "миющогося в лазні". Його схопили і вислали під охороною до Угорщини [30]. Галицький літописець наголошує, що прихід угорців у Галич був лихоліттям для міста, яке виражалось в тому, що військові угорські сановники, не маючи досвіду у релігійних реформаціях намагалися насильницьким шляхом провести релігійну реформу у Галичині. Невідомо, однак, із джерел, чи мав уповноваження палатин Бенедикт на проведення унії в Галичині, чи діяв ситуативно, повважаючи, що склалися найсприятливіші обставини для унії, ми не знаємо. Однак, із свідчень ми бачимо, що насильницька унія викликала протест у населення і торгово-ремісничої знаті Галича. Можна тільки припускати, що папська курія можливо давала такі розпорядження, однак, за браком джерел не можна цього стверджувати. Відомо тільки, що папа доручив кардиналові Григорію, що відав і контролював релігійними справами Угорщини, провести унію в Галичині. Сам факт унії церков на початку XIII ст. дуже цікавий у історії християнської церкви. Це було позитивне явище, та недосвідчені у таких справах військові діячі Угорщини не знали і не вміли реалізувати прагнення християн обидвох конфесій до унії, і повважали, що унія може бути впроваджена у Галичині тільки шляхом насильства. Методи, якими впроваджували угорські феодалі унію в Галичині, дискредитували саму ідею. Згідно зі свідченнями джерел, угри впроваджували в Галичині унію вчинками, які явно не відповідали середньовічній християнській моралі [31]. Галицький літописець з цього приводу наголошує, що палантин Бенедикт через свої вчинки був названий антихристом. Він же, наголошував літописець, став "томителем городян і бояр, блуд творячи, оскверняв жінок і черниць, і попадей". Перебуваючи у такий час в Галичині, київський книжник Тимофій у зв'язку з такими діями угорських військових сановників на чолі з Бенедиктом назвав його антихристом, чим розізлив його і у зв'язку з тим змушений був тікати. "Діяння угрів" визвало загальнонародне обурення у Галичині, через що і розпочалося всенародне повстання, яке знову звернулось з проханням до втікачів з угорського і польського полону Ігоревичів повернутися на княжіння в Галичину. Спільними зусиллями Ігоревичів і галичан угорські "реформатори" були вигнані з Галичини, а Ігоревичі знову утвердилися: Володимир Ігоревич в Галичі, Роман у Звенигороді, а Святослав у Перемишлі [32].

Коли угорці впроваджували релігійну унію репресивними методами у Галичині, на Волинь напали польські феодалі, які захотіли втягнути Волинське князівство у сферу своїх політичних інтересів. Складається враження, що угорські та польські можновладці просто поділили сфери впливу в ослабленій феодальними війнами України-Русі, де у сферу інтересів угорського королівства увійшла Галичина, а у сферу польських князів – Волинь. І так у 1209 році на Волинь рушили польські війська краківського князя Лешка і мазовецького князя Конрада, запрошені Олександром белзьським, в союзі

з ним були і луцький і пересопницький князі. Зайнявши Володимир, поляки захопили у ньому князя Святослава Ігоревича, якого відправили в Польщу, а саме місто Володимир перейшло під владу белзьського князя Олександра. Однак, таке переміщення під грізною польською силою визвало явне незадоволення у торгово-ремісничій знаті, народу і бояр Волинської землі, що дає нам право наголосити, що політичне життя під польським протекторатом на Волині не проходило гладко. Тут почали зіштовхуватися інтереси князя східної Волині Інгвара Ярославовича луцького і белзьського князя Олександра, що володів Володимиром. Однак, Інгвар луцький, зв'язаний зі смоленськими князями, не був популярний у столичному Володимирі, тому знову змушений був уступити його Олександрові. Допоки в Україні-Русі удільні галицькі, волинські і київські князі з боярами за допомогою іноземних держав Угорщини і Польщі руйнували староукраїнський державний устрій, його законні володарі Данило і Василько знаходилися на вихованні в Угорщині і Польщі, що давало “право” останнім “відстоювати інтереси малолітніх Романовичів”. Оскільки шляхом відкритої окупації угорському королю Андрію II утримувати Галичину не було змоги, то він іншим способом вирішив приєднати Галичину і Волинь до угорської держави. Плани були настільки далекосяжні, а амбіції настільки великі, що задля їх здійснення угорський король, не маючи сина, мав намір одружити князя Данила з однією із своїх доньок і передати Данилові угорський королівський престол і таким чином “приєднати до угорського королівства і королівство Галичини і Володимирщини” [33]. У цей час на Волині теж проходили процеси, сприятливі для утвердження там Романовичів. У тяжких умовах іноземної агресії і внутрішньої феодалної війни, в Україні-Русі появляється реальна сила, яка бере на себе завдання відновлення політичної цілісності України-Русі. Цією силою стають міста і міські ополчення, які контролюють політику, торгівлю і зовнішньо-політичні відносинами міст України-Русі з іноземними державами і великими торговельними партнерами-містами конкретних іноземних держав. Така необхідність вивіщення міст стає необхідною через розлаштування державного устрою в Україні-Русі. Міста, як виразники політичної влади, бажали не допускати занепаду державної і торговельної системи в Україні-Русі і починають енергійно підтримувати законних володарів староукраїнської держави Романовичів. Внаслідок такого руху навіть великий польський князь, що утримував протекторат над Волинню, не зміг протистояти вимогам коаліції українських міст. Ініціатором руху стали “мужі градські” великого торгового міста Берестя, які послали послів до краківського князя Лешка з проханням відпустити до них на княжіння велику княгиню Анну і її сина. Вимогу послів міста Берестя було задоволено, і княгиня із сином Васильком стала правити Берестейською землею і починати збирати свою “Волинську півотчину” [34]. Утвердившись в Бересті, княгиня Анна швидко долучається до політичного життя Волині. Політичне життя на Волині було всіяне протиріччями між Інгварем Ярославовичем луцьким і Олександром володимирівським, який утримував ще й Белзьке князівство. Використавши їхню боротьбу за першість на Волині, велика княгиня Анна відправила у Краків боярина Мирослава і домоглася для свого сина Василька отримання ще однієї частини своїх володінь Белзьського князівства. У Галичині в першій половині 1211 року знову утверджуються Ігоревичі з тією лиш різницею, що Святослав Ігоревич отримав Перемишльське князівство замість утраченого династією Володимирського, а син Володимира Ігоревича Із'яслав - Теревовлянське князівство. Таким чином, чотири князі Ігоревичі, зайнявши всі ключові центри Галичини, повважали, що вони утвердились у столичному регіоні України-Русі. На жаль, вони знову не врахували тих обставин, що усі земельні латифундії і містечка, селища з замками утримують бояри. Дружинники князів, як і самі князі, не володіли ніякими маєтностями в Галичині, що давало можливість боярам обмежувати владу князів Ігоревичів. Ігоревичі, очевидно, врахували промахи і помилки свого першого правління в Галичині у відношенні з боярами зокрема і, зрозумівши, що земель для утримання дружинників і власних бояр їм взяти ніде і що у зв'язку з цим їхня влада в Галичині номінальна і обмежена, вирішили задля зміцнення своєї влади піти, як висловився літописець “шляхом великого князя Романа”. Щоб забезпечити собі нейтралітет і невтручання з боку західно-європейських володарів у внутрішні справи Галичини, вони і на цей раз послали дари в Угорщину і Польщу [35], після чого, як наголошує М. Ф. Котляр, вирішили помститися за свій сором і зраду на галицьких боярах. Ігоревичами рухало бажання зломити силовими методами боярську опозицію, як це зробив десять років тому великий галицький князь Роман Мстиславович. Каральна операція була задумана і здійснена Ігоревичами швидко і з великим розмахом. Літописець, який співчував боярам, з жахом розповідає: “Ігоревичі зібрались на раду в справі галицьких бояр і вирішили перебити їх усіх”. Як бачимо із літописного свідчення, досвід підказував Ігоревичам, що ні їм, ні будь-якому іншому володарю не вжитися зі свавільними, непокірними галицькими боярами, що на їх обіцянки ніяк не можна надіятися. Тому на раді остаточно було вирішено, “викорінити їхні роди”. Так внаслідок терористичної акції були вбиті такі визначні галицькі бояри, як Юрій Вітанович, Ілля Щепанович й інші великі галицькі бояри числом, як наголошує літописець, 500, а решта розбіглися. Серед врятованих знову за божим присудом наймогутніші і найвпливовіші бояри, такі як Володислав Кормильчич, боярин Судислав і боярин Філіп [36]. Майно страчених бояр було захоплене і роздане Ігоревичами своїм соратникам, про що говорить боярин Володислав Кормильчич, стоячи перед стінами Перемишля: “Батьківщинами вашими інші прибуду володіють, які володіння і землі законних володарів розграбували”. Отже, із

цього свідчення видно, що усі земельні латифундії, якими володіли галицькі бояри, були передані “приблудам”, тобто вірним боярам Ігоревичів. Такі акції Ігоревичів стають зрозумілими, вони намагалися оточити себе вірними людьми, створити в Галичині нову, покірну в усьому князівській владі боярську олігархію. Як бачимо, удар Ігоревичів по боярах був відчутний та не остаточний, як завжди наймогутніші галицькі бояри зуміли unikнути репресій Ігоревичів і, врятувавшись втечею, продовжували боротьбу з князівською владою. Попередні події говорять про бажання вокняжитися в Галичі Мстислава пересопницького, і що бояри на чолі з Іллею Щепановичем, насміявшись над князем, зробили усе, щоби Мстислав не став галицьким князем [37]. Надто швидко зміцнення Ігоревичів і їх каральні дії проти боярства викликали переляк як в українських, так і в сусідніх іноземних феодалів. Виникла реальна загроза не тільки боярам, але й дрібним князям. Поступово у зв'язку з цим утворилась велика коаліція, яку очолили: Лешко краківський, Олександр володимирський з братом Всеволодом, Мстислав пересопницький і Інгвар Ярославович луцький. Усім стало зрозуміло, що утвердившись в Галичині, Ігоревичі знову просунуться на Волинь. Так воно і сталося. Ігоревичі зібрали війська і виступили походом на Володимир. До війська Ігоревичі долучили своїх традиційних союзників половецьких ханів, яких привів на допомогу син Володимира Ігоревича Із'яслав Володимирович. Та у вирішальній битві біля Володимира Роман Ігоревич і половці були розгромлені, а Володимир Ігоревич із своїм сином Із'яславом змушений був утікати до Галича [38]. В цей же час галицькі бояри, що втекли в Угорщину, ретельно слідкували за подіями в Галичині і як тільки дізналися, що Ігоревичі розгромлені коаліцією волинських князів, вирішили використати ситуацію, щоб відібрати від останніх Галичину. Та щоб законним було їх вторгнення у Галичину, бояри-втікачі вирішили використати авторитет Романової сім'ї і зокрема його малолітнього сина Данила. У зв'язку з цим бояри визнали Данила “галицьким отчичем”, тобто визнали його законні права на галицький великокнязівський стіл і просять угорського короля відпустити княжича відвойовувати з ними Галичину у Ігоревичів. Бояри заявили королю Андрію II: “Дай нам отчича Галича Данила, з ним підемо на Ігоревичів”. Бояри, щоб затамувати власні амбіції і помститися Ігоревичам, використовують популярність батька Данила Романа і його синів, що було важливим і рушійним фактором у феодалській війні. Угорський король Андрій II підтримав пропозицію бояр, сподіваючись таким чином мати усі законні права на вторгнення в Галичину. Він виряджає в Галичину “велику силу воїнів” на чолі з палатином Потом і боярином Володиславом Кормильчичом. Військо очолював, звичайно формально, юний спадкоємець галицького великокнязівського престолу Данило Романович, якому щойно сповнилося десять років. М. Ф. Котляр з цього приводу зауважує, що історикам не відомі наміри Данилових радників щодо прийняття пропозиції великих галицьких бояр. Очевидно вони розуміли, що малолітнього княжича Данила великі галицькі бояри на чолі з Кормильчичом розглядають як маріонетку, при якому після офіційного вокняжіння будуть правити самі бояри. Та компроміс був знайдений для того, щоб використати ситуацію для утвердження Данила Романовича на великокнязівському галицькому престолі, і визнання останнього боярами і народом Галичини і України-Русі, як законного спадкоємця великокнязівського престолу, яким володів його батько [39]. Не дивлячись на добре організований похід угорського короля і всіх галицьких бояр, зміцнілі у Галичині Ігоревичі за допомогою торгово-ремісничої знаті, що пережила недавно тяжку наругу угрів, зуміли організувати відчайдушну відсіч ворогові. Їх як законних внаків Ярослава Осмомисла взяли захищати “мужі градські”, однак, зрада бояр в Перемишлі була причиною того, що угорсько-галицька коаліція заволоділа містом без бою. Палка промова боярина Володислава Кормильчича під стінами Перемишля до перемишльських і галицьких бояр “Отчинами вашими володіють інші приблуди” зробила свою справу. Ворота міста відкрились перед Данилом Романовичом, так він уперше увійшов у це місто. З цього часу Перемишль стає центром боярської опозиції. Князь Святослав Ігоревич внаслідок зради бояр знову потрапляє у полон. Після Перемишля угорсько-боярська коаліція на чолі з Данилом Романовичом підійшла до другого за значенням центру Галичини Звенигорода. Місто організувало збройну відсіч, на будь-які умови відповідало вдалими вилазками проти наступаючих, у зв'язку з цим воно було взяте у тривалу облогу. Під стінами міста закипіла жорстока битва, яку літописець так нам засвідчив: “Городяни люто боролися і не підпускали угрів не то що до міста, а навіть і до острожних воріт”. Облога затягувалася, як свідчить літописець: “до Данила під місто наспіла військова підмога від брата Василька, князя белзьського”. Ігоревичі у зв'язку з цим закликали на допомогу своїх традиційних союзників половецьких ханів. Генеральна битва під стінами Звенигорода не дала жодній стороні будь-якої переваги, але Роман Ігоревич злякався нових прибуваючих під місто угорських і волинських військ і вирішив вибратися з обложеного міста за підмогою до київського князя і був по дорозі спійманий, після чого звенигородці здалися. Після зайняття Звенигорода шлях на Галич був відкритий, і угорсько-галицько-волинська коаліція на чолі з Данилом Романовичем почала просуватись на Галич. Володимир Ігоревич і його син Із'яслав, зрозумівши, що Галич їм не втримати і що у самому Галичі є боярська опозиція, яка відкриє галицькі ворота для наступаючих “угрів”, поспіхом покинули Галич. Ігоревичі втекли в Сіверщину, а галичани урочисто прийняли князя Данила і посадили на великокнязівському престолі його батька великого князя Романа. Літописець відзначає: “І всі бояри володимирські, і галицькі, і воеводи угорські

посадили князя Данила на столі батька його, великого князя Романа". Ця подія відбулася у вересні 1211 року. Разом з малолітнім сином до Галича поверталася його мати велика княгиня Анна, щоб знову як регентша малолітнього сина управляти володіннями України-Русі. Здавалось ось-ось знову відновиться колишня слава староукраїнської держави часів Романа. Та на жаль, цього не сталося, у плани князів та бояр зовсім не входило відновлення могутності Романової держави. Літописець з цього приводу зауважує: "Галичани вигнали Данилову матір з Галича, бо хотіли княжити самі", або "Данило матері своєї не пізнав, бо такий малий ще був". Про те у плани боярської олігархії зовсім не входило коритися владній енергійній великій княгині, до того ж оточення якої складали волинські вельможі. Після повернення до Галича бояри викупили з полону за великі гроші Романа і Святослава Ігоревичів, яких повісили, як наголошує літописець, "раді помсти" за вбивство 500 найзнатніших боярських родин Галичини [40]. Так закінчилось правління чернігівських князів у Галицькій землі. Описуючи з жалем усі ці події, Іпатіївський літописець складає хронологію подій боротьби за великокнязівський галицький стіл, починаючи з 1205 року. Датування в нього, звичайно, з похибками в часі, однак, літописець починає розповідь із часу вокняжіння Рюрика Ростиславовича, показує його вигнання із Галича могутнішими Ігоревичами, описує, за яких умов міжусобної війни вони стають володарями Галичини, у якій зміцнюють свої позиції і змушують таким чином законну володарку Галичини велику княгиню Анну з малолітніми синами Данилом і Васильком утікати в Польщу. У 1205-1207 році літописці фіксують активні переговори Анни через посередництво Лешка краківського з угорським королем Андрієм II, наголошуючи на міжусобиці, що розпочалася в Галичині між Ігоревичами Володимиром і Романом. Подальші свідчення від 1207 року розповідають про усобицю на Волині і поділ останньої між Олександром володимирівсько-белзським і Інгваром Олександровичем луцьким. Вигнання Романа Ігоревича з Галича, угорська окупація Галичини в 1207 році теж не пройшла повз літописців, як і намагання вокняжитися у Галичі Мстислава пересопницького, так і вигнання угорських окупантів і повернення Ігоревичів на князювання в Галичину. У свідченнях від 1208 року літописці розповідають про наступ Ігоревичів на боярство, яке закінчується їхнім знищенням, що зумовило великий виступ усіх галицьких бояр, волинських князів, угорського короля, польських князів проти Ігоревичів під стягом законного спадкоємця на галицький престол князя Данила. Літописець зафіксував загибель Ігоревичів і крах їхньої політичної діяльності в Галичині. Московський літописець, зокрема, датує першу усобицю між синами Ігоря Святославовича 1208 роком, а повернення Романа у Галичину 1210 роком, а загибель Ігоревичів 1211 роком [41]. Такі хронологічні виділення, наголошує Д. Н. Александров, свідчать, що повішання боярами Ігоревичів було надзвичайно визначною подією в Україні-Русі, що спонукає дослідників до аналізу всіх найдрібніших перипетій правління Ігоревичів в Галичині. Підводячи висновки правління Ігоревичів у Галичині, можна наголосити, що протягом усього правління вони намагалися відновити політичний устрій України-Русі часів "Самодержця Русі Романа", тому у них з'явилося зразу багато і могутніх противників. Їх намагання бачили дрібні волинські князі, які не були зацікавлені в об'єднанні України-Русі, вони, опираючись на іноземні війська Угорщини і Польщі, розпалювали з новою силою феодалну війну, яка вела до розчленування староукраїнської держави. За таких обставин задля збереження цілісності України-Русі Ігоревичі запрошували на допомогу іноземні війська, та тільки ці запити були у надто менших масштабах і тільки у випадку крайньої необхідності. Вокняжившись в Галичині і зрозумівши, що об'єднати українську державу у розпалі феодалної війни буде важко, вони вводять інститут співправління, що означало спільно посідати галицький великокнязівський престол, хоча, як було показано вище, Ігоревичам не завжди вдавалось узгодити свої політичні інтереси, та, не дивлячись на це, цей інститут співправління сприяв посиленню великокнязівської влади. Їх спільні виступи дали можливість знову відновити великокнязівську владу на Волині і на окремих територіях Київської землі, щоправда короткочасно. У зв'язку з цим дуже цікаве намагання Ігоревичів знищити правлячий прошарок великого галицького боярства і таким чином укріпити великокнязівську владу в столичній Галичині. Однак, укріплення великокнязівської влади шляхом репресій над боярами було великою помилкою Ігоревичів і обійшлося їм дуже дорого. Власне репресивні дії Ігоревичів були тим двигуном, який змусив галицьких бояр випробувати усі засоби для скинення з престолу ненависних боярам князів. Необхідно відзначити, що посилення князівської влади в Галичині стало загрозою не тільки для боярської олігархії, але й для польських, угорських, волинських і навіть київських феодалів. Угорське королівство, яке бажало свого впливу в Україні-Русі, було зацікавлене у зміцненні останньої тільки під угорським протекторатом, тому воно насамперед було зацікавлене у провалі об'єднаної політики Ігоревичів [42]. Прорахунки Ігоревичів призвели до того, що утворена проти них коаліція, яка об'єдналася з метою повалення їх панування, вступила у столицю України-Русі і посадила на великокнязівському галицькому столі "законного володаря Данила" з волинської династії князів. Однак, згодом погляди колишніх соратників щодо державного устрою в Україні-Русі розійшлися. З цього приводу видатний радянський дослідник В. Т. Пашуто так висловився: "бояри, досягнувши своєї мети, збиралися правити в Україні-Русі на свій огляд, використовуючи малолітність великого князя Данила і зберігаючи номінальну залежність від Угорщини. Але тут вони зіштовхнулись з великою княгинею Анною принцесою візантійською, яка, підтримувана волинськими боярами і закутою у латинську броню дружину свого чоловіка Романа,

маючи окрему угоду з угорським королем, бажала володарювати від імені малолітнього сина сама” [43]. Отже, плани у Романової великої княгині були широкомасштабнішими в управлінні державою, ніж у боярської олігархії, та Анна своїм управлінням Галичиною робила усе, щоби і Галичина, Волинь і Київщина була у тією чи іншою мірою в полі зору великокнязівської влади. Зміцнення Анни у такому широкому масштабі явно не було вигідним ні боярам, ні угорському королю. Угорський король розумів, що утримувати традиційно вплив він зможе тільки в Галичині, і коли бояри виступили за незалежну Галичину під протекторатом угорського королівства, він підтримав їх. Він вважав, що краще буде управляти Галичиною при збереженні у ній влади бояр. В цей же час угорський король не підтримав правління Анни тому, що розумів, що своїм правлінням в Галичині велика княгиня Анна намагатиметься утверджуватися і на Волині, і Київщині, тобто почне шукати союзників, які б допомогли відновити владу і право її синів на усю староукраїнську державу від Карпат до Дніпра. Угорський король бачив, що усю Україну-Русь йому не вдасться підкорити, тому він поставив за мету поширення угорського впливу тільки на Галичину. Андрій II до певної тільки пори підтримував княгиню Анну і права її синів Данила та Василька, як тільки вони починали проводити самостійну політику щодо останнього, він дипломатично відхилився від неї шляхом ненадання військової допомоги, або передачі регентської влади у руки великих галицьких бояр [44]. Однак розуміючи, що княгиня не має в Галичині достатньої влади, а реальну владу мають бояри, які номінально визнають його своїм володарем, він почав віддавати перевагу боярському правління Галичиною. Він залишив Данила і Анну на поруках бояр, а сам, забравши усі війська, повернувся в Угорщину. Як тільки угорські війська покинули Галич, у місті почалась боротьба між княгинєю і боярами, бо як висловлюється літописець: “княгиня хотіла правити сама”. Слід зауважити, що княгиня у боротьбі з боярами теж не перебирала ніякими засобами. Бачачи крамолу з боку бояр, вона знову звернулася за допомогою до угорського короля Андрія II, просячи допомогу проти боярського самоуправства. Знову їй на допомогу були прислані угорські війська, окрім того у Галич увійшли війська, котрі формально визнавали владу Анни, волинських князів Інгвара Луцького і Мстислава пересопницького і бояр волинських, що були зобов’язані своїм становищем покойному великому князю Роману. Зайнявши Галич і схопивши бунтарів, прибічників боярського самоуправління бояр Володислава, Судислава і Філіпа, прибічники великої княгині Анни і угорський король вчинили суд, внаслідок якого було доведено крамолу підсудних, їх майно було забрано, а самі ворохобники бояри Володислав і Філіп були у кайданах вивезені в Угорщину, а боярин Судислав зумів відкупитися за велику суму, як наголошує літописець, “у золото перемінився”. Однак, каральні заходи, до яких вдалася велика княгиня Анна, не дали бажаного результату. Родичі покараних бояр звернулись за допомогою до волинських князів по відході військ угорського короля, запрошуючи їх на княжіння в Галичину. Останні не забарились використати зручний момент, і в Галич прийшов зі своїм волинським військом Інгвар Ярославович луцький, опираючись, як зауважує Іпатіївський літопис, на бояр Володимирівського князівства [45]. В цей же час галицькі бояри звернулись за допомогою противника централізації Волині Мстислава пересопницького, який теж узнав про слабкість центральної влади у Галичі і вирядився походом на Галич, що змусило велику княгиню галицьку втікати з спадкоємцем престолу до Угорщини, а молодшого сина Василька відправити на князювання в Белз [46]. Отже, як бачимо, ні жахливі засоби бояр, ні пізніші покарання бояр Ігоревичами, ні страта Ігоревичів боярами, ні вокняження на великокнязівському галицькому престолі законного спадкоємця Данила, ні угорське втручання у внутрішні справи України-Русі не змогли припинити феодальну війну. Хвороба української держави була всередині самої держави, можновладцям якої було властиве владолюбство. Здавалось, що велика княгиня Анна зуміє скріпити єдність країни і на якусь мить їй за допомогою угорського короля це удавалось зробити. Та угорський король розумів політику великої княгині Анни, тому намагався їй у цьому перешкодити. Як тільки угорське військо покинуло Галичину, бояри і князі України-Русі знову виходили з-під великокнязівської влади і спонукали законних володарів до вигнання. Як бачимо, бояри, не дивлячись на арешти, і далі залишалися домінуючою неприборканою політичною силою, яка керувала Галичиною. Як тільки, зауважує Д. Зубрицький, закованих бояр галицьких Володислава і Судислава повезли до Угорщини і король угорський, здійснивши правосуддя, теж пішов з усіма військами за Карпати, у Галичі піднялося нове заворушення. У Володислава було два брата Яволод і Ярополк, вони, як тільки король відійшов за Карпати, послали гінців до Мстислава пересопницького і запросили останнього на княжіння. Мстислав пересопницький, швидко вилаштувавши свій полк, пішов маршем на Галич, тільки зупиняючись в Бузьку для короткого перепочинку. Місцеві бояри, узнавши його наміри, попередили княгиню про похід Мстислава на Галич. Такий швидкий наступ Мстислава застав княгиню не готовою до оборони Галича і боярське оточення княгині, розуміючи, що підніме голову і внутрішня опозиція, вирішили втікати знову в Угорщину. Втрата Данилом Галича закінчилась утратою Васильком Белзьського князівства. Олександр володимирівський за допомогою того ж Лешка краківського, доповівши останньому, що Василько з Белза допомагав утвердженню угорського панування в Галичині, без дозволу на те Лешка краківського, що дало можливість відібрати у Василька Белз і надати останньому невелике місто Кам’янець. Таким чином, Романовичі у боротьбі за Галичину, Волинь і Київщину були змушені поступитися сильнішим, вони втратили все

і насамперед, батьківщину [47]. Коли Мстислав пересопницький, не дивлячись на колишні образи з боку галицьких бояр, вокняжився в Галичі, угорський король ще раз готував великий похід. Невідомо, правда, яку політику проводив Мстислав пересопницький як галицький князь, та оскільки літописець не зображує його як енергійного відновлювача староукраїнської держави навколо Галича, можна припускати, що він перетворився на маріонетку в руках великого боярства і з його ласки слухняно займав галицький трон. Однак, скоро в Галичі стало відомо, що угорський король готує великий похід в Галичину. Андрій II сам став на чолі війська і розуміючи, що без підтримки бояр йому буде важко вести діалог з населенням Галичини, випустив галицьких бояр Володислава і Філіпа з полону, які за це знову пообіцяли йому підтримувати княгиню Анну і посадити Данила на отчий престол. І так усе це військо, в авангарді якого знаходився Володислав Кормильчич з “усіми галицькими боярами”, попрямувало в бік Галича. Могутнє військо швидко вступило в Галичину, і коли воно було в Карпатах біля Лелесового монастиря, до короля Андрія прийшла вість, що у його власній державі виникла велика феодална війна. Угорські вельможі, що були не задоволені правлінням німецької королеви Гертруди і брата королеви архієпископа явренського, вбили королеву і архієпископа і багато німців, що склали свиту королеви, що змусило короля повернутися з походу і наводити порядок у середині власної країни. Цією угорською смутою скористувався галицький арештант Володислав, який продовжив похід на Галич. У цей же час Мстислав пересопницький, узнавши про похід угорського короля на Галич, покинув місто і утік до себе у Пересопницю, а Галичина залишилась без князя, і тоді, наголошує Д. Зубрицький, Володислав, прискакавши в столицю зі своїми прибічниками вирішив сам вокняжитися у Галичі, чого не було у Руській землі. Галичанам же Володислав по прибуттю так сказав: “Що він відпущений угорським королем володарювати в Галичині у зв’язку з тим, що отрок Данило не в змозі мирно управляти державою, а виріши, не захоче бути данником Угорщини, Володислав переконав Андрія II, що він Андрій поступить розумно, якщо дасть намісника Галичині, не природнього князя і не іноплеменника, але достойного із тамошніх бояр, що він Володислав отримав перевагу над другими боярами і возведений останнім у намісники Галичини і з угорською і чеською дружинами приїхав панувати у своїй батьківщині” [48].

Вокняжіння боярина Володислава у Галичі, на думку більшості дослідників, було нечуванним фактом в європейській історії, порушенням норм феодалної ієрархії. За суровими правилами середньовіччя князем міг бути лише той, хто ним народився. Так само факт повшання боярами Ігоревичів теж єдиний випадок в історії України-Русі, який виходить за рамки феодалної законності та моралі. Обидва приклади говорять нам про велику силу галицького боярства, з яким не могло рівнятися ніяке боярство інших земель України-Русі. Водночас, вважає М. Ф. Котляр, галицьке боярство ніколи не було монолітним, окремі його роди боролися за першість, орієнтуючись не лише на різних князів України-Русі, а й на різні іноземні країни: Польщу, Угорщину, Чехію і навіть Німецьку імперію. Тому боярство Галичини, на думку дослідника, постійно роздирали суперечності. Коли додати до цього відсутність підтримки в народних масах, стане зрозумілим неминуче швидке падіння Володислава Кормильчича /49.

Однак, на нашу думку, не слід недооцінювати ролі галицьких бояр в суспільно-політичному житті Галичини. Бояри були у галицькому суспільстві, як зауважують джерела, “галицькими принцами”, “галицькими баронами” - володарями великих областей, міст, містечок, селищ і сіл з регіональними землями, полями та лісами. Деякі вчені вважають, що боярином у Галичині був той, хто володів хоча би великим селом, великим же боярином Галичини вважався володар декількох сіл і містечка, з замком-двором. Власне такі володарі, що незмінно із покоління в покоління володіли галицькими селами, торжищами, містами і містечками, і склали основу галицького великого боярства. Накопичений історичний матеріал дає право наголошувати, що інститут галицького боярства був домінуючою політичною силою уже у час приєднання Хорватського князівства у 993 році до Київської Русі. Його соціальний і політичний статус не змінився упродовж володарювання Галичиною руських князів з династії енергійного князя Ростислава. Навіть такі могутні представники цієї династії, як князь Володимир Володарович і його син, оспіваний “Словом о полку Ігоревім”, Ярослав Осмомисл, були цілковито залежні від великих галицьких бояр. Останні входили до сенату, який відповідав за долю не тільки Галичини, але й за долю князя, що видно із літописних свідчень, згідно з якими у критичний момент бояри так вирішували долю своєї батьківщини і свого князя зокрема: “Ти князю молодий, іди геть і нагляддай за нами, твій батько кормив нас і любив і ми хочемо за честь твого батька і твою честь голови свої зложити”.

Сукупність фактів, археологічні напрацювання дозволяють наголошувати, що феномен галицького боярства не розвинувся в епоху Київської Русі, а є соціально-економічним і політичним інститутом ще ранішого часу. На нашу думку, він розвинувся у Велико-Хорватському князівстві, яке функціонувало на території майбутньої Галичини з VI ст. н. е. по X ст., тобто до часу приєднання Велико-Хорватського князівства у 993 році до складу Київської Русі [50].

Можна переконливо наголосити, що бояри галицькі, це представники місцевої родоплеменної знаті, яка внаслідок історичного розвитку зуміла розвинути соціально-економічний і політичний інститут боярства до такого рівня, що він не тільки боронив його інтереси проти князівської влади,

але й контролював усі соціально-економічні та політичні процеси Галичини. Літописи свідчать, що галицькі бояри завжди мали велику владу над князем. Князь ні кроку не міг ступити без їхньої згоди, що прослідковується як у справах державних, так і у його державному житті. Очевидно, так впливати на суспільство бояри могли за тих обставин, коли їхнє становище відповідало статусу великих і середніх центрально-європейських феодалів, і що повинно було затверджувати їх як клас з певними конкретними правами, обов'язками, і широкими повноваженнями та привілеями.

М.Ф.Котляр наголошує з цього приводу, що рицарське XII століття висунуло галицьке боярство із воїнів у великих магнатів, які уже не тільки обмежували владу князя, але й виходили з-під його залежності. Нам відомо багато таких фактів, наголошує дослідник, зокрема в Галицькій Русі. Вокняжіння Володислава Кормильчича у 1212 році, вокняжіння Доброслава Судича у 1241 році, і незалежне правління Коломиєю останнім, це лиш незначні дані з джерел, які засвідчують нам могутність галицького боярства [51]. Із цього можна зробити висновок, що великі галицькі бояри так само, як і князі, маючи великі володіння для захисту і утримання у них своєї влади, створювали свою власну військову систему, яка інколи могла бути могутнішою, ніж князівська, інакше не можна зрозуміти тих обставин, за яких Володислав Кормильчич міг зібрати таке велике боярське військо, яке могло вести війну з об'єднаною коаліцією руських і польських князів на чолі з краківським князем Лешко. Характерно, що до цього було долучено все військо Данила Романовича з усіма воями і великими боярами його батька і то за таких обставин вигнати з Галича уся ця коаліція боярина Володислава не змогла. У такому ракурсі вивчення проблеми стає очевидним, що численні згадки про діяння галицьких бояр, як про носіїв могутньої економічної, політичної і військової сили, що вирішувала долю своєї батьківщини, долю того чи іншого претендента на галицький престол і навіть долю князя, що займав галицький престол, є очевидною реальністю. Прикладом може послугувати факт спільного розв'язання у 1211 році боярами питання вигнання князів Ігоревичів з Галичини за допомогою угорського короля і радників князя Данила. І тут літописець перераховує нам усіх бояр, які, як нам стає зрозуміло, мали свій власний добре озброєний загін воїнів. У іншому випадку знаємо факт надання допомоги Данилом Романовичем Михайлу Всеволодовичу чернігівському, якому князь Данило залишив багато бояр. Літописні свідчення дають право зробити припущення, що самих бояр, присланих на допомогу чернігівському князю, було не більше двох десятків, але у кожного із них був добре озброєний загін з кількістю воїнів від 50 до 100, а можливо припустити, і до 500 воїнів. Джерела засвідчують, що боярин Володислав прибув у Галич на чолі свого власного війська, що засвідчує військову могутність галицького боярства. Однак, не дивлячись на могутність галицьких бояр, узурпування Володиславом Кормильчичем влади в Галичині викликало обурення не тільки у князівської верхівки України-Русі, а й у феодальної верхівки сусідніх західних країн, які, внаслідок відсутності законного спадкоємця на галицькому престолі, почали робити усі спроби, щоб скинути боярина Володислава з галицького престолу і посадити на ньому свого претендента. Боярське правління в Галичині, вважає М. Ф. Котляр, знесиловало край, робило його доступнішим для іноземної агресії [52]. Але це не зовсім так.

Боярський парламент, висунувши боярина Володислава Кормильчича на князівський престол, внаслідок довготривалої боротьби з руськими князями домігся свого реального боярського правління Галичиною. Однак, галицькі бояри розуміли, що утримати владу в Галичині, правлячи нею самовладно, вони зможуть, визнавши номінально певну залежність від сусіднього могутнього угорського королівства. Галицькі бояри, що довго знаходились при угорському дворі, мали там своїх друзів, родичів серед великої угорської знаті, прекрасно знали систему влаштування цієї держави. Володислав Кормильчич, наприклад, був обдарований землями і маєтками угорським королем, мав родинні зв'язки з наймогутнішим з угорських військових сановників баном Фільнієм. Боярина Судислава поєднували з угорським двором теж земельні надбання в угорському королівстві та родинні зв'язки з можновладцями угорського двору. Отже, устремління Володислава були підтримані не тільки угорським королем, усім галицьким боярством, але й більшою частиною сусідніх угорських і чеських феодалів, свідчення про яких нам подає Руський літопис XIII століття. У Володислава, як зауважує літописець, були наймані чехи і угри, що дало йому можливість вокняжитися і спокійно від імені угорського короля правити Галицьким князівством [53]. Владне правління боярина Володислава мало сприятливі політичні умови, власне в цей час розпочалися чвари волинських і польських князів, які не могли як слід розділити суміжні землі волинських і польських князів. Такі обставини дали можливість боярину Володиславу як слід укріпитися в Галичині, поставити свої залоги по усіх торгово-ремісничих центрах, що давало змогу спокійно правити князівством і забезпечити останнє від раптового нападу сусідів. Хоча чутки про владне правління боярином Галицьким князівством уже розходились по Європі, припинити існування боярської республіки в Центральній Європі під номінальним угорським протекторатом ніхто із сусідніх володарів не міг. В одному із могутніх сусідніх держав, яка мала вплив на Галичину, угорському королівстві, розпочалась внутрішня феодальна війна, другий західний сусід - Краківське велике князівство і князь Лешко, ослаблений нападами литовських князів, не міг уже поширювати свій вплив навіть у західній Волині. Тому для боротьби з галицькою боярською республікою він пішов на союз з дрібними волинськими князями. Щоб завоювати приязнь для походу у Галичину

Володимирівського князя Олександра, Лешко краківський вирішив повернути йому Белзьське князівство, яке раніше віддав Романовичам, вигнавши останніх в Кам'янецьку волость. Однак, бояри князя Василька, бачачи, що польський князь Лешко своєю політикою спричиняє феодальні війни у Волинському князівстві, які призводять до господарського занепаду, як висловився літописець: "не ізневірились, але усі пішли з князем Васильком в Кам'янець" [54], сюди ж приїхала і велика княгиня Анна з сином Данилом. Знаючи, що боярин Володислав утвердився дуже швидко в Галичині і очолив галицьку боярську республіку, прекрасно ведучи господарство і політичне життя Галичини, Анна пильно спостерігала за подіями тамтешнього політичного життя. Вороги боярської республіки князі Волині і Польщі вирішили забути суперечки, помиритися і об'єднатися для боротьби з Володиславом Кормильчичем. З'єднане військо волинських князів Романовичів і пересопницького князя Мстислава зробило спробу розгромити галицьку боярську республіку Володислава. Їх підтримував, більш морально, ніж військово київський князь Святослав Всеволодович. Літописець зауважує, що у битві з Данилом "були усі великі бояри його", супроти яких Володислав виїхав зі "своїми уграми і чехами", тобто з іноземними найманцями, які на думку М. Ф. Котляра, утримували його владу в Галичині, оскільки, галицьке населення вороже ставилося до Володислава і не збирало як це звичайно робиться в таких випадках народне ополчення. У великій битві, вважає дослідник, Данилове військо перемогло. Однак, оскільки Володислав залишився володарем Галичини, то в це важко повірити. На нашу думку, загопи волинян були розгромлені галицькими боярами, яких очолив сам Володислав, і Данило, що приховав літописець, змушений був повернутися знову у свій Кам'янець [55]. Деяко під іншим кутом зору хід війни князів з галицькою боярською республікою нам інтерпретував галицький історик Д. Зубрицький. В той час, коли княгиня з усіма боярами вселилась у Кам'янець, у неї не було сил, щоб самостійно організувати похід у Галичину. Цілком імовірно, що цей похід був організований Мстиславом пересопницьким, який розкався, що так швидко утік з Галичини і добровільно залишив такий привабливий престол, честолюбство не облишило його і він вирішив знову заволодіти ним. За допомогою краківського князя Лешко йому удалося утворити цілий союз князів проти галицької боярської республіки з Володиславом Кормильчичем на чолі. Цей союз вражає своєю чисельністю князів, у ньому, очевидно, окрім Мстислава пересопницького ключовою фігурою був і Лешко краківський, Олександр Всеволодович князь володимирівський і белзьський, Данило і Василько Романовичі, князі кам'янецькі. З другої сторони їм протистояв володар галицької боярської республіки Володислав Кормильчич з усіма боярами, що з'єднали усі свої боярські полки і можливо міські ополчення Галичини. Можна припускати, що Володислав Кормильчич попросив допомоги у своїх друзів і родичів сусідніх угорських і чеських баронів, які прибули на його заклик в Галичину зі своїми власними полками. Зібравши основні військові сили у Галичі і залишивши в столиці боярської республіки сильний військовий гарнізон з вибраних галицьких бояр, який очолили брати Володислава Кормильчича бояри Яволод і Ярополк, Володислав на чолі галицького війська з союзними угорськими і чеськими баронами виступив назустріч руським і польським князям. Обидва війська зустрілися біля ріки Бірки і почали готуватися до бою. Лешко князь краківський першим вирядив свої полки у бій, услід за польським військом у бій вступили полки князя Данила, яких очолювали знамениті волинські бояри Мирослав і Дем'ян, а від Мстислава пересопницького військові загопи, очолені боярами Глібом Зеремійовичем і Юрієм Прокопичем. Закипіла кровопролитна битва, і перемогли, як наголошує літописець, "Ляхове і Русь". Володислав, втративши багато воїнів, відступив у Галич. Виходячи з того, що головні сили галичан знаходилися в Галичі, а на полі битви полягли полки чеських і угорських баронів, то з'ясовуються причини подальшої поразки коаліції польських і руських князів у війні проти галицької боярської республіки. Можна сказати, що тактично Володислав Кормильчич чинив досить добре. Давши бій на полі бою і зрозумівши, що перемогти об'єднане військо руських і польських князів він не зможе, він вирішив розтягнути війну, розуміючи, що недостатньо підготовлене до довготривалого походу військо союзників не зможе довго затримуватися в Галичині на тривалий час. Облога Галича, не дивлячись на численні військові сили союзників, не давала ніякого результату. Володислав заздалегідь приготувався до довготривалої облоги міста і забезпечив місто необхідними припасами. Слід зауважити, що війська союзників більшою мірою склалися із ополчення, яке не було забезпечене великою кількістю припасів для довготривалого ведення облоги добре укріпленого Галича, військо ж Володислава Кормильчича складалося з відбірних рицарських дружин галицьких бояр і угорських і чеських баронів. Блискавичний удар по слабких ланках польсько-волинської коаліції призвів до розладу військового порядку в стані союзників, котрі почали з соромом утікати з Галичини. Лешко краківський, наголошував Д. Зубрицький, як злодій, а не рицар, пограбував околиці Теребовля, Микулина і Збаража, з соромом повернувся в Польщу, а Володислав, розгромивши коаліцію князів ще міцніше утвердився володарем галицької боярської республіки [56]. Перемога галицькою боярською республікою коаліції польських і руських князів повинна була мати якийсь вплив на історичні процеси, що в цей час проходили в Центральній Європі. Цілком можливо, що перемога над князями бояр галицьких і баронів угорських мала вплив на надання угорським магнатам значніших вольностей, які відображені у "Золотій буллі" - хартії вольностей, наданих у 1222 році

угорським королем Андрієм II по закінченні феодальної війни в Угорщині вищій угорській знаті. Як наголошував академік І. П. Крип'якевич, що основні положення "Золотої булли" поширювалися і на галицьких бояр, що забезпечувало їхні маєтності недоторканністю навіть з боку руських князів [57]. Отже, утворення галицької боярської республіки і вокняжіння галицького боярина на князівському престолі, як ми бачимо із свідчень угорських і польських джерел, має свої аналоги у сусідніх Угорщині та Польщі. Вбивство королеви Гертруди і архієпископа угорськими баронами, виступи краківських вельмож проти краківського князя Лешка, немов би доповнюють картину виступів середніх феодалів проти королівсько-князівської влади Угорщини, Польщі та України-Русі. Із наявних свідчень можна зробити припущення, що реалії феодальної війни і виступи феодальної знаті проти влади князів в Україні-Русі, це реалії політичних процесів середньовічної Європи. В Західній Європі, наголошував Д. Зубрицький, таких випадків у цей час було багато. Західно-європейські графи, барони, намісники, воєводи присвоювали собі право закликати на трон, знімати з трону королів, незалежно правлячи в своїх землях від центральної влади. Галичина, на думку дослідника, як складова частина західно-європейського світу, теж жила за цими ж законами, вона подібно до Франції і Германської імперії, Угорського королівства – кишіла самовладною знаттю своїх місцевих баронів-бояр, які у XIII столітті були тісніше зв'язані з західноєвропейським світом, ніж східноєвропейським, і запроваджували у краю порядки, які перебирали із Центральної Європи, зокрема, німецьке право, яке галицькі можновладці ввели через "німецькі ворота Галича" [58]. І тут, наголошував М. Дашкевич, нічого не має дивного, оскільки зв'язана в одну економічну і політичну систему з Угорщиною, Чехією і Польщею – Галичина, так як і вище наведені центральноєвропейські країни, кишіла бажаннями воєн, з яких можна було брати безкоштовну поживу великою і дрібною шляхтою. Бояри – барони-шляхтичі, окрім землі, володіли і великою кількістю нерухомого майна, яке накопичували внаслідок володіння містами і областями, також великою кількістю озброєних слуг, певною мірою дрібних феодалів. Володислав Кормильчич і його син Держикрай Володиславович, виводять свій боярський рід від кормильчичів, тобто осіб, що постійно перебували при князівському дворі з незапам'ятних часів [59]. В. Н. Татищев називає галицьких бояр "постійно знатними" [60], прямо вказує на стародавню знатність бояр промова Володислава Кормильчича під Перемишлем у 1208 році. Звертаючись до бояр, знаменитий Володислав проголошував: "Брати! Чому сумніваєтесь! Чи не за цих, що повбивали батьків і побратимів ваших, а ваше майно розграбували і дочок ваших видали за рабів ваших і отчинами вашими володіють - ви хочете тіла і душі свої положити". Отже, із промови Володислава стає ясно, що брати і батьки убитих бояр були також боярами, що у них теж були отчини, які вони уміли утримувати віками, постійно тримаючись при владі, нагромаджуючи багатство. Про багатство Володислава свідчать факти, що він, окрім великих маєтностей в Галичині, мав землеволодіння і виноградники в Угорщині, його друг і одноступець по прогосській партії Судислав, мав двір, у якому, як висловився літописець, "і вина, і овочів, і корму, і списів, і стріл було дуже багато", у критичний час свого буття він "у золото перемінявся". Отже, робить висновок М. Шашкевич, бояри галицькі у час Володислава зміцніли так, що могли правити Галичиною самі без наявної династії руських князів. Володислав і Судислав, на думку дослідника, без сумніву, були першими особами в галицькому боярстві і народі, їх партія могла об'єднати всіх бояр Галичини і не мати опозиції у середині галицького суспільства. У пору їх могутності, особливо після того, як Володислав розгромив коаліцію польських і руських князів, народ Галичини шанував Володислава, вважаючи його за реального володаря галицької боярської республіки і виразника народних інтересів Галичини [61]. Володислав стояв на чолі галицької боярської республіки два роки. Слід зауважити, що сам прихід до влади Володислава Кормильчича був явищем не випадковим. Джерела називають його одним з найвизначніших сановників, які брали участь у возведенні малолітнього князя Данила на галицький престол. Власне його оточення прогнало із Галича велику княгиню Анну, щоби самовладно від імені малолітнього Данила правити Галичиною. Достеменно ми не знаємо, скільки часу він правив Галичиною, та очевидно, що це було не два роки. У друге боярин Володислав правив самостійно і, як бачимо, в усіх випадках він опирався на бояр, що може говорити про його міцні соціально-економічні та політичні позиції в Галичині.

Розглянуті нами джерела дають право наголошувати, що галицькі бояри були завжди з ним солідарні, навіть у той час, коли були змушені йти під протекторат угорського королівства, руських чи польських князів. Як тільки боярин Володислав набирав сили і приїжджав володарювати в Галичину, усі бояри тут же покидали руських князів і переходили у табір Володислава, тому не дивно, що у час його правління йому підкорялась вся Галичина. Із цього можна робити висновок, що Володислав галицький, це феномен середньовічної Європи, особистість, яка наукою ще зовсім не вивчена, та її феномен і в подальшому був немов би прапором руху опору князівській владі у Галицькому князівстві. Цілком можливо, що феномен Володислава Кормильчича ґрунтувався на тих принципах, які давали йому і його боярському класу повну незалежність. Історичний досвід вчив боярство, що руські князі не є гарантом стабільних економічних і політичних відносин у Галичині, своїми військовими змаганнями за владу вони тільки руйнували староукраїнську державу. Тому галицькі бояри, знаючи соціально-економічний і політичний устрій держави сусідніх країн, вибрали

цивілізованіший із них. Проугорська партія бояр ґрунтувалась на демократичних засадах в управлінні країною, які забезпечували галицьким боярам повну незалежність дій в управлінні Галичиною. Тому не дивно, що в першій половині XIII столітті угорський вплив на Галичину був домінуючий. Угорський король, навіть коли правив Галичиною, ніколи не відхиляв бояр від правління, натомість вони завжди залишалися у Галичині домінуючою політичною силою. Можна сказати, що без галицьких бояр присутність угорських королевичів у Галичині була немислима. Факти переконливо доводять, що будь-який військовий похід, який угорський король здійснював в Галичину не здійснювався без згоди чи просьби галицьких бояр. Так готуючись до походу на Галич, в якому вокняжився Мстислав пересопницький, угорський король не тільки звільнив з-під варті боярина Володислава і його прихильників, а віддав останнім усі їхні маєтності в Угорщині. Заволодівши Галичиною, угорський король залишає попередню систему управління, роблячи галицьких бояр головною силою політичної влади. Факти свідчать, що так було в усіх випадках, коли угорці входили в Галичину. Очевидно, що із згоди Андрія II Володислав Кормильчич правив Галичиною, це підтверджується тим фактом, що угорський король увійшов в Галичину у 1214 році не воювати з Володиславом, коли той стояв на чолі галицької боярської республіки, а щоб захистити Галичину від нападу польських і руських князів. Отже, Володислав Кормильчич управляв Галичиною зі згоди Андрія II, і тільки зручна політична комбінація, згідно з якою на галицькому престолі повинен був сісти угорський принц його син Коломан, а сама Галичина згідно з папським благословенням перетворитися у європейське королівство, на зразок угорського, змусила Андрія II кинути Кормильчича в угорську темницю, однак ненадовго, оскільки джерела востаннє згадують його у 1245 році, коли він був полонений під час Ярославської битви [62]. На жаль, сучасна історична наука так і не встановила, які складні політичні процеси, які проходили в Центральній Європі в XIII столітті, і призвели до утворення Галицького королівства і припинення володарювання боярина Володислава у галицькій боярській республіці. Радянські історики вважали, що швидке падіння Володислава після тріумфальної перемоги над руськими і польськими князями свідчить, що бояри не могли правити самостійно, що галицьке боярство нібито роздирали внутрішні суперечності й що воно не мало в народі сильної соціальної бази, так що переоцінювати його силу в перемозі не треба. Однак, зауважував радянський дослідник В. Т. Пашуто, приклад князювання боярина у такому сильному князівстві як Галицьке може свідчити і про домінуючу силу галицького боярства. А це значить, що боярське правління Галичиною і вивіщення самого Володислава Кормильчича було не випадковістю. Сукупність фактів дає право наголошувати, що він був намісником угорського короля і правив Галичиною за його згодою. Стає зрозумілим звернення польського князя Лешка до угорського короля Андрія II: "Не гоже боярину в Галичі князувати, за краще буде, якщо твій син і моя дочка будуть нею правити". Король згодився, бо правління боярина Галичиною стало образою для усього вищого князівсько-королівського європейського світу. Однак, твердження ряди вчених, що нібито боярин Володислав самостійно без згоди короля захопив владу в Галичині і самовладно управляв нею, не відповідає істині. Д.Зубрицький з цього приводу наголошував, що Володислав нібито вийшов на волю із угорської в'язниці не внаслідок помилування його Андрієм II, а внаслідок того, що в Угорщині спалахнула велика феодална війна. Він нібито активно взяв участь у повстанні угорських баронів, які в ході повстання вбили королеву, усіх німецьких придворних і архієпископа. Володислав, об'єднавши охочих угорських баронів, повів їх у Галичину після невдалої спроби убити угорського короля Андрія II. Характерно, що з цього приводу Густинський літопис зауважує: "Повстав, отже Володислав, боярин галицький і хотів убити короля, і тоді він утік з товариством бояр своїх, що були разом з ним в Угорщині до Галичини". Однак, дані свідчення ніяк не корелюються із свідченнями інших джерел, де яскраво показано, що перед походом у Галичину Андрій II випустив і обласкав, і обдарував Володислава і його соратників, з якими він і виступив в авангарді з "усіми галичанами" у Галичину. Можна зрозуміти причини, які підштовхнули угорського короля Андрія II піти на те, щоб дати дозвіл Володиславу на "вокняжіння" в Галичині. В час походу в Галичину в самій Угорщині спалахнула жорстока феодална війна, убита королева, архієпископа, придворні, щоб припинити війну потрібно було негайно повертатися до Угорщини, залишаючи галицьке питання в угорській політиці зовсім відкрите, вибрати було ні з кого, єдиною реальною силою, яка зберігала вірність угорському королівству, були бояри на чолі з Володиславом Кормильчичом. Тому цілком вірогідно, що у критичний момент король Андрій послушав дораду Володислава, "що отрок Данило не зможе мирно управляти Галицьким князівством, а виріши, не захоче бути данником Угорщини, що він Андрій II поступить розумно, якщо дасть намісника в Галичину не природнього князя і не іноплеменника, а достойнішого із тамошніх бояр". Не маючи вибору, знаходячись у критичній ситуації феодалної війни у власній країні, не бажаючи втратити свого впливу в Галичині, володіння якою хоч номінально він вважав однією із найголовніших завдань своєї зовнішньої політики - Андрій II вирішив затвердити Володислава намісником Галичини. Твердження Д. Зубрицького, що Андрій II йшов у Галичину, щоби відновити на престолі Данила, відношення до якого у останнього були "такі батьківські і благородні", і що нібито тільки боярин Володислав фактом докору, що "виріш, Данило не захоче стати данником Угорщини", змусило останнього призначити боярське правління для Галичини. Тільки феодална війна у власній країні і неясні стосунки з Романовичами висунули

Володислава на першу роль у Галицькій князівстві. Однак, ця істина не вірна. У критичний час для свого володарювання Андрій II, бачачи реалії неспроможності Романовичів володіти Галичиною, віддав перевагу боярському правлінню і возвів Володислава Кормильчича в угорські намісники Галичини. Без сумніву, це був нечуваний і сміливий у тій критичній ситуації крок, згідно з яким боярин ставав хоча залежним, але володарем Галичини. Андрій II зважився на такий крок тому, що виходу у нього не було. У той час, наголошував М. Н. Карамзін, коли роздратовані німецьким володарюванням угорські барони вбили королеву Гертруду і загрожували життю самого короля, Андрій II вчинив досить розумно, давши намісника Галичині із бояр, взявши з нього клятву вірності. Бажання Володислава і бояр збулось, Володислав, ставши першим боярином, що з ласки угорського короля отримав право на Галичину, і з своєю дружиною і з угорськими і чеськими найманцями поїхав панувати у своїй батьківщині. Будучи боярином і господарем великих земельних надбань, він дуже швидко зумів навести порядок в економічному і соціальному житті Галицького князівства [63]. Історичні факти вказують, що галицьке боярство було могутньою і домінуючою силою у стародавньому Хорватському князівстві, продовженням якого є Галичина. Після загибелі хорватських князів на полі битви під час війни з Володимиром Святославовичем київським у 993 році і по приєднанню Хорватії-Галичини до Київської Русі соціально-політичний лад під егідою нових руських князів не змінився. Вивчення соціально-політичного ладу в Галичині в XI-XIII столітті, зауважує К. Я. Софроненко, це і вивчення боярства як правлячого класу Галичини. Правлячи упродовж віків жупами Хорватії, стародавній клас, бояри, зберегли свідомість свого стародавнього походження, історії, яка на жаль ще не вивчена. Однак, як припускає академік В.В.Грабовецький, бояри галицькі – це ті численні стародавні князьки, що володіли слов'янськими округами Прикарпаття і Подністров'я до злучення в єдине Хорватське князівство, у якому роль великого князя була незначна, що давало право усім цим князькам практично залишатись незалежними володарями від великокнязівської влади.

Питання суспільно-політичного ладу Галичини з'ясовували такі визначні радянські вчені, як Б. Д. Греков, В. Пічета, В. Т. Пашуто [64]. Останній у своєму нарисі з "історії Галицько-Волинської Русі" в основному розглянув феодальну війну в Україні-Русі у XIII столітті. У своєму доробку автор аналізує також соціально-економічний лад "Галицько-Волинської держави", та чомусь зовсім не розглядає політичний лад стародавньої Галичини і галицького боярства зокрема [65].

Вперше питання про політичний лад стародавньої Галичини, Волині та Київщини порушив у своїй роботі "Суспільно-політичний лад і право Київської держави" С. В. Юшков, однак, відповіді на них не дав [66]. У виданнях Інституту Історії Академії Наук України 1953 і 1977 років проблеми політичного ладу Галичини, Волині, Київщини та інших українських земель теж не отримали ніякого наукового висвітлення [67].

Жоден із радянських авторів, зауважує К.Я. Софроненко, навіть не намагався з'ясувати етногенез політичних відносин в Галицькій Русі, і галицького боярства зокрема, тенденційно переписуючи "загально-руські" постулати в нові монографії [68].

Проте, коли радянські історики відмежовувалися від з'ясування цього питання, ним ще раніше цікавилися вітчизняні та європейські історики XIX-XX століть. Так, Д. Зубрицький, І. Лінніченко, М. Дашкевич, І. Шараневич і П. Іванов приділяли з'ясуванню цього питання багато уваги [69]. Ці історики з патріотичними почуттями надзвичайно багато приділяли уваги яскравішим подіям у історичних процесах, що проходили в житті "Галицько-Волинської Русі", що не давало їм можливості глибше розглянути етногенез Дністро-Бузької слов'янської державності, чи, можливо, цивілізації. Займалися з'ясуванням політичного етногенезу Галичини і Волині також історики Литви, Польщі, Угорщини, Чехії і Німеччини. Домінуючою концепцією був вплив сусідніх західних країн на Україну-Русь. Інколи ці історики суперечили самі собі, зокрема угорські і польські, намагаючись одні перед одними навести аргументи першості політичного і економічного впливу на Україну-Русь. У польській історичній літературі стверджувалося, що польський вплив був могутніший через шлюби польських королів, князів з галицькими і українськими феодалами. Угорська історична наука мала аналогічні позиції, доводячи, що угорський вплив був значно потужніший, оскільки усі дружини галицьких і галицько-волинських володарів походили з угорського королівського двору. Вони вважали, що угорська і галицька держави були настільки дружні, що власне ця дружба і добросусідство дали можливість угорським принцам стати галицькими королями. Та, однак, ні угорські, ні польські історики, констатуючи факти впливу на "Галицьке королівство", не з'ясовували питання етногенезу галицької державності та її панівного класу боярства зокрема. Характерно, що знаменитий український історик М. С. Грушевський виводив державність галичан і волинян від дулібів і хорватів, у подальшому, вважав дослідник, історична державність галичан склалась так, що принци з угорського дому очолили старогалицьку державність і перетворили її у європейське королівство [70]. Розвиток феодальних відносин у Галичині за західноєвропейським зразком, давав право середньому класу феодалів міняти собі володарів, однак, зауважувала К. А. Софроненко, з'ясування питання генезису цих відносин, як і самої галицько-волинської знаті, треба починати з VI ст. н. е., тобто з часу, коли джерела уперше подають свідчення про дулібів та хорватів, які, як наголошував Б. Д. Греков, внаслідок суспільно-політичної еволюції трансформувались у державних

волинян і галичан відносно своїх могутніх політичних центрів, які відомі своєю родоплемінною знаттю ще з VI століття [71].

Отже, розвиток політичного ладу в Галичині невід'ємно пов'язується з розвитком феодальної власності на землю, що призвело у X-XII столітті до особливого його збільшення. Це пояснюється тим, що населення Галичини на стику західної та візантійської цивілізації розвивалося швидше внаслідок передачі із покоління в покоління передових економічних, політичних та культурних надбань своїх предків. Місцева родоплемінна знать стародавньої Галичини, майбутнє боярство, здавна були володарями, відкритих з нещодавнього часу археологічними розкопками, земель. Торкаючись цього питання, відомий радянський вчений С.В.Юшков вважав, що основним типом феодального володіння у Галичині була "боярська сеньйорія", де наймогутніші бояри-сеньйори мали своїх бояр-васалів, яким і давали землі на правах користування [72]. Однак, розвиток великого землеволодіння в Галичині не призвів до утворення одного могутнього політичного центру, біля якого концентрувались би усі володіння старогалицьких (хорватських) феодалів. Процес утворення великих землеволодінь в Галичині характеризується різним розмежуванням території бояр, що призвело до децентралізації земель, коли великі олігархи-бояри володіли землями фактично за своїми власними законами, які приймалися на великих вічах бояр. Дана рада бояр із стародавніх часів і є виразником державного ладу в Галичині. Галицькі бояри, яких літописець ще називає "великими", були споконвіку військовим, економічним та державним виразником в Галичині [73]. У зв'язку з цим галицький дослідник І. Шараневич вірно вважав, що бояри як представники панівного і вільного класу розпоряджались своїм рухомим та нерухомим майном вільніше, ніж бояри других князів, згідно зі своїми стародавніми законами вони посідають батьківські та дідівські двори, села, майно та рабів [74]. Основним джерелом, звідки бояри збільшували свої земельні латифундії, були общинні землі, які вони захоплювали, а також приєднували порожні землі. Окрім цього, володіння галицьких бояр розширювались за рахунок тимчасових князівських дарувань, так званих "кормлінь", які слугували джерелом їхнього збагачення. Можливо, надані князями землі за військову службу теж з проміжком часу ставали складовою власності бояр. Така система землеволодіння, наголошував дослідник Готьє, давала право боярам бути політичною та економічною домікантою, чи фактичними володарями Галичини, земельні латифундії яких не могли і не мали права відбирати ні польські, ні угорські, ні пізніші руські князі. Таким чином, наголошував академік Готьє, хорватські бояри, що у 992-993 роках уперше ввійшли до складу Київської держави, абсолютно не втратили ні своїх земельних надбань, ні своїх привілеїв у новій державі і суспільстві, вони залишились повновладними володарями у своїх вотчинах, визнавши васалітет щодо київського князя [75]. На новому витку "руської історії" галицькі бояри залишалися повноправними володарями Галичини, у XII-XIII століттях боярські землеволодіння, наголошує, К. Я. Софроненко, за господарською та політичною могутністю не уступали князівському домену, оскільки бояри володіли і такими ключовими містами, як Звенигород, Перемишль, Тереховль, Плісенськ й ін. Руський літопис XIII століття наголошує на тому, що бояри були володарями не тільки великих міст, але й замків навколо столичного центру Галича, що дає право наголошувати, що галицькі бояри постійно проживали у столичному центрі й займалися політичними справами князівства, чим і можна пояснювати їх постійну політичну активність. Бояри галицькі, як ми бачимо із джерел, абсолютно не зв'язані у XIII столітті з князівською дружиною і представляють окремий аристократичний клас, який має свої військові організації, вони тримаються особібно як від торгово-ремісничої знаті, так і від народу і навіть від князівської влади. Такі їх політичні привілеї давали право боярам часто міняти князів, або переходити зі служби від одного князя до іншого. Заміна князів у Галичині не мала для бояр якогось особливого значення, вони постійно, маючи велику політичну та економічну могутність, проганяли непридатних до панування князів. Однак, за загальноприйнятими нормами феодального права бояри були васалами князя і зобов'язані йому особистою присягою вірності з ритуалом цілування хреста. В Галичині інститут васалітету з руськими князями не отримав широкого поширення. Галицькі князі, щоб хоч трохи тримати у покорі великих галицьких бояр, змушували бояр до присяги на вірність, яка мала тільки формальне значення. Саму військову службу у відношенні до князя галицькі бояри теж несли постільки, оскільки військова політика князя збігалася з загальними інтересами усіх бояр. Фактично галицьке боярство, утворюючи найвищий політичний клас при особі князя, знаходилося біля керма політичного життя. Джерела свідчать, що великі бояри Галичини, очевидно Волині і Київщини, у XII-XIII століттях мали велику кількість своїх васалів, тримали на утриманні численні дружини, полки, які несли у бояр постійну військову службу. Академік В. Пічета з цього приводу вірно зауважував, характеризуючи галицьких бояр: "у галицьких сеньйорів-бояр було дуже багато різноманітних васалів, які складали їхні дружини та ополчення" [76]. Таке політичне становище бояр Галичини, наголошує К.Я. Софроненко, робило їх повновладними володарями земель, аналогічних за типом господарювання у сусідніх Угорщині, Чехії та Польщі, тому не дивно, що угорські хроніки титулюють галицьких бояр "barones", а польські джерела "magnates regni" [77]. В X-XI століттях в Галичині зароджувався інститут рицарства, а у XII-XIII столітті проходив його розквіт. М. Дашкевич вірно доводив, що хоча слово рицар вживалося не тільки у Галичині, але й на Волині у розумінні суто українського слова витязь, на думку

М.Дашкевича, тільки в Галичині воно розвивається за західноєвропейським зразком [78]. Порівнюючи права західноєвропейських феодалів угорських, німецьких, польських з правами галицьких, волинських та київських бояр, наголошує К. Я. Софроненко, ми знаходимо у них тільки те, що усі вони володіли фактичним правом повновладного господарювання у своїх земельних володіннях, правом передачі своїх земельних володінь і рухомого майна у спадок “по закону і заповіту”, повною владою над населенням, що проживало на території їх володінь. Цілком очевидним є той факт, що інститут рицарства в Галичині і на Волині був уже добре розвинутий до приходу Київської Русі [79]. Б. Д. Греков з цього приводу вважав, що галицькі бояри і їх васали, військові слуги, зараховані до рицарського класу, маючи рицарське право (Jus militare), зафіксовані у військовій системі Київської Русі вже в XI -XII століть [80]. Факти з літописних джерел дають нам право наголошувати, що у першій половині XII століття посвячення в рицарі у Галичині і на Волині було буденним явищем. Свідчення від 1146 року розказують нам про події, коли київський князь пішов походом на волинського князя Із'яслава, а той звернувся за допомогою до угорського короля Гейзи, польського князя Болеслава, чеського короля Вацлава. Приїхавши на допомогу в Луцьк, краківський князь Болеслав, як наголошує літописець, “багато бояр, та дітей боярських було посвячено в рицарство”. Літописець зауважує, що тут же Болеслав “опоясав дітей боярських безлічі” [81]. Ті обставини, наголошує К. Я. Софроненко, що великі галицькі бояри, такі як Судислав, Доброслав, Гліб Зеремійович, Володислав Кормильчич, Жирослав і інші, мали свої рицарські полки, дає нам право наголошувати, що вони мало чим відрізнялися від угорських баронів, чи польських магнатів [82]. Однак, для боярського правління однієї військової структури було мало, щоби управляти Галичиною, їм потрібна була рада, чи дума, яка ними була створена для концентрації їхньої політичної могутності. Дослідники відзначають, що боярська рада в Галичині відрізняється від князівської ради тим, що є постійним політичним органом, який вирішує економічні та політичні справи усієї Галичини. Вона складається з бояр, великих земельних власників, єпископа, у неї входили тисяцькі, керівники гарнізонів у найбільших центрах Галичини, посадники у містах, дворські. Боярська рада в Галичині була постійним політичним органом, однак, інколи збиралася на вимогу того чи іншого угруповання боярства, інколи з ініціативи чи бажання князя, а князь не мав права створювати раду, не погодивши з боярами. Боярська рада у час свого функціонування очолювалася певними боярськими лідерами, як Володислав, Судислав, Доброслав. Цим визначним боярам рада довіряла виконання своїх рішень і ведення зовнішньополітичних економічних та політичних відносин. Усе це ми бачимо хоча би на прикладі дворічного правління боярина Володислава Кормильчича, який присвоїв собі усі права князівської влади. Боярське правління Володислава, на нашу думку, є не випадковим явищем у галицькій історії у період феодальних воєн в Україні-Русі. Якщо досконало і поетапно розглядати його як великого галицького політичного діяча XIII століття, то побачимо, що він був одним із впливових лідерів боярської галицької ради ще з 1200 року. Власне він був одним із ініціаторів запрошення волинського князя Романа на галицький престол, про що наголошує літописець словами Романа “ведуть ня галичани до себе на стіл”, власне він Володислав Кормильчич вів усі справи з правління Галичиною при Романі, не зважаючи на особу останнього, що змусило владного князя Романа вигнати його на певний час із Галича. Вигнання Романом Володислава означало конфлікт з галицькими вельможами, за плечима впливового Володислава стояла рада великих галицьких бояр. Подальший перебіг історичних подій в Галичині дає нам право наголошувати, що і сам Володислав Кормильчич став управляти в Галичі зі згоди боярської ради, яка висловила побажання йому її очолювати, що видно по тому, що Володислав Кормильчич очолював боярські полки, які протягом року відбивали напади волинських, київських та польських князів, змушуючи останніх з соромом залишати Галичину. Не дивлячись на те, що Володислав владно сів на галицькому престолі, його владу не визнавали ні один із сусідніх володарів, окрім угорського короля та галицької боярської ради. У зв'язку з цим, осоромлений невдачами в галицьких кампаніях проти Володислава, краківський князь Лешко дорікав угорському королю Андрію II: “Не гоже бояринові княжити в Галичі”. Правління боярина, очевидно, підірвало авторитет володарів галицьких бояр. Здавалось би, що за обставин арешту Володислава повинно було б змінитися становище і усієї боярської ради, однак, цього не сталося. Угорський король віддав, як зазначають джерела, “увесь наряд галичанам”, залишивши бояр кристалізатором фактичної влади уже при галицькому королю Коломану I. Фактично, великий галицький боярин Судислав і його соратники були такими ж як і Володислав Кормильчич правителями Галичини. Така ж ситуація залишалася при володареві Галичини Мстиславі Удатнім і Андрієві I угорським. Боярська рада на чолі з Судиславом, як свідчать джерела, фактично правила Галичиною до тих пір, доки Данило Романович остаточно не утвердився в Галичині. Перебіг історичних подій дає нам право наголошувати, що галицька боярська рада уміла маневрувати відносно політичних подій, які склалися у Галичині, залишаючись постійно при владі. Коли бояри побачили, що орієнтуватися на угорського короля та Судислава у стосунках з князем Мстиславом стало неможливим, вони для налагодження стосунків з Мстиславом висунули кандидатуру боярина Жирослава, який, проводячи дескридитацію Мстислава, підривав авторитет князівської влади, за це він віддаляється від його особи, тоді його місце знову займає Судислав. Одним із останнім найвпливовішим керівником

боярської ради до утвердження Данила в Галичі був Доброслав Суд'їч. Він разом з усім складом боярської ради провів відкриту політичну демонстрацію проти князя Данила, з'явившись за викликом князя верхом на коні в одній нижній сорочці з галичанами, які супроводжували його за князівським звичаєм. Якщо б Доброслав був самотній у своїй рішечці, наголошує К. А. Софроненко, то звичайно був би покараний, та неодмінно він діяв від імені боярської ради, тому Данило мовчки перетерпів цю для князя образу. Цим і пояснюється, що усі галицькі князі, окрім Ігоревичів, не дивлячись на інтриги бояр, відповідали їм милостями, роздачею сіл, міст, угідь, цим і досягались, щоправда на деякий час, відносно мирне співіснування князів із боярами. Боярська рада, утримуючи в своїх руках всю військову, політичну і адміністративну владу в Галичині, намагається повністю підкорити собі князя. Це ми спостерігаємо уже у час Ярослава Осмомисла. Надалі бояри залишалися основною політичною силою як при руських, так і при іноземних володарях. Боярська рада виступала проти правителів Галичини, коли політика правлячого князя не збігалася з основною лінією боярської ради. Рада бояр вирішувала питання фізичного знищення князя, який її не влаштовував. Це видно уже у час Володимира Ярославовича, коли останній перестав зважати на бояр та їх раду, як зазначає літопис: "думати не любив з мужами своїми". Відносини настільки загострились, що бояри на раді постановили, що Володимир не зможе бути у подальшому галицьким володарем. Частина бояр висунула навіть пропозицію убити свого князя, але ця пропозиція не була підтримана більшістю присутніх бояр, однак, таке рішення було схвалене та реалізоване щодо князів Ігоревичів, і останні за одностайним схваленням ради бояр були повішані перед ворітьми міста Галича. Рада бояр намагалася вбити і князя Данила, доручивши боярину Філіпу заманити князя до себе в Вишню, як це засвідчує Руський літопис XIII століття: "А Філіп безбожний зове князя Данила в Вишню, в цей же час створює боярську раду на убієння його". Як бачимо, боярська рада пильно охороняла інтереси боярства, завжди ведучи з князівською владою подвійну гру, намагаючись повністю підкорити її боярській раді і диктувати їй свою волю. Більше того, боярська рада проводила свою політику не дивлячись на протидію князів. Так літописець розповідає, що Мстислав Мстиславович, за дорадою бояр, видав свою молодшу дочку за королевича Андрія, ще раніше бояри втручалися у приватне життя Ярослава Осмомисла, а також його сина Володимира Ярославовича. Отже, боярська рада упродовж століть фактично була найвищим політичним органом Галичини. Князівські літописці, прибічники сильної князівської влади, дуже слабо висвітлювали діяльність цього органу, прикриваючи його просто зневажливим терміном "бояри", "бояри галицькі", "віроломні бояри". Часта зміна князів у Галичині знаходить пояснення в тому, що бояри контролювали це питання, і це видно із наступного: коли боярин Судислав, щоб роз'єднати коаліцію князів під час облоги Галича, звернувся до Олександра белзського: "піді від брата, дам тобі Галич", і останній послухався голову боярської ради і відійшов від Данила. Таким же чином рада бояр запрошувала на княжіння угорських принців, князів інших земель. Сукупність свідчень дають право наголошувати, що монолітна сила бояр давала їм можливість змінювати князівську владу відносно політичних потреб Галичини. Рада була політичним центром, законодавчим і виконавчим органом галицького боярства. Раді бояр фактично підпорядковувалися і регіональні органи управління, бо, як наголошувалось вище, в раду входили бояри всієї Галицької землі, які повсюдно займали усі ключові посади. Можна передбачити, що роздавання посад тільки юридично оформлялось князем, насправді ж це вирішувалось внаслідок обговорення на боярській раді. Бояри, утримуючи за собою адміністративні посади, не тільки намагалися прижиттєво закріпити їх за собою, але й передати їх спадково. Успадкування посад батьків-бояр вважалось таким же правом бояр, як і успадкування земельних володінь. Поступово усі найважливіші посади закріплювалися спадково за всіма найродовитішими боярськими кланами, що давало їм можливість зосереджувати в своїх руках всю адміністративну і військову владу. Літописець досить точно характеризує владу великих галицьких бояр: "Бояри Данила собі князем називають, а самі усю землю тримають". Історія взаємовідносин галицького боярства з князівською владою у Галичині у XII-XIII століттях показує, що боярство залишалось впливовим із-за економічної могутності та постійних землеволодінь. В зв'язку з цим польські та угорські хроніки називають галицьких бояр "баронами". В одній із грамот угорського короля Бели IV, адресованій князю Данилу, бояри названі: "Rusciae Baronibus". Грамота угорського короля Андрія II від 1230 року називає галицьку боярську раду: "ex consilio baronum ac nobilium nostrorum". Папська була, адресована у 1247 році, називає бояр "magnates regni" [83]. Західноєвропейські джерела характеризують нам бояр, як магнатів та баронів, руські джерела – "великі галицькі бояри", а їхню раду-консиліум, як боярський парламент, тобто як такий, який ніколи не був князівською думою. К. А. Софроненко вірно наголошує, що у Галичині рада бояр не стала князівською думою, тому князь не міг нею управляти, будь-який володар, руський князь чи угорський королевич, укладав з нею "ряд", договір, що давало можливість боярам утримувати в Галичині постійну владу упродовж століть і свої привілеї [84]. Під час суперечностей між великими феодалами України-Русі, князями, боярство самостійно утримувало повністю владу, не потребуючи князівської опіки. Княжіння Володислава цьому яскравий приклад.

У той час, коли Андрій II воював у власній країні з повсталими вельможами свого королівства, великий боярин Володислав настільки укріпився в Галичині, що зумів відбити напад не тільки

руських князів, але й могутнішого краківського князя Лешка, що й змусило останнього на дипломатичний хід проти Володислава. “Не змігши прийняти Галича”, наголошує нам літописець, Лешко краківський звертається листом до угорського короля Андрія: “Не гоже боярину князювати в Галичі. Та візьми-но дочку мою за сина свого Коломана і посади їх в Галичі” [85]. Як бачимо, зміцнення боярина Володислава сильно налякало польського князя Лешка і змусило останнього дипломатичним шляхом усунути боярське правління в Галичині. Причин наполягати на заміщення Володислава у польського князя було предостатньо. Із свідчення польських джерел нам стає ясно, що жителі Кракова теж повстали проти свого князя. Можна вважати, що наявність галицької боярської республіки мала вплив на розвиток подій в Польщі, про що може говорити факт виступу краківських вельмож проти князя Лешко, що змусило краківського князя шукати швидкого виходу із тяжкого становища. І вихід був знайдений, сама пропозиція Лешка краківського князя дуже сподобалася королеві Андрію. Як наголошує М. Ф. Котляр, велике бажання бачити свого сина королем Галичини та довгі переконання в цьому феодальній верхівці Польщі дозволило угорському королю схилитись до угоди, згідно з якою боярин Володислав мав бути усунений від влади в Галичині. Загалом формально обидва володарі ніби знову піклувалися про Романовичів, що дало останнім право зайняти Володимир, як компенсацію за Галичину, однак щодо вирішення долі останньої, то Романовичів тут немов би не існувало, вона без їх згоди була поділена на Спішській нараді між Угорщиною і Польщею. При зустрічі Андрія і Лешка у м. Спіші у 1214 році був укладений договір з багатьма пунктами і умовами. Ось головні із них: Трирічну польську княжну Соломею було обвінчано з угорським королевичем Коломаном. Внаслідок цього шлюбу, який був благословенний папою римським, створювалось Галицьке королівство, на чолі якого повинна була стати угорсько-польська династія. План введення Галицького королівства в західноєвропейський світ зайшов так далеко, що Андрій II, що був тісно пов'язаний з папським престолом, звернувся до папи Інокентія III з проханням доручити угорському архієпископу “помазати” угорського принца Коломана на короля Галичини. За це папі було обіцяно введення Галицького королівства до союзу католицьких держав і запровадження унії Галицької церкви з Римською. Папа погодився, і через певний час узимку 1215 року Коломан був коронований на короля Галичини. Як компенсацію за утворення королівства Галицького, польський князь, згідно з Спішською угодою, отримав західну Галичину з її стародавнім центром Перемишлем. Окрім угоди, Лешко краківський утримував захоплені раніше Забужські землі: “Берестя, Угровськ, Верещин, Стовп'є, Комів”. Зважаючи на прихильну до Романовичів європейську громадську думку і загальне співчуття законним володарям України-Русі, союзники повернули їм м. Володимир, що стало важливим політичним актом у подальшому утвердженні Романовичів на Волині [86]. М. С. Грушевський з цього приводу вважав, що хоча Лешко і Андрій забрали собі Галичину, однак змушені були зробити вигляд, що підтримують права княгині Анни на Волинське князівство і посадити у столичному Володимирі Данила [87]. Таким чином, актом Спішського договору українська держава була розділена на князівства, які опинилися під різним протекторатом. З однієї її ключової частини утворили незалежну Галицьку державу з угорсько-польською правлячою династією на чолі. Слід зауважити, що з проектом поділу “Романової держави” виступив не угорський король, який до цього часу вважав Українську державу за васальну від Угорщини і з цього приводу опікувався Романовичами, а Лешко краківський, який за будь-яких умов намагався вижити Володислава з Галичини, що і спричинило Спішську угоду. Як бачимо, ініціатором Спішського договору була польська знать. На думку М. С. Грушевського, автором Спішської угоди був краківський каштелян Пакослав, якого наш літопис називає “другом Романовичів” [88]. Радянський дослідник В. Т. Пашуто вважав, що княгиня Анна в особі каштеляна Пакослава мала дорадника і друга при краківському дворі, послугами якого, звичайно не безкоштовними, користувалася у скрутний для себе час. Власне він, як впливова особа при дворі Лешка, виклопотав Володимир для Романовичів, що було важливою дипломатичною перемогою, яку не можна недооцінити, якщо розглядати її через призму подальших фактів, і тих обставин, що договір у Спіші виявився нетривким, і колишні союзники, що так ретельно розробили план розподілу староукраїнської держави, скоро стали найлютішими ворогами. У тому ж році Андрій II за намовою галицьких бояр вирішив, що його син король Галичини Коломан I повинен володіти усією Галичиною і відібрав у польського князя західну Галичину з її ключовими центрами Перемишлем і Любачевим [89].

Однак, повернемося до того часу, коли каштелян Пакослав доводив угорському королеві вигоди розчленування української держави. Щоб зручно реалізувати задумане, на його думку, Романовичам слід повернути Волинське князівство, оскільки це їхня отчина, решту земель слід теж розлучити і не давати їм можливості більше ніколи з'єднуватися. За таких обставин Русь-Україна, могутня у час Романова держава, ніколи не буде загрожувати католицькому Заходу зі Сходу. Щоб сильніше укріпити позиції в Україні-Русі, було вирішено негайно провести релігійну унію, але ні угорська, ні польська сторона не уявляли собі, яким чином вона повинна була б бути проведена. Швидкість укладення угоди не відображає технологій розчленування України-Русі, однак ясно, що Пакослав зробив усе, щоби українська держава ніколи не була єдиною, тому крім мізерної частки, яку внаслідок спішського договору отримали Романовичі, у них не залишилося нічого від колишньої

могутності України-Русі. Те, що проект Пакослава був прихильно прийнятий, підтверджує той факт, що йому, як організатору спішської угоди, було даровано Любачівську волость.

Коли організатори спішської угоди ділили Галичину, Володислав Кормильчич володарював нею від імені угорського короля і гадки не мав, що за його плечима проходила така широкомасштабна інтрига.

Допоки велися переговори з втілення спішського проекту, малолітня польська княжна Соломея стала дружиною угорського королевича Коломана, перебувала при угорському дворі і з радістю чекала на благословення папи Інокентія III. В цей же час, внаслідок широкомасштабних переговорів, які проходили з участю римської курії, було вирішено ліквідувати боярське правління у Галичині. У зв'язку з цим у Галичину було вислане велике військо, яке було прийняте боярами з радістю. Володислав не чекав будь-яких злих намірів короля, не чинив спротиву, натомість був схоплений і висланий в Угорщину, де, як наголошує літописець, і помер в заслання, що є невірним твердженням, оскільки, як засвідчує Руський літопис XIII століття, Володислав Кормильчич був страчений великим князем України-Русі Данилом Романовичем у 1245 році, коли внаслідок поразки військ угорського королівства в Ярославській битві потрапив у полон.

Як бачимо, ситуація склалась так, що галицький боярин став уже не потрібний у політичних планах папського двору, угорського короля і польського великого князя, адже сама галицька боярська республіка лякала як самого короля, так і польського князя. Як пише літописець: "Правління Володислава мало для його роду трагічний кінець. Усі князі були не ласкаві до дітей Володислава за його сміливий вчинок", який є яскравим епізодом галицької історії, так до кінця і не з'ясований, у контексті історичного розвитку галицького боярства.

Отже, боярство в Галичині не було тим слухняним і покірним інститутом влади, яке корилось князівському чи королівському самоуправству, повішання Ігоревичів, правління боярами при усіх інститутах політичної влади, як і самовладне правління Володислава Кормильчича, дає право нам наголошувати, що бояри і його політичний орган боярська дума, були постійною політичною силою, що закликала, утверджувала і виганяла володарів з галицького престолу.

Джерела не дають нам переконливих свідчень, коли утвердилась в Галичині така політична система, можливо вона є спадщиною Велико-Хорватського князівства, що функціонувало, як засвідчують археологічні джерела, у VI-X століття, тобто до часу утворення на Прикарпатських землях в XI столітті Галичини. Можна припустити, що інститут боярства розвинувся внаслідок соціально-економічного і політичного впливу сусідніх західних держав і насамперед угорського королівства. З джерел відомо, що всі династійні шлюби галицьких князів були із угорським двором, що пояснюється угорськими істориками, як політичним впливом на Галичину. На їхню думку, Галичина своїми соціально-економічними відносинами, політичним улаштуванням більше схилилася до заходу, знала його політичний устрій і нічого не бачила поганого для утвердження цього ладу в своїй країні. Безболісно у Галичині утверджувалися порядки угорського королівства, особливо після того, як угорський король видав у 1222 році для своїх вельмож "Золоту буллу", яка надавала управителям великих і середніх латифундій широкі права і привілеї при королівському дворі. Дана була поширювалася і на галицьких бояр, проугорська партія яких, а інколи і вся корпорация галицьких бояр, ставили Галичину в номінальну залежність від угорського королівства. Політична діяльність галицьких бояр опиралися на постулати "Золотої були" угорського короля Андрія II, які використовували у політичних змаганнях з руським князями. Наданням таких привілеїв галицьким боярам угорський король Андрій II прив'язував Галичину до політичної системи угорського королівства і союзу католицьких держав взагалі, що було його головним завданням і одним із основних напрямків східноєвропейської політики [90]. Слушним, здається, є судження Д. Зубрицького, який вважав, що зростання політичного впливу угорського королівства у Галичині можна пояснити політичною і торгово-економічною стабільністю у цій країні. Феодальні війни в Україні-Русі, зокрема у Галичині і на Волині, призводили до хаосу, дестабілізації міжнародної торгівлі як основного джерела доходу казни бояр і князів і змушувало бояр і торгово-економічну знать переходити під протекторат угорського королівства [91]. Російський дослідник В. Н. Татищев наголошує, "що ненависть до руських князів Ігоревичів, які не порядно жили, за країну не дбали, багатьох жінок і чесних дівичь насилували, багатьох знатних звинувачували невинно і дома їхні розграбовували, а самих у подальшому вбивали без суду утвердженого в Галичині, заставила галицьких бояр Галичини просити угорського короля посісти їхній престол, або утворити з Галичини окрему державу – Галицьке королівство і утвердити на престолі галицькому його сина Коломана". Як показує перебіг політичних подій, не дивлячись на те, що бояри просили короля взяти під протекторат Галичину, сам угорський король не квапився втручатися у феодальну війну в Україні-Русі. Він бачив, що великі феодалі староукраїнської держави ще досить могутні. Утверджені торгово-ремісничою знаттю в Галичині Ігоревичі, як законні спадкоємці Ростиславової династії, з точки зору феодального права не давали угорському королю можливості долучитися до боротьби за галицький престол. Король на даному етапі обмежився переговорами, які проводив з галицькою знаттю відносно релігійної унії, яка на його думку могла бути гарантом політичної стабільності. Однак, переговори про віру затягнулися, наголошував В. Н. Татищев, зате питання протекторату

Галичини і вигнання Ігоревичів було згодом схвалене угорським королем. Він, надавши галицьким боярам усю повноту повноважень для вирішення цього питання, яке виражалось у наданні чотирьохтисячного війська з воєводами, сам особисто вирішив не втручатися у хід політичної війни в Україні-Русі. Галицькі бояри з угорським найманцями, прийшовши таємно до Галича так, що Ігоревичі про це не знали, і, ув'язнивши останніх, зчинили над ними суд. Згідно з вироком суду їм було інкриміновано звинувачення за декількома пунктами галицького законодавства:

пункт 1) недотримання "ряду" - договору про управління Галичиною, з приводу якого дана клятва Ігоревичами, що вони будуть управляти Галичиною за дорадою галицької боярської думи;

пункт 2) вбивство бояр без суду і розграбування їхнього майна, що заборонено старогалицькими законами;

пункт 3) гвалтування жінок і дівиць, що було заборонено і не відповідає нормам християнської моралі. За злочини такого роду князів Ігоревичів було засуджено до повішання.

Перед усім Галичем, гостями міста Галича, Ігоревичів було звинувачено, як лютих кримінальних злочинців, порушників норм феодального права і феодальної моралі. За вироком суду, усе награбоване майно Ігоревичами було роздано сім'ям потерпілих, тисячу гривень було вислано угорському королю як подяку за допомогу. Також до Буди була відряджена делегація, яка повинна була прохати короля, щоби він посів галицький престол. Король угорський, отримавши повідомлення, що "галицькі принци і барони" з князями своїми учинили, обласкав їх і внаслідок довгих переговорів договорився з ними, що вони сина його Коломана можуть взяти собі у володарі, а він попросить папу і утворить для бояр окреме Галицьке королівство, а про віру сказав він, ми поговоримо трохи пізніше, коли пізнаємо усі істини, і приймемо рішення. На цьому, наголошує російський дослідник В. Н. Татищев, опираючись на джерела, що не дійшли до нас, переговори були завершені й увінчалися підписанням угорсько-галицького договору на право утворення Галицького королівства і на правління Коломана, як законного володаря Галичини. Після підписання договору, за яким королевич Коломан повинен був стати галицьким королем Коломаном I, Андрій II вислав свого сина в Галич.

Джерела свідчать, що угорського принца Коломана галичани зустріли з великою честью біля міста і посадили на великокнязівському галицькому престолі і коронували на короля Галицького [92]. Такий новий державний статус Галицького князівства виділяв його у незалежну центральноевропейську державу, що своїм корінням сягає у незалежне хорватське князівство Велика чи Біла Хорватія – стародавня Галичина, що була приєднана до Київської Русі у 993 році, і внаслідок політичного розвитку стала з кінця X століття однією із складових частин староукраїнської держави, яка під впливом політичних, соціально-економічних і культурних надбань кристалізувалась в Галицьку Русь, політичну могутність якої ми спостерігаємо з часу вокняження в Хорватії київської династії князів Ростиславовичів.

Утворення галицького королівства на початку XIII століття на новому витку історії знову кристалізує державне ядро навколо Галича за західноєвропейським зразком, яке у подальшому стане домінантою у кристалізації староукраїнської держави від Дніпра до Карпат у часи українського володаря України-Русі Романа великого та його сина Данила. Однак, таке гучне політичне утвердження угорського королевича в Галичині було короткочасним і не припинило, а тільки продовжило феодальну війну в Україні-Русі. Народ віддав перевагу угорському правлінню заради припинення феодальної війни в Галичині, галичани повважали, що протекторат угорського королівства стабілізує торгово-економічні відносини, що на початковому етапі правління Коломана і сталося. Увередившись, галицький король, окрім стабілізації торгово-економічних відносин, вирішив "стабілізувати і релігійні відносини з Західною Європою", а тобто, провести і релігійну реформу, яка практично ще не мала реального ґрунту і потребувала часу для її впровадження. Намовлений визначними галицькими сановниками, боярами, король Коломан вирішив провести релігійну реформу дуже швидко.

Йому здавалось, що це питання можна розв'язати внаслідок заміни священнослужителів православних на латинських. Не слід не враховувати, що якась частина Галича, можливо бояри, була християнами латинського обряду, що підтверджує лист угорського короля Андрія II до папи римського: "галицькі принци і барони готові приступити до унії з апостольською церквою, лиш би їм не забороняли їх стародавні обряди". Очевидно, й сам Коломан, посідаючи галицький трон, зобов'язувався вихреститися в православ'я, або не "порушувати обряду грецького", про що свідчать джерела, використані В. М. Татищевим, які наголошують, що за "порушення ряду з Галичем і впровадженням латинників Коломана було вигнано руськими князями з Галичини". Дані свідчення хоч поверхово, однак, дають право наголосити, що з королем Коломаном галичани теж уклали ряд-договір, який зобов'язував усі сторони його дотримуватися. Однак, Коломан, ставши королем Галичини, спочатку не втручався у релігійні справи у своєму, як висловився М.Ф.Котляр, "осередкованому королівстві".

Першочергове питання, яке розглядалося на очолюваній ним боярській думі, стосувалося складової частини Галицького королівства Перемишльського князівства, яке за спішським договором перейшло до Польщі.

Як наголошують джерела, таким становищем були не задоволені як бояри, так і сам галицький король Коломан. Зміцнення позицій Коломана, його підтримка галицькими можновладцями призвели взимку 1215 року до офіційної його коронації на короля Галичини. Така нова політична ситуація короля Коломана не задовільняла, не хотілося йому віддавати частину своєї держави навіть союзнику, навіть тестеві, польському князю Лешку. Хоча офіційно між угорським королівством і польським великим князівством був підписаний договір про поділ Галичини, після коронування Коломана він втратив свою силу. Король Коломан, наголошують угорські дослідники, і чути не бажав, щоб частина його держави знаходилась в руках поляків, з цього приводу він слав до батька найвизначніших із галицьких бояр з проханням допомоги йому повернути Перемишльське князівство до Галицького королівства. Щоб виправдати факт порушення спішського договору і втручання угорського королівства у внутрішні справи Польщі, угорські історики ще у XIX столітті писали: "Офіційно між угорським королем Андрієм II і краківським князем Лешко був підписаний договір, який угорський король виконував, але ж Галицький король Коломан, частина земель якого знаходилась у поляків, не підписував ніяких договорів і не мав перед поляками жодних зобов'язань, і дораджений галицькими "принцями і баронами" бажав тільки одного – цілісності своєї Галицької держави. Оскільки його батько угорський король Андрій II, ревно дотримуючись договору, самочинно не виступив на чолі свого великого війська проти поляків, однак це не завадило йому поставити це ж військо під стяги галицького короля Коломана I, а останньому відібрати у поляків Перемишльське князівство, не порушуючи договору між Польщею і Угорщиною" [93]. З цього приводу галицький літописець зазначав, "що Андрій II захотів володіти усією Галичиною для сина", а це значить, наголошував радянський дослідник В. Т. Пашуто, що спішський договір виявився нетривкий, у цьому ж році після утвердження і коронації Коломана в Галичі, Андрій II, за намовою галицьких бояр вирішив, що галицький король повинен володіти усією своєю державою, Галичиною, і відібрав Перемишль і Любачів у поляків. До війни не дійшло, бо угорська армія була явно сильнішою, і польський князь вдався до різного роду інтриг, щоб припинити володарювання Коломана в Галичі [94].

Отже, як бачимо, в перший рік правління галицького короля Коломана I була досягнута велика політична перемога, Галичина знову стала єдиною у етнічному і політичному розумінні, а нав'язана їй Спішська угода скасована. Така політична стратегія юного галицького короля могла проводитися тільки за безпосередньою участю галицького боярства, на яке з 1215 року опиралися у своїй східній політиці угорські претенденти на галицький престол. Досягнувши єдності Галичини, король Коломан I і галицька боярська верхівка вирішили зайнятися релігійною реформою. Як зауважував російський історик В. М. Татищев, посівши галицький трон, Коломан прикликав до себе двох єпископів католиків, які стали навчати галичан істинної віри, яку принесли їм із Риму, та галичани до католицьких місіонерів не прислуховувались, і їх проклинали, хоча король Коломан різними способами, то утисками, то прихильністю схилив руське духовенство і знать до унії. Вельможі галицькі і єпископи, терплячи латинників, говорили своєму королю, щоби він за обіцянками своїми і укладеному договорі, був королем у Галичині за законами і релігії руської, а унію, яку він впровадив, скасував і священників латинських вигнав. Та король галицький, вельмож своїх не слухаючись, утверджував в Галичині католицьку віру (єпископію), і слухати не хотів про скасування унії. Це призвело до того, що галицькі вельможі почали ображатися на свого короля, особливо після того, як дві головні церкви Галича були передані прихильникам унії, а православного єпископа вигнано з них. Та слід зауважити, що серед оточення короля Коломана було багато бояр, які сумлінно і завзято допомагали своєму королю Коломану впроваджувати унію в Галичині, за що отримували ще більше маєтностей, титулів і дарунків. Така непродумана релігійна реформа короля Коломана, хоча мала певні результати з насильницького впровадження католицизму в Галичині, однак, і сіяла незадоволення серед частини бояр, торгово-ремісничої знаті й народу. Багатьох за протидію унії, наголошував В. М. Татищев, було покарано, інші прийняли її через страх, інші через дари і ласку. Однак, через насилля, перша унія в Галичині закінчилась поразкою [95]. Хоча в Галичині у час правління Коломана припинилась феодална війна, і здавалося, що настала уже політична і економічна стабілізація, однак неправильний підхід до вирішення питання релігійної реформи призвів не тільки до краху самої унії, а й до припинення реформування Галицького королівства за західноєвропейським зразком. Однак, правляча еліта Галичини і Угорщини, реформування Коломана і його проугорської партії, бояр сприймали за волевиявлення усього народу. Щоправда причина такого розуміння проблеми була, адже Коломан при вступі на галицький трон був підтриманий усіма верствами галицького суспільства, що давало право угорському королеві Андрію II писати папі Інокентію III, що "посадження Коломана на короля Галичини і злучення руської церкви з римською, це волевиявлення усього народу". Документи свідчать, що уже в перший рік володарювання короля Коломана в Галичині в 1214-1215 роках, Андрій II квапливо писав папі, "що народ і барони галицькі всі виклопотали для себе у нього сина Коломана собі у королі і бажать приєднатися до Римської церкви з єдиною умовою, щоби папа не забороняв їх стародавніх обрядів, і дозволяв їм відправляти служби божі на мові слов'янській". Таким чином, квапливість Андрія II у своїй східній політиці очевидна, видаючи бажане за реалії, він спав і бачив

свого сина на галицькому престолі. Папа теж вважав за перемогу католицького світу посадження угорського принца Коломана королем в Галичині. Як тільки, наголошував російський дослідник М. Н. Карамзін, архієпископ Гранський іменем Інокентія III поклав в Галичі на сина угорського короля Андрія II Коломана королівську корону і назвав його королем Галичини, а польську княжну Соломею королевою, цей володар ревно почав виконувати волю папи шляхом насильницького вигнання галицьких єпископів і священників, намагався запровадити у Галичині церковну унію. В цей же час, наголошував дослідник, народ, змучений безкінечними феодалними усобицями, війнами і заворушеннями бояр, зобов'язаний присягою королю, не виступав проти останнього, однак частина бояр, торгово-ремісничої знаті, ображений сват краківський князь Лешко, боячись зміцнення у Галичині Коломана, намагалися шляхом найрізноманітніших інтриг вижити останнього з галицького престолу [96]. Король Коломан, не дивлячись на супротив народу, робив все, щоби в короткий час, як зауважував М.С. Грушевський, навечно приєднати шляхом латинізації Галицьку церкву до Римської. Однак ця ідея стала непопулярною в народі, хоча боярська адміністрація усе робила, щоби утвердити унію в Галичині. За ходом релігійних реформ в Галичині стежив угорський король Андрій II, який у листі до папи, перебільшуючи, зображав її хід, заявляючи, що "галицькі барони і народ галицький готовий прилучитися до Римської церкви". На жаль, про дальшу долю релігійної унії 1215 року ми не можемо говорити надто конкретно, оскільки обмаль джерел, однак, як ми бачимо із тексту листа Андрія II до папи, останній захопився цією справою настільки, що задля швидкості релізації унії випрохав у папи особливого легата, який терміново прибув у Галичину.

З джерел дізнаємося, що наміри папи були однозначні - "створити Собор церкви, який ставив за мету злучення Галицької церкви з Римською церквою", та оскільки галицький король Коломан, не діждавшись легата, сам розпочав насильницьку унію, то будь-які переговори про собор легата з вигнаними з церков галицькими релігійними діячами стали неможливими. Щоб приховати від папи злодіяння і насильства над Галицькою православною церквою, було вирішено угорськими можновладцями легата у Галичину не пускати, мотивуючи тим, "що народ галицький повстав проти свого короля, і в такій ситуації він, угорський король Андрій II, зробить усе можливе, щоби галицькі єпископи прибули на Собор до папи". М. С. Грушевський наголошував: "ми не маємо джерел, які б підтверджували, щоби галицькі церковні діячі у 1215-1216 році брали участь у скликанім папою Соборі. Не пустивши в Галичину папського легата, Андрій II добре зрозумів, що вона передчасна і впровадження її насильницьким шляхом підриває владу його сина Коломана" [97]. Однак, опираючись на бояр та сильне угорське військо, Коломан міцно тримався на престолі, і для свого утвердження робив все, щоби галицька знать допомагала йому реформувати Галичину за західноєвропейським зразком.

Характерно, що серед галицьких, як світських, так і духовних, феодалів у нього було багато прихильників. Такий висновок ми знову робимо із листа угорського короля Андрія II до папи Інокентія III та свідчень Руського літопису XIII століття, і дізнаємося, що король Коломан проводив релігійну реформу в Галичині при цілковитій підтримці галицьких бояр, які займали усі ключові посади в управлінні Галичиною, і у яких не було бажання міняти слабку владу, галицького короля з угорського дому, який не мав опори в народі, на деспотичну владу руського князя. За таких обставин у Галичині кристалізується західноєвропейська система управління, яка очолювалась проугорською партією бояр. Однак, королівська влада в Галичині і її прихильники допустили одну, але значну помилку в управлінні Галичиною, замість поступового зближення позицій у релігійному питанні шляхом проведення Соборів, запропонованим папою римським, королівська адміністрація вдалася до насильницького впровадження унії, що виявило незадоволення народу, частини бояр волинських, київських князів і зв'язаного з ними краківського князя Лешка, який шукав собі помічників проти Коломана в усіх кутках стародавньої Русі. Утворення Галицького королівства і швидке його зміцнення починало складати загрозу його власній державі і Лешко почав проводити активну кампанію і протидіяти утвердженню Коломана в Галичині. Супротив Лешка проугорському правлінню був очевидним і до коронації Коломана. Як свідчать джерела, ще раніше Лешко краківський самотужки намагався заволодіти Галичиною, але успіху особливого не мав і пішов на союз з угорським королівством з причини власної безпеки у краківському князівстві, де знать почала проявляти аналогічні з галицькими боярами сепаратистські устремління. За таких умов у нього не було іншого шляху, як піти на невідгідний союз з угорським королем, який прагнув поширити угорський вплив в усій Галичині. Дуже швидко Лешко зрозумів, що зробив велику помилку, втрутившись у внутрішні справи Галичини, оскільки галицькі бояри, взнавши згодом чия це була ініціатива скасування боярського правління Галичиною, зробили у майбутньому усе можливе, щоби звести нанівець укладення Спішської угоди і відібрати Перемишльські та Любачівські землі від Лешка краківського. Власне вони, прийнявши угорського королевича на галицький трон, заклали початки розладу добросусідських і союзницьких стосунків між Польшею і Угорщиною. Очевидно, уже у процесі підготовки до коронації Коломана на короля Галичини, Лешко зрозумів загрозу утворення для Польщі Галицького королівства з угорським принцом на чолі і почав протидіяти його територіальній цілісності, відірвавши Перемишльську і Любачівську землі від Галичини. Такий крок Лешка став зрозумілим угорському королеві і останній почав робити усе для швидкого утвердження

Коломана в Галичині. Уже у листі до папи Інокентія у 1215 році, який був написаний ще перед коронацією Коломана, Андрій II відзначав, “ що необхідно якнайшвидше прислати для Коломана королівську корону, бо галицький народ не тільки відступить від свого короля, але й нарушить присягу, яку він дав не тільки своєму королю, але й на послухність Римській церкві”. Дане свідчення яскраво говорить нам, що утворення Галицького королівства з уніатською, підпорядкованою Римові галицькою церквою з угорським принцом на престолі, явно позбавляло будь-яких можливостей поляків у майбутньому втручатися у внутрішні справи Галичини, більше того, це грозило втратою галицьких надбань, що і сталося в майбутньому [98].

Аналіз джерел свідчить, що укладення спішської угоди в Угорщині розглядали як явище тимчасове, це очевидно розумів і Лешко краківський, який стверджував у цей час свої позиції на Волині. Листи угорського короля до папи яскраво засвідчують нам його позицію після коронації Коломана. Андрій просив папу вислати свого посланця до Лешка, пригадати їхній фамільний союз, зробити усе, щоби польський князь надав допомогу своєму зятеві галицькому королеві, який відбивався від власного народу у галицькому замку, від нападу на нього ближніх сусідів [99]. З цього листа, написаного Андрієм II до папи по дорозі до Галича, ми бачимо, що уже у 1215 році союзу Угорщини з Польщею не існувало, дораджений галицькими боярами Андрій II не збирався виконувати спішських пунктів договору, на його думку, як це наголошує нам Руський літопис XIII століття, “ Галичина потрібна була йому для його сина ціла”, що не допускало за будь-яких умов володіння Перемишльською і Любачівською землями Лешком краківським. Зараз нам важко собі уявити, хто був зачинателем заворушень у Галичині у час коронації Коломана на короля Галичини, адже як нам відомо, у заворушеннях брали участь союзні Лешку волинські князі, можливо, як наголошував М. С. Грушевський, Лешко і не брав активної участі у галицькій повстанні і навіть у поході волинських князів, однак Андрій II, розуміючи хто за кулісно управляє безпорядками в Галичині, не дочекавшись, допоки збереться велика сила угорського війська, з передовими полками виступив походом у Галичину. Угорське рицарське військо було сильніше від польського чи волинського, тому до сутічок не дійшло, Андрій II швидко припинив безпорядки і відновив реальну владу у Галичині сина короля [100].

Як бачимо, сум'яття проти галицького короля Коломана I почалося винятково з релігійних питань. З цього приводу російський історик М. М. Карамзін зауважував, що можливо галичани внаслідок встановлення порядку і широких торговельних відносин з Західною Європою були уже задоволені своїм королем Коломаном, який тихо сидів у своєму галицькому замку з воєводами і галицькими боярами. Очевидно, Коломан заклав би початок угорської династії на галицькому троні, якщо б правив розсудливо і справедливо, але через надмірне улещання частини галицьких вельмож і нерозумне впровадження унії, короля Коломана почали недолюблювати в народі. Народ спочатку мовчав, пам'ятаючи про присягу щодо свого короля, але бажання короля повернути усіх своїх підданих в латинську віру зустріло у галицькому суспільстві протидію. Цілком можливо, що усі ці протиріччя у галицькому суспільстві розпалював краківський князь Лешко, у якого було відібрано Перемишль з Любачевим. Такі вчинки колишнього союзника угорського короля викликали у нього таку злобу, що він, не дивлячись на те, що його дочка Соломея була галицькою королевою, вирішив відомстити своєму зятю. Не маючи сили вступити у відкриту війну з галицьким королівством, він вирішив виживати Коломана з Галича шляхом різноманітних інтриг [101]. Інтриги польського князя Лешка, які він проводив проти галицького короля Коломана, мали певний успіх, оскільки обидва володарі у своїй зовнішньополітичній діяльності допустили серйозні промахи. Католицьке духовенство і король Коломан, не дочекавшись рішення папи і присланого для вирішення релігійної унії легата, який прибув в Галичину для ведення переговорів з галицькими православними духовними ієрархами з приводу унії і скликання з цього приводу Собору церков, розпочав сам впроваджувати унію. Насильницька унія викликала незадоволення в народі, цим зразу ж скористувався польський князь Лешко, який після проголошення Римським папою Коломана королем Галичини побачив невігоди існування галицького королівства для Польщі. Зміцнення угорського впливу в Галичині означало ізоляцію Польщі від України-Русі, і загрозу польським володінням не тільки з південного заходу, але й зі сходу. В цей же час у Галичині проходили процеси, які призвели до утисків православної церкви, що було використано князем Лешко, який почав підбурювати руських князів до походу на Галич. Розголос про утиски галицького єпископа угорською адміністрацією яскраво відображено у Воскресенському літописі: “Угри вигнали з церкви єпископа та попів, а латинських привели служити”.

Таким чином, унія у Галичині у 1215-1216 роках не була явищем добровільним, вона вводилась адміністрацією короля Коломана насильницькими методами. Утиски народу, торгово-ремісничої знаті й частини бояр викликали великий гнів, який призвів до повстання проти прихильників релігійної унії. Однак сама унія, як це ми бачимо із документів, впроваджувалася за сценарієм не Римської церкви, а суто з ініціативи проугорської партії бояр на чолі з її ставлеником королем Коломаном. Вся ця суспільна група намагалася провести унію шляхом заміни священнослужителів, витіснивши православний обряд і запровадивши католицький. Однак, така тактика отримала осуд і у самих ієрархів католицької церкви, які повважали, що світські володарі не повинні втручатися у

релігійні справи Галичини і вислали задля розв'язання цього питання спеціального легата, який мав закликати православних архієреїв Галичини на Собор, на якому власне і повинні бути розв'язані питання стосовно умов злучення православної церкви Галичини з католицькою. Однак, угорські можновладці, вважаючи себе правоздатними впроваджувати унію, відхилили участь легата папи римського у з'ясуванні цієї складної проблеми. Російський дослідник В.М.Татищев з цього приводу вірно наголошував, що вигнання православних священиків і єпископів було справою рук католиків бояр, які улесливо догоджували своєму королю Коломану, намагаючись за впровадження унії одержати при його дворі нові чини і земельні надбання. Усі почуті від народу нарікання про унію передавали Коломану, за що багатьох, серед них і знатних людей, було замучено [102]. Такі насильницькі дії адміністрації Коломана уже не могли бути схилити православне духовництво Галичини до будь-яких конструктивних переговорів про унію. Угорський король не бажав показувати реальну картину насилля, у зв'язку з чим не пустив у Галичину для переговорів легата папи. На підставі наявних документів ми можемо твердити, що місія легата була благородна, він особисто бажав запросити руських єпископів Галичини на Собор, на якому повинні були бути врегульовані всі суперечливі питання унії, а тобто, підкорення православної церкви в Галичині Римському архієрею. Однак, як зауважував І. П. Крип'якевич, угорський король Андрій сам хотів отримати пальму першості у розв'язанні цього складного питання, та не будучи досвідченим цьому, він вдався до насилля, що унеможливило рівноправного і мирного проведення унії уже у 1215-1216 роках [103]. У листі до папи Інокентія III угорський король Андрій II мотивував неможливість в'їзду легата до галицького королівства тим, що народ галицький повстав проти галицького короля, і оточивши галицький замок, вимагав скасування унії. Стривожений Андрій за долю галицького королівства навіть попросив папу, щоб той спонукав краківського князя допомогти придушити повстання народу в Галицькому королівстві [104].

Угорський король Андрій II у своїй східній і зовнішньополітичній діяльності завжди перебільшував реалії свого володарювання Галичиною і досягнутих ним там успіхів як політичних, так і у питаннях релігійної унії, що в першу чергу цікавило римського папу. Як бачимо із документів, коли він у 1188 і 1189 роках короткочасно заволодів Галичиною, то посівши галицький престол ненадовго, почав титулювати себе королем Галичини "Rex Hallitiae" і зразу ж доповів папі, що він посів галицький престол за проською бояр і народу галицького "uod principes et populus Haliciensis humiliter a nobis postularunt". У подальшому, ще не утвердившись в Галичині, він почав вихвалитися на всю Європу, що утвердив на галицькому і королівському престолі свого сина Коломана. Щоб утвердити думку, яку він підготував для папи римського, в законності своїх вчинків, Андрій II наголошує, що галичани бажать з'єднатися з Римською церквою, і скоріше бажать бачити на галицькому престолі свого помазаного і коронованого на галицького короля папою сина Коломана. Якщо усе це було так, як писав Андрій II до папи, то чому боявся пускати на переговори з руськими православними єпископами папського легата, який і мав повноваження вести усі переговори про унію. Очевидно, угорський король не бажав демонструвати свої дії, не хотів, щоби папа знав правду про його релігійні реформації в Галичині, він керувався тільки політичними амбіціями, визнанням яких від апостольського престолу він утверджувався як один з наймогутніших і найдіяльніших західноєвропейських володарів в Європі. Сам факт утворення нового королівства у центральній Європі під безпосереднім угорським політичним протекторатом давало право Андрію II зайнятися й питанням релігійного реформування.

Однак розумний папа Інокентій III, розуміючи яким пагубним може бути насильницьке злучення католицької і православної церкви світськими можновладцями, вирішив делікатно поставитись до цього непростого питання, виславши для його розв'язання в Галичину легата.

Згідно зі свідченнями джерел ми знаємо, що місія легата полягала в тому, щоби для розв'язання такого складного питання як унії церков закликати руських єпископів на вселенський Собор. Однак, як зауважував І. П. Крип'якевич, амбіції угорського короля Андрія II були настільки великі, що методів для проведення унії він не вибирав, а легата, щоби затушувати невдачу своєї реформації в Галичині, не пустив на зустріч з галицькими православними єпископами [105]. Якщо б папський легат, наголошував Д. Зубрицький, явився у Галич і побачив, як адміністрація ново помазаного короля Коломана без дозволу папи впроваджує унію, то невідомо, яка б була реакція папи. Отже, наголошував дослідник, після скоєних великих злочинів у Галичині адміністрацією Коломана, поява там папського легата була небажаною для його батька, угорського короля Андрія II. Цілком можливо, що про "реформування" Андрія II стало відомо і папі від обтяженого злобою за втрату земельних надбань в Галичині польського князя Лешка. Сама поява легата могла бути реакцією папи на згубні дії у питаннях унії угорської адміністрації Коломана. У своєму листі до папи Андрій II дорікає останньому на Лешка краківського, який не сприяє утвердженню Коломана на галицькому престолі. Отже, такий перепал у листуванні Андрія II з папою римським і Лешка з папою дає нам можливість припускати, що папа знав реалії угорського релігійного реформування в Галичині через Лешка краківського, який скаржився папі за порушення Андрієм II спішської угоди. І дійсно, хвилюватися Лешку краківському було чого, адже угорське королівство часу Андрія II було могутньою, сусідньою з Польщею державою, яка поширила свій вплив на схід і була ініціатором

утворення Галицького королівства з угорським ставлеником на чолі, що загрожувало Польщі і ізолювало її від України-Русі [106]. У зв'язку з цим на початку 1217 року Лешко звернувся до новгородського князя Мстислава Мстиславовича Удатного з такою пропозицією: “Ти брат мені є, піди і сядь в Галичі”. У краківського князя був дуже цікавий план, якщо князь Мстислав здобуде Галич, то як людина нова в Галичині шукатиме підтримки у боротьбі проти Угорщини і в кінцевому результаті нікого в союзники не знайде, окрім нього Лешка, а це дасть можливість за поступливістю Мстислава втручатися у внутрішні справи як сусідньої Волині, так і Угорщини. Лешко розумів, що Мстислав як людина нова у Галичині задля свого утвердження у ній піде на союз з останнім і визнає зайняті Лешком прикордонні волинські землі, а можливо віддасть йому Перемишльське князівство [107]. До запрошень Мстислава посісти галицький престол в Галичі приєдналася і торгово-ремісничка знать Галичини, яка найбільше терпіла від насильницької унії. Згідно зі свідченнями джерел ми бачимо, що самі галичани у зв'язку з насильницькою унією короля Коломана, вигнання єпископів і священників із церков, шукали могутнього руського князя, щоби звільнитися від насилля латинників. Як зауважував В. М. Татищев, декілька добропорядних громадян, що берегли любов до своєї батьківщини, Галичини, до своїх законів і до руської віри, таємно за дорученням громади міста Галича вибралися до Смоленська до Мстислава Романовича і просили його на галицьке князівство, однак останній був хворий і відправив послів галицьких до брата свого Мстислава Мстиславовича в Новгород і просив його очолити похід в Галичину, обіцяючи допомогу [108]. Сам же Мстислав Мстиславович, наголошує невідоме татищевське джерело, жалячи Галицьке князівство і не можучи без плачу чути частих від галичан скарг, не довго зволікав, обладнав дружину і швидко виїхав із Новгорода в Київ, щоби із Мстиславом Романовичем порадитися як постаратися, щоби Галич від такого утиску звільнити. Приїхавши в Київ, Мстислав Мстиславович домовлявся з Мстиславом Романовичем. На жаль, війну із-за незгоди чернігівських князів оголосити не змогли. Вирішили тільки послати до короля галицького послів з вимогою припинити релігійний утиск галичан. Основними пунктами вимоги було те, щоби “Коломан католицьке духовенство вислав, а православне знову прийняв, і сам закон руський прийняв, бо його невиконання клятв і обіцянок князі руські терпіти не будуть”. Коломан же, як свідчить невідомий татищевський літописець, “від прийняття закону руського відкріс, притіснення галичан поважав як брехню і наклеп, вимагаючи від посла, щоб тих, хто скаржились йому, об'явив, чого посол не зробив”. Нічого не домігшись, посол від усіх князів руських повернувся у Київ. У цьому ж таки 1217 році Мстислав Удатний повернувся у Новгород [109]. Рухом новгородського князя Мстислава на південь зацікавився польський князь Лешко, який, взнавши про невдалі переговори руських князів з галицьким королем Коломаном і про відхід в Новгород Мстислава Удатного, вирішив задля заохочення останнього сам звернутися з пропозицією союзу у боротьбі за Галич: “Брат ти мені, піди сядь у Галичі”. У польського князя, наголошував М. Ф. Котляр, був хитрий план. Якщо Мстислав з усією новгородською військовою силою вижене з Галича короля Коломана, то як новий володар Галичини шукатиме для протидії Угорщині і налаштованим проугорськи боярам союзників, а оскільки могутніх союзників, на яких би можна було опертися, немає окрім нього Лешка краківського, то Мстислав так чи інакше та піде на союз з ним, а це дасть можливість постійно втручатися у внутрішні справи Галичини і Волині, і укріплювати у цих князівствах польський вплив. Отже, як бачимо зі співставлення польських і угорських джерел, наші західні сусіди, коли не могли військовим шляхом заволодіти порубіжним регіоном України-Русі, то намагалися впливати політичними і економічними важелями своєї влади на ці регіони, а отже, Лешко своїми політичними і дипломатичними діями намагався витіснити із Галичини угорський політичний вплив і замінити його польським, за допомогою самої ж руської збройної сили. Однак, Мстислав Мстиславович Удатний, зайнятий справами в Новгороді, де бояри за могутністю і схильністю до інтриг мало чим поступались галицьким, знаючи що король Коломан за підтримкою бояр та угорського війська утвердив свої позиції в Галичині, відібравши західну її частину від польського володаря, не квапився прийняти Лешкову пропозицію. Справа погіршувалася ще й тими обставинами, що в цей же час король Коломан за допомогою злученого угорсько-боярського війська зумів припинити повстання в Галичині, і остаточно утвердитися як, наголошує М. Ф. Котляр, на “своєму осередкованому королівському престолі” [110]. Однак, у Новгороді, як і в Києві, переоцінили сили Коломана. Швидше всього похід в Галичину руських князів не відбувся із-за протидії союзних до Коломана чернігівських князів. Можна наголосити, що повстання в Галичині було приурочене до походу руських князів і саме повстання проти Коломана у Галичині вдалося припинити за умов відсутності військової допомоги руських князів, як засвідчують джерела, Коломану довелось витратити багато зусиль для заспокоєння Галичини. М. С. Грушевський з цього приводу наголошував, що королеві Коломану допомоги чекати було ні від кого, у цей час його єдиний надійний союзник батько угорський король Андрій II знаходився з усім добірним угорським військом у хрестовому поході в Палестині. Джерела дають право говорити, що під час його відсутності у 1217-1218 роках його власна держава дійшла до повного розладу, у зв'язку з цим Галицьке королівство не могло сподіватися на допомогу з боку союзної Угорщини. І хоча галицький король Коломан вправно вів переговори з руськими князями, і з надмірними зусиллями придушив повстання, однак протистояти випробуваному у боях війську Мстислава він не міг, і коли

йому прийшла звістка про похід Мстислава, він не мав іншого способу, як зашахувати Мстислава Данилом, тобто, піти на союз з волинським князем. Однак, Данило Романович зайняв вичікувальну позицію, не став втручатися у цю війну [111]. Як засвідчує Руський літопис XIII століття, Данило не встиг приїхати, коли Мстислав, зібравши біля Києва ратників, взявши з собою полки двоюрідних братів, форсованим маршем увійшов в Галичину. Галицький король Коломан і його воевода Бенедикт і голова боярської ради Судислав, будучи виснаженими у внутрішній війні, покинули перед наступаючим Мстиславом Галичину, і утекли в Угорщину. Таким чином, Мстислав без бою на початку 1219 року зайняв Галицьке королівство [112].

Однак, В. М. Татищев, який мав при написанні своєї праці джерела, що до нас не дійшли, зауважує з цього приводу, що не так просто і швидко король Коломан покинув своє Галицьке королівство. У Європі королівство означало державу, а титул короля діставався обранцям не легко, що робить свідчення В. М. Татищева достовірними, а отже, достовірними в контексті нашого дослідження. Із них нам стає ясно, що король Коломан захищав своє королівство, допоки це дозволяв йому робити тверезий глузд воїна і політика, і не збирався покидати Галичину із-за сорому перед підданими. Невідомі джерела В. М. Татищева свідчать, що коли коаліція руських князів підійшла до Галича, то король Коломан вийшов проти них з усім своїм військом. І був між ними, як засвідчує татищевське джерело, жорстокий бій, переможцем у якому стала ніч, яка і роз'єднала обидві сторони. Та король Коломан, побачивши, що галичани не билися як потрібно і боячись, що у другому бою може зазнати поразку, вночі підійшов до Галича, де, побачивши великі втрати у війську і зрозумівши неможливість захищати місто з усіма вірними йому боярами, відступив в Угорщину для поповнення війська. Через три місяці король Коломан на чолі великого війська знову повернувся з Угорщини в Галичину і зайняв її без бою [113]. Український дослідник М. Ф. Котляр вважає, що і сам Галич король Коломан без бою не здав, а захищав його, допоки вистарчало військового хисту, що тільки внаслідок довготривалої облоги, частих штурмів Мстиславу удалося здобути місто [114]. Отже, сукупність джерел і висновків вчених яскраво нас переконують, що король Коломан зовсім не утік з Галичини, що перемога дісталася Мстиславу з великими труднощами, що, зайнявши Галичину і не маючи опори в ній, Мстислав Мстиславович взяв курс на співпрацю з боярами. Замість того, щоб обмежити роль боярських олігархів у Галичині, він перетворився на їх маріонетку, що призвело до трагічного його правління Галичиною. На основі донесень дипломата Данила тисяцького Дем'яна ясно видно, що князь Мстислав Мстиславович не мав досвіду правління цивілізованими європейськими державами, яким тоді було галицьке королівство. У своїх вчинках він опирався на військову силу, головною частиною якої були союзні йому степовики половці, оскільки великий половецький хан Котян доводився йому тестем. Увійшовши в Галич, він зіштовхнувся з політичним державним органом, боярською думою, з якою вступив в стосунки і в кінцевому результаті перетворився у її послухного дорадника і виконавця. Судячи із свідчень Руського літопису XIII століття, боярський парламент навіть у критичний час зміни володарів завжди залишався постійним політичним органом Галичини. Це видно навіть тоді, коли Мстислав на чолі диких половецьких орд вдерся в Галичину, не бажаючи Мстислава і бачачи неможливість захищати короля Коломана проти половців хана Котяна та князя Мстислава, бояри запросили на княжіння волинського князя Данила, але той, як зауважує літописець "не встиг приїхати, коли Мстислав уже вдерся в Галич". Чи дійсно Данило не встиг випередити Мстислава при захопленні Галича – невідомо, очевидно, що причина тут криється не в цьому. Данилові у час зайняття Мстиславом Галича виповнилося тільки вісімнадцять років, він не мав ще того військового досвіду, який був у Мстислава, розумів, що йому не подолати грізного Мстислава з його великою і випробуваною у битвах дружиною. Данило Романович вірно вирішує укласти союз з новим галицьким володарем. Цей союз, як годиться у тогочасному середньовічному суспільстві, було закріплено шлюбом Данила і Мстиславової дочки Анни. Можна вважати, наголошує М. Ф. Котляр, що Данило і його оточення розглядало шлюб з дочкою Мстислава, як можливість в майбутньому отримання Галича, а отже, шлюб Данила Романовича з Мстиславною був побудований на політичних розрахунках, яким не судилося збутись. Мстислав, грізний переможець половців, чуді і руських князів, був добрим полководцем, та цих якостей було замало для князя, особливо при правлінні королівством галицьким, з його боярським парламентом, прозахідною економічною і політичною орієнтацією. Тисяцький Дем'ян, соратник Данила, вважав, що Мстислав Мстиславович Удатний не мав таланту правителя держави, оскільки усі складні питання управління Галичиною намагався з'ясувати єдиним способом - застосуванням військової сили з використанням ненависних Русі половців. До того ж в політичних справах галицький князь Мстислав не був послідовним і робив усе, щоби Галичина назавжди вийшла з-під сфери об'єднавчого політичного впливу волинського князя Данила. Тому Данило швидко зрозумів, що шлюб з Мстиславною був дипломатичною і державною помилкою майбутнього володаря України-Русі. Цей шлюб загальмував об'єднавчий процес України-Русі на десять років і не дав обдарованій і талановитій людині Данилу Романовичу швидко відновити колишню могутність староукраїнської держави, яка була при його батькові Роману. Усівшись на галицькому великокнязівському престолі могутнього колись князя Романа, Мстислав галицький, однак, не взяв курс на концентрацію навколо себе сил для відновлення в своїй особі

великокнязівської влади, ці симптоми проявилися у Мстислава тільки в останні роки управління злученими, хоч номінально, землями України-Русі. В час його першого правління у Галичі знову відновило свій авторитет київське князівство, і власне воно, згідно з татищевськими свідченнями, задавало тон в цей час об'єднувчій діяльності в Україні-Русі. Згідно зі свідченнями джерел, є усі підстави вважати, що енергійний київський князь Мстислав Романович, хоча сам не проводив об'єднувчої політики, однак, мав вагомий авторитет першого князя серед усіх володарів України-Русі. Займаючи великокнязівський престол, він не прагнув політично підкорити всіх удільних володарів. Такий баланс сил у час зайняття галицького престолу Мстиславом сприяв швидкому накопиченню політичної та військової могутності волинського князя Данила. Оскільки Волинь знаходилась немов би всередині між Галичиною і Київщиною, що давало їй можливість швидко у спокої розвиватися як торгово-економічно, так і політично. В цей же час волинський князь Данило Романович, повторюючи шлях свого батька Романа, знову на прикладі Волинської землі почав злучувати усі дрібні боярські володіння і навіть княжіння. Справа його ускладнювалася тими обставинами, що частина прикордонних земель під час спішської угоди в 1214 році була захоплена краківським князем Лешко. Белзьким князівством в цей же час управляв давній недруг Романовичів князь Олександр. Данило Романович розуміючи, що одному йому не впоратися з об'єднаними і могутніми ворогами, вирішив розпочати збирання волинських земель за допомогою свого тестя Мстислава галицького. В першу чергу Данило Романович звернув увагу на свої західні володіння, захоплені польським князем Лешко: "Берестя, Угровськ, Верещин, Стівп'є, Комів і всю Україну", які були стародавніми торгово-економічними центрами. Згадаймо факт, наведений Руським літописом XIII століття, що мешканці Берестя в свій час запросили Василька Романовича на княжіння. Власне ці землі були відправним пунктом, з яких Романовичі розпочали боротьбу за столичний Володимир, утрата їх вважалась ганьбою для Романовичів. Допоки Данило був отроком, він не міг поборотися з Лешком за ці багаті суміжні з Центральною Європою, волинські землі, однак, ставши повноправним володарем Волині, він зразу ж розриває добросусідські стосунки із-за цих територій з польським князем Лешко і готується до походу проти поляків, просячи допомоги у тестя Мстислава. Та розраджений галицькими боярами Мстислав відмовив зятю в допомозі, як зауважив літописець, "що через давню приязнь з Лешком не можу на нього встати, а пошукай но собі інших союзників", хоча добре знав, що ніхто із дрібних волинських князів не посміє встати проти могутнього краківського князя. І Данило Романович шукав таких союзників в особах литовських князів, з якими укладає союзний договір. В цей же час він встановлює дружні стосунки з суперником краківського князя мазовецьким і куявським князем Конрадом. Якщо до цього долучити родинний нейтралітет Мстислава галицького і зайнятого внутрішньою феодалною усобицею угорського короля, то можна сказати, що перед військовою кампанією у ці зайняті поляками землі, Данило Романович підготував хороший політичний ґрунт для повернення назад усіх порубіжних територій Волинської території, що було першим всесторонньо обґрунтованим кроком у його зовнішньополітичній діяльності. Військова кампанія Данила була блискуча і швидка. З цього приводу літописець князя Данила з гордістю сповіщає: "поїхав Данило з братом своїм Васильком і захопив Берестя, і Комів, і Угровськ, і Верещин, і Стівп'є, і всю Україну". Розсерджений краківський князь послав велике військо, щоб повернути втрачене, та на дорозі його зустріло військо Данила і ополчення щойно приєднаних міст. У битві польські війська були розгромлені і волинці гналися за поляками аж до ріки Вепра. Судячи з літописних свідчень, битва між поляками і волинцями була дуже жорстока, і це зрозуміло, адже з-під впливу краківського князя випадала дуже велика і багата територія. Боротьба, як свідчать джерела, була кровопролитно. Як свідчать джерела, два війська зішлись біля урочища Суха Дорогва, біля якого у раніше проходили битви між руськими та поляками. Дана битва знаменита тим, що у ній були переможені усі найкращі польські рицарські полки, багато поляків рятуючись втечею, потрапили в полон, багато потопились у ріці Вагра. Поразка польського війська під Сухою Дорогвою покрила соромом усю рицарську верхівку Польщі. У цій кровопролитній битві були втрачені і з волинського боку. На полі битви загинув один з найкращих волинських бояр Клим Христинич і його товариші насипали йому високу могилу з хрестом на місці битви при Сухій Дорогві [115]. Велика поразка поляків на Волині пошкодила польському впливу у ній і, зокрема, авторитету польського князя Лешка краківського, що дуже сильно вплинуло на розташування політичних сил у центральній Європі. Зразу після битви при Сухій Дорогві стало ясно, що поляки більше не можуть розглядати порубіжні волинські землі як сферу свого впливу, стало очевидним, що молодий волинський князь зміцнився настільки, що стає одним з головних претендентів на галицький батьківський стіл, що є питанням часу. Битва при Сухій Дорогві дала усім сусіднім володарям зрозуміти, що Галич по смерті Мстислава буде Данилів. Насамперед це зрозумів щойно розгромлений краківський князь Лешко. Йому здалося, що переможна війна волинського князя не могла відбутися без якщо не безпосередньої участі Мстислава, то за його мовчазною згодою, а отже, відібрання Забужських земель – це справа рук по суті Мстислава. Тому Лешко краківський, через підкуп частини галицьких бояр, почав плести проти останнього різноманітні інтриги. Однак, розуміючи, що і після такої тяжкої поразки він не може впливати на хід подій в Галичині, він призабувши образу від угорського короля Андрія, який за радою бояр відібрав у нього західну

Галичину на користь сина, галицького короля Коломана, стає ініціатором відновлення угорсько-польського союзу. Лешко краківський прекрасно розумів, що король Угорщини Андрій це політична і військова могутність у центральнопівденній Європі, і що він знову готується до походу в Галичину. Краківський володар добре розумів, що після поразки від волинського князя мова про будь-яку частину в Галичині на переговорах з Андрієм, не може бути й мови. Угорський король Андрій II вважав Галицьке королівство внаслідок благословення папою римським, як верховним володарем союзу католицьких держав, безпосередньою власністю свого сина, галицького короля Коломана. Готуючись до широкомасштабної військової кампанії, стягуючи усі наявні війська від Адріатики до Карпат і Буди, Андрій II радий був заяві сусіда і свата: "Не хочу частини в Галичині, але дай її зятеві моєму". Наявні європейські джерела свідчать, що така ретельна підготовка Андрія II до походу в Галичину була не простою випадковістю. Втрату галицького королівства, а тобто вихід останнього із союзу католицьких держав він вважав особистою образою, соромом перед центральноевропейськими і західноевропейськими володарями. Андрій II розглядав польську силу як допоміжну і серйозно не брав до уваги поляків у майбутній кампанії. Андрій II розумів, що кращі польські сили втрачені у битві при Сухій Дорогві, і що краківський князь Лешко не зможе зібрати для походу у Галичину значні військові сили. Од, Андрій II пішов на злуку з Лешком лише за політичними мотивами. Вони обидва зрозуміли наростаючу могутність волинського князя Данила і можливість останнього відновити єдність староукраїнської держави. Вони, як наголошує М. Ф. Котляр, зуміли розгледіти у вісімнадцятирічному Данилі грізного суперника, досить небезпечного, що йому програвав знаменитий своїми ратними подвигами Мстислав Мстиславович Удатний, і вправний інтриган белзьський князь Олександр, і київські, і чернігівські князі, оскільки останніх турбувало лише власне благополуччя. Данило Романович же ставив перед собою набагато благороднішу мету відтворення могутності України-Русі як економічної, так і політичної. Данилу потрібна була єдина Русь-Україна для відсічі нападів зовнішніх ворогів, і в першу чергу польських і угорських феодалних держав [116]. Щоб не допустити такого злучення староукраїнських земель в одну монолітну державу, з'єднали свої сили угорський король Андрій II і його сват краківський князь Лешко. Але не дрімав і волинський князь Данило, взнавши, що після поразки польський князь Лешко став старанно готуватися до походу в Галичину, Данило Романович вирішив нейтралізувати останнього. Справу полегшив укладений у 1219 році союзний договір з литовськими князями. Після звернень Данила сміливі литовські князі почали спустошувати польські землі, що відволікало Польщу від втручання у внутрішні справи України-Русі, тому краківський князь ще більше схилився до походу в Галичину. Польські та угорські війська, військові загони бояр галицького короля Коломана з'єдналися і раптово, несподівано для Мстислава, рушили на Галич з такою блискавичною швидкістю, що володар Галичини Мстислав був не готовий дати відсіч ворогові. Об'єднаною армією керував сам галицький король Коломан, який повів усі свої сили на Перемишль, яким тоді від імені Мстислава володів тисяцький Юрій. Останній, побачивши таке могутнє військо, швидко зібравшись, утік з Перемишля, а саме місто відкрило ворота перед галицьким королем Коломаном. Як свідчать джерела, сам галицький володар знаходився на з'їзді князів в Києві. Дізнавшись про наступ грізного противника, він для захисту Галичини відрядив своїх найдосвідченіших воєвод: Дмитра, Мирослава і Михалка Глібовича з передовими полками, щоб припинити просування ворожих військ до Городка. Обидва війська вилаштувались під стінами міста і закипіла кровопролитна битва, у якій вислане Мстиславом військо було повністю розбите, воно розділилось на два загони і почало втікати. Коломан, отримавши перемогу і не розпорошуючи свої військові сили, почав переслідувати втікачів, очолюваних воєводами Дмитром, який відступав у напрямку ріки Зубри, і Михайлом Глібовичем Скулою, що відступав до м. Щирця. Військо Коломана догнало воєводу Михайла Скулу під Щирцем, знову із ним вступило в бій, наслідком якого був повний розгром його корпусу. Сам Михайло Скула загинув як витязь на полі бою, три золоті чопи-гривни, що прикрашали його груди в знак особливих заслуг і голову було передано як трофей королеві Коломану. Коли все коломанове військо переслідувало корпус Михайла Скули, другий воєвода Мстислава Дмитро без перешкод просувався до ріки Зубри, на лівому боці якої розташувався табір князя Мстислава, який із з'єднаними військами волинських князів Данила і Василька, а також белзьського князя Олександра мав намір іти під Городок. Дізнавшись від Дмитра про нещасну кровопролитну битву під Городком, і переконавшись, що ворог має для подальшого ведення війни значну моральну перевагу, Мстислав Удатний вирішив вести оборонну війну. У зв'язку з обраною тактикою ведення війни він доручив своєму зятеві захищати столичний Галич, белзькому князю Олександрові своє князівство, а сам вирушив на південний схід Галичини до Теребовля, Кам'янця, Микулина, Бакоти збирати великі сили для дальшого ведення наступальної війни [117]. В цей же час Данило Романович з своїм волинським полком зачинився в Галичі і готував місто до тривалої оборони перед угорсько-польсько-галицькою армією, яка просунулась до міста, де в його околиці під стінами, а особливо в урочищі Кривавому броді відбулась битва. Князю Данилу вдалося добре організувати наявні військові сили, тому битва на Кривавому броді була ним виграна, що змусило переважаючі війська Коломана відступити. Однак, коли Данило перейшов у наступ, то виявилось, що сили у нього для битися з добре вилаштованим угорським військом занадто мало, що зумовило його відступ у місто.

Після цього місто було взяте в облогу, яка затягнулася до кінця осені. Холод, голод і мороз почав знесилювати заручників. Мстислав, знаючи, що місто тримається, зібравши нове військо, вирішив допомогти. Однак, Коломан, дізнавшись про удар в спину Мстислава, вирішив зняти облогу і швидким маршем кинувся на Мстислава з метою перемогти його або прогнати. Ця військова операція Коломана застала Мстислава зовсім не готового до битви і йому довелося втікати, як говорить літопис: “Коломан прогнав його з землі”. Відступаючи перед переважаючою силою і розуміючи, що він не зможе звільнити столицю Галич, Мстислав послав гінця до Данила, наказуючи йому покинути Галич, не морити галичан голодом і приєднатися до його війська. Виконуючи волю тестя, Данило разом з воєводами Дмитром і Глібом Веремійовичем, пробившись крізь облогу, поспішив на з’єднання з Мстиславом. Хоча Данило з честю відстоював Галич, однак Мстислав не зумів надати йому допомоги, у той час, як Данило геройськи захищав Галич, не зумів як слід організувати військові сили Галичини і зазнав поразки від Коломана. Король Коломан, просуваючись у Подністров’я, у невеликих містах і містечках залишав свою адміністрацію, що видно із факту відступу Данила від Галича. Як свідчить Руський літопис XIII століття, коли Данило у 1223 році відступав із обложеного Галича і проїжджав з дружиною біля міста Толмача, то Толмацький боярин Володислав Гітови, будучи вірним королю Коломану, напав на князя Данила із своєю дружиною та був відбитий. Однак, Данилу довелось покинути околиці Толмацької волості і відступити до Кучелмина, де він з’єднався з Мстиславом. Така повна поразка Мстислава і Данила не пригнітила їх. При зустрічі, щоби підняти бадьорість і бойовий дух у Кам’янець-Подільському Мстислав зустрів Данила з особливими почестями. Як зауважує літописець, Мстислава обдарував зятя великими дарами, великим і красивим конем своїм і велів йому іти у Володимир для захисту волинського князівства : “Поїдь княже у Володимир, а я поїду в половці, щоб помститись за сором свій”. Вихід Данила з Галича знеславлювало його як князя перед галичанами і зменшувало шанс у майбутньому на королівський галицький престол. Мужня оборона міста і відбиття Коломана піднімало і без того високий авторитет Данила перед галичанами. Сам факт того, що Данило Романович протягом усього літа і осені 1218 року успішно захищав місто від Коломанової облоги, пробуджувало заздрість у Мстислава і його боярського оточення. Коли Данило з честю відстоював Галич, то Мстислав, розбитий Коломаном, немов би зневірився в можливості захистити місто. М. Ф. Котляр вважає, що Данило ще довго міг захищати місто, його успішні вилазки знесилювали військо Коломана, однак бояри, налякані зростанням авторитету Данила серед галичан, наполягли на тому, щоби Мстислав повелів зятеві здати ворогові місто. Бояри, бачачи як Данило закріплюється в місті, як городяни підтримують його і слухаються в усьому, вирішили, що нехай Галич дістанеться ворогові та не Данилу, в особі якого вони бачили ще лютішого ворога від Коломана [118]. Отже, політичні протиріччя між руським князями призвели до того, що король Коломан знову утвердився у Галичині. Галицький літописець засуджує вчинки Мстислава, показує, що останній був не далекоглядним політиком і як вірно висловився М. С. Грушевський, “глухим знаряддям у руках галицьких бояр”. Мстислав, зауважував російський вчений С. М. Соловійов, не розумів стародавнього галицького порядку, стародавньої галицької державності. Позбавлений галицького престолу, він перетворився у мандрівного героя, покровителя пригнічених, без всякого державного розуміння, і отримавши в дорадники досвідчених у політичних інтригах галицьких бояр, які жонгливали галицьким престолом на свій смак, повністю підкорився їм. Самі ж бояри більше тягнулися до улаштування державного життя угорського і польського, ніж руського, і тільки геройські утремління Мстислава змушували рахуватися їх з немеркнучим авторитетом руського героя. Однак, наголошував С. М. Соловійов, вплив державного порядку Польщі і Угорщини було відчутним явищем у Галичині і на Волині, тому Мстиславу доводилось з цим рахуватись [119]. Однак, наголошував дослідник, після поразки від Коломана, Мстислав не поспішив до половців, як сказав Данилу, а пішов знову на північ в Новгород, який звільнив від засилля Ярослав Всеволодовича, виграв Липицьку битву над останнім, і тільки після цього з новгородською підмогою появився на півдні у половецьких степах, де почав набирати половецьку рать для походу в Галичину [120].

У жовтні-грудні 1219 року галицький король Коломан I у супроводі сильного угорсько-польського війська знову вступив в Галич і розіслав посадників по усій Галичині. Утвердившись на галицькому престолі, Коломан вирішив остаточно утвердитись і в усій Галичині. Як засвідчують джерела, його утвердження проходило досить жорсткими методами, оскільки невідомі джерела, наведені В.М. Татищевим, наголошують, “що галичани притерпіли від угрів великого притіснення, у зв’язку з чим прислали до великого князя Мстислава Романовича двох знатних людей із скаргою на короля Коломана, який переступив свою клятвенну обіцянку, віру їх відхилив, церкву соборну в латинську перетворив, а священиків прогнав, багато бояр і купців знатних замучив, майно їх розграбував, а багатьох умертвив примушуючи до віри латинської. Князь великий у зв’язку з цим послав послів скликати в Київ усіх князів на раду і об’явивши їм про усі галицькі справи заявив, що галичанам потрібно надати допомогу. Після довгих переговорів усі князі згодилися іти походом на Галич, звільнити його від католицького гніту і посадити у ньому руського князя, або присилити короля Коломана прийняти закон і віру руську, а католиків з храмів вигнати, у зв’язку з чим почали збирати військо”. У зв’язку з цим великий київський князь Мстислав Романович послав до Коломана в Галич

посла, який повинен був йому передати, “щоб Коломан закон католицький облишив, а закон грецький прийняв і латинських попів вигнав, а церкви руському духовенству повернув, і у єпископа влади не відбирав. А якщо цього не захоче, велів йому мирні грамоти віддати і війну об’явити”. Галицький король Коломан, отримавши послання від усіх руських князів, швидко послав посла в Угорщину просити допомоги, а також в Польщу до тестя свого краківського князя Лешка. І обидва швидко направили до нього свої полки [121]. З цього приводу другий російський учений М. Карамзін зауважував: “союзні до галицького королівства угорська і польська держави отримавши звістку про послання усіх руських князів, вирішили усилити галицького короля новими своїми полками і полками богемського королівства, які були прислані з назначеним новим воєводою баном Фільнієм”. Цей воєвода, як називав його галицький літописець “прегордий Філя” за прагнення “охопити землю і висушити море, що так само неможливо, як ворогові назавжди оволодіти Галичем”, мав велику ненависть до усього староукраїнського, часто повторював поговорку: “острий меч, швидкий кінь і Русь біля моїх ніг”. З того часу, як бан Фільній почав керувати столичним галицьким гарнізоном, він ужив заходів, щоби укріпити там становище королівського війська. У зв’язку з цим він побудував фортецю на церкві Богородиці, яка повинна була стати міцною цитаделлю у самому Галичі. Після побудови цитаделі і укріплення в Галичині він повважав, що основне завданням його діяльності – це підкорення галицькому королівству Волині. Перекопаний, що “острим мечем і швидким конем він завоює всю Русь”, бан Фільній відправився в похід на Волинь разом з полком свого тестя великого галицького боярина Судислава і полками других бояр. Завоювання Волині він ставив головним завданням для зміцнення авторитету галицького королівства [122]. Цікаво, що частина боярства, галицького королівства, вирішила не брати участь у поході, як зауважує літописець: “а інші розбіглися по своїх волостях і не пішли у похід через пригордість Філі” [123]. Руські князі, дізнавшись про експансію короля Коломана на Волинь і можливість втрати останньої, вирішили об’єднати зусилля для боротьби з угорським пануванням в Галичині. Джерела, які були опрацьовані В. М. Татищевим, наголошують, “що для боротьби з угорським пануванням було зібрано 50 тисяч воїнів і запрошено 25 тисяч половців. Усіх князів, що виступили у похід в Галичину було 17, це: Володимир Рюрикович із Овруча, Мстислав Давидович Смоленський, Мстислав і Ростислав Мстиславовичі з турівськими і луцькими полками, Ярослав Мстиславович переяславський, Мстислав чернігівський, Данило і Василько волинські, Мстислав Мстиславович з братом і другими князями”. Дізнавшись про похід руських князів, галицький король Коломан знову послав в Угорщину і Польщу просити допомогу і угорський король і польський князь самі явилися з великими військами. Руські князі, розділившись полками, почали просуватись до ріки Серету, де зустріли угорську сторожу і Мстислав Мстиславович з Ростиславом, напавши раптово на них, багато повбивали, а решту полонили, однак частина угрів втекла і сповістила короля Коломана і князя Лешка про наступ руських князів. Тоді великий князь дізнавшись, що князь польський Лешко прийшов з усіма своїми полками на допомогу Коломану і боячись, щоби руські витязі великої кількості рицарів не перелякалися, сам ішов усю ніч з полками, щоби не дати уграм і галичанам з поляками з’єднатися. Як стало сонце сходити, руські почали зближуватися з неприятелями. Угри стояли в бронях як лід блискучих, на правому крилі стояв князь польський Лешко з усіма своїми полками, король Коломан в середині з уграми, а на лівому крилі воєвода Батур з галичанами. Війська зблизились і битва закипіла. Спочатку поляки напали на Мстиславовичів і ледь їх не перемогли. Приспіли половці, які почали завзято їм допомагати, що зупинило стрімкий наступ поляків. На другому крилі у галичан ні з однієї сторони міцно не наступали, оскільки болото заважало битві. В цей же час у великого князя в центрі розпочалась жорстока битва. Мстислав Мстиславович, бачачи багатьох своїх побитих поручив брату Ростиславу керувати битвою, а сам з половцями пішов поляків утримувати. Взнявши у половців 2 тисячі кращих бійців і невелику частину своїх дружинників, обійшовши поляків, вдарив їм в тил. Поляки, бачачи силу велику в тилу, повернулися на Мстислава, а Ростислав, бачачи їх повернутими, сильно натиснув на поляків, що призвело до повного розгрому поляків. Тоді руські взяли головний польський стяг і тримали його піднятим. Поляки думали, що тут бути їхньому князю Лешку і направлялись до стягу, в цей же час руські їх ловили як птахів на приманку. Тоді угри Володимира Рюриковича збили і ледь князь великий утримався із своїм полком, б’ючись що є сили. Тоді чернігівський князь Мстислав галичанів одолів, але не гнався за ними, а повернув у тил угорському війську. В цей же час і Мстиславові полки, що за поляками не погнались, повернули на полки угорські і почали рубати і полонити угрів. Король Коломан, бачачи крайню свою погібель, пішов в Галич і заперся в ньому. Джерела, опрацьовані В. М. Татищевим, наголошують, що у цій жорстокій битві одних угрів було вбито 20 тисяч, полонено більше, ніж їх могло втекти. Від руських у битві загинув брат великого князя, і Святослав Володимирович і більше як 3 тисячі воїнів і тисячу половців, багато князів ранено було. Великий князь ранений був у стегно, Володимир Рюрикович двома стрілами в ногу, Мстислав Мстиславович двох коней втратив, але ранений не був. Закінчивши битву, руські князі пустили половців за уграми і поляками, а самі з усіма полками обступили Галич і стояли навколо нього 17 днів, намагаючись його взяти приступом щоденно, разом з тим перекопуючи ріку і відводячи від міста воду. І як воду від міста відвели, у той же час у місті сталася велика пожежа, а полки все йшли на приступ. Король Коломан, бачачи своє нещастя,

вислав знатних мужів просити миру. Князь великий скликав усіх князів і заявив їм про те, що Коломан попросив миру. І порадившись, вони повважали підписати мирний договір на таких умовах, щоби Коломан і його батько навечно відреклися від Галича і заплатили за збитки 75 тисяч фунтів чистого срібла, тобто 15 тисяч гривень і доки не заплатять, то бути Коломану з дружиною полоненим у великого князя. Однією з умов договору було звільнення полонених з обох сторін. Попів латинських, через яких так багато галичан погинуло, віддати на суд єпископу галицькому. І усе це разом дораджене послали з своїми боярами до Коломана. Коломан, утвердивши усе це клятвою, велів ворота відкрити. У зв'язку з цим Мстислав Мстиславович був посланий у місто і взяв Коломана з дружиною і з усім його майном і вивів з честю до великого князя. І того ж дня Коломан послав в угри посла до отця свого просити про свій відкуп. Галич же віддали за показну хоробрість Мстиславу Мстиславовичу, польських полонених Володимиру Рюриковичу за великі його притерпіння. Він же взяв за них 20 тисяч гривень - 1 тисячу фунтів срібла. І так усі розійшлися, кожен у своє володіння. А половців князь великий обдарувавши, дав їм на дорогу обіцяне із пожитків угорських і польських і відпустив через поле, а Коломана відіслав під великою вартою на заслання в Торчевськ". У 1221 році, свідчить невідоме нам Татищевське джерело, "прийшли у Київ послы угорського короля, привезли до великого князя договірне срібло і великі дарунки. При цьому угорський король прислав досить дружнього листа і просив відпустити його сина, переконаючи великого князя, що він і його діти договір учинений між королем і великим князем у цілості збережуть. Князь великий і його діти прийнявши послів як годиться, послав свого сина в Торчевськ і велів Коломана зо всіми його пожитками провести до угорського кодону з честю і всякими потребами. А срібло взявши, великий князь залишив собі тільки третину, дві долі розділив і розіслав усім князям. І так сидів Коломан в Торчевську рік і два місяці, а як прибув в Галич, то Мстислав Мстиславович прийняв його з честю, віддав дочку свою Марію за Андрія угорського, брата Коломана, а Галич договорився уступити Коломану, взявши за Галичину срібло" [124]. Оскільки дане джерело подає перебіг подій до дрібниць і показує усі перепетії українсько-угорської війни за Галич у 1219-1221 роках. Із наведених свідчень ми бачимо, що у цей час Київ ще намагається відігравати роль ключового центру староукраїнської держави, а великий київський князь Мстислав Романович особлював собою великого володаря України-Русі. Можна наголосити, що великі військові кампанії проти угрів і поляків призвели до останньої в домонгольський період консолідації України-Русі навколо древньої столиці Києва, хоча подальша історія і коронація Мстислава в Галичі яскраво свідчить, що перехід столичного центру із Києва в Галич був уже неминучим. Перебіг боротьби за Галич, вивичений західноєвропейською системою влади і піднятий до рівня незалежної держави, не вщухав. Держави угорська, польська, українська втягували в кровопролитну битву все нових союзників. Російський історик М. М. Карамзін так коментував цю битву і перебіг подій в Україні-Русі: "Король Коломан, угри і галицькі бояри прекрасно бачили наростаючу війну з усіми володарями Русі, вони розуміли, що руські князі не змиряться з утисками у Галичині руської віри, їм було соромно, що Галичина, таке могутнє і багате князівство, стало з приходом угорської династії католицькою державою, майже відірваним від православного світу. Те, що Коломан хазяйнував в Галичині як володар католицької держав, було причиною консолідації руських князів навколо метрополії староукраїнської держави Києва. Так зовнішня загроза, утрата однієї складової частини держави призвела до консолідації України-Русі і відновлення ролі Києва, як могутнього столичного центру. Староукраїнська держава виглядає під час походу у Галичину за свідченням Татищевських джерел, як могутня монолітна держава. Однак, зібрані факти дають нам право наголосувати, що таке політичне єднання було короточасне. Кожний князь водночас бажав бути незалежним володарем, який мав свої власні політичні амбіції, бажав бути незалежним володарем у своєму князівстві. Були і такі князі, які були духом на боці галицького короля і сприяли утвердженню королевича в Галичині. В цей же час Коломан заздальгідь, розуміючи, що рано чи пізно йому доведеться воювати з усіма руськими князями, з самого початку свого володарювання в Галичині повважав за потрібне утвердити себе релігійно. Підсиливши свою владу присланими католицькими володарями угорським, польським і чеським полками, він рішуче почав впроваджувати унію, яка повинна була стати його гарантом у подальшій боротьбі з православним світом. Можна наголосити, що перед рішучою битвою за Галичину король Коломан консолідував усю наявну католицьку силу, а володар України-Русі великий київський князь усю православну, а отже, битва, яка закінчилась у Галичині поразкою Коломана, ще досі не отримала належної оцінки в історичній науці. З руського боку в ній взяли участь усі наймогутніші князі, з іншого у ній взяли участь усі наймогутніші католицькі володарі угорський, польський, чеський і галицькі бояри. Зауважимо, що кровопролитна битва невідомо як би закінчилась, якби не полководський талант Мстислава Удатного, який у роковий час битви зумів з відбірною дружиною і половцями нанести разючий удар з тилу, що розсіяло угорське військо, яке було основним у цій битві. Розстроений Мстиславом військовий порядок угорського війська, наголосував М. М. Карамзін, не змогли уже налагодити найталановитіші угорські полководці, угри били разюче з усіх боків руськими стрілами і сулицями, у зв'язку з чим падали мертвими цілі ряди, в паніці і сум'ятті, що охопило військо й сам полководець їхній "прегордий Філя" не зчувся, як потрапив у полон. У аналогічному становищі опинилися і поляки, яких половці брали в полон, а

руські, розвинувши захоплену польську хоругву, заставляли повертатися до неї польських воїнів, яких вбили біля неї без числа. Кровопрлиття було жакхливе, стогони нещасних жертв було чути в Галичі, трупи лежали купами по придністровських долинах. Ходом усієї війни повністю керував князь Мстислав Удатний. У той час, коли великий князь у центрі битви був повністю зв'язаний відбірним угорським військом, Мстислав Удатний міг маневрувати резервами і направляти їх у найнебезпечніші місця битви. Мстислав, як наголошує Татищевське джерело, намагаючись бувати усюди, загубив двох коней у цій кровопролитній битві та зумів нанести вирішального удару, що призвело до повної поразки військ короля Коломана. Коломан, бачачи поразку, з рештками військ відступив у Галич. Та довго утримувати місто Коломану не вдалось. Вдало зроблений під стінами міста підкоп дозволив руським князям швидко взяти місто. Тоді король Коломан із своєю вибраною дружиною відступив в останню цитадель, яку було споруджено на храмі Богоматері і з гордістю відхилив бажання Мстислава зустрітися з ним і вести переговори. Однак, через декілька днів заморені спрагою і голодом угри на чолі з Коломаном здалися. Князі руські уже не хотіли чути про милосердя. До Мстислава, наголошував дослідник, підвели нещасного, замореного голодом і спрагою Коломана і його юну дружину Соломею в сльозах і розпачі, і він велів їх з міцною сторожею відправити в Торчиськ, а угорських баронів з жінками та дітьми віддав як полонених своїй дружині й половцям в нагороду за виявлену мужність. Тільки славний архієпископа краківський літописець Калдубко і канцлер польський Івон, і сам краківський князь Лешко зуміли уникнути полону передчасною втечею з поля бою. Характерно, що М. М. Карамзін аналізуючи джерела В. М. Татищева, вважав, що В. М. Татищев хибно називає головним організатором походу на Галич Мстислава Романовича київського, а не Мстислава Мстиславовича Удатного, на його думку, усіх князів до походу на Галич як і на Калську битву організував Мстислав Удатний. Втрачений Київський літопис, а це очевидно і є те джерело, яким користувався В. М. Татищев, намагався в угоду своєму князю змальовувати події так, як цього бажав київський князь, устремління якого до єдиновладного правління староукраїнською державою явно вгадуються з-під пера літописця. Однак, свідчення інших джерел дають нам право наголошувати, що основним організатором розгрому Коломана був Мстислав Удатний. У 1220-1230 роках, на думку дослідника, київський князь не був уже тим могутнім володарем, бездоганним авторитетом, який би міг організовувати такі могутні походи в Галичину. Сама зверхність київського князя у поході це не що інше, як перебільшення київського літописця. Незалежність Мстислава Удатного і його домінуюча роль у розгромі угрів, згідно з джерелами, очевидна. Польські та литовські хроніки наголошують, що самолюбство Мстислава було настільки велике, що, зайнявши Галич, він "вінчався Коломановою короною на короля Галичини". Польсько-литовські джерела, наголошував М. М. Карамзін, підтверджуються і автором нашого Синопису, який так писав про Мстислава: "вінчаний був він єпископами вінцем царським і проголошений був царем усієї Галичини". Характерно, що коронацію Мстислава у 1222 році визнав папа Римський Гонорій III, у листі до угорського короля Андрія II він називає Мстислава королем Галичини [125]. Таким чином, зауважував Д. Зубрицький, Мстислав, заволодівши удруге галицьким престолом, задля того, щоб сусідні західні володарі не зазіхали на Галичину, вирішив урівняти себе з сусідніми володарями королем угорським і богемським, і коронувати себе золотою короною Коломана, прийнявши титул "царя галицького" [126]. Отже, коронація Мстислава на короля Галичини була крахом релігійної політики унії галицького короля Коломана. Останній, як бачимо, бажав впроваджувати унію лише політичним шляхом з використанням військової сили, що призвело до повного краху. Був і інший шлях проведення Собору церков, згідно з яким церква римська і галицька мали внаслідок компромісів добровільно з'єднатися під зверхністю Римського архієрея, на чому наполягав папа, пославши в Галичину легата, який пропонував впроваджувати унію внаслідок проведення Собору церков, однак, так бажав папа, посилаючи для вирішення цього питання легата в Галичину, та угорський і польські можновладці, у таборі яких теж не було єдності, розпаливши в Галичині релігійну війну, відкинули саму ідею злучення церкви ще майже на 40 років. Імовірно, формально займаючись впровадженням унії, угорські і польські феодали мали свої чисто економічні цілі, бажачи тільки власного збагачення, оскільки Галичина, багата своїми родючими землями, повними різноманітного звіра лісами, величезними покладами кам'яної солі, була таким ласим шматком, що католицькі союзники готові були не перестаючи, не дивлячись на військову поразку, продовжувати плести інтриги навколо Галичини, прикриваючись релігійними гаслами унії церков. Поразка у військовій кампанії зовсім не означала припинення боротьби, тому спробуємо на основі джерел ще раз проаналізувати хід політичних подій в Галичині у 20 роках XIII-го століття. Конфлікт Мстислава Удатного з уграми і поляками має, на нашу думку, цілу політичну історію.

Згідно з джерелами, перше вокняження Мстислава у Галичині збігається з першим вокняженням Данила Романовича у Володимир-Волинському. З цього приводу Іпатіївський літопис сповіщає: "Лешко послав до Олександра посла, наказуючи, дай Володимир Романовичам Данилові і Василькові, якщо не даси, то піду війною на тебе з Романовичами. І так посадив Лешко Романовичів у Володимирі" [127].

На перший погляд, наголошує російський дослідник Д. Н. Александров, важко пояснити, якими мотивами керувався краківський князь, переносючи увагу з свого попереднього ставленика

Олесандра Всеволодовича белзського на Данила Романовича і його брата Василька. Можливо, що позиції Олесандра белзського почали слабнути у Володимирі, а позиції Ингваря луцького, зв'язаного з володимирівським боярством, зростати. Боячись вокняження у Володимирі Ингваря луцького, Лешко краківський замінив Олесандра на володимирівському престолі. Мотиви заміни були вірні. Сам собою Володимир був власністю Романовичів і відбирати його у Романовичів Ингвар луцький не мав права, що можна було йому зробити, якщо б у Володимирі і далі сидів Олесандр. Мотиви Лешка зрозумілі, він боявся посилення будь-якого з волинських князів, юні Романовичі на батьківському престолі, та ще й посаджені з його ласки, були для нього не страшні. Така ситуація розподілу волинських земель давала Лешкові право повністю контролювати їх і перетворювати на васальні володіння. Контролюючи Волинь, Лешко краківський, однак, втратив свої позиції в Галичині, де у нього колишній союзник і тесть угорський король відібрав Перемишль і Любачів. Зміцнення угорського впливу в Галичині лякало Лешка за свої волинські володіння. Апетит в угорського короля Андрія II був великий, уже не одноразово його війська з Галича робили спроби заволодіти Волиню, тому звернення Лешка до Мстислава з пропозицією вокняжитися в Галичі теж потрібно було Лешкові для того, щоби послабити сильні позиції угрів у регіоні. Можна сказати, що це йому вдалося, однак Лешко недооцінив Мстислава, як і його зятя і союзника волинського князя Данила. Політичні події у Галичині та на Волині з приходом Мстислава проходили так швидко, що повністю зруйнували плани краківського князя своїми діями. Лешко, і сам того не бажаючи, поклав початок процесу, який призвів до об'єднання в кінці XIII століття староукраїнської держави під владою одного володаря. Зрозумівши, що Мстислав має намір самостійно проводити свою політику разом з зятем Данилом, який відібрав у нього всі належні Волині забужські землі, Лешко, як наголошує літописець, "великий гнів мав на Данила" [128]. У подальшому краківський князь зрозумів, що між Мстиславом галицьким і Данилом волинським був укладений договір спільних дій проти поляків і угорців, що штовхнуло його знову на союз з Угорщиною. Слід зауважити, що при певних розбіжностях позицій Мстислав і Данило в 20-х роках XIII століття проводили проти угорської та польської експансії досить збалансовану політичну діяльність, що давало їм великі переваги у веденні зовнішньополітичної діяльності в першу чергу проти своїх ворогів угорського і польського володаря, намагання яких у заволонні Галичиною і Волиню зводились нанівець. Таку позицію Мстислав і Данило зрозуміли тоді, як угорський король Андрій II з краківським князем Лешко знову розпочали боротьбу з відновлення галицького королівства з угорським ставлеником на чолі. Однак, і у Мстислава заговорили амбіції і він теж не змирився з втратою Галичини, закликавши на допомогу усіх руських князів, він знову вокняжився в Галичі, і не просто вокняжився, а прийняв титул "короля галицького" [129]. Характерно зауважити, що дослідники не звернули уваги на свідчення Татищевського джерела, де останнє виділяє зверхню роль київських і чернігівських князів, як давніх супротивників галицького князя. Можливо, що підтримка Мстислава галицького супроводжувалась певною консолідацією України-Русі, князі якої пов'язали в братовбивчій феодалній війні. Така консолідація, хоча короткочасна, супроводжувалась лише польсько-угорською агресією. Ця війна за повернення Галичини в політичну структуру України-Русі зумовила консолідацію всіх військових сил усієї Русі. Ця єдина військово-політична сила склала противагу угорському королівству, сприяла відновленню контролю над Галичиною політичної і культурної системи України-Русі. Що стосується Данила Романовича, то він підтримав в усьому претензії на Галичину свого тестя Мстислава, створив баланс сил, при якому захоплення Галичини угорцями і поляками стало неможливим. Літопис з цього приводу зауважує: "Мстислав же велику похвалу створив Данилу, і дари йому дав великі і коня свого борзого сивого" [130]. Отже, внаслідок спільних політичних дій Мстислава галицького та Данила волинського, а також князів київських, чернігівських та смоленського, в контексті європейської політики, ми бачимо в 20-х роках староукраїнську державу у фазі державної єдності. Згідно з татищевськими джерелами, ми можемо твердити, що на чолі держави стоїть великий київський князь, який очолює боротьбу проти галицького короля Коломана, який "потурав православну віру і відмовився від покори великому київському князю, відхиливши руські закони". Сам голова держави виступив на ратному полі у центрі війська і довів битву до переможного кінця. Усі подальші свідчення татищевських джерел подають нам факти прямих міждержавних переговорів між українською і угорською державами. Отже, можна наголосити, що внаслідок експансії угорських і польських феодалів українська держава у 20-30 роках XIII століття відновила свою державну самобутність навколо стародавнього політичного центру Києва, і великого київського князя як голови держави, що зумовило припинення хоча короткочасно, феодалної війни в Україні-Русі. Однак, цей процес мав тимчасове явище. З закінченням війни, коли зовнішня загроза була відвернута, коли в полоні опинилися основні її зачинщики, галицькі бояри, і перед володарями постало питання про жорстоке покарання боярської опозиції, всупереч пораді Данила покарати зачинщиків феодалної війни і іноземної інтервенції, галицький володар, Мстислав, вирішив милосердно поставитися до бояр. Судислав, як іронічно зауважує галицький літописець, "розчулив князя тим, що став перед ним навколішки і пообіцяв уже у котрий раз бути йому вірним". Мстислав, зауважує татищевське джерело, "ставши царем галицьким при коронуванні, не лише помилював усіх бояр, але й за визнання його володарем галицьким роздав боярам великі маєтності, Судиславу

зокрема Звенигород". Літописець засуджує галицького володаря Мстислава, що він, будучи зобов'язаний за підтримку торгово-ремісничій знаті, знехтував тим і знову пішов на альянс зі зрадливим боярством, яке задля уникнення покарання пішло на те, щоби проголосити Мстислава замість Коломана королем Галичини. Слід зауважити, признання боярством за Мстиславом королівського титулу підвищувало його авторитет серед володарів як Центральної Європи, так і серед володарів України-Русі, що відзначено як угорським, польськими, так і староукраїнськими джерелами. Російський дослідник Д. Н. Александров вірно наголошує, що укріплення позицій Мстислава в Галичі укріплювало позиції волинського князя Данила на Волині [131]. Однак, володарювання Мстислава проходило за складних обставин. Галицькі бояри в скрутну для себе годину, хоч визнали його королем Галичини, і покорилися йому, але вважали свій програв тимчасовим, і не полишали давніх своїх намірів взяти управління в свої руки, та всякими способами інтригувати щойно ними утвердженого "руського короля". Мстислав по утвердженню на галицькому престолі повірив боярам і як і раніше утримував з ними раду. Однак, на усіх радах воля Мстислава залишалась незмінною в усіх рішеннях і бояри, не можучи їй протистояти, корилися, але вели водночас закулісні інтриги, намагаючись розсварити його то з союзним Олександром белзьським, то з зятем волинським князем Данилом. Боячись посилення могутності Мстислава і розуміючи, що Мстислав не дасть їм усієї повноти влади в Галичині, бояри розпочали уже вкотре феодальну усобицю в Україні-Русі. Обставини склались так, що белзький князь Олександр, будучи союзником Угорщини і Польщі, намагався при допомозі останніх заволодіти волинськими землями Романовичів. Ситуація склалась так, що Олександр внаслідок поразки угрів та поляків, щоб не втратити власне князівство, змушений був примиритися з могутніми волинськими князями, однак не припинив плести проти них політичних інтриг. Романовичі, дізнавшись про це, зібрали сили і фактично приєднали усю його Белзьську землю до Волинського князівства, тільки заступництво Мстислава, який звернувся до Данила з проханням: "пожалуй брата Олександра", зберегло його князівство від зарахування до володінь Романовичів. Зрозуміло, що злоба від таких дій у Олександра на двоюрідних братів не зменшилась і він скоро відомстив Данилу, оскільки останній не дуже довго по війні проживав у дружбі з Мстиславом, тому що бояри, боячись їхньої дружби, постійно намагалися їх розсварювати. Причин, щоб розсварити Мстислава з Данилом, було предостатньо, одна і ключова та, що права їх на Галич були однакові: "Мстислав за допомогою всіх руських князів відібрав Галич у ворогів України-Русі і завоював собі немеркнучу славу, що давало йому законні права на Галич, оскільки окрім нього на Русі на такий подвиг ніхто не спромігся. Тим паче, що Мстислав був одним із прямих спадкоємців старої династії, доводився онуком Ярослава Осмомисла".

Данило Романович теж мав права на Галич, оскільки місто було вотчиною його батька Романа, він ще в дитинстві був посаджений на батьківський великокнязівський галицький стіл, галичани любили князя Данила, тому Данило постав для Мстислава як суперник, що намагався відібрати галицький стіл. Знаючи таке суперництво між володарями Галичини і Волині, бояри намагалися з усіх сил розсварити їх. Для більшого ефекту вони втягнули у це давнього недруга Романовичів белзьського князя Олександра. Ситуація складалася так, що виникало питання про майбутнього спадкоємця Галичини по смерті Мстислава.

Політична ситуація нестабільності з могутніми західними сусідами вимагала того, щоб таке складне питання безболісно було розв'язане. Андрій II король угорський, хоча розгромлений був у Галичині, однак не покидав надії знову розпочати війну за втрачений королівський трон свого сина, польський князь Лешко, теж з усіма своїми полками приєднався до союзу з Андрієм. Андрій II прислав до Мстислава свого посла, вельможу Яроша з погрозою, що якщо Мстислав не видасть сина, то він піде великою війною. У своєму посланні Андрій II заявляв Мстиславу, щоби останній швидко прислав Мстиславу сина і усіх полонених, а якщо не захоче, то скоро побачить в Галичині численне непереможне військо угрів. Галицький володар Мстислав не перелякався і спокійно відповів, "що перемога залежить від бога, і що він Мстислав надіється на бога, що він з його допомогою надіється приборкати гордість угорського короля".

Однак, Мстислав добре знав, що поразка угрів і поляків під Галичем, полон Коломана і військові та моральні втрати союзників стали важким лихоліттям в Польщі та Угорщині. Внаслідок цієї безславної кампанії Угорщина і Польща втратили великі людські ресурси, які не могли так швидко відновитись. Ця поразка стала приводом заворушень в самій Угорщині і Польщі. Сам Андрій II теж поніс великі втрати у власному війську під час єрусалимського військового походу, не мав можливості й могутньої військової сили воювати проти галицького володаря. Андрій II у 1221-1222 роках внаслідок наростання феодальної війни у власній країні був змушений відійти від широкомасштабної наступальної політики на східні володіння від своєї держави, оскільки був зайнятий боротьбою з власною знаттю, якій він у 1222 році змушений був надати широкі права, закріплені "Золотою буллою", яка серйозно послабляла королівську владу в Угорщині. Все це в подальшому, як видно із джерел, не призвело до активної наступальної політики і до росту військового потенціалу угорської держави [132].

Другий сусід Мстислава галицького і союзник Андрія II, краківський князь Лешко, теж не мав великих людських ресурсів для ведення активної наступальної політики, оскільки в двох битвах на Волині і в Галичині мав великі втрати. Допомагаючи своєму зятю галицькому королю, він зробив похід на Волинь, який дорого вартував польському князю. Союзні Данилу Романовичу литовські князі повністю спустошили краківське князівство, у зв'язку з чим папа Гонорій III у 1221 році звільнив князя Лешко від хрестового походу. Наслідком постійних нападів союзних Волині литовських князів було те, що Лешко краківський в 1222 році поспіхом створив мир з Данилом Романовичем, відмовившись від підтримки белзьського князя Олександра Всеволодовича [133].

Таким чином, позбувшись союзника, угорський король залишився з галицьким володарем один на один, князь краківський теж поспішив укласти мирний договір з Мстиславом. До такого швидкого миру з усіма володарям України-Русі Лешка схилив його брат Конрад, князь мазовецький і куявський, володіння якого в першу чергу спустошувались союзниками українських володарів, литовськими князями.

Слід зауважити, що власне в цей час, закладається основа союзу майбутнього володаря України-Русі Данила Романовича з Литовською державою, який у подальшому приведе до утворення Україно-Литовської держави в XIV столітті.

Слід зазначити, що в цей же час закладається союз волинського князя Данила з мазовецьким князем Конрадом, а це значить, що феодальна роздробленість Польщі, як і сама феодальна війна в останній, враховувалась майбутнім володарем України-Русі Данилом, із неї він використовував відповідні дипломатичні вигоди. Власне такі політичні перемири дали можливість князю Данилу в 1223 році спробувати приєднати до своїх володінь Белзьку землю, та тільки заступництво Мстислава, що не бажав посилення волинського князя, проводив традиційну політику галицьких феодалів, не дозволила Данилу повністю об'єднати усю Волинь, як базову основу, для подальшої боротьби за об'єднання України-Русі [134]. Внаслідок таких дій дорадженій галицьким боярством, Мстислав порвав дружні відносини з волинським князем і водночас уклав галицько-угорський договір, згідно з яким "Андрій II назавжди припиняє війну з Україною-Руссю і відрікається від Галичини". Татищевські літописні свідчення наголошують, що "Андрій II за постійні напади на Галичину, відрікаючись від останньої, за мирним договором заплатив велику контрибуцію у розмірі 15 тисяч гривень срібла. Договір, укладений українською державою і угорським королівством в 1221-1222 роках, назавжди припиняв втручання Угорщини у внутрішні справи України-Русі і таким чином встановлював добросусідство і вічний мир" [135]. Утвердження такого договору мало велике значення для України-Русі, він був укладений у той час, коли вперше у 1223 році у суміжні з українськими землями половецькі кочів'я прийшли монголо-татари. Галичани, волиняни, як зауважує галицький літописець, кожний зі своїми князями активно взяли участь у поході проти монголо-татарів і у битві з ними. І тільки феодальні неузгодження князів, неулаштування половецьких військ, призвело до повної поразки у битві на Калці, що спонукало монголо-татарів до військового походу на Русь.

Поразка Мстислава у битві на Калці відразу мала свої наслідки, які призвели до послаблення його позицій в Галичині. Мстислав втратив своїх кращих військових соратників, замінити яких зразу було неможливо. За таких умов диктувати волю боярам, як він це робив раніше, стало неможливо, тому він все більше ставав поступливішим перед галицькою боярською думою. Внаслідок поразки основним її винуватцем став волинський князь Данило, якого галицькі бояри звинуватили у зраді і навмисній втечі з поля битви. У зв'язку з цим у 1224 році антиволинська політика Мстислава Удатного стає суттєвішою і він відкрито виступає в союзі з белзьким князем Олександром, з половецьким ханом Котяном, Володимиром Рюриковичем київським, проти волинського князя. Цьому наступу волинський князь протиставив союз з польським князем Лешко краківським та мазовецьким князем Конрадом. Даний військовий конфлікт закінчився тим, що у нім постраждав найбільше його головний винуватець белзьський князь Олександр. Мстислав воював якось вяло з неохотою, бояри зі своїми полками запізнювалися до місця збору і не давали галицькому володарю швидко виступити єдиною силою, що дозволило Романовичам внаслідок швидкого удару сильно спустошити володіння белзьського князя. Озлоблений цим Олександр ще більше намагався розпалювати ворожнечу між Мстиславом і його зятем Данилом, говорячи останньому: "Зять твій хоче тебе вбити". Проте, волинський князь Данило з пошаною ставився до Мстислава, в усьому допомагав йому, що власне і тримало Мстислава непохитно на галицькому престолі. Однак, за розпалюванням усієї цієї ворожнечі стояли великі майстри міжнародної інтриги, галицькі бояри, які зі своїми планами зайшли так далеко, що ще при сидячому на галицькому троні Мстиславі уже підшукували собі володарів на трон по його смерті. Та реальний ґрунт і право на нього мав тільки один кандидат, волинський князь Данило, що очевидно і було причиною того, що галицький князь Мстислав при зустрічі з останнім у місті Перемишлі у 1225 році помирився з Данилом, своїм зятем, зрозумівши, що власне бояри є джерелом розбрату.

Внаслідок широкомасштабних переговорів у Мстислава відкрились очі, він побачив, що усе облуддя белзьського князя Олександра і боярів на Данила, суцця неправда. Не дивлячись на відновлення приязні між Мстиславом та Данилом, спокій в Україні-Русі не настав. Галицькі бояри

були незадоволені умовами миру і відновленням дружніх стосунків князів Мстислава і Данила, що автоматично означало посилення позицій Мстислава в Галичині. Розуміючи, що рано чи пізно їхня інтрига буде викрита, а самі вони покарані за крамолу, група бояр на чолі з боярином Жирославом затіяла в Галичині нову смуту. Жирослав спочатку потайки, а потім відкрито на боярській раді, розпустив чутки серед бояр, що нібито Мстислав їде у степ до свого тестя половецького хана Котяна, щоби домовитись і разом з ним перебити всіх галицьких бояр за їх крамолу та провини. Бояри сполошилися і повтікали в Перемишльську землю, в Карпатські гори і звідтіля прислали послів до Мстислава, вказуючи на свідчення боярина Жирослава. Мстислав, який за перконанням літописця “і не думав зчинювати ніякого покарання бояр, послав до них духовника свого Тимофія завітати їх у брехливості Жирослава”. Тимофій виконав доручення і привів назад усіх бояр, після чого Мстислав прогнав боярина Жирослава геть від свого двору. Жирослав, наголошував російський історик С. М. Соловйов, був прогнаний, та товариші його залишилися, і тому заворушення і смути у Галичині не вщухали [136]. Сам Жирослав, прогнаний Мстиславом, однак, не перестав існувати і продовжувати інтриги. Як наголошував М. С. Грушевський, партія бояр на чолі з Жирославом після невеликого затишшя знову розпочала смуту в Україні-Русі, тому, що бажала усунути Мстислава з галицького престолу і запрошувала на нього сина покійного київського князя Мстислава Романовича, Із'яслава, що відіграв у майбутньому значну роль у феодальній війні в Україні-Русі. Характерно, що Жирослав, наголошував дослідник, втік власне до нього і звідтіля поширював чутки в Галичину про добродійність Із'яслава [137]. Вигнання Жирослава ще більше налаштувало бояр проти Мстислава, проугорська партія бояр усе більше схилилася до думки, що Мстислав таки бажав полонити бояр, та викриття його дій Жирославом змусило його на короткий час затаїти свій намір. Однак, у них не було гарантії, що свій намір він не побажає повторити, і тому більшість із них почала схилитися до думки про повернення Коломана на галицький королівський трон. Як першим кроком до цього вони вирішили намовити Мстислава до широкомасштабних переговорів з угорським королем. У Мстислава не було вибору, до зятя Данила, який мав усі права на галицький престол, і якого любили галичани, він ставився вороже. Цю ворожнечу підігрівали бояри, які теж боялися властолюбивого Данила, тому не бажали його на трон після Мстислава. Галицький трон за дорадою бояр по смерті останнього не повинен був дістатися ні законному володарю галицькому королю Коломану, ні спадкоємцю батьковому волинському князю Данилу. Щоб назавжди припинити боротьбу за галицький стіл, боярство порадило Мстиславу вступити у переговори з угорським королем Андрієм II, видати свою дочку Марію за його молодшого сина королевича Андрія і таким чином забезпечити своїм онукам щасливе правління Галичиною. Будучи, як висловився про князя Мстислава М.С. Грушевський, “бездарним зняряддям в руках галицького боярства”, Мстислав вступив у переговори з угорським королем [138]. Внаслідок широкомасштабних переговорів з угорським королем було вирішено, що по смерті Мстислава Галич буде переданий третьому сину угорського короля теж Андрію, одруженому на Мстиславовій дочці Марії. Згідно з умов договору ми бачимо, що Данило Романович зовсім не мав прав на Галичину. Умови договору наголошують, що до того часу, допоки буде жити галицький володар Мстислав, ні угорський король, ні його син Коломан не будуть втручатися у внутрішні справи Галичини. По смерті же Мстислава, новим королем галицьким повинен стати Андрій I, а королевою дочка Мстислава, Марія. Ця угода скріплювалась шлюбом королевича Андрія з дочкою Мстислава Марією. Тоді ж по укладенню угоди Андрій і Марія отримали в управління великий боярський центр Перемишль. У Ватиканському архіві зберігся документ, з якого довідуємось, що у 1222 році Мстислав володар Галичини, пообіцяв видати свою дочку Марію за молодшого сина угорського короля теж Андрія і заповісти останньому галицьке королівство [139]. Російський історик М. Н. Карамзін вважав, що на такий вчинок Мстислава штовхнули галицькі бояри, які бачили цілеспрямовану політику Данила на приєднання Галичини і розуміли, що, ставши володарем Галичини, він буде правити самовласно, як його батько Роман, і боярам потрібно буде або цілком покоритися йому, або як за часів його батька зазнати репресій. Якщо ж піти на розумний компроміс з угорським королівством і розбудувати галицьку державу за західноєвропейським зразком з угорським принцом на чолі, то це забезпечить боярам повну владу. Виразником такої політики був боярин Судислав. Особливий талант, знання державного життя західно-європейських держав, зокрема Угорщини, Польщі, Чехії та Німеччини зробило його одним з найдовіреніших і найвпливовіших дорадників Мстислава. Судислав хоча зі зброєю виступав проти Мстислава і був полонений, однак знову зумів заслужити у Мстислава авторитет і повагу і приєднати Мстислава до своїх реформаторських ідей переведення Галичини на західноєвропейське право [140]. За радою бояр, які не бажали собі у володарі самовладного руського князя, зокрема волинського князя Данила, Мстислав і пішов на альянс з угорським королем. Слід зауважити, що поразка на Калці була певною причиною поступливості Мстислава боярству, вона послабила позиції Мстислава в Галичі, водночас посилила позиції Данила на Волині, і була тим двигуном, що штовхнула Мстислава на союз з угорським королівством. У такому вирії подій бояри прямо заявили: “княже дай дочку свою обручену за королевича і дай йому Галич”, цікава аргументація з приводу такої пропозиції: “якщо даси королевичу, то коли захочеш зможеш забрати від нього, а якщо даш Данилові, то вовік не буде твій Галич, бо галичани хочуть Данила” [141]. Як

бачимо в усіх випадках при розв'язанні такого важливого питання як передача престолу Мстислав хитався то в один, то в інший бік. Водночас, ненавидячи галицьке боярство і не маючи засобів боротьби з ним, він намагався приблизити до себе Данила, якого любив народ, та боячись народу більше, ніж бояр і водночас не довіряючи Данилу, він консолідувався зі зрадливими галицькими вельможами, які, будучи таємними союзниками Угорщини, постійно дораджували йому, що “Данило хоче забрати від нього Галичину, як спадщину свого батька, а юний Андрій, отримавши її, не посміє послухатися Мстислава і завше буде за це йому вдячний, а якщо і ослухається, то в нього можна буде швидко її назад забрати”. Мстислав, будучи воїном, а не політиком, прийняв дораду бояр, назвав угорського короля сватом і той підтвердив його титул “галицького короля і поклявся, що допоки володарює Мстислав Галичиною не буде вмішуватися у внутрішні справи Галичини”. З обидвох сторін договір був утверджений клятвами Андрія та Мстислава. Та шлюб Андрія та Марії був відкладений із-за малолітності наречених. Добиваючись Галичини для спадкоємців з угорського дому, Андрій II не гребував ніякими засобами. Совість у Андрія при укладенні договору з Мстиславом, наголошував М.М. Карамзін, була у тяжкому становищі, адже жених щойно обручений з Мстиславною ще раніше був заручений з єдиною спадкоємницею вірменського престолу. Боячись, щоб така політична акція не була викрита, угорський король вимагав, щоб папа Гонорій III скасував це заручення. Однак, папа Гонорій III відповідав Андрію II, “що Галицьке королівство не може належати його молодшому сину Андрію, оскільки належить його законному володарю, галицькому королю Коломану, зятю герцога польського Лешка, возведеного на галицький королівський трон апостольською владою”. Папа наголошував, “що біда галицького короля Коломана явище тимчасове і що не треба задля того, щоб знову включити Галицьке королівство в лоно католицьких держав, створювати ще один шлюб, що потрібно почекати з остаточним вирішенням цього питання”. Однак Андрій II і в цьому питанні не послухався папи, він хапався за Галичину, як утопаючий за соломину, втративши надію військовим шляхом здобути Галицьке королівство, він вирішив поспробувати здобути його силою дипломатії. У зв'язку з цим він пішов на відчайдушний крок. Умова договору потребувала, щоби Андрій II визнав факт коронації Мстислава королівською короною Коломана і назвав свого сусіда галицького князя Мстислава королем. Визнавши Мстислава королем Галичини, втамувавши його самолюбство, Андрій II попрохав Мстислава потвердити, що по його смерті Галицьке королівство перейде його сину Андрію і дочці Мстислава Марії, які і закладуть нову династію угорсько-руського королівського дому в Галичині. В знак потвердження угоди Мстислав передав молодому подружжю в утримання Перемишль [142].

Як побачимо, невірний політичний крок Мстислава призвів до відновлення феодальної війни. Наступні джерела свідчать, що після отримання Перемишля королевич Андрій з 1225 по 1226 рік спокійно проживав у Перемишлі і в усьому був покірний Мстиславу. Доходи від Перемишльської землі були повністю у його розпорядженні, але гарнізон у Перемишлі стояв Мстиславів, який очолював тисяцький Юрій. Таке становище у Перемишлі обмежувало певною мірою королевича і не відповідало умовам договору про передачу міста. Однак Мстислав, розуміючи, що означало повністю віддати Перемишль королевичу де і до того ж була могутньою галицька проугорська боярська верхівка, вирішив укріпити присутність королевича могутнім військовим гарнізоном, адже повна передача міста королевичу означала його втрату. Таке становище у Перемишлі королевича і його союзників бояр обмежувало владу королевича, змусило останнього намовленим “улестливим боярином Семенком Чермним” утікати до батька в Угорщину, і прохати останнього про об'явлення війни. Про що розповів Андрій своєму батьку, нам невідомо, однак відомо, що перемишльські феодалі і всі бояри галицької землі, що концентрувалися в Перемишлі, були незадоволені правлінням Мстислава в Галичині. Після приїзду Андрія в Буду угорський король Андрій II об'явив галицькому володарю Мстиславу війну. Слід зауважити, що доводи до проголошення війни були в усьому правомірні і об'єктивні, адже при перемишльському дворі королевича Андрія збирались феодалі в основному з тої чи іншої причини незадоволені Мстиславом, які не збирались воювати проти нього, і з першого його зову ставали в лаву Мстислава, а не угорського війська. Власне вони невідомо з яких причин переконували королевича Андрія, що після татарської поразки Мстислав не зможе оборонити від угрів Галичину і що один добре підготовлений похід його батька зможе добути для нього Андрія Галичину, не очікуючи, допоки помре Мстислав. У зв'язку з цим було вирішено негайно розпочати похід. Зимою 1227 року угорський король Андрій II, зібравши велике військо, а також полки галицьких бояр, зблизившись із ворогом Мстислава галицького смоленським князем Із'яславом Мстиславичом, який прислав своє військо з боярином Жирославом, виступив проти свого тестя, з яким нещодавно уклав договір проти галицького володаря Мстислава. Лешко краківський теж прислав поміч проти галицького князя Мстислава, а зібравши усі свої полки, вибрався і сам. Об'єднане військо швидко зайняло Перемишль, який без бою здав тисяцький Юрій, також без бою було взято Звенигород. Зайнявши Звенигород, король Андрій II вислав своє і польське військо під керівництвом каштеляна Пакослава на здобуття Галича, сам же король залишився у Звенигороді, бо угорські астрологи віщували йому, “що як побачить Галич, то не бути йому живому, тому король вірячи астрологам не ризикнув сам виступити з військом”. В цей же час угорські і польські війська швидким маршем наблизились до Галича з лівого боку Дністра. Мстислав

не привик уклонятися від битви і виступив проти них ще зі слабонавченими полками і розташувався на правому боці Дністра. Угорське військо, не маючи змоги переправитися через ріку, через наводнення до міста, стало насміхатися над ще не добре навченими і улаштованими мстиславовими полками, та оскільки повноводна ріка стала перепорою для битви, то угорсько-польські війська змушені були повернутися до головного королівського стану під Звенигород. Зрозумівши, що за таких обставин Галича не взяти, угорський король направив свій похід до Терeboля. Завоювавши це славне місто, що контролювало Дністро-Дунайське пониззя, він направив свій похід до Тихомля і теж заволодів ним. Опісля з усією своєю силою він направився до Кременця. Взнявши в облогу місто, угорський король почав регулярно його штурмувати, однак часті штурми міста закінчилися повною поразкою для наступаючих. Втративши багато війська під стінами Кеменця і зрозумівши, що йому його не завоювати, він повернув назад в Галичину у свій попередній стан під Звенигород. У цей же час виступив із Галича Мстислав. Щоб затримати швидке просування останнього і як слід підготуватися до бою, угорський король вислав проти нього добірний рицарський полк. Дуже швидко військо Мстислава і угорські рицарі знайшли одні одних, між ними зав'язалась кровопролитна битва, у якій новонаbrane мстиславове військо розгромило добірний полк угорських рицарів. Про жорстокість битви може говорити той факт, що у ньому загинув сам угорський полководець воєвода Мартиниш. Мстислава перемога над добірним рицарським військом принесла йому військову і моральну перевагу, що дало йому можливість відправити боярина Судислава до волинського князя Данила з пропозицією спільного ведення війни проти угрів. "Не відступай від мене", і благородний як і мужній Данило завірив тестя у вірності: "маю правду в серці своїм". В цей же час усе мстиславове військо перейшло від оборони в наступ. Поразка добірного угорського війська породила великий страх у всьому угорському війську, в зв'язку з цим король швидко покинув свій табір і поспішив до Угорщини. Король від страху, як зауважує літописець, "втратив тверезий глузд і з землі швидко тією ж дорогою, що і прийшов, знову поспішив на Перемишль". В цей же час Мстислав йшов за ним, на шляху до Городка до нього приєдналися волинські князі Данило і Василько з волинськими полками. Усі князі наполягали на тому, щоби продовжувати погоню за королем угорським, та боярин Судислав, таємний союзник угорського володаря, маючи любов до держаного устрою угорської держави, відмовив усіх від переслідування Андрія II, що дало можливість королю угрів з рештками війська, яке громилосся по дорозі галицьким населенням, вийти з Галичини. Такий безборонний вихід не вирішував питання невтручання угрів у внутрішні справи Галичини, що видно із літописних свідчень. У той час, коли розгромлений король повертався до угорських кордонів, з'явилися два його союзники: з заходу краківський князь Лешко і з північного сходу смоленський князь Із'яслав Володимирович, на службі у якого перебував бунтівний галицький боярин Жирослав. Невідомо однак, наголошував Д. Зубрицький, чому смоленський князь став союзником угорського короля, адже він звичайно не міг надіятися, що засяде з ласки останнього на галицькому престолі, який так сильно притягував до себе угорського короля. Не відомо, які переговори провели між собою Андрій II і Із'яслав Володимирович, очевидно, що Андрій II пообіцяв йому галицький стіл, тільки за таких умов можна зрозуміти, чому Із'яслав вирішив підтримувати короля і задля продовження боротьби пішов з ним в Угорщину [143].

Таким чином, Мстислав, отримавши перемогу над рицарським угорським військом, зумів відбити ще одну підготовлену галицькими боярами угорську інтервенцію. Однак, сама перемога не дала Мстиславу переваги над боярством. Зразу по угорській інтервенції він опинився в дуже складній політичній ситуації. З одного боку угорський король, що втік за гори, знову починав готуватися до інтервенції, з іншого польські і волинські князі теж були ворогами Мстислава, а якщо взяти ще до уваги і крамольних галицьких бояр, то зрозуміло стає, що галицький князь Мстислав опирався тільки на свій талант полководця і на віддану йому дружину. Практика ходу подій доводила князю Мстиславу, що ні одній із сторін не можна було довіряти. В свій час обманутий князем белзьким Олександром, розсварений з князями волинськими, польськими, Мстислав не бачив реальної політичної сили, на яку він міг би опертися. Часті розсвари з галицькими боярами, війни з угорським королівством так засмучували Мстислава, що він не знав, як йому припинити чвари задля спокою Галичини. Він задля спокою в землі йшов на всякі неймовірні компроміси з боярами, з сусідніми володарями, однак чвари продовжувались. Він пішов на те, що віддав зятєві Перемишль, заповів принцу з угорського королівського дому Галицьке королівство, усі боярські домагання, однак, миру не сталося. Що не влаштовувало боярську олігархію, він не міг зрозуміти, оскільки вона знову і знову розпалювала феодальну усобицю, губила Галичину іноземною інтервенцією. У Мстислава залишався ще один вихід для розв'язання питання – це покарання бояр, однак, для знищення частини боярства у нього не вистарчало сил. Кращі військові сили, його соратники, його однодумці, на яких він опирався, загинули в битві на Калці. Мстислав не був політиком, Мстислав був полководцем, він вмів перемагати в битвах, запалювати власною звитягою воїнів на бій, та коли починались які-небудь широкомасштабні переговори, то майже всі тонкощі їх ведення Мстислав узгоджував з боярами, які не завжди намагалися вирішити ті чи інші питання на користь свого володаря. Як засвідчують джерела, бояри завжди проводили переговори так, що вони не посилювали становище Мстислава, а тільки послаблювали. Виразником такої політичної лінії

боярства був боярин Судислав. Ведучи такий політичний курс, слушно зауважує російський дослідник Д. Н. Александров, галицькі бояри мали певні розрахунки, за якими вони хотіли бачити Мстислава, як формального володаря, а насправді, правити самостійно. Обмежити владу Мстислава внаслідок запрошення в Галичину іноземної інтервенції їм зробити ні разу не вдалося. Аналізуючи історичні джерела, можна прийти до висновку, що протягом усього часу володарювання Мстиславом Галичиною бояри були у нього немов заручники, творячи крамолу і не отримуючи за це покарання, що лякало їх і підштовхувало до ще нової крамоли [144]. Така поведінка бояр нам стає зрозумілою, якщо ми розглянемо становище аналогічного класу феодалів в угорській державі.

У 1222 році ослаблена зовнішньо-політичними невдачами угорська держава терпить певне державне реформування, яке призвело не до зміцнення королівської влади, а до її обмеження. Після довгої боротьби зі знаттю угорський король був змушений надати великим земельним магнатам великі права, які затверджувалися привілейним документом, так званою “Золотою буллою”, основні положення якої поширювалися і на галицьких бояр. Поширюючи привілеї “Золотої булли” на галицьких бояр, угорський король втягував їх в орбіту західно-європейської системи державності і права і тим самим міг завжди розраховувати на їх підтримку. Попавши внаслідок невдалої військової кампанії у Галичині у тяжке становище, король Андрій II зразу ж звернувся за допомогою до бояр, і вони не відмовили йому. Більшість бояр давно уже сиділо на угорському феодалному праві, таємно підтримувало угорського короля. Тому коли король угрів був повністю розгромлений і його військо могло бути остаточно знищене, бояри і зараз врятували його із такого небезпечного становища. Голова боярської думи Судислав дипломатично натиснув на князя Мстислава і той припинив переслідування угорського війська. Галицькі бояри, як вірно нам наголошує М. Ф. Котляр, з усією силою свого неабиякого натхнення і таланту яскраво розпалюють низку боярських інтриг проти Мстислава і Данила, завжди залишаючись вірними західноєвропейським нормам феодалного права, а також постулатам “Золотої булли”, яка затверджувала винятково їх управління Галичиною [145]. Що стосується самої “Золотої булли”, то можна наголосити, що вона не приділяла уваги ні міщанам, ні селянам, а тільки знаті, у зв'язку з чим її пільгами користувалася угорська, а отже і галицька знать, яка будувала своє панування на експлуатації цих класів [146]. Сама внутрішня слабкість королівської влади в Угорщині давала можливість галицькій знаті орієнтуватися на Угорщину, де при номінальному політичному васалітеті бояри забезпечували собі повну владу в Галичині. Отже зрозумілим стає, як вірно наголошував М.С. Грушевський, коли король угрів опинився в скрутному становищі, його виратував галицький боярин Судислав, який вмів не тільки відхилити переслідування короля, але й вплинути на князя Мстислава так що не дивлячись на нелояльність до Мстислава королевича Андрія, останній таки заповів йому Галичину. Яким чином Судиславу так вдалося ошукати Мстислава, ми не знаємо, однак Мстислав дійсно відкинув думку віддати Галичину волинському князю Данилу і розпочав укотре вже переговори з угорським королем. По повному розгромі угорської армії, ця пропозиція, наголошував М.С.Грушевський, була чистою знахідкою для угорського короля. Випадок дуже цікавий, оскільки руський володар повинен був добровільно віддавати свої володіння переможеному неодноразово противникові. Така ситуація могла статися за таких умов, коли позиція Мстислава повинна була б у Галичині настільки ослабнути, що пихаті бояри мали можливість уже відкрито продиктувати князю Мстиславу свої умови: “Княже видай свою дочку заміж заручену за королевича і дай йому Галич, не можеш бо держати, а бояри не хочуть тебе”. Усіх перипетій політичних нюансів, які проходили в Галичині ми не знаємо, однак ясно, бояри робили ставку на угорського короля і тільки полководський талант Мстислава не дозволяв утвердитись їхнім устремлінням. Мстислав не бачив за славою своїх перемог свого політичного банкрутства в управлінні Галичиною [147]. Із цього свідчення, вірно наголошував радянський дослідник В.Т.Пашуто, ми бачимо, кому реально належала влада в Галичині. Характерно, що і аргументація, наведена боярами, це яскраво підкреслює: “якщо даси королевичу, то коли захочеш зможеш забрати від нього, а якщо даси Данилові, то вовік не буде твій Галич, галичани же хочуть Данила” [148]. Поведінку бояр і їх вплив на галицького володаря Мстислава ще помітив галицький літописець, який називав боярських олігархів “каїнами за такі доради”. Він Мстислав, наголошує літописець, “не хотів давати Галич королевичу, а найбільше хотів дати місто Данилові, але Гліб Зеремійович, великий галицький боярин і Судислав заборонили йому передавати Галич Данилу”, кажучи: “якщо даси королевичу, то коли захочеш зможеш забрати, а якщо даси Данилові, то навіки втратиш Галич”. Сталася, як наголошував М. Ф. Котляр, ще одна нечувана подія в історії України-Русі, Мстислав непереможний володар Галицької Русі під тиском бояр віддав Галичину щойно розбитому ворогові, сам своїми власними руками посадив королевича на галицький королівський престол, проголосив його королем Галичини, а сам покинув Галичину, як немов би не маючи до неї більше ніяких відносин, відійшовши в Понизя чи свій облюбований Торфиськ [149]. Отже, як свідчать джерела, Мстислав за радою бояр знову відновив відносини з угорським королем Андрієм II, знову уклав з ним договір, тільки умовою договору були ганебніші умови, ніж за договором першого разу. За умовою першого договору Мстислав заручав свою дочку Марію з королевичем Андієм і надавав останньому до своєї смерті Перемишль, і тільки після смерті Мстислава, до цього часу ніхто не мав права втручатися у

внутрішні справи Галичини, королевич Андрій повинен був посісти галицький королівський престол після смерті Мстислава. Нова угода між Мстиславом і угорським королем Андрієм II полягала в тому, що весілля між угорським королевичем Андрієм і Мстиславною Марією відбувалося зараз, але водночас Мстислав після весілля повинен був передати Галич королевичу Андрію, з процедурою коронації його на галицького короля. Мстислав і Андрій згідно з укладеним договором у 1227 році разом садили Андрія і Марію на галицький королівський престол і проголошували їх королем і королевою. Мстислав, віддаючи Галичину як віно за дочкою, однак, залишав за собою Пониззя (Поділля) з усім його Дністро-Дунайськими територіями, переносив свою резиденцію в Кам'янець (Подільський) і залишався впливовим володарем як в Галичині, так і в Київщині, де володів Торчевськом. Такий широкий жест Мстислава не міг відбутися без широкомасштабних політичних інтриг галицького боярства. Задамо собі запитання, як сталося так, що галицька боярська дума всупереч торгово-ремісничій знаті, народу, а тобто усіх верств галицького суспільства могла піти на такий крок, як прийняття всупереч власній волі до себе на престол угорського королевича. Ситуацію тут очевидно слід визначати глибшою, ніж прості політичні амбіції угорських володарів.

Слід зауважити, що в середині XIII століття уся торгово-реміснича знать Галичини була орієнтована на багаті центральні і західноєвропейські ринки, насамперед Угорщини, як наголошувало "Слово о Полку Ігоревім": "галичани через облаки бремена кидали", тобто вели, перейшовши карпатські перевали, вели широкомасштабну торгівлю з Угорщиною і Польщею. Нестабільні відносини з угорським королівством і польськими князівствами однозначно закривали дорогу галицьким купцям на ці ринки. В таких умовах торгово-реміснича знать зазнавала значних збитків, насамперед галицькі ремісники, хлібороби, які за свої товари отримували золото і срібло на західноєвропейських ринках. Нестабільна ситуація зменшувала товарний і грошовий обмін Галичини з країнами Центральної Європи. Угорський номінальний протекторат, чи навіть угорський принц на галицькому престолі автоматично вводив Галичину в економічну і політичну систему західноєвропейського торгово-ремісничого світу, де Угорщина, як союзна транзитна держава, давала можливість безмитно перевозити товари в Західну Європу, що збагачувало бояр. Власне такі умови для галицького боярства створювали угорські королі в разі політичного протекторату Угорщини над Галичиною. Зміна стосунків у політичних відносинах автоматично ускладнювала торгово-економічні взаємини Галичини. Розглядаючи під таким кутом зору політичні та економічні процеси в Галичині Д. Зубрицький частково відповідає на запитання, що змушує усіх галицьких бояр, торгово-ремісничу знать і навіть смердів-хліборобів триматися угорського напрямку. Угорський королевич Андрій, ставши галицьким королем з волі бояр, надав їм ще більших матеріальних і моральних переваг, яких вони ніколи при руських князях не мали і не могли мати, усі торгові операції з різними країнами вони проводили самі, від чого надмірно збагачувалися, що уже за будь-яких умов не могло відірвати їх від багатого угорського, австрійського чи чеського ринків [150]. Князь Мстислав не міг зрозуміти, що крах його правління криється власне у цих причинах, а коли зрозумів, то зразу передав правління Галичиною угорському королевичу Андрію. Однак, як свідчать джерела, князь Мстислав хоча і передав Галичину зятю Андрію, однак залишив в своєму управлінні другу дуже важливу торговельну магістраль Пониззя, що давало йому можливість збагачуватися від дністровсько-дунайської торгівлі і залишатися одним із наймогутніших володарів староукраїнської держави й вирішувати усі суперечливі питання, що виникали між князями. Можна сказати, що по смерті Романа, особливо в останніх роках свого життя, Мстислав був реальним авторитетом у староукраїнській державі, що видно із наступних фактів. Галицькі бояри розглядають королевича Андрія як васала Мстислава, у якого Мстислав у будь-який момент може за непослух забрати Галич. Данило, князь волинський, посилає свого знаменитого боярина Дем'яна просити допомоги у Мстислава владнати питання відносно земельних володінь навколо Чорторийська. Великий і удатний володар України-Русі навіть по від'їзді з Галича був оточений усіма галицькими боярами. З ним до кінця його життя були Гліб Зеремійович і знаменитий Судислав, простому князеві вони б не служили, а отже, можна сказати, що Мстислав виконував функції, які виконували в староукраїнській державі великі князі, що видно із факту, що навіть по від'їзді Мстислава в Торчиськ Данило зберіг покірність і вірність Мстиславу і за часу його життя не висував претензії на Галичину, з його боку не було жодного незадоволення. Мстислав відчував образу Данила, він, як наголошує літописець, "жалкував, що передав Галичину іноплеменникові", яку бажав перед смертю відібрати, щоб передати її Данилові: "Сину, завинив я перед тобою, не давши тобі Галича, а віддавши іноплеменнику, це мене Судислав здурив, але коли буде на те божа воля я ще виберуся походом, візьму половців, а ти з своїми полками підем, ти візьмеш собі Галич, а я Пониззя". Мстислав, наголошував М.С. Грушевський, дійсно міг робити такі плани, але їм не судилося сповнитись. Через кілька місяців по своїм переході до Торчиська Мстислав намагався знову зібрати війська і піти походом на Галич, але раптово захворів, і перед смертю повелів себе постригти в схиму і у 1228 році помер. Галицький літописець наголошує, "що він перед смертю бажав бачити Данила, щоб поручити його опіці синів своїх і майно своє, бо мав до нього любов велику в серці своїм, та Гліб Зеремійович, один із великих галицьких бояринів, що був ключовою фігурою при дворі Мстислава не сповнив його бажання навмисно". Отже, смерть Мстислава мала свій певний резонанс у історії староукраїнської

держави. Допоки жив могутній Мстислав, князь волинський Данило не домагався Галичини у королевича, у цьому питанні він займав вичікувальну позицію, підкоряючись Мстиславу як тестю чи наймогутнішому з князів в Україні-Русі. Навіть досить часті нарікання Данила не виводили його з рівноваги. У Данила в цей час, наголошував М. С. Грушевський, були внутрішньо волинські справи, він зміцнював своє становище, реорганізовував військо. У 1225 році помер давній приятель Данила, Мстислав Німий і перед смертю доручив свого сина Івана і свої волості Данилу. Окрім Пересопниці, він володів і Луцьком. Таким чином, у момент смерті Мстислава Романовичам уже належала уся Волинь з усіма забужськими землями, окрім князівства белзьського, яке тільки було союзне у цей час до Романовичів [151]. Таким чином, ми бачимо, що на початку 30-х років, на політичну арену в Україні-Русі починає виходити Волинське князівство. Порушувався баланс сил, який утвердився за часу правління Мстислава, характерно, що влада Мстислава утримувалася на союзі київського, чернігівського і галицького князівств, до якого прилучалось і волинське князівство. По смерті Мстислава київський князь Володимир Рюрикович і чернігівський князь Михайло були в союзі з галицьким королем Андрієм і його, як висловився М.С. Грушевський, майордомом Судиславом. З цією лігою із-за своєї півотчини Галича Данило вступив у рішучу боротьбу. Такому швидкому вивіщенню Волині очевидно сприяла загибель у 1227 році могутнього князя Лешка краківського, який мав сильний вплив на Волинь і на певному проміжку часу навіть був його сюзереном, опікуном малолітніх Романовичів. Подальший перебіг історичних подій показує, що союз Волині з Малою Польщею і її князем Лешко проти королівства галицького, князівства краківського, київського і чернігівського, утворився не зразу, що цьому утворенню сприяв раніше укладений союз Волині з Литвою. Укріпленням цього союзу очевидно послужило укріплення дружби волинського князя зі Святополком поморським, союз з яким був закріплений шлюбом Святополка з сестрою Данила Соломією [152]. Зрозуміло, що за таких умов мазовецький князь Конрад, маючи у сусідстві могутнє Волинське князівство і союзне йому Поморське, а також союзу, готову за будь-яких умов напасти на Польщу, Литву, повинен був шукати дружби у могутнього волинського князя. Характерно, що до союзу з Волинню мазовецького князя штовхали і особисті зв'язки, адже він був сином руської княжни Олени, дочки київського князя Ростислава і чоловіком княжни Агафії, дочки Святослава Ігоревича, повішеного галицькими боярами. Отже, після смерті Лешка в Польщі загострилась боротьба за великокнязівський краківський стіл, у цій боротьбі союз Мазовії з Волинню ще більше укріпився [153]. Це дало можливість Конраду мазовецькому заявити свої права на великокнязівський краківський стіл, що зумовило волинського князя організувати поміч Конраду для великого походу на Краків. Наслідком війни, яка закінчилась 1230-1234 роках, Конрад мазовецький став великим князем краківським, хоча пізніше у 1234 році Конрад визнав права Болеслава Сидливого на Краків. Без сумніву, наголошував В. Т. Пашуто, що цей похід надовго забезпечив волинському князю союз з Мазовією. Вернувшись з польського походу, князь Данило почав підготовку для боротьби за Галич. Такі широкомасштабні політичні союзи, які Данило Романович уклав, були вкрай потрібні, оскільки після смерті Мстислава Данило Романович залишився віч-на-віч з численними ворогами, які оточували його з усіх боків: в Галичині сидів королевич з угорської династії і не приязні бояри, в Пінську князь Ростислав, озлоблений на Данила за те, що той відібрав у нього Чорторийськ і полонив його синів, в Києві Володимир Рюрикович, що успадкував злобу батька свого до Романа великого, і сини його теж розвивали цю ненависть. Князі чернігівські не хотіли також забувати права свої на Галич, їх образи за повішення родичів теж жадали помсти. Усі ці князі вороже ставилися до волинського князя Данила з однієї причини: боялися могутності молодого волинського князя. Вони прекрасно розуміли, що скоро Данило стане на шлях свого батька, який приведе до консолідації України-Русі в одне державне тіло. На частих з'їздах князі не переставали скаржитися на Данила і даремно митрополит Кирило намагався зупинити нову феодалну війну в Україні-Русі. Ростислав пінський не переставав наговорювати на Данила і зобов'язувати князів усіх земель України-Русі до військового походу проти Данила. До його голосу прислухався і київський князь Володимир, який теж згадав свою образу на Данила: "Батько Данила постриг могого" - і почав збирати військо. Володимир підняв половецького хана Котяна і всіх половців, Михайла чернігівського і з такою силою взяв в облогу Кам'янець. У поході взяли участь куряни, піняни, новгородці, туровці. Данило бачив, що не можна встояти проти такої сили, тим паче, що західний сусід галицький король Андрій і його канцлер великий боярин Судислав і усі галицькі бояри і угорські воеводи були в союзі з київським князем. Він, використавши весь свій хист дипломата, розпочав широкомасштабні переговори з метою роз'єднати союзників, що вдалося йому відносно половецького хана Котяна, до якого Данило через свого посла так звернувся: "Отче, відверни цю війну і прийми мене з любов'ю до себе". Наслідком таких переговорів було те, що великий половецький хан Котян відійшов від союзників і, спустошивши Галицьку землю одного із ворогів Данила, відійшов у степи. Решта союзників, не зумівши взяти Кам'янець, теж припинила військову кампанію і повернулася до своїх володінь. В цей же час Данило Романович отримав підмогу з Польщі від князя Конрада мазовецького, почав сам наступальний похід проти київського та чернігівського князів, та на дорозі йому зустрілись послы від київського та чернігівського князів, з якими він тут же уклав мирний договір [154]. Умови договору нам невідомі, але очевидно вони були

вигідні для Данила, оскільки, як ми наголошували вище, князь Данило у майбутньому міг без боязні, що на нього ударять зі сходу, брати участь у війні в Польщі, і готуватися для боротьби за Галич. У Галичі, оточений угорською знаттю і боярами, тоді королював Андрій I. Влада його була дуже обмежена, усім заправляли бояри, зокрема, як наголошують джерела, великий боярин Судислав. Однак, боярське правління було тяжким для народу, хоча фактів ми не маємо ніяких, окрім тих, що народ бажав руського князя. За таких умов, наголошував М.С. Грушевський, волинський князь Данило міг без будь-яких докорів сумління простягнути руки до своєї півотчини Галичини. І дійсно, на початку 1230 року Данило Романович, уклавши договори з київськими та чернігівськими князями, з польським князем розпочав боротьбу за Галич, яка продовжувалась 15 років і закінчилась фінальною перемогою Данила Романовича в Ярославській битві.

Боротьба ця розпочалась зовсім несподівано, коли по польським поході князь Данило перебував в Угровську, а брат його Василько поїхав гостювати на весілля до Суздаля, власне тоді до Данила Романовича прийшли послы від галицької громади, які запрошували його на галицький королівський престол. Обставини були для походу на Галич дуже сприятливими. В цей час управляючий Галичиною, великий боярин Судислав, з усім галицьким військом пішов у похід на Понишзя, король же Андрій у Галичі залишився зовсім беззахисним, така ситуація давала шанс Данилу Романовичу швидко зайняти Галич [155].

Перше, ніж описувати нове залучення Данилом Романовичем складових частин стародавньої України-Русі, охарактеризуємо загальну політичну ситуацію по смерті одного з найавторитетніших полководців і великих князів України-Русі, короля, Мстислава I галицького. В останні роки король Мстислав, хоча вважався одним з найавторитетніших і впливових у політичному розумінні володарів, однак, своєю діяльністю не зумів об'єднати староукраїнську державу. Є усі підстави вважати, що він і не намагався цього робити, навпаки, внаслідок власних політичних амбіцій зробив великий політичний проступок, віддав щойно вивищене до рангу королівства Галицьке князівство в управління угорським володарям, внаслідок чого Галичина була перетворена в окреме європейське королівство, у ній володарював не український князь, а угорський королевич, який, прийнявши титул короля Галичини, вважав себе уже цілком незалежним володарем не зв'язаним з великокнязівською верховною українською державою владою. Підсилений місцевим боярством, він зразу налаштується вороже до України-Русі, робить агресії на ключові її території з метою не допустити їх об'єднання. Розуміючи всю складність положення в об'єднувачому процесі староукраїнської держави, волинський князь Данило Романович визначає собі завдання заволодіти Галичиною, на яку після смерті Мстислава, останнього спадкоємця Ярослава Осмомисла, він мав законні права. Об'єднання двох складових частин Галицького і Волинського князівства повинно було бути першим кроком на шляху злучення в одну політичну інфраструктуру староукраїнської держави.

Спробуємо реконструювати наше світобачення за скупими уривками часто суперечливими звістками джерел. Із них ми бачимо, що найголовніше завдання волинського князя Данила Романовича було зібрати батьківську спадщину. Данило Романович був нащадком великого князя київського Володимира Мономаха, а Мономаховичі завжди вважали себе нащадками і єдиними володарям стародавньої України-Русі. Його батько Роман, відзначають джерела, що володів Галичем, Володимиром і Києвом, був "царем в усій Руській землі", "ревно продовжував традицію державності свого діда Володимира Мономаха, що пив воду золотим шоломом із Дону". Ці свідчення дають нам право наголошувати, що своїми першими кроками самостійної державної політики майбутній король України-Русі дотримувався традиційної політики об'єднання українських князівств в одну державу. Джерела засвідчують, що Данило Романович з напруженням усіх сил боровся за Галичину, практично повторюючи політичні устремління свого батька, великого князя Романа.

З'ясовуючи етапи політичного сходження Данила Романовича до єдиновладдя в Україні-Русі, добре було б зрозуміти мотиви, що спонукали Данила до об'єднувачого процесу.

Безумовно, умови родинного виховання Мономаховича, довге проживання в Угорщині, де його уже з дитинства готували на угорський трон, втрата великокнязівського галицького стола, все це посилювало амбіції майбутнього володаря. Змалечку його навчали, як потрібно правити єдиним і могутнім угорським королівством, підтримувати його єдність, і вирішиши, він зрозумів причину і необхідність такого майбутнього для України-Русі.

Україна-Русь на початку об'єднувального процесу Данила була феодално роздробленою державою, розділеною на десятки великих і малих князів, володарі яких безперервно воювали один з одним, зазіхаючи на землі та майно сусідів. Передові сучасники відчували згубність такого стану для України-Русі, в серцях українців навіть у найгірші роки роз'єднання староукраїнської держави жила і ніколи не вмирала ідея єдності. В давньоукраїнській літературі ідеал князя-воїна невід'ємний від ідеї патріотизму. Згідно з літописними свідченнями, Руська земля, Русь-Україна завжди розглядалась як єдине ціле. Літописці хочуть бачити свою батьківщину могутньою і об'єднаною, здатною захиститись від ворогів шляхом припинення внутрішніх феодалних усобиць. Бажання народу в перших десятиліттях XIII століття, наголошує М.Ф. Котляр, було зберегти політичну єдність українських земель у той час, коли феодална роздробленість, мов іржа, роз'їдала

квітучу, багату і культурну Україну-Русь [156]. Отже, згідно зі свідченнями літописців, Данило Романович своїм початковим збиранням України-Русі висловлював загальнонародні інтереси. Його заклики до єдності староукраїнської держави диктувалися розуміннями військової та політичної необхідності, підтримувалися загальноукраїнським переконанням у спорідненості усіх українських князів від Карпат до Дніпра та Дону.

Ідея єдності староукраїнської держави і народу була провідною у письмових пам'ятках початку злучення Данилом староукраїнської держави. Джерела засвідчують, що у час, коли над Україною-Руссю лютувала хуртовина феодальної роздробленості та феодальних воєн, передова громадська думка українського суспільства засуджувала братовбивчі війни. Будучи людьми свого часу, літописці всіх земель у своїй творчості закликали до консолідації України-Русі перед іноземною загрозою, служили ідеалом сильної великокнязівської влади, здатної приборкати міжкнязівські чвари і боярські інтриги, захистити Україну-Русь від зовнішнього ворога. Усе українське літописання XIII століття пронизане думкою необхідності в могутній великокнязівській владі, як носія закону й порядку в українській державі. Князь Данило Романович, як розумна та освічена людина, прекрасно розумів, що без добре організованої військової сили не можна собі дозволити об'єднавчу боротьбу. Літописець вдалі спроби об'єднавчої кампанії Данила пояснював тим, що у нього були "всі його бояри, та бояри його батька Романа", що полегшувало справу. У зв'язку з цим йому швидко вдалося організувати піхоту, яка мала значно зміцнити боєздатність збройних сил, адже кінна дружина навіть у великих князів рідко перевищувала тисячу воїнів. Данило Романович розумів, що рішучу перевагу в об'єднавчій політиці можуть надати йому народні ополчення, які внаслідок довготривалого навчання будуть перетворені на регулярне військо. Такі ополчення Данило Романович, згідно з джерелами, формує з городян за допомогою відданих йому "мужів градських", міської верхівки, яка вбачала у сильній великокнязівській владі захист від утисків великих і малих феодалів і тому підтримувала об'єднавчу політику князя Данила. Сам князь Данило у боротьбі з великими українськими феодалами за об'єднання України-Русі змушений був опиратися на торгово-ремісничу знать галицьких, волинських, і київських міст. Як зауважував науковець XIX століття Ф. Енгельс: "спиратися на міську людність було типовим явищем для європейських королів проти феодальної сваволі за централізацію держави. В усій цій загальній плутанині королівська влада була прогресивнішим елементом. Вона була представницею ладу в безладді на противагу децентралізуючим державу силам. Усі революційні елементи, які утворилися під поверхнею феодалізму, прагли королівської влади так само, як королівська влада схилялась до них. Союз королівської влади і бюргерства бере свій початок у X столітті, і допомагає здобути остаточну перемогу над феодальними олігархами".

Під таким кутом зору в контексті західноєвропейської структури українського суспільства слід розглядати боротьбу Романа великого, а потім його сина короля Данила, проти боярської опозиції в Україні-Русі. Історично, наголошує М.Ф. Котляр, ця боротьба була прогресивною, бо вела до зміцнення держави, підвищення її обороноздатності та економічного потенціалу, йшла на користь розвиткові продуктивних сил на усіх теренах стародавньої України-Русі [157]. Міжнародна ситуація сприяла намірам Данила Романовича в об'єднавчих процесах староукраїнської держави. У листопаді 1227 року загинув її давній ворог краківський князь Лешко і тому довга боротьба у Польщі за великокнязівський краківський стіл між малопольськими та великопольськими князями надовго відвернула їх увагу від України-Русі. Така блискавична зміна ситуації змусила Данила Романовича до рішучих дій. Тільки Данило Романович повернувся з польського походу, як до нього прибули посланці від громадськості Галича з пропозицією посісти галицький королівський стіл. Оскільки Судислав пішов з усім військом на Пониззя, а королевич Андрій залишився в Галичі з невеликою залогою, то князю Данилу було запропоновано прийти до Галича якомога швидше. Князь Данило, швидко зібравши воїнів, негайно виступив в похід і через три дні був уже під Галичем. Воєводу Мирослава він відправив проти Судислава у Пониззя, щоби затримати останнього, доки Данило буде штурмувати Галич. Воєвода Мирослав, зустрівшись у Пониззі з Судиславом, у битві розгромив його військо, що полегшувало просування Данила під Галич. Однак, захопити йому зразу Галич йому не вдалося, угорська залога, дізнавшись про бої в Пониззі, швидко зачинила місто і почала готувати його до оборони, тому взяте було тільки перед городдя, де знаходився замок і двір Судислава. Багатий маєток Судислава потряс уяву літописця, який із здивуванням записав: "Скільки там було вина і овочів, і корму, і списів, і стріл, аж чудно було бачити" [158]. Усе це багатство було розграбоване дружиною Данила. Дізнавшись про це, Судислав вночі з рештою свого війська пробився в Галич. Щоб утримати місто від наступу Данила, була створена боярська рада, яка вислухавши боярина Семюнка, як наголошує літописець, "подібного до лисиці своєю червоністю, який запропонував запалити міст перед наступаючим полками Данила". Міст було запалено, але він тільки підгорів і не спалився повністю, що дало можливість Даниловому війську переправитися через Дністер. В цей же час проти королевича Андрія та Судислава піднялася уся Галицька земля, як зауважує літописець, "від Бібрки до Ушиці та Прута", тобто усе Пониззя, де воєвода Мирослав розгромив Судислава. Позитивну роль зіграли і ті події, що від табору королевича Андрія відлучилась і перейшла на бік Данила більша частина галицького боярства на чолі з Володиславом

Юрійовичем. Боязнь за своє майно, міста і села, якими вони володіли, хиткий політичний стан короля Андрія в Галичі, ось що змусило бояр замінити володаря [159]. За таких обставин, коли уся Галицька земля повстала проти свого короля, останньому не було надії утриматися в Галичі і Андрій капітулював. Данило вирішив його із рицарського милосердя, як наголошує літописець, “пам’ятаючи ласку до нього угорського короля Андрія, його батька, відпустити останнього до батька в Угорщину”. Угорські прихильники, як боярство, так і торгово-реміснича знать відступили від свого короля, та тільки великий боярин Судислав залишився вірний Андрієві і вирішив з останнім відійти в Угорщину. Відношення городян до Судислава було однозначне, вони проводжали боярина, кидаючи у нього камінням і вигукуючи: “забирайся геть з міста, крамольнику”. Як бачимо, підтримка городян не тільки забезпечила князю Данилу успіх у зайнятті Галича, але й отримати дуже важливу моральну перемогу, за якою ставало ясно, що власне він має усі права на галицький батьківський стіл. Водночас галичани, так рішуче стаючи на боці Данила надіялися, що з утвердженням останнього на галицькому великокнязівському престолі закінчиться чверть вікова феодална війна в Україні-Русі, що Данило, будучи володарем Волині і забравши Галичину, а згодом і Київську землю, відновить єдиновладдя України-Русі, та ці бажання, як вірно наголошував М.С.Грушевський, на жаль у цей час не збулись [160].

Утриматись на галицькому престолі виявилось важче, ніж зненацька захопити його. Більша частина галицького боярства на чолі з Володимиром Юрійовичем змушена була перейти на бік Данила, побоюючись за свої маєтності та високе суспільне становище. Проте галицьке боярство і не думало складати зброю, воно просто вирішило затаїтися і перечекати хвилю Данилової могутності, взяти з певним плином часу ситуацію під контроль, і отримати реванш. Сівши на галицькому престолі, князь Данило зразу ж почав шукати в Галичині прибічників сильної князівської влади, що явно не подобалось боярам, які вважали, що тільки вони повинні бути дорадниками князя і разом з тим управителями Галичини. У зв’язку з цим вони утворили проти Данила змову, яку очолили найзнаменитіші бояри Молибоговичі, боярин Філіп володар великого маєтку під Перемишлем і князь Олександр белзьський. Заворушення не вдалося, Данила врятував тисяцький Дем’ян, заворушники втекли у стародавній центр боярської опозиції Перемишль. Проти них було вислано військо, що зумовило очолюваних Володиславом Юрієвичем бояр і князя Олександра белзьського втікати в Угорщину. Таким чином, в Угорщині знову згрупувалась могутня боярська опозиція, яка почала з великим натхненням підштовхувати угорського короля Андрія II до війни з галицько-волинським князем Данилом. Доводячи необхідність швидкої війни, бояри говорили королю, що якщо зараз не вибити Данила з Галичини, то в майбутньому Данило укріпиться в ній так, що вона буде назавжди втрачена для його сина Андрія. Ці доводи настільки схвилювали Андрія II, що він цього ж 1230 року вирішив відправити в Галичину велике військо під керівництвом старшого сина і співправителя Бели, до якого долучувалося союзне угорцям військо половецького хана Бігбарса. Данило Романович призвав для нейтралізації половців хана Бігбарса, половецького хана Котяна і польського князя Конрада мазовецького. Похід цей, що так яскраво почався, мав дуже сумні наслідки для угорських полководців. Як тільки угорське військо вступило в Карпатські гори, то почало втрачати по дорозі руху до Галича від сильних дощів та повеней багато воїнів та коней, які топилися в багнах та болотах. Як зауважує літописець, “знесиленими прибули вони під Галич”. Побачивши, що місто налаштоване рішуче боротися і у зв’язку з цим укріплене для тривалої оборони тисяцьким Данилом, Дем’яном, Бела вислав до міста посла, який виступив перед міщанами з такими словами: “слухайте слова великого короля угорського, та нехай не наставляє вас Дем’ян говорячи, що викине їх бог із землі. Нехай не уповає ваш Данило на господа говорячи, що не буде це місто володінням короля угорського”. Та залякування Бели не допомогли йому, він що раз кидав на штурм міста нові полки, які зазнавали великих втрат. Однак Бела, не дивлячись на втрати, все рішучіше робив відчайдушні спроби взяти місто, але усі наступи його були відбиті. Довге стояння під містом зморило угорське військо, яке через хвороби стало практично небоєздатним. Розкладання угорського війська закінчилось епідемією, що змусило Белу зняти облогу і повернути назад. Відхід угорського війська теж супроводжувався втратами, адже в Галичині проти угорської присутності розпочалась партизанська війна, а на кожній дорозі при відході на них чекали засідки, невеликі військові загони потрапляли в полон, інші гинули від мечів ополченців міст, треті помирали від ран і хвороб. Уся військова кампанія угрів проти Галичини, яскраво описана літописцем в біблійному стилі, закінчилась для угорців повною поразкою і тріумфом Данилового утвердження в Галичині.

Розуміючи неминучість наступальних дій угорського королівства, він зумів консолідувати суспільство так, що воно залишилося йому вірним навіть у час жорстоких битв за галицьку столицю. Одноставність суспільства і князя по відході угрів занепокоїла бояр, як виявилось боротьба з внутрішнім ворогом у процесі кристалізації держави стала реальністю. Переважно бояри зі страхом дивились на зміцнення позицій князя Данила в Галичині. Зростання його авторитету в народі, захист від сваволі бояр відсувало їх на другий план, і бояри почали шукати способу, щоби позбутися його. Галицький літописець наголошує, що бояри організували кілька змов з метою вбити князя Данила, є свідчення того, що у змові з боярами брав участь белзьський князь Олександр. На таємній змові рада бояр вирішила запалити княжий палац і тоді вогнем чи зброєю позбавити життя молодих

князів, та за дуже цікавим випадком, наголошує літописець, ця змова була розкрита. Одного разу у цьому ж 1230 році вийшов князь Василько із своїх палат і почав займатися фехтуванням з послом угорського короля, що проживав у Галичі при Даниловому дворі, який теж був учасником змови проти князя Данила. Перемігши у двобої, Василько витягнув гострий меч на посла і наступив на нього. Той побачив гостру зброю і загрозу своєму життю, схопив щита і почав захищатися, а прибулі на турнір заворушники бояри жажнулись із побаченого і подумали, що змова їх викрита і що Василько захотів їх перебити, і зі страхом почали утікати з палацу та міста. На жаль, князі тоді їх змови не викрили, але втеча бояр з міста насторожила князів і вони, розуміючи зрадливість бояр, все ретельніше почали готуватися до консолідації староукраїнського суспільства. Характерно, що політику князя підтримало трудове населення, а також багата торгово-ремісничка знать. Часткова перемога над боярами, розкриття їх планів, було початком боротьби за консолідацію староукраїнської держави. Розуміючи це по-своєму, галицький літописець зауважував: “а тепер скажемо про великі крамоли, численні заворушення, великі хитрощі і численні війни”. Галицьке боярство розуміло, що зайняття столиці князем Данилом загрожує існуванню боярському управлінню в усій Галичині. Боротьба особливо після викриття князем Васильком змови, неминуче повинна була загостритися. Окремі боярські угруповання починають об'єднуватися. До проугорського боярства долучається значна частина бояр, які раніше орієнтувалися на чернігівських та київських князів. Консолідувавшись, боярство почало тиснути на реформаторські устремління Данила не тільки шляхом відкритої війни, а й шляхом організації змов з метою убити князя. Так виникла змова, організована кланом бояр Молибоговичів, за участю белзьського князя Олесандра Всеволодовича, які вирішили заманити князя Данила у володіння боярина Філіпа, Судову Вишню. Коли він їхав туди, то по дорозі на “браневичевій ріллі” його догнав гонець від воєводи Дем'яна з застереженням не їхати в Судову Вишню, де бояри і князь Олександр мали намір вбити його. Данило повернувся в Галич і вислав вісника до брата Василька у Володимир, щоби він заволодів Олександровим Белзом, а своєму вірному полководцю Івону наказав взяти від варту 26 заворушників. Отже, змова бояр і белзьського князя Олександра князем Данилом була розкрита, самі бояри покарані, а майно їхнє конфісковане. Очікуючи репресій, бояри почали втікати від Данила, як зауважує слушно галицький літописець, “не хотіли бачити князя і везлися в нікуди”. Роздмухуючи атмосферу розповіді про поєдинок князя Данила з великими галицькими боярами, галицький літописець зауважує, що бояри не просто з погорди покинули князя, вони зневажили ним настільки, що уже прилюдно почали зневажати князя. Одного разу, наголошує літописець, “Данило веселився на бенкеті, один з них безбожних бояр вилив йому в обличчя келих, але він те стерпів, хай за те їм бог віддячить, обтершись сказав”. Ця розповідь яскраво показує внутрішньополітичну ситуацію у час правління князя Данила в Галичині. Однак, не дивлячись на те, що князю Данилу вдалося розкрити черговий боярський заворушення, ситуація в Галичині залишилась напруженою, оскільки Данило Романович зробив ряд каральних операцій щодо своїх васалів заворушників. Як засвідчують джерела, у двоюрідного брата, князя Олесандра, Данило відібрав Белзьке князівство, що змусило останнього рятуватися втечею у Перемишль, в бояр Молибоговичів були конфісковані маєтності, а самі вони ув'язнені. В цей же час Данилу в Галич прийшла звістка, що оточений боярством Олександр міцно сидить в Перемишлі і готується до війни проти Данила. У такому складному становищі Данило Романович скликав віче в Галичі, факт для володаря надзвичайний, коли він в обхід бояр звертається до торгово-ремісничої знаті і народу з запитанням: “Чи будете вірні мені, щоб я міг піти на ворогів моїх” - і городяни однозначно підтримали Данила, заявивши: “вірні богу і тобі, господиневі нашему”. Підтримка громадськості була дуже потрібна, адже князь Данило залишився практично без підтримки правлячого феодального класу, біля нього, як зауважував літописець “був тисяцький Дем'ян і ще 18 вірних йому отроків”. В розпалі народного зібрання новий представник служилої знаті, соцький Микула сказав: “Пане не передувивши бджіл, меду не їстимеш”. Ця моральна підтримка князя Данила городянами столичного Галича призвела до того, що частині бояр прийшлося робити вигляд, що вірна йому, і перекинутись на його бік. Заради єдності галицького суспільства князь Данило взяв з собою і полки тих бояр, “що прийшли до нього вдаючи вірних” і пішов походом на Перемишль. Чутка про те, що уся Галицька земля під проводом князя Данила наближається до Перемишля так налякав князя Олександра, що він не відважився воювати з народним ополченням і втік в Угорщину. Посланий навздогін Олександрю боярин Володислав Юрійович переметнувся на його бік і сам сховався за “угорськими ворітьми”. За таку зраду князь Данило конфіскував усі маєтності боярина, налякавши тим інших галицьких бояр. В цей же час, коли белзьський князь Олександр прибув в Угорщину, великий галицький боярин Судислав вже знаходився при дворі короля Андрія II. Вони об'єднали свої зусилля і почали намовляти угорського володаря знову піти війною в Україну-Русь. Галицькі бояри переконували угорського короля, що усі бояри ледь терплять Данила, вони наголошували, що як тільки Андрій II покаже свої стяги в Галичині, усе галицьке боярство не задоволене правлінням Данила в Галичині перейде на його бік. Послухавши їх переконливі просьби, старий король вирішив востаннє спробувати в 1232 році здобути Галичину. Зібравши велике військо, узявши в похід двох своїх синів Белу і Андрія, князя Олександра і усіх галицьких бояр, він вирушив давно протоптаню угорським

військом дорогою через західну Галичину і похід розпочався йому щасливо, це зумовлено тим, що самого князя Данила у той час не було в Галичині. М.Ф.Котляр, услід за російським дослідником XIX століття А. Андріяшевим вважає, що Данило Романович виїхав на Київщину владнати стосунки з наддніпрянськими князями [161]. Данилові воєводи, побачивши велике угорське військо, з самого початку не вірно повели оборону Галичини, вони здали добре укріплений Ярослав, у той час, коли угорці вже втратили надію його взяти штурмом. Дуже докладно нам про облогу Ярослава розповідає галицький літописець: “Воєводою Ярослава був тоді боярин Давид Вишатич і Василь Гаврилович. Вони хоробро захищали місто і билися з наступаючими угорцями із ранку до вечора і відбили усі їх наступи”. Вечором бояри, як зауважував М. С. Грушевський, мали військову нараду і туди на нараду прийшов Давид Вишатир, настрашений своєю тещею, почав говорити про капітуляцію, теща ж бо його була вірна Судиславу і трималася проугорської партії. Даремно Василь Гаврилович, муж міцний і хоробрий, противився капітуляції міста, говорив, не погубім честі князя, ця рать не зможе взяти міста, Давид не слухав його доводів і вважав, що треба здати місто. Приїхав тоді Чак з угорських полків і теж казав, що угри не зможуть здобути місто, бо понесли великі втрати, і хоч Василь Гаврилович робив усе, щоб не здати місто, Давид маючи страх в серці, дав згоду на капітуляцію. За угодою передання міста воєводам з військом було надане право вільно вийти з міста. Після капітуляції добре укріпленого Ярослава угорці взяли і Перемишль, а потім без бою відкрив ворота і Галич [162]. Як бачимо, розрахунок Андрія II повністю здійснився, зайняття Галичини останнім було полегшене боярськими зрадами, які по зайняттю угорським королем Галичини перейшли усі до нього на службу і як в минулі часи при його особі відігравали велике значення. За порадою, як висловився літописець, “невірних бояр” Андрій II посадив на галицький королівський трон свого сина Андрія, а сам з військом пішов на Волинь здобувати її столицю Володимир. Підійшовши до Володимира, угорський король зрозумів, що добре укріпленого міста, на стінах якого було безліч ратних воїнів в блискучих бронях, йому не взяти. Король здивувався величчю і багатством міста і від захоплення сказав, що йому не доводилось бачити такого багатого міста в Німецьких країнах, навіть у Візантії, Палестині, Малій Азії, де він воював. Зрозумівши, що під містом втратить усе своє військо, він вирішив розпочати переговори з випробуванням у битвах соратником князя Данила боярином Мирославом. Будучи великим дипломатом середньовічної Європи, Андрій II зумів нав'язати Мирославу не вигідний мир, згідно з умовами якого волинський князь відмовлявся від Белза і Чевена на користь князя Олександра, від королівства Галичини, яке залишалося за сином Андрія II, галицьким королем теж Андрієм. Велика кількість угорського війська у відсутність князя Данила, очевидно, послабила його волю, боярин немов би, як висловився літописець, “зійшов з розуму”, не погодивши умов договору зі своїм князем, сам взявся не за своє діло і уклав договір. Умови угорсько-волинського договору 1230-1231 років були тяжкими для зміцнілого уже волинського князя Данила. Внаслідок цього тяжкого договору Данило Романович був знову відкинтий приблизно на ті ж позиції, які він займав напередодні смерті Мстислава Удатного, однак з цих свідчень видно, що за ним утвердилось Волинське князівство, без белзьського уділу, оскільки за угорсько-волинським договором ним знову володів вправний інтриган і ворог Романовичів, князь Олександр, чиї володіння не давали можливості створити плацдарм для наступу на Галичину. Ця угода, хоча і юридично була визнана Данилом, однак не встановлювала добросусідських відносин між галицьким королем Андрієм і Данилом, князем волинським, і коли Данило пішов з дружиною на допомогу київському князю Володимирі, який посварився з Михайлом чернігівським із-за якоїсь прикордонної території, то галицький король Андрій і белзький князь Олександр пішли походом на Волинь, але Данило не встиг далеко відійти і повернувся, зустрів галицьке військо, переміг його у битві біля Шумська і змусив повернутися його назад, а сам знову продовжив свій похід у Київську землю. Слід зауважити, що ця війна з галицьким володарем Андрієм і белзьким князем Олександром була не випадковістю, у воєнному конфлікті зіштовхнулися два могутні військово-політичні союзи галицького короля Андрія, Михайла чернігівського, і Із'яслава Новгород-Сіверського проти Володимира київського та Данила та Василька князів волинських, тому зрозумілим стає, чому Данило відгукнувся на прохання київського князя Володимира: “поможи ми брате, іде на мене Михайло”, і в цей же час Андрій галицький вдарив у тил волинському князю. Внаслідок військової кампанії в Київщині київсько-волинській коаліції не тільки вдалося відбити наступ чернігівсько-галицької коаліції, але й підписати вигідний для себе мирний договір, внаслідок якого волинський князь Данило теж отримав свою долю в “Руській землі, Торчиський уділ свого тестя Мстислава. Вдячний за допомогу Володимир, наголошує М.Ф.Котляр, віддав Данилові місто Торчиськ, політичний центр чорних клубуків у Пороссі, що на півдні від Києва, який був разом з тим адміністративним центром Мстислава Удатного. Важливість цього надбання важко переоцінити, волинський князь одержував частку в “Руській землі” і заявляв про свою приємність у отриманні великокнязівського престолу. Нехай ця частина була ще невеличка, однак вона давала можливість закріпитися Данилові на Наддніпрянщині і таким чином у майбутньому претендувати на всі три складові частини України-Русі: Київщину, Волинь і Галичину. Отже, Данило йшов по шляху, протоптаному його батьком, який теж почав боротьбу за об'єднання України-Русі з одержання частки в “Руській землі” [163].

Таким чином війна в Київській землі настільки зміцнила позиції князя Данила, що зразу по київській війні він, взявши військо київського князя, пішов походом на Андрія галицького. Поразка галицького короля біля Шумська дала Данилу моральну перевагу, це змусило белзьського князя Олександра, що боявся за свою волость відійти від союзу з угорським та галицькими королівствами і приєднатися до Романовичів, вони ж, наголошує літописець, "прийняли його з любов'ю". Помирившись та подружившись з Олександром, Данило пішов з ним разом на місто Плісенськ, що було власністю галицького боярина Арбузовича, "і полонивши Плісенську волость повернулись вони назад весною 1232 року у Володимир". Отже, наголошував Д. Зубрицький, примирення князів київських та чернігівських настільки зміцнило князя Данила, що оволодінням Плісенська він почав брати верх над королем галицьким. Зрозумівши це, Андрій галицький знову вислав гінців в Угорщину, і почав просити у свого батька надати йому допомогу, і той не забарився і швидко вислав в Галичину добірне угорське військо під керівництвом воєводи Даніша. Данило узнавши, що на поміч галицькому королю прибули угорські добірні полки, і що останній збирається робити похід на Волинь, теж почав шукати собі союзників. Данило з цією метою сам вирушає до Києва і в половецькі степи, схилив Володимира київського і половецького хана Котяна, у Із'яслава смоленського попросив допоміжні війська. Не довіряючи останньому, наголошував Д. Зубрицький, із-за дружби Із'яслава з галицьким королем, привів він останнього до присяги, зміст якої полягав у дотриманні умов миру та взаємної дружби [164]. Такий союз руських князів був просто життєвою необхідністю, адже українська держава опинилась у становищі повного розвалу. Половина Південно-Західних володінь України-Русі контролювалась галицьким королем, а фактично угорським королівством і зв'язаним з ним боярами, галицький король, не дивлячись на втрату Плісецького уділу, ще мав міцний вплив на Волині, зокрема в Белзькому князівстві. Певною мірою самі волинські бояри теж схилилися до галицької структури державності, знаючи, що галицький король був у всьому послухний у своєму боярському оточенні. Волинські бояри теж бажали мати у себе такого володаря, тому й досить пасивно підтримували Данила у швидкому захопленні Галичини. Слабкість Андрієвого становища в Галичині і могутність у ній галицьких олігархів, відзначав і літописець князя Данила, було тим відправним моментом, що дозволило Данилу у майбутньому заволодіти Галичиною. Коли влітку 1233 року галицький володар вибрався з усім військом та боярськими полками у похід на Волинь, літописець це так зафіксував: "королевич і Судислав пішли походом на Волинь", поставивши майже на один рівень галицького володаря і головного олігарха галицької проугорської партії. Над Волинню нависла смертельна загроза, однак Данило Романович заручився підтримкою київського князя Володимира Рюриковича і половецького хана Котяна, і намагався перетягнути на свій бік Із'яслава Мстиславовича смоленського, який був у союзі з угорським королем. Однак, останній спочатку ніби дав згоду на союз з Данилом, але пізніше зрадив його, захопив підступно місто Тихомль і, організувавши грабунок і погром в усій Волинській землі, з'єднався з галицьким королем Андрієм.

Слід зауважити, що міняти сеньйорів в Галичині і на Волині під час війни було тактикою, що використовувалася під час феодалних воєн. Так, згідно зі свідчень джерел, ми бачимо, що переходили із табору в табір князь Олександр Всеволодович, боярин Гліб Зеремійович, боярин Судислав та інші. Як правило, такі переходи вважались нормальними і обидві ворогуючі сторони охоче приймали на службу вчорашніх ворогів. Так сталося і на цей раз. Після бою під Шумськом війська, зібрані князем Данилом, почали реорганізовуватись для походу на Галич. Характерно, що до битви усіх цих союзників не влаштовувало посилення галицького короля, однак після поразки дану коаліцію уже не влаштовувало зміцнення волинського князя Данила.

Сама військова кампанія, однак, ще довго вражала уяви сучасників. Почалась вона з походу на волинські землі могутньої галицької армії під проводом самого галицького короля Андрія та усіх галицьких бояр, очолюваних Судиславом. Як зауважує літописець, відступаючи, волинсько-київська армія на чолі з князями Данилом та Володимиром сховалася за мурами Перемишля. Однак, штурм міста був відбитий і в цей же час Данило завдав контрудару, якого його неприятели не чекали, і, не будучи готовими для його відсічі, почали відступати від міста, залишаючи напризволяще пороки, тобто тарани для розбивання мурів, з якими вони прийшли до Перемишля. Літописець наголошує, "що стіни міста були кам'яні, захопившись облогою міста противник не зауважив, як з міста йому був завданий разючий удар, якого він не чекав, що призвело до панічного відступу і в кінцевому результаті до повної поразки". За таких обставин окрилений перемогою під Перемишлем князь Данило розпочав підготовку для походу на Галич. Однак, у стані союзників, які щойно відсвяткували перемогу, сталися суттєві зміни. Не бажуючи подальшого зміцнення волинського князя Данила, чернігівський князь зразу ж по битві від'єднався від Данила і вступив у союз з галицьким королем Андрієм. Наслідком цього союзу стало те, що він зумів відмовити від походу на Галич і київського князя Володимира Рюриковича і половецького хана Котяна. В цей же час суттєві зміни сталися після поразки під Перемишлем і у стані галицького короля. Галицькі бояри, бачачи військову слабкість Андрія, почали, як висловився М.С.Грушевський, роздвоюватися, одні під керівництвом Судислава трималися далі короля Андрія, та значна частина розуміючи, що втрата маєтностей стає реальною, почала покидати стан свого короля. У різних станах феодалних коаліцій, як

наголошують джерела, почався розкол. Далекоглядніші бояри побачили, що перемога Данила неминуча і почали переходити до нього, як тільки волинські війська почали наближатися до Галича. Як бачимо, що таке впевнення в тому, що Данило візьме Галичину, у нього було не випадково, ще раніше зі свідчень літописця ми знаємо, що “галичани бажали мати собі за князя Данила”. Є усі підстави вважати, що заможні міщани та дрібне боярство вело таємні переговори з князем Данилом, запрошуючи його на галицький стіл. Коли війська Данила наблизились до міста, “його зустріла більша половина Галича”, а також “бояр багато”, на чолі з такими великими боярами, як Доброслав Суд’їч і Гліб Зеремійович та “інші численні бояри”, які урочисто ввели князя Данила в місто. Як зауважують джерела, всі, хто визнав князя Данила, були новими представниками боярства, які відійшли від проугорської партії і бажали бачити на галицькому престолі тільки руського князя. Всі вони не вели широкомасштабну торгівлю з Західною Європою, а орієнтувались на Візантію, Половецьку державу та Північно-Східну Русь. Виразником таких політичних сил у старогалицькому суспільстві був боярин Судислав Бернатович. Усіх бояр, що перейшли у його табір, князь Данило прийняв на службу. Таким чином, як наголошує літопис, заволодівши Галичем князь Данило “прийняв землю Галицьку і роздав міста боярам і воєводам і було корму у них багато”. Вживаючи, однак, усіх цих заходів, князь Данило знав, що галицький замок ще знаходився у руках галицького короля Андрія, угорського гарнізону і вірних йому галицьких бояр, очолюваних Судиславом і угорським воєводою, які вирішили триматися до кінця, як наголошує М. С. Грушевський, не зважаючи на голод та холод, що скоро запанував у замку. Така впертість Андрія пов’язується з чеканням допомоги, на яку він надіявся з Угорщини, але старий король, зайнятий війною з австрійським герцогом, не зумів зразу надати сину-королю допомогу, він вступив у Галичину в серпні 1233 року і мав намір за три тижні бути під Галичем. Чутка про наближення угорського короля з великим військом надала сміливості оточеним і Судислав зав’язав переговори з белзьським князем Олександром, що примкнув до Данила, і зумів його переманити на свій бік. “Дам тобі Галич, намовляв Олександра Судислав, піди від брата”. Легковірний Олександр повірив Судиславу, і ця довіра коштувала йому власного родинного гнізда, Белзьського князівства, однак в той час він думав, що угорці, з’єднавшись з галицькими боярами, переможуть князя Данила. Та сталося не так. Король Андрій II, прийшовши в Галичину, наштовхнувся на такий могутній опір замків, збудованих та укріплених Данилом, що не зумів взяти жодного і змушений був повернутися назад до Угорщини. Не дивлячись на відхід Олександра, князь Данило вперто проводив облогу Галича, заручившись підтримкою усього населення Галичини, отримавши від нього велику кількість продуктивних припасів, у той час коли король Андрій зі своїм наставником Судиславом морились голодом у цитаделі. Щоб поповнити продовольчі припаси, військо під керівництвом Судислава зробило вилазку з замку, та Данило, який пильно стежив за ворогом, виступив зі своєю дружиною з міста і відбив наступ. Через деякий час, наголошує літописець, “вмер королевич у Галичі”, так і не дочекавшись підмоги, і обложені угорці та галицькі бояри вирішили здатися на милість переможця, саме тоді, коли Данило готувався до рішучого штурму галицького замку, стягуючи до нього добре озброєних воїнів з правого боку, по кризі замерзлого Дністра. По смерті короля Андрія бояри вирішили вести з обложеного замку переговори з Данилом. Задля цього вони вислали до Данила досить впливового боярина Семена Черного і в черговий раз внаслідок клопітких переговорів зуміли вийти сухими із води. Данило простив їх і тих, хто згодився перейти служити до нього, простив. Усе це добродіяння Данила було наслідком підписання Данилом та Судиславом якогось особливого договору. Можливо, це був акт здачі королівського галицького замку, згідно з яким Данило зобов’язався випустити усіх прихильників Андрія з ним в Угорщину. М. Ф. Котляр вважає, що цей вчинок Данила був наслідком якоїсь особливої угоди Данила з угорським королем Андрієм II [165]. Зі смертю юного Андрія стихають назавжди претензії угорського королівського дому на галицький престол, возведений до рангу королівського, тобто державного за західноєвропейським зразком. Цей королівський трон, наголошував Д. Зубрицький, узаконений папою римським, вартував угорському дому двох юних принців, які почергово з усіма наявними угорськими військами, і тою частиною галицького боярства, що їх підтримувала, боролися за утвердження галицького королівства. Ні смерть, ні холод, ні голод не змогли припинити устремління вінчаних на галицький престол юних королів. У цих прагненнях їх послідовно підтримував їхній батько угорський король Андрій II, який вважав утримання королівства Галичини за своїм родом, одним із найголовніших завдань своєї східної політики, і не шкодував засобів, навіть поклав життя власних синів за утворення і зміцнення Галицької держави, яку він бачив з політичної точки зору, як невід’ємну складову частину західноєвропейського чи католицького союзу держав. Утвердження Галицького королівства Андрій II вважав престижним явищем перед європейськими католицькими володарями і він домагався його утвердження ціною власних синів протягом усього свого життя. Ще раніше смерть першого галицького короля Коломана I, який помер зразу ж після тяжкого торчиського полону, смерть другого галицького короля, юного Андрія I у Галичі сильно засмутила старого угорського короля Андрія II. З загибеллю синів королів порушилися його, здавалось, такі уже здійснені політичні плани. Здавалось, що спокійне сидіння на галицькому королівському престолі протягом трьох років уже утвердило його сина Андрія як галицького володаря. Характерно, що

задля свого утвердження на королівському галицькому престолі Андрій I, враховуючи досвід свого попередника короля Коломана, пішов навіть на релігійний компроміс – він не виганяв з церков ні руських єпископів, ні священиків, три роки абсолютно не порушував питання унії з римською церквою, старався не викликати незадоволення бояр і уникав суперечок з торгово-ремісничою знаттю і народом. Можна сказати, що Андрій був володар, який не втручався у внутрішнє життя Галичини, не змінював її політичного та соціального укладу, що може свідчити, що зв'язана з Західною Європою торговельно-економічними відносинами Галичина у час його правління процвітала. Однак, усю повноту влади у цей час мали тільки бояри, літописець не дарма ставить на один щабель голову боярства і угорського принца “королеви і Судислава”. Однак, усі решта суспільні групи були сильно пригнічені, і городяни, і торгово-ремісничі знать були усунені від широкомасштабної торговельної діяльності, управління країною, а тобто широкої участі в політичному і торгово-економічному житті Галичини, що викликало незадоволення і призвело до скорого падіння і смерті у галицькому замку короля Андрія, який, як вважав Д. Зубрицький, помер від приліпної хвороби, яка завжди супроводжує облогу міст [166].

Смерть галицького юного Андрія у 1233 році та від'їзд непримиримого великого боярина Судислава, наголошував М.С. Грушевський, зробила галицьких бояр ще непримиреннішими до князя Данила. Під натиском обставин вони не стали щирішими. З першого приходу Данила вони отримали обмеження своєї влади, яка у них була при юному Андрію. Бояри побачили в Данилі його батька, сильного, твердого володаря, який бажатиме правити Галичиною самостійно. Це стало очевидним уже в 1234 році, коли Данило Романович остаточно підкоряє собі Белзське князівство. Навесні 1234 року, читаємо в галицькому літописі: “Олександр князь белзський, злякався за заподіяне ним зло Данилові і пішов до свого тестя в Київ. Довідавшись про це, Данило пішов за ним навздогін з Галича і догнав його у Полонному і схопив його на холірському лузі”. Данило і його воїни, наголошує літописець, не спали тоді три дні і три ночі. Так був остаточно виведений із політичного життя давній непримиримий ворог Романовичів, їх двоюрідний брат, що боровся за утвердження на Волині, белзський князь Олександр. Його тесть, київський князь Володимир Рюрикович, не став сваритися з Данилом, визнав права Данила на Белз, не став захищати свого зятя Олександра, а навпаки, увійшов з князем волинським і галицьким “у братолубство і велику любов”, уклавши з ним союзницьку угоду. Подальша доля Олександра невідома, очевидно він закінчив свої дні в'язнем у тюрмі одного із замків Данила, що зумовлюється тим, що союз з київським князем від сходу з політичної арени Олександра белзського не постраждав, а навпаки, ще більше утвердився [167]. Скоро після укладення союзу київський князь потрапив у важке становище і повинен був просити допомоги. На нього раптово напали чернігівські князі Михайло та Із'яслав. Данило, полишивши тоді у Галичі брата Василька, і з усім своїм військом зразу ж по галицькій війні на початку 1234 року виступив у Київську землю на допомогу київському князю. Військова кампанія в Київській землі стала трагічною, його не чисельна дружина була розбита союзниками Михайла чернігівського та половцями десь під Торчиськом. Під самим Данилом убили коня і він ледь врятувався втечею. У полон потрапив київський князь Володимир Рюрикович і полководець Данила Мирослав, це сталося внаслідок зради бояр Молибоговичів, яких у свій час покарав за дворушництво, а потім знову помилував і взяв на службу князь Данило. Із залишками свого війська, Данило змушений був утікати із поля бою до Галича. Поразка Данила в Київській землі стала поштовхом нового боярського повстання. Тепер бояри уже не приховували своїх намірів і відкрито піднялися проти Данила. Спочатку, щоб спекатися Василька і його війська, бояри розпустили чутки, що смоленський князь Із'яслав із половецькою ордою вирушив походом на Волинь, що змусило Василька облишити Галичину і з усім військом виступити на захист Волині. Тоді бояри, як висловився літописець, “воздвигнули крамолу”, підняли повстання проти Данила і закликали на галицький престол Михайла чернігівського. Коли Данило з невеличкою дружиною повернувся до Галича, бояри лицемірно заявили йому: “княже, галичани умишляють на тебе, не згуби себе іди геть”. Зрозумівши, що утримати Галичину Данило не зможе, він доручив братові Василькові зібрати побільше сили для подальшої боротьби, а сам поїхав в Угорщину з надією отримати допомогу від свого друга дитинства угорського короля Бели. Якраз у цей час восени 1235 року помер старий король Андрій II. Його син, співправитель і спадкоємець Бела IV, як зауважував М. С. Грушевський, після поразки угорських військ в Галичині не виявляв особливого інтересу до Галичини, як його батько і брати. В боротьбі за Галичину отримали поразку два його брати - галицькі королі Коломан і Андрій, і Бела IV вирішив спочатку остаточно припинити втручання у справи української держави, розуміючи неможливість облаштування галицького королівства. Однак визнавши, що Данило, якого підтримували галичани, теж вигнанець, він не поспішав з відповідями на прохання Данила. У зв'язку з цим Данило міг мати надію врегулювати свої відносини з угорським королівством і отримати від останнього задля свого утвердження в Галичині військову допомогу. З такої точки зору Данило визнав себе васалом Угорщини. Угорська хроніка розповідає: “що він брав участь у коронації Бели IV, яка проходила у Феєрварі в листопаді 1235 року, і що Данило у процесії вів коня, на котрім сидів Бела IV, у той час, коли колишній галицький король ніс королівський меч” [168]. Ці звістки, наголошував М. С. Грушевський, цілком достовірні і не суперечать ходу історичних подій і боротьби

Данила за Галичину. Розгромлений у Київській землі Данило, вигнаний з Галицького князівства боярами, змушений шукати собі задля нового утвердження в Галичині союзників. Будучи проникливим політиком, він їде в Угорщину у той час, коли власне виникає компроміс і стає можливим його утвердження в Галичині. Однак, Бела IV не дає допомоги Данилові, оскільки у нього є свій власний план щодо Галичини. Ще живий попередній і помазаний папою галицький король Коломан, якого Бела IV у першу чергу вважає законним володарем Галичини. Тому не дивне розміщення васалів при коронуванні. В угорському королівстві Коломан вважався як король галицький, а тобто, вищий рангом васал, коли ж Данило був всього лиш князь і то позбавлений правлячою галицькою елітою престолу. На жаль, Данило не врахував цього, визнаючи себе васалом Угорщини, хоча він шукав виходу. Данило, наголошував М.С.Грушевський, щоб утвердитись в Галичині і отримати військову допомогу, для приборкання амбіцій галицьких бояр, пішов на дипломатичну хитрість, яка зумовлювалась визнанням зверхності угорського короля для отримання військової допомоги, щоб утвердитись в Галичині. Але йому не вдалося виконати своїх планів, Бела IV за умов життя ще його брата і помазано папою галицького короля Коломана I не брав до розрахунків Данила як володаря Галичини. Він прекрасно розумів, що об'єднана в одних руках Данилом Галичина і Волинь стане надто могутньою, і що Данило при таких умовах не стане задовільнятися роллю угорського васала, і можливо за таких умов стане й загрозою для самої Угорщини. У зв'язку з цим Бела IV вирішив підтримати на галицький престол сина чернігівського князя Михайла-Ростислава, якого визнав галицьким князем "Dux Galiciae", і пообіцяв видати за нього свою дочку [169]. У такому, здавалось, безвихідному становищі Данило виявив велику витримку, мужність і великий дипломатичний хист. Він знаходить противагу угорському королеві Бели IV, Австрійське герцогство, вступає у дружні стосунки з австрійським герцогом Фрідріхом II завойовником (der Streitbare) Бабенбергом. Внаслідок клопітких переговорів між австрійським герцогом та волинським князем був укладений наступальний союз проти угорського королівства. Про те говорить і коротке свідчення галицького літопису, що під час походу імператора Фрідріха II на Австрію у 1235-1237 роках, Данило і Василько ходили походом в Австрію на допомогу герцогу Фрідріху Бабенбергу. Похід був вдалий, австрійські і волинські війська розгромили передові частини імператорського війська Фрідріха II і змусили його укласти з герцогом Австрії мир. Подальший напрямок австрійсько-волинських військ був спрямований на Угорщину, що страшно збентежило угорського короля. Однак, перед цим австрійський герцог Фрідріх II та князь Данило вирішили остаточно розгромити німецького імператора. Для цього походу збирались усі наявні австрійські та волинські війська. Успішний похід і розгром імператора ставав небезпечним для угорського короля Бели IV, оскільки його вороги, вигравши "західну війну", ставали ще могутнішими і після неї неодмінно виступили б проти Угорщини. У той час, коли австрійські і волинські полки були готові до повного розгрому німецького імператора, посередником у цій війні став угорський король Бела IV, який вирішив розірвати цю небезпечну для Угорщини коаліцію. У зв'язку з чим, як наголошував Руський літопис XIII століття, "угорський король запросив до себе волинських князів Данила і Василька "на честь" і уклав з ними якусь "особливу угоду", очевидно, відмовився від втручання на боці ворогів Данила у галицькі справи. Ця угода була укладена у 1236 році, виконуючи її умови Бела IV змушений був розірвати стосунки з чернігівськими князями і розірвати заручини своєї дочки з сином чернігівського князя Ростислава. Галицький літописець з цього приводу зауважував: "король не дав дівки своєї Ростиславу і прогнав його геть". Проте Бела IV розглядав договір з Данилом, як тимчасове явище, з яким теж не бажав зміцнювати свої стосунки, "не давши його старшому сину Левові заміж свою дочку Констанцію". У цій справі Данило їздив в Угорщину, але, як зауважує літописець, "не було любові між ними". Як бачимо із джерел, хоча Бела IV і уклав з Данилом особливий договір у 1236 році, на пізніше зближення він з ним не пішов. Поки що він вважав Данила нижчого за рангом феодала. Цей мир, за більшістю тверджень дослідників, був потрібний угорському королю, щоб розірвати союз Волинського князівства з Австрією, і не допустити нападу австрійського та волинського володарів на Угорщину. Одна, Бела IV розумів, що без Галичини Данило не являється для угорського королівства страшним, а отже в цей період часу Бела IV не розглядав Данила, як могутнього володаря, який би самостійно міг загрожувати Угорщині, у зв'язку з чим і не потребував союзу з Волинню, що видно з відмовив Льву у шлюбі з Констанцією, у інший час він сам запропонує цей шлюб і союз, але це уже буде доба могутності української держави і час, коли Данило стане внаслідок об'єднання України-Русі рівним угорському королю володарем.

Тим часом політична ситуація в Україні-Русі склалася так, що чернігівські князі стали наймогутнішими володарями. У 1237 році Михайло чернігівський відібрав Київ Володимира Рюриковича, що повернувся з полону, і посадив у ньому Ізяслава Мстиславовича смоленського, а опісля з усією силою вступив у Галичину і залишив у ній князем свого сина Ростислава. Він опирався на підтримку усіх галицьких бояр, болоховських князів, половців, у родинних зв'язках з якими знаходився, а також заручився підтримкою і вступив в союз з Конрадом мазовецьким і Белою IV. Договір, укладений з Данилом Романовичем, хоча і був у силі, однак не заважав Бели IV підтримувати дипломатичні зв'язки з ворогами Данила. Отже, частково вирішивши справи з Белою IV, князь Данило досить скоро укладає мирний договір з половцями, які, як зауважив літописець, "не

захотіли воювати проти Данила". Болохівських князів раптовим нападом на їх землю князь Данило перебив, відчасти полонив і таким чином припинив агресію з їх боку. Польський князь Конрад мазовецький, користуючись невдачами волинського князя у Галичині, зробив спробу в ці роки перемінити зовнішньо-політичну орієнтацію, порвати союз з волинським князем і укласти з Пруським орденом союзний договір, наслідком якого рицарі ордену повинні були захищати його землі від союзної волинському князю Литви. Пізніше у 1237 році за умовами цього договору князь Конрад поряд з своїми землями уступив добжинським рицарям Дорогичинську землю з містом Дорогичином, яка завжди була складовою частиною Волині [170]. Однак, військо князя Данила розбило німецький орден, взяло в полон магістра Бруно і повернуло Дорогичин до Волині. Тоді князь Данило повернув основний свій напрямок діяльності проти Мазовії. Він направив на неї союзного Волині литовського князя Міндовга і Новгородського князя Із'яслава, таким шляхом змусивши останнього встановити союз і дружні стосунки з Волинню. Та поки що князь Конрад був ворогом волинського князя. Коли у 1235 році князь Данило перебував в Угорщині, куди був запрошений королем Белою IV на "честь", Конрад мазовецький напав на Волинь і намагався відібрати у Данила Червенську землю [171]. В цей же час чернігівський князь поширив свою владу на всю Галичину, включаючи Перемишль. Однак, позбавлений угорської підтримки, він почував себе невпевнено в Галичині і розуміючи подальшу боротьбу з Данилом, за неї вирішив розпочати мирні переговори з останнім. Внаслідок широкомасштабних переговорів така угода була підписана у 1237 році, за якою Данило отримав Перемишльську землю. Та обидва вони розуміли, що ця угода нікого не задовільнить і що справа йде до рішучого зіткнення. Побачивши, що Данила не задобрити, Ростислав за боярською підтримкою відібрав у Данила Перемишль. У 1238 році Ростислав вирушив у похід на Литву "з усіма боярами", щоб покарати союзних Данилові литовських князів. В цей же час "мужі градські" з Галича вирішили запросити на княжіння волинського князя Данила, однак, це викликало супротив залишених Ростиславом урядників міста і галицького єпископа Артемія і боярина Григорія. Протестуючи проти вступу Данила в міст, вони побачили, що не можуть встояти проти всенародного бажання і лицемірно, як зауважив галицький літописець, зі сльозами безсилої ненависті на очах змушені були на привселюдному зібранні сказати: "Прийди, княже Данило, і прийми град". Данило Романович, радо зустрінутий городянами, увійшовши в Галич, виступив перед народним зібранням з такою промовою: "О мужі галицькі, допоки будете терпіти князів іноплемих у своїй державі", а міщани відповіли йому: "це державець наш богом даний". Князь Данило, наголошує літописець, "у супроводі усього народу увійшов в Галич, вступив до церкви святої Богородиці і сів на столі свого батька і на честь перемоги поставив на німецьких воротах свою хоругву". Дізнавшись про те, що Данило заволодів Галичем, Ростислав утік до Угорщини. Як бачимо із джерел, своєю перемогою і черговим вокняжінням у Галицькій князівстві Данило був зобов'язаний підтримці "мужів градських" і заможних верств міського населення. Його підтримали і хлібороби, і сільське населення, незадоволене свавіллям бояр. Саме опір широких народних мас звело нанівець спробу галицьких бояр самочинно за допомогою іноземельних володарів, яких вони садовили на галицькому престолі, правити в Галичині. Історичний досвід свідчить, що іноземні володарі спеціально садились боярами на галицький престол, щоб забезпечити їхнє повне панування, оскільки, не маючи ніякої підтримки в народі, ці князі були певною іграшкою в руках галицьких бояр. Перебіг історичних подій в Галичині у час феодальної війни доводить, що великі галицькі бояри визнавали над собою володаря, коли він демонстрував їм могутню збройну силу, за допомогою якої можна було утримуватись на престолі, у даному конкретному випадку, як князь Данило, що був підтриманий усім народом, торгово-ремісничою знаттю і сільським населенням. За таких обставин бояри були змушені коритися своєму володареві. Та це могло в умовах частоті зміни володарів в Галичині тривати досить короткий час, оскільки бояри, що привикли порядкувати самовладно, завжди інтригували проти могутнього володаря, намагаючись за будь-яких обставин обмежити його владу. Отже, боярство зовнішньо підкорившись Данилові тільки й чекало слушного моменту, щоб підняти проти нього бунт і скинути його з престолу. Чому ж тоді такий могутній і сміливий князь Данило Романович, знаючи усі інтриги бояр, дуже лояльно повопився з ними, навіть коли вони прилюдно ображали його, виливаючи в очі вино, відкрито зраджували його на полі бою, скидали з престолу, замахувалися на його життя? Відповідь може бути тільки ось така. У контексті усього життя князя Данила з малолітніх років оточували бояри, ще його батьки, які виховували його, були його наставниками і вчителями. Його оточення не знало інших осіб, окрім найзнатніших великих галицьких і волинських бояр. За таких обставин князь Данило не міг бути повновладним володарем на Волині, ні у Галичині. У боротьбі за повернення Галичини князь неминуче повинен увійти у приязнь з боярством, яке як панівна верства суспільства завжди і в усьому була солідарна і не бажала допускати судової розправи над кимось з бояр, навіть ворожої партії. Страта бояр князем створювала йому поганий авторитет у феодальному суспільстві. Не варто ідеалізувати і самого князя Данила. Не дивлячись на усі його патріотичні устремління та державні здібності у злученні української держави, він залишався людиною свого класу, інтереси якого боронив насамперед. Не міг Данило Романович так просто зважитися на те, щоб винищити бояр і тим самим повторити долю свого батька, великого князя Романа, який був відомий і у його час. Князь Данило

був першою людиною свого феодального класу і не міг, і очевидно, за нормою правил феодальної моралі та законів, не мав права знищувати таких самих феодалів, хай навіть ворожих йому. За таких обставин ефективно проводити злучування української держави в одну монолітну етноструктуру у нього не було ніяких можливостей, без класу бояр він це просто зробити не міг. Його утвердження по містах і областях стародавньої України-Русі не проходило б так швидко, якщо б перед тим, як входити у землі, він не встановлював би приязні стосунки з місцевою знаттю, і в першу чергу з боярами, без підтримки яких ми не моли б бачити реальним князювання Данила в Галичині. До того ж Данило Романович мав широкомасштабні плани з утвердження себе повновладним володарем в усій Україні-Русі. Проводячи у такому руслі свою внутрішньополітичну діяльність, князь Данило задумував також утвердитися і в Києві, тому не бажав до певного часу, а тобто до того, коли стане повновладним володарем України-Русі, дратувати бояр. Така його тактика, на нашу думку, була вірною, оскільки він тільки щойно утвердився в Галичині і об'єднав її з Волинню. Таким чином, ми бачимо, що утвердження волинського володаря у двох складових частинах України-Русь проходило внаслідок затяжної феодальної війни в Україні-Русі, яка на окремих її етапах набирала рис міжнародного характеру і охоплювала інтереси таких сусідніх країн, як Угорщини, Польщі, Австрії, Литви та Ордену. У рішучій боротьбі за з'єднання в одне ціле усієї староукраїнської держави Данило Романович повинен був завдячувати, однак, не великим українським феодалам, а простому населенню і торгово-ремісничій знаті міст, тобто "мужам градським", які були реальними виразниками ідеї єдиної та міцної України-Русі. Власне "мужі графські" у час небезпеки надавали виразнику української єдності князю Данилу всебічну допомогу, формували йому великі військові сили. Слід зауважити, що виразниками ідеї єдності та могутності староукраїнської держави було також і сільське населення, на яке лягав увесь тягар ведення як внутрішніх, так і зовнішніх феодальних війн. Міське і сільське населення давало князям ополчення, і було виробником основних повсякденних засобів людського існування та їжі. Власне спокійний розвиток, припинення феодальних війн, був головним лейтмотивом усіх земель стародавньої України-Русі. Виразниками цього у XIII столітті і були гідні спадкоємці легендарного "самодержця усієї Русі Романа", його сини князі Данило та Василько. Отже, повторивши шлях свого батька, великого князя Романа, Данило Романович знову об'єднав Галичину та Волинь і став наймогутнішим князем стародавньої України-Русі, що надало йому право заявляти претензії на київське князівство і таким чином стати абсолютним володарем української держави у XIII столітті (172). Однак, здійсненню далекоглядної політики українського володаря ще не судилось збутися. Об'єднанню України-Русі заважала напружена політична ситуація, яка склалася на західних межах староукраїнської держави у середині 30 років XIII століття і привертала увагу Данила Романовича.

Річ у тому, що в час феодальної війни в Україні-Русі у 1202-1210 роках в Прибалтику, з благословення папи римського і німецького імператора, був заснований духовно-рицарський Орден мечоносців, на чолі якого стояв магістр, вибраний з кола найзнатніших рицарів. Існував також капітул Ордену, своєрідна рицарська рада, на якій розв'язувалися питання внутрішньої та зовнішньої політики. У першій половині XIII століття Орден здійснив військові кампанії у литовські та пруські землі, що призвело до консолідації у XIII столітті литовських племен в литовську державу, якій вдалося внаслідок консолідації відбити наступ тевтонських рицарів. Оскільки польські князі і Орден уклали у 30 роках XIII століття союз, то литовські князі, які раніше терпіли від нападів рицарів, самі перейшли у наступ на союзників Ордену поляків і почали нападати на польські землі, зокрема, прикордонні Мазовію та Куявію. Мазовецький князь Конрад, що раніше підтримував дружні стосунки з князем Данилом, у час феодальної війни в Україні-Русі розірвав з ним союзню угоду. Користуючись тими обставинами, що у 30 роках князь Данило зосередив усю свою увагу і зусилля на приєднанні Галичини і спробах поширити свій вплив на Київське князівство, Конрад вирішив запросити собі на допомогу проти литовських князів німецьких рицарів Тевтонського ордену, які з Палестини переселились в Європу і спочатку зупинилися в Сілезії та Німеччині, а потім з дозволу угорського короля Андрія II у Семиграді, де зобов'язались захищати угорську державу від половців. Однак, там вони стали настільки агресивними, що Андрій II з великою ганьбою вигнав хрестоносців зі своєї країни не зважаючи на протест папи. Гіркий досвід угорського короля Андрія II не навчив нічому польського князя Конрада мазовецького, який за порадою папи і католицького духовенства запросив тевтонських рицарів до свого князівства. Утвердившись на суміжних землях, рицарі звідси як з плацдарму починають завоювання Литви, Пруссії, ряду регіонів Прибалтики. Захоплений успіхами тевтонців і розуміючи, що він не зможе утримати порубіжних територій України-Русі, мазовецький князь Конрад передає рицарям у 1236 році, захоплений у час феодальної війни в Україні-Русі, багатий торгово-ремісничий центр Дорогичин. До нашого часу дійшло не лише коротке повідомлення Руського літопису про військову кампанію князя Данила у Дорогичинську землю, а й низка польських хронік, згідно з якими ми дізнаємось, що у 1236 році "Конрад нагородив загін мечоносців, що був у нього на службі Дорогичином, який віддав їм для захисту поряд з другими своїми суміжними з Литвою володіннями" [173]. Як ми знаємо із джерел, Дорогичинська земля завжди входила до складу Волині і здавна була важливим транзитним пунктом, своєрідними воротами України-Русі на заході в торгових стосунках української держави. Надання Конрадом

мазовецьким рицарям частки Волинської землі викликало незадоволення уже достатньо могутнього галицько-волинського князя. Тому справедливі слова Данила Романовича, висловлені галицьким літописцем, “не гоже крижовникам тримати нашу отчину, і пішов на них з великою силою” закономірно відображають устремління князя Данила об'єднати однією владою землі України-Русі.

Іноземні та вітчизняні джерела свідчать, що Данило штурмом взяв Дорогичин і полонив одного з членів капітулу Ордена магістра Бруно з усіма його рицарями. Сам похід на Дорогичин був організований блискуче, князь Данило спеціально перед тим, як виступити проти рицарів, розпустив чутки, що він збирається в похід на ятвягів, щоб приспати пильність рицарів, що отаборились у Дорогичині, адже облога і штурм добре укріпленого міста, де сиділи добре озброєні воїни-рицарі, було не легко взяти. За свідченням джерел, військо галицько-волинського князя захопило місто навальним штурмом, а це значить, що Данило Романович добре готував військо до штурму міста. Можна припустити, що князь Данило для взяття Дорогичина застосовував облогову техніку: пороки, кам'яномети, тарани, важкі самостріли, перекидні містки, приставні драбини, можливо навіть облогові вежі. Інакше і не можливо було так легко захопити добре укріплене рицарями місто [174]. Розгром рицарів під Дорогичином був настільки разючим, що вони більше ніколи не нападали на прикордонні землі української держави, у всякому разі джерела нам про такі напади нічого не розповідають [175].

Таким чином, повне злучення усіх земель Галичини та Волині наприкінці 1237 року дало можливість Данилу Романовичу розпочати на початку 1238 року боротьбу за повне утвердження в Україні-Русі. Для такого утвердження треба було долучити Київського князівства. Слід зауважити, що приєднання Київської землі до Галичини і Волині було давнім бажанням Данила Романовича. Тому, як вірно зауважує російський історик Д. Н. Александров, що в 30 роках XIII століття Данило Романович не замикався у галицько-волинських землях, а намагався утвердитися і в стародавній столиці української держави місті Києві та в усій Київській землі. З цією метою нам потрібно проаналізувати всі джерела, які засвідчують фактологічне утвердження Данила Романовича володарем української держави у 1238 році.

Спробуємо розглянути події, які призвели до злучення української держави у 1238 князем Данилом, оскільки події 1235-1236 років передували об'єктивному ходу злучення в одне ціле України-Русі [176].

Літопис 1235 року розповідає про розпал феодалної війни у Київській землі, коли Із'яслав Мстиславович смоленський і чернігівський князь Михайло ходили походом на Київ “і взяли київського князя Володимира Рюриковича і полонили” [177].

Згідно зі свідченнями Іпатіївського літопису, Володимира Рюриковича в укладенні союзного договору 1235 року підтримував Данило, князь галицький і волинський, який все частіше після об'єднання Галичини з Волинню звертав увагу на політичні процеси в Київській землі. Коли київський престол зайняв Із'яслав Мстиславович смоленський, то згідно зі свідченнями джерел ми знаємо, що відносини у нього з галицько-волинським князем зразу склались недружні. Сукупність свідчень дають право наголошувати, що галицько-волинський князь сам претендував на Київське князівство, і мав на нього більше прав, ніж смоленський князь, оскільки Київщина була складовою частиною держави його батька великого князя Романа і завжди була в сфері впливу Мономаховичів. Данило Романович не претендував на Київ тільки тоді, коли у ньому сидів його союзник Володимир Рюрикович, дід і батько якого були київськими князями. Таким чином, коли у Києві сів Із'яслав Мстиславович смоленський, то зрозуміло, що це викликало велике політичне напруження в Україні-Русі, особливо цим був незадоволений галицько-волинський князь Данило, який не бажав допускати впливу північно-руських князів на Київ, і який після смерті київського князя Володимира Рюриковича вважав Київську землю своєю спадковою вотчиною, яка була власністю ще його батька великого князя Романа. Внаслідок проведеної широкомасштабної політики князем Данилом і прорухнік у політичній діяльності під час князювання в Києві північно-руського князя Із'яслава Мстиславовича смоленського, скоро ситуація в Києві змінилася на користь галицько-волинського князя Данила. Ворожнеча між південно-руськими чернігівськими та північно-руськими князями із-за Києва призвела до того, що ситуація у Києві вийшла з-під контролю, що дало можливість Данилу зайняти Київ і вигнати з нього північно-руських князів, що розпалювали в Київській землі феодалні війни [178]. В цей же час внаслідок підтримки галицько-волинського князя утверджується київський князь Володимир Рюрикович, однак у цьому ж році він передчасно помирає і Київ знову самочинно займає смоленський князь Із'яслав Мстиславович. Дізнавшись про це, Данило Романович виступив походом у Київську землю і змусив смоленського князя втікати з Київської землі. Вигнавши Із'яслава з Києва, Данило Романович заявив на нього свої права, як на спадщину свого батька “Самодержця усієї Русі Романа”, що як наголошує галицький літописець, “володів усією Руською землею, а саме Києвом, Володимиром, Галичем, і був царем в усій Руській землі”.

Таким чином, приєднання Київського князівства до Галицького і Волинського Данилом Романовичем у 1238 році і можна вважати фактом об'єднання ключових українських земель в одну українську державу. З 1238 року Данило Романович офіційно проголошується великим князем України-Русі. Ставши у 1238 році єдиновладним володарем України-Русі, Данило Романович, маючи

досвід, вирішив більше не віддавати приєднану Київську землю будь-якому князеві. Щоб утримати міцно номінальну столицю України-Русі в одній державній структурі, великий князь Данило Романович вирішив посадити в Києві намісника, який би правив Києвом від імені великого князя, боярина Дмитра. Наведений матеріал, наголошував радянський знавець даної проблеми В. Т. Пашуто, яскраво свідчить, що Київське князівство у 1238 році було одним із центрів злученої в одну політичну інфраструктуру України-Русі. Великий князь Данило Романович пояснював приєднання Київської землі до своїх галицько-волинських володінь тим, що воно було складовою частиною держави його батька і він, продовжуючи державні устремління свого батька, приєднав Київську землю до своєї державної системи. Утвердження Данила Романовича в Києві у 1238 означало політичне злучення в одну монолітну державу одноетнічних князів, що є фактом відновлення єдності української державності в кінці 30-х років XIII століття і припинення феодальної війни в Україні-Русі [179].

Ретельне вивчення джерел підтверджує, і про це вірно наголошував ще в XIX столітті І. Шараневич, що після утвердження в Київській землі великий князь київський Данило Романович розпочав військові кампанії у верхньодніпровській землі. У 1239 році, щоб закріпитись у цьому регіоні, великий князь України-Русі робить великий військовий похід на північ і зараховує до своєї могутньої держави усі землі, якими володів його батько від середньої течії Дніпра і до витоків Немана. Такі завоювання він здобув задля забезпечення обороноздатності Київської землі від раптового нападу на неї монголо-татарів [180].

Таким чином, у 1239 році, напередодні монголо-татарської навали, великому князю Данилу Романовичу вдалося не тільки об'єднати Українську державу в одну політичну інфраструктуру від Карпат до Дніпра і водночас поширити її вплив на суміжні з нею регіони, що було великою державною перемогою найвизначнішого державця України-Русі.

У 1238-1239 роках Українська держава, очолена великим князем Данилом Романовичем, стає у Європі такою ж могутньою, як Угорське королівство, до державної моделі якого Данило Романович, Галицький, прагнув усе своє свідоме політичне життя...

Л і т е р а т у р а

1. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1853-1855. – Т. 2. – С.480-482; – Т. 3. – с.107.
2. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1991. – Т. 2. – С.481-482.
3. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С.241-242.
4. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
5. Соловьев М. Сочинения. – М., 1988. – Т. 2. – Кн. 1. – С.564.
6. Татищев В. Н. История Российская. – М.-Л., 1964. – Т. 3. – С.170.
7. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985. – С.118-139.
8. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.88.
9. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.31-32
10. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.242.
11. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 2. – С.34-37.
Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.194.
12. Соловьев С. М. Сочинения. – М., 1988. – Т. 2. – Кн. 1. – С.564.
13. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т. 3. – С.19.
14. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 1. – С.717.
15. Грушевський М. С. – Т. 3. – С.19.
16. Соловьев С. М. Сочинения. – Т. 2. – Кн. 1. – С.564.
17. Там же.
18. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.33.
Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.195.
19. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.34.
20. Грушевський М. С. – Т. 3. – С.20-21.
21. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.242.
22. Соловьев С. М. Сочинения. – Т. 2. – Кн. 1. – С.565.
23. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.195.
24. ПСРЛ. – С.-П., 1856. – Т. VII. – С.112.
25. Котляр М. Ф. Полководці давньої Русі. – К., 991. – С.30.
26. Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси. – С.243.
27. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.196.
28. Александров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь в XIII-XIV вв. и образование Литовского государства. – М., 199. – С.59.
29. ПСРЛ. Т. XXV. Московский летописный свод 1479. – М., 1949. – С.108.
30. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.194-195.
31. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.37.
32. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.42.
Татищев В.Н. Вказана праця. – Т. 3. – С.186-188.
34. Руський літопис. – К., 1989. – С.378.
35. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.46.
ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.727.
36. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.46.
37. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.727.
38. Там же.

- Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.46.
39. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.44.
40. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.725-727.
41. ПСРЛ. – Т. XXV. Московский летописный свод 1479. – М., 1949. – С.108.
42. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.62-64.
43. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.198.
44. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.272-278.
45. Там же. – С.278.
46. Там же. – С.278.
47. Зубрицкий Д. – Т. 3. – С.51-52.
48. Там же. – С.53-54.
49. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.38-46.
50. Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. – № 10-11.
51. Котляр Н. Ф. Фомирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси. – К., 1985. – С.124-125.
52. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.47.
53. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.244-245.
54. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.728-729.
55. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.48.
56. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.55-56.
57. Крип'якевич І. П. Галицько-Волонське князівство. – К., 1984. – С.87-89.
58. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.57-58.
59. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – С.28-45.
60. Татищев В.Н. Вказана праця. – Т. 3. – С.186-188.
61. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – С.28-45.
62. Дашкевич Н. Вказана праця. – С.100.
- Карамзин М. Н. История государства Российского. – М., 1991. – Т. 2-3. – С.100.
- Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.53.
63. M. Werner. Di Regirung Bela's der vierten, Ungar. Revue, Vien, 1893, s. 141.
- Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.54-55.
- Карамзин М. Н. История Государства Российского. – М., 1991. – Т. 2-3. – С.446.
64. Греков Б.Д. Вказана праця. В. Т. Пашуто Вказані праці. В. Пичета. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. В. Пичета. Основные мотивы исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. Соцэґиз. 1940.
65. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.52-78.
66. Юшков С. В. Суспільно-політичний лад і право Київської держави. – К., 1949.
67. Інститут історії АН УРСР., 1953. – Т. 1. Аналогічне видання 1977 р.
68. Софроненко К. Я. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI-XIII вв. – М., 1955. – С.3-4.
69. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Львов, 1853-1855.
- Дашкевич Н. Вказана праця. – Киев, 1873.
- Шараневич І. История Галицко-Володимерской Руси. – Львов, 1863.
70. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1991. – Т.1, Т. 2. – К., 1993. – Т. 3. – С.97-99.
71. Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. Новый мир, 1939. – № 10-11.
72. Юшков С. В. Вказана праця. – С.402.
73. Софроненко М Вказана праця. – С.24.
74. Шараневич М Вказана праця. – С.104-105.
75. Готье. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. //Исторический журнал, 1940. – №1. – С.95.
76. Пичета В. Основные мотивы исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – Соцкнигизд, 1940. – С.10.
77. Софроненко К. Я. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси 11-13 вв. – М., 1955. – С.53.
78. Дашкевич Н. Рыцарство на Руси в жизни и поэзии.//Кн. 15, вып. 4. – Киев, 1909. – С.136.
79. Софроненко К. Я. Вказана праця. – С.54.
80. Греков Б. Д. Крестьяне Киевской Руси. – М., 1952. – С.257-258.
- Софроненко К. Я. Вказана праця. – С.54-55.
81. Руський літопис. – К., 1989. – С.243.
82. Софроненко К. Я. Вказана праця. – С.55.
83. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого. – С.28.
84. Софроненко К. Я. Вказана праця. – С.109-110.
85. ПСРЛ. – М., 1962. – С.729-731.
86. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.49-50.
87. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.31.
88. Грушевський М. С. Вказана праця. –Т. 3. –С.30.
89. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.200.
90. Wetner M. Вказана праця. – С.141-145.
91. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.60.
92. Татищев В. Н. Вказана праця. – Т. 3. – С.186-188.
93. Wetner M. Вказана праця, s. 141-145.
94. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.200.
95. Татищев В. Н. Вказана праця. – Т. 3. – С.189.
96. Карамзин Н. М. История государства Российского. – М., 1991. – Т. 2-3. – С.447.
97. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.32-33.
98. Huilard-Breholles Examen dechartes de l'Eglise Romaine contenues dans les rouleaux de Iluny, Paris, 1865, p. 84.
99. Huilard-Breholles... Вказана праця, p. 84.
100. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.35.
101. Карамзин Н. М. Вказана праця. – Т. 2-3. – С.447.
102. Татищев В. Н. – Т. 3. – С.188-189.
103. Крип'якевич І. П. Галицько-Волонське князівство. – С.89.
104. Huillard Dreholles. Examen de chartes de l'Eglise Romaine, conte nues dans les ronleaux de Cluny. Paris, 1865, p. 84.
105. Крип'якевич І. П. Вказана праця. – С.80-90.

106. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.62-65.
107. Пашуто В. Т. Вказана параця. – С.201.
108. Татищев В. Н. Вказана праця. – Т. 3. – С.189.
109. Татищев М. Вказана праця. – Т. 3. – С.200.
110. Котляр М. Данило Галицкий. – С.52.
111. Грушевський М.С. Вказана праця. – Т. 3. – С.35.
112. Там же. – С.67.
113. Татищев М. – М-Л. – Т. 3. – С.207.
Грушевский М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.36.
114. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.54.
115. Зубрицкий М. Вказана параця. – Т. 3. – С.69.
116. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.59-117.
Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.70-72.
118. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.60.
119. Соловьёв С. М. Сочинения. – Т. 2. – Кн. 1. – С.645-647.
120. Там же. – С.604.
121. Татищев В. Н. История Российская. – Т. 3. – С.210-211.
122. Карамзин Н. М. История гос. Российского. – Т. 2-3. – С.454-455.
123. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.735.
124. Татищев В. Н. История Российская. – Т. 3. – С.212.
125. Карамзин Н. М. Вказана праця. – Т. 2-3. – С.455, С.596.
126. Зубрицкий М. Вказана параця. – Т. 3. – С.80.
127. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.731.
128. Руський літопис. – К., 1989. – С.375.
129. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 2. – С.772-773.
130. ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 1. – С.445.
131. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.71.
132. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.204.
133. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. 1, Romae, 1860, N21.
134. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.204-205.
135. Татищев В. Н. Вказана параця. – Т. 3. – С.212.
136. Соловьёв С. М. Сочинения. – Т. 1-2. – Кн. 1. – С.605, С.136.
Грушевский М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.42.
137. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.42.
138. Там же. – С.41.
139. *Vetera monumenta historika Hungariam saeram illustrantia*/ Ed A. Theiner. Romae. 1859, t. 1, N65.
140. Карамзин Н. М. Вказана праця. – Т. 2-3. – С.456.
141. ПСРЛ. – М., 1962. – Т.2. – С.749-750.
142. Карамзин Н. М. Вказана параця. – Т. 2-3. – С.456-457.
143. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.100-101.
144. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.77.
145. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.70.
146. Архив К. Маркса и Фридриха Энгельса. – Т. . – С.225.
147. Грушевский М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.43.
148. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.206.
149. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.70-71.
150. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.102-103.
151. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.43-44.
152. N. Baunigarten. Op. cit., table 11, p. 47, Nr. 3.
153. V. Wlodarski. Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich.(Arch. Tw-wa Nauk we Lwowe. Dzial , tom19, zeszyt 2, Lwow, 1936, str. 1-53.
154. Соловьёв С. М. История России древнейших времён. М. 1988, т. 3-4, с. 125-126.
155. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.47.
156. Котляр М. Ф. Вказана праця. – С.74-77.
157. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.80.
158. Руський літопис. – К., 1989. – С.386.
159. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.211.
160. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.48.
161. Котляр М. Ф. Вказана праця. – С.85.
162. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.50.
163. Котляр М. Ф. Вказана праця. – С.87-88.
164. Зубрицкий Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.115-116.
165. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.90.
166. Зубрицкий Д. – Т. 3. – С.118.
167. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.215.
168. *Chronik Marci. Seria Istor. Hungaru.* 2, s. 223.
169. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.53.
170. *Codex Diplomat. Mas.*, ed Kochanowski, Nr. 336.
171. *Scriptores Rerum Hungarum* ed E. Szentpetery, Budapestini 1937-1938, tt. 1-2; t.1, p. 467.
172. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С. 217-218.
173. *Preussisches Urkundenbuch*, t. 1./Ed. Philippi. Konigsberg. 1882, N126.
174. Котляр М. Ф. Полководці давньої Русі. – К., 1991. – С.137.
175. Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – С.107.
176. Александров Д. Н. Вказана праця. – С.85.
177. ПСРЛ. – М., 1965. – Т. 10. – С.104.
178. ПСРЛ. М. 1962, т. 2, с. 788.
179. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.220.
180. Шараневич І. История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С.87.

Роль великої княгині Анни в кристалізації Української держави в середині XIII століття

Особливе місце в історії України-Русі в першій чверті XIII століття займає енергійна, вольова жінка, велика княгиня Анна, яку літопис називає “велика княгиня Романова”, котра після смерті володаря України-Русі Романа і в зв’язку з малоліттям законних престолоспадкоємців Данила та Василька відіграла велику роль в історії України-Русі.

Своєю енергійною діяльністю вона не допустила до фактичного розвалу на окремі князіння українську державу, і не дивлячись на повстання васальних князів та бояр, зуміла передати в політичне управління об’єднану зусиллями великого князя Романа Українську державу.

Роль її у суспільно-політичному житті України-Русі в першій половині XIII століття, як і сама особистість, майже не з’ясовані.

Анна виступає в історичних джерелах першої половини XIII століття як регентша двох малолітніх синів, спадкоємців великокнязівського, галицького престолу, яка намагається управляти Українською державою, приборкуючи могутніх васалів. Однак, внаслідок відсутності повнолітнього володаря в Українській державі могутні васали, князі київські волинські та бояри, зокрема галицькі, підняли повстання проти синів великого Романа літопис якого “називає самодержцем Руської землі, що володів Галичиною, Волинню та Київщиною”. Поки Данило не досягнув зрілого віку, управління державою взяла на себе його мати [1].

Про боротьбу великої княгині Анни з українським боярством, як вважав радянський історик В.Т Пашу то, в XIII столітті існувала “Повість про Велику княгиню Анну”, яка була складена в колах українського (волинського) боярства, яке підтримувало в боротьбі за єдність української держави княгиню Анну і її малолітнього сина Данила [2]. Як зазначає літопис, “Було у Данила бояр багато, усі отця його” [3].

Не дивлячись на ті обставини, що у час загибелі великого князя Романа під Завихвостом українська держава була досить могутня, її князі і бояри корилися центральній владі, то після смерті могутнього українського володаря почали відмовлятися коритися новому володарю великому князю Данилу, регентші великій княгині Анні і втягнуло українську державу у вирій феодалної війни. Як зазначають джерела, сутички між центральною владою, яку уособлювала велика княгиня Анна, частішають. Князі і бояри перестають коритися центральній владі, що засвідчує Руський літопис XIII століття, з гіркою наголошуючи: “Великі чвари почалися в Руській землі” [4].

Більшість удільних князів і бояр, що раніше смиренно сиділи в своїх землях з ласки великого князя Романа і корилися його волі, платячи данину, сьогодні не визнають владу своєї “великої княгині Романової”, яка, як вважав В.Т Пашуто, стала опікункою малолітніх спадкоємців великокнязівського престолу, князів Данила та Василька [5].

Що стосується міжнародних відносин, то слід наголосити, права “великої княгині Анни” були офіційно визнані та юридично затверджені Угорським королем Андрієм II, великим Краківським князем Лешком та литовськими князями. У своєму прагненні вберегти від розвалу українську державу велика княгиня Анна опиралася більшою мірою на волинське боярство, яке було зобов’язане своїм становищем в українській державі покійному князю Роману, а також на ту частину галицького, київського боярства, які відстоювали ідеї єдності і могутності України-Русі.

Таку її політичну діяльність підтримували і усі українські міста, торгово-економічна знать, селяни, яким великий князь Роман для соціального і економічного розвитку держави надав великі пільги [6].

Цілком ймовірно, що до часу втручання Рюрика Ростиславовича Київського, тобто до 1206 року, велика княгиня Анна контролювала і утримувала владу в українській державі від імені малолітнього сина, великого князя Данила, опираючись на закуту “Латинську броню” свого чоловіка, дружину великого князя Романа. За таких обставин військова сила її чоловіка давала можливість утримувати стабільність в державі.

Однак, вийшовши із монастиря, куди був засланий володарем України-Русі Романом за наведення половців і розграбування Києва, колишній київський князь Рюрик Ростиславович захопив Київ і проголосив себе незалежним від “Романової держави Київським князем” [7].

Цілком очевидно, що в адміністрації великої княгині Анни думали, що він задовольниться тільки Київським князівством і буде управляти ним, не розпорошуючи могутності Романової держави.

Однак, в середині червня 1205 року, як наголошує літопис, “Рюрик Ростиславович зібрав половців і багато Русі, і прийшов на Галич, де стрінули його бояри галицькі та володимирівські біля города Микулина на ріці Сереті. І билися вони одні з одними через ріку Серет і многи були ранені, і вернулися вони в город Галич” [8].

Ми бачимо, що велика княгиня Анна своєю енергійною діяльністю, зуміла організувати захист цілісності української держави від могутніх васалів. Однак, така ситуація тривала недовго. Жінка в стародавній Україні-Русі не мала права управляти державою, тому Рюрику Ростиславовичу, як реальному Київському князю, який виступив з лозунгом відновлення Української держави з центром в Києві, вдалося перетягнути на свій бік частину галицьких і волинських феодалів. Не дивлячись на

це, під стінами Галича йому був завданий великий удар по всьому його війську. Як зауважує літописець :”Піщці галицькі опрокинули половецькі сили і київський князь був змушений покинути Галичину” [9].

Розгром під стінами Галича киево-чернігівсько-половецької коаліції дав можливість утримати владу великій княгині Анні в Галичині і Волині. В 1206 році над її державою нависла велика небезпека. Чернігівські, київський, смоленський, сіверський князі зі сходу, польський князь Лешко з заходу вирішили одним комбінованим ударом покласти кінець державі Романа Великого. З цього приводу Північно-Руський Суздальський літопис зауважив :”Ляхи йдуть до міста Володимира на допомогу Ольговичам” [10]. У такій ситуації Романовій державі загрожувала війна на два фронти і, як вірно зауважує В.Т Пашуто, велика княгиня Анна і ті бояри, що її оточували, зрозуміли, що без могутнього союзника, в даному випадку Угорського королівства, українській державній системі не можна буде встояти проти такої могутньої коаліції [11]. М.Ф Котляр вважає, що ситуація стала критичною не тільки для “Галицько-Волинської державної єдності”, але і для життя самої великої княгині Анни і для її дітей, власне така загроза і змусила її звернутися до давнього Романового союзника і друга – угорського короля Андрія II [12]. Анна спішно послала послів за допомогою в Угорщину. Військова допомога союзнику, як вважає В.Т Пашуто, окрім офіційної плати обіцяла ще й територіальні надбання, тому угорський король Андрій II з охотою втрутився в феодалну війну в Україні-Русі [13]. Літопис Руський з цього приводу наголошує :”По смерті Романовій зустрічався був король Угорський Андрій з ятрівкою своєю Анною у городі Саноці” [14]. Характерно, що літописець називає велику княгиню Анну “ятрівкою” угорського короля Андрія II, що дало можливість українському досліднику Л.Махновцю провести окремі дослідження. Слово ятрівка на його думку означає – жінка брата. І дійсно, Роман Мстиславович і Андрій II угорський були троюрідними братами. Рідною бабою Андрія, дружиною його діда короля Гейзе II і матір’ю батька Белли II була Євфросимія Мстиславівна - сестра Із’яслава Мстиславовича, вона же двоюрідна баба Романа Мстиславовича. Спільним прадідом Романа і Андрія II був великий Київський князь Мстислав Володимирович. Не дивлячись на родинні зв’язки Романа та Андрія, слово “ятрівка”, вжите щодо Анни, дозволило Л. Махновцю наголошувати, що Анна, окрім свого чоловіка Романа, сама була у родинних зв’язках з угорським королем Андрієм II. Її генеологічна сутність встановлена тим фактом, що над її могилою в місті Володимирі-Волинському, внук Мстислав Данилович у 1289 році спорудив каплицю-ротонду, освятивши її іменами праведників Іоакима та Анни, тобто велику княгиню Анну не похоронили як звичайну княгиню в православному соборі, а як визначну політичну діячку того часу. Генеологічні дослідження дають підстави твердити, що друга дружина Романа Анна була дочкою Візантійського імператора Ісака Ангела від другої дружини Маргарити-Марії, яка була рідною сестрою угорському королю Андрію II, тобто велика княгиня Анна – володарка України-Русі, принцеса візантійська, була племінницею, “ятрівкою” угорському королеві Андрію II. Отже в такому разі стають зрозумілі свідчення нашого літопису, чому “Андрій II прийняв Данила як свого рідного сина” – він був йому двоюрідним онуком. Дуже важливе свідчення в нашому літописі, що народився Данило у 1201 р. У час смерті Романа Мстиславовича йому було неповних чотири роки. Добриня Ядрійкович пише, що у середині 1200 року у Константинополі було посольство Романа Мстиславовича у складі “Твердяти Остромировича, Недана, Доможира і посла Негвара”. Цілком очевидно, що це посольство вело переговори про укладення союзу між Україною-Руссю та Візантійською імперією, який скріплювався шлюбом князя Романа з принцесою Анною. Власне ці бояри привезли Романові ще зовсім юну принцесу Анну. Анна дійсно була родичкою угорського короля Андрія II і розуміла, що має право опиратися на військово-політичну організацію свого родича і сусіда. Лише візантійсько-угорське, чи імператорсько-королівське походження Анни пояснює її претензії, як це вказано в літописі від 1208 р. “княжити самою” [15]. З джерел ми бачимо, що до часу наступу Києво-Чернігівської коаліції на Галич велика княгиня Анна самовладно правила Галичиною і Волиню. Між великою княгинею Анною і угорським королем Андрієм II відбулася зустріч в галицькому місті Саноку на предмет укладення союзного договору. На жаль, джерела не зберегли нам ані тексту, ані умов, укладених між Анною та Андрієм II. М.Ф. Котляр вважає, що Анна змушена внаслідок загрозливих обставин визнати верховодство угорського короля. Угорський король Андрій II розташував залогу в Галичі, щоб допомогти Анні, а сам коронувався на короля Галичини і Волині (*Galicia Lodomeriaeque rex*). Угорський король зразу ж приступив до своїх обов’язків хоронителя Романової держави. Почалось з того, що він розгромив польські війська на Волині, як наголошує літописець, “омерив поляків”. Угорське рицарське військо було набагато потужніше за польське, тому розгромлені поляки більше на боці Києво-Чернігівської коаліції не виступали. Та не зміг, чи не захотів, як вважає М.Ф Котляр, завадити наступові Ольговичів на Галич. Однак як бачимо, угорський король, залишивши в Галичі сильний гарнізон, який складався з вибраного рицарства угорського королівства, сам особисто очолив наступ на поляків. Тому, коли руські князі взнали, що сильний угорський гарнізон стоїть в Галичі, а війська на чолі з королем Андрієм вже розгромили союзних поляків, не наважилися вести війну з могутньою угорською державою [16]. Внаслідок таких поступок з боку великої княгині Анни, за допомогою угорського короля Андрія II, вдалося зберегти дві ключові складові Української держави – Галичину і Волинь.

Поки угорський гарнізон знаходиться в Галичі, велика княгиня Анна безбоязно править державою. Місцеве боярство слухняно виконує свої державні обов'язки, як зауважує літописець: "Не могли галичани нічого створити", та як тільки угорський король вивів свій гарнізон, галицьке боярство, яке очолив, вернувшись із заслання, Володислав Кормильчич, почало сіяти смуту в Галичі. Анна взяла дітей і уткла в місто Володимир [17]. В.Т.Пашуто вважав, що бояри Кормильчичі, що перебували в Ігоревичів, які були онуками могутнього колись князя Галицького Ярослава Осмомисла, почали вести агітацію на користь відновлення Ростиславової династії на галицькому престолі. Ігоревичі, як відомо із джерел, були синами дочки Ярослава Осмомисла, Ярославни і мали всі династійні права на галицький престол [18]. Такі дії бояр змусили велику княгиню Анну втікати з Галича у Володимир, який був родовим гніздом її чоловіка Романа – князя Волинського. Однак, в Володимирі Анну теж чекала зрада частини боярства. Під загрозою володимирських бояр: Мстибогів, Мунчуків і Микифора, як зауважує літопис, "які зрадили свою господу", вона "дирою міською" залишила Володимир і втекла з синами в Краків [19]. З'ясуємо, чому таке велике боярське незадоволення виникло одночасно в Галичині і на Волині. Раніше, ми знаємо, Анна втратила контроль над Київщиною. Це можна пояснити тим, що візантійська принцеса, як дружина Романа, на думку літописця, "бажала правити самою", опираючись тільки на військову силу угорського родича Андрія II. Однак, угорська окупація Галичини і Волині та проголошення Андрієм II себе володарем цих земель стала не популярною в народі, тому бояри використали цей політичний прорахунок великої княгині Анни, хоча вибору союзників у неї не було. Слід враховувати, що Анна, яка від імені малолітніх дітей намагалася правити самовладно, стала непопулярною в народі, оскільки жіноче правління в стародавній Україні-Русі було немислиме і непопулярне. Тільки одна жінка самовладно правила Україною-Руссю – велика княгиня Ольга, і то лише як регентша малолітнього сина Святослава. У своєму правлінні велика княгиня Анна опиралася на військову силу свого чоловіка та родича угорського короля, та не на місцевих бояр, які були володарями великих і малих міст з безмежними земельними латифундіями. Водночас українське боярство уособлювало велику політичну, економічну та військову силу. Влада Анни була грізною, особливо за участю угорської військової сили, тому боярство вибрало слабку владу Ігоревичів, які не мали підтримки у сусідніх володарів і в місцевому галицькому народі. Ігоревичі були тими князями, які очолили боротьбу з великою княгинєю Анною [20]. Вигнавши велику княгиню Анну з Галича, бояри запросили на княжіння Ігоревичів. Боячись гніву угорського короля Андрія II та польського князя Лешка краківського, як вважає В.Т.Пашуто, бояри пояснили їм законність возведення Ігоревичів на Галицький престол, однак, підсилили свої аргументи великими дарами [21].

Галицький дослідник XIX століття Д.Зубрицький вважав, що у той час, коли велика княгиня Анна перебувала при гостинному краківському дворі, вона вела переговори щодо об'єднання сил угорського і польського володарів для походу на Галич з метою відновлення своєї влади. Однак, як вважає Д. Зубрицький, сам Лешко краківський, який щойно вступив на великокнязівський польський престол, мав багато ворогів у Польщі, не міг боротися з Ігоревичами, що мали у своєму розпорядженні військово-політичні сили двох князівств Галичини, Волині, Новгород-Сіверщини, а також половецьких ханів, з якими були у родинних зв'язках. Тому він за порадою Анни намагався з цього приводу вести переговори з угорським королем Андрієм II. У 1207 р. він відіслав до нього посольство на чолі з воєводою В'ячеславом Лисим та княжичем Данилом і волів нагадати королю, "що він був другом батькові сироти, що він клявся мати любов до них, що коли тепер на них прийшло вигнання, то по-рицарськи було б добре, що вони обидва король і Лешко, з'єднавши свої війська, змусили Ігоревичів віддати їм їх батьківщину". Угорський король почав уже готуватися до походу на Галич, та хитрі Ігоревичі зуміли дарами відмовити короля від коаліції з польським князем [22].

Інший галицький дослідник другої половини XIX ст. І. Шараневич теж вважав, що велику роль у розвалі Романової держави відіграли бояри. Могутнє правління Романа, традиції якого намагалася продовжити його дружина Анна від імені малолітнього сина Данила, змусило бояр шукати слабкішого володаря, який би не намагався уособлювати всю політичну структуру України-Русі і нащадки якого в подальшому були б з ласки бояр тільки Галицькими князями, маючи на княжіння з їх волі законне право. І такі князі, внуки Ярослава Осмомисла, дійсно були – це Ігоревичі, право яких на Галицьке князівство було визнане, за усього небажання, навіть угорським королем Андрієм II [23].

Проживаючи у вигнанні в Польщі, внаслідок міжнародної політичної діяльності велика княгиня Романова зуміла закріпити за собою великий торгово-економічний центр Берестя, що на Волині. Така політична акція вдалася їй тому, що князь Олександр захопив майже всю Волинь зі столичним містом Володимиром і став практично незалежним володарем, загрожуючи володарюванням княгині в Бересті. За таких обставин княгиня послала свого довіреного боярина Мирослава до польського князя Лешка сказати: "цей Олександр всю землю нашу і отчину тримає, а син мій в одному Бересті править". Князь Олександр був змушений віддати Белз князю Василькові з матір'ю, та незабаром, обмовивши княгиню Анну перед Лешком, князь Олександр вигнав Анну з Васильком з Белза і віддав їм спочатку невеликі міста Камінь, а потім міста Тихомиль і Перемиль [24]. Цілков

ймовірно, що княгиня Анна опиралася у своїх змаганнях з Олександром за Волинську землю на польського князя Лешка. Однак Олександр, побачивши, що княгиня об'єднала Берестя із Белзом, вирішив не допускати зростання могутності Анни і надав княгині в управління дрібніші міста, оскільки Анна вже почала претендувати на столицю Волині місто Володимир. Ситуацію вона вибрала дуже зручну, оскільки Олександр Белзський укладав договір із галицькими Ігоровичами. В 1209 році Лешко краківський при підтримці Конрада Мазовецького пішли походом на Волинь, до них приєднався і Олександр белзський, який розумів можливість втрати впливу на Волинь. Ігоровичі були вибиті з Володимира, який поляки віддали в управління белзському князю Олександру [25]. Велика княгиня Анна залишилася володаркою малих міст. Однак, перебування на Волині давало їй можливість стежити за ходом політичних подій в Угорщині, Польщі та Галичині. Цілком можливо, що після того, як активізувався польський князь Лешко на Волині, угорський король під прикриттям захисту інтересів Романовичів активізувався в Галичині, з тієї причини, що Лешко, відібравши Володимир в Ігоровичів, не віддав його Романовичам. За таких обставин угорський король виступив походом на Галичину. Однак, швидке захоплення Галичини і визнання верховенства галицького боярства при номінальному утвердженні Данила князем не може свідчити, що угорський король діяв в інтересах великої княгині Анни [26].

Однак, швидке падіння угорського правління в Галичині змусило угорського короля відновити переговори з великою княгинею Анною з метою іншим чином підкорити Галичину. Як зауважує літописець: "Данило тим часом сидів в уграх і угорський король планував одружити його зі своєю дочкою і тим самим закріпити Галичину за Угорщиною в майбутньому". Велика княгиня Анна згодилася на переговори, бо ситуація на Волині під польським протекторатом теж була напружена. Усі ключові міста Волині були в розпорядженні князя Олександра, а сил для утвердження на Волині у неї не було. За таких обставин Анна розраховувала за допомогою угорського короля знову утвердитися в Галичині. Однак, угорське правління в Галичині було короткочасне, у 1211 р. Ігоровичі без великих зусиль поновили своє панування в Галичині. Святослав Ігорович отримав Перемишль замість втраченого Володимира, син Володимира Ігоровича - Із'яслав отримав Теребовль. В Угорщину вони і на цей раз відправили дарунки, щоб угорський король не боровся за право Данила на Галичину. Заручившись нейтральністю угорського короля, Ігоровичі перебили 500 найзначніших галицьких бояр. Серед врятованих в Угорщині, наголошує літописець, були Володислав Кормильчич, Судислав, Філіп, майно яких було роздане прибічникам Ігоровичів. З цього приводу Володислав Кормильчич так висловився під стінами Перемишля: "Батьківщинами вашими володіють інші прибудди, які розграбували наші маєтності" [27].

В Угорщині галицькі бояри, наголошував Д. Зубрицький, почали просити короля, щоб дав їм законного володаря Данила і допоміг військом вигнати Ігоровичів з Галичини. За таких обставин угорський король почав переговори з Лешком краківським і з матір'ю Данила з метою спільного походу на Галич. Були також проведені переговори з волинськими князями. На захист прав Данила в Галичині виступили походом, наголошує Д. Зубрицький, Мстислав пересопницький, Олександр володимирський, Всеволод червенський, Василько – брат Данила, князь Василько белзський з воєводами В'ячеславом Товстим, Мирославом, Дем'яном і Воротиславом. Князь краківський виступив в похід із усіма своїми полками, на чолі яких поставив Судислава Бернатовича, а Інгвар – князь луцький, вислав свого сина із полками луцькими [28]. Цілком очевидно, що в кожного учасника коаліції, що рухалися на Галич, були свої плани. Велика княгиня Анна надіялась після утвердження в Галичині відновити свої права на Волині та Київщині, галицькі бояри прагнули відновити своє володарювання на Галичині, прикриваючись князівською адміністрацією Данила, правити на свій лад [29]. Без сумніву, велика княгиня Анна розуміла, що бояри постараються використати малолітність Данила, однак утвердження хоч номінальне в Галичині та визнання Данила князем в Галичині давало шанс на утвердження Данила в майбутньому [30].

В.Т.Пашуто наголошував, що утвердження Данила в Галичі було великою дипломатичною перемогою княгині Анни. І хоча галицьким олігархам не хотілося коритися великій княгині Анні, вони змушені були, маючи в руках малолітнього Данила, зважати на претензії Анни на Волинь, що укріплювало становище великої княгині Анни у її змаганнях за столичне місто Волині – Володимир [31]. Анна, зазначає Л. Махновець, в жилах якої текла кров візантійських імператорів і угорських королів, бажала правити самостійно і, утвердившись в Галичині за допомогою Андрія II, прогнула відновити свою владу на Волині і Київщині. Однак, Андрій II і бояри мали інші плани. Вони бажали утримувати владу в Галичині в залежності від угорського королівства, що не входило в плани великої княгині Анни, яка за висловом літописця "хотіла княжити самостійно" [32]. За таких умов літописець записав таке поведження Данила з матір'ю: "Розлучаючись з матір'ю, княжич видобув меч і рубанув коня з-під одного із бояр, тоді мати умовила його зостатися в Галичі, а сама поїхала до Белза, залишивши сина серед невірних бояр". Повернувшись на Волинь, княгиня поскаржилася на боярську сваволю угорському королю, який як висловився М. Ф. Котляр, продовжував видавати себе за покровителя Романової родини. Андрій II, на думку дослідника, охоче використав ситуацію для втручання в справи України-Русі [33]. Д. Зубрицький наголошує, що дике поведження бояр з великою княгинею Анною дуже розсердило короля Андрія II і він вирішив покарати боярів. У

наступному 1212 році він особисто виступив на Галич зі своїм військом, закликав на допомогу велику княгиню Анну із Белза, Інгвара луцького й інших князів. Увійшовши в Галич, він ув'язнив бояр Судислава, Філіпа і Володислава Кормильчича. На суді король встановив вину бояр і сказав: "Володислав княжитья, а ятрівку мою вигнав і звинувативши їх у злочині наказав їх мучити". Засудивши бояр і віддавши всю владу в Галичі великій княгині Анні, сам закував бояр і пішов назад до Угорщини [34].

Галицький літописець так подає нам цю подію: "Коли же наступила зима прийшов король в Галич і привів ятрівку свою, велику княгиню Романову, і бояри володимирські прибули і Інгвар Ярославович прийшов із Луцька й інші князі. Король учинив раду з ятрівкою своєю та з боярами володимирськими і сказав: "Володислав княжить собі, а ятрівку мою вигнав" [35]. Як бачимо, угорський король підтримав прагнення до володіння Галицько-Волинською вотчиною, це сталося, наголошував І. П. Крип'якевич, завдяки енергійній діяльності великої княгині Анни і тих бояр і князів, які підтримували реалізацію державних планів Романа Великого щодо єдиної Української держави від Карпат до Дніпра [36].

За таких умов велика княгиня Анна була визнана правителькою держави і задля збереження своєї влади маневрувала між трьома силами – угорською, польською і галицькими боярами. Таке маневрування, на думку І. Шараневича, дало можливість Анні бути володаркою Берестя, Белза, а з 1211-1213 рр. - Галицького князівства [37]. Однак, зауважує В.Т.Пашуто, Анна не змогла стати володаркою Галичини, де усім управляли бояри, вона намагалася за допомогою угорського короля утримувати свою владу, та бояри не визнавали її влади і не корилися їй [38]. Її союзник, угорський король Андрій II, зауважує М.Ф.Котляр, не був зацікавлений в реальному утвердженні Романовичів в Галичині, тому він залишив велику княгиню Анну віч-на-віч з боярською олігархією, яка після декількох років закликала на княжіння, і це при законному володарі – Данилі, удільного пересопницького князя Мстислава [39]. Не дивлячись на таке тяжке становище, велика княгиня Анна намагалася відстояти Галич за допомогою вірного волинського війська. Однак, зауважує І.Шараневич, наближення військ Мстислава пересопницького і внутрішня опозиція бояр щодо Анни, змусило княгиню втікати з Данилом в Угорщину, а вірному боярину – дядьку Мирославу з Васильком до Белза [40].

В Угорщині велика княгиня Анна знову почала просити Андрія II допомогти повернути Галич. Задля цього княгиня Анна вступила в стосунки з галицькими боярами, які перебували в угорському полоні, зокрема такими, як Володислав Кормильчич, Судислав та Філіп. На нашу думку, її до цього спонукав угорський король, який і далі лицемірно вдавав із себе друга княгині Анни і її малолітнього сина Данила. Угорський король готував новий похід на Галич і задля його успіху випустив із тюрми галицьких бояр Володислава Кормильчича, Судислава і Філіпа [41]. В.Т.Пашуто вважав, що угорський король вчинив це тому, що той пообіцяв підтримувати угорську політику в Галичині, як і васалітет Анни і Данила стосовно Угорщини. Такий васалітет Анни і боярства щодо угорського королівства міг забезпечити Угорщині повне підкорення Галичини, а галицькі бояри мали би можливість повністю управляти своїми маєтностями [42].

Д.Зубрицький наголошував, що угорський король, виходячи в похід остаточно намагався утвердити Анну в Галичині, для цього він ще раз запросив до походу на Галич галицьких князів і бояр, а також польського князя Лешка краківського.

З підтримкою князя Лешка велика княгиня Анна надіялася також повернути столичний Володимир. Обидва володарі знову ніби переймалися інтересами Романовичів. Андрій II намагався захопити для Анни Галичину, а Лешко краківський намагався віддати Романовичам Володимир. Однак, щодо Галичини, наголошує Д.Зубрицький, то обидва володарі вирішили одружити малолітнього сина Андрія II – Коломана із дочкою польського князя Соломією і таким чином утворити окреме галицьке королівство на чолі з угорсько-польською династією, де бояри будуть відігравати велике значення в житті цієї нової держави [43]. Знаючи, що на Волині у невеликих уділах сидять законні володарі Галицької землі – Романовичі, розуміючи, що вся Волинь є законною їх власністю по батьку Роману, угорський король та польський князь, враховуючи прихильну до великої княгині Анни в Європі громадську думку, вирішили віддати їм Володимир. Це було великим політичним здобутком княгині Анни. З утвердженням у Володимирі велика княгиня Анна почала об'єднання всієї Волині [44]. Безсумнівно, що Анна домоглася Володимира внаслідок своїх зв'язків при краківському дворі, де її союзником був каштелян Пакослав, який не бажав зміцнення Олександра белзського на Волині. За таких обставин союзна до Польщі княгиня Анна могла бути загрозою для Олександра на Волині. Руський літопис XIII століття так оцінює ці події: "Пакослав же був приятелем Романовій княгині та її дітям і за радою Пакослава Лешко послав посла до Олександра Всеволодовича кажучи, дай Володимир Романовичам, Данилові і Василькові. Як не даси, то піду на тебе з Романовичами. Але той не дав і Лешко силою посадив обох Романовичів у Володимирі" [45]. Коли великій княгині Анні за допомогою дипломатії і підкупу польських сановників вдалося утвердитися в столиці Волинського князівства, у Галичині, упродовж 1215-1216 років відбулася коронація Коломана на короля Галичини, внаслідок чого Галичина стала особливим Галицьким королівством з помазаником папи Римського, угорським принцом Коломаном [46].

Велика княгиня Анна усвідомлювала, що Угорщина і Польща свідомо знищувала єдність української держави, такими важкими зусиллями з'єднаної її чоловіком Романом [47]. За таких обставин велика княгиня Анна розпочала активну боротьбу за збирання волинської вотчини. Вона укладає військовий союз з Литвою проти Польщі з метою визволення частини волинських земель з-під польського панування. У той час, зауважує літописець, прибули до великої княгині Анни і до Данила і до Василька литовські послы, мир даючи. Ляхи не переставали нападати. І привів Данило на них Литву, і пустошили вони ляхів, і багато було вбито між них [48].

Таким чином, великій княгині Анні вдалося ослабити і витіснити поляків з Волині, за Лешком залишилися прикордонні Волинські міста: Угровськ, Верещин, Стівп'є, Комів, а також Берестейська земля [49]. В цей же час джерела розповідають нам про вокняжіння новгородського князя Мстислава Удатного і одруження Данила Романовича на дочці Мстислава Удатного – Анні [50]. За таких обставин Данило остаточно звільнюється від польської опіки і відбирає від поляків Угровськ, Верещин, Стівп'є, Комів, а також Берестейську землю і повертається у Володимир з великою славою. М.Ф.Котляр вірно наголошує, що після перемоги над поляками Данило стає повноправним володарем Волинського князівства. Велика княгиня Анна, утвердивши сина на волинському престолі, вважає свою політичну місію завершеною і йде в монастир [51]. В.Т.Пашуто теж вважає, що велика княгиня Анна завершила свою політичну діяльність лише тоді, коли Данило Романович, одружившись з дочкою Мстислава Удатного Анною, став самостійно правити Волинським князівством [52]. Літописець з цього приводу зауважує, що "Велика княгиня Романова прийняла чернечий чин" [53].

Було б помилкою вважати, що на цьому зовнішньополітична діяльність великої княгині Анни закінчується. Джерела свідчать, що стосовно коронації на короля України-Русі Данило Романович радився зі своєю матір'ю, яка опікувалася ним з чотирирічного віку. У 1255 р. літописець наголошує, що "Данило Романович вагався з прийняттям корони, та умовила мати, велика княгиня Анна, князі лядські Болеслав Сидливий та Сомовит – син Конрада і бояри лядські кажучи: "прийняв би ти вінець, а ми готові на підмогу проти поганих" [54].

Велика княгиня Анна була основним дорадником князя Данила щодо коронація на короля України-Русі. Як бачимо, велика княгиня Анна своєю діяльністю є однією з найталановитіших політичних особистостей свого часу, діяльність якої призвела до повної консолідації Української держави [55].

Її неабияка роль була оцінена внуками ще наприкінці XIII століття. Руський літопис XIII століття зауважує: "того ж року поклав бог Мстиславу князю у серце добру мисль, і спорудив він гробницю кам'яну над гробом баби своєї Анни – княгині Романової, у монастирі коло церкви, і освятив її на честь праведників Іоакима і Анни..." [56]. Л.Махновець вірно зауважив, що Анну поховали не як просту княгиню, а у капличці-ротонді. Імператорсько-королівське походження та енергійна політична діяльність, вміння воювати з непримиренними і гордими васалами, а також об'єднання українських земель в одну державу, яка ще за її життя кристалізувалася у Руське королівство, – усе це викликало велику повагу до княгині Анни серед її сучасників і нащадків [57].

Отже, велика княгиня Анна – одна з найяскравіших жіночих постатей в історії Української держави XIII століття. Її політична діяльність ще буде довго вивчатися вітчизняними і зарубіжними істориками.

Л і т е р а т у р а

1. Літопис Руський. – К., 1989. – С.368-369.
2. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
3. Літопис Руський. – К., 1989. – С.368-369.
4. Там же.
5. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
6. Там же.
7. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.30.
8. Літопис Руський. – К., 1989. – С.369.
9. Там же.
10. Летопись по Лаврентьевскому списку. Археологическая комиссия. – Спб., 1872. – С.406.
11. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
12. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.32.
13. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ II. Феодална війна в Україні-Русі. – Івано-Франківськ., 1999. – С.40-206.
14. Літопис Руський. – К., 1989. – С. 364.
15. Літопис Руський. Примітки Л. Махновця. – К., 1989. – С. 3-9.
16. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.32-33.
17. Літопис Руський. – К., 1989. – С.369.
18. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
19. Літопис Руський. – К., 1989. – С.369-370.
20. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ II. Феодална війна в Україні-Русі. – Івано-Франківськ., 1999. – С.40-206.
21. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.150.
22. Зубрицкий Д. История древнего Галичского-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.III. – С.40-41.
23. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – Львов., 1863. – С.70.
24. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.41.

25. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.156.
26. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.42.
27. Літопис Руський. – К., 1989. – С.369-370.
28. Зубрицкий Д. История древнего Галичского-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.III. С.47-48.
29. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.43-44.
30. Котляр М.Ф. Полководці давньої Русі. – К., 1991. – С.132.
31. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.198.
32. Махновець Л. Примітки. Руський літопис. – К., 1989 – С.373.
33. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.45-46.
34. Зубрицкий Д. История древнего Галичского-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.III. – С.50-51.
35. Літопис Руський. – К., 1989. – С.373.
36. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.88.
37. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С.73.
38. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.199.
39. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.76.
40. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С.73.
41. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.46.
42. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.199.
43. Зубрицкий Д. История древнего Галичского-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.III. – С.60-64.
44. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.50.
45. Літопис Руський. – К., 1989. – С.374.
46. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ II. Феодальна війна в Україні-Русі. – Івано-Франківськ., 1999. – С.112-121.
47. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ I. Українська держава часів “Самодержця Русі Романа”. – Івано-Франківськ, 1999. – С.4-40.
48. Літопис Руський. – К., 1989. – С.377.
49. Там же. – С.378.
50. Літопис Руський. – К., 1989. – С.375.
51. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.55.
52. Пашуто В.Т Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.201.
53. Літопис Руський. – К., 1989. – С.376.
54. Там же. – С.412-413.
55. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ II. Феодальна війна в Україні-Русі. – Івано-Франківськ, 1999. – С.55-58.
56. Літопис Руський. – К., 1989. – С.452.
57. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. Розділ IV. Українська держава часів короля Данила, а також Шварна та Льва. – Івано-Франківськ, 1999. – С.251-285.

Україна-Русь під час монголо-татарського нашествия та у період державного відновлення. 1240 – 1253 роки

Монголо-татарське нашествя було не тільки великим горем, але й відчутним гальмом в економічному, політичному і культурному розвитку України-Русі, надзвичайно ускладнило процес її подальшого утвердження та розвитку державних структур.

Знищення монголо-татарами великих державних економічних центрів розладнало систему адміністративного управління, а також послабило українські збройні сили. Татарське лихоліття похитнуло соціально-економічні засади державної влади і призвело до відтворення феодальної роздробленості України-Русі.

Знищивши у 1237-1238 роках політичне та економічне життя Північно-Східної Русі, у 1239 році орди Батия вступили в Русь-Україну. У березні 1239 року вони захопили Переяслав, а в жовтні цього ж року Чернігів [1]. У великого князя Данила Романовича більше не було сумніву, ворог загрожувє його тільки що об'єднаній з такими великими труднощами українській державі. У зв'язку з цим, великий князь Данило, як наголошують джерела, залишає в Києві свої кращі рицарські полки під керівництвом випробуваного у численних ратях з поляками та угорцями воєводу тисяцького Дмитра, а сам поспіхом вирушає в Європу, де спонукає володарів західноєвропейських держав до утворення анти татарської коаліції. В цей же час, цими ж питаннями там займаються і чернігівські князі Михайло Всеволодович і його син Ростислав, які втекли в Угорщину, сподіваючись там у свого союзника Бели IV знайти допомогу проти татаро-монголів. Чернігівський князь мав намір зміцнити договір про допомогу шлюбом Ростислава Михайловича з дочкою угорського короля. Однак, Бела IV відмовив йому, як наголошують джерела, "не дав дівки своєї Ростиславу". Аналогічна ситуація їх чекала в Польщі. Не отримавши допомоги від Польщі, чернігівські князі, як свідчить Руський літопис XIII століття, "прийняли підданство володаря України-Русі Данила" і таким чином, Переяславська, Новгород-Сіверська та Чернігівська землі стали невід'ємними частинами української держави. У зв'язку з тим, що монголо-татари зайняли ці князівства і фактично уже знаходилися з володарем України-Русі у стані війни, Данило Романович давав чернігівським князям в утримання Михайлу – Київ, а Ростиславу – Луцьк. Літописець яскраво описує нам цю подію: "Прислав бо Михайло послів до Данила та Василька говорячи, багато згрішили і много ратно капостей натворили тобі, та нині клятвою клянемося більше ніколи не ворогувати. Данило пообіцяв йому Київ, а синові Луцьк, Михайло же від страху татарського не посмів іти в Київ". В цей же час у Київську землю входили татаро-монголи, у великого князя Данила більше не було сумніву, що над Україною-Руссю нависла смертельна загроза. У зв'язку з цим він разом з сином Левом їде до Угорщини, де прагне укласти угоду з королем Белою IV, запорукою якої повинен був стати шлюб князя Лева з дочкою Бели IV Констанцією. Однак, переговори Данила в Угорщині завершилися невдачею, оскільки угорський король, наляканий монголо-татарською навалою, боявся вступати з Данилом Романовичем, над державою якого нависла смертельна загроза, в союз. Йому здавалось, що монголо-татари надовго, як у північній Русі з 1237 по 1240 роки, застрянуть в Україні-Русі, і знесиляться настільки, що їх навала обмине його державу.

Зрозумівши, що Бела IV не вступить в антитатарську коаліцію, великий князь Данило вирішив залучити союзних польських князів у боротьбу проти татаро-монголів, зокрема, князя мазовецького і куявського, однак, і польські князі вирішили не втручатися у військову кампанію татаро-монголів в Україні-Русі. Як зауважують джерела, наприкінці 1240 року монголо-татарське військо з'являється під Києвом. Перед цим вони зруйнували міста, фортеці та замки Київської землі, такі як Василів, Білгород, Витичів, Княжа Гора та інші [2]. На думку відомого археолога М.К. Каргера, Київ мав найсильніші фортифікаційні споруди. На величезних валах, які досягали висоти 12 метрів і були завтовшки 20 метрів, височіли могутні дубові стіни з кам'яними вежами. В середині зовнішнього поясу укріплень "Ярославового міста" пролягав внутрішній - "Володимирове місто", в якому теж знаходилась міцна фортеця "Ярославів двір" [3].

Про облогу та штурм монголо-татарами Києва ми знаємо з докладних розповідей декількох літописів, як українсько-руських так і північно-руських. Важливі подробиці тих подій відтворені і досі відтворюються археологами. Згідно зі свідченнями, величезна татаро-монгольська армія підійшла до Києва на початку червня 1240 року: "Прийшов Батий до Києва з великою силою, дуже багато було у нього людей, і обложив місто. І нічого не було чути від гамору та скрипіння возів, ревіння безлічі верблюдів, та іржання табунів коней. І переповнилась земля Руська людьми ратними" [4]. Головний удар татаро-монголи спрямували на південні укріплення Києва біля так званих "лядських воріт", де вали і стіни були трохи нижчими, ніж в інших місцях фортифікаційної системи Києва, бо з цього боку місто захищалося болотом. Але настала зима, болото замерзло, що дало можливість ворогові підійти під стіни і підтягнути під них стінобитні машини і безупинно в них бити, як вдень, так і вночі. Внаслідок цього, зауважує літописець, монголо-татари вибили стіну. Хоча татари і взяли першу лінію оборони, та пізніше просування їх зупинило Володимирове місто своїми фортифікаційними спорудами. Добре організована уже тоді пораненим воєводою Дмитром оборона,

дозволила захисникам сконцентрувати головні сили у ньому. З великими зусиллями, ціною великих втрат татаро-монголам вдалося подолати і цю перешкоду. Тоді кожний дім став своєрідною фортецею. Археологічні дослідження відтворили різьбу картину. В руїнах жител лежали кістки загиблих захисників з пробитими черепами, перерубаними тілами, у тих положеннях, у яких їх застала смерть. Діти шукали порятунку в печах, але й там їх знайшла загибель [5]. Решта уцілілих захисників заховалася у монументальній споруді часів Володимира Святославовича, Десятинній церкві. Та татари не пожаліли її, і вона була розбита таранами і стала могилою для останніх захисників міста. 6 січня 1240 року опір киян остаточно припинився. Літописи повідомляють, що татари усіх людей від малого до великого перебили мечами, лише тисяцькому Дмитрові Батий подарував життя, можливо, що він і був тим джерелом, яке так детально залишило нам опис трагедії Києва. Однак, можна наголосити, що Київ був винищений не повністю, після походу Батия на захід у ньому відроджується життя, хоч не у тому обсязі, як раніше. Літописець наголошував: “що після взяття Києва, Батий почувши, що Данило в уграх, швидко пішов до Володимира волинського”. Погром волинської землі був підготовлений Батием з великим успіхом. Для здобуття невеликого волинського міста Колодяжного татари використовували аж 12 таранів, можна лише собі уявити, скільки їх бухало в стіни під час штурму головних міст України-Русі: Києва, Володимира, Галича. Однак, безсилями татаро-монголи були при взятті могутніх міст-фортець Кременця та Данилова, ці міста внаслідок мужнього самозахисту уникли татаро-монгольського сплюндровання. Після невдалого штурму ряду волинських міст головні сили Батия підійшли до другого визначного міста України-Русі – Володимира-Волинського. Джерела описують нам його як велике красиве та добре укріплене місто, з міцними та високими дерев'яними стінами та вежами. Побувавши під його стінами, угорський король Андрій II дивувався з його краси, наголошуючи, “що такого красивого міста він не бачив ще навіть у німецьких країнах”. Джерела, на жаль, коротко розповідають про взяття монголо-татарами Володимира: “Прийшов Батий до Володимира і взяв його на спис і перебив людей не милуючи”. Згодом Данило Романович, повернувшись до Володимира, зустрів жахливу картину, яку літописець з жахом занотував: “Ніхто у Володимирі не зостався живий, церкви були переповнені трупами” [6]. Археологічні дослідження у Володимир-Волинському свідчать, що більшість захисників його загинула, і монголо-татари, роздратовані великими втратами і опором, почали жителів нелюдськи мучити. Археологи знаходили черепи із забитими у них залізними гвіздками. Так само був взятий Галич. Археологічні дослідження про цей період історії ще чекають своїх дослідників. Джерела зберегли нам свідчення, згідно з якими Дмитро, що постійно перебував у світі Батия, побачивши, що “Руська земля гине”, звернувся до Батия: “не гоже довго бути тобі у цій землі, час уже іти тобі в угри, а то угри сильний народ зберуться вони і не пустять тебе. Батий же послухав пораду Дмитрову і пішов на Угорщину”. Таким чином, наприкінці 1241 року Батий завоював усю Русь-Україну, покривши квітучу країну трупами і попелищами [7]. Далі по завоюванню України-Русі татаро-монголи направили свої військові сили проти Польщі та Угорщини. Болеслав Сидливий, сандомирський князь, хоч отримав допомогу від Мазовії, однак, не зміг зупинити монголо-татарів. Його військо було розгромлене біля Ополя, після чого татари почали розорювати польські села та міста: Люблин, Завихвост, Сандомир. По взятті Сандомирського князівства частина монголо-татарського війська рушила у велику Польщу і штурмом взяли такі міста як Серадзь, Ленчиц і Куявію, а друга частина ударила на малу Польщу і взяла Краків і Вроцлав, не був взятий тільки вроцлавський замок. В цей же час велике польське військо під керівництвом великого краківського князя, що правив Краковом з 1238 по 1241 рік, Генріха Благочестивого, підсиленого союзними пруськими хрестоносцями на чолі з магістром Ордена Поппо фон Остерном, рицарями із Сілезії та Моравії, зібравшись біля Лігніца, де вирішили дати бій татаро-монголам. 9 квітня 1241 року тут сталася кровопролитна битва, наслідки якої для поляків та хрестоносців були трагічними, їхня армія була розгромлена татаро-монголами, які, як свідчать легенди, відправили в Монголію у ставку імператора дев'ять мішків з правими вухами в знак могутності своєї зброї в європейській кампанії. Завоюванням України-Русі та Польщі, татаро-монголи викликали великий страх в Європі, до нападу татар готувались такі віддалені міста, як Любек [8], Нюрнберг [9], маркграфство Тюрінгське [10]. 12 квітня 1241 року друга армія татаро-монголів на голову розбила 60-ти тисячне військо угорського короля Бели IV при Сайго в долині Могі, оточеної хребтами Токаю. Внаслідок жорстокої поразки Бела IV через Нітру і Братиславу втік спочатку до австрійського володаря Фрідріха II, а потім перебрався в Загреб. Джерела свідчать, що татаро-монголи гнались за угорським королем до річки Дунаю. Західноєвропейські хроніки та нотатки іранця Рашід-ад-Діна датують це повідомлення 11 квітня 1241 року. Із нього ми дізнаємось, що об'єднана армія угорського короля Бели IV і хорватського князя Коломана, зазнавши від татаро-монголів нищівної поразки, звернувшись до папи римського і німецького імператора, щоби останні допомогли врятувати їм Угорщину від розорення, угорський король Бела IV навіть обіцяв імператору Фрідріху II стати його васалом [11]. Дані з джерел дозволяють нам зробити висновок, що 60-ти тисячна армія Бели IV була розгромлена внаслідок одночасного нападу на неї з трьох боків армій Батия, зокрема армії Бурундая і армій, які були керовані полководцями Субедеем і Киданем. Однак, слід зауважити, що розгром угорської армії сильно виснажив татаро-монголів, у зв'язку з цим вони не мали сил йти походом на Чехію. В цей же

час чеський король Вацлав успішно готувався до оборони. Ним були укріплені міста Прага, Оломоуц, Брно й ін, також монастирі, зібрані про запас продукти. Побачивши добре укріплені міста Чехії, татаро-монголи не відважились нападати на Чехію, що дало можливість ще у XIX столітті чеському ученому Ф. Палацькому стверджувати, що монголо-татарський наступ у Західну Європу було зупинено Вацлавом I чеським [12]. Однак, це не зовсім так, оскільки монголо-татари вирішили як слід розгромити Угорщину, що вони й успішно чинили до початку 1242 року, а пізніше від основного війська, що розорювало Угорщину, від'єдналася армія Киданя, яка перейшла Драву і напала на Хорватію, спустошила Загреб, змусивши угорського короля втікати на Далматійське побережжя, де його збройні сили розташувались у бережних фортецях Тригорі, Спліті, Клісі та на ближніх островах [13]. Наприкінці березня 1242 року монголо-татари, узнавши про смерть імператора Угедея і виснаживши свої військові сили, прийняли рішення повернутися в Монголію, таким чином, монголо-татари на заході пробули всього два роки і розбили тільки дві західноєвропейські держави Польщу та Угорщину [14]. Повертаючись із-за Карпат, Батий хотів полонити великого князя Данила Романовича, якого повсюдно шукав в Україні-Русі, однак останній із своїм двором в цей час перебував у Польщі, перечекуючи прохід Орди [15]. Отримавши в Польщі звістку, що монголо-татари вийшли з України-Русі, володар України-Русі зі своїм військом та двором вирішив повернутися додому. Проїжджаючи через Польщу, великий князь Данило бачив страшне сплюндрування польських земель. Не краща ситуація була і в Україні-Русі. Тверський літопис нам наголошує, що Русі було завдано такого нищівного удару, після якого вона не могла оправитися ще багато десятиліть: "Поросли бур'яном і лісом колись родючі ниви". Літописець з тугою наголошував "Села від того нечестивого Батієвого побоїща спорожніли" [16]. Самі селяни або загинули в нерівному бою, або розбіглися по навколишніх лісах. Не краще було становище і у великих містах, вони майже усі були знищені ордою. Наступні дії великокнязівської влади, за свідченнями літописних джерел, змушують вважати, що староукраїнське суспільство було переконане, що монголо-татари назавжди пішли на Балкани, як це не раз бувало в історії України-Русі, яка пережила не одне нашестя східних кочовиків, починаючи з сарматів, гунів, аварів, угрів та інших. Про те, що повернення монголо-татарів не чекали, свідчить низка внутрішньополітичних та економічних заходів, які проводились українським народом і боярами за відсутності князів. Приїхавши в Русь-Україну, великий князь Данило побачив кругом смерть, руїни та згарища. Частина бояр української держави, навіть волинські, яким князь завжди вірив і надавав перевагу над галицькими чи київськими, теж перестали коритися. Руський літопис XIII століття з обуренням розповідає, що коли володар України-Русі підійшов до Дорогичина, з таким блиском відбитого у хрестоносців, то місцеве боярство зачинило перед ним ворота, немов перед ворогом. Марно Данило Романович переконував їх, "що це був град батьків наших", та відповідь була одна: "та ти не зможеш увійти у нього" [17]. Проїжджаючи далі по Україні-Русі він побачив, що усі міста були знищені, зокрема місто Берестя було знищене повністю, у аналогічному стані був Володимир, Галич і Київ. Допоки великий князь Данило Романович облаштовував Володимир, боярство Галичини відновило старі зв'язки з давнім претендентом на галицький престол чернігівським князем Ростиславом. Допоки тривали переговори, бояри без усякого контролю панували в Галичині. Коли Данило Романович послав у Галичину свого стольника Якова, той побачив таку картину: "галицькі бояри називали Данила своїм князем, а самі усю землю держали" [18]. "Доброслав Суд'їч, попів онук, запанував мов князь грабуючи землю. Без княжого повеління заволодів містами усього Подністров'я до міста Бакоти, а також усе Дністро-Дунайське пониззя". Григорій Васильович вирішив запанувати в "усій гірській країні Перемишльській", було від них, як наголошує літописець, "великий грабунок в Галицькій землі" [19]. В цей же час, коли Доброслав Суд'їч і боярин Доброслав, що наживався від продажу коломиїської солі, та інші бояри самостійно управляли всією Галичиною, виявилось, що у самій Центральній Галичині їм стало тісно і вони вирішили "покращити" своє становище за рахунок земель перемишльського боярина Григорія Васильовича, та сили їх були рівні, тому до військового конфлікту не дійшло. У зв'язку з цим вони не знайшли іншого способу, як звернутися до Данила Романовича, щоби він їх розсудив. Літописець пише, що на суді Доброслав і Григорій почали обмовляти один одного. Данило Романович слухав їхню розмову і розумів, що вони не бажають у волі його ходити, а його владу іншому князеві готові віддати, у зв'язку з чим він вирішив зі своїм братом Васильком ув'язнити їх [20]. Як бачимо, бояри самі прискорювали події, будучи незадоволеними діями великого князя Данила, який відібрав у Доброслава Галичину, вони разом з "Болохівськими князями" вдерлися на Дністровське Пониззя, тільки що звільнене і улаштоване до мирної праці і підняли там повстання проти адміністрації великого князя Данила. Відразу по ув'язненні Доброслава Данило Романович направив у Пониззя свого печатника Кирила, щоб "переписати грабунки нечестивих бояр і утихомирити землю". Кирило, не проводячи там ніяких каральних заходів, зумів однак досягти там своєї мети, "переписав грабунки нечестивих бояр, і утихомирив землю" [21]. Організувавши у Пониззі народне ополчення, він відбив наступ чернігівського князя Ростислава, якого запросили на галицьке княжіння бояри і прогнав його за Дніпро. В цей же час сам володар України-Русі з головними військами завдав нищівного удару "болохівським князям", як зауважував Руський літопис XIII століття: "міста їх попалив та греблі їх

розкопав” [22]. Суворість великого князя до них була за те, “що вони орали і сіяли для татар, покладаючи на них великі надії”. Аналізуючи джерела, доходимо висновку, що болохівські феодали зраджували державні інтереси України-Русі, перешкождали її новому об’єднанню наприкінці монголо-татарського нашестя [23].

Як бачимо, наступні дії великокнязівської влади, спрямовані на централізацію, змушують нас думати, що українське суспільство у період після татарського нашестя, знаходилося у повній децентралізації, усе державне життя, можна сказати, об’єднання України-Русі, доводилось починати майже з самого початку. Адміністративний, господарський та державний апарат був серйозно деорганізований. Місцеве боярство: галицьке, болохівське, волинське та київське зосередило у всіх регіонах України-Русі фактичну політичну і економічну владу, як зауважують джерела: “бояри Данила собі князем називали, а самі усю землю держали” [24]. Ослаблення великокнязівської влади в Україні-Русі сталося внаслідок розорення монголо-татарами фактично всіх торгово-ремісничих центрів, які завжди були опорою великокнязівської влади. Внаслідок відновлення феодальних війн, які очолили бояри, спалахнули селянські бунти, які змусили феодальну верхівку забути свої чвари і консолідуватися з великокнязівською владою. В цей же час великокнязівська влада задля відновлення єдиновладдя здійснює каральну політику проти противників централізації країни, бояр, що розпалюють ворожнечу в суспільстві, зокрема, організують селянські бунти. Великокнязівська адміністрація встановлює, що це є справа рук великих духовних і світських можновладців, у зв’язку з чим великокнязівська адміністрація проводить широкомасштабні “улаштування” усіх земель староукраїнської держави, статей доходів як світських, так і духовних феодалів, переглядає повинності селян і перерозподіляє земельні володіння князів та бояр, поповнює кадри нового “служилого” боярства, використовуючи відібрані землі в опозиційних до центральної влади бояр і духовних феодалів. Такими рішучими заходами великому князю Данилу Романовичу вдалося знову за короткий час відновити єдність України-Русі, знищити ненависних противників єдності України-Русі “болохівських князів” [25]. З археологічних розкопок ми знаємо про жорстоке знищення болохівських міст, що доповнюється і свідченнями джерел, за даними яких знищені і спалені були наступні болохівські міста: “Деревич, Губин, Кобуд, Кудин городець, Божський, Вядьків та інші” [26]. Однак, з відновленням у цьому регіоні у 1252 році влади монголо-татарів, вождар України-Русі знову вдарив по ворогу на Болохівській землі. Під час другої військової кампанії українські війська знищили такі міста, як Межибожжя, Болохів, Побужжя, Городок, Семоч, Жидачів і Возвягль. Літопис свідчить, що коли підійшли до розореного Возвягля союзні Данилу литовці, “не побачили нікого в місті, окрім бігаючих собак” [27]. Утихомиривши і улаштувавши Київську землю, приєднавши Болохівську землю, Данило Романович рішучіше береться укріплювати українську державу на заході, а тобто, намагається приборкати боярство Західної Галичини. Сюди великим князем були спрямовані війська на чолі з Андрієм двірським. Джерела подають, що перемишльський єпископ зайняв ворожу позицію щодо централізації України-Русі, в зв’язку з цим великий князь Данило строго наказав дворському Андрію військовим шляхом приєднати Західну Галичину до України-Русі. У зв’язку з цим Андрій, зайнявши Перемишль, “приборкав перемишльського єпископа, слуг його гордих пограбував і тули їх боброві, розплідники борсукові і вовчі порозбирав, двір його, що завжди був багатолюдний, розграбував”. При цьому дворі, як наголошують джерела, знаходився знаменитий поет “преславутий Митуса”, котрий не побажав служити князю Данилу, відійшов від нього і знайшов притулок при дворі перемишльського єпископа. Князівський літописець визначив повідомлення про розорення боярського та єпископського центру в Перемишлі як позитивне, він вважав, що центр цей дискредитує великокнязівську владу. Після такого удару боярство і єпископство остаточно переходить у розряд служилого великокнязівській владі. Джерела нам розповідають, що у часи Льва Даниловича перемишльський єпископ Мемнон виступає у ролі офіційного дипломата Льва і цілковито виражає інтереси великокнязівської влади [28]. Слід зауважити, що перемишльський єпископ не єдиний духовний сановник, який був приборканий за виступ проти володаря України-Русі. Факти дають нам право наголошувати, що взаємовідносини церкви і держави у XIII столітті в Україні-Русі, особливо в ході феодальної війни, не останню роль відігравав галицький єпископ Артемій, один із впливових духовних сановників, якому, окрім галицької, підпорядковувалася і уся Дністро-Дунайська (Молдавська) церковна організація, який теж примкнув до боярської партії і активно виступив проти великокнязівської влади, за що був прогнаний великим князем Данилом [29]. Ще один єпископ, представник духовних сановників, угровський Асаф-Йосиф, користуючись анархією у церковних справах після монголо-татарського погрому, як наголошує літописець, зробив сміливий крок, за допомогою боярства, без згоди з великим князем Данилом “скокнув на стіл митрополичий”, за що був скинутий не тільки з митрополичої кафедри, але й з єпископської, а угровська єпископія була переведена в Холм. В цей же час волинське і київське духовенство концентрувалося біля великого князя Данила, волинська єпископія зокрема була у повній залежності від великого князя, тут на єпископській кафедрі були вірні Данилу Романовичу люди, вихідці із Святогорського монастиря Святого Данила, або слуги князя Василька-Никифор Стенило. Невідома нам доля луцького єпископа, однак, як наголошують джерела, Луцьк був підкорений великим князем Данилом збройно, то можна вважати, що луцького єпископа спіткала

така ж доля. На основі фактів можна зробити висновок, що усі єпископські центри в ході феодальної війни перейшли під владу володаря України-Русі, а у 1246 році великому князю Данилу вдалося призначити свого “печатника” Кирила митрополитом. На нашу думку цілком зрозуміло, що вибір для усієї України-Русі єдиного митрополита означало її повне злучення під рукою українського володаря. Характерно, що у цей же час, починаючи з 1246 року, у своїх буллах до Данила Романовича папа Римський титулує його королем Русі [30].

Внаслідок політичного і релігійного улаштування України-Русі, великокнязівська влада свідомо залучала до держави населення із інших міст та регіонів стародавньої України-Русі. Все це може свідчити, що внаслідок кардинальних реформ Данила Романовича було успішно налагоджене господарське життя у таких великих областях української держави, як галицька, волинська та київська. Данило Романович сам особисто їздив в Київ для улаштування Київської землі. Навіть повернення татарів не перервало реформаторських поривань Данила Романовича, Батий відправив на Україну-Русь лише два загони під керівництвом полководців Беляя і Меньмана, і ні один не зумів взяти жодного міста [31]. Здавалось би, що уже ніхто не зможе завадити об'єднанню України-Русі, однак, пов'язані з угорським двором галицькі бояри знову почали плести інтриги проти великого князя Данила. Вигнаний з Галичини чернігівський князь Ростислав Михайлович втікає до Угорщини, де його уже приймають інакше, ніж раніше до монголо-татарського нашествия. Відомо, що угорський король, який раніше не бажав союзу з чернігівськими князями, зараз сам вирішив видати свою дочку Анну за Ростислава чернігівського.

У зв'язку з цим скоро у 1242 році Ростислав Михайлович одружується на дочці угорського короля. Джерела нам не подають відомостей про зміну політичних мотивів угорського короля, але на нашу думку, Бела IV одружив свою дочку Анну з Ростиславом тому, бо боявся, що останній з помсти наведе на Угорщину татарів. Пізніше так він пояснив одруження двох своїх дочок на руських князях Ростиславі та Льві папі римському.

Досить скоро після весілля Ростислав випросив у тестя “угор много” і з ними рушив на Перемишль, сподіваючись на підтримку тамтешнього боярства. Він надіявся за підтримки духовенства улаштуватись в місті з подальшою метою зайняти всю Галичину. Спочатку Ростиславу пощастило потіснити полки Данилових воєначальників Андрія і Якова, але у розпалі бою вдарила Данила Романовича важко озброєна кіннота і піхота і вигнали Ростислава з Перемишльської землі, і як зауважує літопис “ і пішов Ростислав до угор”. Тоді угорський король Бела IV і його зять Ростислав Михайлович підготували війська до генерального походу в Галичину. До цього походу було залучено і польських князів, зокрема краківського, який був вороже налаштований проти володаря України-Русі. Король Бела IV добре знав про існування україно-мазовецького військово-політичного союзу, який у 1241 році зумів утвердити на великокнязівському краківському престолі мазовецького князя Конрада. У цій протистоянні Бела IV підтримав свого зятя Болеслава Сидливого, який за допомогою угорського війська знову посів на великокнязівському краківському престолі і з'єднав таким чином в своїх руках усю Малу Польщу. Внаслідок цього Конрад мазовецький пішов походом на Краків, а володар України-Русі на Люблін. Українські збройні сили, наголошує літописець, діяли тоді широкомасштабно на значній території. Полки великого князя Данила завоювали майже всю Люблінську землю, князь києво-волинський Василько воював вздовж усього басейну ріки Лаби і на її притоці Танві і дійшов до Вісли і Сана. Дворський великого князя, Андрій, воював у Сандомирській землі, воєвода Вишата воював на польському підгір'ї. До походу, зауважував польський літописець Ян Длугош, були залучені і литовські князі, які напали на південну Сандомирщину [32]. Внаслідок цієї війни Конрад мазовецький отримав від Болеслава Сидливого Клецьку землю. У відповідь володарю України-Русі, Болеслав краківський напав на українські землі і дійшов до Андрієва на Бузі, що заходився північніше Холма. На цей військовий похід поляків великий князь Данило відповів новим походом на Люблін, внаслідок якого Люблінська земля була приєднана до України-Русі. Про це свідчать і польські джерела від 1244 року: “Rureni per diversos insultus Lublin devastant” [33]. Друге польське джерело додає: “et castrum prose ed ificare ceperunt turim muratam fecerunt”. В цьому ж джерелі після слова “Lublin” додано “et totum territorium” [34]. Володар України-Русі зумів зберегти свій вплив і зв'язки при краківському дворі, що виявилось під час польсько-угорського виступу проти України-Русі. Ростислав Михайлович, намагаючись відібрати від української держави Галичину, наступаючи на неї з відбірним угорським військом, прийшов у володіння краківського князя Болеслава Сидливого, який був вороже налаштований проти володаря України-Русі і готовий був надати військову допомогу Ростиславу Михайловичу. Увійшовши в Краків, Ростислав Михайлович залишив у ньому свою дружину Анну, дочку короля Бели IV і сестру Кінги, дружини краківського князя, і попросив краківського князя посприяти йому у військовій кампанії проти володаря України-Русі. Однак, налякані військовою могутністю польські пани не бажали виступати проти великого князя Данила, частина їх на чолі з Флоріаном Войцеховичем Авданцем виступила проти антиукраїнської політики Болеслава Сидливого і у зв'язку з цим “повтікала з землі, маючи намір іти до Данила”. Щоправда, сам Флоріан Авданець помирився з Болеславом Сидливим і взяв участь у поході проти володаря України-Русі. Таким чином, у 1245 році угорським королівством і великим польським князівством, а також проугорським

боярським угрупованням Галичини, зв'язаним з Ростиславом Михайловичем, було розвернуто нову інтервенцію у західні землі України-Русі. Це було ще одне намагання завадити політичному об'єднанню України-Русі в одну державу. Цілком очевидно, що інтервенцію чернігівського князя підтримувала угорська держава, яка влітку 1245 року зібрала велику армію, щоб "увести Ростислава до Галича". За наказом короля Бели IV у похід рушило добірне угорське рицарство на чолі з досвідченим полководцем баном Фільнієм. Окрім цього, у війську Ростислава були і польські полки краківського князя Болеслава Сидливого, а також чимало озброєних людей стали під знамена Ростислава, особливо ті галицькі бояри, яким пощастило уникнути кари у час утвердження Данила Романовича в Галичині. Спочатку військо, яке очолював Ростислав, здобуло Перемишль, а потім оточило Ярослав. Воєвода міста Ярослава негайно вислав гінця до володаря України-Русі і повідомив про прихід польсько-угорського війська, оскільки залоза і міське ополчення хоробро захищались, здійснюючи вилазки і громлячи ворога, однак перемогти могутнє військо не мали сили. Будучи не в змозі взяти місто штурмом, Ростислав наказав привезти облогові машини для пробиття стін. Як бачимо із свідчень літописців, що Ростислав Михайлович настільки був впевнений у перемозі, що влаштував рицарський турнір під стінами ще не взятого міста. Літописець наголошує: "що Ростислав пишався і влаштував єдиноборство з угорським рицарем Воршем, і впав під ним кінь, і він пошкодив собі плече. І не на добре трапилось йому це змагання" [35]. Допоки польсько-угорське військо Ростислава стояло під стінами Ярослава, скване мужніми його захисниками, володар України-Русі великий князь Данило, взнавши про прихід "великої рати", почав збирати свою дружину і ополчення, а також запросив на допомогу половців, форсованим маршем виступив у похід. Великий князь Данило Романович розумів, що на карту поставлена доля з такими труднощами об'єднаної держави. Тому, користуючись довготривалістю Ярославського спротиву, він запросив на допомогу союзних польських і литовських князів. Щоб нейтралізувати війська краківського князя Болеслава Сидливого, Данило Романович запросив союзного мазовецького князя Конрада, а також великого князя литовського Міндовга, військову допомогу від яких отримав, щоправда з запізненням, оскільки Данило Романович, швидко з'єднавши всі військові сили України-Русі від Карпат до Київщини, виступив на своїх супротивників з такою швидкістю, що його союзники запізнились. Військо України-Русі рухалось у строгому військовому порядку. Попереду основних сил прямувала сторожа, далі авангардні полки під керівництвом досвідченого воєводи Андрія двірського, якому великий князь Данило доручив розвідати розташування військ Ростислава і підбадьорити своєю появою обложеного залозу міста Ярослава, як наголошує літописець "укріпити місто духом, що уже близьке спасіння їхнє" [36]. Далі пересувались основні війська під керівництвом великого князя України-Русі Данила Романовича. Похід продовжувався настільки енергійно, що військо не зчулося, як перед ним появилася ріка Сян, і її вирішили форсувати зразу. Першими її форсували половці, які напали на Ростиславові стада, що паслись по берегах ріки без сторожі і хотіли їх захопити, але, зберігаючи військову дисципліну і виконуючи повеління Данила Романовича, відігнали її до стану князя Ростислава. Провівши розвідку, половці доповіли великому князю Данилу, що угорці не залишили сторожових загонів біля ріки і дали знак для переправи усього війська. Далі через брід переправилася важко озброєна рицарська кіннота, гвардія володаря України-Русі, услід за нею війська волинсько-київського князя Василька, князя Льва Даниловича, Шварна Даниловича, опіку над якими було доручено досвідченому воєводі Васильку. Форсувавши ріку, великий князь Данило перешикував полки з похідного у бойовий порядок і "військо неквапно й нечутно грізно пішло на ворога, але серця воїнів кріпко були налаштовані на битву" [37]. Отримавши повідомлення про те, що українське військо перейшло ріку Сан, князь Ростислав, бан Фільній і воєвода Флоріан, залишивши піхотинців біля воріт Ярослава, щоби місто не могло надати допомогу військам великого князя Данила, з рицарськими полками виступили назустріч. Руський літописець XIII століття, дотримуючись канонів літературного мистецтва, якому він служив, наголошував, що перед битвою великий князь Данило мав добрий знак, "над його полками кружляли і клекотіли орли" [38].

17 серпня 1245 року відбулася генеральна битва, одна з найбільших до офіційної коронації великого князя Данила на короля України-Русі. Війська зішлись на ратному полі: зі свого боку Ростислав вилаштував до бою "Русь, Угрів і Ляхів", залишаючи в засідці рицарський полк бана Фільнія. Великий князь Данило, який особисто керував військом, розташував свій головний полк на лівому фланзі, у центрі випробувану у бояр важкоозброєну рицарську дружину Андрія двірського, а на правому фланзі проти польських військ Флоріана Авданця виступав відбірний полк князя волинсько-київського Василька Романовича. Виладувані до бою війська зішлись і розпочався жорстокий бій. Спочатку війська, як годиться за стратегією середньовічних воєн, обстріляли одні одних, а потім князь Ростислав з головними силами атакував рицарську дружину Андрія двірського. Літописець наголошує, що Ростислав кинувся з усією силою на Данила, але Андрій підвів під удар власну рицарську дружину. Однак, розташування в центрі добре озброєної рицарської дружини Андрія двірського було стратегічним планом великого князя Данила. Згідно з правилами європейського воєнного мистецтва, сам великий князь Данило з головним полком повинен був займати місце в середині бойового строю. Проти нього стояв головний полк його суперника. У зіткненні цих двох основних бойових частин вирішувався результат битви. Розуміючи, що необхідно

зберегти сили для вирішального поєдинку з угорським рицарським військом бана Фільнія, Данило Романович розташував свій великий рицарський полк на лівому фланзі, зробивши його тим самим “полком лівої руки”. Натомість у центрі він розташував добірну рицарську дружину Андрія, а на правому фланзі – полк брата Василька. Стратегічний план володаря України-Русі повністю виправдав себе у перебігу Ярославської битви. Великий князь Данило Романович немов би передбачив, що важко озброєні рицарі Ростислава переважатимуть у центрі військо Андрія двірського і під сильним ударом воно почне відходити, а поки ворог захопиться атакою і заглибиться у розташування Андрієвого війська в центрі, йому будуть завдані могутні удари з флангів. Завершить розгром “зав’язавши мішок” натиск важко озброєної рицарської кінноти великого князя Данила, яка зайде угорським рицарям бана Фільнія в тил. Битва розпочалась тим, що князь Ростислав з головним військом чернігівським і дружинами галицьких бояр атакував вибрану рицарську дружину Андрія двірського, вона і прийняла весь удар Ростиславового війська, як зауважував літописець: “списи ламалися з такою силою, немов грім гримів”, з обох боків багато падало воїнів з коней і вмирало, а інші були проколені сильними ударами списів. Андрій же залишився з малою дружиною, скачучи назад і вперед, міцно бився з боргами, допоки Данило Романович не надіслав йому підкріплення. Однак, воїни Андрія “міцно б’ючись” повільно відходили до Сяну, зберігаючи стрій і дисципліну. Зацікавлений у тому, щоби Андрій дворський скував навколо себе більшу частину Ростиславового війська, великий князь Данило відрядив йому на допомогу невелике підкріплення:” Василя Глібовича, Всеволода Олександровича, Мсислава і других”, всього як зауважував літописець “20 вибраних мужів”. В цей же час польські полки під керівництвом Флоріана Войцеховича Авданця, як зауважує літописець, активно пішли в наступ на полк Василька “Кирилеш”, співаючи із криком: “поженем руських на великі броди. І сильний голос ревіння був у їхнім полку”, кепкуючи, відгукувався про поляків князь Василько. І тут закипіла кровопролитна битва. Поляки налягали сильно, обзивали українських воїнів, але, не дивлячись на те, полк Василька Романовича вистояв. Літописець зауважував:” ляхи же лаялись і кричали князю Васильку: “Поженем вас на великі броди. Князь Василько же відповідав їм: ”Брешете, що поженети ви нас, бог допомагає нам, і так сильно натиснув на них своєю кінною дружиною, що ляхове не витримали натиску і побігли від лиця його” [39].

За свідченнями джерел можна і далі реконструювати перебіг битви, оскільки він був добре спланований полководцем – великим князем, який, уважно спостерігаючи за битвою на різних флангах, був повністю інформований про стан справ у кожному полку. Джерела зафіксували свідчення, з яких видно, що великому князю доповідали: “що полк князя Василька міцно стоїть проти поляків, у центрі Андрій двірський скував майже все військо Ростислава кріпко бився, але помалу відступав, що давало можливість великому князю надавати для утримання фронту вчасно допомогу”. У ворога в розпалі битви ще залишався великий резерв, рицарський полк угорського бана Фільнія, який повинен був завершити битву переможним наступом, у зв’язку з чим ще вичікував своєї участі у битві. Розуміючи це, Данило Романович вирішив уникнути цього разючого і водночас вирішального удару і наніс випереджаючий удар. З основними своїми силами він перейшов зарослий лісом яр, зайшов у тил рицарям бана Фільнія і завдав удару, не чекаючи їх у себе в тилу. Удар важко озброєної вилаштованої до бою рицарської кінноти великого князя Данила був настільки стрімким, що ворог не встиг вилаштуватись в бойовий порядок. Сам Данило Романович, як свідчить джерело, швидко розвернув свої сили, виїхав вперед із полку, маючи під рукою тільки сотню рицарів під командою сотника Якова Марковича і сотню Ревла, рішуче ударив на угорських рицарів, зім’яв їх і почав знищувати. Сам володар України-Русі з двома сотнями відбірних рицарів пробився до центру угорського війська, де стояла головна хоругва бана Фільнія. Зірвавши її, у злості розірвав на шматки, як наголошує літописець, об того гордого Фільнія зламав свій спис юний Лев. Данило Романович, трохи вийшовши з бою, щоб з’ясувати стратегічну ситуацію, знову напад на рицарів Фільнія, і розбив його полк, це приголомшило військо Ростислава. Отже, несподіваний обхідний маневр, внаслідок якого було розбите угорське рицарське військо, вирішив долю Ярославської битви. Побачивши повний розгром угорського рицарського полку, військо Ростислава і Флоріана, як наголошує літописець “навернулося до втечі”. Внаслідок розладу бойового порядку і явної втечі з поля битви, їхнє військо зазнало великих втрат. Двірський Андрій і князь Василько почали переслідувати розгромлене військо. Польський головнокомандуючий Флоріан Авданець і угорський бан Фільній потрапили в полон. У полон потрапили також всі галицькі бояри проугорської партії на чолі з Володиславом Кормильчичем. Ледь не схоплений був і сам угорський ставленик на галицький престол князь Ростислав. При втечі з поля битви під Ростиславом убили коня, його почали оточувати рицарі великого князя Данила, в останню мить угорський барон Лаврентій дав йому свого коня, що врятувало Ростислава від полону. Ростислав утік в Краків, там взяв свою дружину Анну і повернувся назад в Угорщину, після чого він більше вже не фігурує серед претендентів на галицький престол. Володар України-Русі, усі князі, бояри, військо, а також мешканці міста Ярослава святкували перемогу. Як зауважував літописець, битва була жорстока, багато рицарів Данила Романовича полягло, у гніві було страчено жорстокого гнобителя Галичини угорського бана Фільнія, а також багато полонених угорських баронів і рицарів. Були страчені всі галицькі бояри на

чолі з їх головою Володиславом Кормильчичем, а також усі облогові машини угорського війська [40]. Стративши непокірних галицьких бояр, великий князь Данило Романович назавжди покінчив з феодальною анархією в Україні-Русі й утвердив єдиновладне правління у своїй державі.

Битва під Ярославом стала кінцем 40-літньої війни в Україні-Русі, проявила високі бойові якості українського війська, продемонструвала полководський талант її володаря великого князя Данила і його воевод. Після битви під Ярославом Данило Романович стає повновладним володарем України-Русі. Військовий успіх Данила Романовича набув розголосу в усій Європі. Ця перемога, як і посилення позицій у Центральній Європі України-Русі, стурбувало і монголо-татарів. Перемога Данила Романовича під Ярославом утверджувала усі позитивні процеси з відновлення єдиновладдя в Україні-Русі. Український народ знайшов у собі сили відбудувати знищені ворогом міста і села, відновити ремесла, промисли, торгівлю. Данило Романович доклав багато зусиль для відновлення Києва, Володимира, Галича. Він особисто їздив в Київ та Овруч облаштовувати життя цих регіонів своєї держави [41]. Та Галичина і Волинь почали скоріше відроджуватися, ніж Київщина. Літописець наголошує, що по “Батієвім погромі” Данило Романович почав скликати умільців від німців, ляхів: “вони ішли день за днем підмайстри і майстри, що втекли від татар – сідельники, лучники, тульники, ковалі по залізу, міді, сріблу, і відновилось життя” [42]. Літописець схвально ставиться до заходів Данила, спрямованих на відродження та будівництво нових міст. У посмертному панагирику володарю України-Русі, в переліку його чеснот з повагою сказано, “що він збудував багато міст” [43]. Ось як яскраво описується в літописі заснування великим князем Данилом його нової столиці Холма: “Коли Данило княжив в Володимирі, їздив він у поле і полював, побачив він красиву гору порослу лісом і запитав у місцевих жителів: “як зветься це місце” – вони відповіли: “Холм йому ймення”, і полюбилося воно йому, і вирішив він збудувати на ньому місто. Потім місто розбудувалося, Данило так укріпив його, що монголо-татари під час походу у 1241 році не змогли його взяти. Із щирим захопленням розповідає літописець про чудові будинки, церкви зведені і пишно оздоблені у новій столиці України-Русі, Холмі [44]. З цієї розповіді ми дізнаємося, що холмський замок-фортеця була збудована за останнім словом тодішньої світової будівельної техніки. За високими стінами міста стояла величезна кам'яна вежа-донжон, з якої було зручно стріляти з луків та кам'янометальних машин по тих, хто наслідився би штурмувати місто. Місто мало глибокий колодязь, а отже, забезпечувалося водою на випадок тривалої облоги. Великим князем Данилом був заснований також Львів, який у останні десятиліття теж стане столицею України-Русі [45]. Данило Романович доклав багато зусиль для відродження сплюндрованого татаро-монголами сільського господарства, протегував улаштуванню ремесел та торгівлі. Високого розвитку досягли в Україні-Русі мистецтво і література, однак згодом її економічне і політичне піднесення викликало протидію Золотої Орди. Хан Батий і його оточення пильно стежили за зростаючою могутністю української держави і, вірні своїй тактиці, робили все, щоб знайти шляхи для підкорення України-Русі.

Слід наголосити, що політичні стосунки України-Русі, починаючи з 1241 року аж по 1257 рік, будувались на зовсім інших засадах, ніж у Північно-Східній Русі. З 1241 року після татарського погрому Русь-Україна була незалежною державою і не підкорялась монголо-татарським ханам. Уже саме географічне положення України-Русі змушувало золотоординців зберігати етичність у політичних відносинах. Володар України-Русі не був переможений, а отже, не був данником чи васалом татаро-монголів. У зв'язку з цим татаро-монголи не могли бачити в Україні-Русі форпосту тих держав, які залишились за межею татаро-монгольського контролю. В цей же час татаро-монголи після перемоги Данила Романовича зрозуміли, що Русь-Україна ще зберегла могутню військову організацію, здатну протистояти монголо-татарам. Будучи віддаленою від Золотої Орди і водночас у дружніх стосунках з усіма країнами Центральної Європи, вона завжди могла звернутися до них за допомогою, чи створювати за їх участю антитатарську коаліцію, тому золотоординські хани діяли проти України-Русі і її володаря великого князя Данила обережніше. До того ж у самій Монгольській імперії розгорілась внутрішня боротьба, тому хан Батий вирішив вимагати у володаря України-Русі не Київщину чи Волинь, а Галичину, не згадуючи про останні [46]. У зв'язку з цим хан Золотої Орди, Батий, через посередництво намісника суміжних з Україною-Руссю територій, Мауці, наші літописи його називають Могучий, звернувся до володаря України-Русі з вимогою: “Дай Галич”, отже тільки Галич, для того, щоби відрізати Україну-Русь від західно-європейських союзників і створити собі стратегічний плацдарм з Галичини для нападу на Західну Європу і роз'єднати проти монголо-татарів військово-політичний союз Західної Європи і України-Русі. Татари розуміли, наголошував Д. Зубрицький, що після розгрому Ростислава чернігівського, великий князь Данило був наймогутнішим володарем у Центрально-Східній Європі, якому належала вся Волинь, Поділля, князівство Галицьке, Київське, усі землі по правому боці західного Бугу, по лівому боці Нарви, до витоків Дніпра і звідтіль до Карпат. Пінські князі були його васали, чернігівські, переяславські, що втекли від татар, служили у його полку, як це видно з Ярославської битви. Він зберігав до вимоги Батія повну незалежність, і контроль над усіма землями у своїй державі, яка знаходилася між двома могутніми імперіями західно-християнською, на чолі з папою римським і східної, очоленої золотоординським ханом. Обидва повелителі, на думку дослідника, намагалися хитрістю схилити на

свій бік володаря України-Русі [47]. Перший під безпосередньою участю легата архієпископа пруського запропонував Україні-Русі вступ в союз католицьких держав і згідно зі свідченнями папської булли від травня 1246 року назвав "Данила королем Русі" і взяв українську державу під захист меча святого Петра: "Regi Russic illustri, Jnnokentus Episcopus, servus servorum Dei. Cum te as regnum tuum utpote plantationem novellam, proponamus tuas quantum cum Deo possumus favorabiter exandimus. Tus Itaque supplicationibus inclinati, personamet Regnum predictumsub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti patrocínio communitimus. Nulli ergoomnino liominum liceat hane paginamnonstre protectionis infringere vel ci ausu temtrario contraire. Si quis autem hos attemptare presumerit, indignationes Deiomnipotentis, beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et nostram se noverit incursum. Datum Lugdum V. Nonas Maii anno terrio (1246)". У другій буллі даній "світлому королю Русі Данилу" він велить домініканцям проживати невідступно при дворі "короля Русі Данила" [48]. Папа в своїх численних посланнях і буллах обіцяв допомогу проти татар, одна, реальної допомоги не було. Скоро про широкомасштабні переговори, які велись володарем України-Русі з папою римським протягом 1245-1246 років, дізнався золотоординський хан Батий, і, приславши свого посла, виклав свої бажання коротко але грізно: "Дай Галич". Ослухатись було, як зауважує І. Шараневич, неможливо, адже Батий, відправивши посла в Україну-Русь, підтягнув до держави Данила, яка складалась з Київщини, Волині і Галичини, величезне військо під командою свого сина хана Сертака, яке нараховувало 160 тисяч високопрофесійних воїнів. В цей же час до кордонів України-Русі був підтягнутий з 10-ти тисячним загоном і темник Куремса, війська якого отаборилось під Переяславом. Підсилевши посольство великим військом, Батий вимагав, щоби Данило прибув до Орди на переговори [49]. Оскільки, наголошує Д. Зубрицький, за таких складних обставин на допомогу папи не можна було надіятися, Данило Романович вирішив їхати на переговори в ставку Батия, скрутність становища вимагала цього [50]. Однак, будучи досвідченим політиком і дипломатом, великий князь Данило провів широкомасштабні переговори з ордою перед поїздкою, щоби не наражати себе на небезпеку. Посол папи до Батия францісканець Іоан Де Плано Карпіні, який залишив нам хроніку подорожі в Золоту Орду, засвідчує, що Василько Романович посилав в Орду своїх послів, котрі повернулися до нього з охоронною грамотою на проїзд до Батия пана Данила. Угорські хроніки вказують, що передбачливий володар України-Русі ще до поїздки в Орду зав'язав дружні стосунки з багатьма монгольськими сановниками і це давало йому певне опертя в ставці Батия для ведення не принизливих для себе переговорів [51].

Наш літописець, наголошує, що великий князь Данило Романович, зі всіма своїми воїнами і людьми рушив у ставку Батия. Літописець згадує, що коли "великий князь Данило проїздив через Київ, він відвідав Видубицький монастир, заснований його предками" [52]. Через деякий час Данило Романович, проїжджаючи біля Переяслава, побачив загоны воєначальника Куремси і дізнавшись від нього дорогу до Сараю, швидко приїхав на Волгу в ставку Батия. Джерела подають нам дуже цікавий переказ переговорів хана Батия з великим князем Данилом: "коли великий князь увійшов до ханського намету, Батий приязно зустрів його і запитав: "Даниле, чому ти раніше не приходив, та добре що нині прийшов. Чи п'єш ти чорне молоко, наш напій кобилячий кумис? Данило ввічливо відповів ханові на привітання, що досі ще не пив, але якщо ти звелиш, то вип'ю. Опісля пиття Батий сказав:"Ти вже наш татарин, то пий наше питво". Щоправда, опісля хан прислав князеві вина, сердечно зауваживши: "ти не звик пити молоко, пий вино" [53].

Внаслідок переговорів з Батием Золотоординський хан визнав великого князя України-Русі своїм "мирником", тобто союзником. Слід також відзначити, що з боку Батия Данилу Романовичу були виявлені ознаки найвищої поваги. Хан особисто пригостив великого князя кумисом, а від Рубруквіса ми знаємо, що пити кумис у хана це велика честь [54]. Хоча наш літописець зауважує: "що злая то честь татарская. Данило Романович, що був великим князем і володів з братом усією Руською землею Києвом, Володимиром, Галичем та іншими країнами, а нині стоїть на колінах і холопом називають його і данини вимагають, та він життя не певний" [55]. Внаслідок проведених переговорів великий князь України-Русі став союзником Золотої Орди, а отже, номінально залежним від Золотої Орди, як зауважує літописець: "поручена була земля його йому" [56]. Та до повного підкорення монголо-татарами України-Русі не дійшло. У час переговорів з монголо-татарами Русь-Україна мала широкий міжнародний авторитет могутньої європейської держави, яка знаходилась у широких політичних і економічних взаємозв'язках з країнами Західної Європи. Перемога Данила Романовича в сорокалітній феодалній війні у власній країні, розгром польсько-угорської інтервенції послугували володарю України-Русі отримати статус "modus vivendi" з монголо-татарами, який надав право Данилу Романовичу остаточно закріпити Київщину у складі староруської держави в після монгольський період, яка згідно з юрисдикцією Золотої Орди, знаходилась під її впливом, і номінально була зарахована до Ростово-Суздальської землі. У зв'язку з цим великий князь України-Русі після приїзду із Золотої Орди і укладення з нею союзницького договору швидко повідомив усіх володарів Центральної та Східної Європи про свої права на усю Україну-Русь, назначивши у 1246 році свого печатника Кирила "загальноруським митрополитом" і послав його на утвердження до патріарха в Нікею. З цього часу, відзначав визначний радянський дослідник В.Т. Пашуто, у Холмі був написаний літопис, який проголошував великого князя Данила Романовича єдиним

спадкоємцем влади київських князів, де титул великого князя київського мав право носити тільки князь Данило, а це означало, що у політичному розумінні Русь-Україна була повноправнішою, ніж Північно-Східна Русь, яка повністю залежала від Золотої Орди [57].

Отже, хоча Русь-Україна і була у певній політичній залежності від Золотої Орди, але залишалась самостійною державою зі своєю могутньою військово-політичною системою, яку Батий вирішив повністю зберегти. Такий крок Батия був не випадковим. Волзька ставка Батия ворогувала з імператорською столицею Каракорумом, хан Батий не без підстав вважав себе першою людиною в Монгольській імперії, тому він намагався правити самостійно, не оглядаючись на імператора. Це змушувало його тримати усі військові сили готовими на випадок воєнного конфлікту з імператором. У зв'язку з цим українська держава на чолі з таким видатним політичним діячем як Данило Романович, що знаходилась у тилу в Батия, і, як ми знаємо з західноєвропейських джерел, мала дружні стосунки з Каракорумом, не повинна була бути ворожою щодо Батия у час його конфлікту з імператором. Навпаки, Батий, знаючи про могутність Данила, вирішив не шкодити йому, а схилити на свій бік, щоби у скрутний для себе час не отримати удар в спину, а отримати від України-Русі необхідну йому допомогу в боротьбі за імператорський трон. Очевидно, великий князь Данило Романович був обізнаний з політичними подіями у Монгольській імперії і, враховуючи їх, зважився на важливі для української держави переговори з Золотою Ордою. Сучасники вірно наголошували, що поїздка володаря України-Русі в Золоту Орду була вчасною і успішною. Вдалі переговори посприяли авторитету володаря України-Русі перед своїми західноєвропейськими сусідами. Якщо раніше угорський король Бела IV і польські князі вважали українську державу нездатною проводити активну зовнішню політику із-за ослаблення її монголо-татарами, то тепер вони почали вважати її надто могутньою, адже як союзник Золотої Орди, великий князь Данило міг у будь-який момент звернутися до татар за допомогою, чи навіть спрямувати удар усієї Золотої Орди проти центральноєвропейських країн "І стало відомо в усіх країнах, що повернувся він з успіхом від татар, і що бог врятував його" [58]. Страх ближніх сусідів, зокрема угорського короля і польських князів, був зразу використаний великим князем Данилом у зовнішньополітичних стосунках з західними сусідами. Дипломатичний здобуток володаря України-Русі був тим важелем, який змусив гордого угорського короля Бела IV уже в 1246 році шукати союзу з великим князем Данилом Романовичем. Слід зауважити, що українсько-угорські відносини упродовж XIII століття були дуже напруженими. В свій час їх добре проаналізував М. С. Грушевський, який, опираючись на вітчизняні джерела, вважав, що угорський король Бела IV, взнавши про умови договору Данила з Батием, зразу ж прислав посла до великого князя Данила з пропозицією укласти військово-політичний союз між Угорщиною та Україною-Руссю, запорукою якого мав стати шлюб дочки Бели IV Констанції з сином великого князя Данила, Львом, якому відмовив в одруженні Бела ще п'ять років тому. Бела боявся Данила, наголошує літописець, щоби той за попередні образи не спрямував, як це раніше зробив воевода Дмитро, монголо-татар на Угорщину. Бела IV знав, з якою люттю Данило Романович знищив угорських воевод і галицьких бояр після тяжкої кровопролитної битви під Ярославом. Літописець наголошує: "був бо він у татар і перемогою побідив Ростислава і угрів його" [59]. У зв'язку з налагодженням стосунків з Данилом, Бела IV облишив бажання посадити свого зятя Ростислава на галицький престол, зробив його баном Славонії, а потім Мачки, утворивши для нього окремий банат між Дунаєм, Дриною, Савою і Моравою. На цьому закінчується політична кар'єра Ростислава як руського князя, і тільки титул князя Галичини, який він вживав, залишив собі на пам'ять про короточасне правління в Галичині. У документі 1247 року читаємо: «*Ratislao illustri duke Galliciae et bano totius Schlanoniae*». Угорські джерела сповіщають нам, що він помер у 1263 році, банат перейшов до його вдови і синів Михайла і Бели, дві дочки Ростислава були видані за двох визначних європейських володарів: Кутігунда – за Пржемысла II Отокара короля чеського, а Грифіна за Лешка Чорного, князя краківського [60]. Данило Романович, знаючи про одруження Ростислава на дочці Бели Анні, на цей раз зустрів пропозицію Бели дуже стримано, літописець говорить, що Данило "не вірив Белі, бо той не додержав був раніше слова, обіцяючи видати заміж свою дочку Констанцію за князя Льва". Переговори Данила з Белою утруднювались ще й тому, що Бела у час могутності великого князя Данила ще носив титул "*regi Galliciae et Lodomeriae*". Джерела наголошують, що відновленню добросусідських відносин Данила з Белою і укладенню союзу сприяв митрополит Кирило, висланий на посвячення до Константинополя. Проходячи через Угорщину, він був ласкаво і гостинно прийнятий угорським королем, який, наголошував літописець, "переконував його і словами, і дарами упрохав Кирила, щоби той помирих його з Данилом і оженив свого сина Льва на його дочці", пообіцяв супроводжувати митрополита в Візантію: "Я уведу тебе в греки з великою честю, якщо створить Данило мир зі мною", наголошував Бела, на що Кирило відповідав: "Клятвою клянися мені, що не переімениш слова свого, а я пішоши приведу його" [61].

Насправді, наголошує Д. Зубрицький, митрополит повернувся в Холм і переконував Данила у необхідності укладення союзу з угорським королівством, сказавши йому: "Чого ти хотів, те у тебе і є". Брат Василько сказав Данилу: "Іди до нього, бо він є християнин" [62]. Усе це, наголошував Д. Зубрицький, спонукало великого князя Данила до укладення союзної угоди з угорським королівством [63]. Внаслідок переговорів угорського короля з митрополитом Кирилом було організовано з'їзд

Бели з Данилом, на якому уклали союзню угоду, за умовами якої угорський король Бела IV відмовлявся від усіх своїх претензій на Галичину і зрікався титулу «короля Галичини і Володимирщини» на користь свого зятя Льва. Союзну угоду було підкріплено шлюбом князя Льва Даниловича з принцесою Констанцією. Під час церемонії шлюбу Бела IV передав свій титул молодому подружжю, і з цього часу Констанція почала носити титул свого чоловіка: «*Constancia ducissa Galliciae et Lodomeriae - karissime filie nostre*» [64].

Сам володар України-Русі Данило Романович, згідно зі свідчень угорських джерел, визнав себе другом і союзником Бели IV, ті ж джерела титулюють Данила Романовича не як «*rege Galliciae et Lodomeriae*», а як короля Руського «*rege Rusciae*», що дає нам усі підстави наголошувати, що Данило Романович в цей час був повновладним володарем України-Русі. Папські, угорські та польські джерела цього часу теж одночасно титулюють Данила Романовича королем Русі. Характерно, що одна із грамот Бели IV, розповідаючи про перемогу Данила Романовича над Ростиславом і уграми у 1245 році, дана барону Лаврентію, що врятував «Ростислава князя Галицького» «*Ratislao duke Galliciae*»... від «*cum Daniel Rutenorum rex*»- називає Данила Романовича уже в 1245 році королем Русі [65]. Німецьке джерело 1247 року згадує про союзника угорського короля, короля руського: «*cumtribus regibus cum rege Ungaru, rege Comanorum et rege Rusciae*» [66]. Це свідчить, що після укладення союзного договору України-Русі з угорським королівством пройшов обмін і військовополоненими, як наголошують джерела, Данило Романович повернув Белі «всіх попавших в полон угорців в битві під Ярославом», розповідаючи про цю подію, літописець чудово зрозумів, що штовхало угорського короля на такий не вигідний мир: «боявся він Данила, бо був той у татарах і переміг у битві Ростислава і усіх угрів його» [67]. Цього не заперечував і сам угорський король Бела IV. В листі до папи Інокентія IV він пояснював, що власне із-за страху перед татарами він видав двох своїх дочок за руських князів: «*ut per ipsos et amicos nostros alios, gni sunt ex parte orientis sciremus nova... de Tartaris, ut sic eorumdem conatibus et fraude lentibus ingeniis utcumque commodius resistere valeamus*» [68]. Після улаштування україно-угорських відносин починаються переговори володаря України-Русі з папою римським Інокентієм IV. Наявна наукова література може бути суттєвою, якщо розглядати її в контексті укладення Україною-Руссю союзного договору з монголо-татарами. Питання взаємовідносин України-Русі з римською церквою серйозно намагалися з'ясувати у XIX столітті Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Дашкевич, російські вчені Е. Голубінський, С. М. Соловйов і багато інших, у XX-му: М. С. Грушевський, І. П. Крип'якевич. Однак, найконкретніше це питання опрацював М. Чубатий у своїй праці «Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної Унії», який проаналізував роботи вчених і дійшов висновку, що існування політичного союзу з західноєвропейськими країнами і наявність релігійної унії в Україні-Русі є реальними фактами [69].

Сукупність джерел і наукових робіт також свідчать, що Україна-Русь і суміжні з нею центральноєвропейські країни, які першими постраждали від монголо-татарського нашествия, сприяли організації антитатарської коаліції. В ході політичних контактів і переговорів України-Русі з Польщею, Угорщиною, Чехією долучився і голова союзу католицьких держав папа Римський, який, бачачи загрозу від татарів християнському світу, почав збирати всі наявні військові сили в Європі для хрестового походу проти останніх [70].

Що стосується взаємовідносин папи римського з володарем України-Русі, то польські дослідники вважали, що папа робив усе, щоби залучити володаря України-Русі до антитатарської коаліції. Він писав ще раз татарам, намагався використати для захисту України-Русі рицарів-мечоносців і хрестоносців, угорського, чеського королів, польських князів, назначив спеціального легата для проведення хрестового рушення проти татар. В цей же час, як свідчать джерела, у зв'язку з навислою загрозою нового вторгнення монголо-татарів, папа схилив Бела IV до союзу з Україною-Руссю. Великий князь Данило зберігав раніше встановлені союзні відносини з великим князем польським Конрадом і великим князем литовським Міндовгом, які надавали йому військову допомогу у битві під Ярославом [71]. Цілком можливо, що під впливом переговорів з папою, великий князь України-Русі, забезпечивши недоторканість кордонів з заходу і сходу, продумував, як би повністю вивільнитися від нав'язаного монголо-татарами союзного договору. Сам договір на думку Д. Зубрицького, це торжество хана над папою, що підкріплюють і слова Батия: «ти уже наш, татарин», а не папський союзник [72]. Однак, як бачимо, папа теж добре зрозумів, що внаслідок укладення союзного договору між Українською державою і Золотою Ордою у Римській церкві будуть проблеми у взаємовідносинах з Батием. Не дивлячись на встановлення нормальних стосунків з Золотою Ордою, Данило Романович вважав за необхідність зближуватися і з папою, оскільки розумів, що тільки він може сприяти формуванню антитатарської коаліції та організації хрестового походу проти татар. Данило Романович, як розумний політик, не міг не бачити, що власне на цей час випадав пік політичного розвитку інституту папства, яке утвердило свою владу в Західній і Центральній Європі, розвернуло свої устремління на східну її частину, з метою поширення західноєвропейської цивілізації, і католицької релігії зокрема. В процесі поширення свого впливу на схід папа звернув свою увагу на Україну-Русь, одну з найбільших християнських країн у Центрально-Східній Європі. Події на початку XIII століття розвиваються так, що коли впав захоплений хрестоносцями

Константинополь, і на розвалинах Візантійської імперії було засновано Латинську імперію, папа внаслідок політичних змін почав пропонувати Україні-Русі унію церков і вступ у західноєвропейський союз католицьких держав [73]. Як бачимо, монголо-татарське нашествя, а опісля постійна загроза нападу монголо-татарів на Україну-Русь, дозволила папі активізувати діяльність своїх церковних і політичних емісарів, особливо тоді, коли Данило Романович став мирником Золотої Орди. Розуміючи втрату впливу в Україні-Русі, папа почав робити усі спроби, щоб повернути Україну-Русь в лоно політичного об'єкту Західної Європи. Скоро появився для встановлення контактів і ведення переговорів зручний момент, який вилився у місію францісканця Іоана де Плано Карпіні, якого папа відправив на переговори до монголо-татарів після Ліонського собору [74]. Проїжджаючи восени 1245 року через Україну-Русь, він встановив зв'язки з волинсько-київським князем Васильком Романовичем і ознайомив його з папською буллою від 25 березня 1245 року, якою папа закликав усіх християнських володарів укріплюватися на випадок нового нашествия монголо-татарів. По закінченню переговорів Плано-Карпіні послав папі повідомлення про переговори з князем Васильком [75]. На шляху в Золоту Орду Плано-Карпіні зустрів і самого володаря України-Русі, що повертався від Батия, він повідомив його, що папа Римський Інокентій IV розпочинає з ним прямі переговори, у зв'язку з чим великий князь Данило Романович, приїхавши у Холм, відправив до папи своїх послів. Папа, отримавши від Плано-Карпіні повідомлення про результати переговорів з князем Васильком, відправив в Україну-Русь три булли. Про те, що переговори були широкомасштабними і остаточно завершеними, свідчить зміст самих булл: "папа Інокентій IV брав під захист Україну-Русь, усіх князів, духовенство, народ" [76]. У другій повідомляв "світлого короля Русі, що відправляє в Русь домініканців Олексія і Генріха, які повинні постійно перебувати при дворі короля Русі" [77]. У останній буллі сповіщає, що направляє в Україну-Русь архієпископа пруського Альберта легатом, для виправлення "помилки грецької віри", і просить підтримувати його в цьому. Вони ж повинні допомагати королю Русі також порадами в татарських справах [78]. Як бачимо із папських булл, що в 1246 році королівство Русь було дипломатично зараховано до складу союзу католицьких держав. Посилання папою легата до королівства Русі, а також офіційних папських дорадників, за процедурою, як це робилось в усіх інших католицьких державах, доводить, що залишилось в нормувати, як папа висловився в буллі, "грецькі релігійні помилки". Однак, у папських буллах нічого не сказано про надання військової допомоги Україні-Русі в разі нападу татар, навпаки, бачимо, як папою вирішувалися винятково релігійні питання унії з католицькою церквою. Щоправда, якщо взяти і розглянути в контексті надання військової допомоги проти монголо-татарів звернення першої булли папи: "що він бере під захист меча святого Петра Україну-Русь... і усе її майно", то тоді можна у цьому вислові вбачати якусь перспективу надання папою Україні-Русі в майбутньому військової допомоги [79]. Однак, папа піклувався винятково релігійними питаннями і доручив легату Альберту "виправляти грецькі помилки віри і настановляти єпископів в Україні-Русі", а також доручив йому справу реформування християнської церкви за католицьким розумінням християнської віри [80]. Допоки Альберт добирався в Україну-Русь, посольство великого князя Данила Романовича виїхало в квітні 1247 до папи в Ліон на переговори і прибуло туди через два місяці, тобто в червні 1247 року. Очолив посольство ігумен монастиря гори святого Данила, Григорій. Посольство було прийняте папою Інокентієм IV, що відзначив біограф останнього, Миколай Де Курбіо. Суть переговорів носила винятково релігійний характер, подробиці яких нам не відомі [81]. Однак, події та документи свідчать, що українська сторона, виконуючи волю володаря України-Русі, побажала якнайскоріше приступити до організації антитатарського хрестового походу. Що стосувалось розв'язання релігійних питань, то посла висловили бажання залишитись при грецькому богослужінні і визнати одне тільки верховенство папи, як вселенського християнського ієрарха. Внаслідок довгих церковних дебатів папа визнав недоторканість грецького обряду православної церкви, загрожував карою тим, хто порушить його постанову [82]. Із наших джерел ми знаємо, що Інокентій IV "проклинав тих, хто зневажав віру грецьку православному і бажав створити Собор про правильну віру, яка б з'єднувала церкви" [83]. Можна сказати, що переговори були не тільки проведені, але й кінцево завершені. Вони розв'язали усі ключові питання злучення України-Русі не тільки з політичною та економічною системою західноєвропейських країн, але й з релігійною. Дослідники початку ХХ століття, вивчивши перебіг переговорів, дійшли висновку, що вони були настільки конструктивні, що не залишають сумніву в тому, що в червні 1247 року Русь-Україна була зарахована до католицького союзу держав, і нею з католицькою церквою була вчинена унія [84]. Внаслідок укладення договору, папа доручив Альберту "їхати в Україну-Русь і прийняти присягу від короля Русі, князів і бояр на вірність Римській церкві", оголосити в усіх землях України-Русі "Акт про Унію церков" [85]. Папа дав легату і послам й інші вказівки, за якими можна вважати унію червня 1247 року реально здійсненим фактом [86].

Зі свого боку великий князь Данило Романович зумів внаслідок переговорів з папою отримати деякі політичні вигоди. Поширення на Україну-Русь "опіки престолу святого Петра", зарахування української держави до союзу католицьких держав, проголошення Данила королем усієї Русі означало анулювання угорських претензій на Галичину, а також визнання папою завоювань України-Русі на сході, зокрема земель ятвязьких і литовських, на які Україна-Русь не мала прав і на

які претендували польські князі і Тевтонський Орден [87]. Однак, що стосується питань військових, а тобто організації антитатарської коаліції, то існує лише одна булла за червень 1248 року, у якій папа чітко писав королю Данилу, “просячи його вчасно сповіщати хрестоносців про наближення монголо-татар, щоби він міг вчасно здійснити потрібні заходи для оборони України-Русі” [88]. Однак, усі ці відчайдушні заходи папи з організації хрестового походу і реальному захисту України-Русі від монголо-татарів не були підтримані більшістю країн західноєвропейського католицького альянсу. Великий князь Данило, наголошував радянський дослідник В.Т.Пашуто, надіючись на хрестовий похід проти монголо-татарів, зондував сприйняття цього питання через свої зв'язки, які він мав у сусідніх західно-європейських країнах: Угорщині, Польщі, Чехії, Німеччині і навіть Тевтонському Ордені, Мазовії і Помор'ї, однак бачив, що дані країни досить пасивно ставляться до наполягань папи щодо організації хрестового походу проти Золотої Орди. Батиєм було чітко встановлено, що папа не зможе підняти заплутаний у міжусобній війні католицький світ, і що Європа не піде захищати одну щойно прийнятту в лоно католицького союзу “свою складову частину Україну-Русь”. Отримавши від переговорів максимальні вигоди, великий князь України-Русі Данило вирішив припинити процес унії з римською церквою у своїй державі і зосередитись на виконанні “мирницьких” угод з Золотою Ордою [89]. Про це чітко наголошує наш літописець: “Прислав Інокентій IV до нього Данила єпископа Беренського і Кам'янецького, говорячи йому: “Прийми вінець королівства, та великий князь Данило відповідав тоді йому, очевидно в 1247 році, - рать татарська не перестає, зле вони живуть із нами, то як я можу прийняти вінець королівства без підмоги твоєї” [90]. Приїхавши в Україну-Русь, легат Альберт почав проголошувати унію і теж не був підтримай у своїх діях великим князем Данилом, справа його не мала успіху, оскільки великокнязівська влада не брала участі у процесах унії католицьких місіонерів. В процесі впровадження унії, наголошував радянський дослідник В. Т. Пашуто, Данило Романович побачив занепокоєність Золотої Орди, а розривати союзні відносини, які йому далися так важко і вартували особистих принижень, і наражати під новий удар ще не добре улаштовану для оборони Україну-Русь, він не бажав. Тому розпочаті заходи легата Альберта з впровадження унії в Україні-Русі не були підтримані великим князем Данилом.

Так закінчився перший період переговорів великокнязівської влади з входження України-Русі до політичного союзу з західноєвропейськими країнами, який тривав у 1246-1248 роках [91]. Як зауважував польський літописець Ян Длугош, опираючись на якийсь невідомий нам документ: “великий князь Данило відпустив папського легата Альберта без честі” [92]. Проведені переговори з папою римським та сусідніми західноєвропейськими країнами дали можливість великому князю Данилу зрозуміти, що ні західні сусіди, ні папа не зможуть надати реальної військової допомоги Україні-Русі у можливій війні з Золотою Ордою. В цей же час він займається зміцненням обороноздатності власної держави, будує нові міста, фортеці, замки, він готується, оскільки розуміє, що його чекає майбутня війна, адже він бажає за будь-яку ціну визволитися з-під татаро-монгольського ярма. Така діяльність стає провідною ідеєю його життя, їй великий князь Данило залишається вірним до останнього свого подиху. Готуючись до боротьби, великий князь Данило прекрасно розумів, що подолати добре озброєне й дисципліноване ординське військо можна буде лише тоді, коли стане можливе об'єднання усіх збройних сил України-Русі та союзної Північно-Східної Русі.

У зв'язку з цим великий князь України-Русі звернув увагу на північний схід, де у 1249 році за рішенням імператора Монголії великим Володимиро-Суздальським князем став Андрій Ярославович, який одразу ж почав проводити незалежну політику щодо Золотої Орди і самого хана Батия. У перший же рік свого князювання він не послав дарунків Батию, що обов'язково робили його попередники. Прагнення Андрія Ярославовича визволитися від монголо-татарської неволі не могло не привернути уваги великого князя України-Русі Данила Романовича. Скоро між Україною-Руссю і Володимиро-Суздальською Руссю встановлюються дружні відносини, які переростають в союз, ініціатором якого стає володар української держави великий князь Данило. У 1250 році він закріплюється шлюбом великого князя Володимиро-Суздальської держави Андрія Ярославовича з дочкою володаря України-Русі. Вінчає їх у Володимирі на Клязьмі найблищий сподвижник володаря України-Русі митрополит Кирило. Суздальський літопис сповіщає, що у 1251 році: “одружився князь Андрій Ярославович з дочкою Данила Романовича і вінчав їх митрополит у Володимирі” [93]. Цей союз України-Русі з Володимиро-Суздальською Руссю міг мати лише одну мету - збройну відсіч Золотій Орді, наслідок якої повинен був бути тільки один - повне визволення від монголо-татарів. Суздальський літопис наголошував: “що Андрій Ярославович разом зі своїми боярами волів краще бігати від татарів, ніж царям їх служити” [94]. Проте планам наймогутніших володарів України-Русі і Володимиро-Суздальської Русі не судилося збутися. Монголо-татарські хани пильно спостерігали за створенням союзу, шлюб Андрія Ярославовича на дочці Данила Романовича дав їм зрозуміти, що зволікати більше не можна, адже вони ризикують втратити контроль над Володимиро-Суздальською Руссю. У 1252 році на Володимирсько-Суздальську Русь раптово рушило величезне військо, яке очолив один із царевичів-чінгізидів Неврюй. Його військо форсованим маршем вступило в Володимиро-Суздальську державу. Андрій Ярославович не скорився і вийшов з усіма наявними у нього силами проти монголо-татарів. Коли татари форсували річку Клязьму і підійшли до міста

Переяслава-Заліського, тут зустрів їх великий Володимиро-Суздальський князь з усіма своїми полками. Як сповіщає новгородський літописець: «була січа велика», Андрія Ярославовича підтримала лише надіслана тверським князем Ярославом невелика дружина. Напад монголо-татарів був настільки несподіваний для Андрія Володимиро-Суздальського, що він не встиг вчасно сповістити про нього володаря України-Русі Данила, тому допомога української держави запізнилась. У зв'язку з поразкою, Андрій Ярославович втік в «Свейську землю», тобто в Швецію і на жаль більше не зумів у своєму житті організувати супротиву монголо-татарам.

Так володар України-Русі втратив єдиного реального союзника, а Володимиро-Суздальська держава внаслідок Андрієвої поразки знову попала в залежність від Золотої Орди [94]. Після втрати єдиного союзника на північному-сході у боротьбі з монголо-татарами, Данило Романович зрозумів, що для відсічі монголо-татарського нашествия йому потрібно знову шукати союзників серед західноєвропейських держав, на чолі яких стояв папа Римський. Шість років тому володар України-Русі відгукнувся на пропозицію папи римського Інокентія IV відносно вступу України-Русі в союз католицьких держав, однак протидія монголо-татарів не дала можливості у той час завершити об'єднання України-Русі з західноєвропейським світом. Ситуація склалась така, що володар України-Русі не сказав папі ні так, ні ні. Однак, у ту пору 1246-1248 роках шляхи їхні розійшлися, оскільки папа бажав швидкої релігійної унії православної церкви з католицькою, а володар України-Русі негайної військової допомоги проти монголо-татарів. Однак, володар України-Русі не поспішав робити висновки, адже папа обіцяв Данилу Романовичу очолити хрестовий похід католицького воїнства усієї Європи проти монголо-татарів. Переконавшись у неспроможності папи організувати і очолити боротьбу проти монголо-татарів, володар України-Русі, щоб уникнути нападу Золотої Орди, припинив процес входження України-Русі в союз католицьких держав і процес унії православної церкви з католицькою зокрема. Розгніваний папа Інокентій IV направив проти України-Русі ворожих їй литовських князів, та Данило Романович навіть не направляв проти них військо, прикордонна сторожа легко відбила напад литовців і прогнала їх у глиб зарослої диким лісом Литви. Здавалось, після цього стосунки з папою розірвались назавжди. Однак, папа був досить досвідченим дипломатом, пильно спостерігав за перебігом політичних подій на сході Європи, через деякий час у нових умовах він знову зав'язує у 1252 році політичні стосунки з великим князем Данилом і зрозуміло чому. В цей час головний союзник України-Русі, Володимиро-Суздальська держава, зазнала поразки від царевича Неврюя. Золота Орда вирішила покарати і союзника Володимиро-Суздальської держави, великого князя України-Русі Данила. У зв'язку з цим до кордонів України-Русі було підтягнуто військо на чолі з монголо-татарським полководцем Куремсою. Така політична ситуація примусила володаря України-Русі відновити переговори з папою. Ініціатива відновлення переговорів повністю належала папі, який діяв через посередництво угорського короля Бели IV, який писав папі, що не пошкодував праці, щоби схилити великого князя Данила до переговорів: «Manifestum est de sollicitudine nostra ae diligentia in revocatione Ruthenorum ad obedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel idim accesserunt vel sunt ad vos proxime reuerenter accessuri. 5 idus maij. 1252» [95]. Місія угорського короля облегувалась тим, що в цей час до східних кордонів України-Русі просувалось військо Куремси, якому великий князь Данило вирішив не підкорятися і, зацікавлений у недоторканості своїх західних кордонів, розпочав свої переговори з папою.

Слід зауважити, що відбулася коронація великого князя литовського Міндовга на короля Литви, яка ставила великого князя України-Русі у не вигідні умови перед Західною Європою. При наближенні монголо-татарів Данило Романович запропонував папі готуватися до хрестового походу, і як бачимо із булли, виданої 14 травня 1252 року, Данилу Романовичу вдалося переконати папу про необхідність хрестового походу проти монголо-татарів. На повідомлення великого князя Данила про наближення монголо-татар папа відповів: «Sane nuper carissimum in Christofilio nostre rege Ruscie illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suas aupimum referente, prefatos Tartaros fore paratos ad delendas religuias guos divina benignitas... ab ipsorum manibus liberavit, et ipsius vicinia christinitatis vesano spirititu, nisi Deus restiterit, conconculcanda» [96].

Таким чином, булли папи і прохання угорського короля Белли IV, який вів переговори з великим князем Данилом про його коронацію і унію, вплинули на зближення України-Русі з Заходом. Папа знав честолюбство Данила, який не бажав поступатися перед угорським королем, коронація Міндовга у 1251 році на короля Литви ще більше посилила амбіції Данила Романовича. Папа, зауважував з цього приводу М.С. Грушевський, впливаючи Белою на Данила, бажав заохотити останнього до унії королівським титулом, але великий князь Данило бажав не титула, а реальної військової допомоги проти монголо-татарів. Він відповів легату, що коронується тоді, коли відчує, що поступає реальна військова допомога від папи, оскільки татари, визнавши, що він перейшов у інший табір, кинуть на нього всі наявні у Золотій Орді військові сили. Бажаючи бути щирим у стосунках з володарем України-Русі і намагаючись конкретно допомогти українській державі, папа 14 травня 1253 року видав буллу, якою він закликав християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії, Помор'я, і інші сусідні з Україною-Руссю християнські народи до хрестового походу проти монголо-татарів [97]. Характерно, що Швецію, Данію, Орден і Німеччину папа призвав до хрестового походу тільки через

рік, доручивши легату Русі Альберту, який вернувся в Прусію проголосити хрестовий похід проти татарів та очолити його [98]. Уся ця широкомасштабна політична кампанія була проведена папою, щоб схилити Данила Романовича до унії і коронування. Такі широкомасштабні заходи дійсно справили враження на великого князя Данила, який внаслідок цього сподівався отримати від західно-європейського світу хоч яку-небудь військову допомогу, принаймні війська польських князів і угорського короля. Джерела, однак, дають нам право наголошувати, що ні угорський король, ні польські князі не були щирими у своїх потугах щодо допомоги Данилу Романовичу. Бела IV, який претендував на Галичину, не був задоволений коронацією Данила і офіційного проголошення папою Данила королем Русі. Але політична гра потребувала коронування Данила Романовича на короля України-Русі, амбіції папи перед монголо-татарами були великі і Бела IV всупереч свого бажання спонукав до коронації “свого друга дитинства”, обіцяючи військову допомогу. Та усе це були лише слова, реально Бела IV не збирався надавати військову допомогу Україні-Русі. Він не був упевнений, що Данило знову не визнає залежність від Золотої Орди і разом з татарами не вирушить походом на Угорщину. В зв'язку з цим він писав папі Інокентію IV, що “щохвилино очікує нападу монголо-татарів на свою країну, що він оточений різними невірними народами, в тому числі руськими, бродниками і половцями” [99]. Як бачимо, угорський король з чисто дипломатичних міркувань спонукав Данила до унії і коронації, але й не тішив себе ілюзіями відносно унії і коронації, і в подальшому навіть після укладення союзного договору боявся могутності Данила Романовича. Про могутність України-Русі, володар якої посягав на австрійський трон, знав і папа, тому розумів, що як мирник Золотої Орди, Данило може піти з татарами на Польщу і Угорщину. Папа вирішує укріпити союз цих двох держав договором з Чехією, пославши для укладення договору особливого легата [100]. Формально виглядало, наголошував І. Умінський, що сили Угорщини та Чехії формувались для допомоги Україні-Русі згідно з буллою, виданою папою від 14 травня 1253 року [101]. Однак, наступні факти свідчать, що зовсім не Україна-Русь і її захист від монголо-татарів турбували папу, і зовсім не їй він намагався надати насамперед допомогу в боротьбі з татарами.

Джерела засвідчують, що чеський король Пшемисл-Оттокар II бажав закріпитися в Австрії так само, як і володар України-Русі, в обох сили для боротьби за Австрію були приблизно рівними, тому кожен із них бажав ослаблення свого конкурента. Напади монголо-татарів звичайно ослаблювали Україну-Русь, відвертали її увагу від європейського політичного життя, тому надання їй військової допомоги і пізніше втручання Русі у справи Європи і Австрії не входило в політичні плани чеського і навіть угорського королів. Договір Угорщини і Чехії укладався тому, щоб заспокоїти Пшемисла II від раптового удару з боку Угорщини, коли він за завданням папи з усім своїм військом відправився на допомогу хрестоносцям в Прибалтику, а отже, військова допомога Україні-Русі зовсім не була в планах папи [102]. Тевтони в Прибалтиці знаходились досить в тяжкому становищі і постійно просили допомогу в чеського королівства. Наприкінці 1253 року вармінський єпископ Ансельм знаходився в Моравії, де проводив з приводу тяжкого становища Ордену довготривалі переговори з єпископом Оломоуцьким [103]. Приїжджав в Прагу з проханням про військову допомогу у 1254 році і магістр Ордену Поппо фон Остерн [104]. В результаті переговорів був організований похід Пшемисла II разом з маркграфом Брандбурзьким Оттоном III на Прусів, який закріпив становище Ордену хрестоносців у цій частині Прибалтики. Похід проходив в той же час, коли війська великого князя Данила успішно відбивали натиск військ татарського воєначальника Куремси [105]. Ми бачимо з джерел, що польські князі теж умовляли володаря України-Русі прийняти королівський титул. Виникає запитання, наголосив Д. Зубрицький, чому це польські князі і пани так наполегливо умовляли великого князя Данила прийняти королівський титул, який підвищував гідність Данила Романовича і принижував самих польських князів. Причина, на думку дослідника, криється ось в чому. Данило Романович після встановлення з Золотою Ордою союзних відносин був у Центральній-Східній Європі наймогутнішим володарем, сусідство з яким ставало досить небезпечним. Джерельні свідчення дають нам право наголошувати, що ряд польських князів були цілковито залежні від великого князя Данила. Будучи союзником монголо-татар і забезпечивши собі від них тил, він буде постійно втручатися у внутрішні справи католицького союзу держав. Адже, якщо Данило Романович коронується на короля Русі і тим самим перейде в табір союзу католицьких держав, він відразу накличе на себе незадоволення монголо-татарів і таким чином йому доведеться захищати свої східні кордони, що вивільнить Центральну Європу від його втручання. Участь володаря України-Русі в європейських справах лякав як польських князів, так і угорського короля. Переговори папи римського з великим князем України-Русі не вщухали, під політичним тиском угорського короля-родича, і союзних польських князів Данило Романович дав згоду на коронацію на короля Русі, церковну унію і вступ в союз католицьких держав. Повертаючись з свого австрійського походу через союзу Польщу, він зупинився в Кракові, де на нього вже чекали послы папи Інокентія. Будучи незадоволеним своїми союзниками, Данило Романович не побажав вести переговори в Кракові. Літописець наголошує, що великий князь заявив послам: “Не гоже могутньому володарю приймати послів у чужій країні” [106]. М. С. Грушевський зауважував, що у Польщі з питання унії церков і коронування Данила Романовича на короля Русі проходили широкомасштабні переговори, які велися усіма польськими як світськими, так і церковними ієрархами, та Данило Романович все

одно не бажав вступати в союз католицьких держав і коронуватися без відчутної військової допомоги. Однак, нові гарантії, обіцянки були тим критерієм, які спонукали великого князя України-Русі погодитися на коронацію. Як наголошують джерела, центральною фігурою на переговорах був легат Опізо, який вів переговори з Данилом від імені папи: “Сину прийми від нас вінець королівства”, а від себе додавав: “ти матимеш поміч від папи”. Таким чином, будучи переконаним Болеславом краківським, Семовитом мазовецьким і вельможами польськими, які пообіцяли йому надавати допомогу проти татарів: “а ми єсть мо тобі на підмогу проти поганих” і умовляння матері, візантійської принцеси Анни, “яка бажала бачити свого сина царем”, змусила Данила, який усьому своєму благополуччю був зобов'язаний матері, дати згоду на коронацію і запросити легата папи Опізо і польських князів до себе на коронацію в Україну-Русь [107]. На церемонії коронації великого князя Данила були присутні польські князі, великий князь краківський Болеслав, князь мазовецький Семовит, князь володимиро-київський Василько, усі сини Данила Романовича, князі Шварн, Лев, Роман, усі бояри староукраїнської держави та духовенство на чолі з митрополитом. Уся церемонія коронування проходила у липні 1253 року. Володар України-Русі прийняв від папи корону, й королівські інсигнії: скіпетр, корону та інші королівські ознаки з рук папського легата Опізо. Сам королівський вінець, як наголошують джерела, на голову українського короля при коронуванні поклали не лише руки папського легата, його поклали від імені папи і від усіх руських єпископів [108]. Услід за Руським літописом XIII століття, який зразу по коронації називає Данила Романовича королем Русі, є польська грамота, яка датується 24 грудня 1254 роком, у якій Данило називається першим королем Руським: “*excellenti viro Daniel i primo regi Ruthenorum*” [109]. На нашу думку, коронація Данила Романовича на короля Русі відбулася в липні 1254 року. Якщо вірити свідченням Руського літопису XIII століття, що після коронації король Данило разом з усією знаттю, а також гостями польськими князями пішов походом на ятвягів, який продовжувався два місяці, а у вересні 1253 року у матеріалах Тайнера ми маємо свідчення про відправлення королем Данилом посольства до папи, де згадується про ятвязький похід, то цілком очевидно, що коронація відбулася у липні 1253 року [110]. Данило Романович не випадково коронувався в Дорогичині, цим він підкреслював свою могутність в очах сусідніх народів: поляків, литовців, Ордену, Володимиро-Суздальської Русі і ймовірно Золотої Орди. До речі, грамота віце-магістра Тевтонського Ордену Бурхард фон Хорхаузен за 24-25 грудня 1254 року називає Данила, “великою людиною, першим королем Русі.” [111] Джерела однозначно наголошують, що Данило Романович твердо зважився на коронацію. Руський літопис свідчить, що Данило Романович “прийняв вінець від папи і від усіх своїх єпископів, а отже коронація була справою не тільки папи, а й усієї України-Русі” [112]. Коронація Данила ще більше зміцнила позиції володаря України-Русі на міжнародній арені, що дало можливість виграти “Куремсину війну”, забезпечити Україні-Русі стабільний економічний розвиток і поглибити економічні та політичні зв'язки з країнами Західної Європи. Державна організація, яку створив король Данило, була настільки сильна, що подальша навала хана Бурундая не змогла її зруйнувати, й власне вона забезпечила Україні-Русі повний політичний суверенітет, культурне відродження після монголо-татарської навали та інтеграцію в союз католицьких держав, що було визначальною необхідністю у подальшому розвитку України-Русі як європейської держави [113]

Л і т е р а т у р а

1. ПСРЛ, Т.1. Лавреньтевская летопись, Вып.2. //Суздальская летопись по Лавреньтевскому списку. – Л., 1927. – С.469.
2. Руський літопис. – К., 1989. – С.395-397.
3. Каргер М. К. Древний Киев. – М.-Л., 1958. – С.261.
4. Руський літопис. – К., 1989. – С.395.
5. Толочко П. П. Древний Киев. – Наукова думка, 1976. – С.198-200.
6. Руський літопис. – К., 1989. – С.395-398.
7. Галицко-Волынская летопись. Памятники литературы Древней Руси: 13.век. – М., 1981. – С.237.
8. Grantoff. Die lubeckischen Chronikts in niederdeutschr sprache. Hamburg. 1829, s. 119.
9. Bochmer P. V. Rehasta Imperii neuhsg. v. V. Ficker undE. Winkelmann. Insbruk, 1881, N4437, 4438.
10. Monumenta Germaniae Historika(далі MGH), Scriptorum. Hannoverae, 1826-1930. SS, XXVIII, p. 206.
11. Bochmer P. V. Вказана праця. N3211.
12. Palazkij. F. Dejiny narodu Ceskeho v Cechach a v Morave. Praha, 1894, s. 309-311.
13. SRH, t. 1, p. 212. (Chronik Zagrabienise, p. 468).
14. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.222-223.
15. Княжение Даниила Галицкого. – К., 1873. – С.156.
16. Полное собрание русских летописей. Т.15. //Летописный сборник именуемый Тверской летописью. – Спб., Археографическая комиссия, 1863. – С.386.
17. Руський літопис. – К., 1989. – С.398.
18. Там же. – С.399.
19. Там же.
20. Там же.
21. Там же.
22. Там же.
23. Дашкевич Н. П. Болоховская земля и ее значение в русской истории. В кн: Труды третьего Археологического съезда в Киеве. – Киев, 1878. – Т.2. – С.42-44.
24. Руський літопис. – К., 1989. – С.399.
25. Дашкевич Н. П. Болоховская земля. Вказана праця. – Т.2. – С.45.

26. Руський літопис. – К., 1989. – С.399.
27. Там же.
28. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.226-227.
29. Тихомиров Н. Д. Галицкая митрополия. – Спб., 1895. – С.122.
30. Тихомиров М. Галицкая митрополия. – Спб., 1895. С.58, 170, 186, 201.
31. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.230.
32. Jn Dlugossii. Opera omnia. Cracoviae, 1863-1887, t. 2, lib. VII, p. 297.
33. Rocznik Kapituln Krakowski, MGH, t. 2, p. 804.
34. Polonia Monumenta Historika(далі РМН), t. 3. Rcznik Swietokzyski, p. 72.
35. Руський літопис. – К., 1989. – С.402.
36. Там же. – С.403.
37. там же.
38. Там же. – С.404.
39. Там же.
40. Codex Diplomaticus Hungariae ecelesiaticus as civilis/ Ed. G. Fejer. Budaе, 1829, t. 2, 4, p. 66.(Далі СДН)
41. Шараневич І. История Галицко-Волынской Руси. – Львов, 1863. – С.102-103.
42. Руський літопис. – К., 1989. – С.398.
43. Там же. – С.425.
44. Там же. – С.426.
45. Воронин Н. Н. К вопросу о взаимоотношении галицко-волынской и владими́ро-суздальской архитектуры 12-13 вв. //Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – АН СССР, 1940. – Вып. 3. – С.222-227.
46. Насонов А. Н. Монголы и Русь. – АН СССР, 1940. – С.25-26.
47. Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Львов, 1853-1855. – Т. 3. – С.153-154.
48. Turhenev A. J. Historicis Russiae Monumentis. Spb. 1841, t. 1. Foto 1, pag. 56 et 57, N61 et 63.
49. Шараневич І. Вказана праця. – С. 93.
50. Зубрицький Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.93, 53-154.
51. Codex Diplomat. Contin.(далі СДН), ed. G. Wenzel, t. 7.(1235-1260). Pest, 1869, p. 164(1244)
52. Руський літопис. – К., 1989. – С.405.
53. Там же.
54. Ребруквис В. Путешествие в восточные страны. – Спб., 1910. – С.61-63, С.39.
55. Руський літопис. – К., 1989. – С.405.
56. Там же. – С.406.
57. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.237.
58. Руський літопис. – К., 1989. – С.406.
59. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т.3. – С.34-36.
Руський літопис. – К., 1989. – С.406.
60. Wertner. Ungars Paatine und Bane im zeitater der Arpader. Ung. Revue, 1894, s. 160.
61. Руський літопис. – К., 1989. – С.406.
62. Там же.
63. Зубрицький Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.158-159.
64. Codex Arpadium. VI. 13 et VIII.
65. СДН. Вказана праця, t. 4, 3, s. 197-198.
66. MGH. Вказана праця, t. IX, s. 559.
67. Руський літопис. – К., 1989. – С.406.
68. СДН. Вказана праця, t. 4, 2, p. 220-221.
69. Чубатий М. Західна Україна і Рим у своїх змаганняхдо церковної Унії. //Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі ЗНТШ). – Львів, 1917. – Т.123-124. – С.39-47.
70. Umanski J. Niebezpieczstwo tatarskie w poc. XIII w. a papiez Innokenty IV//Rozprawy Historyczne Tow-wa Naukowego Warszawskiego (1921-1922), t. 1, str. 42. 71. J. 71.Uminski. Вказана праця, s. 42-44.
72. Зубрицький Д. Вказана праця. – Т. 3. – С.156.
73. Turgenev A. J. Вказана праця, t. 1. N3 (1207)
74. Томашівський С. Предтеча Исидора Петро Акеревич, незнаний митрополит руський (1241-1245). ЗНТШ. – Львів, 1917. – Т.123-124. – С.240.
75. RPR, N116/3 (1245)
76. Плано-Карпини І. Де. История млонголов. – Спб., 1910. – С.61; HRM. I, N62.
77. HRM. I. N63.
78. HRM. I. N65.
79. HRM. I. N62.
80. HRM. I. N66.
81. Muraloti L. Regem Italikarum Scriptores, 3, Mediolani, 1723, p. 592.
82. HRM. I. N68.
83. Руський літопис. – К., 1989. – С.403.
84. Norden W. Das Partumund Byzanz. Anmerk. I, Berlin. 1903, s. 362.
85. HRM. I. N72.
86. HRM. I: N70, N71, 73. 40
87. HRM. I. N69.
88. HRM. I. N72.
89. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.254.
90. Руський літопис. – К., 1989. – С.413.
91. Пашуто В. Т. Вказана праця. – С.254.
92. Dlugossii J. Вказана праця, t. 2, lib. 7, p. 320.
93. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. – Вказана праця. – С.460-485.
94. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. – Вказана праця. – С.460-485
Котляр М. Ф. Данило Галицкий. – К., 1979. – С.160-162.
95. СДН. – Вказана праця, t. 4, 2, p. 144 (від 9 травня 1252)
96. Theiner. monumntna Polonia. I, s. 107.
97. Грушевський М. С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т. 3. – С.32-33.
HRM. I. N88.

98. HRM. I. N90.(від 17 травня 1254 року)
99. Vetera Monumenta Historica Hungariam, ed. F. Theiner, t. 1, N440, p. 230 (за 1254 рік)
100. Fontes Rerum Bohemicarum. Praha. 1874, t. 2, s. 291.
101. Uminski J. – Вказана праця. – С.42-45.
102. Goll J. Chechy a Prusyve staro veku. Praha. 1897, s. 20.
103. Codex Diplomatiae Moraviae, t. 3, N202.
104. Goll J. Вказана праця, s. 20-21.
105. Пашуто В. Т. – Вказана праця. – С.260
106. Зубрицький Д. – Вказана праця. – Т. 3. – С.105-106. Руський літопис. – К., 1989. – С.412-413.
107. Грушевський М. С. Вказана праця. – Т. 3. – С.72.
108. Руський літопис. – К., 1989. – С.404.
109. Codex diplomatiae Poloniae. 3, 64.
110. Monumenta Hungar. I. z. 442.
111. Ідзьо В.С. Король Данило та Українська держава в XIII столітті у взаємовідносинах з Тевтонським Орденом. Науковий Вісник українського Університету. – М., 2001. – Т.І. – С.207-208.
112. Котляр М. Ф. Данило Галицький. – С.173.
113. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.104.

Дипломатичні відносини Української держави з Австрійським герцогством в середині XIII століття. 1235 – 1253 роки

У радянський час в контексті вивчення зовнішніх зв'язків Київської Русі це питання намагалися з'ясувати А.Н.Сахаров [1], конкретніше В.Т.Пашуто [2], з українських істориків М.Ф.Котляр [3].

Однак, дані праці не розглядають власне дипломатичних стосунків Української держави і ми не можемо до кінця уявити собі історичний розвиток України-Русі в означений нами період української історії... [4].

Характерно, що взаємовідносини України-Русі з Австрійським герцогством прослідковуються уже в 1230 роках, коли Данило Романович, тоді князь Волинський, вступає в союз з Австрійським герцогом Фрідріхом II (Войовником) Бабенбергом. Внаслідок клопітких переговорів між Австрією та Україною-Руссю був укладений наступальний союз проти Угорщини. Руський літопис XIII століття наголошує, що під час походу імператора Фрідріха II на Австрію Данило та Василько ходили в 1235-1237 роках походом в Австрію на допомогу австрійському герцогу Фрідріху II Бабенбергу [5]. Похід був вдалий, українські та австрійські війська розбили передові війська імператора і змусили укласти мир імператора з герцогом Австрії. Подальший рух україно-австрійських військ був спрямований на Угорщину, союзника імператора. Однак, перед цим походом Фрідріх II австрійський та князь Данило Романович вирішили остаточно розгромити імператора, для цього збирались усі наявні волинські та австрійські війська. Однак, угорський король шляхом особливого договору зумів відвернути подальшу війну і помирити Австрійського герцога з імператором й сам помиритися з Данилом Романовичем [6].

Пізніше дипломатичні стосунки з Австрією знову проходили паралельно з політичною взаємодією з угорським королівством. Так, за свідченнями Іпатіївського літопису, в кінці 1248 на початку 1249 року : “Прислав король угорський до Данила просити в нього допомоги бо має він війну і битви з німцями” [7]. За таких обставин великий князь України-Русі Данило згодився допомогти Белі IV заволодіти Австрійським герцогством і уклав з ним військово-політичний союз.

У цей час Данило Романович, щоб утвердитися у Центральній Європі, веде війну за Австрійську спадщину. Це могло підсилити його авторитет і допомогти схилити володарів Центральної та Західної Європи для хрестового походу проти татар. У червні 1246 року з цією метою він разом з угорським королем Белою IV проводить бойові дії проти австрійського герцога Фрідріха II. За свідченням Джерел, українсько-угорські війська зустрілися з австрійськими в битві при Лейнці. За одним із свідчень від руки руського короля в цій же битві загинув Австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг [8].

У герцога не залишилося сина, тому Австрія як васал повинна була відійти німецькому імператорові Фрідріху II Гогенштауфену. На зустрічі Данила і Бели з послами імператора в Пресбурзі всі спірні питання були розв'язані тимчасово [9].

Однак, Бела і Данило не залишили своїх планів щодо заволодіння Австрією. В 1252 році, як зазначає літопис, “король угорський шукає допомоги для заволодіння Австрією і послав посла до Данила говорячи: Пошли мені сина Романа, я дам за нього сестру герцогову і дам йому землю Німецьку” [10]. Знову був підписаний новий договір між великим князем України-Русі Данилом та угорським королем Белою IV, згідно з яким племінниця покійного герцога Гертруда, дочка старшого брата Фрідріха, який помер у 1248 році, ставала дружиною князя Романа і їм передавались всі права на Австрію. В покійного герцога Фрідріха II була сестра Маргарита, яка була вдовою померлого і теж претендувала на Австрію, однак, за німецьким правом жінка із правлячого роду, яка вийшла заміж, втрачала право на престол. Наприкінці 1251 року Маргарита Бабенберг вийшла заміж за чеського королевича Оттокара-Пшемисла, який вважав себе основним претендентом на Австрійське герцогство [11].

Цим свідченням можна цілком довіряти, оскільки свідчення від 1248 року наголошують, що у 1248 році при зустрічі в Братиславі “руський король Данило, угорський король Бела IV і імператорські послі обговорювали питання про майбутнє австрійських земель”. Про ці зустрічі і переговори розповідає нам і Руський літопис XIII століття: “Прислав король угорський Бела IV до Данила послів, просячи його на поміч. Є мені рать і війни з німцями. І пішов йому на поміч і прийшов на Погожу. І прийшли бо були послі німецькі до нього, бо цезар утримував один Відень і землю Ракушську і Штирську, герцог бо Фрідріх II уже убитий був”. Восени 1251 року Пшемисл чеський II при підтримці частини австрійських баронів і австрійського духовенства вступив з військом в Австрію і проголосив себе герцогом Австрійським. У лютому 1252 року він закріпив своє положення в Австрії шлюбом з уже не молодою сестрою Фрідріха II Маргаритою Бабенберг, яка офіційно передала свої спадкові права чеському королю Пшемислу II [12]. Угорський король, у якого, за визначенням папи Інокентія IV, знаходилась з 1248 року племінниця покійного герцога Гертруда Бабенберг, вирішив втрутитися у боротьбу за австрійську спадщину. Угорський король домогся того, щоби Гертруда передала йому права на свої володіння, та оскільки угорський король не мав достатньо сил для ведення війни з могутнім Чеським королівством, він звернувся за підтримкою до володаря України-Русі Данила

Романовича, обіцяючи йому теж якісь надбання у Центральній Європі. У зв'язку з цим Данило Романович з усім військом вирушив походом в Європу, де на кордоні Австрії зустрівся з королем Белою IV. Тут же при участі Гертруди Бабенсберг був оформлений договір, за яким син володаря України-Русі Роман Данилович ставав герцогом Австрії. На жаль, Руський літопис XIII століття не подає нам повного тексту договору, та із других свідчень видно, що у першій половині 1252 року союз був закріплений шлюбом Романа Даниловича з Гертрудою Бабенсберг [13]. Урочистості вступу Романа Даниловича на австрійський престол проходило під Віднем в замку Гімборг за участю Данила Романовича та Бели IV [14]. Цікавим у цих подіях є те, наголошував радянський дослідник В. Т. Пашуто, що папа тут зайняв двояку позицію. Спочатку папа Інокентій IV визнавав спадкові права на Австрію Гертруди Бабенсберг, коли вона була дружиною Володислава Чеського, та починаючи з 1253 року папа визнав законність шлюбу чеського короля Пшемисла II з сестрою герцога Маргаритою і їх права на Австрію, почав титулувати Пшемисла II Австрійським герцогом [15]. Та ситуація змінилася, війська чеського короля покинули Австрію і таким чином Роман Данилович став австрійським герцогом, що мало велике значення для української середньовічної держави. Роман Данилович як незалежний австрійський володар міг звертатися уже безпосередньо сам до володарів Центральної і Західної Європи з метою створення європейської коаліції проти татарів і надання військової допомоги Україні-Русі. В цей час у нього у західній Європі появляються односторонні та союзники, серед яких слід виділити могутнього баварського князя та польських князів, які боялися зміцнення чеського короля Оттокара. Австрійського герцога Романа Даниловича підтримували і ряд австрійських баронів, серед яких найвпливовішим був Бернард Преусель. Таке швидке зміцнення Романа на австрійському престолі, запровадження широкомасштабних союзних зв'язків налякало "союзного" угорського короля Белу IV, який побоювався, щоб Австрійське герцогство не вийшло з-під його впливу. Згідно з договором, підписаним між австрійським герцогом Романом, угорським королем Белою IV, останній повинен був сприяти військовою допомогою утвердженню Романа на австрійському престолі. Бела зобов'язувався присилати у випадку необхідності війська. Без будь-яких причин угорський король відмовився надавати Роману допомогу і почав вимагати від нього австрійські землі в обмін на землі в Угорщині [16]. Однак, Роман Данилович відхилив цю пропозицію, залишивши за собою цілісність Австрії і почав сам за допомогою своїх військ і військових загонів відданих йому австрійських баронів, зокрема барона Бернарда Проуселя, захищати Австрійське герцогство від чеського короля Оттокара. Як засвідчують джерела, Оттокар вступив з великим військом в Австрію. Роман, що вибрав за резиденцію герцогства замок Гімборг, що поблизу Відня, вміло відбивав напади королевича. В цей же час, утримуючись в Австрії, Роман надіявся на допомогу угорського короля. Як зауважують джерела, угорський король створив договір і поклявся, що буде допомагати Роману, однак слова не дотримав і зажадав його австрійських міст [17].

Сучасний український дослідник М.Ф.Котляр вважає, що угорський король побажав перетворити Романа з частиною контрольованої ним Австрії в свого васала, однак Роман, розуміючи це, не бажав цього і намагався залишатися повноправним володарем Австрії. В цей час він навіть вступив в переговори з Оттокаром-Пшемислом, який використовував задля утвердження в Австрії хитрощі проти Романа [18]. Як бачимо із джерел, угорський король Бела IV все робив, щоб герцогство Романа в Австрії скоріше завершилося. Руський літопис зауважує, що Оттокар-Пшемисл неодноразово намагався штурмом взяти замок Гімборг та Роман з успіхом відбив усі наступи. Тоді Оттокар сказав Роману: "Відійди від угорського короля і самі розділимо Німецьку землю" [19]. Та Роман відмовлявся, наголошуючи, що дав слово королю угорському і гріх не виконати угоди. Роман розповів про свої переговори угорському королю і відправив спеціального посла до угорського короля, просячи у нього допомоги [20]. Однак, як зауважує літописець, угорський король не прислав йому допомоги, а навпаки, бажав його міст австрійських і обіцяв йому дати інші міста в угорській землі [21]. М.С.Грушевський вірно зауважував, що Бела IV побажав, щоб Роман передав йому замки й землі, що належали його дружині Угорщині, а сам отримав землі в Угорщині і тим самим став васалом Бели [22]. М.Ф.Котляр вірно вважає, що король намагався перетворити Романа в васал, забравши собі Австрійське герцогство, а Роману давши одну із угорських провінцій. Щось схоже він зробить в 1245 році з своїм зятем Ростиславом, розбитим Данилом Романовичем в Ярославській битві в 1245 році [23]. В цей же час Данило Романович вжив усіх заходів, щоб допомогти сину утримати за собою Австрійське герцогство. Розуміючи, що Австрійське герцогство без допомоги не зможе зупинити військо чеського короля Оттокара, щоб відвернути його від нападу, володар України-Русі вирішив напасти на Чехію.

Наступ було придумано комбінований. З заходу на підтримку Австрійського герцога Романа Даниловича вийшов з військами князь баварський, руські і польські володарі наносили удар по чеському королівству з півночі на Опаву. Угорський король теж вирушив з усім своїм військом на Австрію, та не зумівши сходу взяти Оломоуца, надовго застряв під ним. Судячи з західноєвропейських джерел та наших літописів, похід був підготовлений фундаментально [24]. Ішов у похід сам володар України-Русі Данило, його син князь Лев, прийшла поміч від князя волинського-київського Василька. Прийшли також союзні Данилу литовські князі Товтавил та

Едивид. З польського боку з Данилом у похід пішов краківський князь Болеслав Стидливий, зять короля Бели IV, Володислав, син Казимира Ласкононого, Межек князь Опольський. Та польські князі, як засвідчують джерела, воювали проти Чехії з неохотою. Більшою мірою вони виступили на боці Данила, боячись наведення татарів. Особливо неохоче воював польський князь Володислав Опольський, володіння якого знаходились поблизу Чехії, Болеслав краківський теж воював без бажання. Угорський король, щоб втягнути його у війну, змушений був використати свої права тестя. Як висловився літописець: "Болеслав не бажав іти на війну, та дружина його Кінга, дочка Бели IV допомагала Данилу словами". Данило Романович привів своє військо в Краків, там з'єднався з Болеславом Стидливим, князь Володислав приєднався до них на Одрі біля міста Козин. Після злучення, українсько-польські війська рушили в бік Чехії. Однак, як зауважують джерела, особливого успіху цей похід не мав із-за пасивності польських князів. Цей похід охопив незначну територію сілезько-моравського кордону. Результатом походу явилось розорення околиць Опави, Глубочиці, взяття Нессіделя. Наш літописець надає велику важливість цьому походу, однак зауважує, що в зв'язку із зрадою польських князів, основна мета допомога Роману в Австрії проти Пшемисла II чеського була не досягнута і тому через певний проміжок часу, будучи не в змозі оборонятися, Роман змушений був покинути Австрію.

Літописець зберіг нам цікаві свідчення про останні місяці перебування Романа Даниловича на австрійському престолі в обложеному чехами замку Гімборг, чекаючи на допомогу свого батька та угорського короля. Однак Роман, розуміючи, що замку не втриматися, за допомогою барона Просвеля вибрався з замку й подався за поміччю в Україну-Русь [25]. Таким чином можна наголосити, що похід у Австрію був невдалим і Данило Романович не зумів утриматися на австрійському престолі Романа внаслідок протидії як угорських, так і польських союзників. Великий князь Данило повертався із австрійського походу розчарований своїми європейськими союзниками [26].

Польський дослідник Б Володарський, підсумовуючи політичні устремління короля Данила в Європі, наголошував, що Австрія могла би зблизити Україну-Русь з Німецькою імперією і змусити Європу в особі Данила побачити керманіча хрестового походу проти татарів, однак, зрада угорського короля, який злякався посилення впливу України-Русі в Центральній Європі, не дала можливості реалізуватися планам короля Данила, однак вступ в Європу був не даремний.

У Європі побачили могутність України-Русі, що ще більше зміцнило її авторитет і змусило Римського папу самочинно і негайно офіційно прийняти Українську державу до союзу католицьких держав і коронувати Данила Романовича на короля Русі [27].

За таких обставин доля сина короля Данила Романа в Австрії була трагічною. Він покинув Австрію і прибув до батька в Україну-Русь, де скоро став зятем великого литовського князя Войшелка, отримавши в володіння Новогрудок Слонім та землі Чорної Русі [28].

У висновок наголосимо, що після невдалого походу Данила і Бели IV на Австрію, Данила Романовича більше не розраховує на Австрійське герцогство, як плацдарм до зближення з Західною Європою.

За таких обставин, угорський король Бела IV, лякаючи чехів Україною-Руссю, з вигодою для себе розділив Австрію між собою і чеським володарем Оттокаро-Пшемислом [29].

Л і т е р а т у р а

- Сахаров А.Н. Дипломатия древней Руси. – М., 1950.
Сахаров А.Н. Дипломатия Святослава. – М., 1982.
- Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950.
Пашуто В.Т. Опыт периодизации русской дипломатии. – М., 1982.
- Котляр М.Ф. Н.Ф.Котляр. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.122-123.
- Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999.
- Руський Літопис. – К., 1989. – С.234.
- Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.194-195.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.540.
- Записки Наукового Товариства ім.Шевченка. – Львів, 1930. – Ч.II. – С.205-211.
- Wlodarski B. Polska i Rus.Warszawa.1966, s.140.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.545.
- Wlodarski B. Polska i Rus.Warszawa.1966,s.140.
- Fontes Rerum Bohemicarum, t. 2, 5. Praze. 1874, p. 89, t. 3, p. 312.
- Fischetr M. Merkwirdigere Schicksale des stiftes und der Stadt klosternt uburg aus Urkunden gezogen, (Urkundenbuch). Wien, 1815, s. 217-218, N 60.
- Monumenta Germanika Historika (MGH; SS, t. 5. Pars 1, Hannoverae. 1890, s. 134-154.
- Пашуто В. Т. – Вказана праця. – С.256.
- MGH. – Вказана праця, t, 9, p. 599.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.554.
- Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.122-123.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.554.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.555.
- Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.555.

22. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1991. – С.75.
23. Котляр Н.Ф. Дипломатія Галицько-Волинської Русі в XIII вв.//В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе.М.1999,с.123.
24. Huber A. Die steirische Reimchronik und das osterreichischen Geschichtsforsch und. Bd. 4, Heft 1, Innsbruck, 1883, 351, Anm. 1.
МРН, т. 2, р. 573, р. 805.
25. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
26. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
Пашуто В. Т. – С.259.
Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.273-277.
27. Wlodarski B. Polska i Rus.Warszawa.1966,s.140-141.
28. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.555.
29. Wlodarski B. Polska i Rus.Warszawa.1966, s.140-141.

Дипломатичні стосунки Української держави з Литовським князівством у XIII столітті

Упродовж XIII століття Українська держава мала досить цікаві, водночас нестабільні взаємовідносини з Литовським князівством.

Велике Литовське князівство тільки на початку XIII століття досягло певної централізації. Внаслідок хрещення великого князя литовського Міндовга, Литва консолідувалась як держава. Однак, ще в цей час ранньофеодальне Литовське князівство не дотримувалось встановлених у феодальній Європі норм середньовічної дипломатії. Із-за цього договори України-Русі з Литовським князівством були не тривалими і утримувалися, як вважає М.Ф.Котляр, військовою могутністю України-Русі [1].

Перші згадки про українсько-литовські дипломатичні зв'язки в XIII столітті, за Руським літописом XIII століття, засвідчуються у 1219 році, коли “ прислали князі литовські послів до великої княгині Романової, і Данилови, і Василькови мир даючи” [2]. М.Ф.Котляр вважає, що мирні переговори литовські князі розпочали внаслідок військової поразки з Волинським князівством [3]. Укладення союзного договору між Україною-Руссю та Литовським князівством мало свій подальший, передусім, політичний розвиток. Укладення союзу з Литовським князівством було взаємовигідним. Україна-Русь не втручалась в консолідацію Литви князем Міндовгом і водночас використовувала силу Литовського князівства проти агресивних нападів Польщі, як висловився літописець, “привів Данило на ляхів Литву” [4].

Отже, союзний договір з Литовським князівством дав можливість консолідуватися Литві як державі в час 40 - літньої феодальної війни в Україні-Русі [5].

Більш європейськими стали договірні стосунки між Україною-Руссю і Литовським князівством у час князювання в Литві Міндовга, якому вдалося за час феодальної війни в Україні-Русі витіснити Україну-Русь із суто руських земель. Так, литовський князь Міндовг приєднав до Литви всю Чорну Русь, яка раніше була складовою частиною староукраїнської держави.

Розуміючи, що зміцнення Литви може в майбутньому призвести до ще більших втрат, великий князь Данило завдає Литві могутнього удару і повертає втрачені землі. Внаслідок “програної великої війни Данилу у 1252 році”, Литовське князівство втратило Чорну Русь і третину контрольованої Міндовгом Ятвязької землі. Данило Романович намагався продовжувати і далі наступальну політику проти Литовського князівства, тому литовський князь Міндовг, щоб не дати щойно утвореному Литовському князівству занепасти, пішов на не вигідний мир, як висловився літописець: “Прислав Міндовг до Данила просячи миру і бажав закріпити союз сватанням” [6]. Умова союзу Литовського князівства була одна, визнання Чорної Русі і всіх руських земель за Україною-Руссю, пізніше невтручання в їх справи, запорукою цього союзу мав бути шлюб дочки Міндовга з сином володаря України-Русі, Шварном. Дві пропозиції Міндовга були відкинуті великим князем Данилом Романовичем, який не наважувався укласти договір з Литвою, очевидно володар України-Русі розумів, що треба перешкоджати зміцненню Литовського князівства. Однак, у 1254 році син Міндовга Войшелк, який ввійшов у дружні стосунки з королем України-Русі Данилом, від імені великого князя Литовського Міндовга “створив мир з Данилом і видав дочку Міндовга за Шварна”. В цей же час другий син короля Данила Роман, що повернувся з Австрії, став князем Чорної Русі з головними містами Новогрудком і Словівом, яку його батько трохи раніше відібрав у литовців [7].

Як бачимо, поступово король України-Русі Данило Романович від недовіри до литовського князя Міндовга перетворився в союзника. Все це, очевидно, стало причиною монголо-татарського нашестя і формування Данилом Романовичем анти татарської коаліції. В цей час, як ми бачимо, володар України-Русі король Данило після вступу в 1253-1254 роках в союз католицьких держав вів з своїми західними союзниками досить розумну політику. Участь в союзному договорі з Тевтонським Орденом і Польщею було справою далекоглядною і продуманою. Союзний договір з Литвою теж передбачав допомогу союзної Литви проти монголо-татарів. Його немов би підкріплювали булли папи про необхідність надання допомоги Україні-Русі. Він реально накреслював перспективу хрестового походу проти татаро-монголів, в якому литовці теж повинні, як союзники України-Русі, були брати участь. В першу чергу цього від Литви вимагав король Данило і папа Інокентій IV, який бажав, щоби Міндовг допомагав королю Данилу. Власне з цією метою папа виголосив булли, які стосувалися і Литви, яка як союзник повинна була виступити у підтримку України-Русі [8]. Існуючий договір між Україною-Руссю, Польщею і Тевтонським Орденом схилив до союзу і Литовське князівство. Як зазначають джерела, литовський князь Міндовг давно шукав союзу з Орденом, а отже, в цей час король Данило намагався залучити до цього союзу і Литву [9]. В подальшому джерела розповідають про досить дружні відносини України-Русі і Литви.

У 1255-1263 роках в Литовському князівстві поряд з великим князем Войшелком досить активну позицію займає князь Чорної Русі Шварн Данилович. Він в усьому допомагає в управлінні великому литовському князю. Разом з ним захищає Литву від нападів ятвягів та поляків. У 1264 році Руський літопис XIII століття наголошує, що “князі Литви Войшелк і Шварн ідуть ляхів воювати” [10].

В.Т.Пашуто вбачав у цьому свідченні співправління і наголошував, що в цей час Шварн Данилович був співправителем великого Литовського князівства разом з тестем Войшелком [11].

За багато років правління в Литві Шварн Данилович від помічника Войшелка, як висловився вірно М.С.Грушевський, став його співправителем [12]. Цілком очевидно, що до зближення України-Русь та Литовське князівство спонукала постійна загроза нападу монголо-татарів [13]. Таке співправління призвело до передачі влади в 1264-1267 роках у руки сина короля Данила Шварна, Литовського князівства. Як зауважував літописець: "Войшелк віддав своє княжіння зятю своєму Шварнові, а сам знову захотів прийняти чернечий чин. Шварн же просив його, що би ще княжив з ним в Литві, та Войшелк не захотів" [14].

Як бачимо, великий князь литовський Войшелк добровільно передав свою владу в Литві Шварну Даниловичу, який в 1264 році по смерті Данила був проголошений королем України-Русі [15].

Все вищенаведене нами підтверджує, що в 1264 році Шварн Данилович став королем України-Русі, а в 1266-7 роках і Великим князем литовським і фактично майже за сто років до часу Ольгерда об'єднав Українське королівство з Великим князівством Литовським.

Характерно, що правлячою в цій державі фактично стала українська династія. Власне в цей час у Литву прийшла українська мова та християнська релігія, яка, як державна, проіснувала до часу Литовського Статуту [16].

Однак, зміцнення позицій української династії в Литві не сталося із-за швидкої смерті Шварна Даниловича. Не слід не враховувати й того факту, що причиною подальшого політичного відчуження України-Русі й Литви стало вбивство Войшелка Левом Даниловичем, що внесло недовір'я правлячих кіл Литви до українських правителів [17].

Безсумнівно, що українсько-литовські відносини в XIII столітті є яскравим прикладом добросусідства двох народів. Це добросусідство в XIII столітті є визначним фактором подальших історичних процесів другої половини XIV століття.

Л і т е р а т у р а

1. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.126.
2. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.491-492.
3. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.126.
4. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.492.
5. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.40-206.
6. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.493-494.
7. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.551.
8. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.151.
9. Дашкевич Н. Княжение Даниила Галицкого по нашим и иностранным известиям. – К., 1873. – С.96-105.
10. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.571.
11. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.293.
12. Грушевський М. Хронологія подій Галицко-Волинсько літопису //Записки Наукового Товариства ім.Т.Шевченка. – Львів, 1901. – С.45.
13. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.126.
14. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.573.
15. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII ст. – Івано-Франківськ, 1999. – С.291.
16. Там же. – С.291-294.
17. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.127.

Король Данило та Українська держава в XIII столітті у взаємовідносинах з Тевтонським Орденом

У середині XIII століття Українська держава виступає на міжнародній арені як збалансована політична сила, що стає особливо очевидним в 40-60 роках.

Це був не простий період українсько-польських, українсько-угорських, українсько-литовських відносин. Однак, особливо цікавими є взаємовідносини Української держави з Тевтонським Орденом [1].

У цей час Українська держава після прийняття великим князем Данилом Романовичем королівського титулу ввійшла в союз католицьких держав, що зближувало її позиції з католицьким заходом і, зокрема, Тевтонським Орденом [2].

За таких обставин встановились досить дружні взаємовідносини з Тевтонським Орденом. Руський літопис XIII століття засвідчує напружені політичні відносини з Ятвязьким князівством [3]. Особливо дружніми стали відносини України-Русі з католицькою церквою, за допомогою якої Україна-Русь розпочала розв'язання Ятвязького питання за умов претендування на частину Ятвязьких земель Тевтонського Ордену [4].

Вторгнення Тевтонського Ордену в 30-тих роках XIII століття в час феодальної війни в Україну-Русь внесло стратегічні зміни в Східній Європі. Як знаємо, Орден частково заволодів і прикордонними волинськими містами. Однак, вдалий похід на Дорогичин припинив просування Ордену на територію України-Русі [5].

Просування Ордену на Схід стало причиною ускладнення зовнішньополітичних відносин з Польщею, Угорщиною, Чехією. Водночас встановились дружні стосунки з Литовським та Ятвязькими князівствами [6].

Власне у 30 роки XIII століття Україна-Русь від західних меж до східних була оточена католицькими сусідами. Зміцнення позицій Тевтонського Ордену в Пруській землі замкнуло ланцюг навколо України-Русі католицьких сусідів, що надзвичайно активізувало політику римської церкви у відношенні до України-Русі. Римська церква, бачачи зростаючу могутність України-Русі, встановила особливі стосунки з Українською державою. І римська церква, і володар України-Русі, великий князь Данило, проявили політичну зрілість до здійснення союзу католицьких держав під час понтифікату папи Інокентія IV (1243-1254). Папа Інокентій IV почав виношувати плани введення України-Русі в союз католицьких держав і утворення унії з православною церквою України-Русі. Обидві сторони почали готуватися до переговорів. Сусідні держави Польща, Угорщина, Чехія і особливо Тевтонський Орден прийняли у зближенні України-Русі і Римської церкви найактивнішу участь. До вступу України-Русі в союз католицьких держав підштовхувала і нависла над Європою загроза татаро-монгольського нашествия.

У 30-их роках XIII століття місіонери католицької церкви прибували в Україну-Русь із Польщі, Угорщини, Пруссії з метою облаштування католицьких єпископів та схилення українського духовенства та державних діячів до унії з Римською Церквою.

У 40-их роках XIII століття папа Інокентій IV все більше клопочеться про захист України-Русі від монголо-татарів. Зараз він особисто вступає в переговори з великим князем Данилом Романовичем та українським духовенством. На думку Інокентія IV, вступивши в союз, Україна-Русь отримає військову допомогу в боротьбі проти татарів від Польщі, Угорщини, Чехії, Австрії [7].

Наприкінці 40-их років папа Інокентій IV вважав, що Україну-Русь треба захищати за участю також Тевтонського Ордену. Папа Інокентій IV у своїх буллах-зверненнях до католицьких держав просив у них допомоги у випадку нападу на Україну-Русь монголо-татарів [8].

У 1248 р Інокентій IV направляє свої булли від 22, 23, 24 січня світлому королю Данилу Галицькому, магістру Генріху Фон Вейде (1247-1248) і рицарям Тевтонському Ордену, в яких просить: "Негайно повідомити про наближення монголо-татарських полчищ. Просимо Світлість твою, благаємо і посилено просимо, як тільки стане тобі відомо, що полчища татарів прямують на християнський світ, щоб ти поспів би повідомити про це дітей, братів дому Тевтонського в Пруссії, щоб як тільки через них братів дійде це до нашого відома, щоб ми могли би подумати, як з божою допомогою цим татарам дати мужню відсіч" [9]. Таким чином, тевтонські рицарі перетворювались на посередників у стосунках Римської церкви з Україною-Руссю. Папа особисто попереджував магістра Ордену Генріха фон Вейде про можливість одержання свідчень про татар з боку руських князів [10].

Що стосується двосторонніх відносин України-Русі та Римської Церкви, то "Світлий король Русі" Данило давно бачив загрозу з боку монголо-татарів і вів з цього приводу активні переговори. Він совісно віднісся до прохань Папи і в проміжку часу між 1248-1253 років подавав інформацію Римській Церкві про наближення монголо-татарів, що відзначено в зверненні папи Інокентія IV до "християн Східної Європи" [11].

У зверненні папи Інокентія IV від 14 травня 1253 року говориться, що про нашествя татарів йому стало відомо із " послання христілюбивого сина нашого, світлого короля Русі". Внаслідок цих послань папа Інокентій IV закликав християн Богемії, Моравії, Сербії, Помор'я прислухатися до

“світлого короля Русі, христорлюбивого сина нашого” і виступити хрестовим походом проти азійського ворога. Папа обіцяв відпущення гріхів і наділення такими же привілеями, які даються тим, що йдуть в Єрусалим...” [12].

У наступному році після звернення папи Інокентія IV Україна-Русь офіційно вступила в союз католицьких держав. В цей час у короля Данила Романовича зажевіла надія, що Україна-Русь з ближніми католицькими сусідами спільно виступить війною проти монголо-татарів. Предтечею хрестового походу і водночас зближення зі своїми католицькими союзниками мав стати трьохсторонній союз України-Русі, Тевтонського Ордену і Польщі. Характерно, що цей договір в першу чергу був укладений проти союзного до Золотої Орди, Ятвязького князівства [13].

Як бачимо з історичних джерел, Тевтонський Орден до укладення союзного договору діяв проти Ятвязького князівства самостійно, оскільки отримав дозвіл від імператора і Папи Римського на колонізацію Ятвязьких земель, що видно із Золотої булли 1226 року Фрідріха II і булли 1234 року папи Григорія IX. До цього часу головними претендентами на Ятвязькі землі були Україна-Русь та Польща. Що стосується України-Русі, то перші літописні згадки про походи київського князя Володимира на ятвягів відносяться до 983 року [14].

Таким чином, до завоювання Ятвязьких земель Тевтонським Орденем претенденти на ці території вже були. Однак ми бачимо, що самостійно Орден не міг завоювати Ятвязьку землю, яка в цей час перебувала в союзних відносинах з Золотою Ордою, тому, бачачи загрозу від татарів через функціонування в сусідстві їх союзника, Тевтонський Орден теж вирішив скласти союзний договір з претендентами і водночас союзниками по антитатарській коаліції [15]. До такого союзу їх, про що ми наголошували вище, спонукав папа Римський Інокентій IV [16].

Про договір між Тевтонським Орденем, королем Русі Данилом та Мазовецьким князем Земовитом нам розповідає грамота віце-магістра Тевтонського Ордену Пруссії Бурхарда фон Хорнхаузена (магістр в 1255-1257 р.). Грамота в середині XIX століття зберігалася в Кракові в бібліотеці князів Чорторийських. Грамота є оригіналом. В неї збереглися шнури від печаток. Текст її зберігся повністю. Мова грамоти латинська. Отже, подаємо її вперше в перекладі українською та латинською мовами:

Латинська -“In nomine domini nostri Jesu Christi Amen. Fr [ater] Burchardus de Hornhusen vicepreceptor fratrum domus Theutonice in Pruscia, [universis Christi] fidelibus presens scriptum inspecturis presentibus et futuris salutem in domino sempiternam. Noverit universitas vestra quod nos de fra [trum nostrorum consilio et con] sensu, excellenti viro Danieli primo rege Ruthenorum et illustri principi Szamovito duci Mazowie et eorum liberis terciam partem [terrae Jatwezenorum] christiano nomini subiugandam, pro eo, ut, guocienscumgue a nobis re [guirerentur contra] eandem gentem barbaram, et guamlibet aliam, fidem christianam inpugnantem, eorum nibis personale prestant auxilium et iuvamen.

Guod si ex [aliquo] casu prepediti forsitan facere non poterint absque dolo, eorum inopotentiam vel absentiam suppleant per suorum hominum missionet acsi exhibent presentiam personalemm. Et guia discidium seminatur odit concordiam hominum, ut fructus concordie depereant et odium inter homines generetur, pro cocordia inperpetuum inter nosobtinenda cum predictis nobilibus convenimus in hans farmam: ut nobis non solum assistant contra predictas gentes christiani nominus inimicas, verum eciam contra guemlibet vel guos libet cuiscumgue professionis et conditionis iuxta predictum modum impertiantur auxilium et iuvamen. Etnos versa vice predictis nobilibus prestabimus auxilium et iuvamen, contra guos suum nobis iuvamen prestiterint, guousgue mall retenta vel violenter, contra guos suum nobis iuvamen prestiterint, guousgue malereten ta vel violenter allata restituerint vel amicabile compositione non satisfecerint; nec cum invasoribus aliquo modo concordabitum, nisi premissa omnia compleantur. Adicimus etiam, guod si predictis nobilibus aliquo dw [erre imminuerit, et] si de nostris hominibus aliqui ad eos declinaverint pro salario obsequium prestaturi, ipsos non impediemus nec ad nos redire [faciamus] guosgue gwerra sopitauerit inchoata, et ab omni impetitione, gue contra ipsos moveri posset ratione predictae gwerre fuerint [libere et exempti. Gui]cumgue autem predictae compactionis seu compositionis vilator extiterit, omni iure prenotatoprivetur. Pro hiis autem [omnibus et sin] gulis obsevandis imperpetuum presens scriptum sigillo ven [erabilis] Patris nostri Andree episcopi Plocensis ecelesio et [supradictorum print] cipum fecipum communiri. Datum in Rathzens anno gratic Millesimo ducesimo quarto, Octauo Kalendas... [17].

Українська – “ Во ім'я Господа нашого Ісуса Христа амінь. Брат Бурхарт фон Хорнхаузен, віце-магістр братів дому Тевтонського в Пруссії, всім християнам, які побачать написане тут, як і нині живучі, так і наступникам, бажає вічного спасіння в Господі. Нехай буде відомо всім вам, що ми за радою і згодою братів наших, великій людині, Данилу, першому королю Русі, і світлому князю Семовиту, князю мазовецькому і їх дітям третю частину Ятвязької землі, яку належить підкорити імені Христа, з усіма правами і владою світською даруємо у вічне володіння. За це всякий раз нам буде потрібна допомога проти цього варварського народу, або проти любого другого, що воюватиме проти віри Христової, щоб вони надали нам свою допомогу та сприяння. Якщо з якоїсь причини, вони, не дай Бог, не зможуть цього зробити за обставин нестачі чи відсутності військової сили, то нехай поповнять своїми людьми, а якщо стане необхідно, приймуть особисту участь і оскільки сіяч зла намагаючись згубити плоди згоди і робить все, щоби виникла ненависть між людьми, та щоби

досягнути вічної злагоди між нами, ми домовились з уповноваженими особами таким чином, що би вони не тільки помагали нам проти вищезгаданих язичників, ворогів імені Христа, але й проти кого би то не було, любого фаху і положення, згідно вищезначеного, постійно надавати допомогу. А ми в свою чергу вищезгаданим особам дамо допомогу проти тих, в боротьбі з ким вони допомагатимуть нам, до тих пір, допоки ці вороги не належаче, чи силою відібране не віддадуть і не підуть на дружнє примирення. І ми зі свого боку не будемо вступати в ніякі згоди з загарбниками, допоки не буде виконано все вищенаписане. Додамо також, що якщо вищезгаданим сторонам буде загрожувати війна і якщо хтось із наших людей прийде до них, щоби отримувати платню за службу, ми не будемо їм забороняти, і не дозволимо, щоби вони повернулися до нас, допоки не закінчиться війна; і ми знімаємо з них всі звинувачення, які можуть бути порушені проти них у зв'язку з участю в цій війні. Якщо же хто-небудь порушить договір, то буде позбавлений всіх означених прав. А щоб це вічно виконувалось всіма і кожним, дійсну грамоту ми скріпили печаткою вельмишановного отця нашого Андрія, єпископа Плоцької церкви і нашої і вищезгаданого короля і князя Писано в Раченжі в рік благодаті 1254, восьмій календі...”

Далі дата складання грамоти обривається, однак більшість дослідників вважають, що вона була складена в Раченжі 24-25 грудня 1254 році. На нашу думку, сам король Данило в укладенні договору участі не брав, очевидно, що це був хтось з його васалів князів, можливо син Лев, оскільки в кінці згадуються наявні при підписанні принци (князі). Однак, із грамоти стає ясно, що укладено трьохсторонній договір між Тевтонським Орденем, Польщею (Мазовією) та Україною-Руссю [18]. Як бачимо із ходу історичних подій, ініціатива союзного договору належала Тевтонському Ордену. Керівництво Ордену розуміло хитке становище в Пруссії, коли одночасно складалась загроза і від татаро-монголів Одночасно завоювати Ятвягію Орден теж не міг, тому він був готовий на будь-яку допомогу проти ятвягів.

Як бачимо із договору, за таких обставин він віддавав частину Ятвязької землі великому чоловіку першому королю Русі Данилу, другу князю Мазовецькому Земовиту. В цей же час Орден наполягає в союзників на надання йому військової допомоги, і як бачимо з грамоти дуже надіявся на короля Русі/19. Укладення володарем України-Русі, королем Данилом союзного договору з Польщею та Тевтонським Орденем теж мали свої причини. Цим договором король Данило укріплював своє становище на глибокому заході своєї держави, куди збирався перенести свою столицю. Водночас після булл папи Інокентія IV та союзу з Орденем та Польщею реально розпочалась організація антитатарської коаліції [20]. Цей союз забезпечував недоторканість кордонів України-Русі з півночі та заходу. В союзі був зацікавлений і краківський князь Болеслав Кривоустий, який теж розраховував на частку в Ятвязькій землі, що змусило його брати участь в коаліції і робити походи проти ятвягів [21]. Вибір союзників Орденем теж не випадковий. У 1248 році Данило Романович видав свою дочку Предславу за мазовецького князя Земовита, чим укріпив українсько-польський союз [22]. Цей союз був дієвим в Європі і витримав монголо-татарське нашествя. Ще раніше батько Земовита Конрад мазовецький дав притулок Данилу і його двору в Польщі, що могло бути сприйняте татарами за ворожу діяльність, і звичайно Данило Романович міцно тримався союзу з Польщею [23]. Розуміючи претензії України-Русі і Польщі на ятвязькі землі, особливо після вступу України-Русі в союз католицьких держав, Тевтонський Орден, який хоча і мав всі виключні права на Ятвязькі землі від імператора Фрідріха II і Папи Римського Григорія IX, однак змушений був рахуватися з україно-польським союзом особливо на передодні нового татаро-монгольського нашествия, про яке вже ходили чутки [24]. Вступ до цього союзу Болеслава Кривоустого може говорити про якусь дієвість папських булл [25], однак Болеслав бажав сам покорити язичників, не опираючись ні на Україну-Русь, ні на Орден, хоча союз з останніми, очевидно, проти татарів він бажав про всяк випадок зберігати [26].

За таких обставин Україна-Русь розпочала завойовувати свою частину Ятвязької землі. Джерела згадують нам походи в Ятвязьку землю в 1252, 1254, 1255-1256, що призвело до підкорення Ятвязької землі Україною-Руссю [27]. Король Данило негайно оповістив своїх польських і тевтонських союзників, що “данину ятвяги платять королю Данилу” [28].

Після 1256 року свідчень про походи на ятвягів українських військ в наших літописах немає, що може говорити, що договір з Тевтонським Орденем відносно Ятвязької землі був використаний Україною-Руссю повністю [29].

Таким чином ми бачимо, що володар України-Русі король Данило, після вступу в 1253-1254 роках в союз католицьких держав, провадив зі своїми західними союзниками досить розумну політику. Участь в союзному договорі з Тевтонським Орденем і Польщею було справою далекоглядною і продуманою. Сам договір та союз немов би підкріплювали булли папи про необхідність надання допомоги Україні-Русі. Він реально накреслював перспективу хрестового походу проти татаро-монголів. Як бачимо, в союзному договорі було визначено “надавати допомогу один одному проти язичників і проти кого-небудь любого положення”. Власне в цьому пункті було приховано війну проти татарів, власне чого від Папи Інокентія IV найбільше бажав король Данило, і з цієї метою папа виголосив булли у підтримку України-Русі [30]. Цей договір схилив до союзу і Литовське князівство.

Як зазначають джерела, литовський князь Міндовг давно шукав союзу з Орденом, а отже, були намагання короля Данила залучити до союзу і Литовське князівство [31].

Якщо врахувати активну позицію в організації хрестового походу Папи Інокентія IV, про що свідчать його булли з закликами до хрестового походу, надіслані ним до християн Богемії, Моравії, Сербії та Помор'я і обіцянки підтримки католицькими державами походу проти татарів [32], то в загальному союзний договір України-Русі, Тевтонського Ордена та Польщі заслуговує подальшого вивчення в контексті з'ясування процесів консолідації народів Центрально-Східної Європи проти татаро-монгольського нашествия.

Л і т е р а т у р а

1. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.145.
2. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.264-267.
3. Котляр Н.Ф. Договорные отношения галицких и волыньских князей с иноземными государями (XII-XIII вв.). Восточная Европа в древности и средневековье. Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти В.Т.Пашуто. Материалы конференции. Москва,16-18 апреля 1997г. – М., 1997. – С.28-32.
4. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.145.
5. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.195.
6. Котляр Н.Ф. Договорные отношения галицких и волыньских князей с иноземными государями (XII-XIII вв.). Восточная Европа в древности и средневековье. Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти В.Т.Пашуто. Материалы конференции. Москва,16-18 апреля 1997г. – М., 1997. – С.28-32.
7. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.272-276.
8. Пашуто В.Т. О договорные отношения папской курии на Руси (XIII в.) //В.И.1949, №5. – С.59-76.
9. HRM. I. №LXXVII-LXXIX.
10. Дашкевич Н. Княжение Даниила Галицкого по нашим и иностранным известиям. – К., 1873. – С.96-105.
11. Дашкевич Н. Первая уния Юго-Западной Руси с католическим западом (1246-1254). – К., 1884. – С.12-15.
12. Дашкевич Н. Переговоры пап с Даниилом Галицким об Унии Руси с католичеством. "Известия" Киевского Университета №8 за 1884 г. – С.136-181.
HRM. I. №LXXXVIII.
13. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
14. ПСРЛ, т.II, стб.69.
15. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого//В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.145-147.
16. Дашкевич Н. Переговоры пап с Даниилом Галицким об Унии Руси с католичеством. "Известия" Киевского Университета №8 за 1884 г.– С.136-181.
17. CDP.III,N30; PVB.I/1.N298.
18. Karwazinska J. Sasiezwstwo kuiawsko-krzyzackie, 1235-1343// Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego Warszawskiego. Warszawa,1927-1929, t.VII.Zesz.1,s.41.
19. R.Wroblewski.Problem jacwieski w polityce Boleslawa Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet.Zeszyty naukowe.Nauki humanistyczno-spoleczne.Lodz.1970,zesz.72.Historia Polski przedrozbiorowej,s.10.
20. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
21. Wroblewski R. Problem jacwieski w polityce Boleslawa Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet.Zeszyty naukowe.Nauki humanistyczno-spoleczne.Lodz.1970,zesz.72.Historia Polski przedrozbiorowej,s.8.
22. Balzer O. Geneologia Piastow.Krakow.1895,s.313-320.
23. Baumgarten N. Geneologies et mariages occidentaux des Rurikides russe du X-au XIII siecle.Roma.1927.
24. Wroblewski R. Problem jacwieski w polityce Boleslawa Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet.Zeszyty naukowe.Nauki humanistyczno-spoleczne. Lodz.1970, zesz.72.Historia Polski przedrozbiorowej,s.8.
25. Karwazinska J. Sasiezwstwo kuiawsko-krzyzackie, 1235-1343// Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego Warszawskiego. Warszawa,1927-1929, t.VII.Zesz.1,s.41.
26. Wroblewski R. Problem jacwieski w polityce Boleslawa Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet.Zeszyty naukowe.Nauki humanistyczno-spoleczne. Lodz.1970,zesz.72.Historia Polski przedrozbiorowej,s.8.
27. ПСРЛ. – Т.II. – С.815-819.
28. Wlodarski B. Rywalizacij oziemie pruskie w polowine XIII wieku.Torun. 1958,s.43.
ПСРЛ. – Т.II. – С.835-836.
29. Дашкевич Н. Первая уния Юго-Западной Руси с католическим западом (1246-1254). – К., 1884. – С.12-15.
30. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
31. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.151.
32. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.265-267.

Король Данило та переговори з католицькою церквою стосовно унії в середині XIII століття

Данило Романович доклав багато зусиль для налагодження стосунків з католицькою церквою. Політичні стосунки України-Русі з католицькою церквою, згідно свідчень джерел, закладаються у 1241 році, перший етап їх тривав до 1248 рік [1].

Уже географічне розташування України-Русі змушувало католицьку церкву звернути увагу на Україну-Русь. Україна-Русь, не дивлячись на татарський погром, ще зберігала могутню військову організацію, здатну протистояти як сходу, так і з заходу, і тому папа Римський за безпосередньою участю легата архієпископа пруського запропонував релігійний і політичний союз України-Русі. [2]. Із папських булл від травня місяця 1246 року, папа називає Данила "королем Русі" сам же папа бере його державу під захист меча святого Петра: "Regi Russic illustri, Jnnokentus Episcopus, servus servorum Dei. Cum te as regnum tuum utpote plantationem novellam, proponamus tuas quantum cum Deo possumus favorabicitur exandimus. Tus Itague supplicationibus inclinati, personamet Regnum predictumsub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti patrocínio communimus. Nulli ergoomnino liominum liceat hane paginamnonstre protectionis infringere vel ci ausu temtrario contraire. Si guis autem hos attemptare presumserit, indignationes Deiomnipotentis, beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et nostram se noverit incursum. Datum Lugdum V. Nonas Maii anno terrio (1246)" [3].

Другою буллою, яку папа дав світлому королю Русі Данилу, він велить домініканцям проживати невідступно при дворі "короля Русі Данила". Папа у своїх численних посланнях і буллах обіцяв допомогу проти татар [4].

Джерела фіксують широкомасштабні переговори папи римського з володарем України-Русі протягом 1245-1246 років. Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Дашкевич, російські вчені Е. Голубінський, С.М. Соловійов і багато інших, у ХХ-му: М.С. Грушевський, І.П. Крип'якевич вважали ці переговори реальними [5]. Однак, найконкретніше це питання з'ясував М. Чубатий у своїй праці "Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної унії", де проаналізував роботи названих вчених і зробив висновок, що існування політичного союзу з західноєвропейськими країнами і наявність релігійної унії України-Русі, є реальними фактами [6]. Сукупність джерел і наукових робіт дають нам право наголошувати, що Україна-Русь і суміжні з нею центральноєвропейські країни, які першими постраждали від монголо-татарського нашествия, шукали шляхів для організації антитатарської коаліції. Під час політичних контактів і переговорів України-Русі з Польщею, Угорщиною, Чехією щодо боротьби з монголо-татарами долучився і голова союзу католицьких держав папа Римський, який, бачачи небезпеку для християнського світу, почав збирати усі наявні військові сили в Європі для хрестового походу проти татарів. Що стосується взаємовідносин папи римського з володарем України-Русі, то польські дослідники вважали, що папа робив усе, щоби залучити володаря України-Русі до антитатарської коаліції. Він писав ще раз татарам, намагався використати для захисту України-Русі рицарів-мечоносців і хрестоносців, угорського, чеського королів, польських князів, назначив спеціального легата для проведення походу. Як свідчать джерела, у зв'язку з загрозою нового вторгнення монголо-татарів, папа схилив Белу IV до союзу з Україною-Руссю. Великий князь Данило зберігав раніше встановлені союзні відносини з великим князем польським Конрадом і великим князем литовським Міндовгом, які прислали йому військову допомогу у битву під Ярослав. Цілком можливо припустити, що під впливом переговорів з папою великий князь України-Русі, насамперед забезпечивши недоторканість кордонів з заходу, як розумний політик, не міг не бачити, що власне в його час проходив пік політичного розвитку папства, яке утвердило свою владу в Західній та Центральній Європі, розвернуло свої устремління на східну її частину з метою поширення західноєвропейської цивілізації і католицької релігії зокрема [7]. У процесі поширення свого впливу на схід папа звернув увагу на Україну-Русь, одну з найбільших християнських країн у Центрально-Східній Європі.

Події на початку XIII століття розвивались так, що коли упав захоплений хрестоносцями Константинополь, і на розвалинах Візантійської імперії було засновано Латинську імперію, папа почав пропонувати Україні-Русі унію церков і вступ у західноєвропейський союз держав. Монголо-татарське нашествя в Україну-Русь дозволило папі активізувати діяльність своїх церковних і політичних емісарів, особливо тоді, коли Данило Романович став мирником Золотої Орди. Усвідомлюючи втрату впливу в Україні-Русі, папа почав робити усі спроби, щоб повернути Україну-Русь в лоно політичної структури Західної Європи.

Скоро для встановлення контактів і ведення переговорів з'явився зручний момент, а саме, місія францісканця Іоана де Плано Карпіні, якого папа вирушив на переговори до монголо-татар після Ліонського собору.

Проїжджаючи восени 1245 року через Україну-Русь, він встановив зв'язки з волинсько-київським князем Васильком і ознайомив його з папською буллою від 25 березня 1245 року, якою папа закликав всіх християнських володарів укріплюватися на випадок нового нашествия монголо-татарів.

Після завершення переговорів Платано-Карпіні послав Папі повідомлення про переговори з князем Васильком. На шляху в Золоту Орду Платано-Карпіні, зустрівши володаря Укараїни-Русі, який повертався від Батия, повідомив останнього, що папа Римський Інокентій IV має намір розпочати з ним переговори, в зв'язку з чим великий князь Данило Романович, приїхавши у Холм, відрядив до папи своїх послів. Папа, отримавши від Платано-Карпіні повідомлення, відправив в Україну-Русь 3 булли [8].

Про те, що переговори були широкомасштабними і остаточно завершеними, для втілення яких потрібно було лише з'ясувати релігійні питання, свідчить зміст самих булл.

Згідно зі свідченнями першої булли, "Папа Інокентій IV брав під захист Україну-Русь, усіх князів, духовенство, народ".

У другій буллі папа "повідомляв світлого короля Русі, що відправляє в Русь домініканців Олексія і Генріха, які повинні постійно перебувати при дворі короля Русі".

У останній буллі сповіщає, "що направляє в Україну-Русь архієпископа пруського Альберта легатом, для виправлення "помилки грецької віри", і просить підтримувати його в цьому. Вони ж повинні "допомагати королю Русі також порадами в татарських справах" [9]. Як бачимо із папських булл, що в 1246 році королівство Русь було дипломатично зараховано до складу союзу католицьких держав. Відправлення папою легата до королівства Русі, а також офіційних папських дорадників, за процедурою, як це робилось для усіх інших католицьких держав, говорить нам, що залишилось внормувати, за висловом папи у буллі "грецькі релігійні помилки". Як бачимо, в цей час папою вирішувалися релігійні питання унії Української церкви з католицькою церквою [10]. Щоправда, якщо взяти і розглянути в контексті надання військової допомоги проти монголо-татар звернення першої булки папи: "що він бере під захист меча святого Петра Україну-Русь... і усе її майно", то тоді можна у цьому вбачати якусь перспективу надання папою Україні-Русі в майбутньому військової допомоги. Однак, як бачимо з папських булл, що папа піклувався винятково релігійними питаннями, у зв'язку з якими він доручив легату Альберту "виправляти грецькі помилки віри і настановляти єпископів в Україні-Русі, доручив йому справу реформування християнської церкви по католицькому розумінню християнської віри". Джерела наголошують, що допоки Альберт прибув в Україну-Русь, посольство великого князя Данила Романовича виїхало в квітні 1247 до папи в Ліон на переговори і прибуло туди через два місяці, тобто в червні 1247. Очолив посольство ігумен монастиря гори святого Данила, Григорій. Посольство було прийняте папою Інокентієм IV, що відображено його біографом Миколай Де Курбіо. Переговори носили винятково релігійний характер, подробиці яких нам невідомі. Однак, з наступних подій та документів можна встановити, що українська сторона, виконуючи волю володаря України-Русі, побажала якнайшвидше приступити до організації антитатарського хрестового походу. Стосовно розв'язання релігійних питань, то посли висловили бажання залишитись при грецькому богослужінні і визнати одне тільки верховенство папи римського, як вселенського християнського ієрарха. Внаслідок довгих церковних дебатів папа визнав недоторканість грецького обряду православної церкви, загрожував карами тим, хто порушить його постанову. Інокентій IV "проклинав тих, хто зневажав віру грецьку православну і бажав створити Собор про правильну віру, яка б з'єднувала церкви".

Як бачимо, переговори були не тільки проведені, але й кінцево завершені. Вони вирішили усі ключові питання злучення України-Русі не тільки з політичною та економічною системою західноєвропейських країн, але й з релігійною [11].

Дослідники початку ХХ століття, вивчивши перебіг переговорів, дійшли висновку, що вони були настільки конструктивними, що не залишають сумніву в тому, що в червні 1247 року Русь-Україна була залучена до католицького союзу держав, і нею з католицькою церквою була вчинена унія. Внаслідок укладення договору, папа доручив Альберту їхати в Україну-Русь і прийняти присягу від короля Русі, князів і бояр на вірність католицькій церкві, оголосити в усіх землях України-Русі "Акт про Унію церков". Папа дав легату і послам інші вказівки, згідно з якими можна вважати унію чинною уже з червня 1247 року [12].

Великий князь Данило Романович зумів внаслідок переговорів з Папою досягти низку політичних вигод.

Поширення на Україну-Русь "опіки престолу святого Петра", залучення староукраїнської держави до союзу католицьких держав і проголошення Данила королем усієї Русі, означало анулювання угорських претензій на Галичину, а також визнання папою завоювань України-Русі на сході, зокрема земель ятвязьких і литовських, на які Україна-Русь не мала досі прав. Однак, що стосується питань військових, а тобто організації антитатарської коаліції, то у нашому розпорядженні є лише одна булла за червень 1248 року, у якій папа чітко писав королю Данилу, просячи його вчасно сповіщати про наближення монголо-татар, щоб він міг вжити потрібних заходів для оборони України-Русі. Однак, скоро Данило побачив, що папа не зможе підняти заплутаний у міжособній війні католицький світ, і він не піде захищати одну щойно прийняту в лоно католицького союзу "свою складову частину" Україну-Русь. Отримавши від переговорів максимальні вигоди, великий князь України-Русі Данило вирішив припинити процес унії з католицькою церквою у своїй державі і зосередитись на виконанні "мирницьких" угод з Золотою Ордою. Про це чітко наголошує наш літописець: "Прислав

Інокентій IV до нього Данила єпископа Беренського і Кам'янецького, говорячи йому: “прийми вінець королівства”. Та великий князь Данило відповідав тоді йому, очевидно в 1247 році: “рать татарська не перестає, зле вони живуть із нами, то як я можу прийняти вінець королівства без підмоги твоєї” [13]. Приїхавши в Україну-Русь, легат Альберт почав проголошувати унію, однак не був підтриманий у своїх устремліннях великим князем Данилом. Справа його не мала успіху, оскільки великокнязівська влада не брала участі у процесах унії, які проводили католицькі місіонери. Отже, заходи легата Альберта з впровадження унії в Україні-Русі не були підтримані великим князем Данилом через відсутність реальної військової допомоги проти татарів з боку союзу католицьких держав і, зокрема, його голови, папи римського Інокентія IV.

Так завершився перший період переговорів великокнязівської влади з католицькою церквою щодо залучення України-Русі до політичного союзу з західноєвропейськими країнами і релігійної унії в 1246-1248 роках. Як зауважував польський літописець Ян Длугош, опираючись на якийсь невідомий нам документ, результат був сумний і безперспективний, “великий князь Данило відпустив папського легата Альберта без честі” [14]. Проведені переговори з папою римським та сусідніми західноєвропейськими країнами дали можливість великому князю Данилу зрозуміти, що ні західні сусіди, ні папа не зможуть надати реальної військової допомоги Україні-Русі у можливій війні з Золотою Ордою. Тому він зміцнює обороноздатність власної держави, будував нові міста, фортеці, замки, усвідомлюючи, що його чекає майбутня війна, адже він бажає за будь-яку ціну визволитися з-під татаро-монгольського ярма.

Л і т е р а т у р а

1. Ідзьо В. Українська держава і римська церква XIII століття. Історія релігій в Україні. Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2001. – Кн. I. – Львів “Логос”, 2001. – С.222-228.
2. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.206-250.
3. Плано-Карпини І. Де. История Монголов. – Спб., 1910. – С.59-64.
4. Зубрицький Д. История древнего Галтчко -Русского княжества. – Львов, 1852-1855. – Т.III. – С.153-154.
Шараневич І. История Галицко-Володимерской Руси. – Львов, 1863. – С.93-95.
Дашкевич Н. Первая Уния в Юго-Западной Руси с католицизмом. (1246-1254). – К., 1884. – С.2-17.
Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т.III. – С.30-40.
6. Чубатий М. Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної Унії. ЗНТШ. – Львів, 1917. – Т.123-134. – С.39-47.
7. Ідзьо М. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.206-250.
8. Ідзьо В. Українська держава і Римська церква XIII століття. Історія релігій в Україні. Праці X-ї Міжнародної наукової конференції Львів, 16-19 травня 2001. – Кн. I. – Львів “Логос”, 2001. – С.222-228.
9. Плано-Карпини І. Де. История Монголов. – Спб., 1910. – С.59-64.
10. Крип'якевич П. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.104-105.
11. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.206-250.
12. Чубатий М. Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної Унії. ЗНТШ. – Львів, 1917. – Т.123-134. – С.39-47.
13. Петрушевич. Галицко-Волынская летопись. – Л., 1871. – С.36, 47, 67, С.92 .
14. Jan Dlugis.Prazi.Krakjw.1825, s.235-237.
Пастернак Я. Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850-1943 роках. – Краків, Львів, 1944. – С.56.
Джеджора О. Проблеми історичної топографії Давнього Галича. ЗНТШ ім. Шевченка. – Львів. – Т.СХХХІ. – С.296.
Зубрицький Д. Історія Галицько-Руського князівства. – Львів, 1856. – Т.2. – С.174-182.

Політичні взаємовідносини України-Русі з Польщею в 1245 - 1280 роках

Після завершення феодальної війни і відновлення єдності України-Русі в 1245 році її відносини з Польщею набувають динамічного розвитку.

Власне в цей час у Польщі розпочалась довготривала боротьба за владу, і згідно з джерелами, великий князь Данило Романович виступив суддею в суперечках польських князів за владу. Внутрішня феодальна війна в Польщі дала можливість Україні-Русі приєднати деякі польські землі до володінь Української держави. Саме в цей час була приєднана Люблінська земля.

За всіх цих обставин, на нашу думку, дипломатичні відносини України-Русі та Польщі в 1245-1280 роках слабо відображені в джерелах. Серед наявних свідчень привертає увагу розповідь літопису про “з’їзд руського князя з польським Болеславом в Тернові”. Згідно з аналізом свідчень ми дізнаємося, що наслідком з’їзду між князями України-Русі та Польщею був підписаний договір і утверджений хрестом чесним [1].

Польський дослідник Б.Володарський вважає, що цей з’їзд відбувся для того, щоб з’єднати зусилля Польщі та України-Русі проти нападів литовського князя Міндовга, який одночасно нападав на обидві держави [2].

Сучасний український дослідник М.Ф.Котляр наголошує, що місто Тернів в 60-ті роки XIII століття було місцем постійних зустрічей між українським та польським володарями, де вони обговорювали умови спільних взаємовідносин з Литовським та Ятвязьким князівствами [3]. Так, в 1267 році краківський князь Болеслав прислав посла до князя Волинського сказати: “Свояче! Зустріньмося!” І Василько відповів: “Я радий!” І утвердили зустріч в Тернові” [4]. Та пізніше через непорозуміння у відносинах з Литвою між ними виникла усобиця, яка через декілька місяців закінчилася. Як наголошує літописець: “Помирилися ляхове з руссю, Болеслав з Васильком і Шварном, і почали бути в любові великій” [5]. Все це говорить, всі з’їзди українських та польських князів скликалися для підписання союзних відносин проти ворогів-сусідів, зокрема Литовського та Ятвязького князівства [6.]

Особливо близькі стосунки України-Русі в XIII столітті були з Мазовецьким князівством, яке завжди в своїй внутрішньо польській політиці опиралося на Україну-Русь. Так ми знаємо, що у війнах з малопольськими князями мазовецькі князі завжди отримували від володарів України-Русі військову допомогу. Мазовецький князь Конрад I, а згодом і його син Земовит, що був одружений на дочці Данила Романовича Предславі, були постійними союзниками України-Русі [7]. Останній навіть був одним із натхненників вступу України-Русі в союз католицьких держав і коронування великого князя Данила на короля Русі [8].

Пізніше, внаслідок загрози татарів та спонукання папи римського до хрестового походу, україно-мазовецький союз доповнився і союзом з Тевтонським Орденем, який був укладений в Раченжі 24-25 грудня 1254 році [9].

Як бачимо, папа віддавав частину Ятвязької землі “ великій людині, першому королю Русі Данилу”, другу князю мазовецькому Земовиту [10]. Укладення володарем України-Русі, королем Данилом союзного договору з Польщею та Тевтонським Орденем теж мали свої причини. Цим договором король Данило укріплював своє становище на глибокому заході своєї держави, куди збирався перенести свою столицю. Водночас після булл папи Інокентія IV та союзу з Польщею та Орденем реально розпочалась організація антитатарської коаліції [11].

Цей союз забезпечував недоторканість кордонів України-Русі з півночі та заходу. В союзі був зацікавлений і краківський князь Болеслав Кривоустий, який теж розраховував на частку в Ятвязькій землі, що змусило його брати участь в коаліції і робити походи проти ятвягів.

Вибір союзників теж не випадковий. В 1248 році Данило Романович видав свою дочку Предславу за мазовецького князя Земовита чим укріпив українсько-польський союз [12].

Про цей союз дізнались татари, які намагалися зруйнувати його, оскільки в цей же час, ми бачимо із свідчень джерел, мимо волі короля Данила, Русь-Україна була змушена укласти союз із Золотою Ордою. За таких обставин українські можновладці примушені були допомагати Золотій Орді в завоюванні Польщі, тому у похід хан Бурундай окрім власних військ попросив у союзників і українські полки, які він повів в глибину Польщі. Внаслідок могутнього удару монголо-татарів по Польщі повному спустошенню були піддані Сандомирська, Краківська, Шленська області. Чим закінчився цей похід наш літопис не говорить, зауважуючи тільки про “ Судомирське взяття”. За таких обставин в українсько-польських політичних стосунках настало безладдя і для урегулювання яких був створений з’їзд українських та польських князів у Тернові, де усі суперечні питання найшли своє вирішення, як зауважив літописець: “Положили договір межі собою про землі усі руські і лядські князі”. Цей договір однак не похитнув позицій України-Русі у Мазовії і Куявії і дані княжіння Польщі далі залишалися у сфері політичного впливу України-Русі. Що стосується україно-польсько-литовських відносин, то вони залишалися не урегульованими аж до смерті Міндовга. Великий литовський князь постійно нападав на суміжні та прикордонні землі України-Русі та Польщі

штурмував міста: Камень, Мельник, а також нападав на союзні до України-Русі польські землі, зокрема Мазовію, Куявію. Під час одного із таких нападів був убитий мазовецький князь Земовит і захоплений в полон син його Конрад. В цей же час, завоювавши Польщу, татарський хан Бурундай почав готувати похід на Угорщину. В цей же час в Угорщині перебував український король Данило, який вів переговори з папою Олександром IV про вирішення хрестового походу проти татарів, очевидно, такі переговори мали певний результат, оскільки у 1258 році папа доручив домініканцям і францісканцям об'явити про збір військових сил для хрестового походу проти татар [13]. В березні 1260 року папа повелів хрестоносцям збиратися в Пруссії з тією метою, щоби ландмейстер пруський повів їх в похід проти татарів на прохання польських князів, які особливо постраждали від їх нападів. Папа закликав на допомогу Польщі і Україні-Русі чеського короля Пшемисла II і брандербургських маркграфів [14].

Із-за малочисельності джерел ми не можемо говорити про реальну допомогу і військові кампанії хрестоносців проти татарів, хоча один із німецьких хроністів писав про реальну допомогу і численні військові кампанії проти татарів [15]. Є свідчення, що правда тільки одного хроніста про спільні дії хрестоносців, половців, поляків і королівства Русі проти татарів. Ці спільні військові маневри вводились в ранг хрестового походу проти татарів [16].

Як бачимо українсько-польський союз був дієвим в Європі і витримав монголо-татарське нашествя. Ще раніше батько Земовита Конрад мазовецький дав притулок володарю України-Русі Данилу і його двору в Польщі, що могло бути сприйняте татарами за ворожу діяльність Польщі проти Золотої Орди. Всі наявні джерела наголошують, що Данило Романович міцно тримався союзу з Польщею [17].

Данило Романович "велика людина і перший король Русі", як сказано в договорі України-Русі-Польщі та Тевтонського Ордену [18], помирає в 1264 році і вся королівська влада переходить до його сина, в той час Великого князя Литовського Шварна, який теж притримується дружніх стосунків з Тевтонським Орденем і підтверджує договір підписаний королем Данилом як з Орденем так із Польщею [19]. Його брат Василько, князь волинсько-київський займає в державі друге за рангом становище після короля Шварна і звичайно проводить значну політичну діяльність, зокрема в стосунках Польщею і союзним Мазовецьким князівством [20].

Таким чином ми бачимо, що по смерті короля Данила Романовича, новим Холмським володарем став король Шварн Данилович, який успадкував всю батьківську спадщину як володаря України-Русі від Карпат до Дніпра.

Сукупність свідчень дають право наголошувати, що після смерті короля України-Русі Шварна Даниловича, володарем України-Русі став Лев Данилович, тому не має ніяких підстав вважати, що українська держава у другій половині XIII століття почала занепадати під ударами поляків та угорців.

Як бачимо, всі ключові землі по смерті короля Шварна Даниловича сконцентрувалися у спадкоємця престолу короля Льва Даниловича, який переносить столицю України-Русі у Львів і якого, як свідчать джерела, монголо-татари визнавали "великим князем України-Русі", в цей же час усі західноєвропейські джерела називають Льва Даниловича королем Русі [21].

Такі ж дані нам подають і угорські джерела, згідно з висновками яких зовнішня політика українського короля Льва Даниловича на заході базувалась на союзі з угорським королівством, а в подальшому з Чеським. Весною 1270 року, коли помер угорський король Бела IV, його спадкоємцем став брат дружини Льва Констанції Стефан V, який розірвав мир з Чехією і розпочав проти неї військову кампанію. У 1270 році між Стефаном V угорським та Пшемислом II чеським розпочалась війна. В мирному договорі, який був укладений в червні 1271 році, серед союзників угорського короля Стефана V згадується український король Лев Данилович, князь луцький Мстислав Данилович і князь володимирсько-київський Василько: «manigen snellen wigant, Kunic Leo Riuzen sant, der sirreg dan gepoz...», що яскраво підтверджує єдність в цей час української держави [22]. Безсумнівно, що як друга особа в державі брат першого короля Русі Данила князь волинсько-київський Василько проводив значну політичну діяльність в Європі, особливо в сусідній Польщі. Так, джерела наголошують, що в тому ж році в Мазовії після смерті Земовита престол посів його син Конрад II. Він залишився вірним традиційній політиці Мазовії та України-Русі [23].

До традиційного союзу з Україною-Руссю мазовецького князя Конрада II примушували претензії молодшого брата Болеслава, який у боротьбі за мазовецький престол опирався на краківського князя. Про міжусобну війну в Мазовії польські джерела розповідають з 1282 року, однак, як вважають дослідники, вона почалась набагато раніше [24].

Як засвідчують джерела, Конраду II мазовецькому, за допомогою Володимира Васильковича не тільки вдалося утвердитися на мазовецькому престолі, але й проявити бажання посісти на краківському престолі, однак короткочасно. Очевидно зміцнення позицій мазовецького князя в Польщі налякало українських володарів, тому вони в подальшому намагалися обмежити владу мазовецьких князів. І скоро така нагода трапилася. В 1279 році на прохання ятвягів Володимир Василькович направив їм з Володимира жито в човнах по Західному Бугу, і коли човни проходили землі Мазовії, хліб було ограбовано. Розгніваний Володимир послав на Конрада своє військо і отримав перемогу над ним. Після цього Конрад прислав послів " до брата свого Володимира

просити миру і Володимир умирився”, наголошує літописець [25]. Польський історик Б.Володарський вважає, що причина конфлікту Конрада і Володимира криється в тому, що перший почав віддалятися від володимирського князя. Уклавши союзний договір з Лешком Чорним, який підтримував претензії Конрада на краківський трон, Конрад не бажав більше зважувати на волинського князя, який обмежував його владу в Польщі. Краківський князь Болеслав Стисливий, взнавши про союз Конрада з Лешко Чорним, повідомив про це володимирського князя, що й викликало похід волинських військ в Мазовію і встановлення волинсько-мазовецького союзу. За таких обставин в 1283 році утриматись на мазовецькому троні Конраду II вдалося тільки за допомогою Володимира Васильовича [26]. Ці події засвідчуються і волинським літописом, який наголошує, що, потерпівши поразку від краківського князя, Конрад “послав послів своїх до брата Володимира за допомогою. Володимир Василькович відповів, що готовий йому допомогти і почав збирати військо на Болеслава” [27].

М.Ф.Котляр вважає, що цим був підтверджений військово-політичний союз між Володимиром та Конрадом. Розправившись за допомогою волинських військ з братом, Конрад II виступив на основного свого ворога краківського князя і зайняв краківське князівство, але на короткий час. Втрата краківського стола, на думку дослідника, сталася внаслідок хвороби Володимира Васильковича, який вчасно не надав військової допомоги, оскільки тільки з його військовою допомогою Конрад II мазовецький міг робити успішні походи на Краків [28].

Претензії Конрада II мазовецького на Краківське князівство викликало незадоволення у більшості польських князів, які вирішили покарати його за наведення руських на Польщу, що змусило Конрада ще більше розраховувати на Україну-Русь. Перед загрозою втрати трону Конрад II мазовецький визнав себе васалом України-Русі, зокрема Володимира Васильковича. Якщо зауважити, що Люблінська земля в цей час належала до володінь Льва Даниловича, то можна наголошувати на тому, що Україна-Русь в цей час мала великий вплив на Польщу. Волинський літопис зауважує, що в 1288 році Конрад II прислав до хворого Володимира Васильковича посла з словами: “Господине, брати мій! Ти же ми був замість отця мого. Як міг так тримав мене під рукою своєю. Милістю Твоєю князував і міста свої тримав, до братів своїх грізним був” [29]. Підтвердивши свій васалітет щодо Володимира, він звернувся до Володимира з проханням, щоби його нащадок Мстислав Данилович “прийняв його твоєю милістю під свою руку і стояв би за мою образу, як ти пане мій стояв за мною і за мою образу” [30].

Як бачимо із волинського джерела, “Мстислав урочисто прийняв Конрада з честю і з любов’ю під свою руку” [31]. Польська дослідниця Е.Суходольська вважає, що надії Конрада II мазовецького не оправдались. Мстислав лиш дипломатично допомагав Конраду і тільки зрідка. Коли йому дійсно загрожувала смертельна небезпека, посилав війська. Наголошуючи в своїх зверненнях, “... це я Мстислав, син короля, онук Романів”, Мстислав бажав правити єдиновладно на Русі і змушував Конрада II допомагати йому в його внутрішніх справах, зокрема в приборканні своїх волинських васалів [32].

Таким чином, підсумовуючи українсько-польські відносини в 1245-1285 роках, ми бачимо, що більшою мірою вони були дружніми, за обставин участі українських політичних кіл у польських міжкнязівських усобицях, що, очевидно, і утримувало ці стосунки мирними протягом майже половини століття.

Л і т е р а т у р а

1. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.567.
2. Włodarski B. Polska i Rus. Warszawa. 1966, s.143-144.
3. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волинской Руси в XIII вв. // В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.124.
4. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.571.
5. Там же. – С.567.
6. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волинской Руси в XIII вв. // В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.124.
7. Balzer O. Geneologia Piastow. Krakow. 1895, s.313-320.
8. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
9. Karwazinska J. Sasiezstwo kuiawsko-krzyzackie, 1235-1343// Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego Warszawskiego. – Warszawa, 1927-1929, t.VII. Zesz.1, s.41.
10. Wroblewski R. Problem jacwieski w polityce Boleslawu Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet. Zeszyty naukowe. Nauki humanistyczno-spoeczne. Lodz. 1970, zesz. 72. Historia Polski przedrozbiorowej, s.10.
11. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
12. Balzer O. Geneologia Piastow. Krakow, 1895, s.313-320.
13. Wroblewski R. Problem jacwieski w polityce Boleslawu Wstydlwego w latach 1248-1264// Lodz uniwersytet. Zeszyty naukowe. Nauki humanistyczno-spoeczne. Lodz. 1970, zesz. 72. Historia Polski przedrozbiorowej, s.8.
14. RBM. T. II, №186 (від 20 липня 1258 року).
15. Regester der Markgrafen v. Brandenburg aus askaniscen Hause ed H. Krabbo, Munchen-Berlin. 1922, N269.
16. MGH, SS, t. 9. (Annales S. Rudberti Salisburgenses, p. 795. (під 1260 роком).
17. Oesterraische Reimchronik, MGH, t. 5, p. 210 (v. 15233).
18. Baumgarten N. Geneologies et mariages occidentaux des Rurikides russe du X-au XIII siecle. Roma. 1927.
19. CDP. III, N30; PVB. I/1. N298.

19. Karwazinska J. Sasiezstwo kuiawsko-krzyzackie, 1235-1343// Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego Warszawskiego. Warszawa, 1927-1929, t.VII. Zesz. 1, s.41.
20. Wlodarski B. Polska i Rus. Warszawa. 1966, s. 140-141.
21. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.290-291.
22. RBM, t. 2, N735, p. 302.
23. Suchodolska E. Dzieje polityczne (polowina XIII- polowina XIV w.)// Dzieje Mazowsza do 1526 roku. Warszawa. 1994, s.185-187.
24. Ibid, s.187.
25. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.580-581.
26. Wlodarski B. Alians rusko-mazowiecki z drugiej polowy XIII w.//Studia historyczne ko czci Stanislawu Kutrzebu. Krakow. 1938, t.II, s.620.
27. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.582-583.
28. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв.//В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.125.
29. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.596.
30. Там же. – С.596-597.
31. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.597.
32. E.Suchodolska. Dzieje polityczne (polowina XIII- polowina XIV w.)// Dzieje Mazowsza do 1526 roku. Warszawa. 1994, s.190.

Дипломатичні стосунки Української держави з Ятвязьким князівством у XIII столітті

Що стосується дипломатичних стосунків Української держави з Ятвязьким князівством, то перші літописні згадки про походи київського князя Володимира на ятвягів відносяться до 983 року [1]. Подальші стосунки з X по XIII століття з джерел нам мало відомі. І лише в XIII столітті джерела засвідчують нам активні політичні та дипломатичні взаємини України-Русі з Ятвязьким князівством. Вивчення цих джерел дає право наголошувати, що майже до середини XIII століття ці стосунки були не врегульовані. Майже всю першу половину XIII століття ятвязькі князі нападали на порубіжні землі України-Русі, грабували і спалювали їх, завдаючи великої шкоди господарству цих прикордонних земель [2].

Цей процес загострюється в час кристалізації в середині XIII століття єдиного Ятвязького князівства. Після цього їх напади на Україну-Русь стали просто загрозливими для функціонування окремих прикордонних з Ятвягією областей не тільки України-Русі, але й Польщі та Литви і навіть Тевтонського Ордену [3].

За свідченням джерел, війну як правило починали ятвяги, вони спалювали і грабували в основному прикордонні містечка і втікали в Ятвягію. Опісля володарі України-Русі давали їм відсіч, заганяючи їх на довгий час в хащі лісів та боліт [4].

Так, за свідченням літопису, в 60-80 х роках XIII століття король Данило та його брат Василько з синами напали з сильним військом на Ятвязьку землю й громили в відкритому бою ятвязьких князів, які не вміли битися, і повернулися з великою здобиччю додому [5]. Налякані великим погромом ятвязькі князі після цього прислали посольство і принизливо просили миру. Через рік чи декілька років усе повторювалось і війна між Україною-Руссю та Ятвязьким князівством відновлювалась. Так, літописець у 1259 році розповідає, що король Данило з сином Левом напав на Ятвязьку землю, очевидно, внаслідок чергового нападу ятвягів, як вважає М.Ф.Котляр [6], чого в джерелах не засвідчено, розгромив військо ятвягів. Як засвідчує літопис, в цьому бою загинув ятвязький князь Стекинт. Після розгрому ятвягів в стан короля Данила приїхав ятвязький князь Комаснови і пообіцяв йому вірно служити, тобто, ятвяги пообіцяли більше не нападати на Україну-Русь і бути вірними її васалами [7].

Однак, не проходило й декількох років після укладення договору, як ятвяги знову нападали на землі України-Русі. За таких обставин, наголошує літописець, зимою 1254-1255 Ятвязька земля була знову завойована королем Данилом, який взяв великий полон і здобич. Тоді ятвяги “послали послів і дітей своїх, обіцяючи роботи всі виконувати і міста в своїй землі для нього будувати” [8].

Щоб припинити напади ятвягів, королю Данилу довелось довести Ятвязьке князівство до межі політичного зникнення. Як вважає М.Ф.Котляр, жорстока політика короля Данила до ятвягів дала результати, вона так налякала їх, що з 1255 по 1273 роки вони ні разу не нападали на Україну-Русь [9].

У 1273 році ятвяги знову напали на Україну-Русь. За таких обставин зимою 1274 року велике військо, очолене королем Львом Даниловичем і князем Володимиром Васильовичем, виступило на ятвягів. Літописець зауважує, що ятвяги перелякалися великого українського війська і “побоялися битися з ним і по цьому приїхали князі ятвязькі до Льва і Володимира і Мстислава миру просячи собі. Вони заледве дали мир” [10].

Таким чином, наявні джерела змальовують повну картину українсько-ятвязьких відносин. Як бачимо, жертвами агресії ятвягів стали не тільки Польща та Литва, але й прибулий на землі Прусії на початку XIII століття Тевтонський Орден, який вважав за свою основну діяльність завойовання і хрещення язичників-ятвягів [11]. Розуміючи причину ятвязьких нападів, Данило Романович встановлює досить дружні взаємовідносини з Польщею та Тевтонським Орденом. Натомість, Руський літопис XIII століття засвідчує напружені політичні відносини з Ятвязьким князівством [12]. Внаслідок укладення договору, Україна-Русь розпочала займатися Ятвягією, претендентами на чий землі були ще Польща і Тевтонський Орден [13]. За таких обставин Данило Романович завойовує свою частину Ятвязької землі. Джерела згадують нам походи в Ятвязьку землю в 1252, 1254, 1255-1256, що призвели до підкорення Ятвязької землі Україною-Руссю [14]. Про свої успіхи в ятвязькій землі король Данило негайно оповістив своїх польських і тевтонських союзників, що “данину ятвяги платять королю Данилу” [15]. Після 1256 року свідчень про походи на ятвягів українських військ в наших літописах немає, а значить, ятвяги справно платили данину Україні-Русі до 1273 року [16].

У висновок нашого дослідження наголосимо, що дипломатичні відносини України-Русі з Ятвязьким князівством в XIII столітті базувалися на міцній військово-політичній організації України-Русі, яка пильно оберігала свої кордони.

Л і т е р а т у р а

1. ПСРЛ. – Т. II. – С. 69.
2. Котляр Н.Ф. Договорные отношения галицких и волыньских князей с иноземными государями (XII-XIII вв.). Восточная Европа в древности и средневековье. Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти В.Т.Пашуто. Материалы конференции. Москва, 16-18 апреля 1997г. – М., 1997. – С.28-32.
3. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого//В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.146-147.
4. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.127.
5. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.543.
6. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.128.
7. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.549.
8. Там же. – С.553.
9. Котляр Н.Ф. Дипломатия Галицко-Волынской Руси в XIII вв. //В Сборнике Восточная Европа в исторической ретроспективе. – М., 1999. – С.128.
10. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.556.
11. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.149.
12. Котляр Н.Ф. Договорные отношения галицких и волыньских князей с иноземными государями (XII-XIII вв.). Восточная Европа в древности и средневековье. Международная договорная практика Древней Руси. IX Чтения памяти В.Т.Пашуто. Материалы конференции. Москва, 16-18 апреля 1997г. – М., 1997. – С.28-32.
13. Мазутова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого// В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.145.
14. Włodarski M. Rywalizacji o ziemie pruskie w polowine XIII wieku. Torun. 1958,s.43.
15. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.283-285.
16. Дашкевич Н. Первая уния Юго-Западной Руси с католическим западом (1246-1254). – К., 1884. – С.12-15.

Українська держава і Римська церква в XIII столітті

Могутність Української держави в середині XIII століття привернула увагу Римської католицької церкви та папського престолу. Як зауважував галицький історик XIX століття І. Шараневич, уже папа Інокентій III пропонував Роману вступити в союз католицьких держав, королівську корону і заступництво меча апостола святого Петра, та Роман вирішив не поспішати вступати в союз з католицьким заходом. Та папа був терплячим і продовжував переговори далі і наполегливіше [1].

Новий папа Інокентій IV, внаслідок широких дипломатичних переговорів і численних поступок і компромісів щодо православної віри в Україні-Русі зумів зробити так, що католицька віра грецького обряду, вдосконалюючись і змінюючись, проіснувала до сьогоднішнього дня [2]. В зв'язку із цим виникає необхідність з'ясувати взаємовідносини Української держави з католицькою церквою і релігійну реформу, яка є невід'ємною складовою частиною усіх переговорів володаря української держави з католицьким заходом і римським папою зокрема [3]. Слід зауважити, що католицька пропаганда унії велася католицькою церквою в українській державі і раніше.

В Україні-Русі на початку XIII століття посилилась пропаганда католицьких місіонерів щодо визнання папського верховенства серед християн усього руського сходу. Характерно, що пропаганда на Русі-Україні католицизму в середині XIII столітті не була пов'язана з насиллям. Головні її заклики зводилися до прийняття унії. Ідея унії була висунута папським престолом і в першу чергу носила політичний характер. Що стосується церковних догм, то унія залишала усе на своєму місці. Основне – це визнання папи римського головою усіх християн [4].

Характерно, що нав'язати унію в окремих регіонах України-Русі папська курія намагалась уже в XII столітті і завжди у час, коли Русь-Україна потрапляла у скрутне політичне становище. Джерела дають право наголошувати, що уже у 1205-1206 роках угорський король Андрій II втручався у галицькі справи, проводив велику пропаганду унії [5]. Папа римський Інокентій III, почувши про це, прислав в Україну-Русь свого легата. В листах угорського короля Андрія II до папи після коронації королевича Коломана на короля Галичини, є згадки "про обіцянки галичан приступити до унії з Римом". Галичани "бажали тільки залишитись при своїх обрядах і повністю визнали папу головою всієї християнської церкви". Цілком можливо, що виразниками унії могла бути частина бояр, тісно зв'язаних економічними і соціальними стосунками з політичними і релігійними установами сусідніх католицьких держав, вагома суспільна верства, торгово-реміснича знать, пов'язана своїми торговельними операціями з країнами західної Європи шукали внаслідок впровадження релігійної унії вигідних ринків збуту своїх товарів, тобто, інтеграції у західноєвропейський ринок [6]. Використовуючи такі настрої у галицькому суспільстві і отримуючи від певної частини населення лояльність, чи може навіть підтримку, католицькі місіонери поглиблювали свою пропаганду унії церков, яка досягла свого апогею у 40-50 роках XIII століття. Основним католицьким центром пропаганди унії була Польша [7]. Проникнувши у Польшу, місіонери домініканці у 1218 році звернули зразу ж свою увагу на Україну-Русь, куди дуже швидко переселились і зайнялися пропагандою, знаходячи серед галичан багато прихильників і могутніх покровителів [8]. Для підтвердження вірності наших висновків подаємо наступні документи: аннали і грамоти папської канцелярії, а також деякі зовсім легендарні свідчення, що концентруються на особі домініканця Яцика Одровонжа, який проводив проповіді унії в Україні-Русі і заснував домініканські монастирі у Львові, Галичі та Києві [9]. Із папських булл від 1232 року (від 12 травня) видно, що в Україні-Русі уже було багато проповідників унії. Папа Григорій IX доручив приору польському і двом братам проповідникам вирушити на Русь, де, за словами Гнезненського архієпископа, "було багато церков латинян без пастирів" [10]. У Києві за свідченнями булл від 1232 і 1233 років велась активна пропаганда унії, та були труднощі у місіонерів [11]. Ян Длугош теж пише, що за пропаганду унії і католицизму місіонери у 1233 р. були вигнані з Києва київським князем Володимиром Рюриковичем, наляканим успіхами їх проповідей [12]. Джерела свідчать, що з метою пропаганди унії в Україні-Русі у 1240 році був висвячений особливий єпископ, абат Опавського монастиря Краківської єпархії Герард, його права на католицького єпископа Русі були узаконені папою у 1237 році, хоча католицькі джерела твердять, що такий єпископ був уже з повноваженнями католицького єпископа Русі 12 травня 1232 року. Характерно, що адміністрація князівської влади змушена була зважати на діяльність католицьких місіонерів. Згідно зі свідченнями домініканців, місіонер Яцик у 1233 році за проською галицького князя Данила, настановив католицького архієпископа у Галичі Бернарда Полика, який здобув успіхи, пропагуючи унію в Галичині [13]. Ось і всі документи, які стосуються пропаганди унії католицьких місіонерів в Україні-Русі до нашої татаро-монголів. Найважливішим свідченням є те, що Данило Галицький у 1233 р. мав у своєму Галицькому князівстві католицького архієпископа і єпископів, діяльність яких нам поки що не відома [14]. Та очевидно, вони робили усе, щоби схилити Галицького князя у бік політичної інтеграції з державами Західної Європи і релігійної унії зокрема [15].

Події, які відбулися після 1245 року в Україні-Русі, наголошував М. Дашкевич: "ніколи так могутньо не проходили в усі часи на Русі, в цей час Русь-Україна вирішила добровільно визнати головну роль

у християнському світі папи римського, до цього і схилявся руський народ в особах князів, єпископів, бояр, кращих людей. Усе це відбувалося без примусу, що було волевиявленням усього українського народу дійсно добровільно з'єднатися з Римською церквою” [16]. Раніше із листів угорського короля Андрія II до папи Інокентія III ми дізнаємося лише про обіцянку галичан виявити покірність римській церкві, та злучення церков так і не відбулося, тому що Русь знаходилася під утисками чужоземців [17].

Злучення церков у другій половині XIII століття різко відрізняється від запровадження в Україні-Русі будь-яких інших церковних уній у будь-який час її історії. У XIII столітті Русь-Україна була самостійною могутньою державою. Злучення церков займався один із наймогутніших володарів України-Русі, великий князь Данило. Унія приймалася на найвищому державному рівні, на рівні, який можна порівняти лише з релігійною реформою хрещення України-Русі Володимиром святим. Хоча загострити увагу важливостей цих подій, які спричинились в українській державі до широкомасштабних політичних і соціально-економічних і релігійних змін, і вона була зарахована до числа наймогутніших держав тогочасної Європи [18]. Це була дійсно історична подія, як зауважував М. Шашкевич, унія відкривала широкі можливості інтеграції як торгово-економічної, так і політично-культурної у Західну Європу [19].

Цікаво, якими міркуваннями, проводячи реформи, керувався володар України-Русі, великий князь Данило, адже переговори з приводу унії велись протягом цілого десятиліття.

Після погрому монголо-татарів Русь-Україна була ізольована від Ростово-Суздальської Русі і від Візантійської імперії. Ненадійними сусідами Русі-України були католицькі країни: Польща, Угорщина, Чехія. Після монголо-татарського нашестя Данило Романович став “мирником Золотої Орди” і це, очевидно, теж серйозно стурбувало сусідні від України-Русі країни Західної Європи. Однак, “зла була честь татарська”, зауважує літописець, та союз з Золотою Ордою давав час для відновлення міст і сіл, усієї економіки і господарства України-Русі, концентрації політичного і соціального життя країни навколо одного володаря великого князя Данила Романовича, Галицького [20].

Сам союз України-Русі з Золотою Ордою дуже сильно налякав сусідні католицькі держави, тому римська курія була ініціатором широких переговорів з володарем України-Русі [21]. І такі переговори у трагічний час для всієї християнської Європи стали неохідністю усіх зацікавлених сторін, в тому числі і такого розумного політичного діяча, як Данила Романовича, Галицький. Історик Д. Зубрицький вірно зауважував, що держава Данила стояла між двома світами Західним і Азіатським (східним), між якими потрібно було, щоб зберігати незалежність і могутність, користуватися силою хитрості і силою договорів [22]. Великий князь Данило бачив у стані татарів кризову анархію і водночас наростаючу культурну, економічну і політичну могутність католицького заходу, який дав опір татарам, і який мав сильний вплив у його власній державі, тому і розпочав зближення з католицьким заходом [23]. Однак, Данило Романович, як мудрий державний діяч, вичікував і не поспішав, папа перший, внаслідок довготривалих переговорів, запропонував входження України-Русі в католицький союз держав. Уже під час Ліонського собору папа у 1246 році називає Данила королем Русі [24]. Папська грамота Інокентія IV від 4 травня 1246 року “приймає Данила Руського короля під заступництво і захист святого Петра і Римської апостольської церкви і доручає своєму легату в Лівонії постановляти єпископів на Русі і домініканцям невідлучно проживати при дворі короля Данила”. Ми бачимо, що папа уже у 1246 році величає у грамоті, яка написана до володарів і духовних осіб Європи, Данила Романовича світлим королем Русі: “Regi Russie illustri” [25]. Відомо, що П'яно-Карпіні восени 1246 року, проїжджаючи Мазовію до хана Батия, познайомився з братом великого князя Данила Романовича волинським князем Васильком, і був запрошений останнім у його столицю Володимир, розмовляв з руськими єпископами, вручив їм листи від папи і переконував їх приєднатися їх до римської церкви. Характерно, що коли П'яно-Карпіні повертався назад із Татарії через “володіння світлого короля Русі” у 1247 році, то був зустрінутий люб'язно королем Данилом і усім його двором, братом Васильком, єпископами і ігуменами, що сказали йому, що вони віддаються усі і Руську державу під заступництво папи, якого визнають своїм отцем і головою їх церкви підтверджуючи, що усе це вони уже сказали через особливого посла, що був відправлений до папи [26]. Д. Зубрицький наголошував, що переговори великого князя Данила Романовича з папою римським Інокентієм у 1246-1247 роках фактично утверджували унію в Україні-Русі, справа йшла до офіційної коронації Данила Романовича на короля Русі, чого вимагав папа [27]. Для координації дій королівського двору Данила Романовича з папою римським до двору руського короля було призначено папою римським архієпископа католицької церкви. Раніше ми знаємо із джерел про католицького архієпископа Бернарда-Полека, який проживав при дворі Данила ще у 1233 році [28]. Наступним католицьким архієпископом при дворі Данила був Петро, який, очевидно, і налагоджував стосунки Данила Романовича з папою Римським, очолював посольство від Руського королівства на Ліонському соборі у 1246 році [29]. Дуже цікаво, на нашу думку, як намагався сформулювати позицію Руського королівства архієпископ Петро на Ліонському соборі, на якому зібрався весь найвищий світ католицького духовенства і політичних діячів Центральної і Західної Європи. Архієпископа Петро виступив із “Трактатом про Татарів”, який відповідав планам допомоги Західної Європи у боротьбі з татарами на території України-Русі. У першій частині свого трактату він

змалював картину на Русі після татарського погрому, наголошуючи, що королівство Русь, однак, не є данником Золотої Орди і є самостійною державою, яка добровільно віддається апостольському престолу св. Петра. У другій частині свого трактату архієпископа Петро виклав наявні свідчення про татар, які були йому відомі перед відправлення на Ліонський собор. Західна Європа, наголошував архієпископ Петро, і Русь повинні об'єднатися у боротьбі з татарами, оскільки останні збирають сили, щоби підкорити і Західну Європу, і вихваляються, що досягнуть своєї мети. Татари поширюють по Русі чутки про підготовку нового походу в Європу [30]. Плато-Карпіні, що був присутній на Соборі, підтвердив ці свідчення Петра, наголошуючи, що йому теж були відомі ці чутки. Розповідь Петра про те, що татари впевнені, що збираються покорити весь світ і що вони скоро будуть воювати з римлянами і другими латинцями і що вони після перемоги над ними будуть володіти усім світом, розхвилювала присутніх [31].

Зразу ж після Ліонського Собору восени 1245 року папою римським було направлено посольство до великого хана Золотої Орди-Батия. В цей же час Данило Романович внаслідок балансування силами між Західною Європою і Золотою Ордою і особистих переговорів з ханами стає мирником (союзником) Золотої Орди, бажаючи виграти час і надіючись на допомогу католицького заходу, тобто позитивних у цьому контексті рішень Ліонського Собору. Очевидно, позиція католицького заходу після Ліонського Собору була не дуже байдужою відносно королівства Русі. Папа не випадково у грудні 1245 чи січні 1246 року звернувся буллою до володаря України-Русі з пропозицією вступити до союзу католицьких держав [32]. Окремою буллою папа у 1245 р. звертався і до руського духовенства, про що нам наголошує Плато-Карпіні [33]. Ці булли і є тим критерієм, які дають нам право говорити про довготривалі переговори, що призвели володаря України-Русі до вступу в союз католицьких держав. В той час він вірив у силу папського слова, в обіцянки кинути всі заковані в залізо сили католицького заходу проти татарів, тому як, зауважував М. Дашкевич, уже в квітні 1246 р. Данило висловив папі свою покірність і перехід України-Русі під заступництво Римської церкви [34].

Плато-Карпіні наголошує, що Данило і Василько “дали згоду на пропозицію папи Римського прилучитися до католицького світу”. Це підтверджує нам і булла папи від 3 квітня 1246 року в якій папа особисто звертається до короля Данила. У своїй буллі папа пише: “Усім віруючим Христа у державі Русі. Віголошується розуміння у зв'язку з виявом покірності Римській церкві”. У наступній буллі від 3 травня 1246 року мова іде про “згоду обох сторін приступити до унії” [35]. Плато-Карпіні по цьому питанню наголошував, що “ в зв'язку із вступом в католицький союз держав і у справах унії церков король Данило вислав посольство до папи” [36]. 12 вересня 1247 року “папа велів архієпископу Пруському відправитися до володаря України-Русі Данила і особисто переконатися, чи мають тверді наміри він, його єпископи і вельможі щодо об'єднання з Римською церквою” [37].

Сам факт, що великий князь Данило уже в 1246 році вів переговори про унію, дуже цікавий. Інокентій IV при усій своїй могутності бажав мати на сході Європи сильного політичного союзника. З цією метою, як видно із сукупності джерел, він пустив у хід свій талант тонкого дипломата, а також дипломатію сусідніх з Україною-Руссю Угорської і Польської держав. Очевидно, в першу чергу допомогу проти татарів обіцяли Польща і Угорщина, що видно із анналів часу коронації Данила. Цілком можливо, що папа дійсно вважав, що план реальної військової допомоги можливий, та сама політична система католицького заходу була до цього не готова [38]. У своїй буллі від 4 лютого 1247 року він “переконавав угорського короля допомагати Русі проти татарів”. В зв'язку з цим папа 24 липня 1248 року видав “наказ госпітальєрам розпочати підготовку в Угорщині до хрестового походу проти татарів” [39]. Сам великий князь Данило, і це передавали папські послі, бачив, що папа готує католицький захід до хрестового походу проти Золотої Орди. Такий хід подій змусив володаря України-Русі, повірити папі. Данило Романович вважав, що заковані в броню рицарські полки Заходу підуть війною проти монголо-татарів, як це вони уже не раз ходили походами в Палестину. Тому, як це видно із булл від 1246 і 1247 років, великий князь Данило “просив папу про прийняття його і Василька із землями під охорону святого Петра”. Разом із цим він просив папу про “збереження Руською церквою свого стародавнього церковного обряду”. Наступні документи свідчать, як наголошує Плато-Карпіні: “Римський протекторат прийняли король Русі Данило, його брат князь Василько, усі єпископи і кращі люди” [41]. Наш літопис засвідчує: “Данило прийняв вінець від бога від церкви святих Апостолів і від стола святого Петра і від отця свого Інокентія” [42]. Булла папи від 1246 року виражає радість від того, “що Руські визнали Римську церкву матір'ю і учителькою усіх, а папу намісником святого Петра”. Буллою від 1247 року “папа доручив легату Альберту з'єднати руських з Римською церквою”. Внаслідок подальших переговорів папа, вислухавши прохання Данила, що стосувались догматів обрядовості унії і основних положень, вважив на прохання короля Русі Данила. Він дозволив “руським єпископам і пресвітерам створювати усі обряди які у них були раніше, і які не суперечили католицькій релігії”. 22 січня 1248 року папа “просив великого князя Данила інформувати про усі дії татарів, щоби він міг вчасно надати йому поміч. Перші, хто повинні прийти на поміч світлому королю Русі, це : Тевтонський Орден і госпітальєри, яких папа задля цього перевів до угорського королівства”. Характерно, що деякі документи свідчать, що папа “давав накази польським князям і угорському королю допомагати руському королю Данилу” [43]. Усі вони

намагалися переконувати великого князя Данила, що папа готує для нього військову поміч, що видно із булл, у яких папа “звертався до слов’ян Чехії, Моравії, Сербів, і Помор’ян виступити в похід на боці королівства Русі, проти татарів”. Папа Інокентій “зобов’язав особливим договором Тевтонський Орден допомагати королеві Русі Данилу у війні проти Куремси”. Папа, як наголошує М. Дашкевич, робив усе, щоби організувати хрестовий похід проти татарів, про що говорять булли від 1247, 1251, 1253, та 1254 років. Він намагався з’єднати війська усіх західних володарів, що розташовувалися поблизу України-Русі, і допомогти світлому королю Русі. Великий князь Данило бачив велике старання енергійного папи римського тому дав згоду на коронацію на короля Русі. Сама коронація Данила Романовича фактично з’єднувала Україну-Русь з союзом католицьких держав. “Угри і Ляхи під час коронації клятвенно обіцяли виступити разом з Руським королем проти татарів”. Релігійна рівність з католицьким Заходом багато давала володарю України-Русі. По-перше, папа клятвенно завіряв, що ні угорське королівство ні польські князі, чеський володар ніколи не будуть нападати на королівство Русь. Власне вони, в першу чергу виступлять гарантом безпеки України-Русі з заходу і повинні будуть першими з усіма своїми військами виступати на допомогу королю Русі [44]. Були отримані й інші вигоди від союзу з очолюваного папою римським коаліцією католицьких держав. В той час Ятвзязькі землі знаходились між Руссю, Польщею і Тевтонським Орденем, і усі ці держави намагалися захопити ці землі. Залучення Руського королівства до католицького союзу держав урівнювало Данила Романовича в правах на Ятвзязьку землю. Ці землі дістались Україні-Русі тепер без всякої боротьби. Папа буллою від 1254 р. надав право українській державі на третину Ятвзязької землі. Власне в цей час пройшло зближення Данила Романовича з Тевтонським Орденем, що дало можливість відбити напад татарського хана Куремси. Унія сприяла тісному зближенню Русі, Польщі, Чехії і Угорщини. Переговори Данила Романовича з папою римським, судячи з перебігу подій, були щирими. Він, папа, усе робив, щоби його новий союзник на сході Європи – король Русі Данило, не сумнівався у щирості намірів папи, який реально намагався допомогти у війні проти татарів [45]. Татарська загроза над усім європейським християнським світом, очевидно, прискорила процес діалогів, окрім політичної боротьби з останніми, і у питанні релігійного злучення. Сам великий князь України-Русі, Данило Романович, як засвідчують джерела, розділяв точку зору, за якою необхідно було швидко примиритися з католицьким заходом. Не тільки Данило, а й багато інших володарів у Східній Європі у XIII столітті приходили до думки про необхідність релігійного єднання з католицьким світом задля ідеї хрестового походу проти останніх. Якщо вірити папським буллам від 1227 року (*aduniversos Reges Russiae*) і 1231 р., до князя Юрія Всеволодовича, 1248 р. до Олександра Невського, і також булла була послана і великому князю Данилу, хоча останній вагався, та внаслідок татарської загрози пішов на зближення з католицьким Заходом, що забезпечувало безпеку від вторгнення у час боротьби з татарами від західних католицьких сусідів [46]. У зв’язку з визнанням папою Данила Романовича, як повновладного руського короля, угорське і польське королівства повинні були відмовитися від вторгнення на Русь не тільки внаслідок ослаблення татарського нашестя і Ярославського розгрому, а й внаслідок заступництва, яке папа надав українській державі. Буллою від 3 травня 1246 року папа “прийняв під захист і охорону святого Петра короля руського і його королівство”. Буллою від 12 вересня 1247 р. було “прийняте під заступництво святого Петра Руське королівство Данила і його брата Василька і їх усі сім’ї володіння і майно”. Буллами від 27 серпня 1247 року “Данилу, його сину, і Васильку було надано право повернення володінь, земель і другого майна які дістались їм по праву, а тобто землі які були утримувані другими королями, що не знаходилися у покорі римської церкви. Папа заборонив хрестоносцям і другим орденам нападати на землі світлого короля Русі і у землі які він забрав по праву наслідування без його згоди” [47]. Складається враження, наголошував Д. Зубрицький, що Данило Романович, укріпивши свою державу договорами на заході і сході, ставши у Центральній Європі могутнім володарем, почав прибирати до своєї держави землі, які раніше тільки економічно входили в сферу впливу його держави [48].

Внаслідок успішних переговорів Данила Романовича в Золотій Орді римська курія відновила свої переговори як політичні, так і релігійні в Україні-Русі. Зручним випадком для її відновлення була місія францисканця Іоана де Плано-Карпіні, якого папа Інокентій IV відправив до монголо-татарів. Проїжджаючи восени 1245 року через Україну-Русь Плано-Карпіні вступає у переговори з волинським князем Васильком і ознайомлює його з змістом папської булли від 25 березня 1245 року, яка закликала всіх володарів укріплюватися на випадок нового наступу татарів [49].

Джерела не дають нам усіх подробиць переговорів між папою та володарем України-Русі, та зближення позицій, очевидно, було відчутне, що дало можливість Плано-Карпіні послати папі повідомлення про готовність України-Русі вести переговори з Римською церквою. Це могло статися внаслідок переговорів, які Плано-Карпіні провів із володарем України-Русі Данилом, з яким він зустрівся між Дніпром і Доном, який повертався від Батия. Він очевидно, і сповістив великого князя Данила про початок переговорів папи з Українською державою, внаслідок чого останній відправив по приїзді своїх послів до папи [50]. Отже, переговори розпочались, очолив посольство від України-Русі ігумен монастиря гори святого Данила – Григорій. Посольство було прийняте папою Інокентієм IV, що відмітив його біограф Миколай де Курбю [51]. Ділові документи ходу переговорів нам

невідомі, та з послідуєчих подій і документів можна встановити, що руська сторона побажала встановити унію церков пов'язуючи з питанням проти татарської боротьби всього християнського світу. Папська курія, як це видно із булл, змушена була піти на серйозні поступки, оскільки Русь-Україна була могутньою державою, навіть не Польща, чи Литва, тому папа визнав недоторканість грецького обряду і православної літургії, загрожував католицьким сановникам карою, хто порушить його установи. У стосунках з українською державою Данила, папа робив усе, щоб не тільки зчинити унію церков, але й щоб реально і конкретно надати "світлому королю Русі", як величає папа Данила Романовича з 40-х років, негайну допомогу проти татарів. Однак останній, як свідчать документи, теж вимагав від володаря України-Русі гарантій, що бачимо із відправки в Україну-Русь спеціального легата з метою прийняти присягу від "руського короля Данила, князів та бояр, духовенства, на вірність Римській церкві, а також оголосити в усій Україні-Русі акт папи про унію церков" [52]. Згідно із свідчень актів, Україна-Русь теж зуміла отримати вигоди під час переговорів, коли тільки "папа брав під опіку папського престолу Руське королівство" [53]. Визнання папою Данила королем Русі анулювали преславіті претензії угорських королів на Галичину, визнавали за Данилом Романовичем як королем Русі права на усі землі від Карпат до Дніпра, усі білоруські та литовські землі, на які він раніше не мав права [54]. Вступ України-Русі у католицький союз держав означало юридичну рівність при колонізації ятвязьких земель Україною, Польщею і Тевтонським Орденем. Папа забороняв Тевтонським рицарям і членам інших чернечих орденів селитися без згоди світлого короля Русі в його землях [55]. Це повинно було розв'язати інцидент типу Дорогичинського. Як бачимо, Данило Романович провів велику дипломатичну роботу, встановивши стосунки як з самим папою, хрестоносцями, у яких бажав бачити союзників для спільної боротьби з татарами. Це видно хоча б із булли папи кінця липня 1248 року, в якій папа писав Данилу, "щоб світлий король Русі сповіщав хрестоносців про наступ татарів щоб він міг швидко прийняти всі міри і надати останньому допомогу для оборони України-Русі" [56]. Як свідчать джерела, уже в 1246-1248 роках Данило Романович мав тісні політичні зв'язки і союз, який був сформований для боротьби з татаро-монголами. Рига і Краків, Мазовія, Помор'я, а також Буда була втягнута в союз з Україною-Руссю, однак, надавати їй військову допомогу для боротьби проти татарів не поспішали. За таких обставин Данило Романович у 1248 році займав очікувальну позицію щодо Заходу. Формально він уже був готовий до унії і офіційної коронації на короля Русі, та без реальної військової допомоги західноєвропейських держав, ще до остаточного вирішення цього питання не приступав [57]. Офіційна відповідь папі на його послання за висловом Руського літописця XIII століття ось така: "Прислав Інокентій IV до Данила єпископа Беренського і Кам'янецького говорячи йому. Прийняти вінець королівства, та Данило заявив, що рать татарська не перестає, зле вони живуть із нами, то як я можу прийняти вінець без допомоги твоєї" [58]. У той час папа не наполіг, а при певних політичних змінах, коли Русь-Україна знаходилася в інших політичних умовах, він знову продовжив переговори через посередництво угорського короля Бели IV, який писав папі, "що не пожалів праці, щоби схилити руського короля до переговорів" [59].

Не дивлячись на те, що похід у Австрію був невдалим, і Роман Данилович не зумів утриматися на австрійському престолі і володар України-Русі повертався із австрійського походу розчарований своїми європейськими союзниками, однак, в малопольській столиці Кракові папські послі очікували його повернення із чеського походу. Та володар України-Русі, незадоволений своїми союзниками, не побажав вести переговори в Кракові і відмовився прийняти послів Інокентія IV, говорячи їм: "Не подобає мені могутньому володареві вести переговори з вами у чужій країні" і запросив послів і сусідніх можновладців для такого роду переговорів у Русь-Україну. І коли пізніше посольство на чолі з легатом папи Опізо прибуло в Дорогичин, то і тут Данило Романович, знаходячись у тяжкому моральному становищі втрати герцогства Австрійського, не бажав вступати в переговори з папськими послами, розуміючи, що коронування на короля Русі, дипломатична робота над чим з обох боків була завершеною, призведе до послаблення союзу і вороже налаштує проти нього Золоту Орду. Однак, як зауважує літописець: "Опізо же прийшовши вінець несучи, дав обіцянку, що він матиме поміч від папи, та Данило все одно не хотів, та умовила його мати водночас велика княгиня Романова і візантійська принцеса Анна, яка бажала бачити свого сина царем в Україні-Русі". Дуже сильно наполягали польські князі, приговорюючи: "приймав би ти вінець, а ми готові усі тобі на підмогу проти поганих".

На церемонії коронування, наголошував літописець, були присутні всі сусідні володарі, послі від угорського короля, польські князі: Болеслав, Семовит, князь волинсько-київський Василько, уся служила українська знать від Карпат до Дніпра, українське духовенство. Коронація Данила Романовича на короля України-Русі в Дорогичині, поблизу західноєвропейських держав у сусідстві з Литовською, Польською державами, Орденем покликана була слугувати єдності цих держав з Україною-Русю у боротьбі з спільним ворогом монголо-татарами. "Ти матимеш поміч од папи", – сказав Опізо великому князю Данилу, "Приймав би ти вінець від бога - сказали польські князі, а ми готові тобі на підмогу проти поганих" [60]. Таким чином, приймаючи титул короля України-Русі і вступаючи в союз католицьких держав, Данило Романович очолив антитатарську коаліцію і вирішив дати бій Золотій Орді і, насамперед, золотоординському хану Куремсі, що кочував поблизу.

Проаналізуємо, що ж дала Україні-Русі політична і релігійна угода з Західною Європою, католицькою церквою, і чи перетворила вона Україну-Русь, яка знаходилась між Золотою Ордою і союзом католицьких держав, у західноєвропейське королівство?

За свідченнями документів, з 1254 року союз короля Данила з папою став реальною базою боротьби проти Золотої Орди. Це видно з фактичного матеріалу, відображеному в джерелах за 1253 рік, згідно з якими Данило Романович сповіщав папу про наближення татарів до своїх східних кордонів і просив папі надати в разі необхідності військову допомогу. У відповідь “світлому королю Русі” була направлена булла папи римського від 14 травня 1253 року, яка “закликала християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії, Помор’я і других сусідніх з Україною-Руссю держав виступити проти татарів” [61]. Таку буллу, очевидно, отримав і угорський король Бела IV, який відписував папі Інокентію : “що хвилинно чекаю нападу татар”. Папа, бачачи загрозу татар над Україною-Руссю, навіть помирих Чехію з Угорщиною, тільки для того, як наголошував І. Умінський, щоб вони разом виступили на допомогу Україні-Русі [62]. В боротьбі проти Золотої Орди, наголошував А. Амманн, Україна-Русь стала фортецею для усієї Європи і папа, бачачи, довгу затяжну боротьбу Русі проти татарів, побажав об’єднати всіх християн Європи без різниці, якого би релігійного обряду вони не були. Татарська загроза примусила папу приділити багато уваги європейському сходу, як справі захисту усього християнства від нашествия татарів. Папа намагався з усіх сил здружити Україну-Русь з західноєвропейськими державами після її офіційного введення до союзу католицьких держав і подружити короля Данила з володарями цього союзу. На його думку, така особиста дружба допомогла би королю Данилу скоріше інтегрувати Україну-Русь в союз католицьких держав і отримати допомогу у війні проти Золотої Орди. Така невтомна праця папи у цьому напрямку призвела в 1250-1260 роках до унії з католицькою цивілізацією двох таких могутніх і впливових у Центрально-Східній Європі держав, як Литви і України-Русі [63]. Викладені нами факти, дозволяють робити припущення, що у середині XIII століття Русь-Україна внаслідок вступу до союзу католицьких держав повністю забезпечила собі безпеку з боку західноєвропейських сусідів.

У цей же час в Угорщині перебував український король Данило, який вів переговори з папою Олександром IV про вирішення хрестового походу проти татар, очевидно, такі переговори мали певний результат, оскільки у 1258 році “папа доручив домініканцям і францісканцям об’явити про збір військових сил для хрестового походу проти татарів” [64]. У березні 1260 року папа “повелів хрестоносцям збиратися в Пруссії з тією метою, щоби ландмейстер пруський повів їх в похід проти татарів на прохання польських князів, які особливо постраждали від їх нападів”. Папа закликав на “допомогу Польщі і Україні-Русі чеського короля Пшемисла II і брандербургських маркграфів” [65]. Із-за малочисельності джерел ми не можемо говорити про реальну допомогу і військові кампанії хрестоносців проти татарів, хоча один із німецьких хроністів писав “про реальну допомогу і численні військові кампанії хрестоносців проти татарів”. Є свідчення, щоправда тільки одного хроніста, про “спільні дії хрестоносців, половців, поляків і королівства Русі проти татарів, який вводив ці спільні військові маневри в ранг хрестового походу проти останніх” [66]. На жаль, наші джерела нічого про такий хрестовий похід не говорять, і якщо навіть припустити, що це правда, то користі від нього Україні-Русі не було ніякої. Цілком можливо, що стосунки Данила Романовича з папою щодо налагодження хрестового походу проти Золотої Орди були ілюзорними.

За таких обставин король Данило Романович своїм головним політичним завданням бачив зміцнення власної держави, королівської влади та власної церкви, яка б, залишаючись незалежною, була готовою до діалогу з Римською церквою.

Л і т е р а т у р а

1. Шараневич М История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С.97-98.
2. Ropell. Geschichte pollens. Berlin. 1897, t. 1, s. 414-415.
3. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
4. Дашкевич М Первая Уния в Юго-Западной Руси с католичеством (1246-1254). – К., 1884. – С.2-3.
5. Kunasiewicz. Przewodnik po kosciole Bozego ciata otza. Dominicanow we Lwowie. Lwow. 1878, s. 45-48.
6. Линниченко М Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. – К., 1884. – С.167-177.
7. Kunasiewicz. Przewodnik po kosciole Bozego ciata otza. Dominicanow we Lwowie. Lwow. 1878, s. 45-48.
8. Vericus et fratres suicorumgue concives latini. Theiner. 1864, 1, NLV, LVI.
Monumenta Poloniae. Lwow 1878, t. 3, s. 23-35.
9. Codex Diplomat. Arpad, Kontin, ed G. Wenzel, t. (1235-1260). Pest. 1869, p. 164.
10. Vericus et fratres suicorumgue concives latini. Theiner. 1864, 1, NLV, LVI.
Описание Киево-Софийского собора и Киевской киевской иерархии. – Киев, 1925. – С.95.
11. Monumenta Poloniae. Lwow 1878, t. 3, s. 23-35.
12. Ropell. Geschichte pollens. Berlin. 1897, t. 1, s. 414-415.
13. Monumenta Poloniae. Lwow 1878, t. 3, s. 23-35.
14. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
15. Руський літопис. – К., 1989.
16. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.251.
17. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
18. Дашкевич Н. Первая Уния в Юго-Западной Руси с католичеством (1246-1254). – К., 1884. – С.3-7.
19. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.

21. Дашкевич Н. Переговоры пап с Даниилом Галицким об Унии Руси с католичеством. "Известия" Киевского Университета N8 за 1884 г, (с. 136-181). – С.137.
22. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.3. – С.152-153.
23. Monumenta Poloniae. Lwow 1878, t. 3, s. 23-35.
24. Дашкевич Н. Переговоры пап с Даниилом Галицким об Унии Руси с католичеством. "Известия" Киевского Университета N8 за 1884 г, (с. 136-181). – С.137.
25. Codex Diplomat. Arpad, Kontin, ed G. Wenzel, t. (1235-1260). Pest. 1869, p. 164.
26. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.22-66.
27. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.3. – С.152-153.
28. Monumenta Poloniae. Lwow 1878, t. 3, s. 23-35.
29. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.43-44.
30. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
31. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.43-44.
32. Дашкевич Н. Первая Уния в Юго-Западной Руси с католичеством (1246-1254). – К., 1884. – С.43-44.
33. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.43-44.
34. Дашкевич Н. Первая Уния в Юго-Западной Руси с католичеством (1246-1254). – К., 1884. – С.44-45.
35. Muratori L. Rerum italicarum scriptores, 3. Mediolani, 1723, p. 592.
36. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.44-46.
37. Fischetr M. Merkwirdigere Schicksale des stiftes und der Stadt klosternt uburg aus Urkunden gezogen, (Urkundenbuch). Wien, 1815, s. 217-218, N 60.
38. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
39. Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ascivilis, ed. G. Fejer, t. 4, 2, p. 144. Budae, 1829 (від 9 травня 1259 р.)
40. Fontes Rerum Bohemicarum, t. 2, 5. Praze. 1874, p. 89, t. 3, p. 312.
- Fischetr M. Merkwirdigere Schicksale des stiftes und der Stadt klosternt uburg aus Urkunden gezogen, (Urkundenbuch). Wien, 1815, s. 217-218, N 60.
41. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.22-66.
42. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
43. Дашкевич Н. Первая Уния в Юго-Западной Руси с католичеством (1246-1254). – К., 1884. – С.44-45.
44. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
45. Fontes Rerum Bohemicarum, t. 2, 5. Praze. 1874, p. 89, t. 3, p. 312.
46. Fischetr M. Merkwirdigere Schicksale des stiftes und der Stadt klosternt uburg aus Urkunden gezogen, (Urkundenbuch). Wien, 1815, s. 217-218, N 60.
47. Monumenta Germanika Historika (MGH); SS, t. 5. Pars 1, Hannoverae. 1890, s. 134-154.
48. Зубрицкий Д. История Галицко-Русского княжества. – Львов, 1855. – Т.3. – С.154-156.
49. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.22-66.
50. Плато-Карпини И.Де. История монголов. – Спб., 1910. – С.61.
51. Muratori L. Rerum italicarum scriptores, 3. Mediolani, 1723, p. 592.
52. HRM. 1, N72.
53. HRM. 1, N68.
54. HRM. 1, N67.
55. HRM, 1, N69. (1247).
56. HRM, 1, N77.
57. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
58. Руський літопис. – К., 1989. – С.368.
59. Codex Diplomat. Arpad, Kontin, ed G. Wenzel, t. (1235-1260). Pest. 1869, p. 164.
60. Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.257-265.
61. Huber A. Die steirische Reimchronik und das osterreichischen Geschichtsforsch und. Bd. 4, Heft 1, Innsbruck, 1883, 351, Anm. 1. . MPH, t. 2, p. 573, p. 805.
62. Amman A. Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newski. Studien zum Werden der russischen Orhodoxee. Orientalia Christiana Analesta. Roma. 1936, s. 142, 251, 261.
63. Amman A. Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newski. Studien zum Werden der russischen Orhodoxee. Orientalia Christiana Analesta. Roma. 1936, s. 142, 251, 261.
64. Raunaldo O. Annales Ecelesiastici, t. 3. Lucae. 1748, p. 43. (під 1259 р.) 75. RBM, t. 2, N186. (від 20 липня 1258 року).
65. Regester der Markgrafen v. Brandenburg aus askaniscen Hause ed H. Krabbo, Munchen-Berlin. 1922, N269.
66. MGH, SS, t. 9. (Annales S. Rudberti Salisburgenses, p. 795. (під 1260 роком).

Напрямки кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X - кінця XIII століття

Авторитетним джерелом, на яке слід звернути увагу при з'ясуванні релігійних питань, є "Повість минулих літ", де у 986 - 987 роках розповідається про вибір віри великим київським князем Володимиром та його оточенням. На нашу думку, цікавими є в цьому плані свідчення арабського вченого та лікаря Шараф аз-Замана Тахира ал-Маврази (кінець XI – початок XII століття), персидського письменника Мухаммада ал-Ауфі (перша половина XIII століття), про відправлення "царем русів" Володимиром послів до правителя Хорезму з метою вивчення переваг ісламу [1].

У науковій літературі, зауважує сучасний російський дослідник М.А.Васильєв, прийнято розглядати чотири принципово можливі релігійні напрямки України-Русі: іслам, іудаїзм, християнство західно-римського і греко-православного обряду, в рамках яких Україна-Русь намагалась вибрати собі релігію для протистояння язичництву. Разом з тим в історіографії раніше не брався до уваги альтернативний греко-православному західно-римський релігійний вплив. В Росії до сьогоднішнього часу західно-римський вплив не розглядався, оскільки, згідно з свідченнями "Повісті минулих літ", вчені бачили плавний перехід від язичництва до греко-православного християнства [2].

Однак, історія свідчить, що становище народу, який сповідував язичництво, хитке, тому вагання Володимира стають зрозумілими. Він думав переймати християнство " у далеких сусідів", яких ототожнюють вчені з західно-римським християнством [3]. І дійсно одною із нез'ясованих нашою наукою є проблема, згідно з якою Україна-Русь у 80-ті роки X століття схилилася в виборі християнства до західно-римської конфесії, а Володимир бажав прийняти християнство "от латин". Це, на думку сучасного російського вченого М.А.Васильєва, цілком імовірно, і носило нормальний характер в ранньому середньовіччі не тільки в Україні-Русі, але й серед народів Центральної і Південно-Східної Європи [4]. Проблема вибору Володимиром християнства залежала від дальшого підкорення Української держави Риму чи Константинополю. Оскільки всі західні сусіди прийняли християнство з Риму, то цим можна пояснити, що власне в цей час Володимир схилився до вибору як державної релігії християнства західно-римського. Хоча в джерелах, які були написані візантійськими релігійними письменниками, не зафіксований західно-римський вплив, однак немає сумніву, що він теж був і його необхідно вивчати в контексті розвитку християнства в стародавній Україні-Русі.

Як вважають сучасні російські дослідники Г.Г.Літаврін і Б.М.Флоря, вибір християнства чи то від Риму, чи від Константинополя у 80-х роках був ще далеко неостаточним і в цей час ще не ясно було, який напрямок отримає визнання староукраїнського суспільства та держави [5]. А.П.Новосельцев наголошує, що вибір віри римської чи візантійської Києвом тривав довго [6].

Факт одруження Володимира з візантійською принцесою Анною спричинився до визнання в Україні-Русі як державного – візантійського християнства. Однак, наголошує білоруський дослідник Г.М.Филист, запровадивши візантійське християнство в Київ, Володимир не позбавив чинності західно-римське християнство [7].

Не можна не наголосити, що прийняття християнства в 980-990 роках не було необхідністю для України-Русі і в візантійському варіанті остаточним вибором. Не викликає сумніву той факт, що конкретного моменту для запровадження християнства в Україні-Русі, яким максимально з політичної точки зору скористався б Володимир, не було. Тільки випадок особистого характеру призвів до християнізації України-Русі за візантійським взірцем.

Правляча верхівка Візантійської імперії опинилася на грані катастрофи внаслідок повстань Варда Скліра і Варда Фоки з усіма малоазійськими провінціями. Слабкість Візантії змусило стримати гординю її правлячого класу і внаслідок компромісу з правлячою верхівкою України-Русі зуміли утримати владу. Власне християнство, як розмінна монета, лягло в основу політичної гри, яка перетворила Україну-Русь у політичного союзника Візантії. Запорукою цього союзу і було візантійське християнство. Союз виявився взаємовигідний і з політичної та релігійної точки зору. Правителі Візантії гинули у вирії повстань в імперії, і тільки військова допомога імператору Василію II від Володимира Святославовича врятувала імперію. Однак, і це ще не був остаточний вибір християнства. Тільки взяття Корсуня (Херсонеса) і одруження принцеси Анни було остаточним у "виборі віри" в загальнодержавному масштабі. За інших обставин не відомо, чи прийняв би Володимир християнство з Візантії.

Ці процеси проходили досить хаотично. Є всі підстави вважати, що в середині 980-х років відносини між Візантією і Україною-Руссю були складними, і в релігійному відношенні зокрема. І лиш успіхи повстань Варда Скліра і особливо Варда Фоки призвели до договору Візантії з Україною-Руссю, який був скріплений шлюбом і прийняттям християнства [8].

З точки зору політичних подій в тогочасній Європі відомо, що велика княгиня Ольга після невдалих переговорів в Константинополі в 957 році, уже в 959 встановила тісні політичні і релігійні стосунки з німецьким королем Оттоном I. Власне в цей час прибуває сюди посольство з Києва з

проханнями “назначити із народу єпископа і священників”, тобто мова йшла про хрещення України-Русі “от латин” [9]. В Україні-Русі в X столітті західно-римське християнство аж до XIII століття було закріплене в староукраїнському суспільстві майже на рівні з візантійською православною конфесією, і між ними не було ніякого антагонізму [10]. Конфлікт між Римом та Константинополем, наголошував Я.Н.Щапов, наслідком якого у 1054 році припинилися церковні відносини, був сприйнятий ніяково в Україні-Русі, яка підтримувала політичні, торгові, культурні і, безсумнівні, релігійні зв'язки з західними католицькими країнами. Ця трагічна подія 1054 року не викликала конкретної реакції у Київській митрополії і не відображена в літописанні [11]. Однак, правлячі кола Візантійської імперії і передусім релігійні, патріарх і митрополити, без успіху намагались посварити правлячі кола (князів) України-Русі з західними католицькими володарями, представниками західно-римської церкви. Та цього не сталося. Україна-Русь з західними католицькими державами з X по XIII століття була настільки тісна пов'язана, що це дозволило Україні-Русі в середині XIII століття прийняти унію з Римською Церквою і вступити в союз католицьких держав [12].

У 1054 році, зауважує російський дослідник Б.М.Флоря, пройшов розкол між Римом і Константинополем, але не між Руссю і Римом і західними католицькими сусідами, між якими зберігались різноманітні зв'язки, про що свідчать шлюбні, військово-політичні союзи всупереч церковним настановам. У староукраїнському літописанні, зокрема в Іпатіївському, можна знайти приклади хрестових походів, про чудодійну силу хреста угорського короля-святого Стефана й ін. [13]. Особливо вплив західно-римського християнства відчутний в XIII столітті, коли наймогутніший володар України-Русі з роду київських князів Мономаховичів, Данило Романович Галицький вступає в унію з католицькою церквою, проголошується королем Русі і фактично вступає в союз католицьких держав [14].

Огляд впливу західно-римського християнства на Україну-Русь з X по XIII століття дає право наголошувати, що західно-римське християнство розвивалось в Україні-Русі майже в однакових умовах з візантійським.

Як бачимо із свідчень джерел, ще в 80-х роках Україна-Русь була готова прийняти християнство “от латин” [15]. І якщо б не випадковий політичний союз, вигідний насамперед Візантійській імперії, Володимира Святославовича з Василієм II, то доля українців і їх держави (Pax Orthodoxa і Pax Latina) могла скластися іншим чином [16].

Цілком можливо, що прийняття західно-римського християнства ще в час Володимира створило б всі умови для усвідомлення єдності староукраїнської держави і вселенської єдності християн [17].

Л і т е р а т у р а

1. Новосельцев А.П. Восток в борьбе за религиозное влияние на Руси //Введение християнства на Руси. – М., 1997. – С.67-69, – С.233-235.
2. Васильев М.А. Религиозные дилеммы Руси в 980-е годы: Опыт альтернативно-исторического анализа. Славяноведение. 2000, №6. – С.3-4.
3. Фурман Д.Е. Выбор князя Владимира //Вопросы философии.1989, №6. – С.92.
4. Васильев М.А. Религиозные дилеммы Руси в 980-е годы: Опыт альтернативно-исторического анализа. Славяноведение. 2000, №6. – С.5.
5. Литаврин Г.Г., Флоря Б.Н. Общее и особенное в процессе христианизации стран региона и Древняя Русь//Принятие християнства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М.,1988. – С.239.
6. Новосельцев А.П. Принятие християнства Древнерусским государством как закономерное явление эпохи// История СССР.1988, №4. – С.112.
7. Филлист Г.М. Введение християнства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Минск, 1988. – С.122.
8. Древняя Русь в свете зарубежных источников. – М., 1999. – С.232.
9. Назаренко А.В. Русь и Германия в IX-X вв.//Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1991 год. – М., 1994. – С.61-80.
10. Васильев М.А. Религиозные дилеммы Руси в 980-е годы: Опыт альтернативно-исторического анализа. Славяноведение. 2000, №6. – С.12.
11. Щапов Я.Н. Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв. – М.1989. – С.172.
12. Ідзьо Я.Н. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.320.
13. Флоря Б.Н. У истоков конфессионального раскола славянского мира (Древняя Русь и её западні соседи в XIII веке) //Славянский алманах,1996. – М., 1997. – С.37.
14. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.320.
15. Филлист Г.М. Введение християнства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Минск, 1988, С.120-121.
16. Васильев М.А. Религиозные дилеммы Руси в 980-е годы: Опыт альтернативно-исторического анализа. Славяноведение. 2000, №6. – С.12.
17. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.320.

Десятинна церква в Києві – символ єдиної апостольської церкви в Україні

Коли Русь-Україна приймала християнську віру, а це було, згідно зі свідченнями джерел, 1000 років тому, християнська церква підпорядковувалася вселенському християнському ієрарху – папі римському.

За свідченнями Лаврентіївського літопису, в 996 році великий князь України-Русі Володимир побачив “церковь свершену вшедну и помолился Богу” [1]. Цю дату прийнято вченими вважати часом побудови Десятинної церкви. Як наголошують церковні дієписці, вона була побудована у 996 році, в час єдиної християнської церкви [2].

Власне ця церква “Десятинна” стала не тільки першим кам’яним храмом в Україні-Русі, але й символом єдиної християнської релігії.

До нашого часу дійшли тільки залишки фундаменту, доступні вченим внаслідок археологічних досліджень [3]. Не дивлячись на те, що напрямки реконструкції Десятинної церкви пропрацьовувались неодноразово, єдиної думки щодо її забудови немає.

Деякі дослідники вважають, що Десятинна церква мала елементи як східноєвропейського, так і західноєвропейського стилю. Інші вчені вважають, що у X столітті ще такого чіткого розмежування в архітектурному і політико-релігійному житті християнської церкви не було [4].

Існують протиріччя і в датуванні початку і закінчення будівництва Десятинної церкви. Різні джерела по різному трактують подію побудови храму. В літописі від 989 року записано: “Володимир помысли создать церковь пресвятыя Богородицы и пославъ мастера от грек. И начайшу же здати и яко оконча зижа оцкраси ю иконами” [5]. Отже, в цьому повідомленні ми дізнаємося, що символ єдиної апостольської християнської церкви було побудовано в 989 році, а це значить, що ці свідчення були записані пізніше. Однак, багато інших літописів переносять цю дату на 991 рік, але ні в одному літописі немає дати закінчення будівництва храму.

Наявні джерела сповіщають, що великий князь України-Русі побачив у 991 році “церкву уже побудовану”. Російський історик О.О.Шахматов на основі аналізу невідомих нам джерел зробив висновок, що Десятинна церква, була побудована раніше, ніж у 991 році [6], і скоріше, ніж коли Володимир побачив її побудованою і увійшов у неї і помолився [7].

Такі часові неточності змушують звернутися до джерел і з’ясувати, чим займався у час побудови храму перший християнський володар Василій-Володимир.

Більшість джерел наголошує, що з періоду 988 по 991 роки Володимир зміцнював великокнязівську владу в Україні-Русі і сприяв поширенню християнської віри. В цей же час він “заложив Білгород”, у 992-993 роках навертав у християнську віру галицьких хорватів, тиверців і дулібів. Для оборони внутрішніх володінь на порубіжжі зі степом заклав місто Переяслав і відбивав напади печенігів і, приїхавши з перемогами в Київ, “побачив церкву побудовану” – так свідчить Лаврентіївський літопис. Слід зауважити, що в 993 році Володимир після перемоги над племінними княжіннями, пішов походом в Суздальську землю. В цей час помер київський митрополит Михайло, натхненних всіх Володимирових війн з племінними княжіннями, які велися з метою швидкого хрещення усієї України-Русі. За таких обставин відбулося висвячення в митрополити Леонтія, який, на нашу думку, і був ініціатором хрестового походу Володимира в Суздальську землю. Аналіз джерел дає нам право наголошувати, що всі війни, які вів Володимир в цей час з племінними українськими та фіно-угрськими княжіннями, мали одну мету – швидке хрещення усієї України-Русі, та фіно-угрських земель, а тобто війни Володимира мали винятково релігійний характер, де ідеологом цих війн був відомий з джерел київський митрополит Михайло, а після його смерті митрополит Леонтій. Отже, похід у 993 році в Суздальську землю був успішний, як зазначають джерела, початки християнства були там закладені. В цей же час у відсутність Володимира в Києві всіма справами відав митрополит Леонтій, як друга за значенням урядова особа в Україні-Русі. Церква святої Богородиці ще не була остаточно споруджена і тільки після активної діяльності митрополита Леонтія у 993 році, церква, грецькими майстрами прикрашена, відчинила двері для християн [8].

Якщо взяти за основу дане літописне повідомлення, то виявляється, що у 989 році в Київ приїхали майстри з Візантії, яких запросив митрополит Михайло, прихильний до побудови Десятинної церкви в суто візантійському стилі. В 991 році митрополитом було обрано Леонтія, який до візантійського стилю вніс елементи західного стилю [9]. Різні дослідники по різному розглядають монументальну розбудову храму, його галерей, які нагадують храмові витвори західноєвропейського духовного мистецтва.

Однак, вчені вважають, що Десятинна церква не являє собою суто візантійську культову споруду. При ретельному вивченні забудови Десятинної церкви виявлено взаємопроникнення західноєвропейського і східноєвропейського стилів. Це говорить про те, що у X столітті ще не існувало чітко вираженого розмежування східноєвропейської та західноєвропейської церков. Десятинна церква будувалася в час єдиної християнської церкви, яка мала свої особливості і

компоненти як візантійські, так і західноєвропейські, які у X столітті ще були єдині і не розрізнялися. Очевидно, у будівельників культової споруди, як і їх духівників і в думках не було будь-якого церковного розмежування християн і їх єдиної духовної, матеріальної монументальної та образотворчої культури.

Запроваджуючи християнство в Україні-Русі, наймогутніший володар Володимир бачив християнство єдиним, без поділу на східну чи західну церкву [10]. Як наголошує дослідник Г.К.Вагнер, християнство, яке було прийняте на державному рівні, охоплювало всі сфери суспільства [11]. Духовні засади побудови храму полягали в єдиному тоді християнському бажанні приділяти увагу "Верхньозавітному біблійному епосу".

Вважаємо, що відтворення Десятинної церкви, як символу єдності християнської релігії, просто необхідне сьогодні в незалежній Україні. Примирення християнських конфесій сприяло б відновленню єдиної християнської церкви в Україні.

Л і т е р а т у р а

1. Лаврентьевская летопись. – ПСРЛ, 1928. – Т.1. – С.124.
2. Красовский И.С. О плане десятичной церкви в Киеве. Российская Археология. – М., 1998, N3. – С.149,154.
3. Логвин Т.Н. Первоначальный облик Десятичной церкви в Киеве //Древности славян и Руси. – М., 1988. – С.227.
4. Красовский И.С. О плане десятичной церкви в Киеве. Российская Археология. – М., 1998, N3. – С.154.
5. Лаврентьевская летопись. – ПСРЛ, 1928. – Т.1. – С.121.
6. Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908. – С.25.
7. Лаврентьевская летопись. ПСРЛ, 1928. – Т.1. – С.124,121.
8. Летописный сборник именуемый патриаршею или Никоновскою летописью. ПСРЛ, 1895. – Т.9. – С.66.
9. Макарий митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. – М., 1995. – Кн.2. – С.30.
10. Красовский И.С. О плане десятичной церкви в Киеве. Российская Археология. – М., 1998, N3. – С.154.
11. Вагнер Г.К. Искусство мыслить в камне. – М., 1990. – С.33-34

Церковна організація України-Русі в XIII столітті

Як відомо, на початку XIII століття великий князь Роман Мстиславович приділяв релігійному облаштуванню своєї держави багато уваги. Літописи засвідчують, що задля утвердження своєї влади на Волині він “приборкав володимирського єпископа”.

Однак по його трагічній смерті в час феодальної війни в Україні-Русі в конфліктах поряд із світськими феодалами беруть участь і єпископи окремих земель України-Русі. Як засвідчують джерела, в час феодальної війни в Україні-Русі єпископи Києва, Володимира, Галича, Перемишля й інших міст виступили проти Романовичів в союзах з місцевими князями та боярами [1].

Все це свідчить, що єпископи великих і середніх земель в XIII столітті поряд зі світськими феодалами теж були великими земельними власниками в Україні-Русі і теж не бажали бути залежними від сильної центральної влади і зокрема духовної, митрополита.

Можна вважати, що згадки в Іпатіївському літописі про “гордих і багатих єпископів, їх власне господарство, земельні угіддя” – дають підстави твердити про могутність в майновому розумінні духовних сановників української держави в XIII столітті [2].

Його твердження підтримує свідчення Руського літопису XIII століття “про гордих і багато одягнутих слуг Перемишльського єпископа” [3]. Характерно, що великими земельними латифундіями в Україні-Русі в XIII столітті були наділені і монастирі, яких згідно зі свідченнями джерел було 10. Руський літопис XIII століття наголошує, що волинський князь Володимир Василькович передав монастирю святих Апостолів у Володимирі село Березовичі [4].

Речовий матеріал, знайдений археологами, теж підтверджує, що єпископи, ігумени монастирів, священники були великими вельможами в Україні-Русі. Так Руський літопис XIII століття згадує одного боярина, “а Доброслав Суд’їч, попів онук, запанував мов князь грабуючи землю”. Як бачимо, Доброслав Суд’їч із стану священників перейшов у стан боярства, а це доводить, що священницькі родини мали право як на духовну, так і світську владу в Україні-Русі [5].

Згідно зі свідченнями джерел ми бачимо, що в період ослаблення великокнязівської влади в Україні-Русі внаслідок розорення її монголо-татарами фактично у всіх торгово-ремісничих центрах, які очолили бояри, та церковні феодалі, встановлюється боярське правління, яке зливається з місцевою релігійною владою. Великокнязівська влада задля відновлення єдиновладдя здійснює каральну політику проти противників централізації країни: місцевих князів, бояр та духовних феодалів, які розпалювали ворожнечу в суспільстві, організовували селянські бунти. Великокнязівська адміністрація встановлює, що це є справа рук великих духовних і світських можновладців, в зв’язку з чим великокнязівська адміністрація проводить широкомасштабні “улаштування” усіх земель староукраїнської держави, статей доходів як світських, так і духовних феодалів, переглядає повинності селян і перерозподіляє земельні володіння князів та бояр, єпископів та монастирів, поповнює кадри нового служилого боярства, використовуючи відібрані землі опозиційних до центральної влади бояр і духовних феодалів.

Такими рішучими заходами великому князю Данилу Романовичу вдалося знову за короткий термін відновити, в тому числі релігійну, єдність України-Русі. Облаштувавши Київське князівство, куди їздив особисто, призначивши Києву єпископа, Данило Романович почав укріплювати українську державу на заході, а тобто намагається приборкати боярство та єпископа Західної Галичини. Сюди великим князем були послані війська на чолі з Андрієм Дворським. Джерела дають право наголошувати, що перемишльський єпископ зайняв дуже ворожу позицію щодо централізації України-Русі, в зв’язку з чим великий князь Данило строго наказав дворському Андрію військовим шляхом “приборкати перемишльського єпископа”. Як зазначає літописець, Андрій “слуг його гордих пограбував і тули їх боброві, розплідники борсукові і вовчі порозбирав, двір єпископа, що завжди був багатолюдний, розграбував”. При цьому дворі, як наголошують джерела, знаходився знаменитий поет “приславутий Митуса”, що не побажав служити князю Данилу, відійшов від нього і знайшов притулок при дворі багатого перемишльського єпископа. Князівський літописець вніс повідомлення про розорення єпископського центру в Перемишлі в розряд позитивних, вважаючи, що його діяльність послаблювала великокнязівську владу. Після того Перемишльське єпископство остаточно схиляється на бік великокнязівської влад. Джерела нам розповідають, що у часи короля Льва Даниловича перемишльський єпископ Мемнон виступає в Європі у ролі офіційного дипломата короля Лева і цілковито виражає інтереси великокнязівської влади [6].

Слід зауважити, що перемишльський єпископ не єдиний духовний сановник, який був приборканий за виступ проти володаря України-Русі.

Факти дають нам право наголошувати, що взаємовідносини церкви і держави у XIII столітті в Україні-Русі, особливо під час феодальної війни, не останню роль відігравав галицький єпископ Артемій, один із впливових духовних сановників, якому, окрім галицької, підпорядковувалася і уся Дністро-Дунайська (Молдавська) церковна організація. Він теж примкнув до боярської партії і активно виступив проти великокнязівської влади, за що поплатився - його прогнав князь Данило [7]. Галицький єпископ Артемій, як бачимо із джерел, користувався в галицького боярства великим

авторитетом і цілковито виражав його інтереси. Джерела засвідчують, що кожний князь, боярин, який бажав заручитися його підтримкою, повинен був надавати церкві немалі пожертви чи то землями, чи селами, а отже, самі галицькі князі сприяли перетворенню галицького єпископа і його оточення не тільки в серйозну релігійну, але й політичну силу.

Ще один єпископ, представник духовних сановників, угорський єпископ Асаф-Йосиф, користуючись анархією у церковних справах після монголо-татарського нашествия, як наголошує літописець, зробив сміливий крок - за допомогою боярства, без згоди з великим князем Данилом, "скокнув на стіл митрополичий", за що його вигнали не тільки з митрополичої кафедри, але й з єпископської, а угорська єпископія була переведена в Холм. В цей же час волинське і київське духовенство концентрувалося біля великого князя Данила: київська єпископія була облаштована великим князем Данилом, волинська єпископія теж, тут на єпископській кафедрі були довірені Данилу Романовичу єпископи, вихідці із Святогорського монастиря Святого Данила, або єпископи князя Василька, зокрема, єпископ Никифор Стенило. Невідома нам доля луцького єпископа, однак, як наголошують джерела, Луцьк був захоплений великим князем Данилом збройно, то можна вважати, що луцького єпископа спіткала така ж доля, як і інших.

На основі фактів можна зробити висновок, що усі єпископські центри під час феодалної війни були узалежені від володаря України-Русі і у 1246 році великому князю Данилу вдалося призначити свого "печатника" Кирила митрополитом. Цілком зрозуміло, що призначення для усієї України-Русі єдиного митрополита означало повне злучення релігійної організації під рукою українського володаря, великого князя Данила Романовича.

Характерно, що в цей же час, починаючи з 1246 року, у своїх буллах до Данила Романовича папа Римський титулує його королем Русі [8]. Внаслідок політичного і релігійного улаштування в Україні-Русі, галицька, волинська та київська єпископії та інші єпископії, цілковито переходять під владу вибраного у державі й утвердженого в Константинополі митрополита.

Хоча влада духовних феодалів під час централізації держави була підірвана, однак в подальшому ми бачимо, що вона знову набирає сили і відіграє в державі велику як духовну, так і політичну роль.

За обставин зміцнення політичної сили галицьке єпископство переростає в митрополію. На жаль, бурхливі події XIV-XVI століть не дозволили зберегти архіви української митрополії XIII століття, з яких ми могли би почерпнути дані з релігійної і світської історії України-Русі. Однак на нашу думку, вони збереглися в Польщі, Угорщині, Німеччині, Ватикані, та особистих архівах і бібліотеках князів і магнатів, які в XIV-XV століттях пограбували власність українського митрополита.

Привертає увагу звернення галицького греко-католицького єпископа Макарія в середині XV століття до папи з проханням допомогти вернути архіви, все рухоме і нерухоме майно єпископії-митрополії, яке розграбували місцеві магнати [9].

Ми не знаємо, чи були повернуті всі стародавні архіви Галицької митрополії, однак точно знаємо, що Галицька митрополія була перенесена до Львова, і Львівська митрополія не мала цих стародавніх архівів. Єпископи греко-католицької церкви Львівської митрополії в XVI-XVII століттях теж намагалися повернути стародавні архіви. Вони писали до Риму, що в них немає стародавніх архівів, які б підтверджували власність церков та монастирів, окрім архіву Унівського монастиря, який знаходиться під патронатом греко-католицької церкви. Про все це ми дізнаємося із звіту греко-католицького митрополита Руського в Рим в 1632 році [10].

Однак, на нашу думку, не все втрачено і пошук архівів XIII століття Галицької митрополії треба продовжувати. Характерно, що в львівській єпископії збереглися грамоти Льва Даниловича, які підтверджують спадковість Львівської митрополії від Галицької. Грамоти XIII століття, засвідчують наявність могутньої церковної організації в Галичині, в якій були великі земельні латифундії в час незалежного функціонування української держави.

В подальшому, як це засвідчено в посланні греко-католицького єпископа від 1632 року, прийшли польські магнати, силою відібрали в українській церкві її майно, архіви, землі. Прикладом ймовірної наявності галицьких митрополичих архівів може послуговувати збережене і наявне на балансі Історичного музею м. Москви Галицьке євангеліє 1144 року, ідентичність якого не викликає сумніву в жодного вченого Європи. Характерно, що для кожного українця, особливо західного регіону, святиця ця з 1144 року ще ні разу не була перевидана. Галицьке євангеліє, на жаль, ретельно і не вивчалось. Можна припустити, що воно могло бути перевезене князем Володимиром Володаровичем із Перемишля в Галич. Що ж до мови її написання, то львівський дослідник Я.Д.Ісаєвич вважає, що воно написане сербо-хорватською мовою [11].

Дещо іншим був стан на Волині, де місцеві єпископи займали в XV-XVI століттях високе становище в суспільстві, головуючи в земельних сеймах. Власне в волинських архівах зафіксовані факти обдарування єпископів князями. Так, у 1444 році волинський князь Свидригайло підтвердив своєю грамотою усі попередні земельні надбання Володимир-Волинського єпископства, що було записано в Євангелії [12].

Ще раніше ми дізнаємося про подарунок князя Любарта володимирському єпископу: "село Сангушок і озеростобухів і інші озера з бобровими узвозами передаються володимирському єпископу з правом десятини меду і грошей".

У волинських архівах ми знаходимо старіші свідчення про те, як Роман Мстиславович передав володимирській єпископії село Купечів [13]. Про реальне багатство Володимирської єпископії і її земельних латифундій можна судити із переліку сіл, які належали володимирській єпископії в XVI столітті в час єпископа Адама Потія. Володіння єпископії складалися із десятків сіл в Володимирському та Луцькому округах. Особливо слід відзначити релігійний адміністративний центр в селі Куперові, до складу якого входило 11 сіл та 11 рибних озер. Відносно села Сушимно зауважено, що з нього тільки данина медова [14].

Звідсіля, якщо ми хронологічно від Романа Мстиславовича з кінця XIII поч.. XIII століття до обдарувань князя Любарта в XIV століття прослідкуємо становлення могутності Володимирської єпископії, то зрозуміємо, чому уже Роману Мстиславовичу доводилось, як це зазначають джерела, приборкувати володимирського єпископа. А отже, розміри землеволодінь володимирського єпископа в XIII столітті були дуже великі.

Враховуючи розміри володінь володимирського єпископа, можна вважати, що Роман Мстиславович подав дуже великі пожертви володимирській єпископії, приблизно такі, які і раніше, коли був князем Новгородським, зокрема Юрієвому монастирю [15].

Таким чином можна вважати церковних сановників України-Руси надзвичайно багатою верствою українського суспільства.

Аналіз джерел дозволяє з'ясувати становище церковної організації в час правління Українською державою королем Данилом. Як ми знаємо, коронували на короля великого князя папський посол Опізо і "всі Єпископи Русі", яким за це королем було складено пожертви. Джерела не уконкретнюють, що це були за пожертви, однак, найбільші єпископи київський, володимирський, галицький й інші, очевидно, отримали великі землі, рухоме і нерухоме майно [16].

Спробуємо з'ясувати роль церковної організації столичного Холма, куди Данило Романович переніс єпископію з Угровська [17]. Літописи розповідають нам, як будував і прикрашав церкви в новій столиці України-Русі король Данило разом з Холмським єпископом Іваном [18].

Вивчення Холмським джерел XV-XVII століть дозволяє відтворити земельні володіння Холмської єпископії. Її основу складали розташовані на Бузі села Слепче, Космів, Чучнево, Стрижів, передані в 1376 році королем Ірієм Даниловичем Холмському єпископу [19]. Окрім цих сіл в XIV столітті Холмській єпископії належало село Покрова біля Холма [20].

Що стосується XIII століття, то розміри земельних надбань Холмської єпископії нам не відомі, однак, на нашу думку, Данило Романович не бажав зміцнювати тут церковну олігархію, з якою він нещодавно боровся майже ціле десятиліття [21].

Аналіз джерел також дозволяє з'ясувати майно і час функціонування монастирів.

Так, із витягів міської кременецької книги 1767 року, яка є польським перекладом луцької міської книги 1560 року, зберігся текст грамоти князя волинського Свидригайла, яка підтверджує стародавні привілеї та майно двох луцьких монастирів Пречистенського та Васильківського [22]. Підтвердження князя Свидригайла потрібні були монастирям тому, що "листи" – документи, що знаходилися у монахів в час "войни татарской" погинули. Що стосується Васильківського монастиря, то він очевидно був зв'язаний з князем Васильком Романовичем. Тотожність цього імені з іменем патрона Васильківського монастиря дозволяє вважати його засновником монастиря [23]. Пожертви чи побудова цього монастиря могли відбутися не раніше 1227 року, коли з Луцька було прогнано місцевого князя Ярослава. Власне в цей час, як зазначає літопис, "Данило дав Василькові Луцьк і Пересопницю" [24]. Що стосується Пречистенського монастиря, то він, за словами монахів, отримав землі від "Mscislawa Wlodimirowicza Monomachowicza", а як Київський князь, міг надавати привілеї Волинській землі, оскільки в його час Волинь була вже вотчиною Мономаховичів [25].

Таким чином, церковна організація в духовному та політичному житті України-Русі в XIII столітті відігравала ключову роль у житті українського суспільства, її політична роль ще потребує подальшого дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.148-149, 217, 227.
2. Флоря Б.Н. О церковном землевладении в Галицко-Волынской Руси //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.252.
3. Полное собрание русских летописей. – М-Л., 1962. – Т. II. – С.794. (далі ПСРЛ)
4. ПСРЛ. – М-Л., 1962. – Т. II. – С.904.
5. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.213.
6. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.226-227.
7. Тихомиров Н.Д. Галицкая митрополия. – Спб., 1895. – С.122.
8. Там же. – С.58, 170, 186, 201.
9. Dokumenta pontificum Romanorum res gestas Ukrainae illustrantia /A.G.Welykyj. Roma, 1953.Vol.I.№89.P.153.
10. Epistolae Josephi Velamin Rutskyj metropolitae kiovensis catholici (1613-1637).Romae,1956.№137,P.267.
11. Исаевич Я.Д. Культура Галицко-Волынской Руси. Вопросы истории. – М., 1987. – С.23-27.

12. АЮЗР. Киев., 1883, ч.1. Т. VI. № III. – С.7.
13. Флоря Б.Н. О церковном землевладении в Галицко-Волынской Руси //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.253.
14. ЮАЗР. – Киев, 1859, ч.1, т.1 №90. – С.372-374.
15. Флоря Б.Н. О церковном землевладении в Галицко-Волынской Руси //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.254.
16. ПСРЛ. – Т. II. – С.740.
17. ПСРЛ. – Т. II. – С.842-845.
18. Грамоти XIV століття. – Київ, 1974, №25. – С.54.
19. Плоцанский В.М. Прошлое Холмской Руси. – Вильна, 1899. Ч.1. – С.40-43.
20. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.214-217.
21. Малевич А. К истории древней Жидичинской архимандрии //Волынские епархиальные ведомости, 1900, №27. – С.917-919.
22. Флоря Б.Н. О церковном землевладении в Галицко-Волынской Руси //В сб. Восточная Европа в исторической ретроспективе (К 80-летию В.Т.Пашуто). – М., 1999. – С.254.
23. Летопись по Ипатьевскому списку. – Спб., 1871. – С.783.
24. АЮЗР. – Киев, 1907. Ч.8. – Т.4. – С.356.

Руське королівство часів правління Шварна та Льва

К о р о л ь Ш в а р н Д а н и л о в и ч
(1 2 6 4 - 1 2 7 1)

Спробуємо реконструювати події, які передували зближенню України-Русі та Литви. В умовах татарського нашестя цей процес проходив набагато швидше, ніж у мирний час, тому смерть українського короля і консолідатора української нації в 1264 не призвела до розвалу союзу української держави з литовським князівством. Український престол перейшов за заповітом короля Данила до його сина Шварна Даниловича [1].

На нашу думку, Шварн Данилович успадкував за заповітом короля Данила всю владу і королівську корону. Перед смертю володар України-Русі король Данило змусив присягнути на вірність Шварну Даниловичу, новому королю України-Русі, всіх князів і бояр української держави. З джерел можна судити, що це була остання воля вмираючого короля Данила. Це видно хоча б із того, що Шварн Данилович володів по смерті короля Данила всією Східною Галичиною з центром в Галичі, усім Забужжям з такими великими містами, як Белз, Холм, Червен, Мельник і Дорогичин, тоді як Лев Данилович володів тільки Львовом та Перемишлем. Отже, після смерті короля України-Русі Данила I українська держава залишається нероздільною. Новим її володарем стає Шварн Данилович, який володарює недовго. Однак, поспробуємо з'ясувати політичний розвиток української держави у час правління Шварна Даниловича, якому джерела у час його життя, хоч короткого, але енергійного, приділяють багато уваги. Як наголошував радянський дослідник В. Т. Пашу то, по смерті короля Данила Шварн Данилович вважався за суздальськими мірками великим князем України-Русі, його підтримував в усьому і допомагав волинсько-київський князь Василько Романович. Решта князів України-Русі немов би була в тіні [2]. Однак, наголошує сучасний російський дослідник Д. Н. Александров, дане питання потребує уточнень і доповнень [3]. За свідченням Іпатіївського літопису, Шварн Данилович дійсно володів Холмом – королівською столицею свого батька, як і містом Дорогичином, де Данило Романович коронувався на короля Русі. Надто пізню згадку про Шварна Даниловича у літописі пояснює сам літопис: “Князювали Войшелк в Литві з Шварном. Іде литва на ляхи воювати на Болеслава князя і йшла біля Дорогичина... Тоді же Шварно був князем Новгородським... Шварно пішов у Холм, а Володимир пішов у Червень” [4]. По смерті батька короля Данила ясно, що Шварн Данилович був наймогутніший феодал України-Русі. Йому належала вся Галичина, Холмщина, Чорна Русь, Новгородське князівство, а в майбутньому й усе велике князівство Литовське. Отже, за заповітом Войшелка князя литовського Шварн Данилович був великим литовським князем. Якщо обережно пов'язати це з титулом, то це приблизно звучить так: “Світлий король Русі, великий князь Литовський”. Дослідники зауважують, що джерела намагаються якось применшити роль короля Шварна Даниловича, немов би натякаючи, що не по старшинству він отримав право бути володарем України-Русі. Зокрема це відчувається у пізнішій волинській літописі, а також у літописі князя Льва, який, щоб підтвердити своє право на королівський Холм, так сповістив про цю подію в літописі: “Лев почав князювати в Галичі і в Холмі по браті своїм по Шварні”, однак, чому Галич і Холм по смерті батька дісталися не Льву, літопис замовчує. Очевидно, королівський титул і ключові землі української держави Шварн Данилович успадкував з волі батька. Ми бачимо, що з 1264 року по 1271 рік літописи приділяють велику увагу Шварну Даниловичу, можна припустити, що у Холмі у час володарювання Шварна Даниловича складався окремий для нього літопис. Характерно, що Шварну Даниловичу постійно у всіх його діяннях допомагає Василько Романович, судячи з численних свідчень Іпатіївського літопису, у них були дуже дружні відносини. В цей же час українські джерела наголошують на зближенню короля Шварна Даниловича з сином великого литовського князя Міндовга Войшелком, таке зближення України-Русі і Литви підкріплюється фактом участі Шварна Даниловича у 1267 році разом з литовцями у поході проти поляків [5]. У відповідь на цей похід краківський князь Болеслав Сидливий, згідно зі свідченнями польських хронік, зруйнував землі Шварна Даниловича у битві, що сталася між Шварном і Болеславом, перемиг краківський князь [6].

Польський дослідник Б. Володарський вважав, що основною метою походу польського князя був розкол державної структури України-Русі, а тобто, розірвати союз, що склався після смерті короля Данила між королем Шварном Даниловичем і князем волинсько-київським Васильком Романовичем [7]. Однак зрозумівши, що це не вдається і, не бажаючи подальшої війни, Болеслав Сидливий уклав мир з руським королем Шварном Даниловичем і князем Васильком Романовичем. Відчуваючи протидію деяких литовських князів своїй політиці, великий князь литовський Войшелк пішов у монастир, передавши велике князівство Литовське королю України-Русі Шварну Даниловичу. Таким чином, наприкінці 60-х років XIII століття з'явилася можливість об'єднання України-Русі з Литовсько-Руською державою в одну державу [8]. Як бачимо, зовнішньополітична діяльність короля Шварна була широкомасштабною. Вперше за всю історію України-Русі, внаслідок ослаблення монголо-татарського ярма українському володарю Шварну Даниловичу вдалося розв'язати зразу декілька завдань: по-перше, ослабити натиск монголо-татарів, зберігаючи з ними союзний договір; по-друге,

з'єднати Україну і Литву в одну державу. Слід зауважити, що політичні устремління короля Шварна Даниловича були повністю підтримані волинсько-київським князем Василько Романовичем [9]. Однак, наприкінці 60-х років XIII століття всі ці діячі сходять з політичної арени, Войшелка вбиває в монастирі Лев Данилович, Василько Романович умирає в 1269 році, а Шварн Данилович – у 1271 році [10].

К о р о л ь Л е в Д а н и л о в и ч (1 2 7 1 - 1 3 0 1)

Тільки після смерті короля Шварна Даниловича у 1271 році, Лев Данилович заволодів його землями, про що свідчить ворожий до князя Льва волинський літопис: "А Лев почав князувати в Галичі і Холмі по браті своїм по Шварні" [11].

У цей же час він переносить столицю України-Русі у місто Львів [12]. Що стосується виникнення і швидкого розвитку нової столиці України-Русі міста Львова, то згідно з останніми свідченнями археологічної науки, можна вважати, що містечко під іншою назвою існувало на "Львівських горах" до початку XIII століття, тобто в XII чи, навіть, в XI століттях [13]. Однак, у середині XIII століття в зв'язку з тим, що розташовані на "Львівських горах" замки і містечко добре прикривали столичний Галич від раптового нападу, їм почали надавати великого значення. Лев укріпив місто і замки. Очевидно, що у такій гармонії і почав швидко зростати майбутній Львів. Джерела не зберегли дослідникам точної дати заснування міста Львова, а це дає підстави вважати, що місто існувало до того часу, як отримало статус князівської резиденції. Місто Львів виринає у джерелах раптово, у них Львів постає, як уже добре сформований торгово-економічний і політичний князівський центр у середині XIII століття і добре вписується у систему міст староукраїнської держави. Дослідження літописів дали можливість вченим визначити першу згадку про Львів, яка датується весною (березнем) 1256 року. На думку І. П. Крип'якевича, місто було закладене в 1256 році, на нашу думку, перейменоване і оформлене в окреме князівство на честь одруження князя Льва Даниловича з угорською принцесою Констанцією, цей династійний шлюб відбувся в 1247 році. Не є виключенням, що Львівське князівство було подароване Данилом Романовичем сину в знак виявленої хоробрості під час Ярославської битви у 1245 році [14]. Подібно до Києва, Галича, Холма нова столиця України-Русі, Львів, виросла не на порожньому місці, археологи в районі Замкової гори виявили поселення, які існували тут в XII, а можливо ще і в XI столітті [15]. Таке раннє закладення городища-фортеці було стратегічно вигідним. Разом з тим, слід наголосити, що в долині річки Полтви перехрещувалися шляхи, що вели на схід до Києва, Чернігова, на південь до Візантії та країн Леванту, на північ до Холма, Володимира і Белза, на захід до Перемишля і до країн Центральної і Західної Європи. Не дивно, що обнесений кам'яними стінами Львів швидко виріс в один із світових центрів міжнародної торгівлі. Є всі підстави вважати, що в час першої згадки, в літописі львівський замок існував ще задовго до 1256 року і мав могутні оборонні споруди. Свідчення джерел від 1259 року такі, що внаслідок наказу хана Бурундая укріплення Львова, так само як і всіх інших міст України-Русі, були знищені. З жалем галицький літописець сповіщає: "Лев послав Львів розметати". Про те, що у час, коли столиця України-Русі розташувалася у Львові і місто було могутнім центром, свідчить згадка нашого літопису від 1286 року: "Жителі усіх навколишніх містечок і сіл сховалися у Львові від нападу татарського хана Телебуги. Монголо-татари два тижні штурмували місто, і, зазнавши великих втрат, так і не взяли замки і змушені були відступити від міста" [16]. Обставини заснування Львова намагався з'ясувати у XVII столітті львівський історик Й. Зиморович, який для побудови своєї концепції використав стародавні легенди, згідно з якими фундатором міста Львова був не Данило Романович, а сам Лев. Якщо розглядати стародавні легенди через призму нашої концепції переходу столиці староукраїнської держави з Києва в Галич, далі в Холм і, насамкінець, у Львів, то легенди, використані Й. Зиморовичем, є історично вірними. Згідно з ними: "Лев на самому рубежі своєї країни (України-Русі) побачив серед долин гору і поставив замок з дерева, оточив його засіками. У цьому високому замку князь Лев перезимував зиму, а потім збудував собі на другій нижчій горі "низький замок", де й оселився разом з сім'єю. На теренах між двома замками і виникло місто. З цього приводу І. П. Крип'якевич зауважував, що свідчення легенд Й. Зиморовича не суперечать фактам з джерел, особливо свідченням польського історика XV століття Яна Длугоша, який твердив, що у Львові дійсно було два замки. На тирасах між замками почали з середини XIII століття закладати свої двори бояри, княжі слуги, торгово-ремісничі знать, що переїхала разом з володарем України-Русі у нову столицю [17].

На думку дослідників, історичний центр староукраїнської столиці кінця XIII століття 1271-1301 роках, Львова, склався у часи могутності короля Льва, який внаслідок старань цього володаря у короткий час перетворився у красиве місто [18].

Князь Лев отримав по смерті короля Шварна "по браті" не одну тільки королівську столицю Холм, а все Побужжя з такими важливими торгово-економічними центрами Волині, як Червен, Белз, Мельник, Дорогичин, а це значить, що по смерті короля Данила князь Василько Романович не отримав старшинства і не став володарем королівської корони і столиці Холма. Лев, заволодівши столицею, не забажав переїжджати до останньої, надто великі були його володіння, тому він

вирішив залишатись у центральній Галичині у своєму облюбованому і добре укріпленому і улаштованому Львові, щоби добре контролювати всю Галичину і Волинь, яка більшою мірою теж належала йому. В цей же час волинський князь перейшов у розряд другорядного. Він не мав володінь в Галичині і важливіші центри на Волині йому не належали, не володів він і Чорною Руссю, не володів він ні Луцьком, ні Теревовлем, де сидів князь Мстислав Данилович. Князь Василько Романович, на нашу думку, володів Київщиною та Пінщиною і, власне, за цих великих володінь вважався великим князем в Україні-Русі. Таким чином ми бачимо, що по смерті короля Данила Романовича, новим Холмським володарем став король Шварн Данилович, який успадкував усю батьківську владу, спадщину, як володаря України-Русі від Карпат до Дніпра, по смерті Шварна Даниловича володарем України-Русі став Лев Данилович, тому немає ніяких підстав говорити, що українська держава у другій половині XIII століття почала занепадати. Улаштована за західноєвропейським зразком, влада у державі просто передавалась від батька до сина, що замовчує волинський літописець. Навпаки можна наголошувати про подальший розвиток королівської влади в Україні-Русі [19]. Як бачимо, усі ключові землі по смерті короля Шварна Даниловича сконцентрувалися у спадкоємця престолу Льва Даниловича, який переносить столицю України-Русі у Львів і якого, як свідчать джерела, монголо-татари визнавали великим князем України-Русі, в цей же час усі західноєвропейські джерела називають Льва Даниловича королем Русі [20]. Зв'язки Льва Даниловича з Золотою Ордою були настільки глибокі, що давали можливість останньому використовувати золотоординські війська проти Польщі і Угорщини. Ослаблюючи Польщу і Угорщину, Лев Данилович фактично зміцнював свої позиції у Центральній Європі, поширивши вплив Української держави на Польщу, Угорщину, Чехію і, навіть, німецькі землі. Волинські князі з своїми київськими територіями були залежні від королівської влади Льва Даниловича. Джерела нам малюють значно ширший розмах політичної діяльності короля Льва, ніж будь-кого із решти українських князів. Татарську силу король Лев протиставляв проти західних сусідів, що змушувало останніх рахуватися з володарем України-Русі. Очевидно, військові походи татарів у Польщу в 1280, 1286 та 1287 роках, у Литву в 1275, 1277 роках, скоріше всього відповідали зовнішньополітичним інтересам України-Русі [21]. Слід зауважити, що Лев Данилович не поривав загальноруських дипломатичних зв'язків, оженивши свого сина Юрія на дочці Ярослава Ярославовича тверського, що укріплювало позиції України-Русі на сході. Зовнішня політика українського короля Льва Даниловича на заході базувалась на союзі з угорським королівством, а в подальшому з Чеським. Весною 1270 року, коли помер угорський король Бела IV, його правонаступником став брат дружини Льва Констанції – Стефан V, який розірвав мир з Чехією і розпочав проти неї військову кампанію. У 1270 році між Стефаном V угорським та Пшемислом II чеським розпочалась війна. В акті мирного договору, який був укладений в червні 1271 році, серед союзників угорського короля Стефана V згадується король Лев Данилович, князі Мстислав Данилович і князь Василько: «manigen snellen wigant, Kunic Leo Riuzen sant, der sipper dran gepoz....» [22]. У війні, що розгорілася в Європі, король України-Русі Лев був на боці чеського короля, оскільки останній, як свідчать джерела, просив допомоги у короля Льва: «Ottokarus contra Regem Ruthenorum... largo conjurio allicit» і «Ottokarus contra Ruthenorum... Rehem Ruthenorum excita vit»; «Kunik Leo Riuzen». Як засвідчує дане джерело, з самого початку кампанії руський король Лев був на боці чеського короля Пшемисла II, та Рудольф Габсбург зробив усе, щоби перетягнути руського короля на свій бік і укласти з останнім союз. Він послав до польських князів свого довіреного францисканця Генріха і доручив встановити зв'язки з двором руського короля Льва Даниловича: «Cunig Leo von Reussen, der seiner siprwaz» [23]. З джерел видно, що Лев Данилович був досить впливовим політичним діячем не тільки в Європі, але й у Золотій Орді. Користуючись своїми зв'язками в Золотій Орді, він постійно випрошував у ханів великі військові сили для військових кампаній проти Литви, Польщі, Угорщини. Балансування силами Західної Європи і Золотої Орди дозволяло Льву Даниловичу зберігати українську державу досить сильною, щоби вести помітну політичну діяльність, яка охоплювала Центральну Європу: Польщу, Угорщину, Чехію і навіть німецькі землі [24].

Політика великого князя Льва, за висловом російського історика А.Е. Преснякова, була дуже збалансованою, він, знаходячись між двома цивілізаціями західною і східною, використовував монголо-татарську військову силу проти угрів і поляків, постійно лякаючи монголо-татарів [25]. Сучасники вважали короля Льва Даниловича великим державним діячем. Усі західноєвропейські хроніки титулюють його королем Русі: «Leon Regem Ruthenorum», «Kunic Leo von Riuzen». Чеські та німецькі джерела теж титулюють Льва Даниловича королем Русі: «Chuning Leo von Russen, der sciner sipr waz» [26]. Іпатіївський літопис пише, що у 1299 році у Брно відбувся з'їзд Руського короля з Вацлавом королем Чехії [27]. З приводу титула Льва Даниловича, академік І. П. Крип'якевич наголошував, що у Європі королівство Русь бере свій початок від Льва Даниловича, і наступні визначні володарі України-Русі титулувались королями, що видно із грамоти угорського короля відносно миру з чеським королем, де руський король стоїть із ними на одному ієрархічному щаблі, а решта князів стоять на щабель нижче. Востаннє король Русі Лев Данилович згадується в угорському джерелі у час смерті угорського короля Бели IV. Дане джерело свідчить, що король Лев відібрав

Закарпаття від Угорщини і приєднав до своєї держави. Як наголошує угорське джерело: "Закарпатські замки були захоплені королем Русі" [28].

Внаслідок широкомасштабної політичної діяльності ім'я великого князя Льва було відоме в усій Європі, не випадково у анонімнім географічному трактаті під 1308 роком "Flos historiarum Terrae Orientis" – "Джерело історії земель Сходу", який зберігається в французькій національній бібліотеці, записано: "Рутенія велика країна (королівство – terra regmaxima), яка з'єднується з Болгарією і Грецією, ця країна зараз залежить від татарів", а володар у ній "Cing Leo" – король Лев [29].

Ми не будемо досконало з'ясовувати розвиток політичних та соціально-економічних стосунків в українській державі часів короля Льва Даниловича, це на нашу думку, повинно бути нове фундаментальне дослідження, однак зауважимо, що могутнім правлінням українською державою королем Львом I, внаслідок його смерті у 1301 році, завершується наша робота з розробки концепції української державності в XIII столітті, яку ми концентрували на особі королів Данила Романовича, Шварна Даниловича та Льва Даниловича.

Підсумовуючи нашу працю, ми можемо наголосити, що внаслідок розгляду документів з'ясувався реальний факт, що по смерті короля Данила українська держава продовжувала функціонувати на території від Карпат до Дніпра. Новому королю Шварну Даниловичу перейшла вся влада і управління українською державою, як і головні політичні і торгово-економічні центри українського королівства.

На нашу думку, таке розпорядження король Данило зробив ще при своєму житті і взяв присягу з усіх можновладців української держави, в тому числі князя волинсько-київського князя Василька. З цього приводу І. Шараневич вірно наголошував, що улаштування української держави за західноєвропейським зразком було остаточно вирішено у часи короля Данила. У його час Україна-Русь остаточно перейшла на європейську систему спадкування, що припинило феодалні війни в Україні-Русі, і дозволило передавати верховну владу по прямій лінії від батька до сина, а тобто, від Данила до його сина Шварна Даниловича. Внаслідок того, що Шварн Данилович помер бездітним, верховна королівська влада в Україні-Русі перейшла до наймогутнішого українського володаря кінця XIII століття короля Льва Даниловича [30].

З метою зміцнення центральної влади король Данило Романович намагався знищити велику земельну аристократію і вважав за краще опиратися на міщанство та селян, надаючи їм різні пільги для сталого економічного розвитку. Власне, ці класи у процесі феодалної війни забезпечили утвердження міцної королівської влади в Україні-Русі.

Постійна татарська небезпека примушувала українського володаря будувати проти них нові оборонні пункти, замки, міста, що укріплювало торгово-економічну систему держави.

Немає сумніву, що на розбудову української держави мав вплив країн Західної та Центральної Європи, де князі, королі для збільшення своїх доходів засновували міста, як центри ремесла торгівлі і промисловості. Руський літопис XIII століття яскраво розповідає нам про заснування Холма, на улаштування якого Данило Романович почав закликати різноманітних іноземних майстрів: німців, ляхів і других. Король Данило, як зауважують джерела, залучив до розбудови української держави навіть селян, із яких утворив "нове військо", важко озброєну піхоту, яка зайняла місце боярських дружин, тим самим утвердивши в Україні-Русі, про що вже наголошувалось вище, перше українське регулярне військо. Дякуючи наявності могутньої військової організації, український король мав сильний вплив на країни Західної Європи: Угорщину, Польщу, Чехію і навіть Австрію, у зв'язку з цим, міг на рівні проводити широкомасштабні переговори з володарями цих країн, головою католицького союзу держав - папою римським Інокентієм IV, зокрема про хрестовий похід проти Золотої Орди. Щоб приєднати до себе папу, який мав великий вплив у Європі і фактично очолював союз католицьких держав, Данило Романович погодився піти на унію з Римською церквою і вступити в католицький союз держав, як його рівноправний член. Слід зауважити, що український володар, український народ зробив свій вибір на користь релігійної унії і союзу з католицьким заходом не у час релігійного чи політичного утиску католиками, коли феодална війна роздирала на шматки Україну-Русь і коли зарубіжні володарі самостійно силою намагалися впроваджувати унію в Україні-Русі, а у час, коли українська держава знаходилась у фазі своєї найбільшої політичної, економічної, та військової могутності. Впроваджував унію один з наймогутніших володарів стародавньої України-Русі, представник стародавньої династії українських князів мономаховичів, предки якого усі були володарями української держави, великими київськими князями, великий князь Данило Романович, син "самодержця усієї Русі великого князя Романа, що був царем в усій Руській землі, який ревно наслідував, як зауважив літописець, свого прадіда Володимира Мономаха" – дотримувався стратегії політичної могутності держави.

Релігійна унія зближення з католицьким заходом аж ніяк не зачіпала культурних та духовних традицій українського народу. Володарем України-Русі, українським народом визнавалась тільки зверхність папи, як вселенського релігійного ієрарха, як це нам засвідчують джерела: "Папа римський Інокентій закликав тих, хто зневажали грецьку православну віру, визнавав Данила єдиним законним володарем України-Русі".

Після коронації, наголошував І. П. Крип'якевич, король Данило намагався ще більше зблизитися з Західною Європою, з метою організації хрестового походу проти Золотої Орди, з метою перейняття культурних та технічних надбань католицького заходу, щоб перетворити Україну-Русь в могутню західноєвропейську державу [31].

Отже, український король Данило – це одна з найяскравіших постатей у історії української держави середини XIII століття, феномен, який організував державне життя так, що воно залишилося незмінним до кінця XIII століття, і підтримувалось його не менш енергійними синами королем Шварном Даниловичем і королем Львом Даниловичем [32].

Феномен української держави XIII століття і її володарів Данила, Шварна і Льва ще буде довго вивчатися вітчизняними і зарубіжними істориками.

Л і т е р а т у р а

1. Oesterrachische Reimchronik, MGH, t. 5, p. 210 (v. 15233).
2. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.289.
3. Алексанров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь в XIII-XIV вв. и образование Литовского государства. – М., 1994. – С.112.
4. ПСРЛ. – М., 1962. – Т.II. – С.864-869.
5. Алексанров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь в XIII-XIV вв. и образование Литовского государства. – М., 1994. – С.114.
6. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – М., 1987. – С.193.
7. Wlodarski B. Polska i Rus. Warszawa. 1966, s. 226-227.
8. Алексанров Д. Н. Южная, Юго-Западная и Центральная Русь в XIII-XIV вв. и образование Литовского государства. – М., 1994. – С.116.
9. ПСРЛ. – М., 1962. – Т.II. – С.866-667.
10. Там же. – С.869-870.
11. Там же.
12. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993. – Т.3. – С.32-33.
13. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К., 1979. – С.154-156.
14. Крип'якевич І. П. Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С.22.
15. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – С.155-157.
16. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-370.
17. Крип'якевич І.П. Нариси історії Львова. – С.22-24. Dlugosz J. Opera omnia. Cracoviae, 1863-1887. Шараневич І. Стародавній Львів. – Львів, 1861. – С.19-20.
18. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.290-291.
19. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.3-320.
20. Насонов А.Н. Монголы и Русь. – М., 1940. – С.69-71. Oesterreichische Cronik, MGH, t. 6. Hannoverae et Lipsias. 1909, p. 133.
21. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.3-320.
22. RBM, t. 2, N735, p. 302.
23. MGH, t. 6. Вказана праця, p. 133.
Raunaldo O. Annales Ecelesiastici, t. 3. Lucae. 1748, p. 43. (під 1259 р.) 75.
RBM, t. 2, N186. (від 20 липня 1258 року).
Raunaldo O. Annales Ecelesiastici, t. 3. Lucae. 1748, p. 43. (під 1259 р.) 75.
RBM, t. 2, N186. (від 20 липня 1258 року).
Regester der Markgrafen v. Brandenburg aus askaniscen Hause ed H. Krabbo, Munchen-Berlin. 1922, N269.
Там же.
MGH, SS, t. 9. (Annales S. Rudberti Salisburgenses, p. 795. (під 1260 роком).
Oesterrachische Reimchronik, MGH, t. 5, p. 210 (v. 15233).
24. Oesterreichische Cronik, MGH, t. 6. Hannoverae et Lipsias. 1909, p. 133.
Raunaldo O. Annales Ecelesiastici, t. 3. Lucae. 1748, p. 43. (під 1259 р.) 75.
RBM, t. 2, N186. (від 20 липня 1258 року).
Raunaldo O. Annales Ecelesiastici, t. 3. Lucae. 1748, p. 43. (під 1259 р.) 75.
RBM, t. 2, N186. (від 20 липня 1258 року).
Regester der Markgrafen v. Brandenburg aus askaniscen Hause ed H. Krabbo, Munchen-Berlin. 1922, N269.
Там же.
MGH, SS, t. 9. (Annales S. Rudberti Salisburgenses, p. 795. (під 1260 роком).
Oesterrachische Reimchronik, MGH, t. 5, p. 210 (v. 15233).
25. Пресняков А.Е. Курс лекций по Русской истории. – М., 1993. – С.39-40.
26. MGH, t. 5. Вказана праця, p. 210 (v. 15233), MGH t. 6, p. 133.
27. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-370.
28. Крип'якевич І.П. Нариси історії Львова. С.108.
29. Lozinski G. La Russie dans la litterature francoise du moyen age. Revue des ctudes Slaves. 1929, t. IX, fasc. 1-2, p. 71-88; fasc. 3-4, p. 253-269, p. 258, Note I.
30. Шараневич І. История Галицко-Волынской Руси. – Львов, 1863. – С.107.
31. Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990. – С.79-81.
32. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.3-320.

Висновок

У монографії “Українська держава в IX-XIII століттях” вперше розглянуто безперервний процес розвитку Української держави, української культури та релігійної організації, яка сформувалася на основі українського народу.

На великій, проаналізованій джерельній та науковій базі сконцентрований в Москві, розглянуто процеси зародження, становлення централізованої української державності в IX столітті. Встановлені причини, які призвели до кристалізації і єдності староукраїнського суспільства, його економічної і політичної могутності в IX-XIII століттях, а також з'ясовано роль української держави в середньовічній Європі, затверджено сучасну методологію українського державознавства, яка раніше внаслідок панування радянської методології при з'ясуванні питання державотворення в Україні, не могла примінятися для з'ясування складного питання творення української держави в продовж IX-XIII століть.

Особливо це видно, і це підкреслено в монографії, коли ми з'ясовуємо питання державотворення Української держави в кінці IX-XIII століттях, оскільки радянська методологія державознавства, яка відчасти підтримується і сьогодні внаслідок відсутності методології українського державознавства, не вірно оприділила державотворчий процес в Україні в IX-XIII століттях, применшила тим самим роль українського народу в формуванні української державності в IX-XIII століттях.

Однак, як ми показали в монографії на сукупності проаналізованих джерел, Українська держава в IX-XIII століттях, кристалізувалась в блискучих реформаторських потугах, які привели український народ до єдиної, великої держави.

Як бачимо із монографії Українська держава в IX-XIII століттях, українська національність і українська державність, що склалась на глибоких коріннях своєї національно-культурної індивідуальності, утверджується етнічно, політично, культурно та економічно і стає між своїми сусідами такою ж могутньою і шанованою в Європі державою, як Польське, Угорське, Чеське королівства, Німецька та Литовська держава.

Монографія Українська держава в IX-XIII століттях сформувала нову, суто україно-центричну концепцію та методологію державознавства, взявши за основу концепцію кращі традиції українських істориків – державників XIX-XX століть, що дало мову розглянути процеси кристалізації української держави в IX-XIII століттях на суто українських історичних, національних та культурних традиціях державотворення, та критичному аналізу сукупності вітчизняних та іноземних джерел, які розвинули концепцію та методологію українського державознавства.

Монографія Українська держава в IX-XIII століттях розкриває також найбільших яскравих постатей у історії української держави IX-XIII століть, які організували державне життя так, що воно залишилося незмінним фактично з IX до кінця XIII століття. В монографії висвітлені державні постаті, які і сьогодні є дороговказом новітнім відновлювачам української державності, оскільки Українська держава була дійсно україно-центрична і самодостатня для українців, не мала поза своїми межами сфер політичного та культурного тяжіння.

Таким чином, як ми зазначили в праці Українська держава в IX-XIII століттях, ця епоха в історичному житті українського народу, ще буде довго вивчатися вітчизняними і зарубіжними істориками, особливо зараз після відновлення української держави. Дане дослідження нехай стане дороговказом у з'ясуванні питання централізованої української державності, розпочне вивчення цього, ще майже нез'ясованого науковцями, питання. Започаткує нову сучасну, нову, українську, методологію державознавства історії України IX-XIII століть.

Історія української державності і зокрема IX-XIII століть, не вивчалася з точки зору державотворчих процесів українського народу, оскільки був відсутній сам предмет вивчення – українська держава. У даному дослідженні ми переглянули підхід і методологію державознавства, яка не переглядалась істориками внаслідок відсутності на українських землях предмету вивчення – української держави. Зараз, коли в час наявності на етнічних українських землях предмету вивчення – Української держави, сучасна методологія українського державознавства IX-XIII століть, повинна розглядати її через державотворчі процеси які проходили і проходять в Європі в IX-XIII століттях, оскільки Українська держава в IX-XIII століття, це складова тогочасної цивілізованої Європи, що яскраво показано у дослідженні...

Наукове видання

Віктор Ідзьо

Українська держава в IX-XIII століттях

Видання III, 2015р.

Подано до друку 2.09.15 р. Підписано до друку 22.09.15 р.

Формат видання 60/ 84 1/16. Папір офсетний.

Умовн.друк.арк.10,25

Зам.56. Тираж 300 екз.

Львів,

Видавництво

Університету «Львівський Ставропігон»,

2015 р.

